

BORKIVITELÜNK ÉSZAK FELÉ

FEJEZET A MAGYAR KERESKEDELEM TÖRTÉNETÉBŐL

ÍRTA:

KOMORÓCZY GYÖRGY

KASSA, 1944

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A
KAZINCZY TÁRSASÁG

48346

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000178422

NYOMTA: „WIKO” KÖ- ÉS KÖNYVNYOMDA, KASSA

ELŐSZÓ

1932. év október havától 1934. július haváig — mint állami ösztöndíjas — Lengyelország több városában állami és törvényhatósági levéltárak anyagát tanulmányoztam át, a magyar borkivitelre vonatkozó adatokat kutatva. Hazatérésem után több ízben a lengyel határ mentén fekvő magyar és lengyel városok (Kassa, Bártfa, Eperjes, Nowy Sacz, stb.) levéltáraiban, majd a m. kir. Országos Levéltár régi kormányhatósági és múzeumi levéltári anyagában búvárkodtam. Mindezeknek a kutatásoknak eredménye ez a munka. Jól tudom, hogy az anyag teljességét nem öleli fel, több olyan kérdést csak érint, amelynek feldolgozása az eljövendő idők feladata lesz.

Mínthogy a kereskedelem az állammal, a társadalommal, különféle fizikai és technikai jelenségekkel függ össze, a tárgyalás ezeket a szempontokat ragadta meg. Lehet, hogy a feldolgozásnak ez a módja elméleti konstrukciónak látszik, de ennek ellenére is ezt a módszert kellett választanom, mert az idők sodrában megmutatkozó jelenségek annyira összefonódnak, majd ellentmondanak egymásnak, hogy az összefüggéseket csakis az az eljárás tudja kibogozni, mely az adatokat a kereskedelmi élet megnyilvánulásai szerint csoportosítja, s a kronológia követelményeit legfőljebb ezeken belül érvényesíti.

Munkám megjelenése alkalmával köszönetem fejezem ki mindazoknak, akik megjelenését elősegítették, különösképen dr. Domanovszky Sándor és dr. Lukinich Imre egyetemi ny. r. tanár uraknak, és vitéz Újvári Lajos tanker. kir. főigazgató úrnak, a kassai Kazinczy Társaság elnökének. A francianyelvű fordításért Baintner Györgyné úrnőnek mondok őszinte köszönetet.

De mindenki előtt hálával tartozom feleségemnek, sz. Bisitzky Mária okl. tanárnőnek, aki mind a lengyelországi,

mind pedig a magyarországi levéltárak szinte áttekinthetetlenül nagy anyagának a segédkönyvek alapján szükségessé vált kiválasztásában, majd a lengyelnyelvű okmányok lemásolásában négy esztendőn keresztül a legnagyobb segítségre volt.

Kassa, 1944. év január havában.

Dr. KOMORÓCZY GYÖRGY,
Abaúj-Torna vármegye főlevéltárosa.

I. FEJEZET

A kereskedelem feltételei

A mai hazában megtelepedett magyarság levéidai és etelközi hagyományokon alapuló kereskedelme a patrimoniális királyság megszervezése után a korai középkorra jellemző keretek között fejlődött tovább. Megindult az a folyamat, mely minden kereskedelmi élet első és nélkülözhetetlen feltétele: az áruk kicserélése. Nyilvánvaló, hogy minden kereskedelmi kapcsolat kibontakozásának vásárlási kedv ébredése a megelőzője. A vásárlási vágy határozza meg, milyen áruk jussanak a kereskedelem tárgykészleteként az egyik területről a másikra.

Magyarországon a középkorban megvoltak azok a feltételek, melyek a céltudatos kereskedelem kialakulását lehetővé tették: a földrajzi tényezők olyan áruk termelését kívánták meg, amelyek más országokban hiányoztak, a kultúra fokozatos és egész Európára jellemző kiszélesedése pedig ismertté tette az ezekben az árukban rejlő kereskedelmi értékeket. Természetes, hogy ezekben az időkben a borkereskedelem még ismeretlen volt, hiszen azok az államok, amelyekkel a magyar királyság egyéb irányú gazdasági kapcsolatot tartott fenn, maguk is rendelkeztek bortermő vidékekkel. Nem is az volt a döntő ebben a korszakban, hogy mivel és mily mértékben kereskedtek az emberek. A közösségi élet még oly fejletlen volt, hogy a kereskedelem hasznát legföljebb egyes személyek látták, maga a társadalom és az állam még távol volt attól a gondolattól, hogy bekapcsolódott volna a kereskedelem hálózatába. Az emberi fejlődéstörténelem hosszú idő után jött rá arra, hogy kereskedelemre az államok életének nyugalma és biztonsága szempontjából is szükség van. A kereskedelem életfontosságú jelentőségét

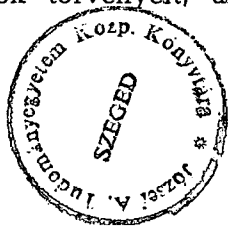
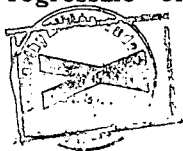
ebben az időben még senki sem ismerte fel. Aki kereskedéssel foglalkozott, az a saját kockázatára, minden támogatás nélkül kereskedett.

Ebből a kezdeti állapotból csak fokozatosan bontakozott ki az a lüktető kereskedelem, amely végül is annak határozott felismerésére vezetett, hogy a „törvényhozásnak első kötelességeként azt kell felhozunk, hogy minden lehető módon kutassa fel azokat az eszközöket, amelyek a külkereskedelem számára minél nagyobb érdekeltségi területet biztosítanak és egyáltalán a kereskedelem javára minden támogatást megadnak.”¹ *Alborgettinek*, a kereskedelmi liberalizmus nem önálló, de képzett politikus írójának ezek a szavai már abban a korban formálódtak ki, amikor az állam is beleavatkozott a kereskedelembé és éppen azért tartottuk szükségesnek idézni, hogy rávilágítsunk: mily elhanyagolt lehetett a kereskedelem a megelőző időkben.

A kereskedelem kezdetleges állapotának megfelelően azok a források, amelyek a múlt életének megnyilvánulásait feltárják, természetesen maguk is nagyon szétszórtak. Voltaképpen minden okmány csupán egy-egy élettöredék, amelyet az áramló sorshaladás a partra dobott, s nekünk magunknak kell ezeket az okmányokat kikereshetünk, beléjük lelket öntenünk, hogy a megdermedt kincseket a fejlődés menetének érzékeltetésére felhasználhassuk. Ha sikerül elérnünk azt, hogy az élettöredékeket összerakjuk, a haladás folyton mozgó lendületét, az élet kibontakozásának állandó hullámökéseit érzékelhetővé tesszük és a múlt jelenségeinek halk hangjait, ihletését a maguk valóságában felfogjuk, akkor elértük azt az örömet, amelyet egy-egy homályba vesztett élet feltárása mindenkor jelentett. A felismerés pillanatától kezdve a múlt életének töredékei többé nem romhalmazzak lesznek, hanem valóságok, tükörképei annak a kultúrértéknek, amelyet a múlt fejlesztett ki, hogy átadja a jövőnek. Éppen ezért lehetne azt is állítani, hogy egy nemzet kereskedelmének története azonos civilizációjának történelmével, mert hiszen a kereskedelem látókörének bővülése, eszközeinek fokozódása, feladatainak szélesbbedése a fejlődő és maga felé forduló ember lelki életének kibontakozásával egyidejű. A kereskedelem életének ugyanis nemcsak külső vonatkozásai vannak, amilyen az árucseré, hanem belső fel-

tételei, az egész emberi társadalommal és közösségi élettel összefüggő kapcsolatai is, amilyenek pl. az állami változásokkal, a háborúkkal, a közvéleménnyel és az erkölcsi fejlődéssel, az utakkal és a közigazgatással, stb.-vel való összefüggései. *A kereskedelem-történet feldolgozása mindezeknél fogva összesítése azoknak a tényezőknek, amelyek az egész államélet különböző megnyilvánulási ágai; a kereskedelem maga pedig nem más, mint az emberi közösség egyik legintótosabb mozgatója.* A kereskedelem-történet feldolgozójának tehát nem szabad figyelmen kívül hagynia azokat a szempontokat, amelyeket a fokozódó közösségi élet nyújt, így a családok, városok, államok szervezetének jeleit, szellemi és társadalmi életének vizsgálatát. A kereskedelem története nem azonos a kereskedelmi élet különböző jeleivel, hanem fényt derít az áruk felhasználásának módjára, a szervezetek belső indítékaira és külső szerepére is, tehát mindarra, ami egy közösség testi és lelki berendezkedését meghatározza. Különösen nagy jelentőségű e tekintetben a külkereskedelem, mint-hogy fényt derít a belső, nemzeti termelés feltételeire is, és egy nemzet kereskedelmi elhivatottságát legvilágosabban árulja el. A kivitel rávilágít a termelés mértékére, a belső fogyasztás fölöslegére, másrészt azokra az erőfeszítésekre, amelyek egy nemzet életében feltételei a továbbhaladásnak. És minthogy sokkal nagyobb vállalkozási kedvet feltételez, mint a belső kereskedelem, története bekapcsolódik az adott közösség kultúrtörténetébe is. Széchenyi szavai már a múlt században kifejezték ezt a gondolatot, azt hangoztatván, hogy „nem ér annyit nemesi virtualitás, mint kereskedő készpénze, s nem ritkán piciny s nemtelen ember lakja a palotát, midőn a nagy s nemes pénzért dolgozik”.²

A kereskedelem-történet igazi feladata eszerint nem az áruk egyszerű leírása, a kereskedelem tárgykészletének számbavétele, hanem feltárása azoknak a társadalmi viszonyoknak, amelyek az akár kifelé ható, akár az adott területen belül megnyilvánuló árucserében közreműködtek.³ Ilyen módon a kereskedelem végső elemzésben társadalomtörténet, a társadalom tevékenységének történelme. Ezenfelül figyelemmel kell kísérmie a kereskedelem-történetnek az emberi társadalom történetében jelentkező hullámváltozásokat is, az előrehaladás és a regresszió örök törvényeit, amelyek

egymásba kapcsolódva együttesen határozzák meg magát a *fejlődésnek* nevezett folyamatot. De éppen ennek a törvényszerűségnek jelenségeit figyelembe véve, nem állapíthatjuk meg, hogy egy bizonyos irányú kereskedelem mikor kezdődött és mikor fejeződött be, mert a fejlődésvonal egyenesen nem rajzolható meg: a vizsgálódó szem csak a kitéréseket veszi észre, a kiindulás elvész kereső tekintete elől. E kísérő jelenségek kutatása közben figyelemmel kell végül kísérnünk azokat a tényezőket is, amelyek nem az állam, a közösség kereteibe tartoznak, hanem azoktól független jelenségcsoportok köréből fakadnak. Vizsgálunk kell pl. a természeti erőket, a meteorológiai jelenségeket, a rovarvilág vagy időjárás pusztításait, mert hiszen ezeknek is nagy befolyásuk volt a gazdasági, főként pedig a kereskedelmi élet kibontakozására.

Ezek a gondolatok világítanak rá arra a feladatra, amely a kereskedelem-történetírás előtt áll. A lengyel történetírás a kereskedelem-történet, illetve a gazdaságtörténet feladatkörének vázolásakor bizonyos mértékig ezekre a kérdésekre is rámutatott, sőt a részletkérdéseket részben ki is dolgozta. De az egyes jelenségek összefüggéseit csak a jövő kutatások s feldolgozások fogják majd teljes egészükben elének tárni.⁴ A magyar történetírásnak még nagyobbak a feladatai, mert még a részlettanulmányok is hiányoznak s csupán a kereskedelem történetének egyes korszakai nyertek megvilágítást, ámde az ezeken a korszakokon belül kibontakozó életről sehol sem olvashattunk. Maga a borkereskedelem még teljesen feltáratlan tárgykör. A felvidéki birtokok belső történetét ismertető monografiák az adott birtok esetleges külkereskedelmi kapcsolatait nem vették figyelembe, vagy ha céloztak is rájuk, megfigyelésükbe nem vonták bele sem az egyes kereskedők vásárlásait, sem a városok ilyen irányú megmozdulásait, ennél fogva a külkereskedelem kapcsolatainak kidolgozásához ezek a monografiák használhatatlanok.

A lengyel-magyar kereskedelem történetének feladataira az elsők között Divéky Adorján, majd *Fr. Bujak* hívta fel a figyelmet.⁵ Ők mutattak rá, hogy a két állam kereskedelmi kapcsolata az állampolitikai fejlődéstörténet keretében mozog. Útmutatásaik nyomán a lengyel történetkutatók közül többen tanulmányokat folytattak Magyarország különböző

levéltáraiban s megállapították, melyek azok a levéltárak, amelyeknek anyaga nélkülözhetetlen a jövő tudományos vizsgálódásai szempontjából. Megállapításuk szerint Bártfa, Besztercebánya, Eperjes, Kézsmárk, Kassa, Lőcse, Selmecbánya levéltári anyaga tartalmaz legtöbb adatot a magyar-lengyel kereskedelem történetére.⁶ Míg a magyar városok közül a fentiek, addig a lengyel városok közül Biecz, Gorlice, Dukla, Grybów, Krosno, Nowy Targ, Krakkó, Lemberg azok a helyek, amelyekben a legélénkebb kereskedelmi élet mutatkozott.⁷ Ezeknek a lengyel városoknak levéltára ma már nem található eredeti őrzőhelyén, mert a lengyel tudománypolitika az esetleges háborús pusztulást megakadályozandó, Krakkóba és Varsóba gyűjtötte össze az anyagot, de a termelőhelyről elszállított levéltári értékek természetesen e két központban épp oly rendben és gondnal őriztetnek, mint régi helyükön.

A kereskedelem-történet irodalmának kérdéséhez jutva, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy nemcsak azokat a munkákat kell figyelembe vennünk, amelyek pusztán, vagy jórészt kereskedelemmel foglalkoznak, hanem azokat is, amelyek az államélet másirányú megnyilvánulásait tárgyalják. Ennek szükségszerűségére a kereskedelem jelentőségének tárgyalása kapcsán már rámutattunk. Megállapításunk magától értetődően a múltra is vonatkozik, mert hiszen az elmúlt századok nemzetgazdasági írói csak nagyon kis részben voltak szakemberek, inkább államférfiak, orvosok, természetkutatók, napi politikusok köréből kerültek ki.⁸ Ezért aki bármilyen irányú kereskedelmi mozzanatot tesz vizsgálódás tárgyává, annak a kor egész irodalmát meg kell néznie, mert egyikben egy-egy gyakorlati tanácsra talál, másikban a kereskedők szervezetére bukkan rá, majd ismét az életmódra vonatkozólag kap felvilágosítást. Mindezeknek az adatoknak egybevetéséből kell megalkotnia a kereskedelem teljes képét.⁹

A források közül, a kiadatlan levéltári anyagból elsősorban a vámjegyzékeket kell a kutatónak figyelemmel kíséreni, mert ezekből a vámkamarai feljegyzésekből nemcsak a kiszállított áru mennyiségére nézve jut adatokhoz, hanem egyben az illető korszak szállítási technikájáról is képet nyer. A vámtételeket egységesen egyetlen könyvben vezetve, jegyezték fel s arról a főkamarák számára másolatot

készítettek, de az eredeti példány a vámkamaránál maradt. A XVI—XVIII. századi lengyel-magyar borkereskedelemre nézve a vámkamrai regiszterek a legértékesebb források. Folyamatosan nincsenek meg minden évről, mert részben tűzvésznek estek áldozatul, részben a lengyel határ mentén pusztított háborúkban veszték el. A XVII. századból pl., melyben gyakoriak voltak a tatár betörések, alig vannak feljegyzéseink. Ebből a korból általában nagyon kevés borkereskedelemtörténeti anyag maradt reánk Lengyelország levéltáraiban. Ezt az adathiányt csak a városi könyvek feljegyzései, továbbá azoknak a megbízóleveleknek adatai pótolhatják, amelyek eredetileg a podskarbi (alkincstárnok) levéltárában őriztettek, később pedig a lengyel pénzügyminisztérium levéltárába kerültek.¹⁰

A fenti forráscsoportokat még másokkal is ki kell egészítenünk. A vámkönyveket azért, mert általában csak a vámfizetés kötelezettségével szállított árura nézve nyújtanak kutatási támpontot, azokat az árukat, amelyeket vámmentes személyek megbízottai szállítottak, ezekbe legfőképpen a XVIII. századtól kezdve jegyezték fel. Ezt a körülményt erősen figyelembe kell vennünk, különösen ha tudjuk, hogy az eddigi feldolgozásokhoz a vámkönyvek feljegyzései szolgáltak szinte egyedüli forrásul, mint Rybarskinak alább idézendő könyve is mutatja. Természetes, hogy a vázoltakon kívül még más levéltári anyagok tömege áll rendelkezésre, amelyeket az egyes jegyzetekből megállapíthatunk. De azoknak külön felsorolása fölösleges, minthogy nem összefüggő egész, céltudatos könyvvitel útján szerkesztett rendszert képviselnek, hanem külön-külön, egyéni forrásértéket.

*

Ami a bortermelés földrajzi feltételeit illeti, már az előző század irodalma is tisztában volt azzal, hogy a bortermelésre a vulkanikus földek a legalkalmasabbak,¹¹ vagyis azok a területek, amelyekben a talaj alatt húzódó kőzet a gyökerek szélességben való kiterjedését teszi lehetővé. Ez teszi érthetővé, hogy Magyarországon miért Tokaj vidéke a legalkalmasabb a bortermelésre. Mindaddig azonban, amíg a szőlőtermesztés feltételei ismeretlenek voltak, a tokaji bornak nem volt meg az a jelentősége, amellyel a legújabbkori fejlődés idején bírt. A középkorban és a kezdődő újkorban Ma-

gyarország csaknem minden részében termeltek bort, vagy ahogyan Oláh írja: „Oly nagy a bormennyiség, hogy a Tiszán innen és túl: Várad felé húzódó mezőket, valamint a bácsi völgyet és más kisebb helyeket kivéve, Magyarország csaknem minden sarkában nemes, édes, tüzes, erős és könnyű borokat termelnek.”¹² Ez az általános bortermelés az egész ország lakosságát foglalkoztatta ugyan, de annakidején még elsősorban a belső fogyasztás céljait szolgálta, a külkereskedelem csupán kezdeti jeleket árult el.

S bár az egész ország területén termeltek saját használatra bort,¹³ mégis már a középkor folyamán kialakultak azok a vidékek, amelyeket elsősorban és csaknem egyedül boruk tett nevezetessé. A külkereskedelem megindulásakor a Szerémség lehetett a legjelentősebb ebből a szempontból: Legrégibb adataink szerint a Szerémség bora annyira nevezetes volt, hogy a XVI. században Szeged városa is szerémségi borokat fogyasztott, sőt saját kezelésű szőlőhegyeket tartott a Szerémség területén.¹⁴ Nemcsak Dél-Magyarország lakossága előtt volt kedvelt ennek a vidéknek termése, hanem Észak-Magyarország nem egy birtokosa, így a Zápolyai család is, szerémségi borokat vásárolt. Zápolyai György 1521-ben kéri a borközvetítéssel foglalkozó Bártfa városát, hogy „pénzért egy félhordó szerémi vagy más óbornak Szepesvárára való küldését” ne felejtse el.¹⁵ Ugyancsak szerémi bort vásárolt Bártfa városa későbbben is, amikor Cseley Kelemen deák útján 40 hordó édes szerémi bor rendeléséről gondoskodik.¹⁶

A szerémségi bor mellett kisebb jelentőségű volt a XVI. században a *baranyai* bor; más vidékeken történt fogyasztásáról csak kevés adattal rendelkezünk. Valószínűleg a szerémségi bor észak felé szállítása közben ismerték meg egyes kereskedők a baranyai borokat s kezdtek foglalkozni szállításával.¹⁷ Ennek a bornak jelentősége mégis elenyészik a szerémi mellett, amely a XV. és XVI. század fordulóján a Felvidék borkereskedelmének csaknem egyedüli tárgya. A szerémségi bor még a felvidéki borkereskedés később vázolandó útjainak kiépülése, kapcsolatainak megteremtése után is hatalmas versenytársnak mutatkozott, noha visszaszorítására az északi városok többször is kísérletet tettek. Mátyás királynak egy 1482-ben kiadott rendelete szerint

„a szerémi és más délvidéki borok oly mennyiségben és szüntelenül feljutnak a Felvidékre, hogy a lengyel kereskedők és ruthén személyek inkább azt vásárolják”; azért megtiltotta a király, hogy a szerémségi borokat Tiszalucnál feljebb szállítsák.¹⁸ Ugyanennek a királyi rendeletnek birtokában Zápolyai Imre is megtiltotta, hogy a Felvidékre szállítsanak és lengyeleknek adjanak el szerémségi borokat.¹⁹ A szerémségi boroknak ez a kiszorítása Észak-Magyarország piacairól a fejlődni kezdő felvidéki bortermelés és azon kereskedők érdekében történt, akik a folyamatban lévő lengyel kereskedelmet lebonyolították. De a délvidéki borokat semmiféle partikuláris politika nem tudta kiszorítani ebben az időben, minthogy jobb minőségűek voltak a felvidéki és más országrészből származó borfajtáknál. Még Pesten is szerémi és somogyi borokat tartottak egyes kereskedők a pincéikben, s nem helyi termésűeket.²⁰

A délvidéki bortermelés mellett ismert volt a XVI. század folyamán és azt megelőzőleg a magyar külkereskedelemben a nyugatmagyarországi vidékekről származó bor. A XVI. században még Kassa környéki kereskedők is Pozsonyból vásároltak bort,²¹ s a lengyel kiviteli forgalomban néhány kivételtől eltekintve, ebben a korban voltaképpen csak a szentgyörgyi (swietojurskie) és soproni (edenburskie) borok voltak ismeretesek. A szentgyörgyi bor Oláh leírásában is nagyjelentőségűnek látszik.²² A soproni bor jóhírét bizonyítja az is, hogy II. Frigyes császár Morvaországba évenként 200 hordó kiszállítását engedélyezte.²³ Jó hírnévnek örvendett a nyugatmagyarországi borok közül a modori is, különösen a lengyel, és a sziléziai kereskedők körében, mígcsak a hegyaljai ki nem szorította a külföldi piacról.²⁴ A helyi termelés is vesztett lendületéből a külföldi piac hiánya miatt s a XVII. században Pozsony városa, majd utána egész Moson vármegye kénytelen volt megtiltani, hogy a szomszédos osztrák tartományokból erre a vidékre osztrák borokat hozzanak, mert azok veszélyeztették a helyi termelés értékesítését.²⁵ Ha azokat az okokat keressük, amelyek a nyugati vidékek bortermelését háttérbe szorították, legtalálóbbnak Bél jellemzését kell tartanunk, aki többek között arra is rámutatott, hogy a szentgyörgyiek — és hozzájuk hasonlóan az egész nyugatmagyarországi termelő réteg — saját hibájuk miatt ve-

szítették el piacaikat. A tokaji kereskedők és gazdák ugyanis aszút is termeltek, amelynek jóságát és erejét a nyugatról származó borok nem tudták elérni. És amikor ezek mesterséges úton akarták azt az édességi fokot biztosítani, amely a Hegyalja borát híressé tette, csak ártottak hírnevüknek.²⁶

Nyugatmagyarországon kívül más országrészekben is termeltek olyan bort, melyből időnkint a lengyel piacokra is jutott. Ilyen volt a beregszászi bor, de ezt a kamara nézete szerint a lengyelek nem nagyon kedvelték; ugyanez a sors jutott a diósgyőri s az ungvárvidéki boroknak is, más célra, mint helyi fogyasztásra nem igen voltak használhatók.²⁷ Erdélyi borok is fel-feltűntek néha a lengyel piacokon. Verancsics leírása szerint különben Erdélynek olyan jó bora termelt a XVI. században, hogy még az itáliai borokkal is kiállta a versenyt. Vele szemben azonban az olasz Possevino azt állítja, hogy az erdélyi bornak mellékíze van, mely az erdélyi föld ásványtartalmából származik,²⁸ s emiatt nagyobb mennyiségben nem adható el. A szepesi kamara 1579-ben azért nem vásárolja meg a Tököli Sebestyéntől 10.000 forint értékben felajánlott bort, mert „tapasztalása szerint az Erdélyből származik, oly gyenge és kesernyés, hogy sem a korcsmáltatás céljainak, sem a katonaság használatára nem felel meg”, ez utóbbi célra már csak drágasága miatt sem.²⁹ Lengyelországban csak akkor tűnik fel erdélyi bor, ha egy-egy erdélyi család telepszik meg Lengyelben s továbbra is rég megszokott borát rendeli. Az egész XVI. század folyamán mindössze egyszer szállított egy krakkói kereskedő rendelésre 25 hordó erdélyi bort³⁰ 1597-ben Lengyelországba. Az erdélyi borok hírére messze túlhaladta a borsodi borok híre, amelyekről már a XVI. századból is vannak adataink. 1581-ben írja a pozsonyi kamara, hogy az jutott tudomására, hogy ebben az évben a miskolci borok a legkiválóbb termést árulják el.³¹ Később, 1737-ben pedig azt olvassuk: „Általános tapasztalat, hogy a miskolci és szikszói borokat, valamint a szomszédos vidékeken termelni szokottakat jóság tekintetében alig lehet megkülönböztetni a hegyaljaiaktól s csak ha sokáig, legalább egy évig, őriztettek, akkor maradnak el azoktól.”³²

„A Hegyaljának nevezett kitűnő vidék a tokaji hegytől nyugatra Szántóig, északkeletre Sátoraljaújhelyig háromszög-

alakú területet foglal el, melynek közepe, déli csúcsa a hegy. E vulkanikus vidéken, a trahit, riolith kúpok Alföld felőli lejtőjének málló nyirok talaján a legpompásabb szőlő terem.”³³ Ez a szőlőtermelés a középkorban még nem volt különösebben ismert, úgyannyira, hogy Oláh Miklós részletes leírása a magyarországi borfajták közt külön meg sem említi. Bél, Oláh kiadója, erre azt a megjegyzést teszi: „Úgye, csodálkozol, hogy Tokajról nincs semmiféle említés? Valóban, vagy a szőlőművelés volt kezdetleges, vagy a bor híre, mert csak a Szerémség elvesztése után kezdett híressé válni a tokaji bor.”³⁴ Külkereskedelmi szempontból csak a bor minőségének megjavulása után kezdett jelentőségteljessé válni a tokaji termés, akkor, amikor három ással kezdték a szőlőket művelni, a szüretelést pedig késő ősze tolták ki, majd elkülönítették az aszút a rendes szőlőtől.³⁵ Szirmay a tokaji bor minőségi megjavulásának ezeket a körülményeit 1560 körüli időkre helyezi s annyiban feltétlenül igaza is van, hogy valóban ez időtől kezd a külföldi, főleg a lengyel piacokon a hegyaljai bor nagyobb mennyiségben feltűnni. Ettől az időtől kezdve a tokaji bor hírneve állandóan fokozódik, belső megbecsülése növekszik. 1686-ban Draheim Lipót, a felsőmagyarországi királyi birtokok igazgatója már azt írja: „Nyilvánvaló, ha a hegyvidéki szőlőket kellően megművelik, azok Felsőmagyarország legszebb díszéivé, a királyi gazdálkodás főcsatornájává s a kincstári pénzjövedelmek gyökerévé válnak, minthogy a hegyaljai borok biztonságosabb és gyümölcsözőbb pénzzé válthatók át, mint bárminemű más termékei e vidéknek.”³⁶ A tokaji, illetve hegyaljai bor a XVI. század derekáig tartó ismeretlenség után így vált egy csapásra a vidék legjelentősebb jövedelmi forrásává.

A tokaji bor elsősorban Kassa közvetítésével került Lengyelországba. Egy kassai kereskedő, Kalmár Gergelyé³⁷ az érdem, hogy tokaji bort szállított Lengyelország több városába s megismertette e kitűnő italt a lengyel fogyasztókkal. A XVI. század második felében Kalmár példáját már mások is követték. Frosch András troppai polgár 1571-ben már 100 átalag (media kuffa) kivitelére kért engedélyt.³⁸ Ettől kezdve a tokaji bor híre állandóan fokozódik és Istvánffy korában már általános kedveltségnek örvend, kiszorítja a piacról a dunántúli, pilisi, szentgyörgyi stb. borokat,³⁹ úgyannyira, hogy a

XVII—XVIII. században a lengyel társadalom egyes elemei már csakis tokaji bort fogyasztanak. Haugwitz és Procop államtanácsos, mindkettő idegen, azt írja Tokajról: „Itt húzódik az az áldott vidék, mely a borok királyát termeli s melyért csaknem egész Európából, de különösen Lengyelországból nagy pénzüsszegek folynak be.”⁴⁰

A fentiekből láthatjuk, hogy az ország mily vidékei termeltek bort s hogyan helyezkedtek el ezek a borok a piacon. Ámde az egykorúak az egyugyanazon vidékeken termelt vagy különböző területekről származó borok között minőségi tekintetben is különbséget tettek. Csaplovics a barokk-kor szokásainak megfelelően egész archontológiai rendszert állított fel a borok megkülönböztetésére.⁴¹ Különösen ki kell emelnünk Savary jellemzését, aki a magyar borok jóságát a bordeaux-ival hasonlítja össze s a tokajiról azt állítja, hogy jobb minőségű, mint a Kanári szigeteken termő bor, amelyet pedig Párisban ugyancsak kedvelnek. A XVII. században élt Savary gyakorlati kereskedő volt, ítélete tehát föltétlenül mértékadó.⁴² Nehéz azonban a borok fajait minden esetben megkülönböztetnünk, mert a források sokszor csak azt árulják el, hogy milyen borok mentek át a vámkamarákon, de arról már nem szólnak, hogy milyen fajtak voltak. A magyar borfajtáknak a múlt századokban való megszűlése ennek ellenére is megrajzolható. A XVI. században még általában csak borokról beszélnek forrásaink, de 1568-ban pl. Besztercebánya képviselőtestülete már arra kéri a tanácsot, hogy legyen különbség a jó és rossz bor között, mint az másutt is szokásos.⁴³ A vörös és fehér bort a XV. században kezdték egymástól megkülönböztetni, de ez a megkülönböztetés akkor is még ritka.⁴⁴ Buda város polgárai Bél Mátyás idején inkább a budai vörös bort fogyasztották szívesebben, míg a korábbi időkben a budai fehér volt keresett.⁴⁵ A borok minőségi megkülönböztetése a századok folyamán fokozódott. A XIX. század első negyedében Fucker a következő fajokat sorolja fel: essencia, aszú, — ez szerinte a tulajdonképeni tokaji bor — máslás és közönséges bor.⁴⁶ Egy lengyel felosztás szerint a következő fajok ismeretesek: könnyű, finom, asztali, közönséges és óbor.⁴⁷ Lemberg városában a muskotály, a malmazia, az alikánt, a magyar, a morva és az oláh borok voltak ismeretesek.⁴⁸ Ugyanezek a bo-

rok Lengyelország más területein is közismertek.⁴⁹ A muskotály bort elsősorban Görögországból szállították, de már 1534-ben Magyarországon is termelték és innét vitték Lengyelországba.⁵⁰ 1757-ben a furmint is feltűnik, de csak ritkán találkozunk nevével.⁵¹ A lengyelek a jó bor kritériumának azt tartották, hogy erős, sűrű és száraz legyen. Zawacki leírása még azt is hozzáteszi, hogy a vörös bor nem olyan egészséges, mint a fehér, amelynek különleges gyógyhatása van.⁵² Dercsényi is azt írja a XVIII. század végén: „A nemzetek között némelyek ezt, mások más nemét kedvelik a hegyaljai boroknak. A lengyeleknek és a magyarnak az ó, fűszerszámos, spiritusszal teljes, erős és terjékes aszúszőlőbor vagy mászás vagyon kedve s íze szerint. A németeknek pedig inkább tetszik, ha az édes és olajos. Ahhoz képest ő az újbort inkább szereti és mindenekfelett becsüli az essentiát.”⁵³ Az egyik legnagyobb borvásárlónknál, egyben Dél-Lengyelország egyik leggazdagabb földesuránál, Ossoliński Józsefnél, 1745-ben az alábbi borfajták voltak találhatóak: 1. középédes óbor; 2. finomabb minőségű közönséges bor; 3. legfinomabb közönséges bor; 4. gyökérrel édesített közép-erős óbor; 5. gyökérrel kezelt közönséges óbor.⁵⁴ Ezek a borfajták valószínűleg ugyanannak a minőségnek különböző megőrzési módjából adódtak. Egészen más jellegű volt az aszúbor, amelyet Szirmay szerint csak 1650 körül kezdtek készíteni, melynek előfordulását azonban már korábbi adatok is igazolják.⁵⁵ Így 1646-ban Nowy Sacz városban „négyputtonos aszúról” olvasunk, amelyet Magyarországból szállítottak ugyanakkor, amikor más borokat is rendeltek egyes kereskedők.⁵⁶ Ezek az adatok annál jelentősebbek, mert Nyugat-Európában még a csupán bortermeléssel foglalkozó vidékeken is csak a XVII. században kezdődött a boroknak fajszertinti szétválasztása; azelőtt jó, vagy rosszabb minőségű szőlő egyszerre sajtoltatott ki s a minőségi bortermelésre az egész Rajnavidék csupán a XVIII. században tért át.⁵⁷

A boroknak ó- és újbort szerinti megkülönböztetése nálunk ugyancsak a XVII. század első felében kezdődik. Révay Judit írja 1642-ben Révay Ferencnek: „Énnékem immár új borom nincsen, mert az ki volt, az korcsmákra mind kiadtam; hanem az minémű ó borom vagyon, azon leszek, hogy legelső alkalmatossággal abból is kedveskedjem kegyelme-

teknek az mennyire lehet.⁵⁸ A későbbi korokban már általános a boroknak kor szerinti megkülönböztetése; ezt többek között az árszínvonal különbsége is igazolja.

Egyébként az újbor sajtolásakor az aszúszőlőből önsúlyánál fogva kinyomódó essenciát is a többi borokkal egyidejűleg sajtolták ki. Essencia kiválasztását nem mindenki tartotta helyesnek. Gyöngyösi Gábor kamarai tanácsos, maga is szőlőtulajdonos, 1736-ban azt a nézetet vallja, hogy sok essenciát helytelen készíteni, mert 30 hordó aszú is kijön egyetlen hordó essencia szőlőmennyiségéből. És amint megjegyzi, „ehhez járul még az, hogy minél nagyobb mennyiségben sajtolnak aszúbort vagy essenciát, annál silányabb lesz a közönséges bor, ami által károsodik a közönség, minthogy a közönséges bor elveszti becsértékét s nem adható el sem külföldre, sem máshova.”⁵⁹ Tulajdonképpen kereskedelempolitikai okokra hivatkozva, szeretné megtiltani az essenciakészítést, felfogása azonban nem helytálló, mert az a cukormennyiség, amely ilyen úton távozik el a szőlőből, voltaképpen többlet cukormennyiség és a közönséges bor fokának

A fenti borokon kívül a régi magyar kereskedelem-törtémetartása szempontjából közömbös.

net és a zsidó lithurgia még egy sajátos borfajtát termelt ki: a kóserbort. Ez nem annyira készítési, mint inkább megőrzési módja miatt különült el a többi borfajtáktól. Ezt a bort a zsidók vásárolták s olyan hordókban tárolták, amely nem volt szalonnával kikenve. Különben a kamarai tanács is szükségességnek tartotta, hogy fenntartsák a kóser bort, mert a zsidók más fajtát nem ittak.⁶⁰

Ezzel eljutottunk a bormegőrzés kérdéséhez. A múltban is tisztában volt ennek fontosságával minden bortermelő. „A must és bor a természetnek nem egyszerű gyermeke, amelyet a tiszta föld minden emberi beavatkozás nélkül, mint a vad fákat és növényeket, kitermel: kiválasztott talaj, szelíd klíma, sajátos időjárás és venyige, emberi hozzáértés elengedhetetlen követelmények ahhoz, hogy tökéletes mustot és bort termelhessünk,” írja a XVIII. században Dercsényi.⁶¹ Bár mennyire Európa legjobb borai közé tartozzék is a magyar bor, mégis, vagy talán éppen ezért kívánatos, hogy megőrzéséről szakszerű gondoskodás történjék, hangoztatta Berzeviczy.⁶² Ebben a tekintetben a múlt kevés eredményt mutatott fel. A bor eltevésének általános módja egy névtelen be-

advány szerint az volt,⁶³ hogy a kisajtott mustot két-három héten keresztül a nap hatásának tették ki s így hagyták mindaddig, amíg a must zavarossá nem lett; azután a hordót pincébe tették s helyenkint aszúborral feljavítva őrizték éveken át. A termést rendszerint újborként fogyasztották el, még ott is, ahol tágas pincék álltak rendelkezésre, mint pl. Budán,⁶⁴ mert a megőrzésnek, konzerválásnak feltételeit nem ismerték. Sokszor panaszkodtak a lengyel kereskedők, hogy az eltett bor hamar romlik. Ilyenről olvasunk a regéci uradalom iratai között is Ottlik Pál leveleiben, aki pedig jól tudta, hogy „a megőrzésnek jó helye jó bort eredményez, rossz hely pedig rossz bort”. Ebből a célból föltétlenül megvalósítandónak javasolja, hogy Trautson herceg alkalmas épületet emeljen, kizárólag boreltevésre.⁶⁵ Ha nem őrzik alkalmas helyen a bort, az is megtörténhetik, hogy az „teljesen megfagy és tetején két ujjnyi jégréteg képződik, írja ugyancsak Ottlik.⁶⁶ Ámbár a herceg pincéje egyike a legjobban kezelt és épített pincéknek a Hegyalján, mégis állandó a panasz, hogy a bor megromlik.⁶⁷

Ha azokat az okokat keressük, amelyek hozzájárultak, vagy előidézték a bor megromlását, mindenekelőtt a már jelzett pincehiányban, illetve abban kell azt megtalálnunk, hogy a pincék nem voltak eléggé védve a hideg ellen. A másik legfontosabb oka volt a megromlásnak, hogy nem kellőleg tisztított hordókban tartották a bort. Chaptal írja,⁶⁸ hogy a régiek „valami kenőcsöt csináltak szurokból, egy ötvened rész viaszból, egy kis sóból és tömjénből, melyet a hordókban elégették és ők ezt a cselekedetet hívták: *picare dolia*.” A XVII. század elején Barkóczi Krisztina írja férjéhez, Károlyi Sándorhoz: „Egy puttony murai bort levétevé seprűjéről, szerecsendióval az hordóját megfüstöltetem és szalonnabúrral becsináltattam, remélem meg nem vesz...”⁶⁹ Ez a szalonnával való kezelés idézte elő aztán azt, hogy a bor különleges szagot és mellékízt kapott, avassá lett, mint egy, ugyancsak Károlyi Sándorhoz írt másik levélből kitűnik. „Régi óh bort találtam itt (Károlyban) az pinczében szombathon: az egyiket az kettő közül az korosmára kiadtam, ... mert igen avas volt”⁷⁰ — olvassuk ebben a levélben. Természetes, hogy ilyen bort nem szívesen vásároltak az előkelőbb lengyel fogyasztók.

A hordónak szalonnával való megkenését megelőzendő, a zsidók a saját használatukra vásárolt bort csak olyan hordókba öntették, amelyeket nem kentek meg. Egyik megfigyelő, a XVII. századi Haur írja, hogy a zsidók elsősorban azért mennek személyesen Magyarországra borért, hogy ellenőrizték: ne tegyenek disznóhúst a hordóba, minthogy a magyarok a borforrás megakadályozására sertéshúst helyeznek el minden hordóban. A lengyel Haur valószínűleg a szalonnával téveszti össze a húst, s nem veszi észre, hogy azt sem helyezték el a hordókban, csak kikenték vele annak falait.⁷¹ A XVIII. században már nem használtak szalonnát, hanem e helyett kénnel égették a hordókat. Chaptal már nem is ismeri a régebbi módot, csak a kénköves tisztítás különböző változatait. Ként használtak erre a célra a Rajná vidékén is, de tiltották is ezt az eljárást, mert a vörösbor nem tűrte a ként. A tilalom még nem járt eredménnyel, mert nem tudtak más módot találni a bor és a hordó megőrzésére; sem a tojás, sem a tej, sem a fahamu nem mutatkozott hatásosnak e cél elérésére.⁷²

II. FEJEZET

Állam és kereskedelem

1. RÉSZ

Lengyelország kereskedelempolitikája

Az egymással kulturális közösségben élő államok és nemzetek sorsa az élet minden vonatkozásában bizonyos hasonlóságot mutat, mert a haladás feltételeinek külső körülményei az egymásra utaltság belső szükségessége valamennyit olyan keretek közé állítják, hogy szomszédainak hatása alól egyik sem képes magát kivonni. Hatványozottabban jelentkezik ez a kölcsönhatás a kereskedelem terén, ahol mind az elmélet, mind a megvalósítás a gyakorlatban is megmutatkozó eredménnyel jár. Éppen ezért sem a lengyel, sem a magyar állam kereskedelempolitikájának kialakulását nem választhatjuk el az általános európai fejlődéstől, attól az úttól, amely a nyugati államok kereskedelmi életének kibontakozását jellemzi. Hangsúlyoznunk kell, hogy a kereskedelmi elméletek története nem választható el a kereskedelempolitika gyakorlati célkitűzéseitől, mert az elmélet kibontakozása tükrözi az élet irányait. Az elmélet sokszor megelőzi a gyakorlatot, s ebben az esetben irányt szab, sokszor pedig kifejezi az életet, felfedi a társadalom cselekvésének rúgóit. Mindkét esetben szoros a kapcsolat, ennél fogva a kereskedelem maga mint folyamat nem vázolható a gazdálkodás eszmevilágának ismerete nélkül. Az egyes kereskedelmi intézmények éppen úgy, mint a kereskedelem alkotásai, a kor eszméiben és erkölcsi szemléletének rendszerében gyökereznek.¹

A középkori kereskedelem az állam beavatkozása nélkül indult útnak; az egyes államokat vámhatárok, korlátozások még nem zárták el egymástól. A kereskedők olyan árukat

szállítottak, amilyeneknek eladását biztosítva látták, a felvevő államok pedig sem a behozatalt, sem a kivitelt nem korlátozták. Ennek a kereskedelemnek lelke a privilégium, az egyes városoknak, mint a kereskedőszervezetek főhatóságának biztosított kiváltság volt. Vámhatárokkal körülvett területek nem vonzották a kereskedőket; a fejletlen technikai viszonyok megbénították volna a még csak szórványosan jelentkező vállalkozási kedvet, ha a vándorkereskedő bizonyos árukra nézve bárhol is korlátozásokra bukkan. A kereskedőket nem elriasztani, hanem inkább vonzani kellett, s ezt a célt másként, mint kiváltságokkal, nem lehetett elérni. Ez a körülmény indokolja, hogy a külföldi kereskedő a középkorban ugyanazokat a jogokat élvezi, mint a belföldi. A városok részére biztosított ez a kiváltság a középkori kereskedelempolitikát bizonyos tekintetben monopolisztikusnak tünteti fel. A későbbi monopóliumokhoz képest mélyreható azonban az a különbség, hogy míg a középkor kiváltságainak jogköre csak egyes városokra terjed ki s a kereskedelem fellendítése a célja, addig az újkori már árukat von a kiváltságok körébe, s ezt a kiváltságot az egyes árukra vonatkozólag más-más kereskedőtársaságra ruházza. Maga a szellem megegyezik, de más a megvalósítás útja, mert más a cél.² Az újkori állam rájött arra, hogy a kereskedelem korlátlanága az állam belső termelésének feltételeit szoríthatja gátak közé azzal, hogy lehetetlenné teszi a piacra dobott honi termék eladását, ha ugyanazt az árut más országokból is behozhatják. „A kereskedelem megtalálja a maga sajátos útját, de a nemzet romlására vezethet, ha nem szabályozzák,” mondotta Brewster, a késői merkantilisták egyik legkiválóbb képviselője.³ Ez az 1702-ben megfogalmazott tétel már korábban szétterjesztette gyökereit: egyes államok már két századdal hamarabb megvalósították ezt a politikát.

A nagy felfedezéseket követő korszak ugyanis egész Európában akkora lendületet idézett elő a kereskedelem életében, hogy az államnak föltétlenül kezébe kellett vennie annak irányítását, ha nem akart lemondani előnyeiről. A kultúra síkján és a szellemi élet területén jelentkező renaissance az emberi élet minden ágában új erők felszínretörését tette lehetővé. Kiterjedt az érdeklődési kör, kiszélesedett a vállalkozási kedv, hatalmas arányokban bővült a szállított áru

tárgykészlete. Ez a fellendülés a gazdaságpolitikusokat is hamarosan ráébresztette a kereskedelemnek az állam javára kiaknázható előnyeire. A politikai hatalom és az ennek alapjául szolgáló anyagi javak biztosítása mindenkor a gazdasági helyzet függvénye volt, mi sem természetesebb tehát, mint hogy az állam befolyásának kiterjedésében jelentkező politikai hatalom már a XVI. századtól kezdve szekerébe igyekezett fogni a gazdasági élet megduzzadt erőit. Az állam rájött, hogy az árucserre szabályozása bevételeit növeli, akár az idegen árukra vet ki adót, akár vámot hajt be következetesen. Kiforrott, az egész ország érdekeit tervszerűen szemeltartó kereskedelempolitikáról a XVI. század folyamán persze még nem beszélhetünk, de határozott jelei mutatkoznak annak, hogy az egyes államokban egységes szemlélet van kialakulóban, az újjászülető politikai és gazdasági erők találkozására szorosabbá válik, az egyik kiegészítője lesz a másiknak. Ilyen jelnek tekinthető Mátyás király 1458. márc. 24-én Kassához intézett rendeletének az az európai viszonylatban is kiemelkedő intézkedése, mellyel meghagyja, hogy a Krakóból Magyarország felé irányuló forgalmat semmiképpen se zavarja, „mert az ilyenmódon történő árubehozatal az egész országnak bőségét fokozza.”⁴ Világos felismerése ez a rendelet annak, hogy a kereskedelemből az egész közösségnek haszna van, s hogy a köznek ez a haszna fontosabb, mint egyetlen város partikuláris érdeke. Ugyanennek a gondolatnak jegyében született meg özv. Thurzó Ferencné Zrínyi Katalinnak az a kérése, amelyben az árvai vlachok részére azért kér adómentességet, mert azok a kereskedelmi utakra vigyáznak, megakadályozzák a rablók garázdálkodását, akik miatt „a kereskedők száma csökken és Felsőerdő turdosi harmincadjövödelme is nem kis mértékben megfogyatkozik.”⁵ Ezek a gondolatok a kereskedelem és a politikai hatalom összefüggéseit árulják el, rávilágítva, hogy a XVI. század előtt is akadtak már olyanok, akik ebben a körben felismerték a kettő kapcsolatát. Céltudatos kereskedelempolitika ebből persze még nem következethető, ilyen — Svédországot kivéve⁶ — sehol sem volt ebben az időben Európában, de ezek a nyomok már a XVII. század felé vezetnek, abba a korba, amelyben a kereskedelmet a merkantilista politika irányította.

A merkantilizmusról igen terjedelmes irodalom próbált már képet rajzolni; kutatták eredetét, vizsgálták eredményeit, elemezték sajátosságait, mégsem áll előttünk egészen világosan az a gazdaságpolitikai rendszer, amely e fogalom mögött meghúzódik. Kétségtelen, hogy a merkantilisták az újvilág úttörői, akikben erő és lendület lakik, de ők maguk is képtelenek arra, hogy elméletüket egységes rendszerben lássák s azonos elveket valljanak, állapítja meg róluk helyesen Morini-Comby,⁷ de abban már téved, hogy valamennyien „protekcionisták” volnának. Sokkal átfogóbb ez a gazdasági elmélet, semhogy egyetlen fogalomkörrel kimeríthető és kifejezhető volna.⁸ A merkantilizmus legjobb meghatározását eddig Harsin nyújtotta, aki szerint az nem egyéb, mint legteljesebb megnyilatkozása annak a szemléletnek, amely a gazdasági életet a politika célkitűzései alá rendeli.⁹ Ezt a magyarázatot indokolja Nyugat-Európa fejlődésén kívül a magyar és lengyel gazdaságpolitika is, amely, mint látni fogjuk, nem egyetlen kereskedőréteg érdekeit, nem is csupán a kereskedelem totális kibontakozását segítette elő, hanem a kereskedelem eredményeit az államhatalom gazdasági javainak értékesítésére vette igénybe. A merkantilisták egyik legfőbb tétele volt a gazdasági javak kiegyenlítésének támogatása, ennél fogva a kereskedelem eszközeinek megjavítására irányuló törekvés és térbeli kiterjesztés lehető fokozása. Ilyen módon programjuk nem merült ki a kivitel fejlesztésében, mert a behozatal éppenúgy hozzájárul a nemzetgazdaság növeléséhez, bár a legerőteljesebb szándék mégis csak a kivitel fejlesztésében jut kifejezésre.¹⁰ Az egyes kereskedőrétegek érdeke az összesség érdekének van alárendelve s az összességet az állam maga szimbolizálja. Minden olyan törekvés támogatásra talál, amely az államot és annak anyagi biztonságát fokozza.¹¹ Másik jellemvonása a merkantilizmusnak, hogy az egész gazdaságpolitika a kereskedelem irányában tolódott el; az emberek érdeklődése a humanizmus okozta nagy szellemi fellendülésben olvadt fel, ez viszont a meggazdagodás vágyát élesztette. A humanizmussal megszületett nemzeti ébredés hamarosan a gazdasági élet területén is éreztette hatását. A merkantilizmus jól megfért ezzel az ébredéssel, hiszen az állam és a nemzet fogalma akkor még alig különbözött. Ami az állam érdekét szolgálta, az a nemzeti tö-

rekvésekre is előnyösnek látszott. Ezért azonosítja Zielenziger a merkantilizmust a nacionalizmussal, amelynek színt a politikai és nemzetgazdasági eszme kölcsönöz.¹²

De a merkantilista politika nem volt egységes, s a fejlődés kezdetén korántsem tudta megvalósítani a kitűzött célt. A protekcionizmussal egyidejűleg a szabad kereskedelemnek is akadtak hívei, mégpedig éppen ott, ahol legerősebben érvényesült az előbbi is: Franciaországban. Éppen IV. Henrik politikája támogatta a kereskedelem szabadságát, csupán arra ügyelve, hogy emiatt a vámjövédalom ne csökkenjen.¹³ Az egységes felfogásnak e hiánya következtében kellett végre is rendszerbe foglalni a merkantilizmus jegyeit, megállapítani azokat a követelményeket, amelyekhez az állam gazdaságpolitikájának igazodnia kell. Ennek az egységesítésnek gondolata, valamint végrehajtása Colbert nevéhez fűződik.

Colbert rendszerének legfőbb célja, hogy a gyenge és nagyobb vállalkozásra képtelen magánkereskedelem helyett a kezdeményezést az állam vegye kezébe, amelynek megvannak az eszközei arra, hogy bármilyen nagyvonalú kereskedelmi feladatot vagy ipari célt megvalósítson. Mint idealista nem vette figyelembe a helyenkint mutakozó természetes akadályokat. Helyesnek vélt elméletét vaskövetkezetességgel iparkodott végrehajtani.¹⁴ Franciaországra a területenkint jelentkező különbözőség volt jellemző, ezért első sorban az egységesítést akarta megvalósítani. A központosított politika kényelmes eszközöként akarta megszervezni a nemzetgazdaságot. Ennek a gondolatnak nem állott útjában a kereskedelem szabadsága, csupán az vált szükségessé, hogy a szabadkereskedelem ellenőrizhető legyen. Mint maga mondomta: „Véleményem ellenkezik azokéval, akik azt tartják, hogy a kereskedelmet korlátok közé kell szorítani: annak föltétlenül szabadnak kell lennie.”¹⁵ Erre a szabadságra szorított éppen azért volt szükség, mert a kereskedelem iránt nem volt nagy érdeklődés Franciaországban. De a szabadságot bele kell állítani az állam érdekeinek keretébe, az összesség haladásának folyamatába, más szavakkal *csak olyan árukkal szabad kereskedni, melyek nem korlátozzák a belső termelést*. Mint a colbertizmus csaknem minden tétele, ez sem teljesen új gondolat, ott égett az már az elődök agyában, Laffemas, Bartholomeus és mások szavaiban. Talán nem is tú-

loz Sée, mikor azt állítja, hogy a colbertizmus már Colbert előtt megszületett: a nagy miniszternek egész gazdasági rendszere kirajzolódott már a XVI. században.¹⁶ A történelem tanúsága szerint egyes emberi nagyságok szerepe a tömeg gondolkodásának irányításában különben is csupán a reflektor fényéhez hasonlítható: előre sugározza a fényt, hogy a haladás útját megmutassa. Nem a motor, a haladó tömeg elemeiből alakult ez a fény, mégis része annak; nem organikus, csupán szintetikus kiegészítője; nem kifejezője, de nélkülözhetetlen tagja; hiánya nagyobb zavart nem okoz, de létezése meggyorsítja a haladás ütemét. Ezért a nagy egyéniségek gondolatait nem jellemzésül kell elfogadnunk, hanem a tömeg, a kollektív élet leírásához kell felhasználnunk. Colbert sem új gondolatokat termelt, de a régieket foglalta össze s egészítette ki azokat az új élet feladatainak meghatározásával.

Természetes, hogy politikája nem tudott mindenben érvényesülni, mert sok olyan eleme volt, amely akkor még nem volt megvalósítható. Elsősorban hiányzott az egységes polgárság. Ennek az a lélektani magyarázata, hogy a városok, illetőleg polgáraik külön-külön partikuláris egységet alkottak, s így érdekeiknek összhangbahozása szinte lehetetlen volt mindaddig, amíg a gazdasági fejlődés a szerepüket egy központi vezetésből kiinduló gazdaságpolitikai irányzattal, az államgazdasággal nem helyettesítette, s el nem tűntek a különbségek az egyes gazdasági körzetekben külön élő városok között. De nem valósulhatott meg Colbert rendszere azért sem, mert a XVI—XVII. századi nemzetgazdasági politika tulajdonképpen pénzügyi politika volt, amit az alábbiakban részletezni fogunk.¹⁷ A merkantilizmus politikája nem a gazdasági élet összességének kiteljesedése volt, hanem inkább csak azé a szemléleté, amellyel az emberek magát a gazdálkodást vizsgálták: elképzeléseket formáltak a politikusok s meg voltak győződve arról, hogy ezek az elképzelések fedik az életet. Ezen kellett elbuknia a merkantilizmusnak. Annyi előnye azért így is volt, hogy általa a kereskedelem állandóbb jelleget öltött s hangsúlyozottabb kapcsolatba került az állammal. Ezzel a merkantilizmus előkészítette a XVIII. századi felfogást, amely a „köz” fogalmát végre tisztázni tudta, s rendszerébe beleállította a kereskedelmet is.

A XVIII. századi kereskedelempolitika az államok irányi-

tása alatt alakul: az állam a fölvilágosodás korának, valamint történelmi előzményeinek etikájára való hivatkozással kiterjeszti befolyását a gazdasági élet teljességére, s nemcsak azt határozza meg, hogy milyen árukkal szabad kereskedni, hanem azt is, hogy milyen társadalmi rétegek kereskedjenek. Bizonyos kiegyenlítődés felé haladó szándék jellemzi ezt az egész kort. Legfőbb jellemvonása az általános jólét kérdésének megoldására való törekvés. Elméletét Uffermann, Wolff, Pufendorf, Becher, Justi és mások dolgozták ki¹⁸ s az uralkodók a kidolgozott elméletre támaszkodva igyekeztek a gyakorlatba átültetni a helyesnek talált nézeteket. Ez a kor lényegében továbbfejleszti a merkantilizmus elveit azzal, hogy a közjó érdekében gátolni igyekszik a szabad kereskedelmet, amely szerinte ellentétben van a bonum publicum és az aequitas követelményeivel. Magát a kereskedelmet fokozni kell, írja a helytartótanács 1725-ben, de a közjó és a nép érdeke fontosabb, mint a szabad kereskedelemről származó magánhaszon,¹⁹ ennél fogva a korlátlan versenyt ki kell szorítani a kereskedelem területéről. Az államnak föltétlenül joga van a kereskedelmet irányítani, mert egyetlen magán-személy sem alkalmas arra, hogy saját érdekkörén túlmenő nézőpontokat válasszon ki. „Az állam mindent tehet, ha akar, befolyása a gazdasági fejlődés szabályozására feltétel nélküli,“ — írja Justi.²⁰

*

Ennek a kereskedelmi szemléletnek jegyében alakult a magyar és a lengyel állam XVIII. századi kereskedelempolitikája is. Részletesen majd a maga helyén elemezzük ezt a politikát, de általános célkitűzéseit már itt is hangsúlyozni kívánjuk. Kétségtelen, hogy a XVIII. században Lengyelország is elszakadt attól a politikától, amely csak egyes társadalmi rétegek érdekeit szolgálta, s a kereskedelem életében is az állam magasabb szempontjai váltak döntővé. A kincstár követelményeit kielégítette ez a politika, de nem állott összhangban a nemesség igényeivel, amely az állami korlátozásokkal szemben kitartott a szabad kereskedelem mellett. Ezt a körülményt a lengyel tudományos élet eddigi szemléletmódjával szemben erősen hangsúlyoznunk kell, hogy megérthessük majd ezt a sajátos kereskedelempolitikát.

Ugyanez volt a helyzet Magyarországon is, ahol a XVIII.

században az államerő már áttörte a decentralizáltságból és szervezetlenségből származó akadályokat és a helytartótanács a legtöbb vonalon érvényesíteni tudta szándékait. III. Károly már megvalósíthatta mindazokat az elveket, amelyeket a külkereskedelem fokozására szükségesnek tartott, noha ezek az elvek az egységes monarchia gondolkörében jegecesedtek ki s Magyarország érdekeit ugyancsak háttérbe szorították. Magyarország gazdasági fontosságával a bécsi kormány egyáltalán nem volt tisztában, ennek következtében külön merkantilista hatóság felállítására nem is került sor: tekintettel arra, hogy az osztrák merkantilizmus Magyarországot csak a birodalom egy részének fogta fel, nézete szerint a résznek az egész érdekei előtt feltétlenül meg kellett hajolnia.²¹ Hozzájárult ennek a hátránynak kiéleződéséhez, hogy Mária Terézia 1756-tól kezdve már nem avatkozott olyan energiával az államügyek irányításába, mint azelőtt, s ílymódon a gazdasági kérdések megoldása részben Zinzendorfra, részben másokra, olyanokra maradt, akik nem tudtak szabadulni osztrák helyi szellemiségüktől.²² Ráadásul a királynő szemében a magyar nemesség adópolitikája valószínűsítette azt a meggyőződést, hogy Magyarország társadalmát nem a közjóról való gondoskodás vágya, hanem az egyes rétegek saját érdeke vezeti, s így erkölcsileg is indokolatlan volna részükre bárminemű kedvezmény biztosítása.²³ Ezzel a szemlélettel egyedül Borié államtanácsos szállt szembe, aki maga is meggyőződéses harcosa volt ugyan az egyetemes monarchia eszméjének, de Magyarországot e monarchia épp oly tagjának tekintette, mint akármelyik más országot, s ezért hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország külkereskedelmi mérlege pozitív irányban biztosíttassék mindaddig, amíg az örökös tartományoknak ezzel kárt nem okoz.²⁴

A XVIII. század hetvenes éveig ez a felfogás uralkodott. Bizonyos változás csak akkor állott be, mikor Nyugaton terjedni kezdett a szabad kereskedelem eszméje.²⁵ Részben ennek a híve volt II. József is, aki a merkantilizmusból átvette a szigorú behozatali tilalmakat, a fiziokratáktól azt a követelményt, hogy az adók az ingatlanokra súlyosodjanak, a kereskedelem újabb irányaitól pedig az erők szabad játékának elvét.²⁶ Nyugat-Európában ekkor válik ismertté az a felfogás, melyet Quesnay öntött végleg formába, hangsúlyozván, hogy

a bel- és külkereskedelemnek a nemzetre gyakorolt legnagyobb haszna a szabad verseny teljes biztosítása.²⁷ Az egyes nemzetek is rájöttek arra, hogy a merkantilizmus elzárkózása gátolja a kereskedelem és az ipar teljes kibontakozását; megtanulták, hogy a kereskedelem életében az egyik nép előnye a másik nép hátrányára van, úgyannyira, hogy Verri szavával élve, „a kereskedelem tanulmányozása tulajdonképpen egy igazi háború” történetének tanulmányozásával egyértelmű.²⁸ Amíg erre rájöttek, több iskola tanítását is figyelemmel kísérték, kipróbáltak minden módot, hogy a XIX. század folyamán végül is visszatérjenek a középkori kereskedelem elvéhez: a szabadkereskedelemhez. Még abban az esetben is fenn kell tartani ezt a szabadkereskedelmet, vallja egy 1789-ben névtelenül megjelent lengyel mű szerzője, ha az egyes államok csak bevitellel dicsekedhetnek, a behozott áruért semmit sem adnak, minthogy mindenképpen csak igényelt árukat lehet a piacokon elhelyezni.²⁹ A nemzetek közötti szabad verseny a javak elhelyezésének és a szükségletek kielégítésének egyetlen lehetősége volt, míg mindenütt a világon többtermelés nem mutatkozott. Ez a kérdés azonban már a XIX. század második felének és a XX. századnak kereskedelemrajzához vezet át, ez pedig túlesik kutatási körünkön.

Ilyen szellemi háttérben bontakozott ki az európai államok kereskedelmi politikája. Ennek keretében mutatkoznak meg a lengyel állam politikájának eredményei is, hol igazodva az általános európai szemlélethez, hol eltérve attól. A következő sorokban a lengyel állam politikáját ismertetjük tárgyunk szempontjából. Meg kell azonban jegyeznünk hogy a borkereskedelem területén megnyilvánuló irányok az egész politikára jellemzőek s annak csak egy részletét határozta meg a borbevitel kérdése. A részletet jellemezve, ilyenformán az egészről is képet nyerünk.

A lengyel tudományos irodalomban, a törvények betűinek megtévesztő hatására és a kereskedelem mélyebb jelenségeinek ismerete nélkül általánosan elterjedt az a felfogás, hogy a XVI. s az azzal egylényegű XVII. században a lengyel állam társadalom- és gazdaságpolitikája, nemkülönben az államvezetésben résztvevő nemesség kereskedelempolitikája liberális elveknek hódolt, ennek következtében teljesen a

szabadkereskedelem gondolatvilágában élt.³⁰ Kétségtelen, hogy ez a megállapítás — mint láttuk — ráillik a középkor kereskedelmi struktúrájára, de éppen a XVI. század olyan új vonásokat hozott Lengyelország történelmébe, amelyek egészen másnak mutatják a politikáját, mint amilyennek az a felületes vizsgálódás után látszik. Kutatásaink meggyőztek arról, hogy a tudományos irodalom téves ítéletet alkotott, amikor azt hitte, hogy a lengyel kereskedelempolitika irányítója az egész XVI—XVII. század folyamán a nemesség volt, s mert a nemességnek elsősorban a vámmentes szállítás biztosítása állott az érdekében, a szabad verseny elvét igyekezett megvalósítani a kereskedelemben. Ha az előzmény a valóságnak megfelel, akkor a logikai következmény is igazolható, mert a nemességnek valóban a jellemzett politika állott érdekében. Csakhogy a részletekbe merülő kutatás egyáltalán nem tudta igazolni azt az állítást, hogy éppen a kereskedelempolitika területén és az ezzel kapcsolatos vámpolitikában a nemesség érvényesült volna. Inkább az volt megállapítható, hogy az előbbieken jellemzett nyugateurópai szemlélet egyik sajátos megnyilvánulási formája volt a lengyel is, amely az állam érdekeinek igyekezett alárendelni a kereskedelem előnyeit.

Ha kutatjuk az okokat, amelyek a középkori kereskedelempolitika megváltozását előidéztek, mindenekelőtt az egykorú irodalom föltétlen hatására kell rámutatnunk. A publicistika a XVI. században más országokban is hatott, s hatása kiterjedt az államélet minden területére. Természetes, hogy Lengyelországban, — amely Kochanowski szerint a XVI. században „aranykorát” élte —, sem maradhatott az irodalmi élet hatás nélkül az állam tevékenységére, az uralkodók elhatározásaira. Meg kell tehát vizsgálnunk, mi volt az egykorú irodalom felfogása a kereskedelem kérdéseiről, s e vizsgálódás alapján kell áttanulmányoznunk mindazokat a rendeleteket, amelyeknek értékeit a lengyel tudomány mindezideig sajnálatos módon kihasztnátlanul hagyta, abból a Hoyer által is képviselt meggondolásból kiindulva, hogy a kor nemzetgazdasági irodalma csupán a mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott, minthogy a „kereskedelem nem Istennek tetsző tevékenység”. Maga ez az idézet sem fedi a kor felfogását, s még kevésbé fedi azt a belőle levont következtetés.³¹

A XVI. század lengyel nemzetgazdasági irodalma azt a

felfogást vallotta, hogy a nélkülözhető áruk behozatalát meg kell gátolni, vagy ha ez nem volna keresztülvihető azért, mert a fogyasztás mértéke olyan lélektani tényezőktől függ, amelyek fölött a politikai irányítók hatalmat nem gyakorolhatnak, akkor legalább azt kell elérni, hogy a kereskedelem korlátozassék. Ostroróg, a költő és politikus, azt javasolta, hogy a Lengyelországba bejövő kereskedők előtt zárják el a határt,³² mert fölösleges olyan árukkal elárasztani a lengyel államot, amelyekre nincs föltétlenül szükség. Gúnyosan jegyzi meg Smolik, Báthori udvari embere: „Amiből legkevesebb a miénk, abból rendelkezünk a legnagyobb mennyiséggel: fűszerből és borból.”³³ Gostomski, a XVI. század egyik legnépszerűbb írója, akinek munkája három kiadást is megért, olvasóközönsége tehát valószínűleg nagy volt, a bort teljesen ki akarta küszöbölni a fogyasztási cikkek közül: s almaborral (jablecznik) vagy körteborral (grurzecznik), vagy meggylével (viśniak) akarta helyettesíteni. A nemzeti termésvédelemnek ez a formája az európai irodalomban akkor még nem volt ismeretes; annál nagyobb jelentőségű Gostomski elgondolása.³⁴

Nagyon érdekes a XVI. század egy másik gyakorlati s elméleti kiválóságának, Ciesielskinek véleménye is a kereskedelemről: „Szükséges, hogy kereskedőink ne kerüljenek a határon túlra, minthogy a határon kívül bizonytalanságnak vannak kitéve, kihasználják helyzetüket. A helyi kereskedők rábeszélésére ugyanis nem egyszer alacsonyabb áron kell áruikat adniok külföldön, mint otthonukban. Mindenképen méltánylandó tehát, hogy a hazai kereskedők érdekeinek előmozdítására inkább külföldi kereskedők jöjjenek városainkba s akadálytalanul tőlünk vásároljanak mindent.” Ez a felfogás, amely már 1572-ben napvilágot látott, a lengyel uralkodók politikáját akarta elméletileg igazolni. Magától értetődik, hogy az indokolás erkölcsi vonatkozásai csupán leplezni akarják az igazi célt: külföldi kereskedők lengyel földre vonzását s a lengyelek otthon tartását ama meggondolás alapján, hogy a külföldiek — nagyobb vámot fizetvén és idegen pénzt hozván magukkal — inkább hasznára vannak magának az államnak, mint azok az ország határain túl kereskedő lengyelek, akik az árujukért kapott pénzt is külföldön költik el.³⁵ Ennek a helyzetnek valóságát látszik igazolni szerzőnknek az a megjegyzése is, hogy (a fenti esetben) „a vámot ném a mi ke-

reskedőink, hanem az idegenek fizetik, mégpedig saját pénzükkel, melynek jónak s nem hamisnak kell lennie, s ennek következtében városainkban az ezüstnek és aranynak nagy mennyisége gyűlhet össze..." Ez a pénzügyi szemlélet jellemző magára a politikára s ez a valóságos oka a határátlépési korlátozásoknak.³⁶ Ciesielski nézetéhez hasonló álláspontot foglal el Starowolski is, amikor azt hangsúlyozza, hogy Lengyelország csaknem minden bevételét borra és fűszerre költi, s hogy az nagyon sajnálatos, mert az országban semmi pénz nem marad. Ha már nem lehet megakadályozni azt, hogy idegen áruk áramoljanak az országba, legalább azt tegyék lehetetlenné, hogy az áruért maguk a lengyelek menjenek az ország határain túlra, hadd jöjjenek inkább Lengyelországba az idegenek. Hozzáteszi azonban, hogy rossz pénzt ne hozzanak magukkal, csak tallért, vagy aranyat, s követeli, hogy különben semmit se vásárolhassanak. Vásárolniok így is kell, mert „tőlünk olyan áruk kerülnek külföldre, amelyek nélkül az emberi élet nehezen tartható fenn, hiszen ételre; italra mindenkinek szüksége van; ezzel szemben mi csupa olyan cikket vásárolunk, amely nélkülözhető, nevezetesen bort s fűszert.”³⁷ Ezt a felfogást Starowolskin kívül Grodwagner, Witawski, Wezyk stb. is hangoztatja abból a természetellenes elképzelésből indulva ki, hogy az áruval lengyel földre érkező külföldi kereskedő föltétlenül visz is magával valamit, aminek ellenében pénzét Lengyelországban hagyja. A kereskedelmi árucserének ez a tipikusan lengyel merkantilista felfogása természetesen nem volt megvalósítható, hiszen a külföldi kereskedő csak azzal a pénzzel vásárolhatott, amelyet saját országából magával hozott s ha azt a belkereskedelem nem volt hajlandó elfogadni, maga az árucseré vált lehetetlenné. Tisztára pénzügypolitikai szempontok sohasem irányíthatták a kereskedelmet, még kevésbé olyan időkben, amikor szilárd pénzértékkulcsok még egyetlen államban sem voltak megállapítva.

A XVII. századi Connor is sajnálkozik amiatt, hogy bármennyit szállít is Lengyelország külföldre, azért, amit künn elad, pénzt sohasem hoz haza magával, mert áruja ellenértékén nyomban más árut vásárol, elsősorban bort Magyarországon.³⁸ Opaliński azt javasolja, hogy csak lengyel földön nem termelt nyersanyagokat, köztük főleg bort, szabad beengedni

az országba. A merkantilista elveknek ezt a változatát képviseli Zaremba is.³⁹ Ezzel szemben mások azt hangoztatják, hogy a külföldi áruk behozatala az ország legnagyobb kára, mert a fényűzést fokozza. Ez utóbbiak nézetei nem terjedtek el s nem is valósultak meg az életben, minthogy a fényűzés minden időben bizonyos fejlődésbeli fokozatot jelentett, ennél fogva a megszokott áruktól való elszakadás visszatesést jelentett volna a nemzetgazdaság tekintetében is: akadályozta volna a kereskedelmet, amely nélkül pedig, mint Sobieski János mondotta, nem lehet élni.⁴⁰

A XVIII. században Lengyelországban is bizonyos nemzeti irányzat kezdett uralomra jutni. Ennek az irányznak hangadói a filozófusok voltak, akik romantikus elképzeléseiket a gazdasági élet síkján is megpróbálták megvalósítani, természetesen eredménytelenül. Nagyobb sikerre tarthattak igényt azok a nemzetgazdasági írók, akik a Nyugaton elterjedt szabadkereskedelem híveivé szegődtek, mert ez az irány jobban megfelelt az egykorú gazdálkodás követelményeinek, a merkantilizmusban csalódott államok és nemzetek újabbkori kifejlődésének. Poplawski írja 1774-ben, hogy „súlyos hibát követnek el azok, akik gátolják a szabadkereskedelmet, abban a tévhitben ringatózva, hogy a pénz a legelső és egyetlen valószínű jövedelme az országnak”. Szakított a lengyel nemzetgazdasági irodalom is a régebbi pénzügyszemléleti vonásokkal, belátva, hogy az áruhiány vagy az árufölösleg más vonatkozásban sokkal inkább kerékkötője a kereskedelemnek, mint a szabadforgalom.⁴¹ A merkantilista szemlélet Lengyelországban a társadalom gazdagságát azonosította az országban forgalomban lévő pénz mennyiségével. Azt tartotta, hogy a pénz egyetlen eszköze az állam jólétének. Ez a felfogás helyesnek bizonyult akkor, amikor az államerő még semmit sem tudott megszervezni éppen a pénzhiány miatt. De a XVIII. században a belső jövedelem megerősödése s az észszerűbb adórendszer olyan jövedelemforrásokat tárt fel, amelyek azelőtt ismeretlenek voltak. Ezeken kívül az államhatalom megerősödése a háttármenti forgalmat is fokozottabb mértékben ellenőrizhette, ennél fogva végre tudta hajtani törvényben biztosított jogait s érvényesíteni tudta az általános vámfizetés kötelezettségét. Ezt pedig szabadkereskedelmi forgalom mellett is megtehetette. Nem volt tehát semmi akadály annak, hogy az addig korlá-

tok közé szorított kereskedelem útjait szabaddá tegye s magára a kereskedelemre bízva annak eldöntését, hogyan hozza egyensúlyba a termelés és a fogyasztás örök követelményeit.

Láthattuk az eddigiekből az egykorú lengyel publicisztikának azt a törekvését, hogy az idegen áruk behozatalát megtiltsa, vagy ha már ez lehetetlen, legalább a külföldi kereskedők elől elzárja az országba vezető utat. Láttuk, mennyire sajnálták egyes nemzetgazdászok azt, hogy magyar borra viszonylag nagy összeget költött a lengyel társadalom. „Mennyi kórházat lehetett volna ezen a pénzen állítani,” — sóhajt fel a XVII. században Młodzianowski.⁴² Láttuk, hogy az uralkodó politikát mindenkép vissza akarták tartani attól, hogy az aktív kereskedelmet megtúrje. Szívesebben látták volna a kereskedelemnek azt a passzív formáját, amely idegen kereskedőket vonz Lengyelországba. Kétségtelen, hogy ennek a passzív kereskedelemnek már voltak elődei az európai politikában, mint Velence, Brügge példái mutatják, ámde ezeknek a városoknak áruközvetítés volt a céljuk és nem a pénzforgalom emelése.⁴³ A továbbiakban látni fogjuk azt is, hogy ez a passzív kereskedelem nem volt megvalósítható. A lengyel állam a XVI—XVII. század folyamán nem zárkozhatott el a magyar bor vásárlása elől, egyszerűen azért, mert erre szüksége volt. Alkalmazkodott tehát az élethez, s kiküszöbölni a belső fogyasztásból ezt az idegen eredetű árut nem tudván, legalább azt igyekezett lehetővé tenni, hogy megnyerje a vámon, amit vesztenie kellett a réven. E célra legalkalmasabb eszköznek a határátlépési tilalmak kínálóztak.

A határátlépési tilalmak gazdaságpolitikai rendszere nem volt ismeretlen Európa történetében sem, de sehol oly erővel és oly hosszú időn keresztül nem maradt fenn ez a rendszer, mint Lengyelországban, majd ennek ellenhatásaként Magyarországon. Természetes, hogy ennek a politikának is voltak ellenzői, de az irodalom felfogásához híven, valamint a kereskedelemben elsődlegesen résztvevő városok követelésére, az uralkodók következetesen ragaszkodtak hozzá. A határátlépési politikája mindenek előtt magára az államra járt felbecsülhetetlen előnyökkel, de nem kis mértékben szolgálta a városok érdekeit is, amelyeknek a középkorban és az újkor kezdetén még közvetlenebbek voltak kapcsolataik az uralkodókkal,⁴⁴ s ennek megfelelően érdekeiket is jobban képviseltethették az

udvari politikai körökben. A városok érdekszerét ismerve, az uralkodó a sejmre olyan értelmű javaslatokat terjeszthetett elő, amelyek az államnak és városoknak egyaránt előnyére szolgálhattak. Azonkívül a városok a sejmre maguk is küldtek ki követeket, akiket előzetesen utasításokkal láttak el. Az utasítások megfogalmazása előtt a városi tanács diskusziók keretében állapította meg a lakosság követeléseit.⁴⁵ Jellemző ezekre Lemberg 1665-ben kiadott instrukciója, amelynek értelmében a követeknek meg kell akadályozniok, hogy „kétezer márka büntetés terhe alatt bárki is Magyarországra mehessen borért; ezt az összeget fellebbezés nélkül bármelyik bíróság behajthatta.”⁴⁶ Ugyanígy határozott az 1687. évi utasítás is, mely nemcsak a polgári lakosságnak, hanem a nemességnek is meg akarta tiltani a közvetlen borbehozatalt. Ezt a határozatot 1689-ben is megismételték,⁴⁷ majd még szigorúbb formában fogalmazták meg 1701-ben.⁴⁸ Az 1760. évi országgyűlési utasítások között arra hívják fel a követek figyelmét, harcolják ki, hogy az 1578., 1611., 1626., 1643., 1676. évi törvények erre vonatkozó rendelkezéseit felújítva, ismételten tiltsák meg a közvetlen borvásárlást Magyarországból, hogy maguk a magyar kereskedők jöjjenek az országba.⁴⁹ Hiábavaló erőlködés olyan időben, amikor már a szabadkereskedelem kezd bontakozni! A korszellem érvényesülését a városok ellenkezése sem volt képes ekkor már meggátolni.

A városok érdekeivel ellenkezett a nemesség érdeke. A nemesség ugyanis a törvény szerint, — ha a gyakorlatban nem is — vámmentességgel rendelkezett. Ezt a kiváltságát iparkodott érvényesíteni azzal, hogy vagy maga ment Magyarországra borért, vagy ha tehetné, megbízott valakit, hogy részére a rendelt mennyiséget elszállítsa. Érthető, ha a kereskedelemben ilyenformán maga is résztvevő nemesség az országgyűlésen (sejm) azt igyekezett kiharcolni, hogy a szabadkereskedelem feltételei érvényben maradjanak, s hogy semmiféle korlátozással ne lehessen a vámmentes áruszállítást akadályozni. A fentebb hivatkozott törvények és a még tárgyalandó királyi rendeletek ezzel ellentétben az állam és a városok javára a határátlépési tilalmakat akarták fenntartani. Nagy harcok fejlődtek ki az országgyűléseken, s ezekből a XVII. században csaknem minden esetben az uralkodó került

ki győztesen. A nemességnek az a kérése, hogy a vonatkozó törvényeket helyezték hatályon kívül, jámbor óhaj maradt. Világosan elárulja ezt az óhaját egy utasítás, amely azt követeli, hogy „mivel Lengyelországból csaknem minden nagyobb úr szokott Magyarországra borért küldeni, függesszék fel az ennek korlátozásáról intézkedő törvényeket.”⁵⁰ Ugyanily szellemenben fogalmazták meg azt az utasítást is, amely azt kívánta, hogy a fenti törvények végre nem hajtására való tekintettel minden korlátozás szűnjék meg s „egyedül a zsidókat tiltsák el továbbra is a szabad borkereskedelemről.”⁵¹ A nemesség nemcsak a maga szükségletére vásárolt bort Magyarországon, hanem a készlet egy részét tovább is adta olyanoknak, akik maguk nem tudtak szállíttatni, a szegényebbeknek, írja a XVI. században Masini apostoli követ.⁵² Nem csoda, ha ilyen körülmények közt minden erejével azon van, hogy a kereskedelem korlátlanúsága biztosíttassék. Ez viszont a kincstár és a városok érdekeit sérti, ezzel tehát épp ellenkezőleg a szabadság megnyirbálására törekszenek s mert a sejmekben ebben az időben ők az erősebbek, a nemesség szándékai nem teljesülhetnek. Politikai ügyekben a sejm „kizárólagosan nemesi érdekeket szolgált,” mint Kutrzeba és Halecki megállapította,⁵³ gazdaságpolitikai és társadalomgazdasági téren mégis a kincstár szempontjai érvényesültek.

Ezek után nézzük meg a határátlépési tilalmakra vonatkozó rendelkezéseket. A legelső tilalom, amelyről tudomásunk van, 1538-ból való. Megokolása nagyon tanulságos, ezért röviden ismertetjük: „A bizonytalanságok, jogsértések eke-
rülése végett, melyeket alattvalóink Magyarországi lakosaitól a múltban elszenvettek s még most is el kell tűrniök, rende-
jeink határozata alapján szigorúan megtiltjuk, hogy bárki is
alattvalóink közül Magyarországot áruval, vagy áruért felke-
resse, vagy onnét birodalmunkba árut hozzon.” — mondja ki az
első fejezet, de már rá is cáfol az előzőre s a kincstári bevé-
telek szükségességének, a fiskalitás követelményeinek han-
goztatásával világosan felfedi ennek a szociáletikai gondos-
kodásnak rúgóit. „Megengedjük azonban,” — olvassuk —
„hogy Magyarország lakosai áruikkal országunkba jöjjenek,
függetlenül jelen határozatunktól, mely kizárólag alattva-
lóinkra vonatkozik.”⁵⁴ Ugyanígy rendelkezik Zsigmond Ágost
1556-ban, amikor szabadságvesztés terhe mellett tiltja a len-

gyekeknek, hogy Magyarországot borvásárlás céljából felkeressék.⁵⁵ 1559-ben ezt a rendeletet megújítják.⁵⁶ 1562-ben világos értelmezést nyer a rendelet azzal, hogy Zsigmond Ágost kimondja: „Némelyek korábban kiadott rendeleteinket figyelembe nem véve, bátorságot vesznek maguknak és Magyarországból országunk területére alattvalóink és lengyel szállítók által bort hozatnak s ezáltal nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy vámjövödelmeink csökkennek s alattvalóink egyetemes érdekei kárt szenvednek.”⁵⁷ Hozzáteszi a rendelet azt is: „Megengedjük, hogy külföldi szállító, vagy alattvaló Magyarországból országunkba bort szállítson, és azt vámfizetés kötelezettsége mellett eladhassa.”⁵⁸ Látható, hogy a rendelet lényege a vámok fenntartásának elvén (*salvis vectigalibus*) nyugszik, tehát nem a kereskedelmet akarta megakadályozni, hanem csupán a passzív kereskedelmet lehetővé tenni, amely a vámjövödelmeket nem csökkentette. Ugyanígy intézkedik az 1565. évi sejmhatározat, illetve törvény is, részletesen előírva, hogy az így behozott áruk után „mindenféle vám és más járulék illetékes és azokat ki kell fizetni.”⁵⁹ Nagyon jellemző és színte már a XVIII. századi eszmevilág fogalmazásában kifejeződött közjó gondolatára utal Báthori István 1578-ban kiadott hasonló tárgyú rendelkezése, amelynek megokolásában azt olvassuk, hogy a Magyarországra haladó kereskedők borbevételét azért kell megtiltani, mert „az ebből származó haszon csupán a kereskedők hasznát szolgálja, pedig annak előnyeiben mindenkit részesíteni kell.”⁶⁰ Érdekes az 1593. évi törvény megokolása, amely az 1878. évi fent ismertetett rendelkezést olyan értelemben módosítja, hogy a határátlépési tilalmat a soproni és szentgyörgyi borokra nem terjeszti ki, „minthogy ezeknek a boroknak semmiféle lerakatuk nincs,” ennek következtében ezeket alattvalóink is szállíthatják.⁶¹ Az 1603-ban kiadott tilalmi rendelkezés megokolásában mintha Starowolski szavait olvasnánk. E szerint bort azért ne szállítsanak lengyel kereskedők, mert ha azok mennek érte Magyarországra, a bor ára oly magasra szökik, hogy az itthoni fogyasztórétég nem bírja megvenni.⁶² Ezzel kapcsolatban jellemző Zbylitowski lengyel nemes figyelmeztetése a krakkói sóbérllőhöz, amelyben felvilágosít bennünket arról, hogy tanácsos lenne, ha a lengyelek „szabadon mehetnének bárhol

Magyarországba borért és azokat onnét kiszállíthatnák, mint-hogy a magyarok szívesebben adják el árujukat Magyarország területén, a lengyelek pedig szívesebben mennek érte Magyarországba".⁶³ Ez a jellemzés belekapcsolódik az előbbi rendeletbe, mert hiszen a magyarok kisebb veszéllyel adhatják el aránylag nagyobb áron termésüket s a lengyelek válogathatnak a bor minőségében, ha a termelőtől közvetlenül vásárolnak.

A kereskedőknek ezt a szándékát a vámhatóságok jelentései alapján a királyi udvar is ismerte s az ebből származó visszaélések megakadályozására az 1611. évi törvény megengedi azt, hogy a borszállítókat necsak a vámosok és járási főnökök tartóztathassák le, hanem bárki nemes ember s a lefoglalt áru saját tulajdonát képezze.⁶⁴ Ezek ellenére sem tudták meggátolni a lengyel kereskedők helyi vásárlásait. Igyekeztek lehetővé tenni, hogy pozitív intézkedések előzzék meg a magyarországi lengyel kereskedelmet. Ezek közé tartozott volna a lerakatok (sklad) felállításása. Erről az 1621. évi törvények között olvasunk. Ennek a tervnek megvalósítása lehetővé tette volna, hogy a határ mentén fejlődjen ki a kereskedelmi árucseré. Ebben az időben azonban még nem állott fenn semmiféle olyan szervezet, amely a lerakatok keretében kifejlődött kereskedelmet jövedelmezővé tette volna,⁶⁵ éppen ezért a régi tilalmi rendelkezéseket tartották fenn, amelyeket 1627-ben,⁶⁶ majd 1629-ben,⁶⁷ végül 1654-ben is megújítottak, őszintén bevallva, hogy „ha lengyel kereskedők Magyarországra mennek, ezzel Ófelsége vámjövédelme csökken”.⁶⁸ Ezt a tilalmat 1661-ben János Kázmér megerősíti.⁶⁹

A kereskedelemnek ez a korlátozása azonban nem vált előnyére egyik államnak sem, ennél fogva 1677-ben I. Lipót király szerződést kötött III. János lengyel királlyal, s ebben kölcsönösen biztosították egymást arról, hogy a kereskedelemnek szabad utat engednek.⁷⁰ Ennek megfelelően III. János 1677 augusztus 13-án a következőket rendeli: „Azt a rendeletet, amely szerint senki se merészeljen Magyarországra borért menni, minthogy ha sem ők országunkba nem szállítanak bort, sem pedig a mi kereskedőink, a büntetés félelme miatt, nem mennek borért, a bor után illetékes vámjövédelm és skladnebevétel teljesen megszűnik, ami által a Köztársaság nagy kárt szenvedne,” feloldva elrendeli, hogy szabadon lehessen keres-

kedni.⁷¹ Ezt a kedvezményt 1680-ban visszavonta, feltételezhetőleg azért, mert a lengyel kiváltságos elemek vám nélkül akartak szállítani. Ezt sejteti a rendelet szövege, amely szerint „mindenféle kitalált módokkal” szállítottak bort.⁷² Erősen hangsúlyozza ezt a körülményt egy későbbi rendelkezés, amely arról szól, hogy „saját szükséglet ürügye alatt egyesek bort hozatnak és azt a kereskedelemben értékesítik, a városokban és falvakban kereskedőknek adják el, ami által a kincstár jövedelmét fölötte csökkentik”.⁷³ Ezt a rendeletet 1692-ben és 1693-ban megújították, tehát a század végén is fenntartották azt a gyakorlatot, hogy csak magyar kereskedők szállíthassanak bort Lengyelországba.⁷⁴ 1694-ben hasonló volt a helyzet,⁷⁵ és ez a gyakorlat fennállott mindaddig, míg csak a később ismertető lengyelországi lerakatokat meg nem szervezték. Ekkorra azonban már kibontakozott a határmenti kereskedelem.

A lengyel-magyar borkereskedelem történeti kapcsolataiban jelentkező határelzárás politikája az európai gazdaságtörténeti fejlődéssel ellenkezni látszik. Más államok is éltek ugyan a határelzárásnak eszközével, de céljuk ezzel bizonyos áruvédelem volt. A mi esetünkben egészen más a burkolt, vagy nyíltan be is vallott cél: a vámjövedelem fokozása.⁷⁶ Ennek az érdekében a lengyel hatóságok sokszor még a magyar kamarától is kimutatást kértek, megállapítandó, hogy kik és mily mennyiségben szállítottak Magyarországból bort Lengyelországba. 1644-ben a szepesi kamara jelenti pl., hogy a „lengyel király ügyvivője, Adnellus Simonellius azt kéri, hogy részére a borkivitelre vonatkozó feljegyzések kivonatát állítsuk ki,”⁷⁷ de a kamara ezt a kérést nem tartja teljesíthetőnek. A XVI—XVII. században általános volt az uralkodóknak az a törekvése, hogy a kereskedelem forgalmáról képet nyerjenek, sőt Kolof egyenesen megköveteli a jó uralkodótól, hogy a kereskedők táblázatait ellenőrizze.⁷⁸ Mégis kevés példáját lehetne találni annak, hogy más államoktól is kimutatásokat kértek, s ezzel a vámellenőrzést kétoldalúvá tették volna: nemcsak a kereskedők szállításairól nyertek volna tiszta képet, hanem egyben a lengyel vámkamarák tisztviselői karának esetleges visszaéléseiről is lerántották volna a leplet. A kereskedők ellenőrzése szükséges volt, mert a legszigorúbb tilalmak ellenére is állandó a lengyel kereskedők közvetlen

borvásárlása: sokféle módon kijátsszák a törvényt. A gazdasági élet fejlődése, mozgalmassága nem fogadja el a rendeletek, szabályozások teljességét, azoknak minden irányú korlátozásait, hanem szabadon tör magának utat mindaddig, amíg oly erős hatalommal nem találja magát szemben, mely erősebb, mint a fejlődés és bontakozás ütőereje. A tilalmi rendelkezések tökéletesen csak akkor érvényesültek, amikor az államhatalom végrehajtó szervei kibontakozásuk teljessége felé közeledtek. A kereskedelem a XVI. században olyan utakat követett, amelyek Lengyelországból indultak ki. A lengyel fogyasztóközönség érdekét szolgálta, hogy a kevésszámú magyar termelő ne otthon fogyassza el borát, hanem a lengyel piacon helyezze el. És minthogy akkor magyarok még csak kis mértékben szállítottak, kénytelenek voltak a lengyelek maguk Magyarországra menni, ha igényeiket ki akarták elégíteni. Emiatt a tilalmak nem szolgálhatták teljes mértékben a kitűzött célt. A kereskedők a várható haszon érdekében már akkor sem riadtak vissza semmiféle nehézségtől, küzdelemtől; olyan életforma mellett, amilyen az újkor kezdetén a kereskedőé, lélektani kényszerűség a haszon érdekében hozott áldozat. Berzeviczy nagyon találóan írta: „Minél nagyobb a tilalom, annál nagyobb a haszon reménye, melyet a kényelem és az életveszedelem sem tud legyőzni.”⁷⁹ És ha nem is igaz, amit Arlamowski mondott, hogy a határátlépési tilalom csak papírtilalom volt,⁸⁰ annyi mindenesetre kétségtelen, hogy nem minden kereskedőt riasztott vissza a büntetés félelme és az áruekobbzás veszedelme. Pedig a büntetés sok esetben nagy összegre rúgott. 1565-ben pl. a bieczy helyettes kapitány egy krakkói polgárt (Krupek Jánost) 100 hordó bor behozatala miatt, amelyért pedig a vámot is lefizette, 2000 forintra büntetett, tehát oly összeg fizettetésével, amely azonos volt a bor vételárával.⁸¹ 1631-ben Krakkó város több polgárt csak amiatt, hogy „Magyarországba akartak menni bort vásárolni,”⁸² 1000 forint büntetésre ítélte.

Látható ezekből, hogy az államhatalom és végrehajtó szervei, főleg a városi hatóságok, mily szigorúan büntették azokat, akik áthágták a határátlépési tilalmakat. Ebben a korban az államnak létérdeke volt pénzkészletének növelése. Az újkori állam közigazgatásának bontakozása, a folytonos háborúk Oroszország és a tatárok ellen, az udvartartás növekvő ki-

adásai olyan bevételi források feltárását tették szükségessé, amelyek eddig kiaknázatlanok maradtak. Ennek következtében a legcélszerűbbnek a vámok szigorú behajtását tartották, mert a leginkább megfogható adótárgy mégis csak a kereskedő áruja volt. Ezt ellenőrizhették. Ez a fiskális haszonelv irányította a gazdaságpolitikát, s nem a kereskedők védelme; az akkor még csak másodrendű kérdés volt. Lényegében ugyanez volt a helyzet Európaszerte, csak hogy ott a jövedelemfokozás nem határátlépési tilalmakban, hanem teljesebb adórendszerben jutott kifejezésre.⁸³ A lengyel országgyűlés egyes elemei is belátták, hogy az állam vámjövödelmét fokozni kellene; 1563-ban több követ azt javasolta, hogy „a királyi, nemkülönben az egyházi és világi hatóságok alatt álló városoknak és mezővárosoknak adott mindennemű vámkedvezmény a jelen törvénnyel tíz esztendőre felfüggesztendő lenne, s ez alól senki sem kaphatna kivételt, hogy a *király őfelsége kincstára megerősödjék*.”⁸⁴ Ez a javaslat egészen újkori szellemben fogant. Kiváltságmentességet, általános vámkötelezettséget emleget; természetesen, hogy a maga idejében nem emelkedhetett törvényerőre. Érdekes feladat volna a lengyel történetírás számára: megvizsgálni, mily elemek hatottak közre, hogy egyáltalán szóba jöhessen ilyen javaslat olyan korban, amikor még nyugaton is csupán elméleti követelések formájában találkozunk az általános teherviselés gondolatával, és akkor is inkább teológiai vitáiratokban, mint állambölcseleti művekben. Annál inkább meg kellene vizsgálni a javaslat eredetét, mert január 12-én, tehát a fenti gondolatok megfogalmazása után 9 nappal, már azt olvassuk, hogy „a vámok és révek, amelyek Ulászló király után keletkeztek, törvényellenesek és ezért az lenne a kérésünk, hogy szüntettessenek meg.”⁸⁵ Ez a kívánság viszont a kincstár érdekeit sértette, ennélfogva teljesítése egyértelmű lett volna az állam bevételeinek csökkentésével. Még a XVII. század végén is a vámpolitika sajátos követelményei irányítják az uralkodót. Ez látszik III. János Sobieskinek a vámjövödelmek csökkenésének meggátlására⁸⁶ kiadott azon rendeletéből, mely szerint a vámot szigorúan be kell hajtani és azt a magyart, aki ezt nem akarja megfizetni, árujától meg kell fosztani.⁸⁷

Látható az elmondottakból, hogy önálló kereskedelempolitikát a lengyel állam ebben a két században nem ismert: a ke-

reskedelem szempontjai a vám kérdéseinek voltak alávetve. Éppen ezért a XVI—XVII. századi lengyel kereskedelempolitikát fiskális érdekű sajátságos vámpolitikának nevezhetnénk. Talán feltűnik, hogy ez a kereskedelempolitika, amely nem az ország áruforgalmát tartja szem előtt, hanem a vámjövedelem fokozását, középkori mesgyéken halad, minthogy eszközei teljesen középkoriak. Ahhoz ugyanis, hogy célját elérje, a kereskedőket a kereskedelmi utak mentén lévő árumegállító joggal felruházott városok felé kényszerítette; ily módon az állam érdekei azonosak voltak a városok érdekeivel, de mindkettővel ellenkezett magának a kereskedelemnek érdeke.

A Magyarországon való vásárlás általános tilalma alól egyesek mégis kiváltságban részesülhettek; ez a kiváltság azonban személyhez kötött és át nem ruházható volt s így nem befolyásolhatta a tiltó rendelkezések érvényességét. Az uralkodó 1559-ben elismerte, hogy „Magyarországba áruért menni tiltott tevékenység, de ez alól egyeseknek különleges kiváltság adható.”⁸⁸ A nemeseknek is külön kiváltságot kellett felmutatniok, ha bort szállítottak.⁸⁹ Az uralkodó is kísérőlevelet adott familiárisa részére, ha bort akart szállíttatni Magyarországból, s e levélben külön ki volt mondva, hogy az illető vámmentesen vagy vámfizetés kötelezettsége mellett szállíthat-e.⁹⁰ Még az állami hivatalnokoknak is szükségük volt olyan kísérőlevélre, amelyben az engedélyező hatóság — az uralkodó vagy a kincstárnok — igazolta, hogy a szállító a megbízó személy saját szükségletére hoz be Magyarországból bizonyos mennyiségű bort. A mennyiséget mindig megjelölték.⁹¹ A hetman a saját részére állíthatott ki kísérőlevelet.⁹² Ilyen kísérőlevél nélkül — mint a vámkérdések részletes fejtegetésekor látni fogjuk — a vámhatóságok semmiféle kiváltságot nem vettek figyelembe.

A kiváltságok jellemzésére felsoroljuk azokat a mentességeket, amelyeket a lengyel levéltárakban találtunk. Csekély számuk arra vall, hogy a határátlépési tilalom alapján véve nagyon szigorú volt s az alól csak a legkritkább esetben adtak kivételt. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem voltak gyakoriak az egyes kereskedők vagy nemesek által elkövetett visszaélések. A legelső kiváltságot I. Zsigmond adta Radzywill Miklós wilnoi palatinus részére 1514-ben, amikor utasította a vámöröket, hogy nevezett áruját szabadon, vámmentesen en-

gedjék át.⁹³ 1564-ben Miskowski Szaniszló sandomiri várnagy kapott hasonló kiváltságot.⁹⁴ 1565-ben egy Krúpek nevű krakói polgár⁹⁵; Féja, másként Rakowski András 1654-ben vámfizetés kötelezettsége mellett nyeri azt a különleges kiváltságot, hogy bármiféle itallal kereskedhetik Lengyelország területén⁹⁶; Jakabfalvy Miklósnak, II. Rákóczi György követének Gusztáv Károly svéd király adott engedélyt arra, hogy 200 hordó bort Lengyelországba szállíttathasson.⁹⁷ Ugyanilyen természetű kiváltságot kapott Wesselényi Ferenc és Széchy Mária, János Kázmér lengyel királytól.⁹⁸ Látnivaló, hogy a kiváltságok általában a szállításra és nem a vámmentességre vonatkoztak, ha pedig történetesen vámmentességet is biztosítottak, akkor azt az adományozó személy külön is kiemelte.⁹⁹

II. RÉSZ

Magyarország kereskedelempolitikája

Magyarország mint termelő állam, a Lengyelország felé irányuló kivitel szabadságát a középkor egész folyamán tiszteletben tartotta. Kevés adatunk maradt középkori borkereskedelmünkről, de ami maradt, majdnem mind azt bizonyítja, hogy maga az állam a kereskedelem szabadságába nem avatkozott be. Legfőljebb egyes városok korlátozták a szabad forgalmat részben a lengyel városokkal felmerült határvillongások miatt, részben kicsinyes, szűklátókörű várospolitika következtében. Ez tűnik ki Bártfának abból az intézkedéséből, amellyel megtiltotta, hogy Lengyelországba bárki bort szállíthasson.¹ Ez az intézkedés 1502-ben kelt, de alkalmasint többször is megismétlődött, különben aligha írt volna rá II. Lajos király Bártfára, hogy ne akadályozza a szabad borkivitel, teljesen indokolatlan lévén, hogy 60 hordó bornál nagyobb mennyiséget a város ne engedjen kiszállítani, hiszen ezáltal csak az uralkodó vámjövedelme csökken.² A lengyel államnak a fentiekben ismertetett politikája érlelte meg lassankint a magyar termelő társadalomban, főként azonban magukban a kereskedőkben azt a felfogást, hogy Magyarországnak is be kell vezetnie a határtilalmak korlátozásait. Az 1546. évi országgyűlés javaslatai között erre nézve a következő érdekes gondolatot olvassuk: „Mivel a lengyel uralkodó megtiltotta,

hogy bármelyik lengyel alattvaló Magyarországra árut szállítson, kegyeskedjék öfölsége a lengyel királyt arra felhívni, hogy ezt a rendeletét felfüggesztve, szabad legyen a lengyeleknek Magyarországon kereskedést folytatniok; amennyiben ez a kérelem nem teljesítettnek, öfölsége, alattvalói jólétének érdekében, a viszonosság alapján ugyancsak tiltsa meg, hogy bárki Magyarországból akármilyen árut is Lengyelországba vihessen ki.³ Ha valaki ezt a tilalmat mégis áthágná, árujának elvesztésével bünhődjék. Az 1550 : 65. t. c. ebben az ügyben úgy határozott, hogy a lengyel királyiál fennálló tárgyalásokra való tekintetből, öfölsége érdemben semmiféle döntést nem lát időszerűnek.⁴ Ugyanebben a tárgyban Tordai Zsigmond kamarai tisztviselő is javaslatot terjeszt a kamara elé, amelynek több pontból álló fejtegetései között, 12. pontként azt olvassuk, hogy az uralkodónak meg kellene tiltania, hogy Felsőmagyarország területéről Lengyelországba áruvesztés büntetésének terhé mellett bárki is bort szállítson ki. A javaslat megokolása szerint ebből három előny származnék: mindekelőtt az, hogy ha a lengyelek maguk jönnek ide a magyar borért, akkor a lakosság gazdasági helyzete javul; másodsor az, hogy ezzel a vámjövedelem növekszik, mert míg most alig fizet valaki vámot, addig a lengyelek mindnyájan fizetnének; harmadsorban az, hogy elkerülhetők lennének azok a visszaélések, amelyeket a városok követnek el különféle kiváltásaik ürügye alatt. Különben a lengyelek is megtiltották alattvalóiknak a kivített, hogy saját vámjövedelüket fokozzák.⁵ Ennek a javaslatnak igazi jelentősége, nemzetgazdasági gondolkodásunk egész fejlődéstörténetéből kiemelkedő volta eddig még nem talált kellő méltatásra szakirodalmunkban, pedig nyilvánvaló, hogy az egész magyar közgazdasági gondolkodás alakulására, a merkantilista kereskedelempolitikára döntő hatású lehetett volna, ha Tordai Zsigmond tanulmányának is beillő terjedelmes memorandumja annakidején napvilágot lát. Sajnos, nem így történt. A javaslat elsikkadt a kamarai beadványok között, s így csak az utókor tudja értékelni a szerző éleslátását, aki elsőnek ismerte fel hazánkban a kereskedelem és állam kölcsönös egymásrautaltságát, valamint a társadalomnak a kereskedelemből származó előnyeit.

A lengyel királyok által kiadott tiltó rendelkezéseket egyébként a helyi szervezetek is méltánytalannak tartották.

Ezt legjobban Kassa városának Schajzlik Mátyáshoz, Thelekessy Imre kassai kapitány titkárához intézett átíráta igazolja. „Célszerű lenne Desewffy úr előtt azt is megemlíteni,“ — hangsúlyozza ez az átírat —, „hogy Lengyelország egyes városaiban és mezővárosaiban kihirdettetett és országos rendelettel megtiltatott a (lengyel) birodalom lakosainak, hogy Magyarországra jöjjenek borvásárlás céljából. Ennek okát könnyen megérthetjük: azt akarják ugyanis, hogy a magyarok Lengyelországban és ne a lengyelek Magyarországon fizessék a vámot és járulékokat, természetesen a lengyel kincstár hasznára és a magyar kincstár kárára. Tanácsos volna talán, ha az egyenlőség alapján járnánk el és a mi embereinknek s lakosainknak megtiltanánk, hogy bort szállítsanak Lengyelországba.“⁶ Ebben a javaslatban is a reakció gondolata érvényesül. A vámjövedelem szempontjai szerint ítéli meg a kereskedelmet, tehát az államkincstár követelményeinek rendeli alá a kereskedelem igényeit. Ezt a sajátos szemléletet a borkereskedelem termelte ki; Lengyelország és Magyarország egymáshoz való kapcsolatát kivéve, sehol nem akadunk nyomára. A kereskedelemnek nyilvánvalóan mások a követeléseit s a szempontjai, ámde azért ez a gondolat később is tovább kísért, még száz év múlva is újból előbukkan, mint elméleti indokolása a már régen napvilágot látott rendelkezéseknek. 1676-ban a pozsonyi kamara arról értesíti a szepesit, hogy „Öfölsége elhatározta, hogy: ha magyar bort akarnak, a lengyelek maguk vásárolják azt meg és így szállítsák ki.“⁷ Ugyanígy intézkedik a szepesi kamara is akkor, amikor azt javasolja a megyéknek, tiltsák el lakosaikat a borkiviteltől; mert „ha a lengyelek kényszerítetnek arra, hogy Magyarországra jöjjenek bort vásárolni, hazájuktól távol, türelmetlenül, költségeiket kímélendő, siettetnek a bort megvenni s miközben elsőkézből veszik, kedvezőbb eladási feltételeket idéznek elő; ez esetben ugyanis nem ők határozzák meg az árat, hanem az eladó, ezenfelül közvetlenül fizetnek s ebből ismét nagy haszon származik. E vidék kiváló magyar borának eladásával járó előnyök így nem azon néhány kereskedő érdekét szolgálják, akik kölcsönös egyetértéssel a termelő által kínált eladási árat akarják csökkenteni, hanem azok között oszlanak meg, akik a szőlőművelésbe nagy munkát ölnek bele.“⁸ Ez az elméletileg nagyvonalú kereskedelempolitika

kétségtelenül elárulja, hogy a kamara tisztában volt a termelők védelmének feladataival; de rámutat arra is, hogy kereskedelempolitikai elgondolások nem befolyásolták álláspontját: a kereskedelmet állapotnak fogta fel s nem örökké mozgó, lüktető életjelenségnek, amelynek megvannak a maga sajátos törvényei s épp azért nem igazodhat semmiféle szabályozáshoz, kicsinyesnek látszó tilalmakhoz. Később látni fogjuk, hogy a lengyel kereskedők mind e javaslatok ellenére sem tödultak Magyarországra a termelőkhöz, ha maguk a termelők is nem egyengették útjukat, s az árat sem igen befolyásolta az a körülmény, hogy elsőkézből vásároltak. A kereskedelmi gondolkodás és szemlélet történetére azonban rendkívül jellemző a kamarának ez az álláspontja. Több mint egy századdal azelőtt hasonlóan vélekedett egyébként Hoffmann György szepesi kamarai tanácsos is. A kincstár károsodását ő is csak úgy vélte megakadályozhatni, ha teljesen kizárják a magyar kereskedőket a borkereskedelemről. Sem az egyik, sem a másik javaslat nem valósult meg.⁹

Ilyen elméleti háttér mellett érdemes volt már felvetni a kérdést: milyen volt a hatóságok kereskedelempolitikája, hogyan látták az irányító szervek a magyar kereskedelem helyzetét? Tudnunk kell, hogy az egyes kamarák irányításának személyi körülményei magának a kamarának, mint hivatalnak felfogását általában nem változtatták. Látni lehet a vezetők eltávozására és újabb vezetők kineveztetése után, hogy az elintézés természete, a döntés jellege a régi maradt, éppenúgy, mint az uralkodók személyi változásainál. A kereskedelempolitikát nem egy-egy ember egyéni befolyása döntötte el, hanem egy bizonyos irányzat, amelyet a kor publicisztikai tevékenysége alapozott meg, majd az uralkodók és környezetük befolyása alatt az illetékes hatóságok öntöttek formába. És mindaddig, amíg a szellemi háttér nem változott, a személyeknek csak a tényekre volt befolyásuk, de az elvekre nem. Látjuk ezt a XVI. században, mikor Miksa halála után a kamarai rendeleteket Károly főherceg írja alá, de tartalmában és szellemében semmiféle változás sem észlelhető, amiből arra lehet következtetni, hogy a történettudomány részletkutatásai által az ismeretlenségből eddig még ki nem emelt kamarai tisztviselők mint *testület* határozták meg a kereskedelempolitika irányelveit. A magyar borkivitel kérdéseiben

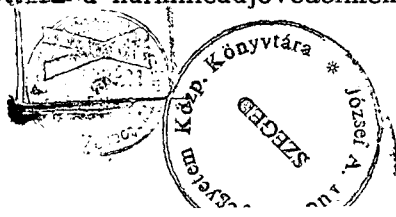
elsősorban a szepesi kamara véleménye volt irányadó. Ennek felfogását rendszerint a pozsonyi kamara is magáévá tette. Ezt bizonyítják ez utóbbinak a tárgyalások menetét és a végső döntéseket tartalmazó jegyzőkönyvei. A szepesi kamara ismerte a helyi viszonyokat, a termelés lehetőségeit és az eladás feltételeit, magától értetődik tehát, hogy a fölülről kiinduló kereskedelempolitikai elgondolásokat csak az adott viszonyokhoz mérten valósíthatta meg. A magasabb hatóságok a kereskedelemmel mint életjelenséggel nem foglalkoztak, gyakorlati kérdésekről kizárólag a szepesi kamara intézkedett, de állásfoglalását természetesen utólag bejelentette, vagy már előzetesen kérte s legtöbbször meg is kapta intézkedéséhez a felsőbb hozzájárulást.

A korszellemmel magyarázható, hogy a XVII. században az udvar a kereskedelem öncélúságát nem ismerte el. A kereskedelemnek szerinte az ipar és a nyersanyagtermelés zavartalanságát kellett biztosítani. Ebből a szempontból viszont, mint a főlösleg elhelyezésének egyetlen lehetősége, az export volt főfeladata. Ebben a szellemben írta meg kereskedelempolitikai javaslatait Hornigh. Propagandaszerű röpirata hatással volt a kor gondolkodására.¹⁰ Nagy koncepciókat akart megvalósítani III. Károly is, uralkodása mégis a kereskedelem hanyatlására vezetett, mert nem adott lehetőséget az export kibontakozására. Mária Terézia szintén megkísérelte a magyar kereskedelem aktivitásának helyreállítását. Egyik levelében arra utasítja gróf Kuéfsteint, „elsősorban arra figyeljen, hogy a magyar kereskedelem ismét talpra állhasson; ennek nyomatékos támogatására fel kellene hívni a hatóságokat”.¹¹ Egy másik alkalommal így írt gróf Ulfeldnek: „Minél tovább vizsgálom a kérdést, annál jobban látom, hogy ezekben az országokban az iparra és a kereskedelemre kevés gondot fordítanak, pedig ez az egyetlen alkalmas eszköz arra, hogy az országokon segítsen és idegén pénz forgalmát tegye lehetővé.”¹² Sajnos, az uralkodónőnek ezek a gondolatai elméletiek maradtak. Értékük — az előbb mondottakból érthetően — csupán eszmetörténeti, mert a kereskedelempolitikai hatóságok abban az időben már régen túlhaladott álláspontra tekintették a magyar kereskedelmi élet támogatását. Hiszen ennek következtében az osztrák kereskedelem lehetőségei szenvedtek volna kárt. A helytartótanács működése is

inkább csak a belkereskedelem és az azzal kapcsolatos közlekedés terén volt aktív, a külkereskedelemmel, főként pedig az exporttal nem igen törődött.¹³ Magyarország csak egyik része volt a monarchikus államrendszernek, természetes tehát, hogy az irányító magasabb hatóságok az egésznek az érdekét s nem a magyarság javát tartották szem előtt. Kétségtelen, hogy a helytartótanács a XVIII. század folyamán kitartott a borforgalom szabadságának gondolata mellett,¹⁴ de elveit az életbe nem tudta átültetni: az 1748-ban felállított Directorium in publicis et cameralibus Haugwitz-i intézménye Magyarországot másodrendű államnak tekintette.¹⁵

Ilyen keretek között bontakozott ki a magyar hatóságok kereskedelempolitikája, mely a lengyelhez hasonlóan a borkivitel korlátozása tekintetében sajátos utakon haladt.

Említettük már, hogy a borkivittel kapcsolatos határátlépési tilalmakat egyesek a lengyel állammal szemben szükséges rendszabályoknak fogták fel. Ámde, ha mélyebben vizsgáljuk a tilalmak rúgóit, két másik ok tűnik szembe: egyik a fiscalitás, másik a termésvédelem érdeke. Sok esetben összeolvad a kettő, rendszerint azonban elkülönülve bukkan elénk a határzárások megokolásában, ezért tárgyalásunkban is különválasztjuk őket. A fiscalitás követelményeit hangsúlyozza ki Miksa királynak az a rendelete, amelyben azt ajánlja a szepesi kamarának, „megfontolandó lenne, vajjon a borkivitel megengedése érdekében a rendes harmincadon kívül nem volna-e bevezethető egy különleges jellegű, ideiglenes hatályú illeték” és ennek bevezetését milyen feltételek szabályozhatnák.¹⁶ Egyebekben vigyázzon a kamara, nehogy a borkivitelből mások húzzanak előnyt, a saját kincstári jövedelmek pedig csökkenjenek.¹⁷ Lényeges a kivitel kérdésében az, írja egy másik alkalommal, hogy a szállítók a vámot megfizessék.¹⁸ Ha a vámjévedelem biztosítva van, a belfogyasztás szükségleteinek kielégítése után szabadon lehet bort szállítani, sőt tanácsos is a kivitt szorgalmazni, mert elmaradása a harmincadjévedelem csökkenését idézné elő.¹⁹ Merevebb álláspontot foglal el az 1588:15. t. c., amely a vámnövelés céljából azt írja elő, hogy csak lengyelek kereskedhessenek magyar borral; csak úgy növelhetők ugyanis a harmincadjévedelmek, melyekből a kincstárnak nem kis haszna van.²⁰ Érdekes visszaélésre jött rá a harmincadjévedelmekkel kap-

csolatban a kamara. Egyes kereskedők a Magyarországon vásárolt bort nem Lengyelországba, hanem Sziléziába és Morvaországba szállították, így csak négy krajcár vámot fizettek, a kiszállított bort azonban Lengyelországban adták el, s ezáltal jogtalan vámnyereségre tettek szert. Amikor ez a visszaélés a hatóságoknak tudomására jutott, az uralkodó elrendelte, hogy a rendelet keltétől, 1589-től, számítva minden kivitt bor urnája után 12 denár vámot kell fizetni²¹ s az így egységesített vámösszeget egyformán kell szedni a birodalomból kiszállított minden bor után. Ezt az intézkedést is a fiscalitás sugallta, s nem a kereskedelem támogatásának vágya; ez utóbbi nyilván az elhelyezést tartotta volna fontosabbnak. A maga idején mégis indokoltnak tekinthető ez az intézkedés. Erre az első rész fejtegetéseiben már rámutattunk.

A kereskedelem szempontjainak és igazi céljainak háttérbeszorítására vall az a jelentés is, amelyet a szepesi kamara terjesztett 1590. januárjában a pozsonyi kamara elé Kassa városának 1000 hordó bor szabad kivitelére irányuló kérelmével kapcsolatban. A szepesi kamara e kérelem elutasítását javasolta. Javaslatának megokolása ismét csak a fiscalitás elvének diadala. Amennyiben ezt a kivitt megengednők, — olvassuk e jelentésben —, a kincstár nagy kárt szenvedne: elesnék 2.000 forint harmincadtól. A kérés legfeljebb azzal a feltétellel teljesíthető, hogy a bor után a harmincadot megfizetik a kassaiak.^{21/a} A szepesi kamara, íme, egyáltalán nem vette figyelembe javaslata megtételekor azt az előnyt, amellyel abban a korban ily nagymennyiségű bor kivitele a termelők fölöslegének elhelyezése szempontjából járt volna. Jellemző, hogy a város még ilyen feltétellel is vállalta a kivittelt: 1595-ben 1075 hordó bort szállított ki Lengyelországba.²² Nagymértékben elősegítette a határzárás politikáját az is, hogy egyes nemesek és főurak a jobbágyaiktól összevásárolt bort mint sajátjukat adták el — természetesen vámfizetés nélkül — külföldön.²³ Ezt a visszaélést másként nem lehetett megakadályozni, mint a tilalom szigorú érvényesítésével, amelyet a kamara éppen a vámjövedelem érdekében hajtott végre.

A borkivitel korlátozásának másik oka a felvidéki bortermelés korlátozottságával magyarázható. Annakidején még kevesen foglalkoztak bortermeléssel, s a — sajnos — egye-

lőre még ismeretlen, de feltehetőleg kezdetleges termelő és sajtoló eljárás következtében a terméseredmény is csekély volt. Csak amikor egyes birtokosok rájöttek arra, hogy a bor eladásából nagy hasznot húzhatnak, láttak neki a termelők a bortermelés fokozásának. A XVI. század egész folyamán, sőt még a XVII. század elején is majd mindig ugyanazokkal a nevekkel találkozunk, bizonyosságául annak, hogy a borkivitel családi hagyomány, a piaclehetőségek titka apáról fiúra száll. Egyébként is, a kor állandó zavarai, a háborúk olyan belső fogyasztóréteget teremtettek, amely felemésztette a bortermés legnagyobb százalékát. A terméshiány ellensúlyozására nem egyszer Debrecenben és más városokban vásárolt a kincstár bort a korcsmákban való kimérésre, hogy a Hegyalja termését a kivitel céljaira biztosíttathassa.²⁴ Az is megesett, hogy Ausztriában vásárolt borral fedették a borhiányt; azt a bort a jobbágyoknak „nagy haszonnal lehetett kimérni”.²⁵ A terméshiány magától értetődően gátolta a kivitelt, hiszen külföldre, legfőként Lengyelországba csak igen jó minőségű bort lehetett szállítani. Jellemző a termelés és a kivitel összefüggéseire s mindkettőnek a politikai viszonyokkal való kapcsolata az a rendelet, amelyet 1569-ben intézett a király a szepesi kamarához. Ebben tudomására hozza a kamarának, hogy „a lengyel király azzal a kéréssel kereste őt fel, hogy saját, valamint legfőbb udvari méltóságai számára szabad borkivitelt engedélyezzen. Mégis, minthogy szünet előtt e tárgyban (a rendelet kelte okt. 15.) döntés nem hozható, felhívunk arra, hogy a főkapitánnyal mindent megbeszélve jelentést tegyetek, mily mennyiségre van szükség a határmenti katonaság részére s mennyit lehetne a lengyel király és tisztviselői részére kivitetni. Egyébként a terméseredményhez képest kivitel engedélyezhető javukra, ha az kárunk nélkül történhetik”.²⁶ Íme, a kincstárnak nem volt elég termése, a kivitelt korlátozni kellett: ez is egyik meghatározója volt a kereskedelempolitikának. Ugyanez a felfogás érvényesült rossz termés esetén magánosokkal szemben is. Jellemzően világít rá erre egy 1571 május 24-én kiadott királyi rendelet, amelyben Báthori Györgytől tagadja meg Miksa a kiviteli engedélyt azért, mert „értésülésünk szerint azon a vidéken jelenleg nagy a borszükséglet”.²⁷ Felhatalmazza a kamarát az uralkodó, közölje Báthori Györggyel, hogy majd ha jobb termés lesz, meg-

adja részére a kiviteli engedélyt, 1571 június 9-én még szigorúban utasítja az uralkodó a kamarát, hogy „senki részére egyetlen hordó bor kivitelét se engedjétek tudomásunk nélkül. Ne felejtkezettek el arról, hogy minden évben értesítsetek a szüret eredményéről, valamint arról, hogy a termésből az adott évben mily mennyiség adható el Lengyelországba, természetesen a harmincad megfizetése mellett”.²⁸ Ilyenkor érezzük, mennyire hiányzik a történeti statisztika a termelésről. Ezt azonban, sajnos, lehetetlen összeállítani. Valamelyes tájékozást legföljebb a nagybirtokmonográfiák nyújthatnának, ezeknek azonban mindezideig nem terjedt ki a figyelmük erre a kérdésre. Ha ismernők a termés-statisztikát, arányba állíthatnók a kivitel mennyiségét a termeléssel, ebből viszont a nemzetgazdaság XVI—XVII. századi állapotára vonatkozólag vonhatnánk le fontos következtetéseket.

Sokszor veszélyessé vált a terméshiány. 1572-ben az országgyűlési követek panaszt emeltek a szepesi kamara ellen a borkivitel megakasztása miatt, s az uralkodó azt válaszolta nekik, hogy „szeme előtt lebeg a múlt esztendő tapasztalata, amikor is négyezer hordó elvonása azon a vidéken nagy szükségletet idézett elő”.²⁹ Ezért továbbra is fenn kell tartani a kiviteli korlátozást. Hasonló álláspontot tükröz az 1578. évi országgyűlés felterjesztésére adott királyi leirat is, amely szerint „sohasem szándékozott őfölsége a magyar bornak Lengyelország felé irányuló kivitelét teljesen meggátolni, hacsak erre a rossz termés, vagy a háború fenyegető veszedelme a közjó érdekében nem kényszerítette”, annál is inkább, mert a kivitel elmaradása a kincstárnak is kárára volna.³⁰ És valóban, ha valaki a vámot megfizette, az uralkodó a kivitelt nem gátolta, sőt a szepesi kamarát is szigorúan utasította, hogy megfelelő termés esetén a kivitel, vámfizetés kötelezettsége mellett, szabad legyen.³¹

A termés és a kivitel összefüggése a XVI. század egész folyamán megfigyelhető, de még a XVII. században is vannak jelek arra nézve, hogy a kivitelt szabályozták, bár ebben az időben a vidék nagybirtokosai és jobbágysai a termelésbe már erősebben bekapcsolódtak, s mennyiség tekintetében kedvezőbb eredményeket is tudtak elérni. Mégis még 1661-ben is azt olvassuk, hogy Sopron vármegye Vitnyédi Istvánt „az borok végett való commissiora rendelte”, azaz megbízta a kivi-

tel számára fennmaradó bormennyiség megállapításával.³² A XVIII. században ilyen bizottságra már sehol sincs szükség. Ekkor már inkább természetfölösleg, mint terméshiány mutatkozott, a termelők elsősorban kereskedőhiányról panaszkodtak s csak másodsorban a gyenge termés miatt.

Azok után, hogy láttuk: milyen okok idézték elő a kiviteli tilalmakat, a szabadforgalom korlátozását, és rájöttünk, hogy e korlátozásban a vámnövelés szempontjai éppenúgy szerepet játszottak, mint a termésvédelem, illetve háborúk előidézte nagyobb belső fogyasztás biztosítása szükségesnek látszik annak bemutatása, hogy mikor adtak ki kiviteli tilalmakat.

Az első ismert tilalmat, mellyel nemcsak a szabad városok, hanem az egész vidék borkereskedelme is korlátozást nyert,³³ Svendi Lázár főkapitány adta ki 1566-ban. Ez ellen a korlátozás ellen emelt kifogást az 1567:38. t. c., amikor rámutatott a borkivitel korlátozásából származó hátrányokra,³⁴ de úgylátzik minden eredmény nélkül, mert 1567 szeptemberében az uralkodó maga rendelte el, hogy „senki se vihessen bort Lengyelországba, sem a nemesek, sem a polgárok, sem más alattvalók közül, minthogy legnagyobb részük szabadságukra, vagy kiváltságukra hivatkozva, vámmentesen szállítja ki borát. Ahhoz azonban hozzájárulunk, hogy lengyelek jöjjenek országunkba s az adott helyen vásárolt bort kiszállíthatassák. Mert méltányos, hogy nekünk fizessék a vámot és a harmincadot.”³⁵ Ugyanez az elv vezeti egy 1569-ben kiadott rendelkezés fogalmazóját is, amikor arra nézve intézkedik, „hogy a magyarok a Szepességről ne szállítsanak bort Lengyelországba, hanem maguk a lengyelek jöjjenek Magyarországra és vámfizetés terhe mellett szállítsák ki vásárolt boraikat”.³⁶ 1571-ben azt rendeli el az uralkodó, megerősítve előző rendeleteit, hogy „senki a mi tudtunk és beleegyezésünk nélkül ne szállíthasson bort se vámfizetés mellett, se a nélkül”.³⁷ Erre a rendelkezésre valószínűleg az adott okot, hogy a helyi hatóságok egyesekkel társadalmi összeköttetések miatt kivételt tettek. Ezért tartotta fenn az uralkodó az engedélyezés jogát magának. Hasonló szellemben javasolja a kamara 1578-ban is, hogy a kivített meg kell tiltani.³⁸ Az 1588 március 30-án kiadott rendelet a határzárás szigorúságát annyira mérsékeli, hogy a kamara megítélésére bizza, kinek adjon kiviteli enge-

délyt.³⁹ De ha valaki engedély nélkül szállít, annak borát el kell kobozni, írja az uralkodó, 1589-ben,⁴⁰ hivatkozva az 1588. évi 15. t. c. határozatára.⁴¹ Ennek a törvénynek Lengyelországban is visszhangja támadt, mert Biecz városa már 1588 áprilisában tudomást szeréz arról, hogy „a szeptességi császári kamara praefectusa és tanácsosai megtiltották a magyar bor kivitelét Lengyelországba, hogy lengyelországi kereskedőket vonzzanak magukhoz”.⁴² A következő években életben maradt a tiltó rendelkezés. Így 1591-ben,⁴³ majd megint 1610-ben⁴⁴ áruvesztés terhe mellett tiltják meg a helyi kereskedőknek a kivitelét. E tilalom alapja az 1609 : 43. t. c. Érdekes a visszhangja ennek a rendelkezésnek Lengyelországban. Oleśnicki, krakkói vámfőnök írja Biecz városának: „A magyar országgyűlésen nemrég olyan határozatot hoztak, amely megtiltotta a magyar alattvalóknak, hogy Lengyelországba bort szállítsanak, azért, hogy maguk a lengyelek menjenek a borért s a helyszínen érte nagyobb árat fizessenek.”⁴⁵ A két ország tehát tisztában volt azokkal az okokkal, amelyek a fenti rendeletek kiadásában a hatóságokat vezették, éppen ezért ragaszkodott mindegyik a maga álláspontjához, ami végeredményben a kereskedelem meggátolására vezetett volna, ha mindkettő következetesen kitart elvei mellett. Ebben a században, úgylátszik, még a továbbiakban is a fiscalitás követelményei érvényesültek, sőt olyan hangok is hallhatók voltak, amelyek a borkivitel teljes megtiltását kívánták. Ilyen volt Zemplén vármegye jelentése a főispánhoz, amelyben a borkivittel kapcsolatban a lengyel urak részéről tapasztalt különféle jogsértésekre, kártevésekre, letartóztatásokra, pénzhamisításokra s egyéb kellemetlenségekre mutat rá s arra igyekszik rábírní a főispánt, hogy a borkivitel teljes megtiltása érdekében emeljen szót.⁴⁶ A maga hatáskörében, Zemplén megye területére kiható érvénnyel el is tiltotta a főispán a kivitelét.⁴⁷ Ezután hosszú időn keresztül nem adtak ki tilalmi rendelkezéseket, de a gyakorlat továbbra is a XVI. századi helyzetet iparkodott fenntartani.

A kamarának általában mindenkor az volt a véleménye, hogy határzárás útján kell megakadályozni a magyarokat boruk kivitelében. Még 1724-ben is arra szólítja fel a kamara a felvidéki megyéket, hogy a maguk hatáskörében tiltsák el a magyarokat a borkivitteltől, hadd jöjjenek az országba a lengyel kereskedők.⁴⁸ Ennek megfelelően Abaúj megye valóban ki is

mondja, hogy ha valaki kereskedés céljából Lengyelországba visz bort, elveszti szőlőtermését, illetve borát.⁴⁹ Tehát voltak még ebben az időben is olyan hatóságok, amelyeknek kereskedelempolitikáját a fiscalitás szempontjai irányították s nem a kereskedők és a termelők érdekei. Ezek a hangok azonban hovatovább elhallgattak s a XVIII. század második felében már uralkodóvá lett az a vélemény, amelyet Kassa város polgársága foglalt jóval korábban írásba Wass Mihály bíróhoz intézett beadványában: „Mivelhogy városunknak . . . majd legnagyobb kárára mostanában is az boroknak országunkból ki nem vitelét és annak szabadságtalanságát ismeri és látja, az n. község kéri ez okából az n. tanácsot, hogy palatinus urunkat önnagyságát efelől is találja meg, hogy mind városunknak haszna, de az ki nagyobb efelől is, városunk szabadsága legyen meg.”⁵⁰

Már korábban felmerültek a fentihez hasonló kérések, éppen ezért szükségesnek mutatkozik annak a megvilágítása, hogyan fogták fel az egykorúak a magyar borkivitel jelentőségét. Miben látta maga a termelő társadalom, miben látták a kamarai hatóságok — maguk is eladók — a kereskedelem érdekét és a termelés védelmét. Kétségtelen ugyanis, hogy a termelőket elsősorban, sokszor talán egyesegyedül a termelés és értékesítés feladatai érdekelték. Afféle fiscalis meggondolás, amilyen az uralkodót és hatóságait irányította, őket nem befolyásolta.

A XVI. század folyamán e téren elhangzott gyakori panaszok az uralkodót is arra készítették, hogy az ügyet alaposabban kivizsgálíttassa. Ennek megfelelően 1574 dec. 14-én arra hívja fel a szepesi kamarát: állapítsa meg végre azokat a módokat, amelyek lehetővé tennék, hogy a városok katonasága számára is biztosíttassék a szükséges bormennyiség és ugyanakkor a polgárság szabad borkivitelre vonatkozó igényei is kielégítést nyerjenek.⁵¹ Ezt a vizsgálatot föltétlenül indokolta az a körülmény, hogy az országgyűlési követek is állandóan hangoztatták azt a panaszukat, hogy „az ország felső részeiben egyetlen földesúr vagy szabad királyi város sem adhat el akár sajáttermésű bort, akár vásároltat a királyi jövedelmek kormányzójának engedélye nélkül, aki minden hordó bor után előzetesen 6 forint befizetését kívánja.”⁵² Ez a 6 forint közvetett vám formáját öltötte fel, alóla a nemesek sem voltak kivéve.

A panaszok jogosultságát maga a kamara is elismerte az uralkodóhoz intézett azon jelentésében, amelyben kifejtette, hogy „ezeken a vidékeken, amint látjuk, a nemesek éppúgy, mint a polgári személyek a Lengyelország részére eladandó borokból szerzik pénzüket s ebből tartják el legfőképen családjukat s házukat és ilyenmódon gondoskodnak egyéb szükségleteikről is” és ha ennek a kereskedelemnek lehetőségét elvesztik, „panaszok támadnak majd és a bennszülött lakosság nem kis kára következik be, ami viszont pénzhiányt és a kincstár jövedelmének csökkenését vonja maga után.”⁵³ Egy másik alkalommal azt írja a kamara: „Nem tanácsolhatjuk, hogy a borkivitel megtiltassék. Ebből ugyanis több hátrány származnék: a harmincadjövedelem teljesen lecsökkenne; egészen bizonyos, hogy több lengyel fordulna Ófölségéhez beadvánnyal, amelyben szabad és vámmentes kivitelt kér, ami a harmincadjövedelmeknek nagy kárára szolgálna.”⁵⁴

Még Schwendi főkapitánysága idején mutatott rá a szepesi kamara a pozsonyihoz írt véleményes jelentésében, hogy „ha a gabonának és bornak Lengyelországba leendő kivitele megtiltatik, azok a bennszülött termelők, akiknek ezekből az anyagokból bőségben termett, nem tudják fölöslegüket kinek eladni s ezáltal végső szükségbe kerülnek és vigasztalan helyzet elé jutnak. Mert minden pénzszerzéstől megfosztatnak és az egyébként is nyomorúságos és lesujtott szegény nép nem tudja előteremteni az eszközöket, amelyekkel köztartozásának eleget tegyen és a földesúri adót kifizesse.”⁵⁵ Ismét más alkalommal, már a XVII. század közepén, 1630-ban azt jelenti a kamara, hogy a kiviteli tilalom az ország jövedelmének nagyfokú csökkenését idézte elő, mert a lengyel törvényhozás hasonló módon tiltotta meg övéinek, hogy borvásárlás céljából Magyarországra jöjjenek.⁵⁶ A kiviteli tilalmat egyébként sem lehet fenntartani, mert csak alkalmat nyújt egyeseknek, elsősorban a ruthéneknek arra, hogy visszaéljenek a helyzettel és csempészettel szállítsák ki a kívánt mennyiséget. Mások megint úgy játsszák ki a törvényt, hogy lengyelek neve alatt szállítják ki a bort, ami ugyan a kincstárra nem káros, de erkölcsi szempontból annál veszélyesebb, mert rontja a törvény tekintélyét.⁵⁷

A szepesi kamara mindezek következtében arra az álláspontra helyezkedett a XVI—XVII. század folyamán, hogy

a borkivitel nem megtiltani kell, hanem korlátozni s engedélyhez kötni, az engedélyt viszont csak *vámfizetés* kötelezettsége mellett szabad megadni. Ezáltal a termésvédelem követelményei is biztosíthatnak, de azért a kincstár sem károsodik. A borkereskedelmet inkább fokozni kell, mert az a legfőbb jövedelmi forrása az egész környéknek. Ez volt a helyzet még a XVII. század végén is. Ennek jellemzésére Zenggl Kristóf szepesi kamarai számvevő 1676-i jelentését említjük meg. Zenggl szerint a borkereskedelem Felső-Magyarország legfőbb jövedelmi forrása, amely nemcsak a jómódú vagy szegényebb polgárság és köznép. megélhetését biztosítja, hanem a király vámjövödelmének s a kamara bevételeinek is jóformán egyetlen eszköze.⁵⁸ Ugyanezen az állásponton vannak a nagybirtokos termelők is, akik nagyon megérik annak hiányát, hogy sem a lengyelek, sem a magyarok nem kereskedhetnek borral, mert mindkét ország tiltja alattvalóinak a saját kereskedői által való kivitel illetve bevitelét.⁵⁹ A Trautsohn-uradalom tisztartója, Zolnay Zsigmond is arról panaszkodik egy ízben a hercegnek, hogy „a lengyeleknek megtiltották a borbevitelt,” ennek következtében „egyetlen külföldi kereskedő sem jelent meg borvásárlás céljából.”⁶⁰ Maga Mária Terézia is felszólítja a helytartótanácsot, hogy vizsgálja ki a borkereskedelem ügyét, mert a kérdés kedvező elintézésétől függ az egész vidék jóléte és az adózó nép fennmaradása.⁶¹ Leghatározottabb fényt derít a helyzetre Patak mezővárosnak Zemplén vármegye hatóságához intézett alábbi beadványa: „Böltsen tudva vagyon Nagyságtoknál, hogy az Hegyallyai Lakosok között igen kevesen találkoznak, akik a mezei szántást gyakorolnák, egyedül a szőlők művelésében egész nyarat töltik el; abból várván remélvén mind élelmeknek mógygát, mind portiojok, taxájuk kifizetésére fundusokat, ... minthogy az lengyelek az nagy harminczadnak miatta éppen semmi bort nem vesznek, mely miatt a szegény lakosok majdnem éhrel halnak, rongyosok, portiojokat, taxájokat nem fizethetik.”⁶²

Feltárták ezek az adatok a Felvidék helyzetét, azt, hogy a borkereskedelem mily jelentőséggel bírt s a kivitel megtiltása mily súlyos következményekkel járt a termelő rétegekre. Mert valóságos álompolitika volt az, amely a lengyeleket várta, amikor a magyarok közvetítését kizárni akarta.⁶³ A termelés lendületét nemcsak célszerűtlen, hanem lehetetlen is volt

visszatartani. A XVI—XVIII. századi rendeleteket és törvényeknek nevezett országgyűlési határozatokat ugyanis áttörte az élet. Nem vették azokat figyelembe sem a kereskedők, sem a termelők s így valóban csak a törvény tekintélyét rombolta a hozzájuk való szigorú ragaszkodás, mint a kamara egyik jelentéséből is láthattuk. Láttuk azt is, hogy maguk a hatóságok sem tudtak következetes álláspontot elfoglalni; a rendeletek, joghatározatok tele vannak ellentmondásokkal, maga az élet hullámzik bennük aszerint, hogy melyik irány uralkodott pillanatnyilag. Jól jellemezte ezt a helyzetet Ember, amikor azt írta: „Valamely országgyűlési végzés gyakorlati jelentősége attól függött, hogy az államhatalmat jelentő királyi hatalom meg akarta-e valósítani vagy nem.”⁶⁴ Mi még tovább megyünk s azt állítjuk, hogy az államhatalom sem látta tisztán az élet követeléseit akkor, amikor törvényerőre emelte szándékait s amit az egyik vonalon érvényre juttatott, azt a másik oldalon rendeleteivel hatályon kívül helyezte. Ezért látszik oly ellentétesnek az a sok rendelkezés, amelyről a fentebbiek folyamán képet nyertünk.⁶⁵

A politikai bizonytalanság következményei közé tartozott az is, hogy maguk a hatóságok sem tulajdonítottak minden esetben nagyobb jelentőséget rendeleteiknek. A helyzet kényszere folytán kibocsátott kedvezmények végrehajtását nem tartották fontosnak. 1666 május 6-án a kassai, eperjesi, lublói és bártfai harmincadosok azt az utasítást nyerik, hogy semmiképpen se adjanak helyet a harmincadmentességre nézve elnyert kiváltságleveleknek, kivéve, ha azokat az Udvari Kamara bocsátotta ki.”⁶⁶ Ez a politikai játék a kiváltságok körül érthetővé teszi a vámhatóságok szigorúságát a vámkedvezmények elbírálásánál, amit a későbbiek folyamán tapasztalni fogunk. A kamarai tisztviselők kezdték hivatali és kincstári szempontból elbírálni az egyes kiváltságokat, s csak akkor vették azokat figyelembe, ha nem károsították meg a jövedelmi statisztikát. Ez a helyzet a XVI. században is. Ungnád Kristóf egri főkapitány több ízben panaszt emelt amiatt, hogy a kamarai tisztviselők saját borainak Magyarországból való kivitele elé akadályokat gördítenek, noha erre nézve királyi engedéllyel rendelkeznek.⁶⁷ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tisztviselők nem a kivitelt, hanem csak a vámmentes szállítást gátolták, s emiatt büntetésben felsőbb hatóságuk részé-

ről nem részesülhettek, mert ezzel a kincstár érdekét szolgál-
ták, s az egykorú nagybirtokos és kismemes termelők hiába
minősítették visszaélésnek eljárásukat.

A kiviteli tilalmak legszigorúbb végrehajtása idején és a
legmerevebb határozás alkalmával is részesültek egyesek ki-
vételes elbánásban. Tekintettel arra, hogy ezek a kivételek a
kereskelempolitikára is, a mennyiségi statisztikára is, de
egyben a kereskedők társadalmi tagolódására is rávilágítanak,
szükségesnek látjuk, hogy erre vonatkozó adatainkat ismer-
tessük. A kivitelért folyamodó személyek beadványai a leg-
különbözőbb okokat hozzák fel kérelmük támogatására. Jel-
lemző Báthori György beadványa, amelyben azt adja elő, hogy
„Krisztus nevének ellenségei: a törökök és tatárok s más go-
noszok által Báthori György úr (ő maga írja) különböző helye-
ken és időben mily szenvedéseket és kellemetlenségeket vett
magára, Felséged előtt nyilvánvaló lehet. Javainak elszenve-
dett pusztulása után nem marad hátra számára más, mint ál-
landó munkával segíteni szükségletein, amiért Felségedhez,
mint legkegyesebb urához folyamodik alázatosan, kegyesked-
jék hozzájárulni ahhoz, hogy Lengyelországba szabadon vihes-
sen ki bort, mert most közelednek a piacok, amelyekre bort
akar szállíttatni.”⁶⁸ Általában ebben az időben, a hatvanas
években, elszaporodott azoknak a kérvényeknek száma, me-
lyek a tatárpusztításokra való hivatkozással okolták meg a
kivitel szükségességét. Hogy a valóságos ok más volt, arra az
az egy körülmény is eléggé rávilágít, hogy az engedélyes bir-
tokosok legnagyobb része nem estek bele a török kalandozók
területi vonalába. A királyi hatóságok azonban nem igen
vizsgálták ezt a körülményt, hanem rendszerint megadták az
engedélyt, hiszen úgyszólván csak az volt a lényeg, hogy az enge-
délyokiratba bele lehessen foglalni a *vámfizetés kötelezettsé-
gének* záradékát. 1571-ben nagyszántói Bognár Pál kamarai
tisztviselő folyamodott 24 hordó kivitelének megengedéséért,
„mert a kamara maga Felséged hozzájárulása nélkül nem
merte megengedni.”⁶⁹ Arra vall ez, hogy maga a kamarai szol-
gálat sem volt elég ok arra, hogy külön engedély nélkül szál-
líthasson valaki bort Lengyelországba.

Az engedélyokirat idővel bizonyos formát vett fel, amely
a XVI—XVII. század egész folyamán megmaradt. Jellemző
volta miatt tartalmilag ismertetjük: „Mi... (az engedélyező

hatóság), a szepesi kamara hatósága alá tartozó harmincado-soknak összesen és külön-külön tudomására hozzuk jelen leve-lünk rendjében, hogy Ófelsége X részére Lengyelországba leendő szállítás céljából x hordó bornak vámfizetés kötelezett-sége mellett célzott kivitelét engedélyezte. Ennélfogva köte-lességtekké tesszük, hogyha az általatok vezetett harmincad-helyre érkezik jelen levelünk előmutatója, *ha a harmincadot már kifizette*, szabadon engedjétek Lengyelországba. És ezt az engedélyokiratunkat számadásaitoknál tartsátok vissza, hogy majd azoknak beterjesztése idején nekünk bemutatthassátok.”⁷⁰ Az engedélyokiratot e szerint három helyen is ellenőrizték: amikor kiadták, amikor a megfelelő helyen bevonták és hát-lapjára rávezették a kivitt mennyiséget, és végül, amikor a számadásokhoz mellékeltek. Bárki adta ki az engedélyokmányt, a fogalmazás lényege azonos volt a fentivel. Kivétel csak akkor volt, ha több alkalommal való szállításra nyert valaki engedélyt; ebben az esetben a fél által továbbra is őrzött ok-mányra rávezették a szállítás mennyiségét s a fél ellennyugtát hagyott a kamaránál. De ezt majd később ismerjük meg.

Nem sok kiviteli engedélyről tudunk, talán azért, mert jó-részt elvesztek, vagy talán mert csak keveset adtak ki. Az ismert engedélyesek által kiszállított mennyiség semmi esetre sincs arányban a bor statisztikájával. Ebből arra kell követ-keztetnünk, hogy sok engedély elpusztult vagy elkallódott. A fennmaradtak azért tiszta képet nyújtanak a gyakorlatról. 1567-ben Svendi Lázár uzfalvai Uz Györgynek 12 hordó kivite-lét engedi meg, harmincadfizetés kötelezettsége mellett.⁷¹ 1571-ben Bártfa a kért 400 hordó helyett 100 hordóra kap enge-délyt.⁷² Ugyanakkor Czebini István évi 40—50 hordóra.⁷³ Bártfa még ugyanazon év augusztusában megint 100 hordóra.⁷⁴ Az év végén többen is kiváltságot nyernek a tilalom alól, így Paczoth János 40 hordóra, Forgács Simon 60 hordóra, Ferencfy István 60 hordóra, Celtis Jakab krakkói kereskedő 24 hordóra, Her-czegh Ferenc 16 hordóra.⁷⁵ Még ez évben a lengyel király is 200 hordót szállított ki engedéllyel.⁷⁶

1572-ben a következők kaptak engedélyt: Macziowski Mik-lós lengyel királyi tanácsos,⁷⁷ Ungnád Kristóf 40 hordóra, azon-kívül 50 hordóra vámmentesen, minthogy azokat ajándéku-l szánja;⁷⁸ 1573-ból nem találtunk kiviteli engedélyt; 1574-ből szintén nem, 1575-ben Crasiński Ferenc krakkói püspök 50

hordóra kér és kap engedélyt.⁷⁹ Báthori István lengyel király részére többször is szállítottak; így 1579-ben 17 hordóval, 1580-ban összesen 180 hordóval.⁸⁰ Tekintettel arra, hogy a lengyel király neve alatt történő szállítások gyakran visszaélést takartak, a kamara javaslatára Ernő fhg. átír Báthori Istvánhoz 1585-ben, hogy mint elődei, éppenúgy ő is, ezentúl minden szállítás alkalmával külön kérjen engedélyt, s kérelmében jelölje meg a mennyiséget, a szállító nevét és a szükséges körülményeket.⁸¹ Kiváltságot kaptak szállításra vámkötelezettség mellett 1588-ban Forgács Simon 100 hordóra,⁸² ugyanakkor Ungnád özvegye 200 hordóra,⁸³ majd Rákóczi Zsigmond egri főkapitány 500 hordóra,⁸⁴ 1589-ben ugyanő 200—300 hordóra,⁸⁵ ugyanakkor Kassa városa 1000 hordóra kér,⁸⁶ de csak 100 hordóra kap engedélyt.⁸⁷ Rákóczi Zsigmond 1590-ben is kért kiviteli engedélyt,⁸⁸ de nincs tudomásunk róla, hogy meg is kapta volna. 1591-ben a sziléziai kamara tanácsa terjedelmes beadványt intézett az uralkodóhoz; azt kérte benne, hogy Szilézia felé szabad borkivitel nyerhessen, mert onnét a kivitt bort Lengyelországba lehetne elhelyezni.⁸⁹ Természetes, hogy ez a kérelem teljesíthető nem volt, mert a kincstár is vesztett volna, minthogy kisebb volt a nyugat, mint az észak felé irányuló borkereskedelem vámtétele; de vesztettek volna a magyar kereskedők is, akik elestek volna közvetítői hasznuktól. 1593-ban Balassa Bálint kapott 24 hordóra kiviteli engedélyt.⁹⁰

1594-ben tekintettel a borkiviteli engedélyek iránt folyó személyek nagy számára és a kedvező termésre, megengedi az uralkodó, hogy szabadon lehessen bort szállítani Lengyelországba, természetesen vámfizetés kötelezettsége mellett, de a kamara köteles a kivitt bor mennyiségeiről, a szállítások körülményeiről részletes jelentést beterjeszteni a generálisnak.⁹¹ Ezen általános kiviteli szabadság idején is szükséges volt egyesek részére külön kiváltságot adni, mert a tilalom felfüggesztése csak időleges volt s a korlátozás életbelépése esetén azok, akik gyakrabban szállítottak bort, kereskedelmükben akadályozva lettek volna. Ennélfogva külön kiváltságban részesült 1595-ben a lengyel király, aki a „legjobb és legjóakaróbb uralkodó”, 70 hordót vámentesen és szabadon szállíthat,⁹² 1596-ban Kassa és Bártfa városa nyeri el az örökös borkiviteli engedélyt, természetesen vámfizetés kötelezettségével, ami régi kiváltságuknak korlátozása ugyan, de ke-

reskedelmük előmozdítását célozza.⁹³ 1631-ben az elszakított szepesi városok részesülnek abban a kiváltságban, hogy nemcsak területileg, hanem „egyéniileg is megengedtetik részükre, hogy ispánjuk nyílt levele mellett, az abban megjelölt bormennyiséget saját szükségletükre vámmentesen szállíthassák ki.”⁹⁴ 1632-ben Lubomirski Szaniszló, aki többek között az elszakított szepesi városok legfőbb kormányzója, nyeri el évi 200 hordóra a szállítási engedélyt,⁹⁵ ugyanakkor bakonyi Alaghi Bálint özvegye 1000 hordó vámmentes kiszállítására.⁹⁶ 1665 március 23-án Wesselényi Ferenc nádor 400 hordó kivitelére.⁹⁷ 1726-ban Sangusko hg., Litvánia marsallja, 45 hordó bort szállíthat ki s ezt a kiváltságot továbbra is fenn szeretné tartani.⁹⁸ Mária Terézia 1757 szept. 26-án azt a kiváltságot adja, hogy „ha a borkereskedők a főkormányzók által kiállított útlevéllal rendelkeznek, a megfelelő harmincadnak csupán harmadrészét kötelesek megfizetni”, ha a borkivitel Sziléziába történik. Ez a kedvezmény természetesen csak a hadiszállítmányokra vonatkozott s a kivitel mértékére csupán átmenetileg volt befolyással.⁹⁹

Ezekben ismertettük a magyar államnak a borkivittel kapcsolatos kereskedelempolitikáját. Láttuk, hogy a merkantilizmus rendszerében mily sajátos álláspontot képviselt akkor, amikor a kereskedelmi életet a lengyelhez hasonlóan statikusnak fogta fel, amelyet korlátok közé lehet szorítani anélkül, hogy a kiadott rendeletek végrehajtására kellő erővel bírt volna. Láttuk a fiscalitás szempontjainak érvényesülését, a kincstár érdekeinek következetes képviselését s az ezzel szembeálló társadalmi törekvéseket, amelyeknek eredője volt a kiváltságlevelekkel biztosított kereskedelem.

III. RÉSZ

A kereskedelem és a vámpolitika

Láttuk az előző fejezetekben, hogy a magyar és a lengyel állam kereskedelempolitikájának célja a vámjövedelem fokozása volt. Rendszeres vámokat csak a megállapított vámhelyeken lehetett szedni. Hogy a két államban hol voltak a XVIII. század lezárultáig vámhelyek, azt részletesen ezideig nem dolgozta fel a szaktörténetírás, mindössze arra utalt, hogy az

európai fejlődésben minden állam a belső vámok kiküszöbölésére s helyettük határvámok felállítására törekedett.¹ Ennek a törekvésnek a következménye volt, hogy a XVIII. században a harmincadhelyeket csaknem mindenütt a határokon állították fel. Ott is úgy szervezték e vámhelyeket, hogy a vámőrök „harmincadokat csak a behozatal és kivitel alkalmával szedhessenek.”² Ezért javasolja 1703-ban a kamara, hogy a felvidéki harmincadhelyek közül szüntessék meg a Tokajban, Szendrőn, Újhelyi, Kassán, Ungvárt, Eperjesen, Gertesén, Szepsiben, Kurinán, Károlyban, Varannón, Belényesen, Palocsán, Rimaszombatban és Szerencsen működőket, s hogy azontúl harmincadhelyek csak a következő helységekben hagyassanak meg: Váradon Belényes fiókkal, Margittán Diószeg fiókkal, Szatmáron Nagyszőlős, Károly és Várad fiókkal, Munkácson Ungvár fiókkal, Homonnán, Sztropkón Kurina fiókkal, Lublón Palocsa fiókkal, Ófalun, Kézsmárkon Lócse fiókkal, Bártfán, Debrecenben és Ónodon.³ Ez utóbbinak fiókjai, Miskolc és Szikszó, különösen a borkivitel szempontjából jelentősek, „minthogy ezeken a helyeken évenként többszáz hordó bort vásárolnak lengyel és más kereskedők, amit Szepes megyébe és innét Lengyelországba szállítanak, ez a harmincadhely tehát föltétlenül megerősítendő.”⁴ Véglegesen 1705-ben rendezték a harmincadhelyek kérdését s ettől kezdve a Felvidéken a következő helyek szedhettek harmincadot: *Kézsmárk*, filiáléi *Fridmann*, *Lócse*, *Vicsodna*; *Ófalu*, *Lubló*, *Palocsa*, *Bártfa*, *Sztropkó*, *Homonna*, *Ungvár*, *Munkács*, *Nagyszőlős*, *Nagybánya*, *Szatmár*, *Margitta*, *Várad*. A fent felsorolt összes többi harmincadhelyek megszűntek,⁵ noha az újhelyi harmincad jelentőségét 1714 júl. 15-én kelt jelentésében maga a szepesi kamara is eléggé hangsúlyozta: „E harmincadhely azon a szükséges és elkerülhetetlen helyen áll, amelyet a bor-kereskedők látogatnak.”⁶ Az újhelyi harmincad forgalma évi 20.000 forintra is felment. Erre is hivatkozott a javaslat, mégis csak az imént felsorolt harmincadhelyek maradtak meg.

A lengyelországi vámhivatalok közül tárgyunk szempontjából a kislengyelországi (Galicia) vámhelyek érdekelnek bennünket. Az 1676. évi szervezés alapján itt a következő vámhelyek állítottak, illetve erősítették meg: *Krakkó*, *Wieliczka*, *Nowy targ*, *Zywiec*, *Ketki*, *Ósviecim*, *Olkusz*, *Bendzin*, *Dukla*, *Grybów*, *Sacz*, *Gorlice*, *Jaśliska*. Alkamarák (filiálék) állítat-

tak fel Bieczben, Piwnicznán, Krosnón, Myślenicén, Zmigrod-ban, Jaslon, Rymanówban.⁷ Ezekén a vámhelyeken kívül is szedtek vámot egyes földesúri birtokokon, de nem rendszeresen. Erről a vámszedésről, mint a kereskedelem egyik gátló tényezőjéről, majd a maga helyén teszünk említést.

Ami a vámok fajait illeti, mindkét országban különböző elnevezésű vámokkal találkozunk. A vámok az áru fajaihoz alkalmazkodtak, s minden árunak más-más volt a vámtétele. Ez alól a középkorban csak a bor volt kivétel. Ennek a vámjá, hordónkint 6 garas,⁸ Lengyelországban a középkor egész folyamán egységes volt. A XVI. században ez az egységes tétel megszűnt. Ettől kezdve más összeget fizetnek a magyar, mást a morva, a görög stb. borok után, egyrészt mert mindegyiket máshonnan szállították, másrészt mert a különböző vidékekről útnak indított borok más-más nagyságú hordókba is öntettek. Elymódon a XVI. századi vámtételek Lengyelországban nemcsak minőségi, hanem mennyiségi megkülönböztetést is jelentettek. Ezért fizettek 1524-ben a szerémi bor hordója után 2 forintot, s a malmazia barillája után 7 dénárt.⁹

Ami most már a magyarországi borok vámtételeit illeti, mindenek előtt azt kell tudnunk, hogy ha valamely városból bort szállítottak, a hordókat szállítás előtt lepecsételték. Így akadályozták meg, hogy a teli hordót tulajdonosa szám nélkül kivihesse, s így kényszerítették rá egyben a városok részére külön megállapított hordóilleték megfizetésére is.¹⁰ A pecsételést ellenőrzésére a városok a hatóság kebeléből időnkint külön bizottságot küldöttek ki, s ezek a bizottságok a „borrevízió” megtörténtéről — így nevezték a vizsgálatot — jelentést tettek.¹¹ Ezek a jelentések a városi jövedelmekre vonatkozó legfontosabb forrásaink. Várostörténeti monográfiáink alaposan ki is aknázták őket. A városi borrevízió az államnak is hasznára vált, mert a kettős ellenőrzés meggátolta a kibújást a vámfizetés alól. A hordópecsételésnek és a vele rendszerint együttjáró borkóstolásnak szokása még a XVIII. században is élt s természetesen akkor is a városi hatóság gyakorolta,¹² amely nem szívesen mondott volna le ebből eredő elég tekintélyes jövedelméről.

A történelem folyamán Lengyelországban több olyan adó faj alakult ki, amelynek a borfogyasztás volt az alapja. A legjelentősebb közöttük a *czopowe* volt. Czopowén azt a jöve-

delmet értették, melyet általában italok után szedett a városi hatóság, a külföldről szállított bor után is.¹³ Később ezt az adót *ducillá*-nak nevezték el s társadalmi rendre való tekintet nélkül mindenkinek meg kellett fizetnie.¹⁴ Tulajdonképpen fogyasztási adó volt s a későbbi *akciza* őséneke tekinthető.¹⁵ Az uralkodó ezt a jövedelmét rendszerint bérbeadta valamelyik nagybirtokosnak, vagy főhivatalnoknak. A városok a bérlőnek elszámolással tartoztak. A XVI. század második felétől kezdve a magyar bor után a czopowét a határok mentén fizették s a kifizetés tényét a vámszedő nyugta kiállításával igazolta. E nyugta felmutatása a szállítót minden további czopowe-fizetéstől mentesítette.¹⁶ Így alakult át *e fogyasztási adó vámmá*. 1624-től kezdve egy magyar hordó után 40 garas czopowét, malmazia után 66 garast fizettek.¹⁷ Említettük, hogy a XVI. századtól kezdve czopowét mindenki tartozott fizetni. Ezt a rendelkezést egy 1768. évi rendelet megerősítette azzal, hogy még az uralkodó részére szállított idegen bor sem mentesülhetett a czopowe fizetése alól.¹⁸ Ez az első eset az általános teherviselés elvének érvényesülésére, még hozzá éppen Lengyelországban, ahol pedig a legerősebb volt a rendi szellem. Sajnos, az irodalom nem foglalkozott ezzel a kérdéssel s így nem tudjuk megállapítani, írott malaszt maradt-e ez a rendelkezés, vagy csakugyan meg is valósult.

A magyar bor után fizetett másik vámfajta a *skladne* volt. Míg a czopowe eredetileg városi adó, majd jövedéki adó volt és csak az említett 1588. évi rendelet emelte határvámmá, addig a *skladne* mindenkor a határon szedett boradó volt. A magyar bor után szedendő állandó adó, illetve vám gondolata a XVI. század végén merült fel, s mindjárt be is cikkelyeztetett a lengyel törvénytárba.¹⁹ Először 1584-ben találkozunk vele; összege ekkor egy hordó után 2 forint volt. Az 1611. évi törvény még határozottabban előírja, hogy „a magyarok és a magyar kereskedők minden hordó után 2 forint lerakatvámot (így lehetne a *skladne*-t magyarra fordítani) fizessenek a határon.”²⁰ III. Zsigmond király ugyanakkor kiadott különrendeletében még azt is meghagyja, hogy ez alól a vám alól senki mentes ne lehessen.²¹ Még szigorúbb lett a vámfizetés kötelezettsége 1635-től, amikor a magyaroktól fizetendő összeget 4 forintra emelték, egyben azonban a lengyeleket is hordónként 2 forinnyi vámmal sújtották.²² Ez a körülmény

indokolja többek között a lengyel állam kereskedelempolitikájának azt a követelését, hogy ne a lengyelek, hanem a magyarok vigyék a bort az országba, hiszen lerakatvám címén ők éppen kétszerannyit fizettek, mint a lengyelek. Az 1647. évi törvény megerősíti a korábbi rendelkezéseket.²³ Ebben az időben tehát már kétféle vámot fizettek a magyar bor után mindjárt a határon: czopowét is, meg skladrét is. A kettőt együttesen kellett szedni. 1600 jún. 20-án körrendelet jelent meg.²⁴ E szerint a magyaroknak összesen 6 forint vámot kellett a határon czopowe és skladré címén leróni. Megerősíti a fenti rendeleteket az 1673. évi törvény, amely még a királyi udvar részére történő szállítmányt is vámkötelesnek minősíti, hacsak különleges vám kiváltság nem mentesíti a szállítót.²⁵

A magyar bort terhelő harmadik vám, illetve adó a szosz volt. Ez eredetileg a városok részéről a királynak fizetett rendkívüli ajándék jellegével bírt; nincs benne periodicitás, egyszerű alkalmi exactio. De már 1421-től kezdve nem a község, hanem a polgárság fizette s ettől fogva állandóvá vált.²⁶ A század végétől az adóalapot a borra is kiterjesztették. Összegét az egyes városok a maguk hatáskörében állapították meg.²⁷

János Kázmér 1657-ben elrendeli, hogy minden kwarta bor után 3 garas összeg erejéig fogyasztási adót fizessenek a fogyasztók.²⁸ Egy évvel később, 1658-ban ezt az adófajt százalékos arányban állapították meg, ugyancsak mint fogyasztási adót, minden zloty után 2 garas összegben azzal a szigorú határozattal, hogy megfizetése alól semmiféle címen senki magát ki nem vonhatja.²⁹ Ilyenmódon a szoszt nemesek és polgárok egyformán fizették a városba bevitt áru után. Egy 1659-ben kiadott rendelet ezt az adót is határvámmá alakítja át, előírván, hogy az eddig szokásos lerakatvámot kívül mindenki minden hordó bor után 6 zloty „akcizát, helyesebben felemelt borlerakatvámot” fizessen a kamaráknak.³⁰ Ilyenformán most már a városoknak ez az intern adója is határvámnak minősült s a készkiadások növelésével ugyancsak érzékenyen sújtotta a kereskedőket. Az 1659-i rendelkezést egy 1660-ban kelt második rendelet is megismétli.³¹

E három vámon kívül 1670-ben hordónkint még 2 zloty rendkívüli vámot is kiróttak. Ezt is mindenkinek meg kellett fizetnie.³² A XVII. század végén e szerint minden egyes hordó magyar bor s ennek arányában más bor után is a következő

vámokat kellett leróni: czopowe 2 zl., skladne 4 zl., akcyza 6 zl., rendkívüli vám 2 zl., összesen tehát 14 zl. Ezen felül még a város pénztárába is kellett bizonyos járulékokat fizetni; pénzüsszegük városonként változott. E városi külön adókat *schrotlon*-nak vagy *schrotgelt*-nek nevezték. Jogcímül szedésükre a bornak a városban való megőrzése szolgált.³³ Erre utal az adó lengyel neve: *szpuszczane* (beengedés) is.³⁴

Nem tartozott az állandó vámok közé az a borvám, amelyet különleges hadikiadások fedezésére vetettek ki. Ezt is a határon kellett leróni. „Italok után szedett segély” címén könyvelték el. Összege, éppen rendkívülisége miatt, hordónkint 15 zl-t tett ki. Csak egy alkalommal, 1676-ban találkozunk vele, máskor, tudtunkkal, nem fordul elő. A lengyel irodalom nem is ismeri.³⁵

A XVIII. században ugyanezek a vámok voltak érvényben. Összegük nem hogy csökkent volna, de a század végén még emelkedett is, részben a nemzetgazdasági irodalom hatására, részben mert a felosztás után megmaradt országcsónaknak nagyobb bevételre volt szüksége. 1789-ben 50 forintot, de már 1768-ban is 20 forintot kellett fizetni minden hordó bor után.³⁶ Ilyen adó, illetve vámpolitika mellett nehezen találta meg számításait a kiskereskedő. A vámnak ezt az összegét Staszyc, a legnagyobb lengyel nemzetgazdászok és állampolitikusok egyike, még 30 százalékkal akarta emelni, hogy minél kevesebb pénz jusson Magyarországra az elszegényedett lengyel társadalom zsebéből.³⁷

Ezeket a vámtételeket fizették a lengyel és magyar kereskedők mint beviteli vámot. Ezenfelül azonban természetesen kiviteli vám címén a magyar kincstár részére is fizetniük kellett. Magyarországon még a középkorból maradt fenn a harmincadvám, amelyet eleinte az áru értéke alapján százalékos arányban fizettek. Ennek az újkorban két faja volt ismeretes: a rendes és fél harmincad (*dimidietas tricesimalis*). Amint egy kamarai határozat kimondotta: az előbbi az uralkodót illette, az utóbbi az ország jövedelme volt.³⁸ A félharmincadot első ízben az 1635:1 t. c. rendeli el, de csak két évi időtartamra a határórség költségeinek fedezésére. Az 1638:6. t. c. további két évre fenntartja. A XVII. század második felében teljes érvényre jutott éppen honvédelmi célzata (1659:9. t. c.) miatt.³⁹ Erre nézve nagyon tanulságos a kamarának a nádorhoz írt át-

irata, amelyben többek között ezt olvassuk: „Csak nem igen régen érkezék hozzánk a tek. magyar kamarának levele és ebben includált őfölsége parancsolatja is, melyben őfölsége kegyesen azt parancsolja és akarja, hogy az, kinek őfölsége borokat sine solutione tricesimae (harmincadmentesen) kegyesen enged kivitetni, azt így kell érteni, hogy csak az ordinaria tricesima engedtetik meg s nem az media, mivel az media tricesima az ország jövedelme.”⁴⁰ Egyébként a tricesima media neve először az 1647:27. t. c.-ben fordul elő.

Ami a harmincadvám összegszerűségét illeti, az újkorban el akartak térni attól a gyakorlattól, hogy a szállított érték arányában állapítsák meg a vám összegét, e helyett az állandó vámtétel elvét kívánták érvényesíteni. Erre nézve a szepesi kamarának 1561 márc. 3-án a pozsonyi kamarához intézett jelentése jellemző. A vámok stabilizálására vonatkozó javaslatot ez a jelentés így okolja meg: „Hogyha érték szerint állapítjuk meg a vámfizetést, két kellemetlenség származik: első az, hogy a harmincadosok önkényére van bízva az áru értékének megállapítása s annyit követelnek a maguk javára, amennyit akarnak. Másodszor az, hogy ebben az esetben a kereskedők méltán panaszkodhatnak a harmincad nagysága miatt, valamint a vámszedés kíméletlenségére, amely korlátozni fogja a borkereskedelmet, sok kereskedő abba fogja azt hagyni. Ennek következtében az igazságosság és a harmincadosok csalárdságának elkerülése céljából, valamint azért, hogy a borkereskedelem élénk maradjon továbbra is, célszerűnek látszik,” hogy hordónkint 100 denárt szedjenek, mint állandó összeget. A javasolt eljárást a kamara főleg a lengyelekre való tekintetből tartja fontosnak. Megjegyzi végül a jelentés, hogy ezideig a bor után 1 frt 25, 1 frt 40 denárt, vagy 2 forintot szedtek „érték szerint” (iuxta valorem).⁴¹ A XVII. században is megmaradt az az elv, hogy nem érték szerint, hanem állandó összegben, hordók után szedték a vámot, csak hogy akkor 2 forint volt a rendes és 1 forint a félharmincad. Ebben a vámolásban azonban bizonyos értékelés is rejlett, mivel a finomabb minőségű tokaji bort kis hordóban szállították, amely csak fele volt a rendes gönci hordónak, s mégis ugyanannyit szedtek érte, mint a gönci hordóért az aszú után, tehát tulajdonképpen kétszeres vámot fizettek. Egyébként az udvari kamara az aszúbor vámjának fenntartásával az essencia vámját 1736-ban 45

forintra akarta emelni, de — mint a vármegyék jelentéseiből kiderül — szándéka ellen a rendek egyöntetűen tiltakoztak.⁴²

A XVII. században a bécsi udvar a bor után is be akarta vezetni az akcizát, s erre vonatkozólag megkérdezte az udvari kamara a szepesit, „hogyan vajjon a kivitt és megharmincadolt bor után fizessék-e a polgárok és kereskedők az akcizát, vagy pedig csupán az elfogyasztott bor után“.⁴³ A szepesi kamara válaszát nem ismerjük; de állásfoglalását elárulja az a körülmény, hogy előzőleg az akcizák kezelőinek megparancsolta, hogy a hordók szerint kivitt borok után, amennyiben harmincadot fizettek utánuk, akciza nem szedhető,⁴⁴ sőt a már egyszer befizetett akcizát is visszatérítette.⁴⁵ Ilyenformán az derül ki, hogy a szepesi kamara az akcizát fogyasztási adónak fogta fel, s egyáltalán nem volt hajlandó vámként kezelni, akármennyire is szerette volna ezt az udvari kamara.

A harmincadon kívül más vámfajokat is ismert a magyar vámtörténet, ámde e vámfajok vagy csak ideiglenes jellegűek voltak, vagy csupán be akarták őket vezetni. Ilyen volt pl. a negyvenedvám, amelyről első ízben 1542-ből értesülünk. A besztercebányai országgyűlés a 40. t. c.-ben előírja, hogy „mivel a külföldi kereskedők kereskedés és haszonnyerés céljából nem kis mennyiségű árut helyeznek el s alkalomadtán haszonnal továbbadják, elrendeljük, hogy ezek a kereskedők áruiknak negyvenedrészét Ófölségének vám címén adják át.“⁴⁶ Lehetséges, hogy ez az adótétel, illetve vám csak a réz- és nemesfémkereskedelemre vonatkozott, de bármilyen legyen is az alapja, a közfelfogásra mindenesetre jellemző.

Más vámfajta volt a portorium tricesimale, melynek igazi jellegét nem ismerjük, mert mindezt ideig figyelmen kívül hagyta a magyar vámtörténetírás. Első ízben 1737-ben történik róla említés.⁴⁷ A Lengyelországra jellemző vámviszonyok kapcsán részletesen foglalkoztunk a czopowe-val; 1774-től Magyarországon is találkozunk vele: a felvidéki városok bortermése után szedték a hatóságok. Latin neve pecunia epistolialis volt.⁴⁸

Mindezeket a vámokat minden kereskedő fizette, hacsak nem volt különleges mentessége. Érvényben volt azonban egy olyan vámfaj is, melyet kizárólag a zsidók fizettek a saját használatukra szállított bor után. Ez a taxa tolerantialis volt, amelyet a királyi vámokon (vectigal regium) felül fizettek. A

türelmi taxát a kamara rendszerint bérbeadta s a vámhatóságok mellett működött a mindenkori bérlő megbízottja, akinek a kezébe ezt a vámot fizették.⁴⁹ Érdekesen világít rá a türelmi illetékekkel kapcsolatos kérdésekre a szepesi kamarának egy döntése, amelyet a sztropkói harmincadosnak arra a kérdésére hozott, hogy vajjon a zsidó által megvásárolt, de a rossz utak miatt ki nem szállított bor után meg kell-e fizetni az illetéket akkor is, ha közben a bort a zsidó lengyelnek adta el? „Ezek a borok természetüknél fogva zsidó boroknak tekintendők, ezért attól függetlenül, hogy a lengyel azokat a gyanú elkerülése céljából vizsgálatnak akarja alávetni, a vásárlót arra kell rávenni, hogy a türelmi illetéket rója le,” de a kifizetett összeget a zsidó utóbb visszatéríteni köteles.⁵⁰ Ennek az elvi döntésnek az volt az erkölcsi indoka, hogy a zsidók borvásárláskor különleges eljárással tisztították a hordót s konzerválták a bort, s ez az eljárás „re ipsa”, tehát a bor alkati sajátóságainál fogva megváltoztatta a megítélés körülményeit. Mert nem az tette a bort zsidóborrá (Koscherwein), hogy zsidó szállította, hanem sajátos sajtolás, a keresztyén borokétól elütő különleges hordózás. A zsidóknál a bor konzerválása is liturgikus tevékenység volt, természetes tehát, hogy ennek a különleges eljárásnak tudatában a kamarai hatóságok a zsidó borokra kizárólagos vámot vetettek ki. A türelmi illeték összegére nézve részletes adatokat tartalmaz Zelmanovics Farkas bérlőnek Abrahamovics Heintzl kereskedő ellen indított 144 lapos pöre. Azt adja elő benne, hogy „akik az Lengyelországból portékákat... Magyar országban behoznak, és akik pedig az országból Lengyelországba kivisznek, mind azoktól szabad az toleráns zsidónak fél annyi harminczadot exigálni, mint az harminczadon exigálnak, azért: egy közönséges hordó bortúl az fölséges kamara harminczadosa eddigelé 3 rh. forintot és az aszúszőlő bortúl és annak antaljátúl pedig 3 Rh forintokat” bevételezett, azaz zsidóvám címen másfél forintot szedhetni.⁵¹

Ebből a memorandumból egyébként az is kiderül, hogy mennyi volt ekkor a vámtétele egy hordó bornak. Ez a 3 forint még magasabbra szökött Mária Terézia uralkodásának második felében, amikor a magyar bort határozott politikai elgondolással háttérbe akarták szorítani.⁵² A vámok következtében körülbelül 15 százalékos árdrágulás állott elő, s mint

Weinbrenner megjegyzi, elgondolhatjuk, „mily pazarlóknak kell ahhoz lenniök (t. i. a külföldi kereskedőknek), ha sokat vásárolnak” a magyar borból.⁵³ Tehát a vámpolitika is hozzájárult a magyar bor háttérbe szorításához. S ez nemcsak az osztrák hatóságok vámpolitikájának volt a következménye, hanem — mint az eddigiekből láthattuk — a lengyel államénak is.

*

A vámpolitika leglényegesebb kérdései közé tartozott minden időben a nemesség vámfizetésének, illetve vámmmentességének ügye. Ez a legkevésbé kidolgozott feladata a magyar és lengyel történetírásnak; a kérdés forrásanyaga elsősorban nem a törvények gyűjteménye, hanem a vámhivatalok jelentéseinek, számadáskönyveinek apró töredékei. Természetes, hogy a nemesség hadiszolgálataira való tekintettel mindenkor vámmmentességet kívánt. Viszont másrésről az uralkodó és a megfelelő hatóságok elsősorban a kincstár jövedelmeinek biztosítását tartották szem előtt, s mert a nemesség a katonai kiadások fedezéséhez közvetlenül nem járult hozzá, hasznot hajtó kereskedelmi ügyletei alapján iparkodtak a teherviselésbe bevonni. A vámtisztviselők kialakulni kezdő hivatalnoki öntudatában a szolgálat érdeke volt az első, ennek volt alárendelve minden, egyebek közt a nemesség vámmmentességének elve is. Nem egy országgyűlési határozat mondotta ki ezt az elvet, a vámhivatalnokok mégsem igen törődtek vele. Számukra az ilyen határozat csak jámbor óhaj volt, ezzel szemben a pénzhiány döbbenetes valóság, mely a vámjövedelem fokozását követelte. Nehezükre sem esett e követelménynek eleget tenni, mert a nemesek kérvényei kezükön mentek át, így ők voltak birtokon belül, s mégha törvénysértést követtek is el, rendszerint mögöttük álltak a felsőbb hatóságok s igazolták eljárásukat. Az országnak, a totum corpusnak érdeke az ő szemükben is megelőzte a részek érdekeit.

Előre kellett bocsátanunk mindezt, hogy megérthessük a nemes szállítókkal való eljárás lelki háttérét. A helyzetet kitűnően jellemzi a pozsonyi kamarának az országgyűléshez intézett egyik felterjesztése, melyben egyebek közt az alábbiakat olvashatjuk: „Igen sok mágnás és nemes kereskedik szarvasmarhával, bőrrel, vászonnal, lóval, gyümölcssel, s valamennyi

vámmentesen szeretne szállítani; emiatt ebből sok vita folyt s folyik jelenleg is a kamarai tisztviselőkkel. A nemesség ugyanis rosszhiszeműen azt állítja, hogy mindezeket az árukat házi szükséglete fedezésére adja el, s más árukat kap érték cserébe. Ez az árucseré Öfölsége kincstárának nyilvánvaló és súlyos kárára van, helyénvaló volna tehát, ha olyan javaslat iktattatnék a törvénycikkek közé, hogy kereskedelmi ügyletei után *minden mágnás és nemes harmincadot fizessen*, lévén a harmincad a Korona jövedelme és az egész országnak haszna.⁵⁴ A javaslat nem került a törvénytárba, ellenkezőleg, az 1563 : 57. és az 1569 : 17. t. c. a nemesség vámmentességét mondotta ki.⁵⁵ Más értelmezést fejez ki az 1574. évi 37. t. c., amely különbséget tesz a belkereskedelem és külkereskedelem között. Utóbbi tekintetében határozottan leszögezi, hogy a külföldre szállított áruk után minden nemes személy vámot fog fizetni. És a későbbi törvények másirányú intézkedései ellenére, e törvénycikkre támaszkodva alakult ki a nemesség megvámolásának gyakorlata.

Lengyel nemeseket már a XVI. század első felében is megvámoltak. Ezt bizonyítja pl. Olsowski Péter biecki kapitány kérelme, melyben 1516 január 5-án arra kéri Bártfát, „járjon közbe a harmincadosnál, hogy borai után a harmincadot engedje el”.⁵⁶ A század második felében már a magyar nemesnek is egyénileg kellett kérnie a vámmentességet, s ezt csak akkor kapta meg az uralkodótól, ha kérvénye előbb végigjárta a hivatali út tekervényeit. 1567-ben Schwendi Lázár főkapitány Lengyelországba szállítandó borainak vámmentességéért folyamodik. „Minthogy az ügy nem kis jelentőségű,” a király vizsgálatot rendel el, s erről „körültekintő megfontolás után teendő jelentést kér”.⁵⁷ Törvényt hoztak a vámszedés ellen Horvátországban is; ez a törvény az uraktól és nemesektől az ország szabadsága ellenére való vámszedés megszüntetését rendeli el,⁵⁸ biznyságául annak, hogy ott is beszédtek a vámot minden kereskedéssel foglalkozó személytől. 1571-ben írja az uralkodó a szepesi kamarához: „Megértettük tanácsotokat, hogy egri főkapitányunknak, Ungnád Kristófnak, 200 hordó bor kivitelére vonatkozó kérelmét teljesítsük, a fizetendő kikifizetése után.”⁵⁹ Az egyéni elbírálás során tehát még ilyen magas hivatalt viselő személy sem kaphatott vámmentességet. Neki is meg kellett fizetnie mindazt, amit más keres-

kedők fizetni szoktak. De még ha valaki *panaszt* emelt s panaszára jogorvoslatot nyert is, mint pl. Balassa János 1571-ben, akkor is azzal intette meg az uralkodó a kamara megvádolt tisztviselőit, hogy: „ha azonban más a helyzet, mint ő (t. i. a panaszt tevő) előadta, írásban hozzátok azt tudomásunkra.”⁶⁰ Megfelelő vizsgálat nélkül tehát sohasem ítélkezett az uralkodó az ország érdekeit védő tisztviselőkön. Meg kellett fizetnie a vámot Balassa Andrásnak is 1571-ben mind a 40 hordó után, amelynek szállítására engedélyt kapott. Az engedélyokirat külön kimondta, hogy „a harmincadot és más járulékokat ki kell fizetnie”.⁶¹ Igaz, hogy az országgyűléseken elhangzott panaszok alapján vizsgálatot rendelt el e tárgyban az uralkodó s előírta, hogy semmiféle visszaélést ne engedjenek meg a harmincadosoknak, ami az ország jogait és a szabadság régi fogalmát megsértheti,⁶² de ezzel csak azért iparkodott kénytelen-kelletlen megnyugtadni a rendeket, mert az országgyűlésre összegyűlt nemesség együttesen nagy erőt képviselt. Mikor az országgyűlés szétszlott, a rendelet ellenére is tovább folyt a gyakorlat szentesítette eljárás. A kiviteli engedély továbbra is vámfizetéshez volt kötve, s így közvetve a nemesség is vámfizetésre kényszerült. Homonnai Drugeth Miklós 1573-ban engedély alapján 70 hordó bort szállított Lengyelországba. „A szükséges harmincadot megfizette,”⁶³ ámde az áruf akkor eladni nem tudta, azért visszaszállítottatta. Mikor másodszer is ki akarja vitetni, vámmentességért folyamodik. Kérelmét az uralkodó a kamara tiltakozása ellenére is teljesíti, de csak azért, mert ugyanannak a bornak kétszeres megvámolását nem tartja megengedhetőnek.

A kamara eljárása következetesen és mindenkiel szemben érvényesült. Amikor Ungnád egri főkapitány szabad kivitelre kért engedélyt, a szepesi kamara erre vonatkozó véleményes jelentésében, már Ungnád halála után, azt írta, hogy a harmincadmentes kivített nem javasolhatja, minthogy ez a harmincadjövedelmek csökkenésére és Öfölsége kárára vezetne. Egyébként is rossz példát szolgáltatna, ha csak valaki is ilyen mentességben részesülne, mert ettől mások is vérszemet kapnának, már pedig ilyesmi ezelőtt, mint tudjuk, még boldogemlékezetű Rueber Jánosnak, sem más kapitányoknak sem volt megengedve.⁶⁴ Ez a jelentés teljes világossággal tárja fel előttünk a gyakorlatot, amely a vámfizetés tekintetében általános szabadságot nem ismert el.

Ez a gyakorlat a XVII. században is megmaradt, sőt ekkor már elvi jelentőségű döntések is megerősítették. 1613 március 27-én Kerekes György az udvari kamara nevében azzal a megokolással utasította el Thurzó Katalin vámmmentesség iránt előterjesztett kérelmét, hogy „*egyetlen báró, vagy mágnás és nemes sem mentesíthető Magyarországon a harmincad alól, még akkor sem, ha saját birtokain kereskedik is*”.⁶⁵ Ennek az elvi döntésnek szellemében jártak el a harmincadosok a következő években is. Kiderül ez abból a beadványból is, amelyet Duka István homonnai harmincados intézett a szepesi kamarához, előadván, hogy őt Zemplén vármegye hatósága idézte meg azért, hogy „az nemessegh majorságának megharminczadlásátúl supersedeáljak”. Félvén a büntetéstől, a szepesi kamara védelmé alá helyezi magát. Ez a pozsonyi kamarához terjeszti tovább az ügyet azzal a megjegyzéssel, hogy amikor a törvény (1636 : 1. t. c.) tricesimalis contributioáról beszél, akkor ezen azt kell érteni, hogy ezt mindenkinek fizetnie kell. „Mert ha valamely úr és nemes Lengyelországba saját termésű bort szállítat, csak a teljes és szokásos harmincadot kell megfizetnie, a félharmincadot azonban nem,” annál is inkább, „mert melyik harmincados ismerheti mindazokat, akik magukat nemeseknek adják ki; és ki előtt állhat világosan, hogy vajjon a bor teljes egészében, vagy csak részben saját termése”. Ha a nemesek vámmmentességet kapnak, a kincstári jövedelmek legnagyobb része megszűnik.⁶⁶ Hogy a pozsonyi kamara a felterjesztésnek megfelelően döntött, azt egy másik esettel kapcsolatban hozott határozata igazolja. Úgy rendelkezik ez utóbbiban, hogy Lubomirski herceg a „félharmincadot fizesse meg, minthogy az az ország jövedelme”. Ezzel egyidejűleg arra nézve is utasítást ad, hogy „az Osztrogi hercegek sem élvezhetnek nagyobb szabadságot a benszülötteknél, s mert az ország törvénye azt mondja, hogy nemcsak a vásárolt, hanem a saját termésű áru után is harmincadot kell fizetni, nevezett hercegek saját termésük kivitele alkalmával is alkalmazkodjanak az ország törvényeihez”.⁶⁷ Homonnai Drugeth János 1644-ben 200 hordó olyan bort szállít ki úgy, hogy a sürgősség miatt nem tudják megvámolni. A kamara utólag értesíti őt, hogy „az ország lakosai által a határőrség fenntartására rendelt félharmincadot meg kell fizetnie”.⁶⁸

Az 1649 : 46. t. c. újból előírta, hogy a harmincadosoknak.

azon visszaélései, hogy saját termésű áruk után is vámot szednek, nem tűrhetők,⁶⁹ de azért a helyzet továbbra is csak a régiiben maradt. A magasabb hatóságok a harmincadosokat védtek, s így azok inkább a rendeletekhez, mint a törvényekhez alkalmazkodtak, jól tudván, hogy a törvények vonatkozó tételei rendi és nem állami érdekeket szolgálnak. 1660-ban Kátay Ferenc borát az ónodi harmincados feltartóztatta, emiatt nemes Kátay panaszt emelt a szepesi kamara előtt. A panaszra ezt válaszolta a kamara: „Megparancsoltuk a harmincadosnak, hogy a letartóztatott borokat a méltányos harmincad kifizetéséig semmiképpen se engedje szabadon, hanem indítson eljárást, s ha megállapította, hogy haszonnyerés céljából szállítottak, a méltányos harmincadot fizettesse meg.”⁷⁰ Egy másik leirat szerint a pozsonyi kamara helyesli a szepesinek azt az eljárását, hogy Thököly Istvánt és özvegy Máriássy Jánosnét figyelmeztette: amennyiben vámfizetés nélkül szállítanak bort Lengyelországba, „ellenük jövedelmi kihágás címén a jog állapotán eljárást fognak indítani”.⁷¹ Gróf Rédey Ferenc máramarosi jobbágyaival akart bort szállíttatni Lengyelországba; a harmincadot a szepesi kamara nem engedte el.⁷² Egyes harmincadosok még a királyi borszállítmányt is meg akarták vámolni, ezt azonban a kamara sem engedélyezte.⁷³ Egyébként a harmincadot a szepesi kamara a saját hatáskörében el sem engedhette. 1671-ben I. Rákóczi Ferenc ajándékba szeretett volna Lengyelországba vámentesen bort szállítani. Kérvényét a szepesi kamara döntés végett a pozsonyihoz terjesztette fel azzal, hogy „a harmincad elengedése túllépné hatáskörünket”.⁷⁴ Ez is azt igazolja, hogy mindenkitől vámot kívántak, sőt mi több, hogy a vámot az érdekeltek rendszerint minden ellenkezés nélkül meg is fizették.

A XVIII. században is az előző századok gyakorlata maradt érvényben, csakhogy ekkor már a kamarai utasítások különbséget tesznek vásárolt és allodiális bor között. Jellemző erre a felfogásra gróf Csáky László esete. Borairól azt írja a szepesi kamara, hogy „ha ezek a borok tisztán sajáttermésűek, kiszállíthatók”, csak a kiviendő hordók számát kell előzetesen a kamarának bejelenteni. „Ami azonban a vásárolt, nem saját termésű borokat illeti, ezek a szokásos harmincad fizetése nélkül nem szállíthatók.”⁷⁵ Egy más alkalommal azon az állásponton van a szepesi kamara, hogy a sajáttermésű bor

után sem adható vámmentesség, mert az nagyon lecsökken-
tené a kincstár jövedelmét.⁷⁶ A vámfizetés kötelezettsége még
fokozódott akkor, amikor a vámokat Neffzern vette bérbe.
Ő még a misebor után is megfizettette a vámot, bár ez ellen
a pozsonyihoz intézett beadványában maga a szepesi kamara
is tiltakozott.⁷⁷

Láttuk tehát, hogy *a nemesség* régi jogaitól eltérően *vám-
mentességet nem élvezett*. Előfordult ugyan, hogy különösen
méltánylandó esetben az uralkodó megadta a vámmentes száll-
ítás kiváltságát, de az ilyen engedély mindig csak egy esetre
szólt s pontosan megjelölte a szállítmány természetét, meny-
viségét, az engedélyes nevét és a szállítás célját. Ilyen eset-
ben a kamara minden, a szállítmány eredetére vonatkozó
vizsgálat nélkül átengedte az árut s a királyi rendeletet szám-
adásai között megőrizte. Ilyen engedélyt kapott 1571-ben Ba-
lassa János. Felesége részére Makovicába, majd innen Len-
gyelországba szállított gabonát és bort.⁷⁸ 1572 januárjában
ismét 12 hordó bornak Lengyelországba való vámmentes ki-
vitelét engedélyezi az uralkodó, de megjegyzi, hogy semmi-
lyen szállítást a „jövőben különös parancsunk nélkül az emlí-
tett Balassának vámmentesen ne engedélyezzetek”.⁷⁹ 1573-ban
Laski Albert szállíthat vámmentesen 100 hordó bort; a szállí-
tást csak a következő évben bonyolítja le.⁸⁰ 1574-ben Zborói
Péter krakkói vajda kap bizonyos mennyiségre szállítási en-
gedélyt.⁸¹

A XVII. században a kamara csak az uralkodótól, illetve
az udvari kamarától kapott utasítás alapján engedélyezi bár-
kinek is a bor vámmentes kiszállítását Lengyelországba. Meg-
történt, hogy a nádor adott egy-egy személynek vámmentes-
ségi okiratot. Ilyen alkalomból írta a kamara a nádornak, hogy
a Karatin uram részére kiállított kiváltságlevelet most az egy-
szer figyelembe vette, de máskor minden vámmentességi ügy-
ben mindenki közvetlenül forduljon magához a kamarához.⁸²
Ennek a rendelkezésnek az volt a célja, hogy a rendi eredetű
hatóságok ne szólhassanak bele a vámügyekbe, mert azok
rendszerint személyes kapcsolatok s nem a kamara érdekei,
vagy a magasabb politika szempontjai szerint bírálták el a
mentességre való igényjogosultságot. Politikai okok játszottak
közre abban, hogy az uralkodó Wiśniowski Demeter herceg
részére 1680-ban 200 hordó borra vámmentes kiviteli enge-

délyt adott,⁸³ 1688-ban pedig ugyancsak „certis de causis” Lubomirski Szaniszló javára engedélyezett 100 hordóra vámkiváltságot. „Bizonyos okokból” ugyanekkor 100 hordóval ajándécul is kap Lubomirski Szaniszló.⁸⁴ A Lubomirski-családdal különben több ízben is gyakorolták ezt a kegyet az uralkodók. Gr. Paul Consbruch, a kincstári gazdálkodás felülvizsgálására kiküldött királyi biztos csodálkozással állapítja meg 1731-ben: „Nem hagyható szó nélkül, hogy Lubomirski herceg évenként többszáz hordó bort szállíttat Lengyelországba anélkül, hogy a legkisebb vámot vagy harmincadot fizetné, de hogy milyen módon érzi magát erre feljogosítva, azt nem tudtam kideríteni.”⁸⁵ Mások is részesültek ilyen kivételes elbánásban. Így Sanguszko Pál főrangú lengyel nemes. A kamara számvevő-sége szerint ő ugyan nem kaphatna hivatalból vámmentességet, de azért „nem lenne célszerűtlen magasabb helyen olyan javaslatot tenni, amely figyelembe venné a mai idő követelményeit”; azaz a politikai helyzetet, s erre való tekintetből az uralkodó kegye kivételben részesítené a kérvényezőt.⁸⁶ Hasonlóan jártak el gr. Moszcenski Andrással és Sala de Grossá Károly Ferencsel, akik a lengyel királynő megbízottaiként tartózkodtak Magyarországon és állásukra való tekintetből 100+50 hordó közönséges borra, valamint 50+25 hordó aszúbor vámmentes kivételére kaptak engedélyt azzal, hogy „ez a kiváltság utódaikra nem terjedhet ki.”⁸⁷ 1759-ben a gnezeni érsek és Lengyelország primása nyeri el 100 hordó aszúbor vámmentes kiszállítására az engedélyt.⁸⁸ Közben azonban a primás meghal s a pozsonyi kamara május 4-én elrendeli, hogy utódjára e kiváltság át nem ruházható.⁸⁹

A nemességéhez hasonló volt a városok helyzete is, amelyek pedig nem egyetemes jellegű kiváltságokban részesültek, hanem valamennyi kiváltságukat külön-külön ők maguk vívták ki az idők folyamán. 1543-ban a Besztercebányán összegyűlt rendeknek Ferdinánd királyhoz előterjesztett kívánságai között olvassuk, hogy régi kiváltságaik a harmincadok ügyében csaknem senki által sem vétetnek figyelembe, az lenne tehát a kérésük, szabadítsa meg az uralkodó őket sérelmeiktől.⁹⁰ 1568-ban a felvidéki városok a harmincadok teljes megszüntetését kérik; ezt persze az uralkodó nem engedheti meg.⁹¹ A következő évben Bártfa panaszkodik a harmincad miatt, de az uralkodó arra utasítja a kamarát, vegye rá a várost, hogy

panaszát vonja vissza, minthogy a harmincad nem szüntethető meg s különben sincs szó arról, hogy kiváltságait megerősítette volna.⁹² A harmincad alól 50 százalékos kedvezményt mégis sikerül Bártfának kiharcolnia; arra irányuló kérelmét azonban, hogy teljes harmincadmentességet élvezzen, a király már határozottan visszautasítja s felhívja a kamarát, hogy a saját hatáskörében is tagadja meg e kérés teljesítését.⁹³ Egyedül Kassa városa nyeri el a teljes vámmentesség kiváltságát „hűsége és érdemei, valamint a szenvedett károk miatt”.⁹⁴ 1591-ben végül ügyes fordulattal oldották meg a városok vámmentességének kérdését. Elrendelte az uralkodó, hogy a régi vámra vonatkozólag a városok kiváltságait tiszteletben kell tartani, de a kiváltságok kiadása után történt vámemelések alól ők sem kaphatnak kivételt.⁹⁵ Egyébként a kamara gyakorlatában arra is találunk példát, hogy a városok kiváltságait tiszteletben tartotta ugyan, de a borra, ökrökre és lovakra nem terjesztette ki, holott éppen ezek játszották a kivitelben a legnagyobb szerepet.⁹⁶ S valóban, ha borkivitelről volt szó, még Kassával szemben is mereven ragaszkodtak a harmincadosok a vámfizetéshez azzal a megokolással, hogy „amely donatiót adta őfelsége a városnak, azt nem úgy adta, ahogy mi (t. i. Kassa város, amint bírása panaszolja) élnénk vele, hanem csak a saját termésű borokra.”⁹⁷ Igaza van Oszetzkynek, amikor megállapítja, hogy „a XVII—XVIII. század fordulója körül kiadott városi privilégiumokban nincs szó külkereskedelmi harmincadmentességről”,⁹⁸ tehát a városokkal szemben is diadalra jutott az a szokásjog, amely az állam hasznára szedett vámokat szentesítette, bármennyire is ellenezték ezeket az országyűlési határozatok jellegével bíró „törvények”.

A rendi társadalom korában a magyar nemesség kiváltságainál és hatalmánál is nagyobb kiváltságokkal és hatalommal rendelkező lengyel nemesség vámmentességének kérdése még jobban belevilágít azokba a különleges viszonyokba, melyek a történelem folyamán az erők harcaiból bontakoztak ki. Köztudomású, hogy a lengyel nemesség az országgyűlésen mily nagy befolyást gyakorolt az államélet minden megnyilvánulására; éppen ezért fokozottabb figyelmet kell fordítanunk arra a kérdésre, miképen tudta az államhatalom az egyénekek szemben áttörni a kiváltságoknak ezt a rendszerét s biztosítani a fiskus anyagi alapjait.

Általánosan elterjedt a lengyel tudományos irodalomban az a — törvényszövegekre alapozott — felfogás, hogy a XVI. században és később „a nemesség semmiféle vámot nem fizetett, kivéve, ha általánosan el nem rendelték az ú. n. Generalzollt.”⁹⁹ Így jellemzi a helyzetet Kromer is, s mint egykorú hozzáteszi, hogy a nemes még abban az esetben is megtagadta a vámfizetést, ha egyenesen eladás céljából szállított valamit. Meg kell jegyeznünk, hogy Kromer az egykorú törvények alapján írt s e tévedése egyebekben nem érinti történetírói hitelét.¹⁰⁰ Hivatkozhatnánk sok más íróra, kik Kromerrel azonos nézeten vannak, ha következtetéseiket igazolva látnánk. Pusztán a törvények alapján azonban nem lehet szerintünk megítélni a helyzetet. A valóság a törvényes rendelkezésekkel szemben az, hogy a nemesség csak kivételes esetben érvényesíthette vámkiváltságokra vonatkozó jogait. A kereskedelempolitika tárgyalása kapcsán már kifejtettük azokat az okokat, melyek az államot a vámjövödelmek fokozására készítették. A vámpolitika hűséges szolgálója volt ennek az általános kereskedelempolitikának. Ha a tilalmakat érvényesítették, a vámtisztviselőknek módjukban volt a szállítókat egyénilig is figyelemmel kísérniök. És mert a határelzáró rendeletek kiadása törvényen alapult, a vámkamarák eljárása még csak visszaélésnek sem volt minősíthető.

A teljes vámmentesség megszüntetésére első ízben I. Zsigmond tett kísérletet 1524-ben. „A régi vámok fizetése alól engedélyezett összes vámkiváltságokat tíz évre . . .” — olvassuk — „felfüggeszteni rendeljük úgy, hogy ezentúl bárki kereskedő ezeket a vámokat tíz éven belül a vámhivatalnokoknak kifizetni köteles áruja után; semmiféle eddig adományozott szabadság vagy kiváltságlevél nem szolgálhat a mentesség alapjául.” A továbbiakban megjegyzi a rendelet, hogy mindezekre azért van szükség, mert a vám mindenütt az állam megerősítésére szolgál.¹⁰¹ Ennek a nagyvonalú elgondoláson alapuló intézkedésnek következetes végrehajtása kétségtelenül megváltoztatta volna az állam egész szervezetét, ámde az akkori társadalmi viszonyok között ez még nem volt lehetséges. Ennek tulajdonítható, hogy már három év múlva, 1527-ben vissza kellett vonni a rendeletet.¹⁰²

Mivel a nemesség nagy felzúdulással és ellenkezéssel fogadta a kiváltságok megszüntetésére irányuló törekvéseket,

amelyek minden kereskedéssel foglalkozó személyt — mercatort — egy kalap alá akartak fogni, a nemesség előjogainak megszüntetésére csak az a mód kínálkozott, hogy a határon eskü letételére kötelezték őket. Ily módon a XVI. században *magának a nemesnek személyét kivonták a vámkötelezettség alól, de a szállítmányt nem*. Ha a nemes nem ment maga az árujával, a szállítmányért minden esetben vámot kellett fizetni, hiszen a nem nemes megbízott meg sem esküdhett rá, hogy a szállítmány megbízójának személyes szükségletére szolgál. 1568-ban egy nemes ember faktora „esküt akart tenni, de mivel plebejus, nem engedték az esküt letenni.”¹⁰³ 1579-ben Báthori István Boroszló részére kiadott vámrendeletében azt az általános és a magyar határ mentén is érvényesülő elvet juttatta kifejezésre, hogy ha nemes vagy pap árut küld, „kötelezzük, hogy a harmincadosnak címzett megbízólevelet írjon, melyben megjelöli alkalmazottjának család. és keresztnévét, aki ha nemes és megbízható, a szokásos esküvés után szabad lesz; de ha nem nemes, nem szabad tőle esküt venni, hanem fizesse meg a vámot. Ha megbízólevele nincs, akkor sem szabad tőle esküt venni.”¹⁰⁴ Különleges jelentőséget kell ennek s a hozzá hasonló szellemben kiadott rendeleteknek tulajdonítanunk. Nyilvánvaló ugyanis belőlük, ha közvetlenül nem is vámostatták meg a nemes embert, a valóságban — mivel a szállítás technikai feladatára nemesek ebben az időben még nem igen vállalkoztak — a nemes ember áruja után is vámot lehetett szedni. Közvetett vámkötelezettség volt ez s mint ilyen az európai történelemben egyedül állott. Az eskü szövegét „Protocollum advocatiale”-ba vezették be, róla szükség esetén hiteles másolatot állítottak ki, amelyet elsősorban a főkamárának küldtek be a számadások mellékleteként. Az eskü mintáját a gyakorlat alakította ki. Legelőször is megnevezi a kamara: ki és mikor tett esküt; azután annak a megjelölése következik, hogy az illető kinek és miért szállított, megvallván azt is, hogy saját szükségletére, vagy megbízója utasítására történt-e a szállítás, s hogy a megbízó nem eladásra, hanem saját maga számára vásároltatta a bort. A továbbiakban meg kellett vallani, hol és mennyi bort vett. Végül következnek a szállító megbízott és a kamara jegyzőjének aláírásai. Az egész esküt a megpecsételés zárja le.¹⁰⁵ A XVIII. századi borkereskedelemnek az esküszövegek a legteljesebb forrásai, mert a vámkamarák regiszterei ebből az időből hiányosak.

Voltak azonban olyan rendeletek is, amelyek határozot-
tan és közvetlen módon előírták a nemesek vámfizetését.
III. Zsigmond pl. 1595-ben elrendelte, hogy a nemesek, ha bor-
ral kereskednek, fizessék meg a czopowet, mert amiatt az
ürügy miatt, hogy saját szükségletükre szállítanak, a kincstár
sok jövedelmet veszített.¹⁰⁶ Magyar nemesekkel szemben ál-
landó volt a vámszedés gyakorlata; ez természetes is; hiszen
az egyik állam nyújtotta kiváltság tiszteletbentartása nem le-
hetett kötelező a másakra. Nagymihályi Pongrácz Jánosnak
meg kellett fizetnie a vámot, bár 1577-ben Báthori István vám-
mentességet adományozott neki.¹⁰⁷ 1613-ban Krosno bírósága
előtt tiltakoztak a magyarok, hogy az „alvámszedők” (suk-
kolektorowie) tőlük jogtalanul vámot szedtek.¹⁰⁸ Később már
nemcsak a magyar nemesekkel szemben érvényesítették a
kincstár érdekeit, hanem a lengyelekkel szemben is. 1626-ban
pl. a sejm függeszti fel a Magyarországba borért utazó keres-
kedők vámmentességét, azzal a megokolással, hogy a „vám-
jövedelem a Köztársaság hasznát célozza”, s hogyha nemesek
és más állású személyek borért mennek, a jövedelem teljesen
lecsökken, nemkülönben a bor ára is fokozódik.¹⁰⁹ Még szi-
gorúbb az 1643. évi törvény, amely az országba behozott áruk
megvámolását követeli, tekintet nélkül arra, hogy milyen cí-
men kapott valaki kiváltságlevelet vagy mentességet. Ha nem
fizeti meg a vámot, minden áruját el kell kobozni, még ha a
törvény biztosította is vámmentességét.¹¹⁰ Az 1649. évi törvény
szerint „a vám alól, akár behozott, akár kivitt árurol van szó,
semmiféle rendű és rangú személy nem mentesíthető, még
akkor sem, ha az illető belkereskedelemmel foglalkozik.”¹¹¹
Ennek a törvénynek az volt a háttere, hogy a nemes embert
már korábban is megvámolták. Igaz, hogy a nemes ezért utó-
lag nem egyszer beperelte a vámost, de már csak birtokon-
kívül,¹¹² akkor, mikor a vámot már kifizette. Nem ismerjük
ezeknek a pereknek következményeit, de valószínűnek tart-
juk, hogy az ítélezéskor nemcsak a nemesi kiváltságot, ha-
nem mindazokat a rendeleteket is figyelembe vették, ame-
lyeknek alapján a vámos eljár, amikor a vámot követelte. Az
ítélet kimondását hosszú bizonyítási eljárás előzte meg, amely
nem egy esetben többszörös elhalasztást vont maga után.¹¹³

1673-ban általános vám címén egyetemes vámkötelezett-
séget léptet életbe a törvény. Ez alól még a királyi udvar sem

mentesül. Ez az általános vám értékvám volt, minden száz zloty értékű áru után 3 zl. és 30 garas,¹¹⁴ s nemcsak egy évig volt érvényben, mint a lengyel történetírás egyetemlegesen hiszi, hanem hosszabb időn keresztül, visszavonásig maradt életben. Külön utasítások határozták meg beszédésének módját, hangsúlyozván, hogy senkit sem lehet alóla mentesíteni, még ha kiváltságlevelében teljes szabadságot élvez is. Az 1677. évi vámutasítás a magyar borra nézve ezzel kapcsolatban úgy intézkedik, hogy hordónkint 4 forintot kell ily címen fizetni,¹¹⁵ tehát alapjában véve többszörös összegét a törvényben megállapított skálának, minthogy egy hordó magyar bor ebben az időben körülbelül 20—30 forintba került. Ezt a rendeletet a kislengyelországi vámügyek főfelügyelője bocsátotta ki, tehát a vámkamarak részére a legfőbb mértékül szolgált. Még 1685-ben is érvényben volt ez a vámfaj, ami azt a törekvést árulja el, hogy állandósítani akarták. Így próbálták a nemeseket vámfizetésre kényszeríteni.¹¹⁶ A XVIII. században ez a vámfaj a magyar borszállításra már nem vonatkozott. A belső szükségletet ekkor már általában a határmenti kereskedelem útján elégítették ki s ez a legtöbb esetben fölöslegessé tette, hogy közvetlenül Magyarországra menjenek borért. Eladók és vevők a határmenti városokban találtak egymásra. Erről a kérdésről később még szó lesz. Ha mégis szállított nemes személy vagy nemes vállalkozó bort, vámmentességet a főkamarától kapott. Ezt a kiváltságlevelet a határmenti lerakat vezetőjének kellett bemutatnia, aki külön ajánlósorokkal látta el s a megfelelő vámhelyhez címezte rendeletét. A vámmentesség iránt előterjesztett kérelem több hivatalos hatóságon futott keresztül; ez is fokozta az ellenőrzés szigorát és alaposabb elbírálás lehetőségét.¹¹⁷ Ebben az esetben is esküt kellett azonban tennie minden szállítónak, hogy a szállítmány a megbízó saját szükségletét szolgálja, ha pedig történetesen nem nemes ember volt a szállító, még a XVIII. században sem vetették ki tőle az esküt. Az is előfordult, hogy a vámkamara jegyzője nem volt otthon s emiatt a szállítmánnyal sokszor egy hónapig is kellett várni, mert „nem volt, aki az esküt kivége.”¹¹⁸ Végül is minden visszaélési lehetőség kizárására az 1764. évi convocatio teljesen megszüntette a nemesség vámmentességét.¹¹⁹ Ettől az időtől kezdve nagyon szigorúan felülbírálták, hogy szállított-e valaki vámmentesen, még az aján-

dékborokat sem engedték át vám nélkül, illetve ha a kamara átengedte is, a felülbíró hatóság az ellenőrzés alkalmával ezt kifogás tárgyává tette.¹²⁰ A pozeni vajda, Jablonowski, 1766-ban 122 hordó bort akar szállíttatni Magyarországból. Az engedélyezés iránt benyújtott kérelmében egyúttal vámmmentességért is folyamodott, de hangsúlyozta, hogy a lerakátvámot megfizetni szándékozik.¹²¹

A vámok fajainak, a vámmmentesség kérdésének s az ezzel kapcsolatos társadalmi erők küzdelmének megismertetése után lássuk most már, hogyan folyt le a *vámolás*. A XVI. századtól kezdve minden európai állam a vámok egységesítésére törekedett. A belföldi vámokat, azok között is elsősorban a földesúri vámokat el akarták törölni; vámokat csak a külkereskedelmi forgalomban tartottak szükségesnek.¹²² Ez a törekvés természetesen pusztán törekvés maradt mindaddig, amíg az állam szervezeténél alacsonyabb fokú, de mégis *élő* közösségek saját törvényhozásuk útján látták el közigazgatásukat, törvényhozási joggal bírtak s mindezek feltételeként saját tisztviselői kart tartottak. Ilyen viszonyok közt a belső vámok nélkülözhetetlenek. Ezek a kisebb szervezetek tartották rendben a kereskedelem útjait, ellenőrizték forgalmát, mert az állam a XIX. század előtt sem az utak jelentőségét, sem a közlekedés és a gazdaság között rejlő mély kapcsolatokat nem ismerte fel, és még kevésbé tudott a közbiztonságról gondoskodni. Érthető, hogy ilyen körülmények között a vámviszonyok még a XVIII. században is rendezetlenek voltak.¹²³ Az állam terveket szőtt, hatóságai útján gondolatokat termelt, s azokat igyekezett is megvalósítani; de az élet azért a régi keretek közt folyt tovább. A fejlődés üteme, a kibontakozás ritmusa lassú volt. Az élet a tervek ellenére szötte tovább a történelem szétszakíthatatlan fonalait.

Ez volt a helyzet a vámolás módja tekintetében is. Az állam legfőbb hatóságai döntő jelentőségű határozatokat hoztak, de rendeleteiket a legalacsonyabb rangú hivatalnokok sokszor ugyancsak egyéni értelmezéssel hajtották végre. Az országgyűlési határozatokat általánosságban ismérték, mert azoknak kivonatát másolatban minden hivatal megkapta, s átvételéről a vezető hivatalnok elismervényt is adott.¹²⁴ Az országos érdekű, vagy politikai kérdésekre vonatkozó gazdasági ügyekben a kamarai tanácsosok ezenfelül évente legalább

egyszer együttes ülést is tartottak és itt mihez tartás végett részletesen megtárgyalták a kamarai utasításokat.¹²⁵ Ennek köszönhető, hogy a kamarai ügyvitel, valamint a vámolás módja és a vámpolitikai kérdések végrehajtása tekintetében idővel többé-kevésbé egységes eljárás bontakozhatott ki.

A megvámolt árukról a vámhivatalnokok nyugtát állítottak ki, melynek *scheda regia* volt a neve. Eleinte az volt a gyakorlat, hogy a schedákat a kereskedő igazolásul állandóan magával hordta. A XVI. század második felétől kezdve azonban a kereskedő már csak a legközelebbi harmincadhelyig vitte magával a schedát s ott átadta a tisztviselőnek. Jellemző erre nézve Báthory Kristófnak a szepesi kamarához intézett alábbi átírata: „Kegyelmeteket kérjük, ... hogy kegyelmed hagyja meg levele által mind az tokaji, kisvárdai, károlyi és szatmári harmincadosoknak, hogy az mely schedák innét mifelőlünk az harmincadosinktól odamennek mindenféle marhákról, tartsák meg és adják az mi emberünk kezében mindenkoron, mikor érte megyen. Mi azonképen valamelyik harmincadosunkról kegyelmetek kívánja, az kegyelmetekhez tartozó harmincadosok schedáját megtartatjuk és az kegyelmetek emberei kezébe adjuk.”¹²⁶ A szepesi kamara ezt az átíratot azal a jelentéssel terjeszti fel a pozsonyhoz, hogy valóban célszerű volna visszaadni a schedákat, mert így ők is visszakaphatnák a sajátjaikat.¹²⁷ Később ez a gyakorlat megváltozott. 1665-ben pl. azt írja Holló Zsigmond eperjesi harmincadoshoz a szepesi kamara: „A régia schedák mindaddig szokott lenni a kereskedőknél, mégh azon marhát el nem adják és úgy mikor éppen eladják marhájokat, elvétetnek tőlük.”¹²⁸ Gyakran előfordult ugyanis, hogy ha az egyik harmincados visszatartotta a schedát, akkor a kereskedő nem tudta magát igazolni. Ez történt a fenti esetben is, és az lett a következmény, hogy a Tokajhoz ért árut a harmincados Eperjes után ott ismét megharmincadolta. Megtörtént az is, hogy a kereskedő a főkamrában fizette be a vámot, mert így számára könnyebb volt a szállítás, főleg a bor szállítása. Ilyenkor a főkamrában nyert schedát egyszerűen felmutatta a harmincadhelyeken és ott nemcsak hogy minden nehézség nélkül továbbengedték, de megfelelő igazolás után a *passust* is kiállították részére. A vámlevelet már ekkor is így nevezték.¹²⁹

A XVIII. században már kétféle schedát ismert a kamarai

közigazgatás. Az egyik a belforgalomban, a másik külkereskedelemben volt használatos. A pozsonyi kamara tanácsülésének jegyzőkönyveiben olvassuk azt a döntést, hogy a Felvidékről Pozsony felé szállított borok után vámot kell fizetni, de a vám kifizetésének igazolása „saját schéda” mellett történik, míg a külföldre történő szállítmány „királyi schédával nyer igazolást.”¹³⁰ Ebben az időben a schéda nagysága szélességben 12 cm, hosszúságban 18 cm volt. A fejléc helyén (természetesen változó adatokkal) a következő nyomtatott szöveg állott: „Num. 26. Sacrae Caesareo-Regiae Maiestatis Camerae Regiae Hungarico-Aulicae Eductionis Scheda Regia. Kiadatott Ujhely die —, Anno 1754.” A scheda szövege így hangzott: „Kubalovics Szaniszló lengyel megkóstolt közönséges újborból kiszálított 31 és fél hordóval, 78 urnával és 3 quartával, amely után 3 és fél urna mennyiségét töltésre számítva, fizetett 75 forint és 25 denár vámot. Horváth Imre s. k. harmincados.” A schéda hátlapján ez állt: „Visa Sztropkovie, Varanoviae”, a megfelelő nap feltüntetésével.¹³¹ Azért írtuk le teljes egészében ezt a nyugtát, mert elárulja, hogy mit tartalmazott a szövege, ki állította ki és hol mindenütt mutatta be a kereskedő, míg az utolsó vámhelyen el nem vették tőle és vissza nem küldték az eredeti hatóságnak, amely azután számadásaival felterjesztette az illetékes ellenőrző szervnek, jelen esetben a szepesi kamara számvevőségi hivatalának.

Ami most már azt a kérdést illeti, hogy hol fizették a vámot, erre nézve elsőízben az 1618 : 11. t. c. intézkedik. E szerint a bor és más exportáru után „mindenkor a legközelebbi harmincadhelyen kell kifizetni a harmincadvámot.”¹³² Ennek a rendelkezésnek előnye abban állt, hogy azok a lengyelek, akik a határtól messze, közvetlenül a Hegyalján vásároltak, a harmincadhelyeket nem tudták elkerülni. Ha a határon fizették volna a vámot, megeshetett volna, hogy „a Lengyelországhoz közel lakó személyek az előttük ismert útretjekeken át könnyen kikerülhetik a harmincadot.”¹³³ Ez a rendelkezés, illetve törvény azért is nagy jelentőségű, mert megkönnyíti a harmincad közigazgatását, emeli a fiókok fontosságát s ez által biztosabbá teszi az ellenőrzést, megakadályozza a csempészés lehetőségét. A helyi városoknak nem állott érdekükben ez a törvényszabta vámfizetési mód, ezért 1630-ban a Szepességben tartózkodott nádortól a szepesi városok azt kérték, hogy állít-

tassék vissza a régi rend, amely a határokon való vámfizetést írja elő. A nádor a kérést nem teljesítette, ezért a városok kérelmüket 1634-ben a király előtt is megismételték. A szepesi kamarától nyert véleményes jelentés alapján a király is elutasította őket, attól tartva, hogy az egymás mellett sorakozó várak védelme alatt könnyen csempészhetők át vámmentesen borszállítmányok.¹³⁴ Ettől az időtől kezdve nem a határon, hanem a legközelebbi harmincadhelyen fizették a kereskedők a harmincadot, de ez az intézkedés nem változtatott a harmincad határvám jellegén, csupán beszédese és kezelése vált így célszerűbbé. Akárhon is fizette le a kereskedő a harmincadot, a felmutatott igazolás alapján többször nem kellett megfizetnie. Jellemző erre a szepesi kamara rendelete a bártfai harmincadoshoz: „Mivel bizonyosan comperiáltatott, hogy Sárhain István úr ez elmúlt esztendőben 12 hordó bornak az harminczadgyát itt Kassán megadván, azon borokat az országból ki nem vitte, hanem itt in gremio Regni elatta, melyre való képest mostani eductiojában, hogy azon 12 hordó boroknak harmincadgya refundáltassék, 12 hordó bort harmincad nélkül elbocsájtani determináltunk. Kegyelmed azért látván ezen leveiünket, felül megnevezett Sárhain István 12 hordó borát harmincadbul fizetés nélkül eressze el; secus non facturus.”¹³⁵ Úgy látszik azonban, mégis előfordult, hogy egyes kereskedők csak a határon fizették ki a vámot. Ennek megakadályozására javasolja 1673-ban a szepesi kamara igen határozott formában a pozsonyinak, hogy „a visszaélések megszüntetésére, amelyeket a harmincadok ügyében elkövetnek, azt parancsoltuk harmincadosainknak, ne adjanak helyt semmiféle idegen hatalomtól származó mentességnek, azonkívül a harmincadokat a legközelebbi harmincadhelyen szedjék be, nehogy hátralékkal engedjék el a kereskedőket.”¹³⁶ Ez a javaslat egyben a szepesi kamara gyakorlatára is rávilágít. Hasonló panaszokról tanúskodik az a rendelet is, melyet 1712-ben intézett a kamara Peklyanszki János eperjesi harmincadoshoz. Tapasztalataira hivatkozva, a következőkre utasítja: Tekintettel arra, hogy Eperjestről nagymennyiségű bort szállítanak ki és csak Bártfán fizetik érte a vámot, de a Bártfa felé vezető utat a borkereskedők gyakran elkerülik és a harmincadot sehol sem fizetik meg, kívánatos, hogy ezentúl minden borkereskedő, aki Eperjestről szállít bort, ott helyben fizesse meg a királyi vámot.¹³⁷

A vámellenőrzés, illetve a vámolás módja sokszor megkövetelte, hogy ne a bementett érték után vessék ki a vámot, hanem az árut is megvizsgálják. Ez ugyan középkori rendszer volt, de a visszaélések elkerülésére célszerűnek mutatkozott. Erre mutat Ernő főherceg rendelete is, amelyben azért, mert a szabadalomlevéllel külkereskedelmi forgalmunkban sokan visszaélnék, arra utasítja a szepesi kamarát, hogy ezentúl „semmiféle szabadalomlevélnek ne adjatok helyet, hanem mindenki fizesse meg áruja után a vámot, s ha bárki is gyanúsnak mutatkozik, áruját pontosan át kell vizsgálni, s ha valamit elrejtett volna, azt csalárdságának büntetése címén el kell tőle venni”.¹³⁸ Hasonló értelmű felterjesztést intéz a magyar kamara az udvari kamarához 1603-ban. E szerint sok szállító nagy kocsikkal és több lóval jövén, magát nemesnek adja ki, törvénybe kellene tehát iktatni, hogy ezentúl „mindenki, akár nemes, akár nemtelen, kereskedés céljából terheszekéren, vagy kocsin szállított áruját és anyagát, a harmincadhelyen megállva, köteles legyen megmutatni s a harmincadosok számára felülvizsgálhatóvá tenni”.¹³⁹ Ugyanígyen indokok vezették a szepesi kamarát is, akkor, amikor azt javasolta, hogy a zsidók visszaéléseinek megakadályozására a határokon minden zsidót kényszerítsenek az általa szállított bor megkóstolására; egészen bizonyos, hogy ha nem kóser bort szállít, vallási okokból nem fogja megkóstolni.¹⁴⁰ Ezt a javaslatot érdekesebbé teszi az a körülmény, hogy az ötletet hozzá a zsidók türelmi vámjának bérlője: Berkovics zsidó adta, aki tisztában volt a szállítók erkölcsi és vallási magatartásának hátterével.

Ami a vámszedésnek Lengyelországban gyakorolt módját illeti, a különbség az, hogy a vámot itt — beviteli vámról lévén szó — mindjárt a határon kellett megfizetni. A magyar bor után járó czopowe és lerakatvám beszedésére a vámok főfelügyelője külön exactort nevezett ki.¹⁴¹ Az exactor szolgálatbalépése előtt esküt tett állásának hűséges ellátására.¹⁴² A vám kifizetéséről a szállító nyugtát kapott, amelyet az áru rendeltetési helye szerint illetékes vámkamaránál be kellett mutatnia. Ezzel nemcsak őt, hanem egyben a határvám exactorát is ellenőrizték. Megtörtént, hogy a kereskedő a határon kevesebbet fizetett, mint pl. Brozek Szaniszló, aki 21 hordó szentgyörgyi bort vámost el, holott mint később Krakkóban,

az ellenőrzéskor kiderült, nem szentgyörgyi, hanem soproni bort szállított. A soproninak magasabb volt a vámtétele s Brozeknek a különbözetet meg kellett fizetnie.¹⁴³ Ha viszont a megengedettnél magasabb vámot szedett a vámos, a városok maguk jelentették fel a tisztviselőt, mert a hivatalnoki kar visszaélései a kereskedelemnek ártottak s a városok érdekeit sértették.¹⁴⁴ Szegényebb kereskedőkkel megesett, hogy nem tudták a vám összegét kifizetni, de megígérték, hogy visszatérésük alkalmával megfizetik. Az ismertebb kereskedőkben megbíztak s útjukra engedték őket. A kereskedő ilyenkor a vámosnak ú. n. visera vini-t adott s a vámos ezt vezette be a vámkönyvbe. Mikor a kereskedő visszatért s vámtartozását kiegyenlítette, a visera vinit visszakapta.¹⁴⁵

Kifejtettük már, hogy a XVI—XVIII. században, amikor az egyes államok kiadásai különféle tételekkel növekedtek és éppen Magyarország meg Lengyelország államkincstára a saját kezelésben álló birtokok jövedelmén és a jobbágytársadalom adózásán kívül voltaképpen csak a vámjövedelmekből tartotta fenn magát, a vámbevételek nagyjelentőségűek voltak. Természetes tehát, hogy a vámjövedelmeket szigorúan ellenőrizték s tételes elszámolásukról a legszigorúbban gondoskodtak. A XVI. század elején az egyes városok a harmincadjövedelmet maguk szedték be s a harmincadosoknak arról elszámolást küldöttek. 1502-ben Tárczay János kassai harmincados arra szólítja fel Bártfa városát, hogy „ne vonakodjatok megküldeni a lengyelek által történt kivitelnek és bevitelnek vámtételeiről készített másolatot.”¹⁴⁶ Később a borkivitelről önálló számadást is készítettek, mert a határforgalom legnagyobb százalékát éppen a borkereskedelem tette ki. Miksa királynak 1571-ben a szepesi kamarához intézett leirata szerint „ügyeink intézése megkívánja, hogy biztos tudomásunk legyen arról, milyen mennyiségben és milyen minőségű bort szállítottak harmincadfizetés kötelezettsége mellett és anélkül”, ezért az alárendelt hivatalokat fel kell szólítani, hogy pontos kivonatokat készítsenek s azokat az udvari kamarának terjesszék fel.¹⁴⁷ Ez a rendelet a borkivitel pénzügyi jelentőségének felismerését árulja el. E kivitel eredményeit elsősorban a kincstár akarta kihasználni. A borkivitel vámtételeinek ellenőrzésére készített regesztrumot a kamarai adminisztrátor jelenlétében a jegyző készítette, aki az eredmény összeállításánál az al-

hatóságok részéről beküldött jelentéseket ellenőrizte és összegezte. Az egész helyzetet világosan jellemzi Thurzó György nádornak a szepesi kamarához intézett alábbi rendelete: „Mint-hogy pedig értette is kegyelmed (t. i. Hoffmann György, Felső-Magyarország királyi jövedelmeinek adminisztrátora), hogy Ófölsége királyi urunk azon az felföldön lévő proventusnak dispositioját nekünk adta és mireánk hagyta, annak okáért ezt kegyelmednek serio injungáljuk, s hadjuk tisztünk szerint, hogy kegyelmed azoknak a harminczadosoknak, az melyekre az *borokat* Lengyelországban behordják, erősen megparancsolja kegyelmed, hogy valami pénz az boroktól való harminczadban kezekhez megyen és ment is, a prima die januarii arról külön regesztrumot tartsanak és azt az pénzt is külön rakják, se Cassára se egyebüvé ne adminisztrálják, hanem meg-megtartsák az mi alámenetelünkig, akkor oztán magunk akarjuk meglátni, mire megyen föl az az jövedelem.”¹⁴⁸ Ezt a rendeletet a nádor a pozsonyi kamara útján adta ki s végrehajtása annál nyilvánvalóbb, mert 1612-ben külön is figyelemzetteti a bányavárosokat és a szécsényi harmincadost a parancs teljesítésére: „Mert mi az Ófölsége jövedelmét nem kibebíteni, hanem öregbíteni igyekezünk.”¹⁴⁹ A borharmincad jelentőségét a szepesi kamara külön is megállapítja az 1633. évi eperjesi tárgyalások alkalmával, amikor utal arra, hogy a marhakereskedelem megszűnése után „a kamara jövedelme legnagyobbbrészt a borharmincadból áll.”¹⁵⁰

A harmincadvámnak a borkivitelből származó összecszerűségére jellemző, hogy 1610-ben a kassai harmincadhely bor után 4995 forintot bevételezett, 1611-ben 5972 forintot,¹⁵¹ később, 1733-ban a sárospataki harmincadhely borkivitel után elkönyvelt bevétele 500 forint és 20 denárt tett ki.¹⁵² A zsidók türelmi illetékének összege 1756-ban 1200 rh forint volt.¹⁵³ Nem lenne érdektelen feladat a magyar nemzetgazdaság történetének szempontjából annak a kérdésnek tanulmányozása, hogy az egyes vámhelyek évenként mily összeget vételeztek be a borharmincadból. A vámregiszterek ugyan nagyon hiányosak, de azért a különböző jelentésekből mégis megállapítható lenne a jövedelem mértéke. Ez a munka azonban már nem a borkivitel történetének körébe tartozik, hanem a magyar vámfejlődés keretébe, amelynek az újkorra vonatkozó feldolgozásával teljesen adós maradt eddigi történetírásunk.

A Magyarországra általában mondottak érvényesek Lengyelországra is. A lengyelek vámjövédeme ismertebb, mert a lengyel tudományos történetírás ezzel a kérdéssel is többet foglalkozott, mint a magyar. 1578-ban Lengyelországnak magyar bor után 6835 zl volt a bevétele, míg ugyanakkor görög borok vámjából csak 5705 zl, noha ez utóbbinak magasabb volt a vámtétele.¹⁵⁴ 1564-ben 3615 zl-t tett ki a borvám, míg az összes többi áru után, természetesen csak a magyar kereskedelmi forgalomban, 1432 zl-t.¹⁵⁵ Ebből a szempontból is a legnagyobb jelentősége Krakónak, Nowytargnak, Muszynának, Grybównak és Gorlicének volt, amelyek egyenkint 500 forint összeget bevételtek. 1697—1698-ban a magyar borforgalomban szerepet játszó 24 vámkamara összes vámbevétele 187.233 frt 20 garast tett ki; ebből adminisztratív kiadásokra 163.409 frt 04 garas fogyott el, ami után az állami tiszta haszna 23.824 forint 16 garas. Ha ezt két évre elosztjuk, kiderül, hogy a borjövédemből egy évben a jelzett összeg fele, tehát körülbelül 12.000 forint tiszta jövedelem származott. Nagy összeg ez, főként ha meggondoljuk, hogy ebben az időben a forgalom a korábbihoz viszonyítva bizonyos visszaesést mutatott.¹⁵⁶ S hogy XVIII. századi példát is lássunk, említsük meg végül, hogy a krakkói tartomány borvám utáni bevétele 1775-ben 38.338 frt 78 garas volt, az összes vámjövédeme pedig ugyanakkor 128.736 frt 10 garas. A borvám összege tehát az egész vámforgalomnak körülbelül 30 százalékát tette ki.¹⁵⁷

A vámjövédeme mértéke mindenkor a *vámügyi igazgatás* függvénye; következménye annak, hogy milyen szervezet, azon belül milyen hivatalok s milyen emberek intézik a vámkezelést. A középkorban Lengyelországban, mint Kutrzeba megállapította, csaknem minden vámkamara önálló életet élt, saját előírásai szerint járt el.¹⁵⁸ Hozzá kell tennünk ehhez a találó jellemzéshez, hogy a középkor vámszedői elsősorban koruk emberei voltak s így messze állottak attól a lelki magartartástól, amely az újkori hivatalnokokra jellemző. A középkorban helyi, rokoni és rendi érdekek szerint ítélték meg a vámszedés feladatait is, azaz más szóval azt nézték, kivel állanak szemben, milyen a szállító vagy a szállítató rendi állása, milyen a jelentősége annak a közösségnek, melyhez az illető kereskedő tartozik. A középkori vámrendszernek ez az általános jellemvonása, s ebben a tekintetben Lengyelország sem

kivétel. A vámszervezet még a XVI. században sem indult ki egyetlen ember kezéből, hanem Lengyelország különböző vajdaságainak, tartományainak illetve országrészeinek megfelelően bomlott különálló csoportokra.¹⁵⁹ Csupán a XVI. század végén és a XVII. század elején történt kísérlet arra vonatkozólag, hogy az össze nem függő vámkamarák egységes elvek szerint irányítottassanak s az egyes kamarák hatásköre egymás között felosztassék oly módon, hogy az alájuk tartozó vámhivatalnokok kölcsönös megértéssel ellenőrizzék az utakat, vizsgálják felül a szállításokat és értesítsék egymást azokról a veszélyekről, amelyek az államkincstár érdekeinek megrövidítését célozzák.¹⁶⁰ Ily módon az állam fokozatosan kezébe vette a vámügy teljes irányítását s a XVIII. századra kibontakozott az egységes elvek szerint vezetett, országos jellegű vámügyi igazgatás.¹⁶¹

Ebben az időben Lengyelországban a vámügy vezetése a kincstárnok hatásköre volt,¹⁶² akinek teljes neve: a korona kincstárnoka; helyettese az udvari kincstárnok volt. Az egész kamarai igazgatás az ő kezükben egyesült.¹⁶³ Konopczyński szerint „általában lelkiismeretlenek voltak s ellenőrzés hiányában erkölcsileg romlottak, fej és kéz nélkül jártak el s így minden reform megalkotására alkalmatlanok.”¹⁶⁴ Hatalmukra jellemző, hogy a királytól külföldiek részére adott kiváltságleveleknek csak abban az esetben volt értékük, ha azokat a kincstárnok külön is megerősítette. Így kapott tőle pl. Wesselényi nádor: a magyar királyság vajdája, ahogyan ő nevezte, 1658-ban külön kiváltságlevelet, amely megerősítette a lengyel királytól kibocsátott szabadalomlevelet.¹⁶⁵ A kincstárnok kezébe fizették a „magyar bor után járó vámtételeknek” jövedelmét,¹⁶⁶ tárgyunk szempontjából tehát a legteljesebb hatáskörrel rendelkezett. Visszaélésekre bő alkalmat szolgáltatott számára az a körülmény is, hogy hivatala feudális jellegű volt, munkáját semmiféle testület nem ellenőrizte, tisztviselői az ő alkalmazottai voltak, kinevezésük és elbocsátásuk teljesen tőle függött. Ezt a helyzetet csak a szász királyok rendelkezése változtatta meg, akik megszervezték az egységes kamarai igazgatást s annak legfőbb vezetőjéül, a testület elnöke címmel, a kincstartót tették meg.¹⁶⁷

A kincstartó a vámjövédelmet kezelte; a vámügy igazgatása azonban nem tartozott keze alá, mert a vámjövédelmeket

rendszerint bérbeadták. A magyarországi borbevételből származó vámok majd mindig bérbe voltak adva. A bérbeadás az országgyűlés jogkörébe tartozott, hiszen elvben az állam jóvedelmét mégis csak a sejm bírálta felül. A sejm ruházta rá a vámjövdelem kezelésének jogát a kincstartóra, aki viszont kijelölte azt a személyt, akit a bérletre alkalmasnak talált. Az 1634. évi sejmhatározat világosan ki is mondta ezt az elvet, előírván, hogy „a borlerakatjövdelemet, úgyszintén a négygarasnak nevezett jövdelemet a korona kincstartójának hatalmába adjuk, aki azokat a krakkói vajdaságban illetőségű bíró megtelepedett nemesnek köteles bérbeadni százezer forintért.”¹⁶⁸ Ilyen értelemben a király külön rendeletben értesíti a nemeseket és kereskedőket a fent meghatározott tényről.¹⁶⁹

A lengyelországi vámkezelés legfőbb szervezete tehát a kincstárnok kezében futott össze és személyes jellegű volt. Magyarországon más volt a helyzet: itt sokkal határozottabb hivatali ügyrend és szervezeti lépcsőzet alakult ki. Nálunk a harmincadok egységes kezelésére már a XVI. században történtek kísérletek. Az 1655. évi országgyűlés négy bizottságot küldött ki az ország négy területi rayonjának megfelelő tervezet kidolgozására. Az országnak ez a négy részre tagolása azonban nem vezetett eredményre s ennek következtében az 1715. évi országgyűlés már egységes szervezet felállítását tűzte ki céljául. Mivel azonban a központi irányítás feladataival megbízott királyi tábla ezt az ügyet kellő lelkiismeretességgel nem tudta ellátni, az 1729 : 2. t. c. az egységes terv kidolgozását a helytartótanácsra bízta, amelynek tanácskozásain kamarai kiküldöttek is résztvettek. Döntés még így sem jött létre. A kérdés végleges rendezése Mária Teréziára várt.¹⁷⁰ Mária Terézia korában a kamarai igazgatás szervei már megfelelően ki voltak építve, jobban érvényesülhettek az állami hatalom követelése, a közigazgatás kifejeződött formákat vett fel s így már a gazdaságpolitika céljait is meg tudta valósítani. Elősegítette az államvezetés elveinek gazdasági irányú eltolódását az a körülmény, hogy Mária Terézia az államélet vezetésében a jogászai képzettségű személyek helyett kameralistákat vett igénybe, akik a belpolitika irányító tényezőivé váltak. A XVII—XVIII. századi kameralisták elvei az ő uralkodása alatt kezdtek teljes mértékben megvalósulni.¹⁷¹

A kamarai közigazgatás legalacsonyabb fokú hatóságai a harmincad-, illetve vámhelyek voltak. Az étellel közvetlenül ezek érintkeztek, a kereskedő elemekkel nekik volt a legtöbb kapcsolatuk, érthető tehát, hogy nagy mértékben biztosították annak zavartalan menetét. Ezeknek a vámhelyeknek megfelelő hivatali szervezetük volt mind Lengyelországban, mind Magyarországon. A hivatal élén a harmincados (tricesimator) ill. Lengyelországban a kamarás (komornik) állott. Az egész vámhely irányítása tőle függött, ő osztotta be az alája rendelt hivatalnokok munkakörét s fölfelé ő képviselte a harmincadhivatalt. Munkáját a melléje rendelt ellenőr (contrascriba) volt hivatva ellenőrizni. Alája volt beosztva az írásbeli munkálatok elvégzésére kinevezett írnok. Munkakörére rávilágít a kislengyelországi vámok felügyelőjének, Kosińskinek, egy 1677-ben kiadott rendelete. E szerint a szövegezéséből megállapíthatóan általános érvényű rendelet szerint az írnoknak minden borbevételt külön regesztrumban kellett vezetnie; ennek mintája közös. A regesztrumot a számadások alkalmával a nyugták és ellennyugták csatolásával kellett okadatolni. Az írnok tiszte volt végül, hogy a vámhivatal pecsétjével megerősített regesztrumot aláírja.¹⁷² A kamara könyvvitele tehát azoknak az elveknek felelt meg, amelyeket akkor a szakirodalom is követelt, közöttük elsősorban Savarynak többszáz példányban elterjedt munkája.

A vámhivatalok legalacsonyabb rendfokozatú, de legjelentősebb tisztviselője az őr (custos, strážnik) volt. Az ő váliain nyugodott annak a feladatnak végrehajtása, amely a csempészetet meggátolta, személyes ébersége és becsületessége, megvesztegethetetlen hűsége és kötelességérzete próbakövei voltak az államérdek előtérbe helyezésének. Munkája szaktudást követelt, a rendeletek és törvények hozzávetőleges ismeretét; ez óvta meg a visszaéléstől, ez biztosította részére azt az önbizalmat, amely a kezdődő újkor társadalmi kiegyensúlyozottsága idején föltétlenül szükséges volt az állami akarat végrehajtásához. Kellő határőrség, vámőrség nélkül a kereskedelempolitika és a vámügy észszerűbbé tételére irányuló minden elgondolás csak elméleti jelentőségű maradt volna gyakorlati haszon nélkül, erős határszervezet viszont meggátolta az államhatalom kijátszását és biztosította a rendes forrásokból származó jövedelmeket. A szepesi kamara az ural-

kodóhoz intézett egyik jelentésében a következőképp világít rá a vámörök jelentőségére: „Képtelenség, hogy a lublói harmincados mindenre úgy vigyázhasson, hogy figyelme mindenre kiterjedjen, ami az említett várban történik, vagy amit az éj leple alatt Lengyelországba kiszállítanak, s ha észrevesz is valami nyílt, vagy hamis úton végrehajtott visszaélést, a hatalmaskodásnak egyedül nem állhat ellent.”¹⁷³ Ugyanilyen helyzetről tanúskodik a homonnai harmincadosnak az a panaszlevele is, amelyről a szepesi kamara tesz a pozsonyinak jelentést.

A Homonnayak — úgymond — vámmentesen szállítják borkat Lengyelországba s rendszerint hatalmi szóval intézik el a harmincadosot; ezért a harmincados támogatására örségkiegészítésre volna szükség.¹⁷⁴ De legvilágosabban az a panasz tárja fel a valóságos helyzetet, melyet a szepesi kamara intéz a pozsonyihoz: „Nyári időkben a lengyel határok közelében lakó személyek állatokat és minden mást vámfizetés nélkül visznek Lengyelországba; megfélemezésükre a harmincadosok nem elegendők, egyrészt az utak sokasága; másrészt az alkalmazott szolgák kis száma miatt, de még azoknak az embereknek a vadsága miatt sem, akik az éberebb harmincadosoknak nemcsak, hogy ellentállanak, hanem azokat élénk támadásukkal még vissza is üzik. Nézetünk szerint mindennek az a legkönnyebb és legközelebbi orvosszere, ha a lengyel határon működő harmincadosok mellé az év bizonyos időszakában, különösen pedig nyáron, amikor a legfontosabb (télen ugyanis a magas hó miatt kisebb a szállítás), bizonyos számú gyalogos személy nyerne beosztást, akiknek az erejét a harmincadosok felhasználhatnák az utak ellenőrzésére és a csalárd személyek áruinak lefoglalására.”¹⁷⁵ Ez a kérés, amely határőri szervezetbe kapcsolódó vámörtség teljes kiépítését célozta, egyelőre csak meghallgatásra talált, de még nem teljesített.¹⁷⁶ A kamarának csak annyit sikerült elérnie, hogy nagyobb piacok és vásárok alkalmával külön felügyelő személyeket fogadtak fel; az ilyenkor mutatkozó nagy forgalom ugyanis elkerülhetetlenné tette az örszemélyzet kiegészítését. Lengyelországban ugyanígy jártak el, s az öröknek 1605-ben külön illetmény címén napi 4 garast fizettek.¹⁷⁷ Magyarországon a kamara nem határozta meg előre azokat a költségeket, amelyek a vámhelyet ilyen esetben terhelték, hanem utólagos

elszámolásra kötelezte a harmincadost.¹⁷⁸ Egyébként a XVIII. században egy hajdú havi díja 30 rh forint volt.¹⁷⁹ Ebben az időben különben már katonákkal is védelmezték a határokat. A katonaságot úgy állították fel, hogy minden faluba két-két katona jusson. Az volt a kötelességük, hogy a Lengyelországba menő személyeket, vagy az onnét jövő kereskedőket és szállítókat céljuk és küldetésük felől kivallassák.¹⁸⁰

A vámszervezetnek ez az állapota magától értetődően nem tudta meggátolni a vigan burjánzó *csempészetet*. Csempészetten ezúttal nemcsak azt kell értenünk, hogy törvénytelen módon, vámfizetés nélkül, hamis utakon szállítottak bizonyos árukat, főként bort, külföldre. Másképp bírálták el a csempészetet azok, akik a vámokat kezelték, és ismét másképpen azok, akik a törvénytelennek minősített szállítást végrehajtották. Ez a kor még nem volt tisztában a fogalmakkal, s mint a fentiekben láttuk, egyelőre még ugyancsak fogas kérdésnek bizonyult mind a magyar, mind a lengyel viszonylatban a közteherviselésnek, legfőként pedig a nemesség vámmentességének kérdése. A társadalmi szervezet felépítése következtében a törvények ekkor még ellentétben álltak a rendeletekkel, hiszen ezek az állam ellen felsorakozó társadalomnak, amazok az államhatalomnak elsődleges érdekeit képviselték, s így a csempészet sem volt csupán jogi kérdés. Mélyen belenyúlt ez a társadalom életébe. Azok, akik előjogaikkal mások fölé emelkedtek, sohasem ismerték el magukra nézve a vámkamaraik illetékességét, s természetesen vámot sem akartak fizetni, mert meggyőződésük szerint ezzel rajtuk jogsérelem esett volna. Az összeütközéseket azért ők is kerülni igyekeztek, azért inkább rejtett utakon, vagy nagyobb kísérettel szállították árujukat, s szükség esetén erőszakkal tartották vissza a vámhivatalok alkalmazottait kötelességük teljesítésétől. Ez a hatalmaskodás már büntetendő cselekmény volt, még a kor jogérzéke szerint is. Ámde a csempészet nem mindig volt jogsértés és kétségtelen, hogy ha a kamara által esetleg feljelentett csempész nemes ügye nemesi bíróság elé került, a vádlott felmentésben részesült, és méltán, mert a törvények kiváltságokat biztosítottak számára ugyanakkor, amikor az élet érdekeit szolgáló rendeletek a kamara eljárását igazolták.^{180/a} Éppen ezért a magyar bíróságok levéltári anyaga nem őriz a csempészetre vonatkozó okmányokat: a *csempészkereskede-*

lem hatalmi kérdés volt, a szállító nemes és a mindenkor illetékes kamara egymáshoz való viszonyának függvénye. Ha a kamara volt az erősebb, a vám nélkül való szállítást megtudta akadályozni, ha viszont a nemes volt az erősebb, akkor az utasította vissza a kamara követeléseit. A hatalmaskodás vádját azonban a nemesek is kerülni igyekeztek, azért legtöbbször inkább eleget tettek a kamara követeléseinek, s mindennemű szállításra kiváltságlevelet kértek. Így jártak el előszörban azok, akik olyan állásokat töltöttek be, amelyeknek fénye az uralkodótól származott.

Maguk a kamarák a XVI. század második felében elhatárolták illetékességi körüket. A szepesi kamara ugyan továbbra is utasításokat fogadott el a pozsonytól, s mint idézeteink tömegéből láthatjuk, azokhoz tartotta is magát, mégis bizonyos értelemben önálló volt.¹⁸¹ A kereskedelem végrehajtása és ellenőrzése tekintetében mindenestre saját hatáskörében járt el. Ugyanígy önmaga bírálta el azt a kérdést is, hogy milyen módon vegyen elégtételt a csempészet révén a kincstárt ért károsodás miatt.

A csempészetnek különböző módjairól értesítenek a források. Ezek közé tartozott már a XVI. században a csempészségnek az a faja, mikor egyes személyek, vagy városok a maguk neve alatt szállítottak olyan árut, amely nem nekik szült. Erre célzott Batthyány Benedek királyi kincstartó rendelete, melyben Kassa, Bártfa, Lőcse, Kézsmárk és Sztrópkó városoknak megtiltja, hogy „kiváltságaik elvesztésének terhe alatt ne merjék a lengyel... kereskedők áruit a harmincadmegkárosításával a saját maguk neve alatt behozni, vagy kivinni”.¹⁸² Egy másfajta visszaélésről tudósít a szepesi kamarának az uralkodóhoz intézett ama beadványa, melyben segítséget kér azok ellen a borcsempészek ellen, akik ajándék címén küldik Lengyelországba a bort. Tanulságos a jelentés azon megjegyzése, hogy „ami a magyarokat illeti, még a bárókkal is kevesebb a nehézség, mint hasonló esetekben a germán urakkal, akikkel szemben minden munka, minden fáradozás és minden viadalszökö megkörik”.¹⁸³ A Homonnay család tagjai, nevezetesen Homonnay Drugeth Ferenc, Gáspár, István és Miklós ellen, azt a javaslatot tette a kamara, hogy össze kellene írni szőlőbirtokaikat, mert azzal az ürüggyel szállítanak Lengyelországba, hogy saját falvaikban akarják a szállított

bort kiméretni. Az összeírás azonban, sértvén a nemesi jogokat, nem lehetséges, ennél fogva az uralkodónak kellene figyelmeztetni őket, tartsák vissza szolgálóikat a „csalárd bor-kiviteltől”.¹⁸⁴ A király három hónap múlva értesíti a kamarát, hogy kérésének megfelelően felhívta a Homonnayakat: utasítják tisztartóikat, hogy tartózkodjanak a Lengyelországba történő borcsempésztől.¹⁸⁵

Hasonló eljárás volt tapasztalható más birtokosok részéről is. Rákóczi Zsigmondnak írja pl. 1602-ben a király: „Tudomásunkra jutott, hogy Makovicáról és környékéről, amely a lengyel határral szomszédos, több kereskedelmi anyagot, elsősorban bort és állatokat hol titkosan, hol nyíltan Lengyelországba szállíttatsz anélkül, hogy vámot fizetnél s nemcsak-hogy harmincadosainknak nem nyújtasz védelmet, hanem inkább hozzájárulsz ahhoz, hogy alattvalóid súlyos sérelmeket kövessenek el”. Ez az eljárás káros és nem tisztességes, ezért arra inti a király, hogy máskor tartózkodjék tőle. Hasonló szellemben írt az uralkodó Mágochy Ferencnek, aki Lechnicze várából, Horváth Györgynek, aki Palocsáról és Dunawiczáról kiindulva követte el a jelzett visszaéléseket.¹⁸⁶ Lubló várának kapitánya is nagyobb mennyiségű bort vásárol össze Hegyalján, Lublóba viteti, majd „harmincadfizetés nélkül titkosan, az általa ismert ösvényeken Lengyelországba szállíttatja s a lublói harmincados nem is merészel neki ellentállni”. Azt javasolja ennek meggátlására a szepesi főharmincados, Mosdossy Imre, hogy a kapitány saját szükségletének fedezésére szükséges mennyiség után kapjon kiviteli engedélyt, a további szállítmányok vámtételeit pedig fizesse meg.¹⁸⁷ Ebben az esetben a harmincadosnak is lesz mersze megfizettetni vele a vámot, mégpedig a már ismertetett gyakorlat szerint, a vásár helyén és nem a határon.

A XVIII. században a csempészetnek egy passzívabb változata alakult ki az aszúszőlőkkel kapcsolatban. Az aszúbornak nagyobb volt a vámja, s hogy ne kelljen ezt a magasabb vámtételt fizetniök, a kereskedők a szokás ellenére ezt sem átalagban, hanem rendes hordóban szállították, azt állítva a vámnál, hogy közönséges bort szállítanak. Erre is rájött azonban a kamara, sőt sikerült is e visszaélést megakadályoznia.¹⁸⁸ Az is megtörtént, hogy a kereskedő egyenesen megtagadta a vámfizetést. Főleg az Oroszországba szállítók jártak el így.

1736-ban egy „moszkvai tisztviselő“ ilyen visszaéléseiről tanácskozott a kamara, de eredményt nem sikerült elérnie, bár a lakosság érdeke azt kívánta volna, hogy az ilyen visszaéléseket is gátak közé szorítsák.¹⁸⁹ Egy másik alkalommal Cuminusz, orosz ezredes, megtagadta a vámfizetést. Két hordó más-lást szállított, s erről bizonyítványt is állított ki; a bizonyítványt a szepesi kamara a számadásaihoz csatolta. Az áll benne: „Alulírott mindenkinek, akiket illet, tudomására hozom, hogy Milles úrnőtől úti szükségleteim fedezésére két hordó más-lást kaptam, amely után a bártfai harmincados a megfelelő vámot kívánta, én azonban, minthogy nem kereskedés céljából, hanem a saját szükségletemre szállítom ki ezt a bort, a vámfizetést megtagadtam.“ A harmincadhelyen átengedték a bort azzal a megokolással, hogy az ezredes „hatalmának nem tudtak ellentállani, minthogy fegyveres kíséret vette körül.“¹⁹⁰ A XVIII. században kezdett elterjedni a csempészetnek az a változata, hogy a lengyel főrangúak megbízásából szállító zsidó kereskedők a megbízáson felül is vásároltak és szállítottak. A hatóságoknak azonban rövidesen szemet szűrt, hogy akik eddig csak 50 hordót hozattak, egyszerre 300 hordót is rendeltek, nyomban megfelelő óvatossági rendszabályokat léptettek életbe.¹⁹¹

Természetes, hogy a csempészetből az államkincstárra háramló károk elkerülésére a vámhivatalok különféle intézkedéseket tettek, vagy legalább is terveztek. Már a XVI. században javasolta a kamarának Tordai Zsigmond, a szepesi kamara egyik tisztviselője, adjon ki az uralkodó olyértelmű általános rendelkezést, mely a harmincadosokat felhatalmazza, hogy a főrangúak, valamint a nemesek birtokára mehessenek, megfigyelhessék az utakat, felkutathassák és feltartóztathassák a rejtett árut.¹⁹² A rendi kiváltságok persze ennek a nagyon is egyszerű javaslatnak végrehajtását is meggátolták. Másik módja volt a csempészet megakadályozásának, hogy az ellenőrzés alatt nem álló utakat kidöntött s keresztbe állított fákkal elzárták. Ennek a munkának végrehajtására katonaságot rendeltek ki.¹⁹³ Még célszerűbb volt az a terv, melyet Paczoth János terjesztett a szepesi kamara nevében a pozsonyi elé. Azt ajánlta Paczoth, hogy a lengyel és a magyar király állapodjék meg abban, hogy „mindazok az áruk, melyek Magyarországból királyi schéda nélkül kerülnek Lengyel-

országba, a lengyelországi vámhivatalnokok által konfiskáltassanak" és viszont, mert csak ilyen módon lehet meggátolni a csempészetet.¹⁹⁴ Kétségtelen, hogy ez a nemzetközi megállapodáson alapuló védekezés lett volna a legcélszerűbb, hiszen így egyik állam tisztviselői kara sem vezettette volna magát helyi szempontoktól, de aligha akadt volna szállító is, aki kitétte volna magát annak a veszélynek, hogy a határon átljutva, az idegen állam hivatalnokai kobozzák el áruit. Bármennyit kerestük is e tervezet megvalósításának nyomait, nem tudtuk megtalálni. A politikai viszonyok és a nemzetközi érintkezés kezdetleges volta miatt bizonyára nem is valósulhatott meg.

Több példát találtunk arra, hogy a kamarai hatóságok, ha hatalmuk volt hozzá, azaz ha a határőrség, illetve a vámőrség kellő számú volt, feltartóztatták a csempészetel kivinni szándékozott árut. 1699-ben Moyzes Jónás zsidó kereskedőnek és társainak 80 hordó borát tartóztatták fel Munkácson mindaddig, míg csak a szepesi kamara fel nem hívta a munkácsi harmincadost, hogy engedje tovább a szállítmányt, mert az illetők a vámot kifizették.¹⁹⁵ Egy más alkalommal a szepesi kamara ahhoz járult hozzá, hogy Wesselényi lefoglalt borait Bérhelyi harmincados Wesselényi megbízottjának jelenlétében eladja és a befolyt összeget a kincstári pénztárban „lefoglalt összeg” címen kezelje.¹⁹⁶ Ugyanígy járt el a szepesi kamara utasítására a homonnai harmincados Rozdowski lengyel szállító egy hordó borával. Ez esetben az eladási ár egy harmadát a lefoglalást végrehajtó harmincados Pécsi Ádám kapta meg, kétharmadát pedig a kincstár pénzéhez kellett csatolni.¹⁹⁷ Az tűnik ki ebből, hogy a XVIII. század elején a végrehajtó harmincados külön jutalomban is részesült, ha kötelességét buzgón teljesítette.

A csempészet megakadályozására irányuló törekvések sok esetben kereskedelemellenesek voltak. A XVIII. században még nem igen látták be, hogy a fogyasztásnak mások a feltételei, mint a termelésnek, ennek következtében sok olyan javaslattal találkozunk, amely a kereskedelem felvevő piacait kapcsolta volna ki, ha történetesen elfogadásra találnak s végre is hajtják. Bizonyos elemeket egyszerűen ki akartak zárni a vásárlásból, azt gondolván, hogy az élet maga majd pótolja azokat. Ámde az élet akkor még nem volt oly fejlett,

sem a szállítási viszonyok nem voltak olyan tökéletesek, hogy a beálló átmeneti zavarok nehézség nélkül áthidalhatók lettek volna. Ezek közé a javaslatok közé tartozott a Magyar Kamara Tanácsának Podhradszky actuarius előadásában tárgyalt és Mednyánszky elnöklete alatt megszavazott az a terveze, amely a zsidó és görög kereskedők e téren mutatkozó visszaéléseinek megakadályozására fel akarta szólítani a lengyel vásárlókat, hogy ezentúl csak keresztyén szállítókat küldjenek Magyarországra, minthogy másoknak semmi hitel sem adható. Kétségtelen, hogy a zsidó szállítók visszaéltek megbízóik bizalmával, amikor az általuk rendelt mennyiségnél sokkal többet vásároltak és azt a maguk hasznára vitték ki Lengyelországba, de azt a visszaélést nem úgy kellett volna megakadályozni, mint a javaslat kívánta,¹⁹⁸ hanem mint egy másik javaslatban már láttuk, azzal, hogy a zsidókat a bor megkóstolására kényszerítik. Keresztyén kereskedő ugyanis abban az időben még csak kevés akadt Lengyelországban, s így a zsidók kikapcsolása azt idézte volna elő, hogy a magyar bor helyett idegen borok terjedtek volna el a lengyel piacokon. Később ez valóban be is következett. Ez a javaslat a vám érdekében kereskedelemellenes álláspontot foglalt el, éppen ezért jó, hogy csak javaslat maradt. Nem került végrehajtásra az a terv sem, amely a boroknak származási hely szerinti megkülönböztetését tartotta célszerűnek a minőségi keveredés meggátolására.¹⁹⁹ Egyedül a harmincados tisztviselők létszámának emelése vezetett volna eredményre, de a kicsinyes pénzpolitika nem ezt a megoldást választotta, hanem ehelyett kerülő úton akarta az elmaradt hasznot elérni.

A bor feltartóztatása esetén a harmincados eljárását meg lehetett fellebbezni, s egyben intézkedést lehetett kérni a foglalás feloldása alól. A kamara maga volt az elsőfokú fellebbező hatóság, sőt mint egyik jelentésében a pozsonyi kamarához írja, „alázatosan azt a nézetünket fejezzük ki, hogy lefoglalási ügyekben a kamarai tanács legyen a fellebbezési hatóság”.²⁰⁰ Sokan ugyanis azt akarták, hogy a megye ítéljen a kamara és a magánszemélyek között felmerült peres ügyekben. Ez a megoldás azonban nemcsak a kereskedelempolitika érdekeit sértette volna, de kizárta volna az elfogulatlanságnak még a látszatát is. A kamara nem minden esetben a harmincados eljárását igazolta, s ilyenkor a lefoglalt bort, vagy egyéb

árut vissza kellett adni a szállítónak, vagy ha ez nem volt lehetséges, más módon kellett őt kártalanítani. Így kellett eljárnia a jászói harmincadosnak Kapunai görög kereskedő esetében: 11 hordó bort kellett visszaszolgáltatnia;²⁰¹ 1757-ben viszont Bálvándy Ferencet kellett kártalanítani a sztrokói harmincadostól még 1710-ben jogtalanul lefoglalt 18 hordó borért, amely azóta elpárolgott.²⁰² A kamara minden esetben vizsgálatot rendelt el s ennek eredménye alapján, rendszerint mindkét fél kihallgatása után, mondta ki a döntést. Jellemző az e tekintetben követett gyakorlatra a szepesi kamara által az újhelyi harmincados terhére kiadott az a rendelet, amelyben a következőket olvassuk: „Mielőtt a Korenyics duklai lengyel zsidó tulajdonát képező és lefoglalt 35 hordó bor ügyében a döntést kimondanánk, szükségesnek tartjuk a tulajdonos és a szállítók aprólékos kihallgatását arra nézve, honnét származnak a borok, és miért szállították azokat a Bányácskán és a telkibányai hegyeken át vezető rendkívüli utakon, valamint milyen úton jöttek az országba és hol akartak kimenni. Azt is parancsoljuk egyúttal, hogy a fent megjelölt borokat, előzetes kóstolás után — amely a minőség megállapítására vonatkozik —, megfelelő óvadék ellenében a tulajdonosnak adjátok vissza.”²⁰³ Ez az eljárás mutatja legjobban, mennyire elfogulatlan igyekezett lenni a kamara és mily szorosan tartotta magát az előírásokhoz.

Az elsőfokú hatóság döntése ellen másodfokon a pozsonyi, illetve az udvari kamarához lehetett fellebbezni.²⁰⁴

A csempészet ellen a lengyel állam a magyarhoz hasonlóan védekezett, sőt még szigorúbb intézkedéseket valósított meg, mert a letartóztatást saját hazájában mindenki jobban megakadályozhatta, mint az export helyén. I. Zsigmondnak 1521-ben kiadott rendelete pl. azt tartalmazza, hogy ha valaki áthágja a tilalmi rendelkezést, nemcsak saját személyében bűnhődik, hanem azokat a vámőröket is meg kell büntetni, akiknek a gondatlansága és nemtörődömsége tette lehetővé a tilalmi rendelkezés áthágását.²⁰⁵ A védekezés másik módja az útkényszer volt; előírták, hogy csak azokat a gyakorlatban rég bevált utakat használhatják a kereskedők és szállítók, amelyek mentén a vámhelyek állottak.²⁰⁶ Ha viszont valamilyen okból olyan szokatlan utakra tért át a kereskedelem, amelyeknek használata a piacviszonyok megváltozása kö-

vetkeztében célszerűnek mutatkozott, az új út mentén is vámhelyet szervezett az uralkodó. Így alakult ki a Dukla központtal felállított vámkamara,²⁰⁷ így fejlődött ki pl. Nowytarg lerakatjoga.²⁰⁸ Amikor a nemesek parasztokat kezdtek öltöztetni nemesi ruhákba és mint Starowolski írja,²⁰⁹ arra kényszerítették őket, hogy a vámhivatalnál esküt tegyenek, hogy megbízójuknak saját szükségletére szállítanak, az ellenőrzés is szigorúbb eszközökhöz nyúlt s a legkisebb visszaélés esetén is lefoglaltatta a borszállítmányt. Így vesztette el a borát Sza-chowicz János; a duklai vámhivatalnok a varsói királyi pincébe küldette a lefoglaltatott szállítmányt.²¹⁰ Ha a lefoglaltott bort a vámhelyen tartották, akkor lepecsételték, pincébe tették és ott őrizték a végső döntésig.²¹¹ Egyébként a lengyel vámszervezet sajátosságai következtében a letartóztatott borok ügyében nem a kamarák voltak illetékesek, hanem az egyes városokban működő officium consularek, melyeknek tagjai a városi tanács kiküldöttei voltak s a consul elnöklete alatt ítéleztek.²¹²

Természetes, hogy megfelelő ellenőrzés hiányában néha a vámhivatalnokok is visszaéltek hatalmukkal, s vagy illetéktelen vámokat szedtek, vagy elsikkasztották a reájuk bízott pénzüsszeget. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy kétszáz évre terjedő kamarai iratanyag áttanulmányozása során Lengyelországban is, Magyarországon is csak nagyon kevés olyan adatot találtunk, amely vámtisztviselők által önérdékből elkövetett haszonlesés céljából végrehajtott visszaélést tárt volna fel. Általában az egész XVI—XVIII. századra a becsületesség, a hűség és a kötelességtudás sokkal szebb példái jellemzőek, mint az újkori pénzügyigazgatás történetére. De emberi cselekedetekről lévén szó, elkerülhetetlen volt az önérdék kiküszöbölése. Már 1540 körül azt tanácsolták a „magyar tanácsosok“ az uralkodónak, hogy a családok elkövetéséért szigorúan büntessék a harmincadosokat.²¹³ Ennek a javaslatnak szellemében jártak el a csalárd tisztviselők ellen. 1567-ben Korossi Mihály tokaji harmincadosot jelentették fel, hogy a maga javára kétszer követelte a harmincadosot. A király a szepesi kamarát utasította, hogy „nevünkben legyetek figyelemmel reá éppúgy, mint más vakmerő hivatalnokokra s ha szükségesnek találjátok, azonnal mozdítsátok el állásából, nehogy kénye-kedve szerint háborgassa a kereskedőket”.²¹⁴

Ügylátszik azonban, ebben az esetben a harmincadosnak volt igaza. Elkéseredésében le akart köszönni állásáról, de a király felszólította, változtassa meg elhatározását, mert kiderült, hogy „méltón látja el hivatalát”.²¹⁵ 1568 július 10-én Korossy (lehet, hogy Kőrössy) még egyszer kérte felmentését. Hogy kérése teljesült-e, vagy sem, nem tudjuk.²¹⁶ Korossy esete a XVI. századi nemes ember becsületességét, a szolgálat érdekében tanúsított következetes szigorúságát és rendi érzékenységét árulja el. Alkalmasint éppen ezekért a vonásokért ragaszkodott személyéhez az uralkodó. De voltak olyan hivatalnokok is, akik valóban visszaéltek hatalmukkal. Ilyenekre céloz Bethlen Gábor egyik levele, amelyet Bethlen Istvánhoz írt: „Bizony uram, nekem most semmi jövedelmem Erdélyben nincsen. Mikor én ott benn laktam... félnek vala akkor én tőlem az tiszt-tartók, az kamaraispánok... de mostan... sem aknák, sem bányák, sem harmincadok jövedelmét nem látom az exactor consignatiojában. Ím erővel tesznek kegyetlenné az tiszt-tartók... szabadon lopnak távollétemben.”²¹⁷ (Tiszt-tartó az officialis, állami alkalmazott egykorú értelme.) A XVII. századra jellemző ez a példa, a XVIII. századból is felbukkan Wolf Zelmanovics személyében, aki mint türelmi-vámbérlő megvesztegetettette magát. Egyik panaszos, Abrahamovics duklai borkereskedő, ezeket mondja róla: figyelmeztette a lengyel zsidókat, hogy aszúbort átalag helyett közönséges hordókban szállítsanak, amire azok neki 100–300 forintot adtak helyzetük szerint, „honnand sokan is az kereskedők-ből koldussá is löttek és kéntelenítették nagy károkkal az commerciumot abban hadni;... a harmincadost félelemből nem merték feljelenteni.”²¹⁸

Lengyelországban is előfordultak ilyen visszaélések. Nagy vizsgálat után sikerült kideríteni pl. azt a csalást, melyet a vámok bérlője, Salamon Calahora zsidó orvos követett el: 1583-tól 1584-ig 6656 zl-val károsította meg a kincstárt. Számadásában nem tüntette fel az összes borbevittelt, úgyhogy azt csak hosszas munkával a vámkönyvek alapján lehetett megállapítani.²¹⁹

Végigtekintve a vámpolitika kérdését, megállapíthatjuk, hogy a vámszervezetek kezdetlegesek voltak, kevés tisztviselővel nagy feladatot akartak megvalósítani, ennek következtében az államok nem biztosíthatták jövedelemforrásaik töké-

letes kihasználását. Láttuk, mily következetesen igyekeztek érvényesíteni azokat az előnyöket, amelyek a borkivitelből származtak s mily határozott formában jelentkezett az a követelés, hogy a vámterhek minden társadalmi rétegre egyaránt kiterjedjenek. Egyben láttuk, hogy éppen a vámpolitika volt az államélet egyetlen ága, amelyben a rendi kiváltságokat, a nemességnek törvényben biztosított előjogait sikerült áttörni.

IV. RÉSZ

Törekvés a kereskedelem fokozására

Az újkor állampolitikai követelményei közé jutott országok a borkereskedelem jelentőségét felismerve minden eszközt megragadtak a kereskedelem feltételeinek biztosítására. A kereskedelem legfőbb biztosítékának a termelés fokozása és javítása kínálkozott, természetes tehát, hogy már a legrégibb időkben is arra törekedtek az államok, hogy a termelt áruk minőségét fokozzák s az anyag becsértékét rontó visszaéléseket megakadályozzák. Különös jelentősége volt e törekvésnek éppen a borkereskedelemben, mert itt a gyakran gyenge termést nemcsak a termelők, hanem a kereskedők is hamisítással igyekeztek növelni. A borhamisítás kérdése ennél fogva a borkereskedelem történetének szerves fejezete. A hamisított bor eladása ugyanis csak átmeneti előnyt biztosított a termelőnek vagy kereskedőnek, végeredményben azonban az egész vidék jóhírnevét kockáztatta s a gazdasági viszonyokra kedvezőtlenül hatott.

A borhamisítás legtöbb esetben a termelő tudtával történt. A „nagyobb termés nagyobb haszon” elve már akkor is visszaélésre csábított erkölcsi gátlástól mentes embereket, amikor az áru elhelyezése még bizonytalan volt, amikor tehát jobb minőséggel kellett volna megnyerni a piacot. A XVI. században Rueber felvidéki főkapitány tudósította első ízben a szepesi kamarát, hogy többen hamis borokat adnak el. A kamara azt válaszolta a kereskedelemmel szintén nagy mértékben foglalkozó főkapitánynak, hogy ő is tud a hamisításokról, de a megejtett vizsgálatok alapján nem járhat el a hamisítók ellen, mert azok pártfogóik védelme alatt állanak s a hamisítást is az ő tudtukkal követték el.¹ A termelő maga tehát nem

akarta, vagy nem tudta belátni, hogy saját érdekét, jövődj jobb termése elhelyezését kockáztatja a hamisítás. Ugyanez volt a helyzet a XVII. században is. Szentiványi László gróf sebesi birtokán mesterségesen édesítették a bort s a hamisított „édes”-t jól kiépített szervezet segítségével, magasabb áron értékesítették Lengyelországban.² A görögök és a rácok a XVIII. században olyan sziruppal hamisítottak, amely a gyengébb minőségű bort ideig-óráig feljavította, de hosszabb állás vagy szállítás után eredeti gyenge minősége újra kiütközött. E miatt azok, akik a jó minőség tudatában vásároltak s nem jöttek rá a turpisságra, magától értetődően a bor származására vonatkozólag vontak le káros következtetéseket s nemcsak az adott esetben, hanem általánosságban is kedvezőtlen ítéletet alkottak az elfogyasztott borról. Mint a szepesi kamara megállapítja, felbecsülhetetlen az a károsodás, amely ilyen módon az egész vidék termelését éri.³ Lubló városa hasonló visszaélésről panaszodik a kamarának. Azt írja, hogy a görög kereskedők a város korcsmáit sziruppal, szacharinnal és más édességekkel mesterségesen feljavított borokkal árasztják el.⁴ Több görög kereskedő is panaszt emelt egyes, ugyancsak görög és örmény kereskedő ellen, azért, mert a Miskolcraól és más vidékekről származó borokat meghamisította, ezzel az egész görögségre árnyékot vetett⁵ s hatósági megtorlást zúdított. Hazel Herskovics duklai zsidó borkereskedő Zelmanovics zsidó bérlő ellen emelt panaszában arra mutat rá, hogy ez utóbbiól olyan borokat kapott, amelyeket az előzetesen meghamisított. Az eset miatt annyira hitelét veszttette Dukla városában, hogy bár eddig sokan vásároltak tőle, most már senki sincs iránta bizalommal.⁶

Általános volt tehát a borhamisítás s abban a termelők, a kereskedők és a közvetítők egyaránt résztvettek. Derczenyi írja a század végén: „Némely borral kereskedő lengyelek a kövér és édes tokaji borokat és essentiákat idegen borokba töltik, és a hegyaljai bort a maga seprejéről levonván, amelyben még a cukor, a fűszerszám és a jó illat eredeti materiája megvayon, arra más idegen bort töltenek és az ekképpen megfejelt borokat valóságos hegyaljai bor képében eladják.”⁷ Azt igazolja ez, hogy a XVIII. század végén, a kivitel csökkenése s a szigorú védekezés ellenére sem szűnt meg a hamisítás. Említést tesz Derczenyi egy Hoffmann nevű kereskedő-

ről is, aki Elzászban hamisított tokaji bort,⁸ pedig erre a vidékre Magyarország csak egészen jelentéktelen mennyiséget szállított. Érdekes tanulsággal szolgál a kérdésre Szirmay, aki bár elismeri, hogy egyes fűszerekkel kellemesebbé tehető a bor íze, a természetes jóság semmiféle keveréssel sem pótolható, tanácsos tehát a magyarságnak megmaradni a termelés régi keretei között, amely a magyar bor hírnevét külföldön biztosította.⁹

De nemcsak Magyarországon, hanem Lengyelországban is hamisították a magyar bort, csak hogy persze itt már nem a termelők, hanem maguk a kereskedők. Ezért mondja ki az 1593. évi törvény, hogy hamis bort tilos az országba behozni.¹⁰ A krakkói vajda 1633-ban arra a tapasztalatára hivatkozva, hogy az egyes városokban a magyar bort hamisítják, azt javasolja, hogy a borbevittet tiltsák meg.¹¹ A hamisításokat azért nem lehetett teljesen meggátolni. Mindig akadtak alkalmi szállítók és kereskedők, akik az átmeneti haszonért feláldozták a szállított anyag minőségének jóhírét. Maciejowski panaszkodik, hogy „a kereskedők ügyesen feljavítják a borokat, savanyúból édeset készítenek, egyiket a másik helyett eladják; így soproni bort adnak el magyar helyett, a morva bort pedig mesterségesen édesítik.”¹²

A lengyelországi és magyarországi borhamisítások annyira lerontották a magyar bor jóhírét, hogy a XVIII. században már határozottabb intézkedések váltak szükségessé. 1736-ban a m. kir. helytartótanács külön bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy a borhamisítások kérdését vizsgálja meg és állapítsa meg azokat az okokat, amelyek a baj elharapódzását előidézték, s ezek figyelembevételével a módokat, amelyekkel a hamisítások további elterjedését meggátolhatják. Ennek a bizottságnak elnöke karancsberényi gróf Berényi Tamás, Zemplén vm. főispánja volt, tagjai pedig: báró Szentiványi József, a szepesi kamara adminisztrátora, s az egyes érdekelt vármegyék kiküldöttei, nevezetesen Abaúj részéről Szirmay István, Zemplénből Szirmay Menyhért, Sárosból Szirmay Tamás, Szabolcsból Szunyoghy Ferenc, Borsod és Gömörből Király György.¹³ Ha a neveket végigtekintjük, megállapíthatjuk, hogy a bizottság csupa olyanokból toborzódott, akik maguk is borkereskedelemmel foglalkoztak, tehát a kérdés elintézése közelről érdekelte őket; másrészt, hogy a bizottság mun-

kájában csupán nagybirtokosok vettek részt, akik, amint látni fogjuk, elsősorban a nagybirtokos termelő rétegek igényeit ismerték és csupán azokkal a feltételekkel voltak tisztában, amelyek a legmagasabb társadalmi réteg követelményeit elégitették ki. A bizottság sokat tanácskozott Sárospatakon, több javaslatot dolgozott ki s terjesztett az udvari kámara elé, de gyakorlati eredményre nem vezetett a munkája, mert sokkal többértű volt maga a kereskedelmi élet, semhogy átfogó intézkedések nélkül bármilyen részletkérdés megoldása keresztülvihető lett volna. A bizottság végleges álláspontját egy hétoldalas felterjesztésbe foglalta, s 1737 február 8-án terjesztette a bécsi udvari kámara elé. A kámara 1737 aug. 16-án tárgyalta a jelentést s részletes megjegyzéseket fűzött egyes pontjaihoz. A hatóságok gondolkodására jellemző, hogy a bizottság javaslatait általában magukévá tették a bécsi kamarai tanácsosok is, csak kivételesen voltak egy-két esetben más nézetten.¹⁴

A bizottság első ténykedése annak a megállapítása volt, hogyan lehetséges, hogy „a hegyaljai, általában tokajinak nevezett bor régi híre annyira leromlott, mely a közkereskedelem nagy kárát és a bortermelők súlyos veszteségét idézte elő”?¹⁵ Ezután felsorolja az okokat, amelyek fenti körülményt előidézték. Az okok ismerete mindjárt rávezeti a bizottságot a javítás lehetőségeinek felismerésére. E lehetőségek között mindenekelőtt azt javasolja, hogy a zsidókat és a görögöket tiltsák el a borkereskedéstől; kiemeli, hogy a tiszántúli borok szállításában nagyobb körültekintést kell tanúsítani; Abaúj és Borsodmegyc borait a Hegyalja neve alatt nem szabad eladni; legfontosabbnak tartja, hogy aszúbort csak azok adhassanak el, akik maguk is bortermelők.¹⁶ Ezek a javaslatok azt látszanak bizonyítani, hogy a bizottság nem volt tisztában a kereskedelem érdekeivel, és a termelők közül csupán azokat akarta előnyben részesíteni, akik nemesebb borokat termeltek, tehát csakis a nagybirtokos rétegeket. A szőlőművelés nagy feladatait és általában mindazokat a követelményeket ugyanis, amelyeket a nemesebb bor kisajtolása követelt, csupán azok tudták teljesíteni, akiknek kellő számú személyzet állott rendelkezésükre. A helyi érdekeltégű bizottsági tagok egész elgondolásától távol állott az a cél, melyet a helytartótanács, illetve az udvari kámara eléjük tűzött, amikor a kérdés tanulmányozását rájuk bízta. Javaslataik látszólag mégis annyira fedték

az ország érdekeit, hogy a tárgyalás során senki sem vette észre az elfogultságot. Minden bíráló feltételezte, hogy a javaslat megvalósítása a borkereskedelmet a régi színvonalra emeli.

A zsidók és a görögök csalárdságát tartotta az udvari kamara a hanyatlás legfőbb okának. Ez a kérdés a kor irodalmát és hatóságait egyformán foglalkoztatta, megfelelő megoldásra mégsem találtak, nem is találhattak, egyrészt mert a „zsidók és görögök csalásai, valamint visszaélései” csak egyik oka volt a kereskedelem hanyatlásának,¹⁷ másrészt mert a csalárd elemek sokkal jelentősebb tényezők voltak a kereskedelmi életben, semhogy egykönnyen ki lehetett volna őket onnan küszöbölni. Mint maga a kamarai tanács véli, a „zsidók és görögök a borkereskedelemről teljesen nem kapcsolandók ki, de bizonyos időre korlátozni kell működésüket oly módon, hogy a keresztyének előjogot gyakoroljanak.”¹⁸ Zemplén megye azt tartotta volna helyesnek, ha a zsidókat és a görögöket eltiltották volna az aszúborok, sőt az aszúszőlő vásárlásától is; ez szerinte megakadályozta volna a nemesebb borokkal való visszaélést.¹⁹ Látnivaló, hogy a borhamisításnak és a borral való mindennemű visszaélésnek legfőbb okát az egykorúak a zsidók és a görögök szerepében keresték.

A másik ok, amely a magyar bor hírnevét elhomályosította, az volt, hogy hegyaljai néven más vidékről származó borokat adtak el, vélte a bizottság. Ezzel a felfogással már korábban is találkoztunk, 1719-ben a kamara a kancelláriához írt felterjesztésében arról panaszkodott, hogy „egyesek a tiszántúli rosszabb minőségű borokat még must állapotában ide, a tiszáninnyi vidékekre szállítják és hegyaljai borokkal keverve, azt idézik elő, hogy a kereskedők, különösen a lengyelek, a must állapotában lévő tiszántúli borokat még a jobbminőségű hegyaljai boroktól sem tudják megkülönböztetni, ami által csalódás áldozataivá válnak és csalódásukat csak a borraérjedés után veszik észre, keservesen panaszkodva kárunk miatt”; természetesen, hogy a hegyaljai borok hírnevének ez a körülmény nagyon sokat árt, „minthogy a tiszántúli borok a hegyaljainak sem édességi fokát, sem erejét, sem illatát nem érik el.”²⁰ Ennek a keverésnek megakadályozására ugyanakkor azt javasolja, hogy február 2-ika (Purificatio) előtt tiszántúli borokat ne lehessen a Hegyaljára szállítani. Kétségtelen, hogy

ebből a panaszból kicsendül a hegyaljai bortermelők helyi érdekeltsége, de az is bizonyos, hogy a helyi borokhoz szokott lengyel kereskedők nagyobb igényét a más vidékről származó minőség nem tudta kielégíteni. Maga a kamara a legféléte-nyebben vigyázott a hegyaljai bor jóhírére, mert hiszen a termelők között ő maga a legerősebb érdekeltséggel bírt. Ha valaki a hegyaljai bor cégére alatt más minőséget próbált eladni, annak a kamara mindenképp igyekezett elejét venni. 1723-ban a bártfai harmincados figyelmeztetést hívta fel, hogy „Deák Pál miskolczy görög kereskedő 17 és fél hordó részben miskolczy, részben szomszédos vidékekről származó borokat szándékszik kiszállítani.” Arra utasítja a harmincadost, „kísérje figyelemmel a szóbanforgó görögöt s ha a bártfai harmincadhivatalnál megjelenik, tárja föl az említett borokat, ízlelje meg s a hegyaljai származásúakat a vámok megfizetése után engedje át, viszont a gyengébb minőségű többi bort további intézkedésig tartsa zár alatt és őrizze meg.”²¹ Úgy fest ez, mintha a tokaji bort monopolizálni szerette volna a kamara, amelynek tagjai és vezetősége elsősorban helyi birtokosokból kerültek ki, akiknek partikuláris érdekeltsége fűződött a hegyaljai bor versenyképességének fenntartásához. Még jobban megerősíti ezt a következtetést az a megyékhez intézett javaslat, melyben a szepesi kamara szóváteszi, hogy a bor hírnevét nem kis mértékben rontja az, hogy rosszabb termőképességű hegyekről és különösen a Tiszántúlról eredő borokat szállítanak titkon a Hegyaljára és azokat a jobbminőségű, legkiválóbb hegyaljai borokkal keverik össze. Ismeretes, hogy azok a borok hamarabb erjednek, édességüket tehát hamarabb vesztik el s azt bennük csak a hegyaljai keverés tartja meg; és természetes, hogy a keverés következtében a hegyaljai bor édességi foka, cukortartalma kisebbedik, ami végső esetben a bor versenyképességét rontja.²² Megállapítja a továbbiakban, hogy azért, mert Magyarország rosszabb minőségű borokat szállít, más országokból eredő, főként francia borok terjednek el Lengyelországban. Lassankint a magyar bor megbecsülése semmivé lesz s helyette más borok válnak majd ismertté. A kamara ilyen értelmű javaslatának megfelelően Zemplén vármegye hatósága elrendelte, hogy május 1. előtt idegen bort a megye területére nem szabad szállítani. Ezt az intézkedést a helytartótanács országos érdekből nem hagyta jóvá,²³ de azért

valószínűleg mégis életbelépett, mert a közigazgatási szervezet felépítésénél fogva a megye tényleges hatalma nagyobb volt, mint a helytartótanácsé. Ugyancsak Zemplén vármegye javasolta a helytartótanácsnak, hogy a borok keverésének megakadályozására állapítsa meg a megye előterjesztése alapján azokat a helyeket, amelyek Lengyelország részére való bor termelésére alkalmasak, s mondja ki, hogy ezentúl csak az ilyen helyeken termelt borokat szabad eladni a lengyeleknek. Hozzáteszi még, hogy annak megállapíthatásához, hogy melyik szőlőhegyről származnak a borok, szükségesnek látszának, ha a hordókat különféle jelekkel különböztetnék meg.²⁴ Ezzel, szerinte, biztosítva volna a kereskedelem tiszta szándéka és az eladó teljes bizalommal vásárolhatná meg azt a bort, amely külsőleg is megkülönböztetést nyert. Természetes, hogy ez a javaslat azoknak az érdekét szolgálta, akik a megyei hatóságok előtt tekintélynek és szeretetnek örvendtek: a nemességét. Ha ismerjük a kor társadalomlélektani szerkezetét, nem lephet meg, hogy a megye irányításában vezetőszerepet játszó és annak egész szellemi magatartását meghatározó birtokosréteg minden úton-módon távol akarta tartani a külföldi eladástól azokat, akik véleménye szerint nem termelhetek exportra alkalmas minőséget.

A borok származáshely szerinti megkülönböztetése egyébként már a bizottság elgondolásainak is egyik lényeges pontja volt. Többek között ugyanis azt javasolta a bizottság, hogy mindenféle keverés meggátlására és a minőség azonnali felismerhetésére a tiszántúli borok csak nagy gönci, a tiszán-inneni borok pedig csak kis gönci hordókban legyenek szállíthatók. Sőt mi több, azt is szükségesnek tartotta, hogy a tiszán-inneni vidékekről származó borok hordóit sztig mákkal lássák el, nevezetesen az Abaúj megyéből valókat Aba, a Borsod megyéből valókat Bor; a Torna megyéből származókat Tor; az Ung megyeieket Ung; a Bereg megyeieket pedig Bereg megkülönböztető jegyekkel, s hogy ezeket a jegyeket égessék bele a hordókba. Ezenfelül kívánta még a termésév feltüntetését is.²⁵ Szabolcs vármegye ez ellen a megkülönböztetés ellen, amelynek szándékáról valószínűleg a bizottság tagjaként működött kiküldöttje útján értesült, határozottan tiltakozott és követelte, hogy a concursusokon, amelyeken a borhamisítások kérdését tárgyalni fogják, „semmilyen tekintetben se mel-

lőzzék a nemesi jogokat, minthogy eddig egyetlen tételes törvény sem különböztette meg a nemesi területeket oly módon, hogy azok Tiszán innen, vagy Tiszán túl fekszenek.”²⁶ Vallja a továbbiakban, hogy a tiszántúli bor nem helyzete, illetve származási helye miatt gyengébb minőségű; egyáltalán a gyengébb minőség hiresztelése nem felel meg a valóságnak s „mint ahogyan a bor megváltozásának nem minden körülménye függ az embertől, éppen úgy a termelt bor minősége sem tulajdonítható kizárólag a szőlőhegyek fekvésének.” Ebben az indokolásban kétségtelenül sok igazság rejlik, de tény, hogy általában mégis csak a hegyaljai borok voltak Lengyelországban elterjedve, következésképp a hatóságok egyes tiszántúli vidékek jobbminőségű bortermésének érdekében nem áldozhatták fel az egész Hegyalja hírnevét. Később ismételten is tiltották a különböző helyekről származó borok keverését, s a más vidékekről eredő termésnek hegyaljaiként való forgalombahozatalát. Az udvari kamara Gyöngyösi tanácsos javaslatára kimondta, hogy Borsod vagy Abaúj területén termelt bort hegyaljaiként ne hozzanak forgalomba.²⁷ Még a század végén is találunk olyan rendeletet, amely hangsúlyozza, hogy a bor hírnevét a hamisításon kívül a különféle keverések rontják leginkább.²⁸

Lengyelországban hasonlóképen védekeztek a borok keverése ellen. Már 1540-ben elrendelték, hogy bort csak vignettás üvegben szabad árusítani.²⁹ A nagykereskedőknek megtiltották, hogy magyar és morva bort egyszerre vásároljanak: ha valaki magyar és morva bort egyszerre vásárol, 14 grzywien és a vásárolt mennyiség elvesztésének büntetése sújtja.³⁰ 1589-ben Firlej krakkói vajda az egész vajdaság területére érvényes hatállyal elrendeli, hogy különféle borokat nem szabad ugyanabba a pincébe helyezni; egymás mellé szabad azonban állítani a magyar (ez a hegyaljai) és a soproni bort, melyeknek hordóira zöld címke ragasztandó; a malmaziát és a muskotályt felfüggesztett táblával kell megkülönböztetni; más pincékben szentgyörgyi és morva borok helyezhetők el, ezek hordóin szalmaszínű címkék függenek.³¹

A bor jóhírveve érdekében a kereskedelempolitika intézői főleg az aszúborokkal való visszaélés megakadályozására vigyáztak. Az 1729. évi concursus 12. t. cikke aszúbor vásárlását nem birtokos személyeknek határozottan megtiltja.³² Ennek a

tilalomnak előzménye már a XVII. században megtalálható, nevezetesen 1655-ben, amikor a hegyaljai városok amiatt emeltek panaszt az országgyűlésen, hogy a polgárság és a nemesség szőlőhegyein alkalmazott tisztartók összegyűjtik az aszúszőlőt s ezáltal nagy kárt okoznak.³³ A fent hivatkozott 1729:12. t. c. azt idézte elő, hogy a jobbágyok aszúborát egyáltalán nem készíthettek s így a jobbminőségű borok eladásából teljesen kikapcsolódtak, helyesebben kikapcsolódtak volna, ha a törvényt végrehajjták. A közgazdaságilag gondolkodó személyek azonban ezt a hátrányt előre látták, s ezért a benne foglalt cél elérését nem szorgalmazták. Szirmay, a legnevezetesebb felvidéki bortermelő, II. József korának tapasztalatai alapján azt a következtetést szűri le, hogy az aszúbor szabad versenye különösen sok külföldi kereskedőt csábított hazánkba, „aminek következményeként a must és az aszúbor ára oly magasra szökött, hogy az volt a legszerencsésebb, aki szüret alkalmával mustot és aszút adhatott el; az adózó nép pedig, melynek érdekét szem előtt kell tartani, a vásárlóknak ebből a versenyéből elsősorban tett szert készpénzre.”³⁴ Az aszúbor-termelés monopolizálása a nagybirtokosok és a polgárság részére nem vált volna az egész vidéknek hasznára, erre vonatkozó rendeletek kiadása sem szolgálta volna a kereskedelem érdekeit: a monopólium többek között már csak emiatt sem valósulhatott meg.

Határozott borvédelmi intézkedést idézett volna elő annak a javaslatnak megvalósítása is, melyet a szepesi kamara terjesztett az udvari kamara, illetve a kancellária elé, annak megtiltását követelve, hogy november 15-ike előtt bárki is bort vásárolhasson. Ezt az intézkedést az tette volna szükségessé, hogy „szüret idején az egyébként nagyon gyenge minőségű borok is édesek szoktak lenni, amelyeket a lengyelek nagy költséggel megvásárolnak és a kiforrás után silány minőségűekké alakulnak, amely miatt a lengyelek nagy kárt szenvednek és csalatkoznak.”³⁵ Talán ez az egyetlen javaslat látszik olyanak, melynek céljai között nemcsak a termelés, hanem a kereskedelem szempontjai is érvényesülnek, mert nemcsak a pillanatnyi hasznot tartja szem előtt, hanem a kereskedelempolitika távolabbi érdekeit is. Megvalósítása az udvari kamara érthetetlen ellenzése miatt nem volt keresztülvihető.

A borok minőségének romlását az 1736. évben kiküldött

bizottság véleménye szerint a termelés szabályozatlansága is elősegítette. Mint a bizottság jelentette, gyakran előfordult, hogy földművesek (jobbágyok) elhagyva a nagyobb munkát kívánó, de jobb minőségű borokat termő lejtőket, más dombhajlatokban, sőt a sík talajon ültettek el szőlőket, s így részben földjük rossz fekvése, részben a talaj silánysága következtében a lengyel kereskedők számára meg nem felelő bort termeltek; és ezzel helyettesítették a kiválóbb minőségű borokat. Az ilyen módon előálló csalások elkerülése végett és a közönséges borok régi hírének, árának és eladási lehetőségeinek biztosítása céljából meg kellene tiltani, hogy azokon a helyeken, ahol azelőtt soha szőlőt nem termeltek, a vármegye előzetes tudomása és beleegyezése nélkül bárki is szőlőt ültessen.³⁶ Kétségtelen, hogy ez a javaslat a termelés érdekében készült s végrehajtása a verseny előidézte haszonvágy fokozásának vette volna elejét, de megvalósítása a terméskényszer elveinek tökéletes érvényesítését követelte volna, s talán éppen ez az oka, hogy ilyen értelmű intézkedésekkel a rendelet tanulmányozása során nem találkoztunk. A század végén a legismertebb publicisták egyike, Fucker, ezzel kapcsolatban arról panaszodik, hogy „semmiféle olyan törvényünk nincs, mely a bor előállítását tekintetében bizonyos szabályosságot határozna meg; nincs rendőrségünk, mely megállapítaná a szükséges hordók mértéket, vagy ha az megállapítást is nyert, utánanézne annak, mint tartják be. Senki sem törődik azzal, hogy valaki kellően műveli-e szőlőhegyét,” pedig hogy ez mily káros, azt legelső sorban a borkivitel súlyosmértvű csökkenése igazolja.³⁷

Az eddig tárgyalt jelenségek csupán egyik csoportját alkották azoknak az okoknak, melyek a bor minőségének romlását s ennek következményeként a borkereskedelem csökkenését előidéztek. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a XVIII. században magában a termelésben is bizonyos változás következett be, amely lassankint elidegenítette tőlünk a külföldi kereskedőket. A lengyel társadalom, mint Zolnay Zsigmond írta Trautsohn hercegnek, az édes borokhoz volt hozzászokva³⁸ és ha megfelelő édességűt nem talált, inkább nem vásárolt egyetlen kereskedő sem. „Sokszor esztendőben nem voltak olyan borok, hogy Lengyel országban hordhatták volna”, olvassuk egy más alkalommal.³⁹ Ez a je-

lenség a XVIII. század egész folyamán végigkísérhető. Tanul-
ságos lesz, ha egy-egy kirivóbb megnyilvánulását megemlítjük.

1717-ben Zolnay értesíti Trautsohn herceget, hogy „az új
borok (t. i. az 1716. évi termés) olyanok, hogy Lengyelország-
ban semmi, de még Magyarországon is kevés megbecsülésnek
örvendenek.”⁴⁰ Még korábban Cseresnyey Fülöp, a tokaji har-
mincadhivatal kontraszkribája, arról értesíti a szepesi kama-
rát, hogy „nem is tudok senkinek, hogy volna még közönséges
(bora) is, nemhogy jó volna, avagy igen fő, amit az nemes
kamara kívánna.”⁴¹ Egy más alkalommal Zolnay arról panasz-
kodik, hogy a lengyel kereskedők Tályát nem is keresték fel;
értesülése szerint Újhely és Patak felé mentek, de onnét meg-
állítás nélkül Tokaj és Tarcál irányában haladtak tova, mert az
a hír járta, hogy ott jobb a bor minősége. Neki az a meggyő-
ződése, hogy ez a hír tévedésen alapszik, mert ebben az év-
ben alig található a kereskedők számára alkalmas bortermés.⁴²
Ottlik Pál 1729-ben arról tudósítja Trautsohn herceget, hogy
mostanában nagyon kevés lengyel kereskedő vásárol bort.
Igaz, hogy egyesek a bort hamisítják, de a kereskedők elma-
radásának nem ez az igazi oka: „Szent Jób tanúságul hívása
mellett kell állítanunk, hogy ezen a vidéken az Úr keze érin-
tett minket, mert a borok néhány év óta nem is oly jók s nem
is oly tartósak, mint azelőtt. A szőlőket ugyanúgy műveljük,
mint azelőtt, mégis a borok mások; szinte hihetetlen, hogy oly
nagyfokú változáson éssék át a bor, mint amilyent mind a sa-
ját, mind a mások által termelt minőségen tapasztalni lehet.”⁴³
Ezzel kapcsolatban érdekes lenne annak a kérdésnek a tanul-
mányozása, hogy vajjon nem következett-e be a XVIII. század
első felében valami időjárásváltozás, amely a talaj termőké-
pesességét s a termés minőségét befolyásolhatta. Mindenesetre
mélyebb összefüggések állanak fenn a termés és az időjárás
között, semhogy az idevonatkozó kutatásokat mellőzni lehet-
ne. Kétségtelen, hogy az 1720-as években a bor minősége meg-
változott. Ha a családi levéltárak adatai rendelkezésre állaná-
nak, kideríthetnők, milyen volt a termés minősége az egyes
uradalmakban, ebből viszont következtethetnénk a kereske-
delmi statisztika kedvezőtlen alakulására. Az egyik év ter-
mése túlerős, de nem édes, a másiké viszont túlédes, de nem
erős, panaszodik a már említett Zolnay. Szerinte emiatt ma-
radtak el azok a kereskedők, akik az erőt s az édes ízt együtt

akarták élvezni.⁴⁴ Ilyen esetben, ha a lengyel kereskedő felkereste is a termelőket, nem vásárolt tőlük. Inkább bor nélkül ment haza. A sulejowi cisztercita kolostor részére 1741-ben Antoniewicz akart Magyarországon bort vásárolni. „Minthogy azonban nem kaphattam ízlésemnek megfelelőt,” — írja — „a megbízástól eltérően 20 hordó helyett csupán 5 hordóval vásároltam.”⁴⁵

Végigtekintve a borhamisítások kérdését, kivilágoztak előttünk azok az erőfeszítések, melyeket az állam a kivitel fenntartása érdekében a bor minőségének biztosítása terén tett. Végső következtetésként leszűrhető az a tanulság, hogy a XVIII. században az állam felismerte a borkereskedelem átfogó összefüggéseit és a termelés, valamint a kereskedelem örökké élő, elszakíthatatlan kapcsolatait.

III. FEJEZET

Kereskedelem és társadalom

I. RÉSZ

A bortermelés és a bortermelők

A termelés, mint a mezőgazdasági élet folyamata, az ipar és a kereskedelem, mint a termelt javaknak részben felhasználása, részben értékesítése egymással a legszorosabb kapcsolatban áll. Ma ennek a tételnek hangoztatása szinte közhelynek látszik, mert az államélet egészében jelentkező gazdálkodási formák és ágak elválaszthatatlan összefüggéseit mindenki látja, a politika pedig a leghatározottabban kifejezésre is juttatja. Hosszú idő telt el azonban addig, amíg az ember rájött, hogy a nemzetek és szervezetük: az államok életében termelés, kereskedelem és ipar kölcsönhatást gyakorol egymásra és e kölcsönhatás eredményeként kibontakozó gazdasági élet határozza meg magának a társadalomnak anyagi jólétét. A XIX. század előtt a különféle gazdasági rendszerek hol a kereskedelemnek (merkantilizmus), hol a földművelésnek (fiziokratizmus) tulajdonítottak nagyobb jelentőséget s még a múlt század elején divatos nemzetgazdasági elméletek is inkább csak az iparfejlesztést tartották fontosnak, a másik két tényezőt elhanyagolták. Korát megelőzve egyedül Achenwall (1719—1772.) látta meg a fentiek kapcsolatát, de éppen, mert egyedül állott felfogásával, gondolatait nem használhatjuk a kor jellemzésére. Működése csupán eszmetörténeti szempontból érdekes, a gazdasági gondolkodás alakulására nem igen hatott. Csak hosszú idő múlva fogalmazta meg Fr. List a „produktív erők harmóniájának” elméletét, s vetette meg ezzel a mai közgazdasági felfogás alapjait.¹

Ebben az összefüggésben vizsgálva a borkereskedelem történetét, nem szabad csodálkoznunk, hogy a XVIII. századig

a legtöbb intézkedés csak részletcélokat szolgált, még a legélesebb szemek is csak egyes mozzanatokát vették észre, átfogóbb tervek fel sem merültek. Az élet mozgató rugóit csak külön-külön, elszigetelten ismerték, kölcsönhatásaikról nem vettek tudomást. Legfeljebb sejtették e kölcsönhatást, de ha sejtették is, nem vették figyelembe.

A kereskedelem lényegénél fogva sem más, mint emberek társadalmi érintkezése, vásárlók és eladók folytonosan megismétlődő találkozása. A kereskedelem a társadalom gazdasági tényezőinek egymásra utaltságából kialakuló tevékenység, ennél fogva egyik kristályosodási formája az emberek erkölcsi, politikai és jogi kölcsönhatásának, valamint annak a szellemi magatartásnak, amely a formát megválasztja és annak ismertető jegyeit meghatározza.

A termelés és a kereskedelem összefüggéseinek felismerése önkéntelenül vezet át arra a kérdésre, milyennek látták Magyarországon s Lengyelországban a társadalom termelő erejének, a termelés szükségességének, valamint a kereskedelmi élet feladatainak egymással való kapcsolatait. Egyáltalán, miben mutatkozott meg a kereskedelem és társadalom kérdés-komplexuma.

Minden eladás előfeltétele a termelt áru minőségének olyan foka, amely a vásárlók igényeit kielégíti. A Trautsohn uradalom egy kiváló tisztartója, Ottlik Pál, — akinek levelei és beszámolóí nagyobb figyelmet igényelnének, mint amennyit az egyszerű helytörténetírás eddig reájuk áldozott —, ezt így fejezte ki: „A jó borokból mindenkor jövedelem remélhető, de hogy azokat mindenkor a megfelelő időben és áron lehessen eladni, az nem az emberi hatalomtól függ, hanem az isteni jóakarattól, amelyet természetesen az ember odaadó munkája értékesít.”² Ha nem megfelelő a termelés, nem lehet eladni az árut. Ennek felismerése indította Trautsohn herceget arra az elkeseredett panaszra, amelyben oda lyukadt ki, hogy nem érdemes többé bortermeléssel foglalkozni. Ezzel kapcsolatban biztatja Ottlik, hogy ne vesse el a bizalmat és ne foglalkozzék a bortermelés megszüntetésének gondolatával, mert a jó bornak mindenkor meglesz a megfelelő ára és értéke.³ Határtalan derülátását nem mindig igazolták az események. Akadt esztendő, mikor a termés olyan gyenge volt, hogy még az aszúszőlőből sem lehetett megfelelő minőségű bort saj-

tolni,⁴ s az egész termést legfeljebb a korcsmákban való kimérésre lehetett használni.⁵

Az eladás s ezen keresztül a termelés fokozásának másik feltétele a kereskedők elegendő száma. Az a társadalom, amely a termelés helyére várja a kereskedőt, sokkal inkább rájuk van utalva, mint az, amely maga is kereskedik. A már ismertetett sajátos kereskedelempolitika egyik következménye volt, hogy a lengyel kereskedők nem kereshették fel Magyarországot, ennél fogva ritkán vásárolhatták is a termelés helyén áruikat. Különösen erősen érezhetővé vált ez a hátrány a XVIII. század első felében, amikor a határok mentén kibontakozott a később bővebben tárgyalt „lerakatkereskedelem”, s kiszorította a lengyel kereskedőket a termelés helyéről. Ennek a helyzetnek káros következményeit, a kereskedők hiányát, az egész Felvidék bortermelése megérezte. Több panaszt találunk erre vonatkozólag forrásainkban, mint bármi másról a világon. Maga az udvari kamara is tudomást szerzett arról, hogy „vásárlók hiányában, ami a lengyel határok elzárásának következménye,”⁶ alig lehet a bor árát megkapni. A már említett Otlík Pál panaszolja 1728-ban, hogy alig mutatkozott valamirevaló kereskedő, a szegény nép nem tudta borát eladni, s e miatt kimondhatatlan nyomorúságra jutott.⁷ Később Szőgyén János Mátyás levelében olvassuk, hogy sajáttermésű borából sem a Trautsohn-uradalom, sem más semmit sem tudott eladni. Szerinte azért mégsincs aggodalomra ok, mert a bor jóminőségű, elváltozásától tehát nem kell tartani.⁸ A herceg ugyancsak sürgette az értékesítést, mert 6.000 forint tartozását szeretne volna a bor árából megfizetni,⁹ de hiába. Csak egészen olcsó árat lehetett volna elérni, pedig kocsival mentek a lengyel kereskedők elé a határra.

A lengyel kereskedők viszonylag kis száma a kereskedelemtörténet egyik legfontosabb kérdését, az *áralakulás* törvényszerűségét tárja elénk. Kétségtelen, hogy az áralakulás örök háttere a termelés és kínálat viszonya, viszont az árak megállapítása nemcsak haszonelvi követelményektől függ, hanem a termelők befektetéseitől is. Minél nagyobb az инвестиció, az áru kitermelésének önköltsége, annál magasabb az ár is. Másrészt a kereskedelem a befektetés és a haszon egymáshoz való viszonyát nem veszi figyelembe, mert meg-

vannak a maga saját törvényei, amelyek az árak minél alacsonyabb szinten való tartását célozzák. A bortermelés történetében különösen érvényesül ez a kettősség, hisz itt nem csupán a kereskedés folyamata, hanem mélyreható társadalmi erők küzdelme is kifejezésre jut. Ezek az erők viszont kapcsolatban vannak a már tárgyalt kereskedőkérdéssel is, nevezetesen azzal, hogy hányan, kitől és milyen bort akarnak vásárolni. A termelésben résztvevő jobbágyrétegek idővel a nagybirtokosoknak erős versenytársaivá váltak s most a minőségi követelmények az ő termelésükben másodrendű szerepet játszottak, magától értetődően olcsóbban értékesíthették boraikat. Jellemző erre a helyzetre a szepesi kamara adminisztrátorának az a helyzetrajza, amely szerint „az idegenek, nevezetesen a lengyelek és a zsidók, már a tavasz beálltakor megállapodnak saját levelezőikkel (birtokosokkal), valamint az egyes hegyaljai városok lakosaival a borárak tekintetében, a borokra előleget adnak és ennek fejében szüret idején az egész termést, vagy legalább is annak legválogatottabb hányadát követelik. Ennek következtében a földesurak, vagy akár a kincstár, nemkülönben a belföldi kereskedők, akiket ilyen elővásárlás nem biztosít, a rosszabb minőséget drágábban kénytelenek megvásárolni. Hozzájárul ehhez az is, hogy a lengyelek és a zsidók szüretkor minden helyet, völgyet és sarkot felkeresnek, kipuhatolnak s minden hazai előtt felvásárolják a bort”.¹⁰ Ugyanerről a gyakorlatról számol be Procop és Haugwitz tanácsos jelentése is. Azt írják, hogy „a lengyelek... szüretkor személyesen jelennek meg, sőt még szüret előtt szerződést kötnek a borgazdákkal, foglalót adnak, s az ilyen előlegezésekkel olcsó árat erőszakolnak ki.”¹¹ Hasonló eredményre jut Fucker is. Megfigyelése szerint „a pénzszerzésre kényszerített jobbágyok („szegény emberek”) nyomban a szüret után, sőt sokszor már a tőkéről is, átlagáron, teljes egészében, vagy hordónkint eladják boraikat”.¹²

A zöldsavasárlásnak ez a gyakorlata a borok árát nagymértékben csökkentette. Erre nézve mind a hivatalok jelentéseiben, mind a magántermelők számadásai között, sok-sok példára találhatunk. 1720-ban írja Zolnay Trautsohn herceghez: „A boreladás érdekében minden követ megmozgatok, mindenképen igyekszem magamhoz csalogatni a kereskedőket, de nehezen megy a dolog. Mindaddig nem lesz a boroknak érté-

kük, amíg a szegényebbeknél bor található; mert ha egy kereskedő megjelenik, már a síkföldön megrohanják és szinte kéri, hogy vásároljon, borukat olyan áron kínálják, mellyel még munkájuk és költségük sem térül meg.¹³ Más alkalommal Ottlik írja, hogy a szegényebbek borukat eddig még sohasem hallott áron értékesítik, nevezetesen 10 vagy 12 forintért.¹⁴ Egy másik jelentésben azt olvassuk, hogy ha valahol kereskedő jelenik meg, a lakosság nyomon követi, borvásárlás céljából magához hívja, s pénzhány, avagy nyomora miatt olyan árban állapodik meg vele, amilyent a kereskedő kíván.¹⁵ Nem kis veszedelem rejlik abban is, hogy a kapzsibb lengyelek a silányabb termésvidékeket keresik fel s a szegénységben élő jobbágyoktól a legalacsonyabb áron veszik borukat. Kiemeli ez a jelentés, hogy ez a gyakorlat előbb-utóbb a kereskedők kárát fogja előidézni.¹⁶ Egyesek egyenesen azzal a céllal keresik fel éppen a pénzben szűkölködő termelőket, hogy kényszeráron vásárolhassák össze boraikat.¹⁷ A jobbágyság, a borkereskedés hasznát és jövedelmező voltát felismerve, később már nemcsak saját borainak eladásával foglalkozott, hanem tiltott módon helyenkint jó, de néha rossz minőségű bort is összevásárolt és azt hegyaljaiként adta el.¹⁸ Ez a nagy verseny idézte elő, hogy a lengyelek nem egy helyen szerezték be teljes szükségletüket, hanem az egész Hegyalját végigjárták, hol 10, hol több, vagy kevesebb hordó bort vásárolva.¹⁹

E verseny másik következménye volt, hogy a nagvbirtokosok is azon az áron kényszerültek árujukat eladni, amelyet érte kínáltak,²⁰ de nagyobb lévén a befektetésük és a minőségi termelés fokozásával egyre több a kiadásuk, sok esetben a befektetett tőkét sem kapták vissza, és csak azért folytatták tovább a termelést, mert remélték, hogy idővel kiadásaiik visszatérülnek, állapította meg Berzeviczy.²¹

Ugyancsak ennek a versenynek kell tulajdonítanunk, hogy egyes birtokosok félték a többtermeléstől, mert az lenyomta az árakat.²² A tőkegazdálkodás ismert elvei mutatkoznak már a borkereskedelemnek ebben a vonatkozásában, jöllehet hasonló jelenségekkel ebben a korban még nem igen találkozunk. A nagy verseny és a termelést akadályozó eladási zavarok kiküszöbölésére csak egy mód lett volna: a termelők megfelelő szövetkezése. Ámde egy olyan, egész or-

szágrészt felölelő hatalmas területen, mint amilyen a Hegyalja volt, minden termelőnek megvolt a maga sajátos érdeke, s mert mindenki a magáét tartotta a legfontosabbnak, szövetkezésre nem kerülhetett sor. Ha pénz ütötte a markát, a jobbágy nem törődött a nagybirtokos szempontjaival: hajlandó volt áron alul is elkótyavetyélni borát, csak hogy elodázhatatlan szükségleteit fedezhesse. A termelők és eladók rendezetlensége, az eladási versengés különféle túlzásai csak megfelelő országos intézkedésekkel lettek volna kiküszöbölhetőek, vagy megelőzhetőek. Az egykorú közigazgatás tett is erre kísérletet.

Központi elosztás megszervezése éppen a terület nagysága miatt elképzelhetetlennek látszott. Ez legfőljebb az egyes városokban, mint Budán, Sopronban valósulhatott meg. A központi elosztásnak főelve az arányosság volt. Mintáját egy tipikusan kispolgári német városban, Gebweilerben találta meg, ahol a lakosok abban állapodtak meg, hogy a bort a termelők sorrendjében kell eladni. A termelők neve a városházán volt kifüggesztve. Ha a vásárló a névsorban legelsőnek a termékét nem találta megfelelőnek, akkor tovább mehetett a másodikhoz, majd a harmadikhoz és így tovább, de a hivatalos sorrendet mindenkor meg kellett tartania. Ha valaki egy hónapon belül nem tudta eladni már megízlelt borát, akkor a sorrend utolsó helyére került, mert áruja rossz minőségűnek bizonyult.²³

Ez a céhszellem, amely a vásárló kiválasztását a közérdeknek rendeli alá, Magyarországon, a falvak borkereskedelmében, nem érvényesülhetett. Itt nem is lehetett volna az eladás sorrendjét megállapítani. A konkurencia visszaéléseinek megakadályozására a hatóságok itt más megoldást javasoltak, nevezetesen azt, hogy a termelőket ne kereshessék fel a kereskedők, hanem ott legyenek kötelesek árujukat beszerezni, ahol a kereskedelem útjai egyesülnek. Ez a gócpont a XVI. századtól kezdve Kassa volt. Ennek az elvnek érdekében már a XVI. században figyelmébe ajánlotta Miksa király a szepesi kamarának, akadályozza meg a főkapitány segítségével, hogy a borkereskedők különleges királyi engedély nélkül Kassától délre hatolhassanak, kivéve azokat, akik a kamarai birtokon akarnak vásárolni.²⁴ Ez lett volna a központi elosztás gondolatának megvalósítása, amelynek keretében Kassa vásárolta volna fel és adta volna tovább az egész termést a lengyel kereskedőknek. Ennek a gondolatnak érvényesítéséhez azonban

olyan kereskedői szervezetre lett volna szükség, amilyennel még a jól kiépített Kassa városa sem rendelkezett sem a XVI. században, sem később. A város falain belül elhelyezett borok között a lengyelek szabadon válogathattak volna. Ez a terv elsősorban a város hasznát szolgálta, de viszont sértette volna a termelő birtokosok jogait és érdekeit, s így nem valósulhatott meg. A XVII. században még egyszer felmerült e gondolat. A kamara újból elrendelte, hogy a kereskedők közvetlenül ne kereshessék fel a Hegyalját, s bármennyire is tiltakozott a legjobban érdekelt Zemplén vármegye, ragaszkodott álláspontjához: „Méltányos, hogy az ország minden lakosa egyformán részesedjék a haszonban.”²⁵ A közjóra való hivatkozásnak ez a már XVIII. századnak tetsző gondolata alkalmasint közvetlen érdeket is takart. A kamara ugvanis maga is nagymértékben foglalkozott boreladással, semmikép sem volt tehát ingyére, hogy a kereskedők akárkitől vásárolhattak s emiatt esetleg elkerülték a kincstári birtokokat. A megszokott helyen vásárló kereskedő azonban nem igen hagyta ott termelőjét, hanem továbbra is nála iparkodott beszerezni szükségletét. Igaza volt a kamarának, hogy más termelők emiatt nem tudták elhelyezni fölöslegüket, de hogy nemcsak ez a szempont vezette rendelkezésében, azt a rendelet alábbi részlete igazolja: „Az észszerűség azt parancsolja, hogy inkább a benszülöttek, akik az ország terhét viselik, mint a külföldiek, részesüljenek” abban a haszonban, amely a közvetítésemből származik.²⁶ Sokszor megtörténik ugyanis, hogy „az ilyen külföldi kereskedők tüstént a szüret után olcsó áron szerzik be szükségletüket, a kincstári borokat, valamint a nagybirtokosoknak a városokba szállított borát pedig elhanyagolják, jóllehet, előbbiek nagyobb fontosságúak és Ófölsége közérdekű céljaira szolgálnak”.²⁷ Az lenne eszerint a legcélszerűbb, ha a kereskedők csak a városokban vásárolhatnának. Mindezeknél fogva el kell rendelni, hogy a csalások és a visszaélések elkerülésére a bort a városokba kell szállítani, s onnét addig nem szabad elszállítani, amíg a harmincadot utánuk meg nem fizették. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha a lengyeleket Kassán alúl tovább nem engedik.²⁸

Ez a nagyvonalú kamarai rendelet a termelők érdekét szolgálta, s mint szavaiból kitetszik, igazságosabb vevőkör-elosztást teremtett, sőt egyúttal a vámpolitika követelményei-

nek is megfelelt volna, mert a boroknak városokba történő szállításával elvette volna a kiváltságok élet és a közvetítői haszonhoz számíthatna volna a vámjövédelmet. Megvalósítása azonban, mint már jeleztük, elsősorban azért nem volt lehetséges, mert nem volt megszervezve maga a termelés, nem volt bejelentve, kinek mennyi az eladó fölöslege. Minden áruszervezet legelső feltétele a termelés és az eladás teljes kiépítése. Mindaddig, amíg a kínálat mértéke nem ismeretes, a kereslet igényei sem elégíthetők ki. Az intézkedés kudarcának másik oka a kereskedők hiányában keresendő. Bizonyára igen kevés birtokos vállalkozott volna arra, hogy termését maga szállítsa a városba, s még kevesebb jobbagy tehette volna meg ugyanezt. Az viszont, hogy ne lengyel, hanem magyar kereskedők bonyolítsák le a délről észak felé irányuló forgalmat, annál kevésbé lett volna lehetséges, mert épp ezzel a mozgalommal egyidejűleg kezdődik meg a zsidók és a görögök kiküszöbölésére irányuló törekvés, mely a különben is vékony kereskedőréteget még inkább megritkította. Ilyen módon ez a szinte tanulmánynak beillő terjedelmű kamarai rendelet csak elméleti értékű maradt, de mint ilyen: jellemző a hivatalos szervek gondolkodására s egyben a magyar közgazdasági szemlélet egykorú állapotára.

A fentiekhez hasonló jelentőségű az a kamarai rendelkezés is, amely — arra hivatkozva, hogy a lengyelek a szegényebb néprétegektől felvásárolják az asszúszőlőt, maguk készítenek aszúbort, s ezzel kárt okoznak —, eltiltja az asszúszőlő eladását: „Méltánytalan és igazságtalan, hogy azt a hasznot, melyet a lakosoknak kellene élvezniök, akik nagy költséggel művelik szőlőiket, idegenek arassák le.”²⁹ Ez a rendelkezés valóban a XVIII. század társadalomvédelmező elméleti iskolázottságának gondolatvilágába illeszthető és nagyon hálás faladat várna arra a kutatóra, aki a szepesi kamara tisztikarának történetét feldolgozva, kiderítené, kik fogalmazták ezidőben a kamarai rendelkezéseket. Az intellektualizmus hatását a közigazgatás gyakorlatában nagyon szépen ki lehetne domborítani, tekintettel arra, hogy ez a gondolatvilág nem volt idegen a kor irodalmától sem. Egyébként ez a rendelkezés később az 1736. évi bizottság javaslatai között is megtalálta szellemi utódját s 1737-ben az udvari kamara valóban meg is tiltotta, hogy olyanok készítsenek aszú-

bort, akiknek szőlőbirtokuk nincs.³⁰ E javaslat szerint a „lengyel urakat ama régi jó szokás helyességéről kellene meggyőzni, hogy boraikat mágnásoktól, nemesektől és megbízható hitélő személyektől vásárolják, s a kóstolásra hitelképes személyeket küldjenek ki.”³¹ Hozzáfűzi a javaslat szerkesztője, hogy a lengyelek által adott megbízólevelekben arra is gondot kellene fordítani, hogy ne annyira az olcsó borokat keressék a megbízott személyek, hanem inkább a kiváló minőségűeket.³² Szentiványi Józsefnek ez a javaslata természetesen a nagybirtokosok érdekét szolgálja, de meg kell állapítani, mert hozzátartozik az igazsághoz, hogy valóban: *jobb minőségű borokat elsősorban a nagybirtokosoknál lehetett találni*. Ez derül ki a felkutatott lengyel forrásokból, melyek azt is elárulják, hogy melyik bor kitől való és milyen minőségű. Az imént említett Szentiványi József is azt állítja, hogy „a szegényebb rétegeknek kiemelkedőbb helyeken szőlőjük nincs, inkább kertjeik vannak, amelyeket mégis szőlőknek kell nevezni, bár mélyebben fekszenek és bennük különféle főzelékféléket is termelnek; de hogy jobb minőségű bor innét származhasson, egyetlen épeszű ember sem állíthatja.”³³ Ilyen módon az igazi termelésvédelem egyben a nemes rétegek védelmét feltételezi.³⁴

A termésvédelem, az ár, a minőség stb. kérdésével kapcsolatban láttuk már, hogy milyen társadalmi rétegek vettek részt az eladásban és közvetve a kereskedelemben. A tárgy fontossága azonban megkívánja, hogy az eladók társadalmi megoszlását részletesebben is kifejtsük. A rendeletek legnagyobb része a nagybirtokosokkal foglalkozik, legelső feladatunk tehát annak megvilágítása, mennyiben vett részt a nemesség a borkereskedelemben. Ez a kérdés szoros kapcsolatban áll magával a termeléssel is, hiszen láttuk, hogy a nemesek rendszerint sajáttermésű boraikat árulták akár közvetlenül a kereskedőnek, akár úgy, hogy kiszállításukról is maguk gondoskodtak.

Már a XV. században is nyomát találjuk annak, hogy nemesek borral kereskedtek. Mátyás király Kassa város panaszára arra utasítja Zápolyai Imre szepesi grófot, vizsgálja meg, igaz-e, hogy „egyes nemesek és más birtokos személyek, akik kiváltságaik és szabadságuk helytelen értelmezésével falvaikban és birtokaikon árügyjűtőhelyeket szerveztek, ott idegen borokat gyűjtenek össze s azokat a polgárok szabadságának

kárára és sérelmére adják el," és ha igaz a vád, büntesse meg a visszaélőket és tiltsa el ettől a nemeseket.³⁵ Az uralkodónak ez a rendelete nem igen járhatott eredménnyel, mert nyolcvan évvel később megismétlődik a panasz, hogy „főurak és nemesek a haszon kedvéért oly mértékben foglalkoznak kereskedelemmel, hogy a gyengébbeket megfosztják a kereseti lehetőségektől.”³⁶ A XVI. század végén gazdag főurak is foglalkoztak borkereskedelemmel; ez ellen a pozsonyi kamara a kincstár érdekében tiltakozást jelentett be.³⁷ Eredménye ennek sem volt. Továbbra is előkelő emberek egész sorával találkozunk a borkereskedéssel foglalkozók nevei között. Vásárolt borral kereskedett a XVI. században pl. Senach királyi kapitány, aki külön kiviteli engedélyt kapott.³⁸ Magyarányú borkereskedést folytattak a rézkivitel mellett a Thurzók is, köztük elsősorban János, aki krakkói polgárjogot is nyert, hogy vámmentesen szállíthasson.³⁹ Paxy Anna is arról értesíti férjét: „Értém, hogy Krakóban az bor igen drága. Im négy szánnal küldöttem bort, még meg nem jöttek.”⁴⁰ Uzfalvai Uz György 12 hordó bort adhat el Lengyelországban.⁴¹ Ecsegi Báthori György több ízben is szállíttatott bort Lengyelországba, s egész kereskedelmi hálózatot épített ki;⁴² Daróczy János és Kozmay János azért kér borkivitelre engedélyt, hogy testvérét az eladandó bor árán a tatárfogságból kiválthassa.⁴³ Feyerváry Imre, a szepesi kamara titkára, a kamarával szemben fennálló tartozását akarja kiegyenlíteni borkivitel útján.⁴⁴ Nagy borkereskedő volt Ungnád Kristóf egri kapitány is; több alkalommal és nagy tételben, 100 hordónként szállított Lengyelországba.⁴⁵ Hozzá hasonló vállalkozásokat bonyolított le Balassa András;⁴⁶ Mágócsy Gáspár régéci birtokos egyike volt a legnagyobb borkereskedőknek; Lednicze várába vitette borát, onnét szállították megbízottai Lengyelországba;⁴⁷ különösen Zamoyski János (Zanoski-nak írja) részére bonyolított le nagyobb megrendelést, e lengyel kancellár udvartartása ugyanis nagyobb mennyiséget emésztett fel. 1585-ben írja Mágócsy Kassa város tanácsának: „Thowabba kegyelmeteket arról találnám meg, hogy az lengiel cancellarius Zanoski János, ki kegyelmeteknek írt is, ajanlia baratságátt itts zomzédságomban; és ker azon, hogh bor wewő embereknek segítséggel lennék; kérem azért kegyelmeteket mint bizotth uraimath, baráthjimatt, hogh engeggye megh kegyelmetek Cassan alól, ahol borokat találnak neki,

vehessek megh és bántás nekul vihessek be neki, kierte eö is, mivel hogh craccai fú starosta is w most, baratsaggal leszen kegyelmeteknek."⁴⁸ Nagy borkereskedő volt még Pálffy Miklós is, de ő a lengyel kivitel helyett inkább a biztosabb osztrák kivitel választotta, hadseregszállító lett és térítési ár helyett a kincstár a vámokat kötötte le, mintegy bérletként, javára; a 80 dénárért vett legfinomabb bort 2 tallérért adta el.⁴⁹

A XVII. században is tovább folytatódik a borkereskedő nemesek sora. Az alábbiakban természetesen csak azokról emlékezünk meg, akik nem várták helyükbe a lengyel kereskedőket, hanem maguk szállítottak, hogy ezzel is nagyobb hasznot biztosítsanak maguknak. Kiemelkedik közülük Prépostváry Zsigmond, akiről maga I. Rákóczi György mondotta: „Az borral neki nagy kereskedése vagyon Lengyelországban, az howa mind az ország constitutioja ellen s mind az harminczadoknak nagy kárával sine omni solutione tricesimae libere (a harmincadvám fizetése nélkül, szabadon) akarja borait beküldeni, kit praetendált s kívánni is fogja.”⁵⁰ Jakabfalvay Miklós, II. Rákóczi György svédországi követe, hasonlóan nagy tételben szállított Lengyelországba, így pl. 1656-ban 200 hordóval,⁵¹ Varsóban külön borügynököt is tartott, hogy az évenként kiszállításra kerülő 200 hordó bor eladásáról gondoskodjék.⁵² Még nagyobb tételben szállított Wesselényi Ferenc; 1657-ben évi 400 hordó kivitelére kapott engedélyt⁵³ s ezt a mennyiséget valóban ki is szállította, természetesen nem egyszerre, hanem kisebb-nagyobb tételekben; 1660-ban egyszerre 80 hordót küldött famulusa, Hogreph Jakab útján.⁵⁴ A fenti kiváltáslevelet 1665-ben megújíttatja és annak érvényét maga a szepesi kamara is elismeri, tehát mint legalacsonyabbfokú hatóság nem gátolja meg a szabad kivitelét.⁵⁵ Vitnyédi István a Dunántúlról szállított bort Krakóba; több krakkói kereskedővel kapcsolatban állott.⁵⁶ Thököli Imre 1682-ben 904 hordó és 99 átalag borából 215 hordóval és 18 átalaggal küldött a lengyel piacokra, azonkívül 50 hordót lengyeleknek el is ajánlkozott, ilymódon maga is a nagybani borkereskedők közé szegődött.⁵⁷ Neki egyébként Lengyelország egyes városaiban megvoltak az állandó vevői, akik egész szállítmányát átvették. Ugyességére jellemző, hogy amikor 1683 május 19-én Okolicsányi, egyik tisztartója, Lengyelországba 100 hordó bort szállított, „vitt el magával egy általag óbort, melyet bichi

(bieczi) kamarán adtunk pro honorario". Mai szóval vesztegetésnek fordíthatnók ezt a kifejezést.⁵⁸ Homonnay Drugeth János 200 hordó bor szállítására kapott engedélyt 1643-ban,⁵⁹ de törvénytelen úton, mint a csempészetről szólván már láttuk, ennél sokkal nagyobb mennyiségben szállított. Foglalkozott borkereskedelemmel maga az esztergomi érsek, Szelepcsényi György is, csakhogy ő nem Lengyelországba, hanem Morvaországba és Sziléziába szállított.⁶⁰ Bizonyos, hogy a nemesség bekapcsolódása az aktív kereskedelembé a kereskedelem szociológiai jelentőségéről tanúskodik. De ennek felismerése mellett is hangsúlyoznunk kell, hogy a nemesség rendi kiváltságai magának a kereskedelemnek nem váltak előnyére, mert ha a nemességet gazdagította is, a kereskedőréteget károsította, főként pedig csökkentette a kincstár bevételeit. A lényeg az, hogy *a nemesség bekapcsolódása a kereskedelem megbecsülését fokozta és hozzájárult ahhoz, hogy a hivátásos kereskedőkről alkotott morális szemlélet kedvezőbb ötvözetet nyerjen.*

A XVII. század termelőinek egy része árueladással, közvetlen szállítással is foglalkozott, tehát aktív kereskedelmet folytatott. Ezzel szemben a XVIII. században, a Rákóczi-féle szabadságharc után, mintha egyszerre megváltozott volna a nemesi életforma. A régen kereskedő nemesek belesüllyedtek valami ernyedtt közönybe s mintha belefáradtak volna elődeik üdoadó szervező és vállalkozó munkájába, egyszerre abba hagyták az aktív kereskedelmet, e helyett helyükbe várták, vagy furfangos eszközökkel próbálták magukhoz csábítani a kereskedőket. Ebben a korban már nem hallunk a Wesseleinyiek, Jakabfalvayak nagy vállalkozásairól. Állandó tanácskozások tarkítják az életet, amelyek arra irányulnak, hogy milyen módon kapcsolják ki az eladásból a jobbgyságot, hogy a nemesség előnyeit biztosítsák. A vállalkozástól való irtózás és a várakozás pszichózisa vett erőt a lelkeken, s ez a pszichózis ráfeküdt az egész hegyaljai termelésre. Csak ritkán akadtak kivételek, akik megmutatták a kereskedelem nagyobb hasznának lehetőségeit. Ez az a kor, melyről Fürst porosz kancellár a magyarsággal kapcsolatban azt állapította meg, hogy a „lakosság lustasága” idézte elő az ország szegénységét.⁶¹ Ebben a korban a vámkönyvek már nem beszélnek kismanes kereskedőkről. Mintha a szabadságharc elvesztése az emberekben valami morális befelé fordulást idézett volna elő,

amelynek szemléleti síkjába nem illik a kereskedelem és az azzal együttjáró feladatok megoldása. A várakozás persze magára a termelőre sok előnnyel járt, de ugyanakkor rendkívül hátrányos is volt, mert a kikapcsolódott magyarság, mint a következő fejezetben látni fogjuk, más kereskedőelemeknek adta át helyét.

A bortermelés fontosságát ettől függetlenül mindenki elismerte, és fölöslegét, sőt vásárolt borát is igyekezett, ha csak tehette, lengyeleknek eladni. A különbség csak az, hogy nem kereste, hanem helyébe várta a vevőt. Jellemző erre a magatartásra Trautsohn hercegnek az a rendelkezése, amely a pénztárnoka részére adott utasítás 8. pontjában foglaltatik: „Ha lengyel urak vagy más borkereskedők jelennének meg, a legnagyobb udvariassággal kell őket fogadni és ha a jószágkormányzó távol van, akkor a pénztárnok ne másokat küldjön, hanem saját maga szálljon le velük a pincébe és irányukban a legjobb akaratot mutatva, minden nekik tetsző bor megízlelését engedje meg. A vásárló urak kérdésére az előzetesen már megállapított első árat közölheti, de a végső megegyezés céljából vezesse őket a kormányzóhoz és itt állapítsák meg a végső árat, mint az uradalom hűséges tisztartói.”⁶² Ez az utasítás az egész gazdálkodás lényegét elárulja: a legelőzékenyebb bánásmód a kereskedőkkel, de merő passzivitás, tartózkodás minden kezdeményezéstől. Természetes, hogy amikor állandó pénzszüke kínozza a termelő nagybirtokosokat, a kereskedők egymástól való elcsalogatása napirenden volt. Ez a helyzet bizonyos kiszolgáltatottságot idézett elő szemben a régi gyakorlattal, amely mellett a termelő maga gondoskodott árujának külföldre szállításáról. Igaz, hogy ez a mozgékony kockázattal járt, de mégsem kellett minden jelentést azzal a szomorú akkorddal zárni, hogy „ma sem jött egyetlen kereskedő sem.” „A borvásárlás hiánya miatt az uradalmi pénztár jelenleg teljesen üres,” jelenti Szögyén János.⁶³ Ez a hang állandó kísérője a számadások mellékleteinek. Mert ha voltak is olyanok, akik reformokkal és vállalkozások szervezésével foglalkoztak, mint pl. Ottlik Pál, az ő gazdája, Trautsohn herceg sem volt hajlandó kockázatos vállalkozásokba bocsátkozni s így a közigazdasági élet nagy kárára minden új szándék csak gondolat maradt, megvalósulni nem tudott. Pedig éppen a Trautsohn-uradalomról állapítja meg Jármay, annak ellenére,

hogy a borkereskedelem mennyiségéről sejtelve sincs, hogy ott a „mezőgazdaság egészen a bortermelésre támaszkodik, a szőlő jövedelme az uradalom haszna.”⁶⁴ Az uradalom minden erejével igyekezett bortermését külföldre eladni, de azt kívánta, hogy az árut a termelés helyéről szállítsák el s ne neki kelljen annak elszállításáról gondoskodnia.⁶⁵ Ez a magatartás már korábban kialakult hagyományokra vezethető vissza. A regéci uradalom termésének híre, neve volt a lengyel piacokon még azokból az időkből, amikor ezek a birtokok még a Rákóczi-család tulajdonában voltak, s gyakran vásároltak ott lengyel kereskedők különféle minőségű borokat. 1689-ben is 125 és fél hordóval adott el Bánóczy Ferenc borfelügyelő „lengyel kereskedőknek.”⁶⁶ Sőt II. Rákóczi Ferenc is utasítja tokaji tisztartóját, hogy a rossz szüret miatt mutatkozó kevés termés pótlására vásároljon bort, „hogy annál több lucrum lehessen rajta.”⁶⁷

Ilyen hagyományokon épült fel a Trautsohn-uradalom borgazdálkodása s Lengyelország felé irányuló borkereskedelme. A Rákóczi-féle szabadságharc után az uradalom ismét megpróbálta felújítani azokat a régi kapcsolatokat, amelyek gazdagságának egyik forrását képezték. Már 1714-ben felkeresték az uradalmat „lengyel és skót borkereskedők”, akiknek céljuk, hogy Tokajban és Tolcsván bort vásároljanak.⁶⁸ Egy Christie nevű lengyel kereskedő állandó szerződést is kötött bizonyos mennyiségű bor átvételére, 1716-ban.⁶⁹ Vásárlói közé tartozott Radziwill herceg is, aki 1717-ben 20 hordóval vett a sárospataki borból.⁷⁰ De a lengyel kereskedők nem mindenkor jönnek el az áruért „és ha megjelennek is, habozó félenkséggel tárgyalnak az árakról.”⁷¹ Később is alig lehet találni egy-egy vásárlót.⁷² Ez teszi indokolttá azt a panaszt, melyet Zolnay Zsigmond kormányzó foglal írásba: „A bor eladása ezen a vidéken szerfölött nehézkes. Voltak ugyan nálam egyes kereskedők, akiknek legnagyobb része megízlelte a bort, de azután az árról nem tárgyalva, vagy egyáltalán az árról nagyon fölületesen beszélve, eltávozott. Legutóbb is, mintegy három nappal ez előtt az előkelőbbek közül egy Herinzon nevű varsói kereskedő volt itt, aki a borokat megízelve, a jobbakból 100 hordóval akart vásárolni, — már 1714-ben is vett —, de 15 imperiálnál többet semmiképen sem akart értük fizetni, s ezt is csak a válogatottan jókért. S miután határozottan kijelentet-

tem, hogy 20 imp. alúl nem adhatom el, ő is eltávozott, azt ígérve, hogy vissza fog térni, de hogy valóban vissza fog-e jönni néhány nap múlva, nem tudom, minthogy ezt mások is megígérték, de nem jöttek, mert olyanoktól vették meg a kívánt bort, akiket a pénzhiány szüksége nyomott s olyan áron, melyet maguk határoztak meg." Hozzáfűzi Zolnay ehhez a jelentéshez azt az egész korra jellemző javaslatot: „Mégha olyan kereskedőkről lenne szó, akik egyszerre 500—600 hordóval vásárolnának, kevésbé fontolgtánám az eladást, habár alacsony árat is kínálnak értük, mert jelentékeny bevétel származnék és az alacsonyabbrendű bor egy része is eladható lenne; de ha a legjobb minőségű borból adok el 100 hordóval azon az áron, melyet a kereskedő kíván, akkor a jó bor legnagyobb részét kell kiadnom s kétségem van az iránt, vajjon a rosszabb minőségből megfelelő áron bármit is el tudok-e adni.”⁷³ A herceg csodálkozását fejezi ki, hogy a bor eladása oly nehézségekbe ütközik, pedig szüret idején a lengyelek vásárolni szoktak. Utasítja kormányzóját, hogy az árkérdésben önállóan járjon el és ne várjon minden alkalommal külön felhatalmazásra.⁷⁴

Trautsohn herceg alkalmazottai minden igyekezetükkel szabadulni akartak a borfőlöslegtől s ezért régi lengyel kereskedőkkel fennállott kapcsolatukat, valamint más összeköttetéseiket felhasználták, hogy lengyeleket vonzzanak uradalmukba. Zolnay írja 1722-ben, hogy tárgyalásokat folytatott az Eperjesen élő Róth Mihállyal, „aki látva az eladásnál jelentkező nehézségeket, tervet dolgozott ki; adja Isten, hogy ne legyen késő.”⁷⁵ A kapcsolatok fenntartása érdekében arra is vigyáztak, hogy a lengyeleknek lehetőleg csak jó minőségű borokat adjanak el, a gyengébbeket úgysis fel lehet használni korcsmáltatásra. 1726-ban pl. azt írja Ottlik Pál, hogy Patakon ezidén csak 20 hordó termett abból a borból, „melyet lengyeleknek el lehetne adni,”⁷⁶ a többbit Tályára kellett szállítani s ott keverve árusítani.

Gátolta az eladást az is, hogy egyes jószágkormányzók az árak tekintetében nem mertek megállapodni. Minden alkalommal külön-külön felhatalmazást kértek uruktól,⁷⁷ bár a herceg már említett rendelete ez alól felmentette őket. A bizonytalanság következtében több kereskedő faképnél hagyta őket és más birtokosokat keresett fel, olyanokat, akik maguk döntöt-

tek az árkérdésben. A távollevő földesurak kereskedelmi kapcsolataira ez az abszентizmus károsan hatott, nem is szólva arról, hogy a jószágkormányzók sokszor vissza is éltek a bizalommal^{77/a}, amit többek között az is igazol, hogy a kincstári bort ugyanebben az időben magasabb áron adták el, mint a Trautsohn-uradalomét. Az előbbi hordónként 17—29 forintjával, az utóbbi 7—20 forintjával kelt el. Természetesen időnként magasabbra is szöktek az árak, így pl. 1728-ban, mikor 56 hordót 32 forintjával⁷⁸ adták el, de a következő évben már csak 7—8 forintot fizettek egy-egy hordóért, annak ellenére, hogy a lengyel király Varsóba költözvén, nagyobb borfogyasztásra nyílt lehetőség.⁷⁹

A regéci uradalom legjobb vásárlói között találjuk Bártfa városát, melynek kereskedői 100 hordóval is vásároltak,⁸⁰ majd egyes lengyel kereskedőket, mint amilyen volt Seyfried, aki 1733-ban 90 hordóval vett egyszerre 1500 imp. forintért.⁸¹ Kux Keresztély 1747-ben 400 hordóval vett;⁸² Sajnok István 1766-ban 24 hordóval.⁸³ A lengyelek még akkor is gyakran vásároltak az uradalomból bort, amikor a politikai viszonyok következtében már nehézkessé vált a kereskedelem. Barvay Károly tiszttartóhoz intézett utasításában azt írja a herceg, nagyon vigyázzon a termésre, minthogy „legfőbb jövedelmünk mindenkor a bortermésből adódik”⁸⁴ s külön felhívja a figyelmét, hogy „a lengyelek és más vásárlók szüret idején szoktak jönni, amikor a bor eladása magasabb áron remélhető.”⁸⁵

Egyébként annak megvilágítása szempontjából, hogy miért vetettek oly nagy súlyt a belföldi kereskedelem helyett a külföldön való eladásra, tanulságos összehasonlítani az egy-egy hordó értékesítéséből származó hasznot. A belföldi kereskedelemben, ha itcénként korcsmáltatásra adták ki a bort, egy-egy hordó tiszta haszna hozzávetőleges számítás mellett 7—11 forintra rúgott, viszont a külkereskedelmi forgalomban átlagosan 20—30 forint volt egy-egy hordó ára; tehát ha az önköltséget is figyelembe vesszük, amelyet olymódon állapítunk meg, hogy a normális körülmények között kapott eladási ár hetven százalékát vesszük alapul, a külföldre eladott bor a belföldön értékesített bornál legalább kétszeresét többet jövedelmezett az uradalomnak.⁸⁶

A Trautsohn-uradalmon kívül más nagybirtokosok is foglalkoztak Lengyelország felé irányuló borkereskedelemmel.

Károlyi Sándorhoz írja Guth Kristóf Eperjesről: „Kevés harmadévi boromat hitelbe adtam, az áráért sem magam nem mehetek, sem emberemet nem merészelem beküldeni Lengyelországba, suspitiotól tartván.”⁸⁷ Még előzőleg, 1709-ben arról értesíti Guth a gazdáját: „Igaz dologh, azon becsületes lengyel megérkezett Varsavárúl, aki mindenkor tölem szokott borokat venni, sokszor hitelbe csak pénz nélkül adtam neki bort. Isten tudja miképen esett most, hogy Klobusitzky uram önagyságához menvén, ott vett, mindazonáltal engemet is ex antiqua notitia biztat, magától se hagyna el, mihelyt azokat eligazíthatja.”⁸⁸ Károlyi Sándornak eszerint Eperjesen volt egy állandó megbízottja, akinek pincéjében helyezte el a Lengyelországban értékesítendő bormennyiséget. Így kedvezőbb feltételek mellett adhatta el borfeleslegét, mert a kereskedőknek nem kellett a háború viszontagságait magukra vállalniok, ha bort akartak venni Károlyitól. Egyébként a Hegyalja legnevezetesebb bortermelői és eladói a XVIII. században, akiktől a lengyel főrangúak állandóan vásároltak, a következő családok voltak: Szirmay, Berényi, Szentiványi, Pető, Sztáray, Palásthy, Pécsi, Vörös, Olasz, Orosz, Keresztessy.⁸⁹ Mindezek elsősorban görög kereskedők közvetítésével helyezték el termésfölöslegüket a lengyel piacokon. Ezzel szemben a Szurmay, Kosuth, Okolicsányi, Szemere, Mednyánszky és gróf Barkóczy családok tagjai főleg Ossoliński lengyel főnemesnek és nagybirtokosnak adták el jóminőségű boraikat.⁹⁰ A dunántúli családok a XVIII. században borkereskedelemmel csak igen kis mértékben, vagy egyáltalán nem foglalkoztak, legföljebb a korcsmákon mérték ki a jobbágyok rosszminőségű termését, az uradalmiakat ők maguk használták fel.⁹¹

A hegyaljai bortermelők között nagyjelentőségű magának a *kincstárnak* szerepe, amely fölöslegét mindenkit megelőzve szándékozott Lengyelországban elhelyezni s ennek biztosítása céljából messzemenő intézkedéseket is foganatosított. Már 1567-ben arra utasította Miksa a szepesi kamarát: „Minden gondotok és szorgalmatok oda irányuljon, amire nevünkben a hivatalnokokat és jószágkormányzókat is figyelmeztessétek, hogy mindenki a maga helyén bort vásároljon s azt, amennyire érdekeink megengedik, *részben Lengyelországban adja el, részben pedig korcsmákra adja ki.*” Annál fontosabb ez a feladat, mert az így befolyt jövedelemből kell a helyi katoná-

ságot fenntartani.⁹² A kincstári bor értékesítésére Rueber ha talmas vállalkozást akart megszervezni. Ennek keretében évenként 1000 hordó bort helyezett volna el a lengyel piacokon. Erre nézve a kamara azt a véleményt terjeszti az uralkodó elé, hogy ily mennyiségben annál kevésbé lehet bort eladni, mert a kincstár egész termése nem éri el az 1000 hordót, sőt „az egész vidéken alig lehetne ennyi bort találni, vagy ha igen, nem sokkal többet.”⁹³ És valóban, ha az egykorú terméseredményeket ezzel a tervvel összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy a kamara álláspontja indokolt volt. 1575-ben a tokaji uradalomban mindenünnét csak 166 hordóval gyűjtöttek össze. Az 1576. évi termés várható eredménye egy jelentés szerint összesen 1205 hordó; ebből a helyi szükséglet, melyben már a katonaság és a korcsmáltatás is bennfoglaltatik, 1035 hordó; a kivitel számára tehát mindössze 170 hordó maradna.⁹⁴ Ez a mennyiség meg sem közelíti a kivitelre javasoltat. Ugyanez volt a helyzet más években is. 1579-ben pl. mindössze 3 hordó fölösleg maradt,⁹⁵ a többi elfogyott a korcsmákon és a katonaság részére.

De más akadályai is voltak a kincstári bor eladásának. A tokaji és a tarcali kincstári szőlők bortermése pl. nem volt elég édes a lengyelek számára. Hozzájárult a kereskedők elmaradásához az is, hogy a kincstári borok ára magasabb volt, mint más boroké, a kincstáriakat ugyanis Ungnád Kristóf főkapitány becsülte meg, s az általa megállapított árhoz ragaszkodni kellett. Nehezítette a szerződéskötéseket az is, hogy a kamara mindenkor készpénzzel kívánta az eladott áru értékét kiegyenlíttetni, holott mások hitelbe is adtak s így jobban vonzották a kereskedőket.⁹⁶ Kétségtelen, hogy a kincstári borkereskedelem ebben az időben bizonyos hivatali formákat öltött és a kereskedelem legnagyobb lendületet feltételező rugalmassága a hivatalos eljárások útvesztőiben elveszett, ami végső következményében az ügynek vált kárára. De nagy mértékben hozzájárult a kamarai borok eladásának nehézségeihez az is, hogy a földesurak erős versenytársak voltak.⁹⁷ Ők legjobb minőségű árujukat adták el a lengyeleknek, míg a kincstár a maga termésének legjavát Bécsbe küldte az udvar céljaira.⁹⁸ Ennek ellenére a kamara mégis kereskedett Lengyelország felé, elsősorban kassai kereskedők közvetítésével, akiknek 1593-ban is összesen 46 hordóval adott el.⁹⁹

A XVI. század hagyományait követve a XVII. században is foglalkozott a kincstár borkereskedelemmel, jóllehet ekkor már a hivatalos vizsgálat is azt állapította meg, hogy „a kamarai szőlőbirtokok rosszabb kezelés alatt állanak, mint általában a magánbirtokosokéi,”¹⁰⁰ ennél fogva termésük sem oly alkalmas az eladásra, mint amazoké. De a Wesselényi-féle szabadságmozgalom után elkobzott magánbirtokok oly mértékben felszaporították a kincstári szőlők számát, hogy hatalmas termésükből eladásra is bőven jutott. A XVII. század végén 582 szőlője volt a kincstárnak a Hegyalján. Ez a szám 1685-ben 182-re csökkent ugyan, de még ez is oly hatalmas terület volt, hogy föltétlenül fölösleget is termelt.¹⁰¹ Ha most még figyelembe vesszük, hogy 1686-ban 20.278 frt 4 denár, 1687-ben 46.335 frt 11 d, 1688-ban 16.008 frt 62 denár bevétele volt a kincstárnak boreladásból, s hogy az eladott mennyiségnek körülbelül 30 százaléka Lengyelországba került, akkor képet alkothatunk magunknak arról a forgalomról, amelyet a kincstár a borkereskedelem terén lebonyolított.¹⁰²

A XVIII. században fokozódott a kamarának eladásra irányuló tevékenysége, s eljárásában immár bizonyos tervszerűség is mutatkozott. 1726-ban az udvari kamara arra hívta fel a szepesi kamarát, hogy készítsen számadást minden helység borterméséről, külön feltüntetve a jobb és a rosszabb minőséget, s megjelölve, hogy mennyit lehet ebből korcsmákon kímélni s mennyit Lengyelországban értékesíteni. Hangsúlyozta, hogy ha gyenge a termés, nem kell eladni a lengyeleknek, mert a belfogyasztás is felemészti.¹⁰³ Ez a szellem különben már korábban is érvényesült, amikor a szepesi kamara felhívta Klobusitzky Gáspár és Thornay János tisztartót, hogy „ennek az évnek terméséből 100 hordó jobbminőségűt kiválasztva, az első adandó alkalommal szállíttassa akár Kassára, akár Eperjesre s a fennmaradt 105 rosszabb minőségűt az uradalom korcsmái számára tartsa fenn.”¹⁰⁴ Két év múlva is azt jelenti a szepesi a magyar kamarának, hogy „a szüret befejeztével a borokat minél gyorsabban pénzzé teszik és még novemberben 5000 forintot, decemberben pedig újabb 5000 forintot küldenek majd fel.”¹⁰⁵ Hasonló intézkedésről olvasunk abban a Márayhoz intézett utasításban, mely szerint a Lengyelországban felmerült politikai zavarok következtében a bor igénylése tekintetében várható érdeklődés csökkenése miatt föltétlenül szük-

ségesnek látszik, hogy a bort amilyen áron csak lehet, adja el,¹⁰⁶ de 30 tallérnál azért lejjebb ne menjen, mert mindenütt 40 tallér a bor ára. Ez a megkötés természetesen megnehezítette a boreladást, hiszen láttuk, hogy ebben az időben általában hordónként 20 forinton alul adták el a borfőlöslegüket más uradalmak. A kényszerhelyzet hatására a kincstár is lejjebb szállította igényeit; 1727-ben már 25 tallérjával adott el 60 hordó bort a magyar borkereskedő társaságnak.¹⁰⁷

Ezekben az években több lengyel kereskedő kereste fel a kincstári uradalmakat és részben készpénzért, részben hitelre vásárolt tőlük bort. 1734-ben Chevalier és társai összesen 22 hordóval vettek, átlagosan 8 és fél aranydukátért, mindössze 770 rajnai forint értékben;¹⁰⁸ 1735-ben Leskovics György var-sói kereskedő 6 hordóval vett a 7 és fél aranyért, összesen 186 rh forintért;¹⁰⁹ ugyanakkor Soldadini lengyel kereskedő 60 hordóval;¹¹⁰ majd Chaim Mihály zsidó Dukláról 32 hordóval 936 rh forintért¹¹¹; Christiae János ugyancsak ezidőben 105 hordóval összesen 1890 tallérért,¹¹² még korábban Ertzl Erhardt orvos 60 forint értékben.¹¹³ Az adatok szaporítása a kérdést nem világítaná meg, ennél fogva csak azt említjük még meg, hogy 1747 ápr. 8-án és május 18-án összesen 2150 frt és 12 kr volt a borbevétel. Igaz, hogy a közbeeső napok semmit sem eredményeztek, de ezek a számok is fogalmat nyújtanak a kincstári kereskedelem forgalmáról.¹¹⁴

A kincstári borok eladásának sokszor nehézkes feltételei voltak. Különösen akkor, amikor egyesek visszaélései miatt az ellenőrzési megszigorították. Ezekben az esetekben a kamara vette fel a borrendelést s közvetlenül utasította a „kincstári borkezelői hivatalt”, hogy a szóbanforgó személy részére meghatározott mennyiségű bort adjon el s a bor árával a kamarai főszámvevőség előtt számoljon el.¹¹⁵ Ez az ellenőrzés a visszaéléseket korlátozni tudta ugyan, de véglegesen megakadályozni mégsem volt képes, mert az eladással foglalkozó személy minden esetben kérhetett más összegről ellennyugtát, mint amennyit a vásárló valóban fizetett.

A kereskedelem társadalmi megoszlása tekintetében a legfontosabb szerepet a városok játszották. A városok, mint termelők és mint közvetítők egyformán kivették részüket a lengyelországi borkivitelből. Éppen ezért célszerű annak a kérdésnek boncolgatása, miben jutott kifejezésre a városok ke-

reskedelmi tevékenysége magának a kereskedelemnek lebonyolításában. Ebből a szempontból a lengyel és a magyar városokat nem tárgyalhatjuk külön, mert a legszorosabb kapcsolatban állván egymással, tevékenységük összeolvadt: egyik az eladó, másik a vevő vagy közvetítő, illetve megbízó szerepét játszotta.

A Lengyelország és attól észak felé irányuló borkereskedelmet a XVI. század előtt teljes mértékben a felvidéki városok irányították. Ezeknek a polgárai közül került ki a legtöbb magyar kereskedő, úgyhogy még a délmagyarországi borteremés fölöslegét is ők közvetítették Kassán túlra. Kassa, Bártfa, Lőcse, Eperjes, Kisszeben volt a legtevékenyebb. E városoknak a XVI. századi fejlődés alatt és után is az lett volna a legfontosabb érdekük, hogy lerakat-, valamint árumegállító joguk érvényesítésével a dél felől irányuló áruforgalom, valamint az észak felől kiinduló igénylés falaik között találkozzék. Legfőképpen érdeke volt ez Kassának, amely a XVI. század közepére már átvette a vezetést a szepességi, valamint a határmenti városoktól. Ennek a törekvésnek jogosságát ismeri el az a válasz, melyet a király az 1559. évi országgyűlés felterjesztésére adott. E szerint „a szabad királyi városok panaszkodnak, hogy nagyon sok külföldi saját borszükségletének legnagyobb részét e városok kárára Kassán túl fekvő helyeken szerzi be; ennek következtében mások is, akik eddig a részükre fizetett adóból és jövedelemből éltek (a földesurakra céloz), foglalkoznak borkereskedelemmel, bár mindezeig ez a szabad királyi városok bevételét szolgálta; e helyzet miatt sok mágnás és nemes élvezi azt az előnyt, melyet eddig csak a városokban élők szoktak.” Tekintettel ennek a gyakorlatnak káros voltára, Ófelsége azt szándékszik törvényerőre emelni, hogy senki idegen kereskedő az árumegállító joggal felruházott helyen túl délre ne haladhasson.¹¹⁶ Ime, mint akarták a városok meggátolni a kereskedelmi életnek azt a törekvését, hogy áruját ott szerezze be, ahol neki legmegfelelőbb volt. De sem ez a szándék, sem a már tárgyalt az a terv, mely az árut az igazságos elosztás érdekében összpontosítani akarta, nem tudott megvalósulni. Az élet egyszerű eszközökkel, de annál következetesebben érvényesítette azt az elvet, hogy ahol nagyobb a kínálat, ott lendületesebb a forgalom. Amennyire természetes volt a XVI. század előtt, hogy a felvidéki városok minden

versenytárs nélkül saját erejükkel bonyolították le a kereskedelem legkisebb részleteit is, annál nehezebb lett volna ennek a feladatnak megvalósítása a XVI. században. Ettől kezdve ugyanis már nagyobb volt a tárgykészlet, élénkebb a termelés, szélesebbkörű a termelőréteg. Ez az oka, hogy bármennyire kifejlődött is a városok önálló hatalma és jurisdikciója, a kereskedelmet korábbi állapotában megmerevíteni nem tudta.

A városok a belkereskedelemben is gátolni igyekeztek a szabad forgalmat. Határozataik között nagyszámú oly tilalommal találkozunk, mely a bornak egyik városból a másikba való szállítását akarta megakadályozni,¹¹⁷ vagy ha hozzájárult is az átszállításhoz, külön illetéket fizettetett, melynek összege az elvesztett kereskedői hasznot igyekezett pótolni. Kézsmárkon ez az összeg 40 denárra rúgott.¹¹⁸ A másik védekezési mód az volt, hogy a városok idegen borokat a maguk területén nem engedtek kimérni; a városkapitány minden beszállított bort megpecsételt, a lengyelországihoz hasonló, már ismertetett módon. E művelet a városnak hordónkint 10 denárt jövedelmezett.¹¹⁹

Külön-külön vizsgálva az egyes városok gazdasági, illetve kereskedelemtörténeti jelentőségét, elsősorban a Szepesség fontosságára kell rámutatnunk, mely a XV. század előtti időkben kizárólagos hatalmat gyakorolt és minden más várost megelőző tekintélyt élvezett. Ha túlzás is Gumpłowicznak az az állítása, hogy a régi római hagyományokból fejlődött ki ez a jelentőség és tekintély,¹²⁰ mindenesetre kétségtelen, hogy a lengyel-magyar kereskedelmi kapcsolatok felvételének idején, körülbelül a XII. századtól, a szepesi telepeket semmilyen irányú forgalomban nem lehetett elkerülni. Lőcse, Kézsmárk, Szepesbéla a borkereskedelemben ugyanazt a szerepet játszották, amelyet a lengyel határvárosok játszottak az áruátvitelben. Kiváltságokat kaptak a lengyel királyoktól és ezeket a kiváltságokat még akkor is megtartották, amikor Magyarországon irányítóként Kassa lépett fel. A XVI. században, 1554-ben, a lengyel király újból megerősíti azt a jogukat, hogy minden lengyel árumegállító város elkerülésével, egyenesen Krakóba szállíthatják árujukat.¹²¹ A Lengyelországnak elzárószított 13 szepesi város a kereskedelem árucseréjéből szintén ki akarta venni részét, ezért tiltakozott az ellen, hogy akár lengyel, akár magyar városok megakadályozzák szabad

forgalmát. Földrajzi helyzeténél fogva és politikai erejének fejletlensége következtében sem Kassa, sem Sandec ellenállását nem küzdhette le. Az uralkodó kegyén kívül más védelmet nem talált. Az uralkodók pedig egyformán dédelgették az elzálogosított városokat és a lengyel királyok éppúgy, mint a magyarok, igyekeztek kiváltságaikat fenntartani.¹²² Ezt a különleges támogatást igazolja a szepesi kamara véleményes jelentésére kiadott királyi rendelet is: Megfontolást ígér a szepesi városok vámfizetése szempontjából. Nem tartaná ugyanis célravezetőnek, ha a szepesi városokat úgy tekintenék, mintha idegenek lennének, melyektől harmincad a külföldiekhez hasonló módon volna szedendő.¹²³ Az elzálogosítással az uralkodó a szepesi városokról nem mondott le, azokat továbbra is fennhatósága alatt állóknak, olyanoknak tekintette, amelyek csupán átmenetileg kerültek más joghatóság alá. Gazdaságpolitikai tekintetben a szepesi városok is a magyar városokkal kerültek egységes elbírálás alá és régi óhajításuknak megfelelően, amely ősi jogaiknak és kiváltságaiknak megőrzéséért esdekelt,¹²⁴ számukra is a magyarokkal azonos vámkezelés állapított meg.

A középkori nagy jelentőség után a XVI. század második felétől kezdve a Szepesség fokozatosan lehanyaglott. Felső-magyarország kulturális és gazdasági központja, sőt politikai irányítója is Kassa lett; Kassán összpontosultak a közigazgatás irányításával együtt a kereskedelem szálai is. A Dunajec jelentőségét ezzel a sárosi utak vették át, mint Dománovszky megállapította.¹²⁵ A hegemonia kérdése eldőlt s most már nem Lócse és Kézsmárk harcolt egymással, hanem Kassa és a hegyaljai termelők. Hiába gazdagodott Lócse továbbra is, a kereskedelmet kiejtette kezéből: a maga területén virágzó helyi város maradt még egy századon át, de nemzetközi vonatkozásban jelentéktelenné süllyedt. A borkereskedelmet Lengyelországgal mindentől függetlenül fenntartja a Szepesség. Lócse is,¹²⁶ Kézsmárk is szállít, sőt ez utóbbi bevételének egyik legjelentősebb tételét még a XIX. században is a borkereskedelemről könyvelti el.¹²⁷

A szepességi városok mellett kiemelkedik *Bártfa* szerepe. Ahogyan hanyatlak a Dunajec fontossága, annyira emelkedik a Kassa—Eperjes—Bártfa vonal jelentősége. A lengyel határ városokkal, így elsősorban Czchówwal, már a XIV. században

élénk kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn, s 1363-ban vámkedvezményeket is élvezett.¹²⁸ Általában, a Grybówon át vezető kereskedelmi út dél felé haladtában Bártfát nem kerülhette el, s csak természetes, hogy a bártfai polgárok az ebből adódó lehetőségeket teljes mértékben kiaknázták. Kázmér lengyel király kiváltságlevelével a bártfai polgárokat mentesítette attól, hogy több helyen fizessenek vámot. Hogy ennek mily nagy volt a jelentősége, az mindenki előtt világos, aki tudja, hogy a középkor folyamán mily sok címen és mennyi helyen állították meg a kereskedőket. Ezeken a nyomdokokon fejlődött ki Bártfa borkereskedelme. Hitelképessége akkorára nőtt, hogy 1503-ban a žmigrodi polgárok minden előzetes ízlelés nélkül rendelték bort Bártfa város tanácsától.¹²⁹ 1515-ben Koblyenszki Jeromos, lengyel nemes kért jó és szelíd bort a tanácstól.¹³⁰ A Lengyelországba eladott bort a város a Hegyaljáról vásárolta. Hegyaljai termelőkkel már a XVI. század elején kapcsolatban állott. 1520 körül Benedek tályai plébános kínálja eladásra borát, valószínűleg régi kapcsolatai alapján, mert különben nem a városnak kínálná először.¹³¹ Máskor Kelemen újhelyi plébános kéri a várost, hogy két bártfai polgár részéről fennálló követelését hajtsa be. Ez a követelés is eladott bor ára fejében esedékes.¹³² Bártfa kereskedelmi jelentősége a továbbiakban csak fokozódott. Régi kiváltságait kihasználva, a politikai zavaroktól függetlenül szállította borát, vagy közvetítette a kereskedelmet. 1528-ban a sejm érdekes megokolással tiltotta el Bártfát a lengyelországi kereskedéstől: hogy „védelmezhesse őket mindattól a bizonytalanságtól, melynek Lengyelországban áruikkal együtt ki vannak téve.”¹³³ Ezt a tilalmat I. Zsigmond 1530-ban visszavonta, mert a fejletlen lengyel kereskedelem abban a korban még nem nélkülözhetette Bártfa tapasztalatait és beszerzési kapcsolatait.¹³⁴ A magyar királlyal szemben is régi kiváltságaikat védelmezik a bártfaiak és az általános kiviteli tilalom idején mentességet kérnek a szabad borszállítás javára. Ezt a kérésüket persze nem teljesíti a király, csupán 100 hordóra kapnak kiviteli engedélyt.¹³⁵ Később, 1596-ban, mégis megkapják a kiviteli engedélyt örök időkre, de vámfizetés kötelezettsége mellett, tehát annak a kiváltságnak megtörésével, amely tulajdonképen az egész kiviteli politika előidézője volt.¹³⁶

• Bártfa jelentőségét a magyar városok közül egyedül

Kassa tudta ellensúlyozni, s a dél felé irányuló forgalom irányítását vele szemben kezébe ragadni. A Hernádvölgy—Poprád—Dukla-hágó mentén Kassa városa nélkülözhetetlen fontosságú volt. A lengyel váraknak is szükségük volt rá a XVI. század első felében, mert kezében egyesítette a termelés legjobb áruit és az útbizonytalanságok idején fölöslegessé tette, hogy a kereskedők a város falain túl menjenek. Ptasník szerint Kassa „Krakkó elővárosának” volt tekinthető,¹³⁷ nemcsak mert a lengyel gócpont itt szerezte be szükségleteit, hanem azért is, mert az egyes családok egymással rokoni kapcsolathoz kerültek. 1425—1711 között 80 magyar család vándorolt ki Krakkóba, s nem is tért soha többé vissza Magyarországra területére. Kassa városának nagy kiváltságai mindaddig, amíg a lengyel kereskedelem kialakulóban volt, a forgalom lebonyolításában előnyt jelentettek az egész kereskedelmi hálózatnak. De akkor, amikor már szabad utakra lépett a magyar nemesség, termelő birtokosság és a lengyel polgárság, Kassa városa gátló tényezőként jelentkezett: megakadályozta, hogy a Lengyelországból jövő kereskedők első kézből szerezzék be áruikat. A két nagy versenytárs: Krakkó és Kassa emiatt már a XV. században is összeütközött. A nagy lengyel kereskedővárosnak akkor sikerült kiharcolnia, hogy Kassától délre is folytathasson kereskedelmet: Mátyás király 1458-ban elrendelte, hogy Kassa semmiképpen se gátolja meg a krakkói kereskedők szabad forgalmát,¹³⁸ akiknek ebben az időben szerémségi borokért Kassán túlra kellett menniök.

Ezt célozza Zápolyai Imre örökös szepesi gróf 1482-ben kiadott az a rendelete is, amellyel eltiltja a kassaiakat attól, hogy a szerémségi borok észak felé irányuló szabad forgalmát akadályozzák.¹³⁹ Hasonló értelemben rendelkezik Wiśniewicz Péter, a Szepesség elzálogosított városainak lengyel helytartója is, amikor megfenyegeti a kassaiakat, hogy „majd nemsokára tapasztalni fogják intézkedésük káros következményeit”,¹⁴⁰ azokra a politikai retorziókra célozva, melyekkel Kassának árthat. Mindezek ellenére Kassa fenntartotta régi kiváltságát, nem engedte át az érdekeinek meg nem felelő kereskedőket, hanem kezébe ragadta a közvetítő áruforgalom lebonyolítását. 1522-ben II. Lajos király ezt a helyzetet rendeltel szentesíti, megerősítvén Kassa azon kiváltságát, hogy „senki eladás céljából országunkból Lengyelországba Kasságra

túl ne merészeljen bort szállítani, hanem a kiszállítandó borokat Kassára vigye be, mert ott van a lerakat helye.”¹⁴¹ Ezzel azonban nem értek el semmit. Mihelyt megerősödött a lengyel kereskedelem, elkerülte Kassát: vagy más utakat használt fel, vagy kiváltságokat szerzett, s ezek segítségével szabad forgalmat bonyolított le. Az előbbi megoldásra mutat Kassa városának az a terjedelmes beadványa, melyben szóvátette, hogy „a lengyel kereskedők már nem Kassán, hanem Homonnán, Varannón, Sztropkón és más városokban helyezik el áruikat, azokban cserekereskedést űznek, vesznek és eladnak” és egyáltalán úgy tesznek mindent, mintha törvényes lerakathelyen lennének.¹⁴² A város panaszának az uralkodó a szepesi kamara véleménye alapján helyt ad s 1572-ben, megint csak a kereskedelem érdekeivel ellentétben, újra elrendeli, hogy sem a 13 szepesi város, sem a lengyelek Kassán túl ne kereskedhessenek. „Védelmezni kell a kassaiakat szabadságukban, melyet az árukirakás tekintetében élveznek s nem szabad megengedni, hogy azok a polgárok ennek ellenére lépják át Kassa határait.”¹⁴³ Ilyen határozottan egyetlen rendelet sem érvényesítette Kassa város igényeit, s ez is valószínűleg annak az előzőekben már ismertetett politikának volt a következménye, amely az áruelosztás érdekeit volt hivatva biztosítani. De természetesen ez sem gátolhatta meg a kereskedelem kibontakozó szabadságát.

A másik törekvés, mely Kassa gazdagságát szándékozott kifejleszteni, arra irányult, hogy a városban idegen bort senki se árulhasson. Erre nézve Kassa már 1347-ben kiváltságot nyert.¹⁴⁴ Ezt megerősítette Zsigmond 1411-ben kiadott rendelete, megtiltva a bennszülött, valamint külföldi kereskedőknek, hogy a Kassa területén kívül termelt borokat a városba szállítsák és ott eladják.¹⁴⁵ Ugyanezt a rendeletet megerősíti Mátyás király 1482. évi, Zápolyai Imréhez intézett utasítása, mely hangsúlyozza, hogy Kassa területén csak kassai borokat lehet árusítani.¹⁴⁶ De a nemesek nem vették figyelembe Kassa kiváltságait, hanem nemesi jogaik birtokában szabadon igyekeztek bort árusítani. Erre céloz Kassa város egyik panasz, melyet a királyhoz intézett, de talán nem küldött el, mert az eredeti példány Kassa város levéltárában maradt. E panasz szerint: „A városkapitány megengedte, hogy a nemesek a városban bort adhassanak el. Ezt a boreladást néhai Perényi Mi-

hály özvegye kezdte, aki néhány lengyel nemesnek nem kis-mennyiségű bort adott el. És bár igaz, hogy a lengyelek azt jelentették a kapitánynak, hogy ezek a borok a lengyel király szükségletét fedezik, mégis gyanúsnak látszik az ügy, mert azelőtt a király Ófelsége, ha borért küldött, levelében értesített bennünket, jelenleg azonban ezt nem tette.”¹⁴⁷ Ez a panasz is hozzájárul annak a meggyőződésnek kialakításához, hogy ebben az időben Kassa még a város falain belül sem biztosíthatta kiváltságait a nemesekkel és kereskedőkkel szemben, legfőleg a város hasznát célzó illetekkel kárpótolta magát. De polgárainak anyagi érdekvédelmét mások hátrányára már nem szolgálhatta, mert a mindenünnét feltörő új kereskedői vállalkozások szétfeszítették a régi kereteket, közvetlen kapcsolatokat akarván teremteni az eladó és a vásárló között.

A lengyel-magyar kereskedelem egy másik közvetítője *Eperjes* volt. Jelentősége sokkal kisebbnek látszik, tekintve, hogy dél felől Kassa vonta magához a termelők egy részét, észak felől pedig Bártfa a kereskedők kisebb hányadát, s így Eperjes számára csupán a közvetítőkereskedelem maradt fenn. Ezt a szerepét az uralkodó is támogatta, amikor 1576-ban vámmentességet adott a városnak azzal, hogy a ki nem fizetett vámok összegét fordítsák a város közszükségleteinek kielégítésére, elsősorban hadifelszerelésekre, és a felhasználásról a szepesi kamarának számadó jelentést tegyenek.¹⁴⁸

A lengyel városok között a magyar borkereskedelem szempontjából elsősorban *Krakkónak* volt jelentősége, melyről Kromer is megállapította, hogy a városok fejedelme.¹⁴⁹ A borkereskedőket mindenkor védelmezte, de elsősorban polgárainak érdekét tartotta szem előtt, s emiatt csak azokat a kereskedőket engedte falai közé, akik egy-egy polgár szavattossága mellett szállítottak és helyezték el ott áruikat.¹⁵⁰ A visszaélések meggátlására, melyeket nem egy magyar kereskedő elkövetett, 1621-ben kürtszóval hirdettette ki, hogy „senki se merjen Krakkó polgárai és lakosai közül bárhonnét jövő magyarokat a hatóság tanúsítványa nélkül házába fogadni, mert ellenkező esetben fejvesztéssel bűnhődik”.¹⁵¹ A város jelentősége az egész XVI—XVII. század folyamán megmaradt s csupán II. Rákóczi György és a svéd háborúk idején hanyatlott le, melyek következtében lakosainak száma annyira megcsappant, hogy a XVIII. század elején „a királyok régi

székhelye egyszerű vidéki városkák sorába süllyedt,¹⁵² mint monografusa, Piwarski, megállapította. Mellette a magyar kereskedelem tekintetében szerepet játszottak Jaroslaw,¹⁵³ Krosno¹⁵⁴ és a határmenti városok, közöttük elsősorban Nowy Targ, Biecz és Nowy Sac (Sandec).

Íme: a kereskedelem társadalmi tagolódásában az egykorú Magyarország minden rétege helyet talált. A jobbágyoktól a kincstáron és nemeseken keresztül a városokig egyetlen olyan társadalmi elem sem maradt ki belőle, amely a termelés és az értékesítés előnyeit felismerve, anyagi jólétét fokozni igyekezett.

II. RÉSZ

A kereskedők faji megoszlása

Az eddigiekben a borkereskedelemmel foglalkozó személyek társadalmi rétegződését ismertettük meg és csak utalások világítottak rá a faji és nemzeti hovátartozásukra. A kereskedelem-történet fejlődésének, ütemének megismerése szempontjából nem lényegtelen azonban annak a kérdésnek megvilágítása sem, hogy milyen nemzetek fiaiból kerültek ki a kereskedők, mert faji és nemzeti megoszlásuk az egész társadalom életére rávilágít. Tekintettel arra, hogy ezúttal nem egyszerűen eladókról és vásárlókról, hanem kereskedéssel foglalkozó, de nem hivatásos kereskedőkről lesz szó; a kérdés lengyel és magyar oldalának egyidejű tárgyalása látszik a legcélszerűbbnek. A mindkét országra jellemző állapotot épp ezért nem külön-külön, hanem együttesen ismertetjük.

A lengyelországi levéltáraknak a XVI. századból fennmaradt anyaga, vámkönyvek, vámkamarai jelentések, egyéni kiváltáslevelek, mind arra mutatnak, hogy a magyar bor legrégebb vásárlói lengyelek voltak, és hogy ők maguk gondoskodtak régente a vásárolt bor elszállításáról is. A borkereskedelem közvetítői ilyenmódon nem Magyarországon, a magyar városok lakó között keresendők, hanem Lengyelországban. Ez a körülmény tette indokolttá a lengyel állam kereskedelem-politikáját, mely a vámcsökkenéstől félve, el akarta tiltani a lengyeleket Magyarországtól. A legrégebb lengyel kereskedők között a határmenti városok polgárait találjuk, elsősorban

Nowy Sacz, vagy Nowy Targ városának lakóit, akik Szentgyörgy és Sopron vidékeit is felkeresték és Észak-Lengyelország felé közvetítették e messzi tájak bortermését. Telve mozgékonyssággal, minden kockázatot vállalva, szálltak le a Vág mentén, hogy a remélt hasznot megkereshessék. E városok polgárai mellett Krakkó lakosai is elsősorban a nyugat-magyarországi borvidékekre látogattak el. Krakkó XVI. századi borszükségletét jóformán tisztára lengyel kereskedők elégitették ki.¹

Amíg a XVI. század levéltári anyaga arról tanúskodik, hogy a kereskedők lengyel nemzetiségűek voltak, addig a XVII. századé e téren változásra enged következtetni: Ettől az időtől kezdve mind gyakrabban találkozunk a kereskedők közt magyarokkal is, de a nyugati vidékek bortermését ezentúl is nagyobb részét lengyelek bonyolítják le. Jellemző e helyzetre, hogy 1666-ban Krakkó városának vámhelyén lengyelek 3181 wiader szentgyörgyi bort és 4234 hordó „magyar”, azaz hegyaljai bort szállítottak át, ugyanekkor a magyarok csak 431 hordó magyar bort, szentgyörgyit pedig egyet sem.² 1668-ban a lengyelek 1113 wiader szentgyörgyit és 2270 hordó magyart szállítottak, ezzel szemben a magyarok megint csak 325 wiader szentgyörgyit és 266 hordó magyart.³ Ez a két adat világosan mutatja, hogy nyugat felől a magyarok nagyobb mennyiség szállítására nem vállalkoztak; ezt a forgalmat inkább lengyelek bonyolították le. De kiviláglik ez adatokból az is, hogy ebben a korban már a magyarok aránya sem csekély.

Egyes magyar kereskedők nevével azért már a XVI. században is találkozunk. Kézsmárki és bátfai polgárok pl. 1542-ben is szállítottak bort Krakkó városába.⁴ A század végére annyira megsaporodott a számuk, hogy ekkor már külön magyar pénztár is működött: a bursa Ungarorum. Ennek adóssai között Rézler Gáspár, Jakab festő, Gallus doktor és Magyar József szerepelnek.⁵ 1610-ben a 17 borszállító közül 7 magyar, a többi lengyel.⁶ 1621 és 1623 között 23 magyar borkereskedő nevével találkozunk; ezek három év alatt 15.000 hordó bort szállítottak Duklán át Lengyelországba. Sokan hosszabb időre is megtelepedtek Lengyelországban. Az Új Sandecben 1626-ban tartott borrevízió elárulja, hogy több magyar borkereskedő telepedett meg a városban, nevezetesen: Cigmár Tamás és Balogh Péter Kassáról, Lukács Márton és

Kraszowski Eperjesről.⁷ Ezeknek a kereskedőknek névsorát a hivatásos kereskedőkről szóló részben még folytatjuk, most csak azért említettük meg őket, hogy rávilágítsunk annak a felfogásnak helytelenségére, amely Csaplovics nyomán terjedt el általánosan irodalmunkban, s amely szerint a magyarságból hiányzik a kereskedői vállalkozás iránti érzék s a magyar szellem idegen a spekulatív szellemtől.⁸ Nem! A XVII. század forrásai épp ellenkezőleg azt igazolják, hogy a magyarok is felismerték a kereskedelem hasznát, megvolt bennük a vállalkozási kedv is s ezt csak a rendi szellem uralomrajutása ölte ki belőlük. Sajnos, még azokból is, akiknek ősei kereskedelmi kapcsolatok megteremtésével alapozták meg anyagi jólétüket. A vállalkozási kedv elhanyaglásával egyidejűleg csúszik át a borkereskedelem is a magyarság kezéből a zsidókéba és a görögökébe.

Lengyelország történetében a zsidóság már a középkorban vezető szerepet játszott a kereskedelemben. Mint Koczy megállapította: „Társadalmunkból hiányzott a született kereskedő érzéke, mely hatásosan ellent tudott volna állni a zsidóságnak; a zsidók voltak Lengyelország első kereskedői más népi elemek, mint ruszinok, örmények, tatárok és szaracénok mellett.”⁹ Ha ez a szemlélet túlzónak látszik is, mindenesetre megállapítható, hogy Lengyelországban a borkereskedelemben a zsidóság sokkal korábban tűnik fel, mint Magyarországon. A nyugat felé irányuló kapcsolatokat ugyanis csaknem teljesen a zsidók bonyolították le,¹⁰ de a magyarországi kereskedelmet ekkor még nem tudták kezükbe ragadni. Még a XVI. században is csak elvétve találkozunk zsidó kereskedők neveivel,¹¹ s a források tanulmányozása arról győz meg bennünket, hogy csak a lengyel és a magyar elemek távolmaradása után hódítottak teret a kereskedelemben; addig legfőjebb mint megbízottak, faktorok jöhettek figyelembe. Bizonyos, hogy a XVIII. században már uralkodnak a kereskedelmi életen, s mint az egykorú Garczyński megállapítja: „A lengyel nép nagy szégyenére a kereskedelem minden ágát a zsidók ragadták kezükbe. Egyetlen áruajt sem találsz, melylyel ne ők kereskednének.”¹² Lengyelországi szerepükre jól rávilágít a XVI. századi Kmita verse, amely szerint „zsidó méri a mézet, a sört, égeti a pálinkát, s mint kiskereskedő tetszése szerint adja el áruját; zsidó a bérleten, a vámon és a

mérlegen.”¹³ A polgáriasodó lengyel városok hamar felismer-
ték a zsidóság térhódításában rejlő veszedelmeket, védekezni
is iparkodtak ellene, de intézkedéseiknek csak helyi jelentő-
ségük volt. Krakkóban a zsidók keresztyéneknek nem adhat-
tak el bort és árulniok is csak a ghejtóban volt szabad, mint
egy 1553-ban a zsidók és a város tanácsa között létrejött meg-
állapodás bizonyítja.¹⁴ Ugyanígy védekezett Lemberg is, me-
lyet a lengyelországi zsidók különösen kedveltek s „Izrael
anyjának” nevezték.¹⁵ A városi polgárság itt is igyekezett sze-
repüket a legkisebbre korlátozni; kérésükre Zsigmond 1521-
ben csupán a bőrrel, ruhával, viaszokkal és állattal való keres-
kedést engedélyezi számukra, a borral valót egyáltalán nem.¹⁶
A város továbbra is küzdött ellenük, de az uralkodók, s kö-
zöttük is elsősorban Báthori István, politikai és pénzügyi
okokból pártjukat fogták, úgyhogy a város harcai nem vezet-
tek a kívánt eredményre.¹⁷ A XVII. század második felében
mind erősebb lesz az a hang, mely a kereskedelemről való
kiszorításukat követeli,¹⁸ de az élet elnyomta a polgárság si-
kolyait, s helyet adott a zsidóságnak, amely kisebb igényűen
és alázatosabb meghunyászkodással elégítette ki a nagybirto-
kosok követeléseit, hitelt nyújtott nekik és mindenféle árut
beszerzett, amire csak a nemességnek szüksége volt. Így a
XVII. századnak éppen abban a szakaszában, amikor a keres-
kedelem nagyobb lendületet vett és Lengyelország új kül-
kereskedelmi kapcsolatokat teremtett, vagy a meglévőket ki-
szélesítette, a zsidóságé lett a vezérszólam, és amilyen mér-
tékben terjedt a magyar bor kereslete az egyes városokban,
oly mértékben nőtt a zsidóság szerepe is a forgalom lebonyo-
lításában. Erre világít rá az a szerződés, amelyet Lemberg vá-
rosa kötött 1637-ben a zsidókkal, s amelyben a magyar bor
• árusítását is megengedik nekik azzal az elméleti jelentőségű
• korlátozással, hogy csak a város szükségletéről és saját szük-
szükségletükről gondoskodhatnak. A város fogalmába ez eset-
ben nyilván bele kell értenünk a nemeseket és a polgárokat
is, hiszen a város szükséglete végeredményben a polgárjoggal
bíró személyek szükségletével azonos. Igaz, hogy minden el-
adott fél hordó után másfél zloty illetéket fizettek, de még ez
a viszonylag magas illeték sem ellensúlyozta azt a vesztesé-
get és hátrányt, melyet a zsidók szabad borkereskedelme a
polgárságra hárított. Ettől kezdve már hiába küzdött a város

a zsidóság kereskedelmi tevékenysége ellen, az elvesztett kapcsolatokat nem tudta többé visszaszerezni, a zsidók ellen rendezett pogromokkal nem tudta a polgárság kereskedelmi hálózatát kiépíteni. A leMBERGI zsidóság ekkor már maga tárgyalt az eladóval is, a vásárlóval is, s mert jól ismerte az igényeket és a beszerzési forrásokat, sokkal kedvezőbb feltételek mellett tudott szállítani, mint a tapasztalatlan polgári elemek. Hiába állapította meg a városi tanács 1699-ben, hogy „nehéz leírni, ez a nemzet mennyire a húsába vág a városnak”,¹⁹ a veszedelem felismerése nem vezetett az ellene való védekezésben eredményre, mert nem volt ereje fellendíteni a polgárok aktív kereskedelmét. Ilyen körülmények között csak jámbor szándék maradt az a törekvés is, hogy a borárusítás jogát vegyék ki a zsidók kezéből;²⁰ még 25 évvel később is a zsidók irányították a borkereskedelmet. Lemberg követi utasításai között elsőként azt a követelményt olvassuk, „hogy a zsidók bort vásárolni, bort eladni s egyáltalán borral kereskedni ne merészeljenek;”²¹ a kereskedelem mégis halad tovább a maga útján. Az 1766-ban kiadott követi utasítás még tovább megy követeléseiben. „E hűtlen és áruló nemzet a kereskedelmi haszon magáhozragadásával nem szűnik meg önmagát gazdagítani. Az igazságosság azt kívánja, hogy kereskedelmüket pontosan körülírt árukra korlátozzák, különösen, mert annyi törvény és törvényes rendelet ellenére odáig merészkednek, hogy nyíltan foglalkoznak borárusítással s meghamisítják a bort.”²² Mindezt csak úgy lehetne elkerülni, ha legalább 1000 grzywień büntetéssel sújtanák a törvény áthágóit, természetesen árujuknak elvesztésén kívül, s ha kimondanák, hogy e büntetés alól senki sem menthető fel, bármily nagyhatalmú a protekora.²³

Ugyanígy védekeztek a zsidók borkereskedelme ellen más városok is. 1670-ben Új Sandec eltiltotta őket a piacokról,²⁴ s ezt a rendelkezést 1693-ban még megtoldta azzal, hogy borkereskedelemmel egyáltalán nem foglalkozhatnak.²⁵ Ugyanígy intézkedett a Munkács—Lemberg vonalon fekvő Stryj is,²⁶ amely épp ezért a magyar borkereskedelemben jelentős szerepet játszott, de ennek az intézkedésnek sem volt foganatja. A zsidóság a nemesek támogatásával tovább kereskedett, a nemesség pedig épp ezidőben, 1760 körül, erősebb volt minden törvéynél, vagy uralkodói intézkedésnél. Az ilyen helyi

jellegű és helyi hatáskörű intézkedésekért különben is bőven kárpótolta őket az országos hatóságok támogatása, melyek a törvény ellenére is mindenkor megengedték nekik a borral való szabad kereskedést, legfeljebb a mennyiséget korlátozták, de azt is csak annyira, hogy az engedélyezett maximum fedezte az ország egész szükségletét. 1724-ben Przebendowski alkincstartó szigorúan figyelmezteti a dubiecki és baligrodzki vámhivatalt, hogy a zsidók ezen a két vámhelyen csak évi 600 hordó bort hozhatnak be, de a kiviteli statisztika szerint már ez a 600 hordó is megközelítette az egész szükségletet, s így e korlátozó intézkedésnek legföljebb a városokra gyakorolt morális hatása lehetett.²⁷ Hozzátette a rendelkezés, hogy a bevitt bor csak hordós tételekben árusítható, kimérni legföljebb zsidók részére szabad, keresztyének részére semmiképpen sem.²⁸

Ha figyelembe vesszük, hogy a zsidók abban a korban külön liturgikus eljárással sajtolták és helyezték hordókba boraikat, érthető arra irányuló minden törekvésük, hogy saját köser boraikat maguk akarták szállítani. Haur írja róluk, mint egykorú megfigyelő: „A zsidók azért mennek maguk a borért szüret idején Magyarországba, mert nem szeretnék, ha sertéshúst tennének a hordókba, ami a magyaroknak szokásuk.”²⁹ Láttuk már ennek a tévhitnek alapját, a konzerválás módjának, a szalonnával való megkenésnek félreértését, de ez mit sem változtat a tényen, hogy a zsidók között ez a tévhit el volt terjedve, s emiatt minden kísérlet a zsidóságnak a borkereskedelemről való teljes kiszorítására, csődöt mondott. Amíg a lengyelországi zsidók bort fogyasztottak, addig a közvetítő kereskedelemről sem lehetett őket kizárni.

A lengyelhez hasonló a helyzet a zsidók szerepét illetőleg Magyarországon is. Szekfű is megállapította, hogy „a borkereskedelem már a XVII. század közepe óta mindinkább külföldi zsidók és általában külföldi kereskedők kezébe került,”³⁰ a XVIII. században pedig „már egészen a lengyel zsidóság bonyolította le”.³¹ Ha ezt az állapotrajzot ki kell is egészítenünk azzal, hogy a borkereskedelemben a lengyel zsidók mellett a magyarországi zsidóság és görögség is jelentős szerepet játszott, a következtetés alapját: a zsidóság szerepét a részletkutatások is igazolják. A megyék nem szűnnek meg panaszkodni, hogy az ország borkereskedelmét a zsidók és a gö-

rögök ragadták kezükbe, s hogy ebből az országnak semmi haszna sincs.³² Mindenkép indokolt eszerint, hogy tüzetesen megvizsgáljuk a kérdést: mi előnye és mi hátránya volt a zsidók, görögök és rácok kereskedőtevékenységének.³³ E tényező szerepe rendszerint összeolvadt, ezért nem tárgyalhatjuk külön a zsidókat és külön a görögöket, hanem olyan tárgyalásmódot kell választanunk, amelynek szempontjai egyszer a zsidóságot, másszor a görögséget veszik erősebben figyelembe.

A szepesi kamara 1719-ben azt jelenti az udvari kamarának: „Úgy véljük, hogy a görögöket és rácokat a Lengyelország felé irányuló nagyobb mennyiségű borkiviteltől el kellene tiltani.”³⁴ A kamara megállapítását megerősítik a termelők részéről elhangzott különféle véleménynyilvánítások is. Zolnay Zsigmond írja többek között Trautsohn hercegnek: „A görögök, zsidók és rácok a borkereskedelmet egészen a visszaélésig kihasználják. Azokra a helyekre is ellátogatnak, ahol azelőtt lengyelek egyáltalán nem jártak, nevezetesen Egerbe, Gyöngyösre. Itt a legolcsóbb áron veszik a bort, azután hegyaljaival keverik s Lengyelországba szállítják. Ott olcsón adják s ezzel az itteni bortermelés rovására működnek.”³⁵ Kétségtelen, hogy ebből a panaszból kicsendül a helyi érdekelttség elfogultsága, amely a hegyaljai termelést igyekszik mindenképpen biztosítani, s mindenekelőtt a maga árúját a piacon elhelyezni, de az is bizonyos, hogy annakidején az említett vidékeknek nem volt lengyel fogyasztójuk s azonnét szállított borokat csak hegyaljaiként lehetett elhelyezni. A kereskedők tehát visszaélést követtek el az igazi származási hely eltagadásával. A másik panasz ellenük az, hogy az aszúbor felvásárolják. Ezt a kamara határozottan megtiltja és utasítja a harmincadosokat, hogy ha zsidónál aszúborra bukkannak, tüstént kobozzák el, bármennyi vámot akar is az illető zsidó vagy görög fizetni.³⁶ Egy más alkalommal Ottlik Pál arról panaszodik, hogy a görögök és a zsidók s az emberiségnek hozzájuk hasonló „söpredéke” a silányabb minőségű borokat előre megveszi s ezzel megfelelő mennyiséget biztosítván, a jobb termésre már nem tart igényt.³⁷ Ismét máskor azt róják fel bűnükül, hogy meghamisítják a bort s ezzel teljesen lerontják annak hírnevét.³⁸ Káros a zsidók és görögök szerepe azért is, mondja az 1736. évi bizottság, mert amíg az-

előtt, ha lengyel kereskedők jöttek az országba, mind maguk, mind elég nagy számú kíséretük oly mértékben fogyasztott a vásárhelyen, hogy az az egész vidék pénzügyi helyzetét fellendítette, most viszont a zsidók szerényen élnek, semmit sem fogyasztanak és ez káros a termelő rétegekre.³⁹ Mind e panaszok alapján, melyeknek felsorolását még folytatni lehetne, az a vélemény alakult ki a hegyaljai bortermelők körében, hogy *a zsidókat és a görögöket a borkereskedelemtől el kell tiltani*. Ennek a véleménynek adott kifejezést az 1736. évi bizottság jelentése, amelynek alapján az udvari kamarának harmincadügyekben kirendelt bizottsága, Gyöngyösi előterjesztésére azt a döntést hozta, hogy a görögök, zsidók és örmények a felvidéki borkereskedelemtől eltiltandók. A zsidókkal kapcsolatban azonban azt jegyzi meg Gyöngyösi, hogy „ki kell vonni a tilalom alól azokat, akik Lengyelországban tartózkodnak és mint lengyel kereskedők vagy lakosok megbizottai tokaji bor vásárlása céljából küldetnek ki Magyarországra.”⁴⁰ A pozsonyi kamara tanácsának is az volt a felfogása e kérdésről, hogy a „zsidókat és a görögöket el kell tiltani a borkereskedelemtől, de ez a tilalom csak korlátozott időre bírjon érvénnyel, és csak abban nyilvánuljon meg, hogy a keresztyének elővásárlási joggal rendelkezzenek.”⁴¹ Az 1739. évi tanácsülésen az udvari kamarának arra a rendeletére, hogy a polgárjoggal (állampolgársággal) nem bíró görög, örmény és arnold kereskedők a felsőmagyarországi borkereskedéstől eltiltassanak, a pozsonyi kamara utasítandónak tartja a szepesi kamarát, hogy az ügyben szükségessé váló intézkedésekről gondoskodjék.⁴² A vásárlás és eladás követelményei azonban úgy látszik, a kamara részéről módosító intézkedéseket tettek szükségessé. Ebben a szellemben kérte 1740-ben a szepesi kamara a pozsonyit arra, hogy a görögök részére maradjon továbbra is érvényben a borkereskedelmi tilalom, de a zsidók a saját fogyasztás kielégítésére szolgáló kóser bor vásárlására engedélyt nyerhessenek.⁴³ Ennek a jelentésnek a harmincadbizottságban történt tárgyalása arra a döntésre vezetett, hogy „a lengyel görögöknek a felsőmagyarországi borokkal való kereskedelme teljes mértékben megtiltatik, a zsidók számára azonban kóserbor vásárlására engedély adható.”⁴⁴ Kiegészíti ezt a határozatot még a következő: Minthogy a zsidók csupán kóserbort vásárolhatnak, ennél fogva, ha lengyel

mágnások megbízóleveleit mutatják fel, azokat érvénytelennek kell tekinteni. Ezzel kapcsolatban az udvari kamara útján tudomására kellene hozni a Lengyelországban működő császári követnek, hogy e határozatról értesítse a lengyel mágnásokat.⁴⁵ Látható, hogy a pozsonyi kamara még szigorúbb álláspontot foglalt el, mint az 1736. évi bizottság, amely a megbízások által eszközölt vásárlásoknak mindenképpen érvényt akart szerezni. Érthető ez a magatartás, hiszen a pozsonyi kamara tanácsosainak felfogását a törvény és a rendeletek irányították, míg a bizottság tagjai olyanok voltak, akik maguk is benne éltek az életben, ismerték a vásárlás és eladás feltételeit, s jól tudják, hogy *a zsidók és görögök teljes eltiltása a kereskedelem hanyatlását idézte volna elő*, azon egyszerű oknál fogva, hogy más kereskedők nem akadtak. Borsod vármegye 1743-ban azt jelenti a helytartótanács útján a királynőnek: Tagadhatatlan, hogy adózó lakosságunk a pénzszerezésnek csak egyetlen módját ismeri és ez a lengyel kereskedőkhöz kapcsolódik, akik bár újabban csak kis mértékben, mégis megvásárolják a bortermést. Ámde azóta, hogy az 1741:29. t. c. a görögök, zsidók és örmények részére a borkereskedést megtiltotta, senki sem keresi fel a megyét borvásárlás céljából s ezáltal az adózó népre elviselhetetlen teher nehezedik.⁴⁶ Ehhez hasonlóan 1747-ben Zemplén vármegye azon határozatára, amellyel a tokaji görög kereskedő társulat működését be akarta szüntetni, a magyar kamara Nagy István előadásában azt a nézetét fejezte ki, hogy meg kell számukra engedni a borkereskedést, hiszen a kamarai birtokokon megtelepedett adózó személyek, megművelt szőlőhegyeik vannak és minden irányú kötelezettségüknek eleget tesznek.⁴⁷ Ezeknek a görögöknek különben még az 1741:29. t. c. is mentességet biztosított az általános tilalom alól.

Ez volt a rendelkezések szelleme, a kor törvényalkotó rétegének szemlélete. Ha azonban magát az életet vizsgáljuk, rá kell jönnünk, hogy a rendeletek végrehajtása tekintetében se szeri, se száma a következetlenségnek és ellentmondásnak. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a görögöket és a zsidókat a borkereskedéstől eltiltó rendelkezéseknek csak abban az esetben lehetett volna foganatjuk, hogyha nem akadt volna termelő, aki részükre bort adjon el. Amíg azonban maguk a termelők, akik borukat értékesíteni akarták, kapcsolá-

tot tartottak fenn a kereskedői tevékenységükben korlátozott elemekkel, addig ezeknek a rendelkezéseknek nem volt jelentőségük. Csupán arra voltak jók, hogy megismerhessük belőlük a XVIII. századi magyar társadalom egy részének a zsidó és görög kereskedőkről alkotott felfogását. A lengyel kereskedők borpiaciainkról hovatovább elmaradtak, mert a lengyel törvények nem engedték őket hazánkba, a magyarok pedig ebben az időben már csak kisebb mértékben szállítottak s így a termelőknek nem maradt más lehetőségük boruk értékesítésére, mint a zsidók és a görögök részére való korlátlan eladás. A termelés érdeke és a befektetett tőke visszanyerése nagyobb előnyökkel járt, mint az esetleg kiszabandó büntetés kockázata, még ha az illetékes megyék az 1741 : 29. t. c. alapján történetesen eljárást indítottak volna is az eladó és a kereskedő ellen. A kor társadalmi szerkezetét ismerve különben is nehezen képzelhető el, hogy nagybirtokos termelőt a vármegye ilyen jelentéktelen kihágásért perbe fogott volna. A kereskedés ilyenformán haladt tovább a megkezdett úton. A hatóságok levelezéseivel, kérdéseivel és válaszaival tarkított feljegyzések tanúsága szerint egyesegyedül a piac szempontjai érvényesültek: a termelők azoknak adtak el, akik vásárolni akartak. Maga a szepesi kamara hívta fel Zemplén vármegye figyelmét: utasítsa a jobbagyságot, hogy a büntetlen életű és szabadjogú zsidók kereskedését semmiképen se zavarja, mert különben a lengyel mágnások haragját vonja magára, akik vagy az udvarban emelnek panaszt ellene, vagy maguk torolják meg sérelmeiket.⁴⁸ Ime, a kamara külpolitikai érdekből maga is védelmébe vette a zsidó kereskedőket, holtott elvben a kereskedelemről való kizorításukat tartotta szükségesnek.

Még szabadabbá igyekeztek tenni a borkereskedelmet az egyes uradalmak. A Trautsohn-uradalom gazdasági iratai pl. szinte az áttanulmányozhatatlanságig telve vannak olyan szerződésekkel, melyeket zsidókkal kötöttek, megengedve nekik, hogy a környék jobbagyaitól szabadon vásárolhassanak, ha előzetesen 100 forint értékű árut vesznek az uradalomtól. Különösen 1756-tól szaporodnak az efféle megállapodások. Más nemzetiségű kereskedővel, mint göröggel és zsidóval, ekkor már jóformán nem is találkozunk. De a korábbi időkben sem ritka az olyan eset, amikor maguk a hatóságok ismerik el,

hogy a rendeletek határozott végrehajtása nem vezethet eredményre. 1739-ben Kassa, Lőcse és Bártfa sz. kir. város emel panaszt Rosa István görög kereskedő ellen a pozsonyi kamara harmincadbizottsága előtt. Domsich Mihály helytartótanácsi tanácsos ezzel kapcsolatban azt a javaslatot terjeszti a kamara elé: Rosa István mindenféle áruval, magyar és német származásával, kereskedhet és ezt a jogát semmi sem korlátozza azon kötelezettségén kívül, hogy a bort meghamisítani nem fogja, vagy gyengébb minőséget a jó helyett nem fog eladni, tehát visszaélést semmiképpen sem követ el; ezenkívül természetesen a harmincadot megfizeti. Ez a döntés, amelyről a pozsonyi kamara értesítette a szepesit, annál érdekesebb, mert a szóbanforgó Rosa István családja még Makedóniában él, s bár maga a férfi eperjesi illetőségű, ennek a kornak törvényei szerint külföldinek tekintendő. Annyit jelent ez, hogy minden kereskedő, aki a kincstár és termelés érdekeit nem károsította, fajiságára s nemzeti hovátartozására való tekintet nélkül szabadon kereskedhetett.⁴⁹ Ugyanez a helyzet, Despu György, Draskovszky János és Mane György görög kereskedők esetében. Szabad kivitelre irányuló kérelmük elintézése előtt a helytartótanács megkérdezi az érdekelt Zemplén, Abaúj és Ugocsa megyék közönségét, javasolják-e a kivitelt. A megyék pártoló javaslatot tesznek, tehát a korlátozást nem tartják indokoltnak. A helytartótanács ezek ellenére is a kivitel megtiltását rendeli el, azzal a megokolással, hogyha a magyarországi görögöknek nem szabad borral kereskedniök, akkor mégkevésbé indokolt ez lengyel állampolgársággal bíró görögök esetében.⁵⁰ Mikor a megyék azzal érvelnek, hogy a szóbanforgó görögök megbízás alapján szándékoznak bort venni és kérésük megtagadása politikai hátránnyal járna, Barinay László tanácsos azt véli, hogy „a közkereskedelem nem egy-két görög személyén nyugszik s a lengyel állam felépítése sem olyan, hogy az érintett görögök személyében saját jogát látja megsérteni”.⁵¹

Ez volt a helytartótanács álláspontja, de azért a szóbanforgó idegenek vígan kereskedtek, mert a megyék végül mégis csak a maguk felfogását s nem a helytartótanácsét érvényesítették. 1742 augusztus 4-én Lubomirski József, sandomiri palatinus (vajda) ad görögök számára megbízást, s egyidejűleg arra kéri a magyar hatóságokat, hogy a szóbanforgó

kereskedőket előzékenyen kezeljék. Ugyanilyen értelmű megbízást ad Rzewski Wencel podoliai vajda, akinek megbízólevelét a vámhatóság részéről a kislengyelországi vámok főfelügyelője, Gostowski Jakab azzal záradékolja, hogy a kérdéses görögnek szabad borbeviteli engedélye van, s ezért arra kéri „comes Gingusiust” (Gyöngyösi grófot), hogy a kedvező elintézését tegye lehetővé.⁵² A helytartótanács ezzel kapcsolatban ugyancsak Barinay László fogalmazásában azt az álláspontot juttatja kifejezésre, hogy „a magánkereskedelem a kérvényezők részére megengedendő akkor, ha őket valamilyik lengyel mágnás, vagy nemes küldötte ki hiteltérdemlő megbízólevelével kapcsán felvidéki bor vásárlására. De ebben az esetben is említse meg a megbízó nemes, vagy mágnás a levélben: kit küldött ki, saját szükségletre szolgáló áruért küldött-e, milyen minőséget óhajt és csak hegyaljai termést, vagy másutt sajtolt bort is hajlandó megvásárolni.”⁵³ Ilyen értelemben a zsidók és a görögök nem mint kereskedők, hanem mint faktorok vásárolták a bort, következésképp más jogi álláspontot is kellett velük szemben elfoglalni. Ez a megkülönböztetés csendül ki a helytartótanácsnak önmagát megcáfoló okoskodásából. Annyi előnye mindenesetre volt e megokolásnak, hogy áthidalta a nehézségeket és lehetővé tette a kereskedésben korlátozott nemzetiségűek és fajiságúak részére is a korlátlan bevásárlást az esetre, ha megbízás alapján jártak el. Más esetekben a vásárt is kérték. Így 1744-ben Kozmiczky György és Demeter azt a kérelmet terjesztette Borsod vármegye útján a királynőhöz, hogy szabadon vihessen ki bort Lengyelországba, mert ez a vidék érdekét éppenúgy szolgálja, mint ahogy javára van a népnek és a kincstárnak.⁵⁴ A kancellária a helytartótanács jelentését kéri ez ügyben, mielőtt döntését meghozná.

A zsidók a borkereskedelem fenntartása érdekében különleges módot találtak ki arra, hogyan játsszák ki a hatóságokat és vásárolhassanak, majd szállíthassanak teljesen szabadon. Maguk mellé vettek egy-egy lengyelt és úgy tüntették fel a dolgot, mintha az áru a lengyelé volna, ők pedig csatlakoztak volna hozzá kísérőként. Erre a turpisságra világít rá a szepesi kamara egyik jelentése a pozsonyihoz; Ternyey János kamarai tanácsos nyilatkozata foglaltatik ebben, s e nyilatkozat azt vallja: „Több lengyel mágnástól hallottam,

többek között Sapjeha gróftól (egyike a legelőkelőbb litván főuraknak), hogy a bort vásárló lengyel főurak a zsidók kereskedelmi hamiskodásait hasznosítani szokták, ilyenmódon, ha zsidó lengyelrel társul, az kétségtelen visszaélés jele."⁵⁵ Ilyen visszaélést követett el Levkovics Áron bolechovi zsidó is. Lengyel nemes megbízottjának adta ki magát, maga mellé vett egy másik megfizetett lengyelt, s a Felvidékre indult bort vásárolni.

A munkácsi harmincadhelyen a lengyel elárulta, és 13 hordó borát lefoglalták.⁵⁶ Maga a zsidó türelmi illeték bérlője, Dalovics Berko, 1740 december 23-án kelt bizonyítványában kifejezésre juttatta, hogy „ahol és amikor valamely zsidó egy megbízólevéllel ellátott lengyel személlyel borkivittel céljából társul, minden esetben csalárdság forog fenn és esküvel is merem állítani, hogy ezek a borok mindenkor a zsidó tulajdonát képezik és nem a lengyelét, tehát a türelmi illetéket utánuk fizetni kell.”⁵⁷ Az utolsó mondat élesen rávilágít a tanúsítvány céljára: azért kell a zsidók visszaélését megakadályozni, mert ha lengyel személy neve alatt viszi ki borát, nem fizet türelmi illetéket s ezzel magát a bérlőt is megkárosítja.

Íme, a görögök és zsidók kereskedelem-történeti szerepe! Láttuk, mily küzdelmek játszódtak le miattuk a megyei hatóságok és a helytartótanács között. Megállapítottuk, hogy a tilalmak nem jutottak érvényre, mert a termelők érdekei közvetlenebbül jelentkeztek, mint amilyen gátló ereje volt a törvénynek, amely csupán annyit ért el, hogy az eladókat óvatossabbá, a hatóságokat körültekintőbbé tette, a zsidókat és a görögöket pedig figyelmeztette, hogy visszaéléseik szigorú büntetést vonnak maguk után. Kiküszöbölni a zsidókat s a görögöket a kereskedelem-ből nem lehetett, de tevékenységüket a törvénytöréstől keretek közé lehetett szorítani és ezzel megakadályozni, hogy a magyar bor hírnevét lerontsák. Mindenestre szomorú tapasztalata a magyar történetírásnak, hogy a XVIII. század második felétől voltaképpen egyedül ők a kereskedelem lebonyolítói, mert ha a termelést a piaclehetőségek kiszélesítése fokozta is, a kereskedőosztály magyaros átszíneződésének ez sem kedvezett: azok az eladók ugyanis, akik minden fáradság nélkül értékesíthették bortermésüket, nem gondoltak többé arra, hogy vállalkozások keretében maguk

gondoskodjanak az eladásról is. Ezzel kapcsolatban azonban túlzás lenne azt az egyes német történetiróktól vallott nézetet magunkévá tennünk, hogy a nemzetgazdaság fejlődésére a zsidók felbecsülhetetlen előnyöket jelentettek.⁵⁸ Előnyt a zsidó kereskedelemből egyedül maguk a zsidók láttak; az állam és a társadalom számára ugyanis közömbös volt, hogy kik kereskedtek, lényegesnek csupán egy mutatkozott: az eladás és a vámjövedelem. Ezt a célt pedig akkor is elérték volna, ha keresztyén, illetve magyar, vagy lengyel elemek foglalkoztak volna a kereskedelemmel. Ilyen módon abból, hogy zsidók kereskedtek, arra következtetni, hogy a kereskedelem nem nélkülözhetette őket, határozottan történetellenes szemlélet.

A görögök és a zsidók mellett a borkereskedelemben nem volt jelentéktelen a *skótok* szerepe sem. Lengyelország történetében a skótok 1564 óta szerepelnek gyakrabban. A lengyel társadalom lenézte, és a zsidókkal, sőt a tatárokkal egy színvonalon állóknak tekintette őket. Monográfusuk szerint „a skótok kezdetben csakis házaló kereskedéssel foglalkoztak, faluról-falura vándorolva gyalogosan árusítottak, vagy kis szekéren hordozták áruikat.”⁵⁹ Lassankint azonban meggazdagodtak, szerény életmódjuk, igénytelenségük és kultúrátlan-ságuk lehetővé tette, hogy a bevételezett pénzt felhalmozva, bizonyos tőkét gyűjtsenek, amely azután biztosította számukra a városokba való költözködés lehetőségét. Krakkóban, Varsóban, éppen a legjelentősebb városokban telepedtek meg, s polgárjogot is szereztek; ennek birtokában végül is fokozatosan versenytársaivá váltak a lengyel kereskedőknek. 1595-ben III. Zsigmond már eltiltja őket a kereskedéstől. E tilalom értelmében Krakkóban nem építhetnek házat, nem nyithatnak üzletet, a piacokon nem árusíthatnak, sőt már fennálló üzleteiket is fel kell oszlatniok.⁶⁰ Ez az intézkedés arról tanúskodik, hogy a városok védekeztek az idegen fajú kereskedők ellen, hogy a skótok épp olyan ellenszenvesek voltak szemükben, mint a zsidók. A kereskedelemből őket is ki akarták szorítani. Az uralkodók ebben a kérdésben is támogatták a városok követeléseit, ha nem is határozott és céltudatos kereskedelempolitikai megfontolásból, hanem csupán azért, mert a városok állami terhe magasabb összegre rúgott, mint a skót kereskedőké. Ennek ellenére a skótok tovább gazdagodtak. A XVII. században már több olyan jómódú pol-

gár család akadt közöttük, mely a kereskedelem minden ágában tevékenykedett.⁶¹

A skótok mind emigránsok voltak. Puritán vallásuk üldöztetése miatt hagyták el hazájukat. Először a protestáns Poroszországba menekültek, de a porosz kereskedők nem sokáig tűrték konkurenciájukat; ez vezetett arra, hogy 1537-ben kitiltották őket Poroszországból. Ezután menekültek Lengyelországba. Itt sem fogadták szívesen őket, de a Wasa család támogatásával mégis megtelepedhettek, sőt 1573-ban vallásszabadságot is nyertek. Nemsokára polgárjogot vettek fel, tevékenyen résztvettek Báthori István hadjárataiban, majd a királyi udvar szállítói lettek. Jogilag különálló szervezetet építettek ki, az egyes városokban önálló társadalmi körökbe tömörültek, a hadseregben külön csapattestük alakult, és csak a XVII. század folyamán olvadtak be egészen a lengyel népességbe.⁶² Nem egy közülük éppen a magyar borral való kereskedésből gazdagodott meg. Erre a legjobb példa Róbert Béla de Lanxet Portius esete: 1623-ban telepedett le Krosnában; eleinte szolgálatba állott, majd egy másik skóttal együtt kereskedelemmel kezdett foglalkozni, áttért a katolikus vallásra és egy helybeli polgárleányt vett feleségül. Csupán magyar borral kereskedett, ebből hatalmas vagyont gyűjtött. Vagyonából jóléti célokra is áldozott: épületekkel és templommal szépítette a várost. 1661-ben halt meg, vagyona egy részét intézményekre hagyta. Még életében nemességet nyert; ennek alapján utódai teljesjogú lengyel polgárokként folytathatták apjuk mesterségét és értékesíthették vagyonszerző kapcsolatait.⁶³ Példájuk több skót családot serkentett éppen a magyar borkereskedelem kapcsolatainak kihasználására. 1666-ban azt olvassuk róluk, hogy „a törvény tilalma ellenére Magyarországot keresik fel borvásárlás céljából és szinte borkereskedelmi monopóliumot gyakorolnak a magánszemélyek (kereskedők) legnagyobb kárára”; ez teszi szükségessé, hogy szigorúan megtiltassék: büntetés és elkobzás terhe mellett borral többé ne kereskedjenek.⁶⁴ Ez a tilalom tulajdonképpen megerősítése az 1664. évi tiltó rendelkezéseknek, amelyek magyarországi skótokról is beszélnek, akik részére a borkereskedelem a továbbiakban is szabad.⁶⁵ A magyar forrásokban kevés említést találunk a skótokról, de hogy borkereskedést folytattak, arra nézve elég bizonyíték Róth Mihály

levele Trautsohn herceghez, melyben arról értesíti, hogy „borkereskedők, lengyelek és skótok, gyakran láthatók, Tolcsván és Tokajban 30 talléért bort is vásároltak. Azt hiszem, többen is fognak utánuk jönni”.⁶⁶

Az *örményekkel* a magyar hatóságok a görögökhöz és zsidókhöz hasonlóan jártak el. Jelentőségük különösen Mária Terézia vámpolitikája következtében nőtt meg. Szervezett társaságaik a magyar borkivitel ekkor jórészt kezükbe ragadták, s nem riadtak vissza a legnagyobb arányú hamisítástól sem.⁶⁷ Korábban inkább csak a Balkánról származó borok forgalmát bonyolították le. Főleg malmazia nevű borfajttával kereskedtek.⁶⁸

Kisebb forgalom fűződik az *oroszokhoz*. Ők csak különleges megbízás esetén kereskedtek. A XVIII. század második felében gyakrabban jöttek Magyarország területére. A velük való bánásmódra a kamara a harmincadosoknak külön utasítást ad. Királyi utasításra hivatkozva elrendeli, hogy az országot felkereső orosz kereskedőket szabadon be kell engedni, számukra a szabad kereskedelmet biztosítani, de egyben mindenkor ellenőrizni is kell, hogy kik az illetők és mennyire megbízhatók.⁶⁹ A hétéves háború idején korlátozott volt a kereskedelem, de a politikai akadályok elmúltával semmi érdeke nem fűződött a kincstárnak ahhoz, hogy az Oroszország felé irányuló borkivitel megtiltása.

A kárpátaljai *rutének* is foglalkoztak borkereskedelemmel. Tevékenységükkel kapcsolatban 1577-ben a szepesi kamara azt a nézetét fejezi ki, hogy ha a borkivitel teljesen korlátoznák, „a ruténeknek alkalmat adnának arra, hogy tiltott módon szállítsák ki a bort a kincstár megkárosításával. Ezek a népek ugyanis, akik a Kárpátok hegyláncának egész vonulatán, Liptótól Szatmárig laknak, attól nem tilthatók el, hogy rejtett utakon szállítsák Lengyelországba a bort, semmiféle vámot sem fizetve, mint korábban meg is történt”.⁷⁰ Ha az etnográfiai elhelyezkedés tekintetében a kamara indoklása tévedésen alapszik is, annyi kétségtelen, hogy a hegyek járhatatlan útjait ezek a népi elemek ismerték legjobban és akkor alacsony műveltségi fokuk⁷¹ a visszaélésre felbujtó személyek teljes hatalmába állította őket: kereskedelmi érzékük nem volt, de a haszon reményében minden megbízásnak eleget tettek.

Ezekben foglalható össze a kereskedéssel foglalkozók faji megoszlása. Ismételjük, nem a hivatásos kereskedőkről szóltunk, hanem csupán alkalmiakról, bár közülük egyesek hivatásszerűen is űzték foglalkozásukat.

III. RÉSZ

Hivatásos kereskedők

A hivatásos kereskedőréteg kialakulása egyidejű a kereskedelmi kapcsolatoknak helyi kereteken túllépő kiszélesedésével. Míg az árucseré csak a közvetlenül egymás mellett élő személyek szükségleteit elégíti ki, addig hivatásos kereskedőkre semmi szükség nincs. Mihelyt azonban a kereskedelem nagyobb területeket ölel fel és hálóz be, nyomban szükség van olyan társadalmi réteg tevékenységére is, amely a szállítások kockázatát, a politikai és természeti akadályok, nemkülönben a társadalom sokszor megmutatkozó ellenszenvének leküzdését is vállalja. Történelmi tapasztalat, hogy *társadalmi osztállyá jegecesedett hivatásos kereskedőréteg csak ott alakul ki, ahol a kereskedelem a társadalom megbecsülésében részesül*. Éppen ezért a magyar és a lengyel kereskedőosztály kialakulásának tárgyalásához föltétlenül ismernünk kell a múlt társadalmának kereskedőszemléletét, azt a világnézeti gyökerekből kinőtt magatartást, amely a kereskedőkkel szemben elfoglalt álláspontot átszínezte és meghatározta.

Azt, hogy a kereskedő az áruelosztásnak nélkülözhetetlen tényezője, mindenkor elismerték. Vitán felül állt az is, hogy minél szélesebb alapon fejti ki a kereskedő a tevékenységet, annál nagyobb a jelentősége az egyes országok forgalmának lebonyolításában. A forgalom növekedésével együtt nő a kereskedői kockázat, amellyel viszont a haszonra való törekvés áll egyenes arányban. Minél nagyvonalúbb eszerint a kereskedelem hálózata, annál közvetlenebb a meggazdagodás lehetősége. Másrészt azonban éppen ez a haszonnövekedés, ez a meggazdagodási lehetőség volt mindenkor a sarkpontja a kereskedők megítélésének. Mindaddig, amíg az európai társadalomban az emberek értékét egyedül erkölcsi vértettségük, eszkatologikus odaadásuk, tehát a túlvilági élet síkjára beállított magatartásuk határozta meg, természetesen szó sem

lehetett a kereskedők megbecsüléséről. Azok, akik egyedül a természet termelvényeiben látták az Istentől megengedett jövedelem forrását, akik számára tehát a megélhetés egyetlen jogosnak vélt alapja a föld volt, nem ismerhették el a kereskedelem erkölcsi értékét, mert az látszólagos kapzsiságon alapult: azon, hogy a kereskedő olcsón vásárolt és drágán adott el. A közbeeső lépcsősorokról a föld életformájában gondolkodó emberek nem vettek tudomást. A társadalom új életstílusa, a polgáriásodásból s ennek gazdasági felfogásából fakadó új társadalomszemlélet csak a XIV—XV. században kezd kibontakozni. Ekkor szorul háttérbe a középkor lovagi eszménye és szerzetesi gondolkodásvilága, s vele egyidejűleg indul el az élet az újkor felé. És ezekből az ellentétekből bontakozik ki a *polgár* fogalomköre is, amely a falusi, azaz földből élő emberek közösségével szembeállítja a városi, vagyis kezük és agyuk munkájából élő rétegeket. Ezekben a rétegekben már jelentős szerephez jut a kereskedő is.¹

Ez a társadalomgazdasági fejlődés nyilatkozik meg e kor erkölcsi irodalmában is, amely a középkori felfogással szakítva, kifejezést ad az új közhangulatnak és társadalomszemléletnek. Duns Scotus, a későszkolasztika egyik legnagyobb szóvivője, hangsúlyozza, hogy a kereskedelem „tisztességes és hasznothajtó”, kivéve a kamatra való pénzkölcsönzést, amely tisztán az önzés folyománya.² Hatalmas szakítás ez a középkori etikával, amely még minden haszonra törekvő tevékenységet határozottan elítélt. A fejlődés indokolja a szemléletváltozást, és mivel egyházilag is elismert tekintély ad ennek a változásnak kifejezést, a gondolat elterjed s gyökeret ver: kezdik belátni, hogy a kereskedelem föltétlenül szükséges a társadalmi egyensúly fenntartására és az állam anyagi biztosítására.³ Lengyelországban a XVII. század folyamán a legradikálisabb erkölcsi iskola hívei, a lengyel testvérek néven ismert antitrinitáriusok is elismerték, hogy „a kereskedelem előnyös és a kereskedőtől a hasznot nem szabad irigyelni”.⁴ Kétségtelen, hogy a részletkutatások e felfogással ellentétes megnyilatkozásokat is tártak fel, de egyes önmagukba zárkózott személyek szavai közhangulatot, szemléletet nem fejeznek ki, éppen ezért a társadalom magatartásának elbírálásánál közömbösek.^{4/a}

Ezzel kapcsolatban egy ellentétre kell felhívunk a

figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a kereskedelem hasznosságának felismerése és magának a kereskedői tevékenységnek elismerése még nem vontá maga után a kereskedők megbecsülését. Jellemző a kereskedők iránt tanúsított — és egyben az egész polgári társadalomra kiterjesztett — magatartásra Senecy francia követnek az 1614. évi francia országgyűlés előtt elhangzott panaszja. A harmadik rend képviselői ugyanis ezen a gyűlésen az államot olyan családhoz hasonlították, melynek három gyermeke van: a papság, a nemesség és a polgárság. Senecy az egész nemesség nevében felháborodva tiltakozik az uralkodó előtt a társadalom ilyen beállítása ellen: „Szégyellem ismételni Ön előtt, Uram, azokat a kifejezéseket, melyekkel megsértettek bennünket. Az Ön államát három testvérből álló családhoz hasonlítják. Micsoda nyomorúságos állapotba kerültünk, ha ez az összehasonlítás fedi a valóságot. De még azzal sem elégszünk meg, hogy testvérüknek nevezzenek, azt állítják, hogy az állam jóléte tőlük függ.”⁵ Ez a kissé hosszás idézet a polgári életforma legteljesebb kifejeződésének államában, Franciaországban uralkodó felfogást tükrözi, amely pedig messze megelőzte a magyar és a lengyel társadalom etikáját, és éppen ezért kifejezi azt az ellentétet, amely a földből élő réteg, a műveltségével kiemelkedő papság és a kézimunkát folytató polgárság között fennállt. Ez a szemlélet uralkodott a kereskedelemnek kijáró minden elismerés mellett még a XVII. század végén is és a kor legerőteljesebb megfigyelője, Savary azt állítja, hogy csak azok küldik gyermekeiket kereskedőpályára, kiknek felfogása korlátolt és tompa,⁶ noha a jó kereskedőnek éppen ellenkező tulajdonságok a jellemzői, nevezetesen a szellemesség, a nagy képzelőerő és a megértés képessége. Ez a szemlélet, a kereskedőrétegeknek ez a lebecsülése teszi érthetővé előttünk azt a törvényszöveget, mely Lengyelországban „a nemesi rendhez méltatlannak” ítéli a kereskedelmet, sőt mi több, 1633-ban nemességének elvesztésével bünteti azt, aki kereskedelemmel foglalkozik.⁷ Kétségtelen, hogy a törvények ilyen fogalmazásában szerepet játszott az állam érdeke is, mely a mentességek ellen tilalmak útján védekezett, de bizonyos, hogy a kereskedőosztály megbecsülése teljes mértékben hiányzott mindazokból, akik a törvényt szentesítették és megalkotásában résztvettek. A tör-

vény hatása, mint láttuk, csekély volt, de eszmetörténeti és társadalomszemléleti szempontból nem ez a lényeges, hanem egyszerűen az, hogy a hivatásos kereskedőket ez a kor még nem tekintette a társadalom szerves alkotó részének.

A lengyelhez hasonló gondolkodásmódot árul el a XVII. századi Schröder is, akinek felfogása ugyan egészen kivételes és egyéni, mégis jellemző, mert követőkre talált. Az ő nézete szerint a kereskedőosztály létezése az állam érdeke szempontjából teljesen közömbös, mert „ahány kereskedő, annyi áruló; a kereskedő ugyanis a világ és nem a város (= állam) polgára”. A továbbiakban hangsúlyozza, hogy „a kereskedőnek minden tervezgetése négyszeresen irányul a saját haszna fokozására és ilyen módon a fejedelem (az államfő) érdekeivel teljes mértékben ellenkezik”.⁸ Ez a felfogás nem a kereskedelem, hanem csupán a kereskedők ellen irányul. A kereskedelem fontosságát szerzőnk is elismeri; csupán szükségesnek és indokoltnak tartaná, ha a kereskedőket a közvetítésből kikapcsolnák és minden kereskedői tevékenységet maga az állam vállalna magára. Hogy ez a javaslat mennyire elhibázott volt, arra csupán azt idézzük emlékezetünkbe, hogy az állam még a vámszervezetet sem tudta kiépíteni, nemhogy a kereskedelmet meg tudta volna szervezni. A XVII. század gazdaságpolitikai elmefuttatásai között gyakran találkozunk a Schröderéhez hasonló javaslatokkal, de ennnyire szélsőséggel, olyannal, mely a kereskedőket el akarta volna tüntetni a föld színéről, eggyel sem. A többiek inkább csak azt hangoztatják, hogy a kereskedők „foglalkozásuk természeténél fogva inkább a haszonfejlesztésre, mint a közjó érdekeire gondolnak”.⁹ Liptó megye írta ezt a helytartótanácsához, de nem azért, mintha a kereskedők létjogosultságát tagadta volna, hanem csupán a haszon igazságosabb elosztásának céljából. Ugyanerről a törekvésről tanúskodik a győri lakatosoknak a helytartótanácsához intézett az a jelentése, amelyben azt hangsúlyozzák, hogy „nem az a boldog ország, ahol soknak anyagi javát egyetlen ember gyűjti össze, mert ahogyan megoszthatók a terhek, ugyanúgy gondoskodni kell arról is, hogy a haszon egyformán áramoljon”.¹⁰

A kereskedők iránt megnyilvánuló ez a sajtáságos ellenszenv kényszerít bennünket annak a kérdésnek felvetésére: vajjon milyen volt a kereskedők erkölcsisége; volt-e egyál-

talán általánosan jellemző visszaélés a kereskedők magatartásában, és indokoltá tette-e morális alkatuk, azt az elfordulást, mellyel irányukban mindenütt találkozunk? Hivatásuk gyakorlása közben megmutatkozó szokásaik rávilágítanak erkölcsi színvonalukra, magatartásuk szellemi hátterére és azokra a tulajdonságokra, amelyekből az egykori kereskedők arca kirajzolódott.

A középkor folyamán egészen az újkori korai kapitalizmusig a kereskedelem a „becsületes kereskedés” (*mercatura honesta*) elve uralkodott; ennek magyarázata a vallásos beállítottságban keresendő.¹¹ Ebben az időben, mint Sombart megállapította, „a nyereségre való törekvés, következképpen a vagyonszerzési vágy is éppoly kismértékben volt kifejlődve, mint a gazdasági észszerűség”.¹² E tekintetben a XVIII. század kereskedője még nem különbözött a XIV. század emberétől: mindkettő Istennek hódoló odaadással szolgálta az erkölcsi követelményeket és vallásos elmélyülése életének legkisebb részletéig hatolt.¹³ A kor nemzetgazdasági irodalma — Etienne, Tanara, Savary, Defoe, Franklin munkáival az élén — egyöntetűen megállapítja, hogy a kereskedők becsületesek, takarékosak, mérsékelt életűek és messze áll tőlük az az erkölcsi rajz, amely a kapitalizmus kereskedőtípusát jellemzi. Ennek a kornak embere nem a túlságos hasznot kereste, hanem a tisztességes jövedelmet,¹⁴ éppen ezért indokolatlan az az elfordulás, mely a társadalom egyéb elemeit a kereskedőkkel szembeállította, s mely mással, mint a haszon irigylésével, nem magyarázható.

Ez az erkölcsiség nemcsak egyes kereskedő tulajdonsága volt, hanem a kereskedők akkoriban bontakozni kezdő egész osztályát jellemzi. Európában a XVI. századtól a társadalom egyes elemei közt szolidaritás kezdett kifejlődni, s ebben a szolidaritásban egymásra találtak mindazok, akikben a közös érdek, az azonos műveltségi állapot, s az erős családi kapcsolatot egységes szemléletet alakított ki. Ilyen egységes szemlélet fűzte össze a társadalom polgárisodó, városokban élő elemeit. Soraikban találjuk a kereskedőket is, akiknek törekvései a városi hatóságok törekvéseivel voltak azonosak. A városi hatóságok adtak hangot a kereskedőosztály igényeinek, szándékainak, azok foglalták írásba céljaikat, melyeket egyelőre a kereskedelem résztevő nemesség ellen való

védekezés szabott meg. Azt a jelentőséget azonban, amelyet másutt elértek, nálunk még csak megközelíteni sem tudták. Angliában a kereskedők tették lehetővé az Orániai ház uralomrajutását.¹⁵ A kereskedőcsaládok leszármazottai ott ugyanolyan szerepet játszottak, mint a régi nemes familiák sarjai. Nálunk a kereskedők országos viszonylatban háttérbe szorultak; az országos politika hangadói a nemesek és a hivatali arisztokrácia. Csak a helyi hatóságokon belül érvényesül egy-egy kiválóbb kereskedő személyes varázsa és azon keresztül osztályának törekvése. A vagyoni biztonság tekintélyt nyújt a helyi szervezet keretében, de ennek a tekintélynek átütő ereje nincs: a meggazdagodott borkereskedők közül, akik a külfölddel való kapcsolatok bonyolult szálait tartották kezükben, egyetlen egy sem jutott olyan állásba, mint sok-sok birtokos nemes, s méginkább főúr sokszor sokkalta kisebb értékű földbirtoka segítségével. Az egész társadalom seigneurialis beállítottságú volt, a kereskedők legföljebb kölcsönügyletekre voltak jók. Ennek viszont az lett a következménye, hogy mihelyt valaki meggazdagodott, nemességet igyekezett szerezni, s ha ez sikerült, gyermekeit már abban a légkörben nevelte, amely a nemességet vette körül. Lovagi szolgálatokra, hivatalnoki állásokra törekedett, s rendszerint már a második nemzedékben elfordult ősei foglalkozásától, elfelejtette, honnan ered vagyona, tekintélye, ez utóbbinak biztosítását immár ő is csak a rangokban és a címekben látta. Napjaink társadalmának egyik legnagyobb betegsége, a címkór-ság már ekkor meggyökeresedett, s ebben azok a polgárok is hibásak, akik nem örökítették nemzedékről-nemzedékre az ősök foglalkozását, hanem megvagyonosodva politikai, vagy társadalmi sikereket kezdtek hajhászni. A hivatásos kereskedők között egyetlen egy olyanra sem találunk, aki gyermekében tovább ápolta volna saját törekvéseit és a létrejött kapcsolatokat unokájával fejlesztette volna tovább. Fejlődésünknek egyik tragikumuma, hogy mindig s mindenki több akart lenni az apjánál, de ezt a többletet nem erkölcsi értékekben kereste és találta meg, hanem társadalmi fokozatokban. Ha a kereskedő apa a város élén láthatta fiát, élete művét már befejezettek tekintette.

Ebben a szellemi világban zajlik le a kereskedőrétegek tagolódásának folyamata, amelynek eredményeként egész

Európában szétválnak a nagy- és a kiskereskedők, szemben a középkornal, amelyben még egy kézben volt a kereskedelem minden ága. Ezzel egyidőben kezd feltűnedezni a szakkereskedelem is, amely a XVIII. században megáll ugyan, de a XVII. században a nagy piaclehetőségek kihasználására külön utakra lép. Különösen szembetűnő ez a folyamat a borkereskedelemben, ahol az egyes kereskedők tevékenységüket rendszerint csak egy-egy vidék termelésének eladására korlátozzák. A kereskedők társadalmi tagolódását jól megfigyelhetjük Lemberg példáján, melynek kereskedői közt a XVI. században három réteggel találkozunk: nagykereskedőkkel, kiskereskedőkkel, másként szatócsokkal, és házalókereskedőkkel.¹⁶ De a magyar fejlődésben is három rétegre tagolódik a kereskedőosztály ott, ahol élénkebb a kereskedelmi élet, mint pl. Debrecenben. A legelőkelőbbek az „öreg kalmárok”, vagyis, akik drágább árukkal, arannyal, ezüsttel, selyemmel kereskednek. Utánuk következnek a „középrendbeliek”, végül a legalacsonyabb rangúak, az „aprólékosok”, akik csak kis tételekben árusítanak.¹⁷ Hol marad ez a rétegződés attól, amelyet Peter Hasenclever állapít meg 1794-ben, hat típusba sorolván a kereskedőket, mégpedig nemcsak a foglalkozásuk szerint, hanem figyelemmel arra is, hogy aktív kereskedelmet folytatnak-e, vagy csak felveszik és továbbítják az árut.¹⁸ Nálunk a vállalkozó kereskedőt a „spekulant” megvető nevével illették s ehhez a fogalomhoz bizonyos erkölcsi alacsonyrendűség is kapcsolódott.¹⁹ Nekünk is voltak vállalkozó szellemű kereskedőink, mint majd látni fogjuk, de ha voltak is, egy nemzedék után rendszerint visszavonultak, mintha belefáradtak volna a társadalmi harcba, mely körülvette őket.

Bármilyen sivár képet nyújt is azonban a kereskedőosztály helyzete, egyesek kereskedelmi kapcsolatai mégis azt a meggyőződést érlelik meg bennünk, hogy a magyarságban és a magyar városok németajkú lakosaiban is megvolt az érzék a külkereskedelmi kapcsolatok felvételére és továbbszövésére. A XVI. és a XVII. században több olyan kereskedő nevével találkozunk, akinek tevékenysége egymagában is megcáfolja a magyarság kereskedelmi képességét kétségbevonó eddigi kishitűségét. Ily nagy lévén a jelentőségük egyetemes magyar történelmi szempontból, érdemes személy szerint is megismerkednünk mindazokkal, akik a Felvidék

legfontosabb terményével: a magyar borral nagyobbarányú kereskedést folytattak.

Magyarország egyik legelső borkereskedője volt *Kroph* (Kropner) Tamás Bártfáról. 1512-ben kistokaji Farkas Ferenc-től vásárolt bort, de már előzetesen is szállított Krakkóba.²⁰ *Milner* Kristóf kézmárki polgár több ízben is szállít Lengyelországba s mindenkor nagyobb tételben.²¹ A XVI. század végén *Kalmár* Gergely a legnevezetesebb borkereskedő: 1574 és 1582 között vezetett üzleti könyvéből megállapíthatólag szinte havonként fordult meg Kassa és Krakkó között. 1574-ben 150, 1575-ben 120 és 1576-ban 171 hordóval szállít.²² Összesen 441 hordó borszállítás abban a korban nagy mennyiségnek számított s így Kalmár Gergely kereskedelemtörténeti jelentősége határozottan kiemelkedő. Hozzá hasonló fontosságú *Szabó* György forgalma: 1576-tól kezdve egészen az 1600-as évekig állandóan borkereskedéssel foglalkozik.²³ Élelmes magyar borkereskedő volt *Szabó* Miklós, aki a karácsonyi fogyasztás növekedését kihasználva, 1597 decemberében két ízben is szállított 29 hordóval.²⁴ A továbbiakban is állandóan találkozunk a nevével a vámfeljegyzésekben. Hiteleztek is részére a lengyel kereskedők. Tudjuk, hogy 1604-ben Rozen nevezetű újsandeci polgárnak 400 forinttal tartozott.²⁵ Ebben a városban állandó ügynököt tartott. 1605-ben „ügyeinek állandó képviselője és teljes jogú meghatalmazottja” Helesz Ambrosius volt.²⁶ Az 1600-as években tűnik fel *Kecskeméti* Gáspár, aki egyszerre 85 viader szentgyörgyi, majd kassai bort szállít. Vele egyidejűleg *Nyitrai* Ferencről és *Farkas* Györgyről olvasunk.²⁷ *Kecskeméti* György magyar borkereskedő krakkói illetőséget vett fel és régi kapcsolatait kihasználva, Kassán, Tokajban, Tarcalon vásárolta össze s Lengyelország különböző piacain értékesítette borait. 1617-ben halt meg.²⁸ *Kelemen* Mátyás eperjesi polgár 1619-ben Új Sandecbe szállított 1500 forint értékű bort Mikulski Ádám részére, akivel állandó kapcsolata volt.²⁹

A XVI—XVII. század fordulóján többször találkozunk „diák” jelzővel illetett kereskedőkkel. Ez a ragadványnév később sok esetben családnévvé vált. A kor viszonyainak ismerője ebből a tanultabb rétegek előretörésére következtethet. Ilyen személyeket szívesen alkalmaztak a termelők s bíztak meg különféle ügyletekkel, mert az írás és számolás

elemeivel tisztában lévén, nehezebben lehetett őket rászedni, mint a tanulatlan embereket. Az iratokban leggyakrabban a következők szerepelnek: Dániel Diák Besztercéről,³⁰ István Diák Kassáról,³¹ Márton Diák ugyancsak Kassáról,³² mindhárom nagyobb tételekben kereskedtek, egyszerre 15—40 hordó bort is szállítottak.

A kassai polgárok közül a XVII. század elején nagyobb tételben folytatott borkereskedelmükkel a következők emelkedtek ki: Tamásházy Timót 1622-ben 82 hordóval, Sommochius Henrik ugyanakkor 55 hordóval, Békéssy István 10 hordóval, Asztalos Lampért 10 hordóval szállított Lengyelországba. Együttvéve 264 forint vámot fizettek.³³ Állandó magyar kereskedőtelep alakult ebben az időben a lengyelországi Duklán és Jaslón. Mindkettő borkereskedelemmel foglalkozott és a határmenti kereskedelmi kapcsolatok kibontakozásához nagy mértékben hozzájárult.³⁴ Ugyanakkor Lublón is több borkereskedőcsalád élt, s a magyar hatóságok kijátszásával csalárd módon, vámentesen szállították nagy tételben a bort Lengyelországba.³⁵ Az is előfordult, hogy a magyar családok nem telepedtek meg Lengyelországban, hanem valamelyik lengyel városbeli ismerősüknek adták őrizetbe borukat, aki azután a bor árával nekik elszámolni tartozott. Ilyen kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn Strausz Mihály eperjesi polgár: Új-Sandecben helyezte el borát elszámolás kötelezettsége mellett,³⁶ 1630-ban.

Nagyvonalú kereskedelmi vállalkozásra enged következtetni az az adománylevél, amelyet 1654 szept. 26-án Fėja, másnéven Rakowski András kapott János Kázmér lengyel királytól. Arra nyert jogot benne, hogy bármilyen áruval kereskedhessen, de különösen borral és más italokkal, melyeket Magyarországból és máshonnet, így Erdélyből is, korlátlan mennyiségben szállíthat Lengyelországba.³⁷ 1657-ben a következő magyarországi kereskedők tüntek föl: Miecznik Jakab Eperjesről, Jablonowski Mátyás Jabloncáról, Zindely János Nagybányáról, Wizner Gáspár Kézsmárkról;³⁸ május-július között összesen 148 hordó bort szállítottak. Utánuk hosszú ideig nem találkoztunk magyarországi kereskedőkkel, akik maguk vásárolták és szállították volna a bort Lengyelországba; vagy olyanok tűnnek fel, akik megbízás alapján mint vállalkozók, faktorok működtek, vagy idegen fajúak voltak, görögök, zsidók s nem

utolsó sorban lengyelek. A hivatásos magyar borkereskedők eltűnnek, visszavonulnak; egyrészt beleolvadnak az emelkedettebb társadalmi rétegekbe, másrészt a politikai zavarok áldozataivá lesznek. Helyüket más kereskedőknek adják át. Bármilyen oldalról vizsgáljuk is a magyar kereskedőket, azt kell tapasztalnunk, hogy a XVII. század végétől kezdve számuk mind csekélyebbé válik. A XVIII. század folyamán már minden egyes név különös örömmel tölti el a kor gazdaságtörténetének kutatóját. E fehér hollók közül való Stephanóczy Sámuel neve. „Több éves borkereskedő”, de amikor szállítmánya tűzvész áldozatává lesz, lassankint ő is visszavonul. Utoljára 1737-ben olvasunk róla.³⁹ Ettől az időtől kezdve a Hegyalja régi vagy új termelői, közöttük a Terényi-, Borsai-, Selbsherr, Zimmermann-családok, valamint a Lippóczyak (utóbbiak ma is élnek) nem magyaroknak, hanem idegen fajú hivatásos borkereskedőknek adják el termésüket.⁴⁰ Rég elmúlt az az idő, amikor a „nemesek a jobbágyoktól a már eladott borokat is kicsikarták s maguk adták el a lengyeleknek”,⁴¹ mint az udvari kamara írta a szepesinek 1577-ben. Elcsendesedtek a régi bortermelők és méginkább a borkereskedők. Minden tilalmazás ellenére annál nagyobb zajjal élénkítették a szüreteket a zsidók és a görögök vásárlásai.

A magyar kereskedőnevek mellett több olyan lengyel nevet is találunk, amelyet a borkereskedelem tett híressé. Amíg a politikai helyzet engedte, a lengyelek messze elvetődtek Magyarország területére. Közülük a XVI. században Gallus, Tilitz Jurga, Koczanowski Piotr a kereskedésből ugyancsak meg is gazdagodott.⁴² Tisztára a magyar borral való kereskedésnek köszönhette hírét a Schindler-család Krakkóban. A család neve már 1542-ben is többször előfordult.⁴³ Litsninek János 1554-ben több ízben is szállít magyar bort,⁴⁴ mellette Frasinus Bank emelkedik ki.⁴⁵ Jónévű borkereskedő volt Krakkóban Gutterer Zsigmond és Gutterer Szaniszló. A királyi udvar is vásárolt tőlük.⁴⁶ Ugyanott élt Dubowski Márton, akinek magyarországi eredetű boraiból 1597-ben Vilnába is szállítottak.⁴⁷ Híres borkereskedő volt Roganowski Béla is.⁴⁸ A litván föld legnagyobb borkereskedője: Sapieha Leo, nemanyira magyar, mint inkább francia vörös és fehér borokkal kereskedett. Ez a család csak később tért át a magyar borra.⁴⁹ Spail Mihály 1601-ben két ízben összesen 237 hordó nyugatmagyarországi

eredetű bort szállított Krakkóba.⁵⁰ Új Sandecben főleg a következők kereskedtek magyarországi borral: Timowski, Janik, Likawski, Pytlikowicz, Pelka, Halenowicz, Kotczy, Pleszykowicz, Olszyński, Światłowicz, Bogdalowicz, Rogalski, Polański. Valamennyien a XVII. században éltek⁵¹ s a háborús idők nagyobb fogyasztását elégítették ki. Nem maradt el a versenyben a már fővárossá alakult Varsó sem. Itt a következő családok rendezkedtek be magyar bor árusítására: Mariani, Chawlosz, Philippowicz, Mieczki, Korb, Jaworski, Strzes, Bariczka, Kloss, Grzybówic stb.⁵² Az 1606-ban végrehajtott borrevízió idején, négyet kivéve mind csak magyar bort árultak; az említett 4 malmaziával, francia vagy német borral egyikük sem kereskedett. 1612-ben hasonló a helyzet: a 10 kereskedő közül 8 tisztán magyar bort árusít,⁵³ 1624-ben hasonlóan.⁵⁴ A XVII. században Lengyelország különböző városai-ban éltek még a következő hivatásos borkereskedők: Jan Szedleczki Saczban;⁵⁵ Szt. Januszowicz Krakkóban;⁵⁶ della Foppe Krakkóban;⁵⁷ Jan Wilkowić ugyanott; ez utóbbi 1661-ben öszszesen 660 wiader szentgyörgyi bort szállított városába.⁵⁸ Jerzy Rydel Bielskben élt s csakis magyar borral kereskedett.⁵⁹ Jan Mirowicz Duklán működött. Innét ágazott ki kereskedelmi hálózata Lemberg és Krakkó felé.⁶⁰

A XVII. század végétől kezdve a lengyel kereskedők is mind ritkábbakká válnak s a XVIII. században alig találkozunk egy-egy lengyel névvel, a már ismertetett oknál fogva. Éppen ezért külön ki kell emelnünk Jan Heindel nagyvonalú kereskedői tevékenységének jelentőségét. 1730-ban 359 hordó bort szállított három hónap alatt (január—márciusban) részben személyesen, részben megbízottai révén.⁶¹ Csaknem ily nagy tételekben dolgozott Fr. Soldadini is: 1733-ban 190 hordó bort, azonkívül viaszt stb. vitt ki Magyarországból Lengyelországba.⁶² 1738-ban Wal. Karasiewski nevérol olvasunk, aki febr. 3-án és febr. 24-én 97+108 és fél hordó szállításával tűnt ki.⁶³ Ez utóbbiak azonban mind megbízásból kereskedtek: egy-egy főrangú személy kívánságának tettek eleget, amikor — természetesen a maguk felelősségére — ilyen nagy mennyiséget vásároltak. Az, hogy ily kevesen voltak, világít rá a legdöbbenetesebben, mennyire visszavonultak a kereskedelemtől mind a magyarok, mind a lengyelek.

Hogy az igazi kereskedők arculatát teljesen megismer-

hessük, foglalkoznunk kellene szokásaikkal, a jogügyletek és peres eljárások lebonyolításában követett bírósági gyakorlattal, az egyes kereskedők egymáshoz való viszonyával, a különféle szerződésformákkal. Mindezekre vonatkozólag nem állanak rendelkezésünkre előtanulmányok, ezért sajnálatunkra ki kellett hagynunk e kérdéseket megfigyelésünk köréből. A régi magyar törvényhozásban kereskedelmi joggal valójában nem találkozunk: a kereskedelmi élet jóformán a saját útjain fejlődött s a visszaéléseket csak a magánjog keretei korlátozták.

Ismeretes volt azonban a kor hivatásos kereskedői előtt a könyvvitel, mint a kereskedelmi ügyletek precizitásának, technikai felkészültségének írásos bizonyítéka.⁶⁴ A könyvvitel azokból a feljegyzésekből fejlődött, amelyeket a kereskedők egyes ügyleteikről emlékezetük támogatására vezettek s később könyvalakba fűzve, eljárásuk mindenkori igazolására és üzletvezetésük észszerűségének ellenőrzésére is felhasználták.⁶⁵ A XVII. században a könyvvitel már egész Európában, így Magyarországon is általánosan elterjedt. Ebben az időben inventáriumszerűen jegyzik fel a kereskedők az egyes vételeket és eladásokat.⁶⁶ A kettős könyvvitelt csak a XVII. század vége fejlesztette ki. Jacques Savary *Le parfait négociant* című műve tárta első ízben, 1675-ben, a kereskedővilág elé azokat az elveket, melyeket a jó kereskedőnek üzletmenete világos ellenőrzése céljából követnie kell.⁶⁷ Ez a mű, mint egyik ismeretője írja, a régi rend bukásáig, tehát 1800-ig, a kereskedők kézikönyve volt.⁶⁸ Érdemes lenne megvizsgálni ebből a szempontból, hogy Magyarországnak hány és melyik magánkönyvtárában található meg e munka. Ebből képet lehetne alkotni arról, hogy hányan olvasták nálunk. Lengyelországban több könyvtárban megtaláltuk már az első kiadást, egyik legnagyobb magyar borvásárlónk, Józef Ossoliński könyvelése pedig föltétlenül Savary hatására alakult ki. A magánkereseti társaságok között a legrégebb kereskedelmi könyv a Fugger-családé. Ez az 1791—1830. éveket öleli fel s éppen a magyar borkereskedelem üzleti feljegyzéseiből bontakozott ki.⁶⁹

Mint a kereskedők egymással való kapcsolatainak érdekességét emeljük ki azt a közleményt, amely egy XVIII. századi ujságban, 1729-ben látott napvilágot. Krakko város kereskedőit értesíti a lap, hogy: Magyarországból érkező hírek

szerint az azévi bortermés savanyú, bár egészségesebb a szervezetre, mint az előző. „Tanácsul adhatjuk ezért barátainknak, hogy a régi borokat jól őrizték meg.”⁷⁰ Ez a közlemény elárulja, hogy Lengyelországban a hivatásos kereskedelem az áruismeretre is nagy súlyt vetett. Erre építette kapcsolatait.

IV. RÉSZ

Vállalkozások és társaságok

A kereskedelmi vállalkozások a magyar borkereskedelem történetében attól fogva játszanak jelentős szerepet, amióta a termelés nagyobbmérvűvé válik s a termelő a piacon akarja elhelyezni áruját. A kereskedelmi vállalkozás a szó tágabb értelmében azonos a nagyobbvonalú gazdasági terv megvalósításával, amely állandóbb kapcsolatok felvételét és mélyreható elgondolások keresztülvitelét tűzi ki céljául. Ilyesmi rendszerint kereskedelmi társaság keletkezésével jár együtt. Elképzelhető ugyan a kísérlet e nélkül is, de a siker legalább is több személy összeköttetését feltételezi, akiknek egy része a termelés feltételeit biztosítja, másika pedig az elhelyezés körülményeit teszi kedvezőbbé. A kivitelnek a XVI. században mutatkozó fokozódása már korán felébresztette egyes termelőkben és kereskedői érzékkel megáldott emberekben a vállalkozás gondolatát. Rájöttek, hogy a piacokat csak azzal készíthetik nagyobb felvételre, ha az árut az adott helyre szállítják. Ezek az emberek számoltak a vásárlás lélektani mozzanataival: a helyben talált áru mindenkor vonzóbb, mint az, amelyet még azután kell odaszállítani. Ennek az elvnek szellemében kell felfognunk mindazokat a vállalkozásra irányuló törekvéseket, melyek a XVI. században jelentkeztek, még ha nem vezettek is eredményre.

Rueher felvidéki kapitány 1571-ben azt javasolta az uralkodónak, hogy az ő irányítása alatt adjon el Lengyelországnak évenként 1000 hordó bort, s engedélyezze, hogy ugyanakkor magánosok részére is szállíthasson 2000 hordót. Erre a javaslatra a kamara azt felelte, hogy az öt szabad királyi város valamelyik bölcsőbb és járatosabb polgárára kellene rábízni az eladást. Sajnos olyan polgár, aki a tervet az esetre is magáévá tette volna, ha a szállítmány nem kap vámmentességet, nem

akadt, s így Rueber javaslata nem valósulhatott meg.¹ Egyetlen kereskedő sem volt hajlandó az esetleg hitelbe vásárolt bor után a harmincadvám magas tételét előlegezni. Ugyanekkor Ungnád Kristóf egri kapitány is hasonló kérelemmel járult a szepesi kamara elé. Tetszése szerinti bor- és gabonamennyiségnek Lengyelországba szállítására kért engedélyt. Kérését a kamara azért nem tartotta teljesíthetőnek, mert így egyedül Ungnád lett volna az eladó és a vásárló s ez rontotta volna a többi eladó, közöttük elsősorban a kincstár esélyeit.² A magánosok mellett maga a kamara is több ízben foglalkozott ebben az időben a boreladás vállalkozás keretében leendő lebonyolításának tervével. 1572-ben Patakon lakó megbízottait Lengyelországba küldte, hogy ott jó vásárlókat keresenek fel és hozzanak magukkal. Ez a küldetés nem járt eredménnyel:³ kockázatot nem akart vállalni a kamara s embereit nem áruval, csak vevőért küldte ki. A kor viszonyai között még így is dicsérendő a szándék, hogy a vevőkör megteremtéséért ilyen áldozatot is hozott egy éppen hivatali szervezeténél fogva nem előrelátó hatóság. Ettől az időtől kezdve több ízben találkoztunk olyan személyekkel, akik Lengyelország piacait keresik fel, hogy áruikat elhelyezzék. A kereskedelem hasznosságának felismerése ugyan még nem ad lökést a gazdasági élet általános felvirágzásának, de az a munka és odaadás, melyet a felismerés eredményezett, maga az a tény, hogy a birtokos nemesek döngetni kezdték a seigneurális kereteket s a meggazdagodás eddig ismeretlen forrásait próbálták feltárni, kétségtelenül a szellemi fejlődés megváltozását jelenti. Abba a korba jutottunk, amelyben a nagybirtokosok is kereskedelmet folytattak és ha a hivatásos kereskedőkkel társadalmi kapcsolatokat nem tartottak is fenn, magát a kereskedelmi életet nem nézték le.

Legnagyobb mértékben foglalkozott külkereskedelmi vállalkozásokkal Mágochy Gáspár, Alaghy János és Perényi Gábor. 1565-ben összevásárolták a Tokaj-környéki finom vörösbort, nagyrészt eladták Kalmár Gergelynek, s ez utóbbi Lengyelországba szállította az árut.⁴ Más szempontból felhasznált adataink alapján ezeket a vállalkozásokat a XVI—XVII. század folyamán már ismertettük e fejezet lapjain, most csak a XVIII. századi állapotra akarunk rávilágítani. Sok terv merült föl ekkor, elsősorban Trautsohn herceg részéről, de egy sem

valósult meg közülük. A herceg telve a vállalkozás indítékai-
val, lelki rúgóitól feszülten s anyagi helyzetétől kényszerítve,
állandóan sürgeti alkalmazottait, hogy „a bort tegyék pénzzé
és a kereskedőkkel folytatandó levelezések útján mozdítsák
elő ezt az ügyet”,⁵ mert aki csak várja a kereskedőket, az nem
adhatja el áruját. Más alkalommal, 1723-ban, azt hozza tiszt-
tartói tudomására, hogy nem szívesen veszi, ha a kereskedők
keresik fel az uradalmat, mert ha meggyőződnek a helyi bor-
árak alacsony voltáról, ahhoz alkalmazkodnak. Ez az uradal-
mat szerfölött károsítja, mert így majd másnál szerzik be
szükségeiket, annál, akinél olcsóbban kapják.⁶ Ennek elke-
rülése céljából üdvös volna, ha a tisztartók megfelelő számú
ökröt vásárolnának és szekeret csináltatnának az uradalom
bodnáraival. Azzal elszállíthatnák a borokat Galgócra.⁷ Ez
az egyetlen mód arra, hogy a bortermést el lehessen adni, nem
pedig az állandó várakozás, melyet az alkalmazottak szeret-
nek. A tisztviselők között egyedül Ottlik Pál foglalkozott vál-
lalkozásokra irányuló tervekkel. 1728-ban azt javasolta, hogy
Bártfán Lipis Leonard házában borlerakatot szervezzenek,
amelyben állandóan lehetne bizonyos készletet tartani. Ugyan-
akkor azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy Sziléziában
hasonló módon tegyék lehetővé a hercegi bortermés elhelye-
zését. A herceg társadalmi kapcsolatai mindenestre hozzá-
járulnának ahhoz, hogy az eladás biztosíttassék.⁸ Más tisztvise-
lők, bármennyire sürgette is őket a herceg felszaporodó tarto-
zása, legfeljebb annyit tettek meg, hogy Lengyelországba írtak
azoknak, akikről tudták, hogy bort akarnak vásárolni.⁹ Később
Eperjesen a herceg állandó megbízottat tartott, Kux Keresz-
tély személyében: ő irányította a nála jelentkező borkereske-
dőket az uradalomhoz.¹⁰ Mindez eléggé passzív formájú vállal-
kozásra mutat. A legnagyobb hibája a XVIII. századi társada-
lomnak kereskedelem-történeti szempontból éppen abban rej-
lik, hogy a hercegen kívül senkiben sem volt meg a kockázat
vállalásának erkölcsi biztonsága: bizonyos kishitűség lett úrrá
az emberek fölött, amely arra kényszerítette őket, hogy szinte
ölbetett kezekkel várják a beérkező kereskedőket. Jellemzően
elárulja ezt a hangulatot és ezt a lelki készségben jelentkező
hiányt az a terv, amely Hollandia felé irányuló kivitelünk
megvalósítása előtt megvizsgálván a kereskedők hajlamát és
vállalkozási kedvét, arra a tapasztalatra jutott, hogy egyetlen

kereskedő sem akadt az országban, aki saját kockázatára bármiféle bort merészelne Hollandiába szállítani.¹¹ A XVIII. századi gazdálkodás egyik alapvonása a nyugodt várakozás. Ennek a szellemnek jegyében hogyan is szabadulhatott volna ki a társadalom abból a megkötöttségből, mely az otthon kényelméhez fűzte s visszariasztotta minden úttól, mely bizonytalanságot jelentett. Mily messze volt a magyar társadalom s benne a magyar kereskedőréteg attól, hogy külföldön lerakatokat szervezzen s ott állandó készletet tartson, mint Szirmay javasolta a XIX. század elején.¹² Azokat a ritka kivételeket pedig, amelyek a vállalkozásokat végrehajtották volna, nem egy hivatalos szerv ki akarta küszöbölni némely termelő előnyére. Így a XVII. század végén még nagyvonalúan jelentkező külforgalmi tervezgetések a XVIII. századra elhiggadtak. Megmaradtak örök terveknek, s mint Trautsohn herceg esetében láttuk, senki sem gondolt megvalósításukra. A vállalkozás lendületét a várakozás nyugalma színezte sötétre s ezzel a magyar borkereskedelem hajnal felé forduló arcát is eltorzította.

És milyen volt a helyzet Lengyelországban? Vajjon a lengyel kereskedők érezték-e magukban erőt, hogy saját kockázatukra nagyobbvonalú vállalkozásokba bocsátkozzanak? Az a tapasztalatunk, hogy a magyar fejlődéshez hasonló volt Lengyelország gyakorlata is. Bizonyos, hogy a XVI. században Jan Boner vezetése alatt hatalmas szervezetű vállalat alakult, amelynek Magyarországon, Csehországban, Nürnbergben voltak képviselői, megbízottai és ezek a megbízottak a magyar borral is nagy mértékben kereskedtek.¹³ A XVI. századi királyi udvartartás borszükségletét nagyrészt ők elégítették ki. Erre nézve a Királyi Számadáskönyvek lapjai beszédes bizonyítékokat szolgáltatnak. De a Boner-család letűnése után csak olyan alkalmi kereskedőkre bukkanunk, amelyenkről már az előzőekben szó volt. Ha jöttek is létre kereskedelmi társaságok, nem Magyarországon tartottak megbízottakat, hanem a határmenti városokban halmozták fel a bort, oda viszont a legkülönbélebb szállítók szállították.

A kereskedelmi vállalkozások üzleteiket rendszerint a megbízói intézmény útján bonyolították le. Megbízottak foglalkoztak az árunak a nagybirtokos rendelők részére való leszállításával is. A megbízói ügyletek legelőször Antwerpenben tűnnek fel a XVI. században. Onnét terjednek el az ott

kialakult szokások és formák kelet felé, ahol továbbépülnek s teljes kifejlődésüket a XIX. században érik el.¹⁴ A borkereskedelem terén a lengyel és a magyar határ mentén fekvő városok polgársága foglalkozott a megbízói kereteken nyugvó kereskedelemmel. Új Sandec lakószai alig folytattak önálló kereskedelmet, de annál nagyobb mértékben vállaltak olyan feladatokat, amelyekkel mások kockázata és felelőssége mellett teljesítettek kereskedői hivatást. Ezek a polgárok a szállítás munkakörében élték ki tevékenységüket. E célra külön szekereket tartottak, hogy mindenkor eleget tegyenek a bárhonnan kiinduló megbízásoknak.¹⁵

A megbízásból kifejlődött vállalkozói intézménynek Lengyelországban két válfaja volt ismeretes. Az egyiknek neve: Komisant (Lieger). A komisantok valamelyik kereskedőtől nyertek megbízást, aki minden tekintetben felelősséget vállalt az áruért. Ez a megbízott a maga belátása szerint vásárolt, az árak tekintetében és az üzlet lebonyolításának feltételeiben önálló hatásköre volt. A másiknak neve: Furman.¹⁶ A közlekedés akkori viszonyai között jelentőségük nyilvánvaló: ők bonyolították le a teljes forgalmat s ilyenmódon a mai szállítási vállalkozók őseinek tekinthetők.¹⁷ Megbízásuk felelősséggel történt; ők fizették a vámot, gondoskodtak a szekerekről, lovakról és az út mentén felmerült nehézségek elintézéséről. Balogh Péter furman 1626-ban bor szállítására vállalkozott s Új Sandecben esküt tett a vámhatóságok előtt. Ennek keretében kifejezést adott annak is, hogy a szállítmányt érő „minden kár nem a megbízóé vagy a rendelőé, hanem kizárólag sajátomé.”¹⁸ Minthogy a furmanok nem a kereskedők alkalmazottai voltak, természetes, hogy minden alkalommal külön megállapodást kötöttek, amely csak arra az alkalomra vonatkozott, amelyre a szállító éppen megbízást kapott.¹⁹

A szállítók a megbízást mindenkor megbízó- vagy kísérőlevelekkel igazolták.²⁰ Az újkorban a kísérőlevél a vámkezelésre is kiterjedő kérés, egyben védelemért történő folyamodvány a lakosokhoz, hivatalnokokhoz. Ezeknek a kísérőleveleknek újkori formáit még nem dolgozta ki a szaktörténetírás, pedig rávilágítanak nemcsak a megbízást teljesítő és a megbízó személyes kapcsolataira, hanem egyben a kor társadalmi szokásaira is. Rendszerint két gondolatot fejeznek ki: a beszerzés helyén élő emberek védelmét kéri a megbízó tár-

sadalmi állására való tekintetből, másrészt a hivatalnokokhoz szólnak, hogy a megbízó végett méltányos eljárást mutassanak a vámok ügyében. A megbízólevelek kiállítását törvény rendeli el, éppen a társadalmi helyzetre való tekintetből. Az 1553:18. t. c. elsőizben írja elő, hogy „az urak, nemesek vagy ezeknek nagyobb hatáskörű tisztviselői, ha áruért küldenek valakit saját szükségletük fedezésére, nyílt levéllel lássák el szállítóikat, amelyek alapján a harmincadosok átengedik a szállítmányt.”²¹ A borkereskedelem kiviteli gyakorlatában a megbízólevelekre rávezették a bor átszállításának idejét, mennyiségét,²² a szállító nevét. Jelentőségére mutat, hogy lengyelül paszport-nak nevezték, tehát a mai útlevél legősibb formájának tekintették.²³ A XVII. század közepéig átnézett vámkönyvekben gyakran a következő kifejezés olvasható: Nigra signa, vagy egyszerűen signa. Ennek valószínű feloldása abban nyerhetne kifejezést, hogy a szállításra megbízást adók a szállítóknak a bor eredetét, mennyiségét feltüntető cédulát adtak, amelyet az a vámhelyeken bemutatott, ott feljegyezték és visszaadták tulajdonosának. Ez a megbízólevél kezdetlegesebb változata. A XVIII. században kifejlődött formát ez előzte meg.²⁴

Krakkó városa rendszerint a határmenti városok valamelyik szállítóvállalatát bízta meg a magyar borkereskedelem lebonyolításával. Ez a gyakorlat nagyon célszerűnek látszott egyrészt azért, mert kisebb volt a fuvardíj, másrészt pedig, mert a határmentén lakó polgár korábban értesült a bevásárlási viszonyokról, a terméseredményekről és az árakról, s így megbízóját korábban tudta értesíteni a mindenkori helyzetről. A magyar városok közül Bártfa is, Kézsmárk is gyakran vállalkozott szállításra. Mihály és Márton diák borát pl. csaknem minden esetben e fenti két helyről származó szállítók vitték Lengyelországba.²⁵ A legnevezetesebb szállítók közé tartoztak a lengyel és magyar források tanúsága szerint Borbély János, Ruzskai Dobó Ferenc állandó megbízottja, Gyarmati Márton, Tury György, akik 1598-ban több tételben szállítottak.²⁶ Később Balogh Péter tűnik fel, aki szintén több alkalommal bonyolított le nagyobb mennyiségű szállítást.²⁷ A lengyel szállítók között Opitz boron kívül kávé, dohány, tea stb. szállításával is foglalkozott.²⁸ Tomasz Olejár egyszerre három helyre is szállított, Nagy-Lengyelországba, Luckba és Varsóba.²⁹ A

XVIII. században a szállítás vezetését és vállalkozói irányítását a városoktól a zsidók veszik át, a lengyel vagy magyar szállítók ekkortól fogva legfőljebb mint technikai személyek találhatók. „A zsidó faktor” fogalma egyébként a XVIII. század társadalomtörténeti fogalomkörébe tartozott, annyira természetesennek látszott, hogy a kereskedelmet a zsidó szállítási vállalkozók bonyolítsák le más nemzethez tartozó furmanokkal.³⁰ Visszaélésekkel az egész szállítási történet folyamán alig találkozunk, de ha igen, érdekes véletlen folytán azt is zsidó szállítási vállalkozó követte el. 1717-ben egy Slamma nevű zsidó 20.000 forintot vett fel több lengyel főúrtól, hogy Magyarországon bort vásároljon. Szerződésbeli kötelezettségének nem tett eleget, le akarták tartóztatni, erre a regéci uradalomba szökött. Innét kérték kiadatását.³¹ Ismertebb nevű zsidó szállítók voltak Mendel Szlamovics³² és Faruchowicz.³³ Nagynevű lengyel főurak adtak nekik megbízást, így Lubomirski, Czaplicki, Wietelski stb. Ezeknek a szállítási vállalkozóknak a magyar borkereskedelem szabadságát biztosítani kell, vélik a magyar vármegyék, így a legjobban érdekelt Zemplén megye is, amely 1737-ben javasolja a helytartótanácsnak, hogy ha ilyen Lengyelországban élő zsidók igazolt megbízás alapján bort akarnak venni, mindenkor szabadon legyen hatalmukban.³⁴ Pedig még ebben a helyzetben is visszaéltek a megbízással, mint Berko Dalovics zsidó türelmi adóbérlő jelentette a szepesi kamarának. A kamara más védekezési lehetőséget nem lát, mint azt, hogy a lengyelországi követ útján felkérjük a lengyel főurakat, ne „a hűtlen zsidó népet” alkalmazzák faktoraikként, hanem keresztyén személyeket, akik bizonyára vállalkoznak erre a feladatra.³⁵ Ennek ellenére zsidó szállítók neveivel találkozunk a továbbiakban is, nyilván, mert olcsóbban vállalkoztak a szállításra s egyszerre több személynek áruját vállalták el.

Nem hivatásos szállítóknak kell tekintenünk azokat, akiket a városok vagy magánföldesurak familiárisaik közül, vagy szolgálók köréből Magyarországra küldtek. Ez a gyakorlat már a XVI. században is szokásban volt.³⁶ Sapieha Leo, Litvánia kancellárja, több ízben is nemes familiárist küldött Magyarországra borvásárlás céljából.³⁷ Lubomirski lengyel hetmán Thököly Imrét értesíti arról, hogy borvásárlásra udvari emberét, Zglobiński Pál nemest küldte Magyarországra.³⁸ A kolos-

torok rendszerint nagyobb tekintélyű papjukat küldötték ki, hogy elejét vegyék mindenféle visszaélésnek.

A kereskedelmi vállalkozások kérdése önkéntelenül átvezet a *kereskedőtársaságok* megismeréséhez, hiszen nagyobb kapcsolatokra építő vállalkozás csak megfelelő keretben bonyolítható le. A középkor kereskedelmi társaságok megteremtését csak kis mértékben tette szükségessé, akkor is csak ott, ahol városok állottak városokkal szemben, mint pl. a Hansa életében. A középkori kereskedő önmagára utalt személy volt; körültekintése, tapintata, nagyvonalúsága teremtette meg a kereskedelmével kifejlesztett hálózatot. Ez volt a helyzet nagyrészt az újkor kezdetén is. Ekkor ugyan már érvényesültek a kereskedőtársaságok szervezeti előnyei is, de az igazi hordozója minden ilyen irányú feladatnak maga az egyénileg kereskedő személy volt. Mert minden kereskedőtársaság megalakulásának hármasszempontja van: erkölcsi, szellemi és anyagi. Egyiket a bizalom határozza meg, másikat a szervezőképesség építi ki és a harmadik a kapcsolatok mélységétől függ. A társaságokat az a kapitalista gazdálkodási rend teremtette meg, melyben a jelzett anyagi alap nélkülözhetetlen: a vagyonszerzés észszerű követelményei indítják az embereket a lehetőségek céltudatos, racionális, következetes kihasználására.³⁹ Éppen ezért, ha a XVI—XVII. század folyamán kereskedőtársaságokra bukkanunk, azok inkább alkalmi társulások, vagy egy-egy korát megelőző szellemnek tevékenységéről és befolyásáról árulkodnak.

A borkereskedelem szempontjából figyelembe jövő első tulajdonképeni társaság a már említett Jan Boner társasága. Boner I. Zsigmond alatt nagyvonalú szervezetet fejlesztett ki. Társasága tagjai közé testvéreit: Frigyeszt, Jakabot és Andrást is beszervezte.⁴⁰ Halála után az egész társaság felbomlott, mert hiányzott az a nagy szervező erő, amely addig életet adott a munkának és meghatározta irányát. Utána egyes emberek alkalmi társulása élénkíti a kereskedelem életét. Ezek között az időleges társulások között találjuk Duklai Katalin társaságát, amely Magyarországból több ízben szállított bort, gyümölcsöt és halat.⁴¹ Markar Tamás társasága ugyancsak magyar borkereskedelmével tette híressé nevét.⁴² Hasonló társaságot szervezett Krupka Jeromos,⁴³ Szlovák János és Jordán Tamás,⁴⁴ mind a három duklai kereskedő. Helusz Ambrus és Szabó Mik-

lós magyar kereskedők egymással társultak s így bonyolították le kereskedelmi ügyleteiket:⁴⁵ előbbi Új-Sandecben, utóbbi Magyarországon tartózkodott és biztosította a helyi beszerzést; egymással kötött szerződésük értelmében csak kölcsönös hozzájárulás esetén teljesíthettek fizetéseket. Szerződésüket még a lengyel törvényszékek is tiszteletben tartották.⁴⁶ A haszon elosztása is egyenlő arányban történt, egyik a másiknak tudomása nélkül semmiféle jövedelemben nem részesülhetett.⁴⁷ Maxim Béla krakkói polgár a Lublóban lakó Oslawski Jánossal társult; kölcsönösen szállítottak egymásnak.⁴⁸

Csakis magyar bor eladásával foglalkozott az a kereskedőtársaság, amelynek címét egy kamarai jelentés őrzi: *Compania Vini Hungarici*.⁴⁹ Eredetét és szervezetét nem ismerjük. A kamarai iratból az tűnik ki, hogy megalakulásakor Északi Társaság volt a neve (*Septemtrionalis*) s talán Sziléziában jött létre a magyar bor kivitelének fokozására és biztosítására. Működése éppoly homályos, mint kialakulása mert sem a vámkönyvekben, sem az átvizsgált rendeletekben nem találjuk további nyomát. A magyar borkivitel piaclehetőségei teremtették meg azt a tokaji görög kereskedőtársaságot is, mely sok visszaélést követett el, s amelyet ezért szigorúan eltiltottak attól, hogy aszúbort készítsen és azzal kereskedjék.⁵⁰ Nemcsak borral, hanem viaszszal és mézzel is kereskedett a másik északmagyarországi kereskedőtársaság, amely a *Societas Negotiatorum Leutsoviensium* nevet viselte.⁵¹ Ugyancsak különálló társaságot alkotott az a négy görög kereskedő is, aki éveken át szállította Lengyelországba a jórészt Döry Andrásnál, majd özvegyénél beszerzett magyar bort.⁵² Nagyobb jelentőségű volt az a kereskedőtársaság, mely 1750-ben Triestben alakult magyar bornak, gabonának, méznek és fának kivitelére és helyettük déligyümölcsnek behozatalára.⁵³ Működésére nézve a kutatásokat ezután kellene megejteni. 1767-ben jött létre Lembergben a *Bractwo Kupieckie* (Kereskedelmi Testvériesülés) név alatt ismeretes kereskedelmi társaság, amely alapszabályaiba foglalja azt, hogy ha olyan kereskedő szállít Magyarországból valamely árut, aki nem tagja a kereskedőtársaságnak, akkor azt polgároknak csupán a társaság tagjainak közvetítésével adhatja el.⁵⁴ A következő években magyar borkereskedelmi társaságokkal nem találkozunk. 1802-ben jött létre a „*Nordische Handlungs-Gesellschaft zur*

Vergößerung des Betriebs des ungarischen Handels mit Weinen nach dem Norden mittelst einer Loosung“, mely két-három oldalas röpiratokban ismertette programját (egy ilyen a szerző tulajdonában). E szerint meg kellene szervezni az Oroszországba és az északi államokba irányuló borkivittelt és részvénytársasági alapon egyesülve, a haszonból a kötvények száma szerint kellene osztozkodni. Hasznos feladata lenne a kereskedelem-történetnek annak kivizsgálása, hogy milyen eredménnyel járt e társaság munkája. A magyar gazdaságtörténelem eddig nem foglalkozott e társasággal, ezért nem is igen ismeri sem szervezetét, sem létrejöttének körülményeit, pedig hogy az egykorúak nem kis jelentőséget tulajdonítottak neki, azt világosan igazolja, hogy a röpiratokból egyes magánlevéltárakban, így a Csáky grófok bellatinczi birtokán lévő családi könyvtárban is, több példány is található. A társaság alaptőkéje a terv szerint 1,500.000 forint lett volna, amelyet 50.000 darab 10 forintos névértékű és 10.000 darab 100 forintos névértékű kötvény kibocsátásával akartak biztosítani. A kötvényeket Pozsony, Sopron, Győr, Pest, Buda, Selmecbánya, Varasd, Pécs, Debrecen, Kassa, Eperjes és Temesvár megnevezett polgárainál lehetett volna megvásárolni. A társaság létrejötte kétségtelenül lehetővé tette volna a borkivittel biztosítást, mert az alaptőke elég nagy volt ahhoz, hogy nagyvonalú kereskedelmi vállalkozás alakulhasson; másrészt viszont a politikai viszonyok s a nagy háborúk a bel-fogyasztást annyira fokozták, hogy az akkori termelési viszonyok mellett nagy kivitelre nem lehetett volna számítani, tehát a haszonrészesezés kulcsa is csak alacsony százalékban lett volna megállapítható. Valószínűleg ez a belátás buktatta meg a társaságot.

Ezekon a magánjellegű társulásokon kívül éppen a magyar borkereskedelem teremtett meg egy olyan különleges szervezetet, amely a XVIII. század közepén uralkodóként ragadta kezébe az egész kivittelt és belkereskedelmet; ennek kibontakozását egyetlen ember genialitása tette lehetővé, de haszna és működése mégis az állam szempontjainak volt alárendelve. Tudjuk, hogy milyen volt a magyar-lengyel vámpolitika: mily kölcsönös megértés uralkodott abban a passzivitásban, amely mindkét állam kereskedőit elzárta a másik ország borpiacaitól, illetve a termelőzónáitól. Ennek követ-

keztében sem a magyarok nem mehettek Lengyelországba, sem a lengyelek nem jöhettek Magyarországra. Ennek a politikának egyik káros következménye volt a zsidóság és a görögség térhódítása. Másik, eddig ismeretlen következménye abban mutatkozott, hogy a lengyel és a magyar határ mentén élénk kereskedelem fejlődött ki. Egyes lengyel kereskedők már a XVII. században állandó jellegű borpincéket állítottak a határmenti városokban. Itt halmozták fel a magyar bort, amelyet azután a belső kereskedelemben értékesítettek. Ha valaki Magyarországra indult borért, felkínálták neki árujukat, s ha csak nem közvetlen megbízásról volt szó, a lengyel kereskedő rendszerint inkább vásárolt tőlük közvetlen a határ mentén, semmint jóval nagyobb kockázattal, messzebb bent Magyarországon magától a termelőtől.⁵⁵ A XVIII. században erről a magyar termelők is tudtak. E miatti félelmében írja Zolnay Trautsohn hercegnek: semmisen öli ki belőlem a boreladás reményét annyira, mint az a körülmény, hogy mint mondják, Lengyelországban és a határmenti városokban nagyon sok bór halmozódott össze, amely sokáig elég lesz és visszatartja a lengyel kereskedőket ezektől a vidékektől.⁵⁶ Valóban: Lengyelországban borlerakatok keletkeztek s a bennük felhalmozott áru teljesen ki tudta elégíteni a szükségletet. Az 1676—1710. között létrejött törvények is azzal a megokolással tilalmazzák a magyarországi borvásárlást, hogy a lerakatokon sok bor található s így közvetlenül a termelőtől való vásárlás fölösleges és káros.⁵⁷ „Lengyelországban a kereskedők pincéi tele vannak borral és még azok is, akik Magyarországra mennek, a városokban szeretnek vásárolni,” írja más alkalommal a már említett Zolnay.⁵⁸ Ez a körülmény érteti meg velünk, hogy a megbízók a XVIII. században nem minden esetben Magyarországra küldték faktoraikat, hanem csak „a magyar határig”,⁵⁹ tudván, hogy ott is ugyanazt a bort kapják meg, mint Magyarországon. Ez a gondolat felveti bennünk a kérdést: milyen boreladási szervezet állhatott fenn a XVIII. században a lengyel-magyar határ mentén, amely magába foglalta az összes határvárosok lerakodóhelyeit és központilag biztosította a boreladást?

Kétségtelen, hogy ebben az időben az állam mindenütt igyekezett a gazdaságot minél magasabb fokon megszervezni. Az államgazdaság kibontakozásának kora volt ez. A gazdál-

ködés üteméből az állam is ki akarta venni a maga részét s igyekezett mindazokat az előnyöket biztosítani, amelyeket a magángazdálkodás megismertetett. Állami nagyüzemeket iparkodott szervezni nem egy tevékeny politikus, s ha megfelelő szervező erőre bukkant, örömmel értékesítette annak képességeit az államjövödelmek fokozása érdekében.⁶⁰ Maga az állam monopóliumot biztosított az ilyen szervezetnek, mint ahogy minden olyan társadalmi szervezet, mely gazdasági alapokból nőtt ki, monopólisztikus törekvésekkel született meg s azoknak jegyében fejlődött tovább.⁶¹

Az államilag szervezett lerakathely gondolata Lengyelországban már a XVII. században, 1621-ben, felmerült, amikor a törvény a határokon felállítandó lerakatokban akarta a magyarok által behozott bort összegyűjteni és az árueledést biztosítani.⁶² És valóban, a vámkönyvek több olyan bejegyzést tartalmaznak, amelyek „na sklad”, azaz lerakathelyre történő szállításról tesznek említést. Az állam tehát igyekezett biztosítani elgondolásának megvalósulását.⁶³ Ennek megfelelően már 1651-ben felbukkan egy addig ismeretlen állás: a borlerakatok felügyelőjének címe (superintendentens depositiorum vini)⁶⁴ Később e depositoriumoknak egész tisztikara alakult: 1685-ben már várossal ismerkedünk meg,⁶⁵ 1707-ben pedig notarius depositoralis vezeti a jegyzőkönyveket, jegyzi fel a szállítmányokat,⁶⁶ 1719-ben „a borlerakatok főellenőre” címét viselő személy tűnik fel.⁶⁷ Mindezek azonban csak kezdeti lépései annak a szervezetnek, amelyet egy kiváló szervező, Gostkowski Jakab teremtett meg. Gostkowski 1739-ben egy központilag irányított és társulati elvek szerint felépített intézményt keltett életre: a borlerakatok (sklad) intézményét. Sajnálatos, hogy arészletkutatásokban oly tökéletes lengyel történettudomány ezzel az intézménnyel még egyáltalán nem foglalkozott, pedig nemcsak társadalomtörténetileg nyújt érdekes problémát, hanem rávilágít arra a hivatalnoki merkantilizmusra is, amely Európában csak a század végén, tehát sokkal későbbben valósult meg, mint Lengyelországban. Természetes, hogy egyes kereskedők érdekeit sértette ez a központi szervezet, de az egész társadalomnak és az államnak előnyére vált, mert megakadályozta a vámcsalásokat, a visszaéléseket és politikai bizonytalanságban is lehetővé tette a raktáron lévő áru eladását. A sklad a bor árába számította bele a vá-

mot s így a kiváltságos elemek szállítása esetén még az előjogokat sem sértette, mert vámfizetésről, ami ellen azok panasszal éltek volna, szó sem volt. Jól tudta a szervező Gostkowski, hogy a nemesség inkább az elv, mint a vám összege miatt ragaszkodott vámmentességéhez, tehát ha magasabb áron vámmentesen szállíthatott, kevésbé sérelmezte, mintha alacsonyabb áron vámfizetés kötelezettsége mellett kellett volna szállítania. Abban a korban, amikor a nemesség kezében összpontosult a lengyel hatalom és az állam fejének csak látzólagos jogai voltak, ennél fogva a kincstár érdekképviselője a hetmánok és kincstartók, meg vajdák kezén nyugodott,⁶⁸ ez a gazdasági szervezet az államhatalmat szándékozott biztosítani legalább gazdaságpolitikai téren. Általános kereskedelempolitikai szempontból ez a vállalkozás érdekes átmenet a merkantilizmus és a kereskedelmi liberalizmus politikája közt, mert a behozatal korlátlan, de minden tekintetben az állam szempontjainak van alárendelve. Azt, amit az állam így a külföldre, Magyarországra kivitt pénzüsségben veszített, megnyerte azzal, hogy maga lett a vállalkozó, és egyedül élvezte a kereskedelem, valamint a vám hasznát, mert a határ mentén nálánál olcsóbban senki sem tudott bort árusítani.

Ennek a kérdésnek kibogozása önálló tanulmányt igényelne, de sajnos, adataink alapján nem lehet egészen világosan megrajzolni a lerakathely szervezetét. Bizonyos, hogy a szervezet feje Kasny-ban tartózkodott, s minden borrendelést hozzá továbbítottak, bármelyik lerakathoz érkezett is az. Ő tartotta nyilván, hol mennyi és milyen bor van raktáron és irányította oda a megrendelést, ahol a legmegfelelőbbben elégeithették ki az igényeket. A szállítás technikai feladatait az egyes lerakatok a maguk hatáskörében intézték el, annak megtörténtéről számadást vezettek s azt mindenkor felterjesztették a superintendenshez. Az egyes skladoknál egy „kontra-regestrant” működött, aki feljegyezte az oda érkezett bor mennyiségét; a szállítást az írnök tartotta nyilván, külön feljegyzésben adva számot arról, hogy mikor mennyit vittek el a lerakathoz. A regesztrumokat Gostkowski hitelesítette, lap szerint feltüntetve azok nagyságát.⁶⁹ Gostkowski ellenőrizte a szállítmányok mennyiségét és lebonyolítását, az egyes szállítmányok vámtételeit viszont a Krakkóban székelő vámadmi-

nisztrátor tartotta nyilván. Ő hozzá futottak be a vámokra vonatkozó jelentések is.⁷⁰

A depositoriumnak = skladnak pecsétje is volt, melynek formája a lengyel címerrel volt azonos. Felírata: sigillum thelonei Reipublicae Provinciae Minoris Poloniae anno 1739. A központi szervezet hatásköre alá tartoztak a következő lerakatok: Biecz, Bedzin, Lisko-Baligród, Chelmek, Dukla, Dobromil, Grodek, Grzybów, Gorlice, Nowy targ, Jaśliska, Krakkó, Krościenko, Muszyna, Myślenice, Piwniczna, Rymanów, Sacz, Żywiec, Żmigrod.⁷¹ Ezeket a kamarákat Gostkowski megszokta látogatni, hogy a helyszínen ellenőrizze a hivatalnokok munkáját. Hogy meddig állott fenn ez a lerakatszisztem, nem tudtuk megállapítani. A vámregiszterek tanúsága szerint sokáig működött, de Gostkowski halála, 1756 után vesztett jelentőségéből. A következő években olyanok bérelték, akikből hiányzott a vállalkozó szellem. Nem volt a lerakatokban megfelelő mennyiségű bor, így a rendeléseket nem tudták kielégíteni, ennél fogva az egyes vásárlók, illetve megbízók ismét közvetlenül a termelőnél kezdték beszerezni szükségleteiket. Éppen ezért a további superintendensek nevét felsorolni nem lehet a történelemtudomány feladata; mert bár ismereteink két névvel gazdagabbakká válnának, de tudásunkat ez az ismeret nem gyarapítaná. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a skladok állami szervezetből nőttek ki, hivatalnoki kezelés alatt álltak, következésképp magukon viselték a hivatali ügykezelés sok hátrányát. Megtörtént, hogy egy 1754-ben kelt rendelést csak 1756-ban elégítettek ki és akkor is a rendelt 100 hordó helyett csak 40-et tudtak leszállítani, mert közben kifogyott a bor. Hat hónappal később, 1756 augusztusában azután a további 60 hordót is elküldték a vásárlónak.⁷²

Ezekben adtunk képet a kereskedelmi vállalkozásokról és a kereskedőtársulatok ama kezdetleges formáiról, amelyek a kereskedelem és társadalom egymáshoz való kapcsolatát jellemezték.

IV. FEJEZET

A kereskedelem eszközei

A kereskedelem eszközeinek részletes ismertetése a történettudomány egyik legnehezebb feladata. A gazdasági fejlődés fokozatainak kialakulása ugyanis nem töretlen vonalban halad, hanem az egyes fokozatok egymásba olvadnak, sem politikai korok szerint, sem pedig tájak alapján el nem különíthetők egymástól. A vétel és eladás műveletének lebonyolításánál egyidejűleg jelennek meg a korábbi, vagy későbbi állapotra jellemző módzatok és az elméletekre alapított iskolák hiába tárják elénk a pénzgazdálkodás szempontjait, az élet lassúbb üteme még mindig nem hagyott fel a cseregazdálkodással, vagy pedig ezt megelőzve, egy magasabb fokra hágott: a hitelgazdálkodás egészen modern állapota felé igazodott.¹ Az adatok tömkelegét vizsgáló gazdaságtörténész nem is befolyásoltatja magát a fokozatelmélet tanításától, hanem egyszerűen megállapítja, hogy az emberek mindenkor azt a módzatot vették igénybe árujuk eladásánál, amely az adott viszonyok között a legmegfelelőbbnek látszott, mert *az életet nem elvek, hanem szükségletek, gyakorlati feladatok irányítják*. Az elvek legfőbb arra szolgálnak, hogy erkölcsi határvonalat állítsanak fel, melynek tiszteletbentartását a kölcsönös érdek ellenőrizte s így annak a társadalom minden rétege alávetette magát.

Természetes, hogy a magyar borkereskedelem történetében az áruértékesítés minden előforduló módzata megtalálható. De leggyakoribb volt mégis a pénzvásárlás. A XVII. századi gazdasági irodalom egész Európában visszhangzott a pénzvásárlás jelentőségétől: annak felismerésétől, hogy a pénz a legmegfelelőbb eszköz az eladás és vétel feladatainak lebonyolítására.² Nehéz lenne az akkori vásárok alapján a pénz

értékét megállapítani s ebből következtetni az áru árszínvona-
lára. Bármilyen szempontból foglalkoztak is a szakemberek a
péNZ értékének kiszámításával, eredményre sohasem jutottak,
mert minden kutatási módszer a péNZnek csak egy kirívó vo-
nását vette figyelembe és nem fektetett kellő súlyt a péNZ vá-
sárlóerejére. Pedig a péNZnek csakis mint társadalomtörténeti
fogalomnak lehet jelentősége s belső értékét nem a benne
lévő fém mennyisége, még kevésbé a névértéke határozza
meg — ilyenről akkor szó sem lehetett, mert papírpéNZ egy-
általán nem volt forgalomban —, hanem egyesegyedül az a
körülmény, hogy mit lehet érte vásárolni, tehát az, hogy az
adott társadalom mennyire becsülte. Egyedül az a kutató álla-
píthat meg helytálló eredményeket a péNZvásárlás történeté-
ben, aki a péNZ aranyértékét az arany mai *vásárlóképessége*
alapján számítja ki s ebből von le következtetést az adott
péNZrendszer valóságos értékére nézve.³

Lengyelországban a XVI—XVIII. században különféle
péNZegységek voltak forgalomban. I. Zsigmondnak 1526-ban
kiadott rendelete értelmében 1 márka = 20 garassal; 2 márka
= 1 magyar forinttal. A garasnak része a solidus, neve-
zetesen 1 garas = 3 solidus, 1 solidus pedig = 6 dénárral,
tehát *1 magyar forint egyenlő 72 lengyel dénárral, másként
2 lengyel márkával*. Nagyobb értéket képviselt a *dukát*, amely
a XVI. században átlagosan 50 garast tartalmazott, attól
kezdve pedig 70—80 garast.⁴ Ezek mellett forgalomban volt a
talar = tallér, amelynek középértéke a XVI. században 30 ga-
ras, a XVII. században pedig 40 garas volt.⁵ A *tymfa* különle-
ges lengyel ezüstpéNZ volt, nevét Tünpé-ről kapta, aki első-
ízben határozta meg értékét. Nevezetesen egy tymfa 1663-ban
30 garast tett ki.⁶ A kezdődő újkori péNZrendszer alapja tehát
a garas volt és minden péNZ a garas értéke szerint változott;
amellett ez volt a legnépszerűbb váltópéNZ is és ebből alakult
ki a legismertebb lengyel péNZnem: a zloty (= arany) is, mint
a garasnak harmincszoros összege.⁷ Értékben azonos volt
tymfával.

A lengyelveretű péNZ a XVI. századtól kezdve nagyon
elterjedt Magyarországon is és éppen ezért a magyar hatósá-
gok többször arra törekedtek, hogy meggátolják a nagy len-
gyel péNZáramlást, amely sokszor a magyar péNZ híret is meg-
rontotta, de a hamisítások következtében, melyek Lengyel-

országban gyakoriak voltak,⁸ a termelőrétegekre sem gyakoroltak kedvező hatást. A szepesi kamara már a XVI. században gondolkodott azokon a módozatokon, amelyek a lengyel pénz kiküszöbölését segítették volna elő. Eredményre azonban semmiképen sem jutott. Miksa királynak az volt a terve, hogy a magyar pénz értékét is csökkenteni kell, amellyel a lengyel pénzhez igazodnának, ezt a javaslatot azonban a magyar rendek, az infláció más vonatkozású gazdasági veszélyei miatt, nem fogadták el; az a megoldás pedig, hogy a lengyel pénzt az országból kitaltsák, nem látszik célravezetőnek, mert elvégre a lengyel kereskedők mással, mint lengyel pénzzel, igazán nem fizethetnek.⁹ A pénz Lengyelországban állandóan értéktelenedett és még a lengyel uralkodók is intézkednek aziránt, hogy a vámot és különféle határilletékeket csak jó arany- és ezüstpénzben lehessen megfizetni,¹⁰ annyira lecsökkent a hitele a váltópénzeknek. 1669-ben Rothal császári gazdasági megbízott is arról panaszkodik, hogy a régi Lengyelország virágzásának megszűnése óta a bőségben volt jó lengyel arany- és ezüstpénz silány rézzé soványodott, melyet antimónnal vontak be,¹¹ ilyen módon a magyar hatóságoknak is csak arany- és ezüstpénzt kellene elfogadniuk. Ezért kértek a felvidéki birtokosok és a kamara is az eladások alkalmával arany- és ezüstpénzt, amihez az a kevés vásárló, aki felkereste Magyarországot, lassankint hozzá is szokott.¹²

Magyarország pénzegysége a forint volt. Ennek értékváltozásait eddig még nem dolgozták ki, de nagyjából ismeretes, hogy a XVI. században eleinte egy forint 40 garast tett ki s 1584-ben ez a szám 56 garasra emelkedett. Természetesen magyar garasról beszélve s nem lengyelről.¹³ Más magyar pénz nem is volt forgalomban, s amennyire rendezetlen volt Lengyelországban a különféle pénzrendszerek tömege, annyira rendezetnek látszik a magyar forint arányértéke, bár nem világos előttem, vajjon további kutatások nem cáfolnák-e meg ezt az állításomat.

A pénzvásárlás mellett elterjedt volt a *cserekereskedelem*, mint egy régebbi gazdasági fejlődési állapot maradványa. Ez is alkalmazkodott a kor viszonyaihoz és a kicserélt árut nem egy értékegységként megállapított s elfogadott áruhoz mérte, mint pl. a szarvasmarha, hanem adott áru helyett mindenkör a szükségletnek megfelelő árut kínált. E kereskedelem nemcsak

a magyar bor eladásával kapcsolatban mutatkozott meg, hanem Európa más államaiban is elterjedt volt, így Franciaország közép és déli államaiban, ahol még a XVII. században is találkozunk vele.¹⁴ Lengyelországban oly elterjedtnek mutatkozott, hogy a Dunajec mentén fekvő falvakban földet is cseréltek szövet- stb. anyagokért.¹⁵ A borkereskedelem története ilyen módon ebben a tekintetben nem sajátos különlegességről beszél nekünk, hanem általános szokások kifejezője akkor, amikor bor fejében nem pénzt követel, hanem más árucikket is elfogad, vagy egyéb tartozását borral egyenlíti ki. Ezzel a jelenséggel találkozunk a szepesi kamarának abban a jelentésében, melyben előadja, hogy volt lent a kamarai birtokon egynéhány lengyel kereskedő, de nem vásárolt, hanem aziránt érdeklődött, hol kaphatna bort Lengyelországból szállítandó különféle áruk cseréjeként, mint ahogyan az régebben is szokásban volt.¹⁶ Egész kiterjedt gyakorlatra enged következtetni ez a jelentés, mely vidékeket ölel fel és általánosan elfogadott fizetési módról beszél. Különösen a hátrmenti városokban terjedt volt el ez a boreladási módozat. Az újsandeci kereskedők többször vásároltak környékbeli magyar birtokosoktól csere útján, így 1609-ben Dessewffy János sárosmegyei birtokostól vettek 30 hordó bort à 36 zloty 19 garas értékben, tehát összesen 1090 zloty 9 garas összegű árut. Ennek fejében „százegynéhány” zlotyt pénzben kifizettek, a többit, körülbelül 950 zlotyt, szövetben és sörben. Ugyanő 1614-ben 6 hordóért szövetet és tengeri halat kapott.¹⁷ 1616-ban Kecskeméty György írja végrendeletében, hogy Péchy János édesanyjának egy bibliát adott el egy fél hordó borért.¹⁸ 1624-ben Munkács vára parancsnoka egy Muskovics Leó nevű zsidónak 40 hordó bort adott el 1000 forint értékben, melynek „aarabúl adott fl. 315. Az többiért három heuz (hiúz) mallal bellelt subat adott, melliet eő Fölségének Fejervaron praesentáltunk”.¹⁹ Később, 1682-ben Thököly Imre „néhányezer forint értékű árut vásárolt, melynek fejében Kokson lengyel kereskedőt borral szándékszik kielégíteni” s erre nézve kiviteli engedélyért folyamodik.²⁰ Hasonló kompenzációt bonyolított le Merovitz János lengyel kereskedővel is.²¹ A Rákóczi-uradalom 1710-ben ugyanígy járt el, amikor azt jelentette urának: „Paip György danczkai kereskedőnek contractusa szerint hozatandó posztókért adtunk 102 hordó boro-

kat.”²² Zolnay Zsigmond is azt jelenti Trautsohn hercegnek 1722-ben, hogy a „lengyelek közül egyesek nagymennyiségű bort vásárolnak és vásárlásaik ellenértékét nemcsak pénzben szeretik kifizetni, hanem aranyban és más ékszerekben”.²³ Ugyancsak a regéczi uradalom tisztartója: Ottlik Pál 1727 június 12-én szerződést kötött Calisius Keresztély földbirtokossal, amelynek értelmében az illető 24 hordó bort vesz át s annak ellenértékét Lőcsén, Kassán, vagy Eperjesen csere-alapon (cambialiter) fogja kifizetni.²⁴ Ugyanebben az évben egy meg nem nevezett lengyel kereskedő 50 hordó bort akart vásárolni, de nem pénzért, hanem annak ellenértéke címén két ló számára szükséges disztakarót ajánlott fel, melyek „valóban szépek és fejedelemhez méltóak.” Az esetleg fennmaradó összeget készpénzben hajlandó megtéríteni.²⁵ 1735-ben egy lengyel nő ruhaneműt szállított Miskolcra és ott 43 hordó borért elcserélte a ruhaanyagot és a lovakat, majd rendes bérelt szállítás útján vitette ki a borokat Lengyelországba.²⁶ Négy lovat, egy szekeret cserélt ki az ismeretlen értékű ruhaneműeken kívül.

De nemcsak magánszemélyek foglalkoztak cserekereskedelemmel, hanem egész társadalmi osztályok is. Ezt olvassuk ki Thurzó György nádornak Kassához intézett leveléből, amelyből tudomást szerünk arról, hogy a lengyelek, németek, rutének és zsidók, valamint más különböző népiségűek kereskedelmi ügyleteiket nem készpénzzel bonyolítják le, „hanem különféle áruk cseréjével gyötrik a népet és a tapasztalatlan jobbagyság kijátszásával folytatják kereskedésüket”, mely az egész magyar nemzet és a kiváltságos városok kárára történik.²⁷ Éppen ezért azt tartaná célravezetőnek, hogy ezek a kereskedők Kassán túl csak akkor mehessenek, ha pénzzel fizetik meg a vásárolt bort. Még a XVIII. században is szokásban volt a cserekereskedésnek ez a fajtája, s oly súlyos visszaéléseket követtek el egyesek vele, hogy az 1736. évi bizottság is szükségesnek látta megfelelő intézkedések foganatosítását. A bizottság nézete szerint ugyanis általánosan tapasztalható volt az az eljárás, amely szerint a görög és zsidó kereskedők — de mint láttuk: mások is — a szőlőtulajdonos lakosoknak különféle árukat adnak hitelbe, természetesen kamatra és amikor elérkezettnek látják az időt, az áru ellenértékét követelik, amit azok nem tudván megfizetni, olyan

áron fogadják 'el a bort, amilyen árat maguk szabnak meg.²⁹ De a csere szokását nem lehetett kiírtani, mert sok mindenkire járt előnnyel: akik eladtak, a csereképen felajánlott árut nélkülözték s a vásárlók a kereskedői haszon fokozását könyvelhették el abból, hogy saját árujukat is értékesítették, amiből előnyük volt s ugyanakkor drágább áron kiszámított értéket fizettek a borért. Maga a szepesi kamara utasította a munkácsi harmincadost 1726-ban, hogy tekintettel a Magyarországon mutatkozó árpahiányra, mely a sörfőzést akadályozza és arra, hogy Lengyelországban az árpát alacsonyabb áron adják el, mint a Felvidéken, tanácsos lenne hozzájárulni ahhoz, amit a lengyel nemesség óhajt, hogy az itt vásárolt borért ne készpénzzel fizessen, hanem árpával. A kamara úgy véli, hogy 500 köből árpát és 500 itce pálinkát bor fejében átvehet, de a lengyel határig történő szállításról és a lengyelországi harmincad kifizetéséről az eladó, tehát a lengyel nemes gondoskodik, míg a bort a magyar határig a kincstár szállíttatná el.²⁹

A cseregazdálkodás rendszere sok esetben oly jelentőséget nyert, hogy Sáros vármegye felterjesztést intézett a kamarához, amelyben kérte: a vásárolt bor értékének kiegyenlítésére Lengyelországból behozott fűszerek után ne szedjenek vámot, mert ezek a fűszerek pénzt képviselnek és pénz után még sohasem fizettek vámot.³⁰ A kamara ennek a felfogásnak nem adott helyt és Gyöngyösi javaslatának megfelelően elvetette a gondolatot. A cseregazdálkodás pedig tovább haladt a kitaposott utakon annyira, hogy a XIX. század elején Szinnyei Merse szerint a lengyelekkel ismét felvett borkereskedelmi kapcsolatok nem pénzen alapultak, hanem az árucserén. Azt tartaná, hogy Magyarország sok kivihető áruját csak ilyen módon lehetne elhelyezni a lengyel piacokon.³¹ Hozzá hasonlóan Berzeviczy is egyedül azt tartaná célravezetőnek, ha a cserekereskedelem (*commercium permutativum*) terjedne el általánosan, amelyet a gyakorlat is igazolt Sopron példájában, amely a poroszoknak szállított borért porosz ipari cikkeket kapott.³²

A cserekereskedelem nemzetgazdasági jelentőségére rávilágító ezek a példák megvalósításuk esetén egész kompenzációs rendszer kifejlődését tették volna lehetővé, melynek keretében a magyar termelés a nagy pénzhiányból kifolyólag fellépett szegénységet nem érezte volna meg: áruért árut ka-

pott volna és ennek alapján lassankint biztosítva lett volna a termésfölösleg korlátlan elhelyezése, míg szórványos előfordulása csak egyes fémelőrétegeket érintett és azokat is sok esetben károsan, minthogy nem volt megállapítva az árucseréértékalapja, következésképpen az eladott anyag árát az önkény és az ízlés határozta meg s nem a valóságos érték.

A cserekereskedelem mellett a borkereskedelem a *hitelgazdálkodás* különleges formáját keltette életre. A hitel mindenkor személyes jellegű volt, csak azok részére volt biztosítható, akiknek addigi magatartása megfelelő biztosítékot nyújtott. 1604-ben Szabó Miklós a saczi bíróság előtt elismerte, hogy Rozen Ádám polgárnak 400 forinttal tartozik, de azt még most sem tudván megfizetni, a nagyobb biztosíték kedvéért 10 hordó bort helyez letébé, mely fizetés elmaradása esetén Rozen tulajdonába megy át. Ezt a bort Rogowski saczi polgárnál fogják őrizni.³³ De közben, ugyanez év októberében, Szabó Miklós az adósságot kifizette s így a bor az ő tulajdonában maradt.³⁴ Lipowski György magyar borkereskedő Piaškowski Szaniszlót perelte be 240 forintnyi tartozása miatt, mely a megvásárolt bor után volt esedékes. Alperes azzal védekezett, hogy megbízójától még ő sem kapta meg az eladott borok ellenértékét, így nem tud fizetni.³⁵ Andreas Diák, rendes nevén Krajzell, 1613-ban 300 zl kölcsönt vett fel Wilkowski Mihálytól, akinek ezt az összeget bórban fogja megadni s kamat címén még 3 hordó bort is leszállít.³⁶ 1630-ban II. Ferdinánd király több biecki kereskedő letartóztatását rendeli el, mert egy Cikowski nevű lengyel kereskedő 1000 zl összegnyi tartozását nem fizette meg az után a bor után, amit a kincstártól vásárolt.³⁷ Kotczy Máté és Halenovics Kristóf saczi polgárok 1630-ban Strausz Mihály eperjesi polgártól 5000 forint értékben vásároltak bort hitelre. Ugyancsak fenti Kotczynak egy Komorani nevű hasonlóan eperjesi kereskedő 830 zl értékben adott el bort hitelre.³⁸ 1655-ben Soltisz Pál bártfai polgár adott elismervényt arról, hogy „vettem becsületes Jeney Mihály uramtúl hat hordó bort, mely hat bórnak az árában marattam kétszáztizennyolcz lengen (lengyel) forintokkal adosa, mely adósságot tartozom . . . az jövő Szent Márton napjára jámborul megfizetni.”³⁹

A hitelre való vásárlás még a XVIII. században is szokásos volt és egy krakkói borkereskedő külön könyvet vezetett

azokról a személyekről, akik Lengyelország különféle városai-
ból eszközölt rendeléseiket csak utólagosan egyenlítették ki.⁴⁰

1715-ből Lipóczi Keczer Sándor pótvégrendeletében olvas-
suk, hogy „Lengyelországban Tomasowski Albert nevű lengyel
úr, ki is Szinyavszkiné asszonyom secretariususa volt adóssa
marad boraim árában, ugymint 2078 lengyel forintokkal, azon
summát hagyom, ha életemben nem contentálnám borul, jaras-
lai páter Jesui uraimék templomára azon borok executiojában,
az kiket testamentumomban hagytam Boldogh Asszony temp-
lomának épületire.”⁴¹ 1717-ben Wyszowski Mihály Zboróban
vásárolt 36 és fél hordó bort hitelre.⁴² És ezeket a példákat
folytatni lehetne, ha általuk élesebb megvilágítást nyerhetne
az egész újkorban tapasztalt hitelkereskedelem, melyet legfő-
képpen a magyar borkivitel termelt ki.

Ha valaki hitelbe bort vásárolt, előleget fizetett, a kifizet-
ett előleg még abban az esetben is az eladóé maradt, ha a
bort a vevő nem szállította el. Ez volt a helyzet Moskovics
Sámuel és Zelmanovics Farkas esetében is, akik a kincstártól
100 hordó bort vettek à 8 aranyért. Ennek fejében 100 aranyat
valóságban is kifizettek, a többire nézve haladékot kértek. Egy
év múlva értesítették a kamarát, hogy a bort nem veszik meg.
A kamara az előleget nem volt hajlandó visszaadni, tekintettel
arra, hogy szerződéses viszonyban volt a kereskedőkkel, akik
a megállapodást nem tartották be s így magánjogilag semmi-
féle követeléssel nem léphetnek fel, annál is inkább, mert a
hordókat újból kellett tölteni.⁴³ Viszont azokkal a vásárlókkal
szemben, akik nem voltak hajlandók elégét tenni fizetési kö-
telezettségüknek, szigorú eljárásra volt felhatalmazva az el-
adó. A szepesi kamara, mint eladó, írja egyik vevőjének 1751
márciusában, hogy az 1748-ban vásárolt 100 hordó bor után
esedékes 3360 forintból még csak 1420 forintot fizetvén meg
két részletben, a további tartozását föltétlenül egyenlítse ki,
tekintettel arra, hogy „a kamarai tartozásokat nem növelni,
hanem minél gyorsabban megszüntetni kell, amit egyébként a
magasabb hatóságok is szigorúan előírnak. Egyébként is a vá-
sárlás lényegében rejlik, hogy ha az eladott áru a vevő ke-
zeibe jutott, annak ellenértéke az eladó részére kifizetendő.”
Fizesse ki ennél fogva a bor árát, mert hosszú késlekedése
miatt kellemetlen következményei lehetnek s a kamara a tő-
kén kívül még a kamatokat is fel fogja számítani.⁴⁴ Zazius

Romwald azonban ennek ellenére sem fizetett, amire ugyanez év decemberében „utolsó” felszólítást kapott,⁴⁵ amire valószínűleg a per következett.

A hitelre történő eladásnak ezek szerint mindenkor megvolt a kockázata s csak azokkal a személyekkel lehetett hitelkereskedelmet folytatni, akik erkölcsi hírnevüket többre értékelték annál a haszonnál, amit esetleg azzal nyertek, hogy az árut nem egyenlítették ki. Mindenesetre megfelelő törvényszékeken, a városokban szervezett scabináliákon, elégtételt kaphatott az eladó, de hosszadalmas út vezetett a pénz kifizetéséig.

A vásárlások módjának ismerete nem tárja fel a kereskedelem minden eszközét. Az eladás és vétel alapjául szolgáló áru mértékének, következképpen mennyiségének ismerete nélkül az egész kereskedelemtörténet bizonytalan alapokon nyugszik.

A *mértékek* megállapítása a multa vonatkozólag nagy nehézségbe ütközik. Tekintettel arra, hogy az alapul szolgáló mértékegység, mely Magyarországon az itce, Lengyelországban a kwart, vidékenként különbözött, eltérő nagyságú volt a hordó is, mely az alpmértéknek szorzószáma szerint alakult. Különféle mértékek voltak használatban magában Lengyelországban is; ezek között a kufa, beczka, baryla, antal, garniec, kwarta. Hoszowski számításai szerint

1 kufa = 2 beczka,

1 beczka = 4 baryla,

1 baryla = 24 garnicy (garniec),

1 garniec = 4 kwart,

1 kwart = 0'96 liter, amely szerint egy beczka 368'32 liter.⁴⁶ Más számítás szerint a beczka 460'80 liter.⁴⁷ Ebből is megállapítható, hogy a lengyel tudományos kutatások a mértékek tekintetében mindezideig nem jártak eredménnyel: a nevek, a fogalmak szaporodtak csupán, de hogy azok mit rejtenek, senkinek sem sikerült kielégítően megfejtenie. Onálló mértékeik voltak az egyes városoknak⁴⁸ s természetes, hogy összhangot abban az időben csak az uralkodói körrendeletek biztosíthattak volna, azok azonban végre nem hajthatóknak látszottak még akkor is, ha nemzetközi forgalmi szempontból indokolt lett volna az egységesítés. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy az egyes tartományokban, vajdaságokban lokálisan

szabályozott mértékeket használjanak, melyeknek elfogadása a városoknak éppúgy érdekük, mint a falvaknak.⁴⁹ A beczkahordó mellett a dunántúli borok szállítására a wiader szolgált. Egy wiader mértéke azonos a barylaéval, tehát ha egy baryla 24 kwartból áll, akkor egy wiader űrmértéke 23 literrel azonos.⁵⁰ Ez hozzávetőlegesen megegyezik a magyar mértékkel is, amely szerint egy barilla 30 rendes itcét tartalmaz⁵¹ s ha egy itce 84 század liter, akkor egy wiader illetve a vele azonos mértékű barilla 25'20 liter. Más adat szerint a wiaderben 104 kwart van; ennek literre átszámított mértéke 99'84. Valószínű azonban, hogy ez csak előírás volt s valóban törvény rendeli el ezt mértéket, nem az élet igazolta.⁵² Az *antalek* = *átalag* a hegyaljai származású aszúbor tárolására szolgált. Nagysága azonos volt a magyar hordó felével, tehát körülbelül 75 liter. Más nevén: olla, de ez az elnevezés inkább a XVI. századi számadáskönyvekben volt használatos. Procop és Haugwitz jelentése szerint egy átalag 90 magyar itcét tartalmazott, e szerint a XVIII. században 75'60 liter volt a nagysága, ami arra mutat, hogy föltétlenül tévedésen alapszik Lederer számítása,⁵³ vagy Varga megjegyzése.⁵⁴ Latin neve vascula s az egykorúak is megjegyezték, hogy ebben csak „elsőosztályú aszúszőlőből készült bort tartották”⁵⁵ és szállították.^{55/1}

Ezek után rátérhetünk a magyar hordó kiszámításának körülményeire. Megállapítható, hogy az egykorú rendeletek a hordó nagysága fölött vitatkoztak a legtöbbet, mert a magyaroknál használatban volt hordók nagysága nem egyezett meg a lengyelekével. A lengyel hatóságok szerint a magyarok mindenkor kisebb hordókat készítettek, mint a lengyelek, ami által a kereskedők veszteséget szenvedtek. Starowolski is írja, hogy régen „egy magyar hordóban 100 garncsa is volt és most még 60 sincs benne”.⁵⁶ Ez a megállapítása tévedésen alapszik, összekeveri a különböző hordónagyságokat. 1603-ban III. Zsigmond lengyel király elrendeli, hogy senkise merészeljen kisebb hordóban szállítani, mint amelyben 5 baryla van,⁵⁷ de ezt a rendeletét saját maga változtatja meg 1617-ben, amikor arról intézkedik, hogy egy hordó 4 barillát tartalmazzon.⁵⁸ Egyidejűleg intézkedik arra nézve is, hogy a magyar kereskedők hasonló mértéket alkalmazzanak.⁵⁹ A szepesi kamara ebben a kérdésben 1617-ben azt az álláspontot foglalja el, hogy „amennyire méltánytalan, hogy a lengyelek írják elő Ófölsége alatt-

valóinak, hogy mily nagyságú hordókat készítsenek, éppen annyira érhető az is, hogy erőszakkal senkit sem lehet rávenni arra, hogy a szerinte kisebb hordók szerint vásároljon." El kell tehát intézni az ügyet úgy, hogy a kereskedők a lengyelek követelései által ne zavartassanak.⁶⁰ Egy félszázad múlva a varsói borkimérők is panaszkodnak a pozsonyi kamarához intézett beadványukban a hordók fokozatos csökkenése miatt, amelynek az volt a következménye, hogy amíg régen egy-egy szekérre 5—6 hordó fért, addig ma 8—10 is felmegy.⁶¹ Egyidejűleg a szepesi kamarához is hasonló kérelemmel fordultak a varsói kereskedők s kérésüknek megfelelően a kamara a megyéktől kért vélemények alapján azon az állásponton van, hogy valóban növelni kell a hordók űrméretét.⁶²

Az ügy végső elintézésésképpen 1712-ben arról értesíti a szepesi kamara a lengyel kincstárnokot, Prebedowskit, hogy a felvidéki termelők 180 itce nagyságú hordót fognak készíttetni, amely megfelel 60 lengyel garniecnak.⁶³ És valóban, 1716-ban olyan átiratot intéz a szepesi kamara Zemplén, Abaúj, Sáros, Borsod, Ung, Gömör, Bereg, Ugocsa, Szabolcs megyék hatóságaihoz, hogy fejenként 180 darab egységes űrméretű hordót készítsenek, hogy „végül a lengyel birodalomból származó panaszoknak véget lehessen vetni és a helyes rend megőrizhető legyen.”⁶⁴ 1738-ban véglegesen megállapítják ennek az egységes hordónak nagyságát, amely szerint „a boros hordó, közönségesen gönczifa néven ismerve, három akót i letve 180 itcét tartalmaz.”⁶⁵ Egy-egy ilyen hordó 8 abroncsos volt már a XVII. században is.⁶⁶

A hordók nagyságát e szerint literekben kifejezve, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy más mértéke volt annak a hordónak, melyben tárolták a bort és más annak, amelyben szállították. A szállítás akkori nehézségei mellett nagy mennyiséget egy hordóba nem tehettek, mert az abroncsok ellenálló ereje többszáz kilométeres, teljesen rossz úton nem volt oly nagy, hogy biztonságos lett volna a szekérre rakás. Viszont a nagyság kiszámításánál az is kétségtelen segítséget nyújt, hogy ma milyen mértékűek a hordók, mert a kereskedelem-történetben inkább fejlődés és haladás jelentkezik, mint a kedvezőbb szállítási feltételek ma nagyobb űrmérték alkalmazását teszik lehetővé, mint akkor. Léderer számításai szerint egy akkori budai itce 0'84 litert tartalmazott s egy magyar

itce 1'27 litert.⁶⁷ Ennek alapján ő arra a következtetésre jut, hogy egy gönci hordó nagysága 407'232 liter volt.⁶⁸ Ez a következtetése külkereskedelmi forgalmunkra vonatkozó adataink fényénél annál kevésbé állja meg a helyét, mert a lengyel forrásokkal való összehasonlítás is azt igazolja, hogy a gönci hordó nagysága inkább megfelel a mai űrmértéknek, mint a Léderer által közölt számnak. Az itce tekintetében nincs különbség Léderer számításai és a mai állapot között, mert egy itce ma is 84 század liter. Csupán a szorzószám alkalmazása vezette tévedésre Léderert. Mert közölt adatainkból megállapítottuk, hogy egy gönci hordóban 180 itce volt. (Ma 178 itcét tartalmaz egy gönci hordó.) Ebből arra a következtetésre jutunk, hogy egy XVIII. századi gönci hordó 151'20 liter. És a gönci hordó előtt használatban volt hordó űrmértéke 138 liter. Ennek megfelelően az átalag 75'60 liter, ami megfelel korábbi számításainknak. A *dreylink* pedig a gönci hordó kétszerese, tehát 303 liter. *A statisztikai adatok közlésénél ezt a mértéket, fogom alapul venni.*

A szállítás szekéren történt, ha a kereskedelem szárazföldön bonyolódott le; egy-egy szekeret átlagosan 4 ló húzott.⁶⁹ Egy-egy szekérré 4—6 hordó fért fel. A kereskedők bármilyen szekeret használhattak, nem voltak akadályozva abban, hogy akár magyar, akár lengyel eredetű szekérré rakják árujukat. Mindössze egyízben találjuk nyomát annak, hogy a lengyel szekerekről a munkácsi harmincados lerakatta az árut és magyar szekerekre tétette át. Ezt a visszaélést azonban a szepesi kamara nem hagyta büntetlenül és szigorúan utasította a munkácsi harmincadosot, hogy semmiképpen se zavarja a lengyel kereskedők szállítmányait, ha azok lengyel szekereket használnak.⁷⁰

Szárazföldi szállítás mellett többször találkozunk vízen történt szállítással is. Így 1660-ban Wesselényi Ferenc, 1666-ban pedig Jablonowski pozeni vajda szállított ilyen úton.⁷¹

Ezzel a kereskedelmi utak kérdéséhez jutottunk, melynek megvilágítása a borkivitel történetében különös fontossággal bír.

V. FEJEZET

Utak és árumegállítás

Valamely vidék kereskedelemtörténeti jelentőségére legjobban a rajta keresztül vezető utak, általában földrajzi adottságainak azok a tényezői világítanak reá, amelyek emberi beavatkozás nélkül is alkalmassá teszik más vidékekkel való kapcsolatok létesítésére. Az emberi, tehát kulturális tényezőkön kívül főleg a terület fizikai felépítéséből, helyzetéből adódnak mindazok a lehetőségek, melyek a rajta élő népesség megélhetését biztosítják. Természeti kincsekben nem gazdag vidékek magától értetődően azokat a lehetőségeket használják ki, amelyek a hiányzó értékek közvetítésében rejlenek. A különféle érdekeltségű területek közötti áruközvetítésnek pedig elsősorban a kereskedelmi utak a biztosítékai.

A magyar borkivitel történetében éppen az utak jelentősége miatt jutnak vezető szerephez azok a városok, amelyeknek földrajzi fekvése az árucserre irányvonalába esik. Döntő jelentőségű ez a földrajzi helyzet a középkorban, amikor más közlekedési lehetőség hiányában a folyók völgyeit, dombhajlásokat, hágókat kellett a szállító szekereknek a legteljesebb mértékben kihasználni, hogy az árut a piacra juttathassák. Az államok és a közületek, megyék, városok sem új utakat nem építettek, sem a meglévőket nem gondozták, ezért a közlekedés tisztára a földrajzi, vagy inkább morfológiai körülményekhez alkalmazkodott s a legteljesebb mértékben alá volt vetve az időjárás bizonytalanságának. Még a XVIII. században is olyan bizonytalan volt a szárazföldi közlekedés, hogy a kereskedést lebonyolító személyek csak a legnagyobb körültekintéssel, találékonyssággal, ügyeskedéssel tehettek eleget kötelezettségeiknek. Esős időszakokban alig tudták rendeltetési he-

iyére juttatni az árut a szállítmány romlása, értékcsökkenése nélkül.¹

Egyes uralkodók már korán felismerték az utak kereskedelem-történeti jelentőségét, rájöttek, mekkora hasznot hajtának a jó állapotban lévő utak nemcsak egyeseknek, hanem — sőt legfőként — az államkincstárnak is, s ennek a felismerésnek megfelelően igyekeztek az utakat rendbehozni és jókarban tartani. Ennek a szellemnek jegyében szólította fel I. Zsigmond lengyel király a városokat, hogy hozassák rendbe az utakat, mert „azoknak elhanyagolt állapota” miatt kerülnek el a kereskedők az országot, s csökkentik ezáltal a király bevételeit. Az utak, a vámok és az általános kereskedelem összefüggéseinek gondolata ebben a korban sehol nem talált megfelelőbb kifejezést, mint ebben a rendeletben.² Kár, hogy a rendelet pusztában elhangzott szó maradt, nem lévén elegendő szakember, aki végrehajtsa. Az utak szakszerű karbantartására ugyanis akkor még hiányzott a megfelelő képzettség. Hiába biztosítottak a városok, közöttük például Lemberg költségvetésükben minden évben megfelelő összeget az utak karbantartására,³ a rendbehozott utak a következő évre ismét elromlottak, mert hiányzott az aláépítés, ismeretlen volt a kikövezés. Célszerűen kiépített utakról csak a mérnöki tudományok teljes kibontakozása után lehetett szó. Ez a feladat pedig meghaladta a XVI—XVIII. század ismereteinek körét.

Hasonló volt a helyzet Magyarországon is. Az Árva megyéből Lengyelországba vezető utakat a vlachok építették s tartották karban, de persze kellő szakértelem nélkül, egyszerűen döngöléssel. A patakok, vízmosások felett hidakkal igyekeztek biztosítani az átkelést, de ha a híd megrongálódott és a földesúr nem javíttatta meg, senki sem törődött vele. 1576-ban panasolja Thurzó Ferencné, hogy lengyel kereskedők alig kereshetik fel Magyarországot, mert minden híd elpusztult, s újat építeni senkinek sem jut eszébe.⁴ Két évszázaddal később Ottlik Pál írja Trautsohn hercegnek: „Nem mellőzhetem el azt a megjegyzést, hogy Hegyalja lakosainak legnagyobb szerencsétlensége abból származik, hogy az utaknak állandóan mutatkozó alkalmatlansága miatt alig találkozik borkereskedő,”⁵ mindnyájan megállanak Kassa és Eperjes vidékén. 1728-ban is arról számol be, hogy akadt ugyan kereskedő, aki megpecsételte a hordókat, de mindaddig nem tudja

elszállítani, „amíg az utak annyira meg nem javulnak, hogy Patakra jöhet a szállítmányért.”⁶ Ezeknek a kérdéseknek nagy jelentőségét a helytartótanács is felismerve, több ízben jelentéseket kért a megyéktől az utak állapotáról és felhívta őket folytonos javításukra.⁷ Mivel azonban ennek a feladatnak elvégzése a földesurak és a községek kötelessége volt, semmiféle felsőbb hatósági intézkedés nem érhetett el eredményt. Minden község csak a saját érdekeit szolgáló utakra volt hajlandó áldozni, a határain kívül esők karbantartásával nem törődött.

A szárazföldi utak elhanyagoltsága, vagy teljes használhatatlansága következtében a borszállítás sok esetben a vízi úton történt. Ennek is meg voltak azonban a maga akadályai: nem álltak rendelkezésre megfelelő szállító eszközök. Vízi úton a magyarországi borkereskedelem a Dunaíceken keresztül bonyolódott le. Ezen az úton szállított ki 1603-ban Lopaczkai Bertalan 20 hordó bort; Lengyelországba érve a Visztulán folytatta útját.⁸ 1626-ban Czmár Tamás magyar kereskedő 35 hordó bort szállított a Dunaíceken hajóval, így még a vámhelyeket is elkerülte.⁹ Még később Jablonowski Antal pozeni vajda szállított 112 hordó bort vízi úton egészen Bydgoszczig (Bromberg).¹⁰ A Dunajec—Visztula víziút vonala egyébként már a középkorban is használatos volt s jelentőségének feltűnése azonos Új Sandec történeti szerepével. Akkor, a XV. században, „természetes útvonalnak” fogták fel a kereskedők. Mindenesetre biztonságosabb volt, mint a szárazföldi utak legnagyobb része.¹¹ Ez a körülmény juttatta jelentős szerephez Lengyelországban a Visztulát. Ezért vált ez a folyó a középkor végétől kezdve az észak felé irányuló kereskedelem egyik legfontosabb útjává és a Krakkóból kiinduló lengyel kereskedelem jóformán egyedüli lebonyolítójává.¹² S mert Lengyelország sík vidékei és sárban úszó mezői, mocsárba fulladó, parlagon hagyott szántói még kevesebb lehetőséget nyújtottak a szárazföldi kereskedelemre, minél jobban nőtt a Krakkó, Varsó, Pozen, Danzig kereskedelmi városok közötti forgalom, annál inkább bebizonyosodott a víziutak használhatósága, főleg mióta a hajóépítőipar fokozatos fejlődésével a szállítási nehézségek is lassan csökkentek. Amit a déli forgalomban a Duna jelentett Magyarország számára,¹³ ugyanazt jelentette Lengyelország kereskedelmi forgalmának történetében a Visztula. A

legkülönbözőbb városok szállítottak Magyarországból a Visztulán borokat, így Krakkó, Bromberg, Brzest, Radziejowic, Sacz, Starogród stb.¹⁴ Még élénkebb lett a kereskedelmi szállítás a XVI. század második felétől kezdve, amikor már mesterségesen tisztították a folyó medrét, hogy lebonyolíthassa azt a forgalmat, amely Thorn jelentőségre jutásával a kereskedelem súlypontját északabbra toltta el.¹⁵

Természetes azonban, hogy hajója nem minden kereskedőnek volt. A szállítási vállalkozók ismert nevei mögött elsősorban olyan személyek rejtőzködtek, akik a szárazföldi kereskedelem eszközeivel rendelkeztek. Éppen ezért, bármily fontosnak is látszanak a víziutak, a hegyaljai és egyáltalán a magyar borkereskedelem szempontjából a szárazföldi utak jelentősége volt nagyobb.¹⁶ A lengyel-magyar kereskedelmi utak szoros kapcsolatban állottak az egész európai útszettel, melynek négy nagyobbkörű hálózata jutott szerephez. Ezek között az első helyet foglalta el a Rajna—Bécs—Duna—Buda—Brassó—Konstantinápoly kereskedelmi vonal. E mellett azonban kiemelkednek a többiek is, főleg a Baltikumból kiinduló vonal, mely Krakkón át bonyolította le a forgalmat s így kapcsolódott a magyar kereskedelembe. A harmadik útszettel volt a Dunajec és a Visztula vize, a negyedik a Kassa—Krakkó—Danzig szárazföldi vonal.¹⁷ Magyarországon ezek az utak széthúzódtak a kereskedelemben résztvevő városok szerint s miközben az általános kereskedelem főhelye Buda maradt, a borkivitel irányítója Kassa lett. Innét indult ki az az útvonal, amely Eperjesen, Bártfán, Lublón, Ósandezen (Sacz), Újsandezen, Czchówon, Krakkón át bonyolította le a forgalmat.¹⁸ A XVI. századnak ezek a vonalai a forgalom kibővülése idején, a XVIII. században szétesztódtak s nemcsak egy-egy várost részesítettek a kereskedelem előnyeiben, hanem többet is magukhoz öleltek. Ebből az időből Haugwitz és Procop jelentései nyomán a következő utakról kapunk felvilágosítást: Kassa—Eperjes—Bártfa—Grybów—Krakkó; Kassa—Eperjes—Palocsa—Lubló—Ófalu—Dunajec; Kassa—Eperjes—Palocsa—Muszyna—Nowytarg—Krakkó; Kassa—Lócse—Kézmárk—Ófalu—Dunajec.¹⁹ Kassától délre haladó útjukban a kereskedők a következő vonalakon mentek át: Vilmány—Vizsoly—Tarcál—Tokaj.²⁰ De volt a lengyel kereskedelemnek egy másik útja is, amely Lembergől indult ki és Munkácsom felhaladtában

Patakra, onnét Tolcsvára, majd Liszkára, Keresztúrra és Tokajba vezetett.²¹ Kisebb jelentőségű volt a Lőcséről kiinduló vonal, amely a borkereskedelemben voltaképen nem is játszott szerepet,²² bár már 1553-ban is nyomát találjuk annak, hogy Szepesi mezőváros lakói a Kézsmárk—Csütörtökhely—Szepessümege—Igló út mentén szállítják „boraikat és más kereskedelmi áruikat.”²³ Amennyiben ezen az úton haladtak a borkereskedők, ugyanazok mellett a helységek mellett mentek el, mint a középkori posztó- és egyéb kereskedők, nevezetesen Kézsmárk—Szepesbéla—Tótfalu—Hági—Szepesófalú mellett s így jutottak el a Dunajec völgyébe.²⁴ Nincs kizárva, hogy a Dunajecen történt szállítások eredőhelye ezeken a vidékeken rejlik. Annak az útvonalnak, amelyet a Thurzó—Fugger kapcsolatok kifejlődésével a rézkereskedelem használt, a borkereskedők szempontjából nincs semmi jelentősége, mert Besztercebánya vidéke mint bortermelő terület sosem jött tekintetbe.²⁵ Meg kell még említenünk a Sopron vidékéről kiinduló utakat, amelyeken át a XV—XVII. század folyamán szállították a magyar bort a kereskedők. Ezeknek vonala: Sopron — Pozsony — Nagyszombat — Trencsén — Zsolna — Jablonka — Zywiec — Izdebnik — Krakko.²⁶ Nem tartozott a kereskedelem főútjai közé, de azért gyakran használták a sanocki földre vezető azt a vonalat is, amely Magyarországon Varannó, Sztropkó és Váradka helységeket érintette.²⁷ Ez az út Lengyelországban Krosno és Sanok felé kanyarodott és hozzájárult ahhoz, hogy e két város árumegállító joga kialakulhasson.²⁸

Magyarországhoz hasonlóan Lengyelországban is kifejlődtek azok az útvonalak, amelyeket legtöbbször használtak a kereskedők. I. Zsigmond 1533-ban kiadott rendelkezése szerint ezek a következők voltak: Kassáról kiindulva Lubló, Ósandez, Újsandez; Bártfáról kiindulva Grybów, Sztropkó, Zmigród, Biecz, Krosno; a Liptóból kiinduló kereskedelem célja Miślenice volt. A rendelet arra céloz, hogy ezek régi utak voltak s mentükön a kereskedő mindenütt megfelelő vámhivatalokat talált.²⁹ Ezek közé a városok közé tartozott még Jaśliska és Dukla, mindkettő legfontosabb helye a XVIII. századi borkereskedelemnek.³⁰

Láttuk a kereskedelem használta utakat s a mondottak alapján megállapíthatjuk, hogy kezdetben a kereskedelem önmagától alakította ki azokat az útvonalakat, amelyek a föld-

rajzi adottságokat a legtökéletesebben értékesítették. Ezeknek az utaknak mentén városok fejlődtek, jogok bontakoztak ki, vámhivatalok, harmincadhelyek létesültek és az államnak, valamint a városi hatóságoknak egyformán érdekükben állott, hogy a kereskedelem megszokott és törvényesként elkönyvelt útjait továbbra is használatban tartsák. Mikor a kereskedelem forgalmi köre kibővült, új termelőhelyek jelentkeztek áruikkal s ennek következtében új kereskedelmi utak is keletkeztek, a régi utak mentén kibontakozott jogok korlátokként léptek föl. A hatóságok részéről minden törekvés arra irányult, hogy ezeket a korlátokat fenntartsa s az új utakra térült kereskedőket a régi vonalakra visszakényszerítse. A jogfejlődés nem minden esetben halad együtt az élet követelményeivel, hanem mereven ragaszkodva a kikristályosodott állapothoz, legfőljebb hosszú évtizedek múlva hajlandó az újabb igények, újabb feltételek kielégítésére. A kereskedelem természetesen szabadulni igyekezett a korlátozások alól. E két törekvés harca hozta létre a késő középkor és a kezdődő újkor kereskedelmi életének egyik legsajátosabb jelenségét: az *útkényszert*.

Az útkényszer a középkori ember számára nehézségeket nem jelentett, hiszen önmaga teremtette meg azt azokkal az előnyökkel, amelyeket a városok részére biztosított akkor, amikor gazdagodásukat lehetővé tette. A középkori ember örült annak, ha útjában olyan helyekre bukkant, melyekben megpihenhetett, áruját biztonságba helyezhette, esetleg eladhatta és könnyebb teherrel mehetett tovább. A primitív közlekedési viszonyok között bizonyos szokások fejlődtek ki, melyekhez mindenki ragaszkodott, mert egyformán szolgálták az eladó és a vásárló érdekeit. Később azonban, amikor a piacok kialakultak és a megrendelők közé olyanok is keveredtek, akik azelőtt a szóban forgó árut nem fogyasztották, a kereskedelem kezdte érezni az egyes utak mentén fekvő városok kihasználó erejének súlyát. Lélektani és anyagi elnyomottságának érzetében magától értetődően más utakat is igyekezett felkérni, eddig érintetlen városokon is áthaladni. Legjobban mutatja ezt a folyamatot Biecz példája, amely a XVI. század közepéig a legteljesebb mértékben gyakorolta az árumegállító jogot a Kassa felől kiinduló borkivitel tekintetében. A XVI. századtól kezdve a borkereskedőkre már teherként nehezedett a városnak ez a kiváltsága: azok, akik tovább akartak menni,

hátrányosnak érezték a város erős mértékben kifejlődött jogait. Éppen ezért ettől az időtől kezdve azt látjuk, hogy a lengyel és a magyar borkereskedők elkerülik Bieczet és a Sandec felé vezető utakat használják. Biecz, mint eddigi piac és célpont sokat küzdött ez ellen az újítás ellen, de eredménytelenül. A város kereskedelmi jelentősége lassankint le hanyatlott. A közbeeső állomások ugyan továbbra is jelentősek maradtak, így főleg a határmenti Dukla, de a kereskedelem új lendületét elgáncsolni nem tudták. Biecz helyett Grybów emelkedett fel, holott ez árumegállító joggal egyáltalán nem rendelkezett. A borkereskedelem forgalmának emelkedése mégis a határmenti városok legjelentősebbikévé fejlesztette.

Az útkényszernek Lengyelország kereskedelem-történetében több nyomát találjuk, mégpedig leghatározottabban éppen a magyar borkivitellel kapcsolatban. 1505-ben Sándor lengyel király előírja a magyar kereskedőknek, hogy Bártfáról Lengyelországba menvén, azt a „megszokott állandó és békés utat használják, mely egyenesebb és közelebb fekvő”, nevezetesen a bieczit, és ne a sandeczit.³¹ Ámde a kereskedők, úgy látszik, a továbbiakban is mellőzték ezt a „megszokott” utat, mert 1523-ban I. Zsigmond felújítja elődje tiltó rendelkezését. Mindhiába.³² Az egész további fejlődés folyamán hasztalan adja ki egyik uralkodó a másik után útkorlátozó rendelkezéseit, a kereskedelem forgalmát a régi, egyetlen útra többé nem sikerül visszakényszeríteni. 1577-ben Báthori István kísérletezik Biecz érdekében, 1603-ban III. Zsigmond;³³ az eredmény ugyanaz. Hasonló volt a helyzet egy másik várossal, amely a középkor folyamán ugyancsak kifejlesztette az árumegállítási anyagi alapját, de a XV. század végétől kezdve a kereskedelem kezdte elhagyni. Ez a város Czchów volt. Érdekében 1465-ben Kázmér király figyelmeztette a kereskedőket, hogy „a régi és karbantartott utat, mely régi szokásjognál fogva Czchówon vezet”, ne hagyják el szokatlan s járatlan utak kedvéért.³⁴ Ugyanígy rendelkezett 1559-ben Zsigmond Ágost Lubló érdekében, szigorúan megtiltva, hogy a Magyarországból jövő, vagy oda visszatérő kereskedők más utat, mint a lublóit, használni merészeljenek.³⁵ Hasonló szellem irányította azt a rendelkezést is, mely egy különben jelentéktelen város érdekében arra akarta kényszeríteni a magyarországi borkereskedőket, hogy Krakkó felé haladtukban csak a Lipniczán át vezető utakat

használják.³⁶ Hasonló volt a helyzet Nowy Targ esetében is, amely a középkor folyamán a magyar kereskedelem irányvonalába esett, de a XVI. századtól kezdve, amikor a kereskedelem súlypontja nyugatról kelet felé tolódott át, elvesztette gyűjtő jellegét. A Magyarországból jövő kereskedők ennek következtében elkerülték a várost.³⁷ Hiábavaló volt minden királyi intézkedés, továbbra is más útvonalon haladtak.³⁸ Az elhanyagolás következményeként ez a régi út mocsarassá és sárosná vált. A kereskedők nem használták, ezért azután a város sem törődött rendbentartásával.³⁹

Ha most magyarázatot keresünk az útkényszerre, azokra a rendelkezésekre, amelyek a kereskedőket csak bizonyos irányban való szállításra akarták kényszeríteni, rá kell jönnünk arra, hogy az erre vonatkozó intézkedéseknek legfőbb oka a vámjövedelem fokozása volt. Erre nézve I. Zsigmondnak 1518-ban kiadott rendelete adja a legjobb felvilágosítást. I. Zsigmond a bártfai kereskedőknek, kérésükre, megengedte, hogy Biecz, Sandec, Krosno elkerülésével egyenesen menjenek Krakkóba, „az árulerakás gyűjtőhelyére, azzal a feltétellel, hogy mindenkor a megszokott közutakon haladnak és nem kerülnek el a királyi vámhelyeket”.⁴⁰ Ez a magyarázat az útkényszer okára világítva rá, elének tárja a középkori és kezdődő újkori kereskedelem egyik legérdekesebb sajátosságát: az árumegállító jog kérdésanyagát. Az árumegállító jog meghatározását Domanovszkynak köszönhetjük, aki annak lényegét abban a kényszerintézkedésben látta, „amelynél fogva a vele felruházott város a városon áthaladó, avagy mellette elvonuló kereskedőket arra kényszerítette, hogy ott megállapodjanak és áruikat a városban eladásra kínálják és kirakják”.⁴¹ Kétségtelen, hogy ez a kereskedelmi intézmény alapjában véve nem fiskális eredetű volt, a valóságban azonban a legmélyebb kapcsolatban állott az állam pénzügyi érdekeivel. Különösen a borkereskedelem keretében érvényesült e jognak s az állam érdekeinek kapcsolata, mert az árumegállító joggal felruházott városokban rendszerint vámhivatalok is szerveztettek.⁴² Különösen kirajzolódott ez a kapcsolat akkor, amikor az állam a vámügyeket maga vette kezébe és a földesurak által szedett vámokat megszüntetve, központi irányítás alá helyezte a vámszedést. A XVI. századtól kezdve az árumegállító joghoz már nemcsak a városok ragaszkodtak, hanem az

állam is, annak ellenére, hogy éppen a XVI. században jelentkeztek a kereskedelem olyan irányú törekvései, hogy feloldják az árumegállításból származó terheket. Ekkor még a kereskedelempolitika is céltudatosan ragaszkodott az árumegállító joggal felruházott városok mentén kialakult régi utakhoz, nem azért, mert ezek az utak a kereskedelem biztonságát szolgálták, hanem azért, mert ezeken az útvonalakon mindenütt vámhivatalok lesték a kereskedőt, hogy az állammal szemben fennálló tartozását lerója.⁴³ Az államnak ezt a törekvését támogatják a városok is, melyek nagy hasznot hajtottak önmaguknak a minél teljesebb ellenőrzéssel, féltékenyen vigyázva arra, hogy régi jogaik élvezetében más városok meg ne zavarhassák őket. A városok visszatarthatták az áthaladó kereskedőket, különféle illetékeket szedhettek azoktól, akik az árutól nem tudtak szabadulni, eközben viszont a vámhivatalok is fokozottabb ellenőrzést gyakorolhattak az országból kiszállított, vagy oda behozott áruk fölött. Ennek a szellemnek hódol a magyar törvények közül az 1569 : 18. és az 1588 : 15. t. c., amelyek az árumegállító jogot teljes mértékben vissza akarják állítani. Az utóbbi hangsúlyozza, hogy „ilyen helyen Öfelsége a harmincadfizetést bővítheti, amely előny a kincstárnak nem kis hasznot hozhat”.⁴⁴ Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kézsmárk régi árumegállító joga ilyen megokolással nyer megújítást az 1569 : 18. t. c. által. A törvény arra is rámutat, hogy ezáltal meg lehet szüntetni a lengyel pénz káros befolyását. A városok tehát ragaszkodtak az árumegállító joghoz, egyrészt mert így kereskedőik olcsóbb áron jutottak áruhoz, másrészt mert a szállítók közvetlenül a városi hatóságok pénztárába is fizettek bizonyos összeget. Az állam viszont azért ragaszkodott e joghoz, mert így hatásosabban gátolhatta a csempészetet. A két érdek találkozásának eredménye volt, hogy sem Lengyelországban, sem Magyarországon nem lehetett eltörölni az árumegállító jogot, annak ellenére, hogy a nemesség a legerőteljesebb harcot folytatta ellene. A nemesi jogok szolgálatát előmozdító lengyel sejm sem hozott a XVI. század folyamán egyetlen törvényt sem, amely a kereskedelem e rég kifejlődött intézményét akarta volna megsemmisíteni. Ellenkezőleg 1565-ben a magyarországi intézkedésekkel egyidejűleg Lengyelországban is olyan értelmű törvényt hoznak, hogy az árumegállító jogot teljes virágzásra kell fejlesz-

teni.⁴⁵ És amikor a lengyelek fenntartják ezt a gyakorlatot, a magyarok is szigorúan elrendelik, hogy „sem a germánok, sem a lengyelek nem kerülhetik el a lerakóhelyeket büntetés terhe alatt.”⁴⁶

Az árumegállító jognak több városra kiterjesztett köre a kereskedelmi forgalomnak a XVI. századtól kezdve nagy akadály volt. Nem csoda, ha egyes városok kivételre törekedtek s azt akarták biztosítani, hogy saját kereskedőik megállás kötelezettsége nélkül, szabadon szállíthassanak. Az eladó és a vásárló érdekei ilyenkor sok esetben találkoztak. Ez volt a helyzet Bártfa és Krakkó forgalmában. Ha a bártfaiak Krakkó felé vitték bort, a közbeeső lerakóhelyek az eladókat megállásra akarták kényszeríteni, ami sem a magyar, sem a lengyel kereskedőknek nem állott érdekében.- Természetesen mindkettő igyekezett a szabad forgalmat kivívni. Hasonló helyzetbe más városok is kerültek, az azonos helyzet azonos törekvéseket szült. E törekvések eredménye lett idővel, hogy egyénenkint, külön-külön kiváltságokat kaptak az árukirakás alól. Ez teremtette meg azt az érdekes ellentétet, hogy amíg a magyar és a lengyel városok összessége egyformán a régi jogok és kiváltságok fenntartása mellett foglalt állást, addig egyéni szállításaik alkalmával saját érdekeik védelmét tartván szem előtt, az általános rendelkezések alól ki akartak bújni s egymás után kérelmezték a kivételes elbánást. Ez a rendszer vonta maga után, hogy a városok önmaguk buktatták meg a régi árumegállító jogot. Kivételezéseikkel azt idézték elő, hogy legföljebb a külföldiek állottak meg a falakon belül, de azok is csak addig, amíg valamilyen kiváltságot nem nyertek. Hiába biztosította az 1603 : 14. t. c. a régi jogok fenntartását, vagyis az árukirakás kényszerét, a borkereskedelemben ez a jog már nem érvényesülhetett, minthogy minden kereskedő kiváltságlevéllel szállított. Így buktatta meg a XVII. század elejére önmagát a középkor régi jogrendszere. A nemesség bekapcsolódása a kereskedelembe még nagyobb mértékben hozzájárult a jogrendszer felbomlásához, mert a nemesek minden esetben kiváltságokat élveztek, s ha vámfizetési kötelezettségüknek eleget tettek, egyetlen városnak sem állott hatalmában a kereskedelem korlátozása.⁴⁷ Különben is általánossá vált a XVII. században az a gyakorlat, hogy a kereskedő más helyre vitethette áruját, ha három hét alatt

nem tudta eladni; sőt ha hat hét alatt sem sikerült eladnia, köteles is volt azt máshová szállítani.⁴⁸ Az egykor nagy előny így hátránnyá változott s egyáltalán nem feltűnő, ha a XVIII. századi magyar és lengyel kameralisták egyformán meg akarják szüntetni az árumegállító jogot, amelyet Justi egyenesen „közúti tolvajlásnak” nevezett.⁴⁹

A lengyel-magyar borkereskedelem történetében hosszabb-rövidebb ideig a következő városok rendelkeztek árumegállító joggal: Sandomierz, Tarnów, Sambor, Biecz, Wiśnicz, Grybów, Rzeszów, Baligród, Nowy targ, Jasłiska, Dobromil, Gorlice, Przemyśl, Czchów, Krakkó, Ó-Sandec, Zmigrod, Sanok, Myślenic.⁵⁰ Külön ki kell emelnünk Krosnó jelentőségét, amely a sanocki föld kulturális központja volt, szemben Sanokkal, amely inkább politikai szerepe által tűnt ki.⁵¹ Az egykorú Cellarius azt írja róla; hogy „a magyar kereskedők által gyakran látogatott piac; itt helyezik el a felvidékről szállított borokat s más áruikat”.⁵² Jelentőségét fokozza Zsigmond Ágost rendelete, amely szigorúan előírja, hogy a Magyarországból bort, vasat és egyéb cikkeket szállító kereskedők Krosnóban föltétlenül álljanak meg és áruikat rakják ki.⁵³ Valóban, a város számadáskönyveiből az derül ki, hogy a jövedelem 10 százaléka a magyar bor után fizetett illetékekből ered, pl. 1616-ban 669 forintból 50 forint.⁵⁴ Ugyanilyen fontos volt Új-Sandec is, ahol 1610-től 1620-ig évenként átlag 100 hordó magyar eredetű bort fogyasztott a lakosság.⁵⁵ De minden lengyel várost megelőzött a borkereskedelem szempontjából Krakkó, amelynek az egész történelem folyamán az volt a célja, hogy kezében tartsa a magyar borkivitel irányítását.⁵⁶ Árumegállító jogát még a XVII. század végén is érvényesítette, újólag kiharcolván, hogy minden egyes kereskedő köteles áruját a városban eladásra felkínálni.⁵⁷

A magyar városok között inkább Kassa árumegállító joga érvényesült. Kassa érdekében már I. Mátyás király is szigorú rendeletet adott ki, megparancsolván Homonnay Istvánnak és Bertalannak, hogy ne csalogassák magukhoz a lengyel kereskedőket, akik a régi kialakult szokástól eltérően nem Kassán keresztül, hanem különféle járatlan utakon mennek.⁵⁸

II. Ulászló király is figyelmezteti Táruczay János máramarosi sókamaraispánt, egyben kassai harmincadost, vigyázzon, hogy a borokkal kereskedő emberek Kassát el ne kerül-

jék⁵⁹ s ezáltal a város árumegállító jogának érvényesülését ne akadályozzák. A XVI. század közepén, 1558-ban, Millner Félix lengyel borkereskedő Varannón és Liszkán keresztül ment Tokajba. Ezzel megsértette Kassa árumegállító jogát. Torday Zsigmond királyi jövedelemfelügyelő rendeletére a kereskedőt Eperjesen letartóztatták és arra ítélték, hogy Kassa városának 260 forint bírságot fizessen az elmaradt jövedelem megtérítése címén.⁶⁰ 1581-ben arra kéri a város polgársága a tanácsot, vigyázzon, hogy a lengyel borkereskedők Kassán túl ne menjenek, illetve Kassát elkerülve, ne szállítsák külföldre a vásárolt bort.⁶¹ Kassa féltékenyen vigyázott jogaira. 1599-ben Lubomirski Sebestyén csodálkozását fejezi ki amiatt, hogy Kassa meg akarja akadályozni abbeli szándékában, hogy a városon túl szerezze be borszükségletét; különösnek találja ezt az intézkedést főként amiatt, mert oly gyakran segítette Magyarországot a török elleni harcokban.⁶² Még sem lett beadványának foganatja: 1601-ben a város le is foglalta a szállított bort.⁶³ Ez a gyakorlat azonban már visszaélésnek minősült. Ennek bizonyossága Thurzó György nádornak az a rendelete, melyben minden kereskedőt eltilt attól, hogy a város engedélye nélkül Kassa falain túl haladjon, *de kivonja ez alól a tilalom alól a borkereskedőket, akiknek szállítását a köztörvények is engedélyezik.*⁶⁴

Ezekben vázolhattuk az árumegállító jog érvényesülését. Láttuk, milyen eszközöket ragadott meg a kereskedelem arra, hogy a forgalom kibővülésével egyidejűleg a kereskedelem szabadságát is biztosítsa, és megszüntesse azt a középkori intézményt, amely nélkül a kibontakozó kereskedelem előnyei akkor egyáltalán nem érvényesülhettek volna.

VI. FEJEZET

A megvalósult kereskedelem

I. RÉSZ

A kereskedelem gátló tényezői

Az emberi fejlődés minden területen alá van vetve a mindennapi élet folyamatosságát akadályozó erőknek. A fejlődés nem egyenesvonalú, nem megszakítás nélkül bontakozik ki. Az előrelendülést időnként visszaesés váltja fel, majd új fejlődés kezdődik s hanyatlak el idők múltával megint. A kereskedelmi élet fejlődése is alá van vetve ennek az általános törvényszerűségnek, mely hol szélesebb sikra lendíti, hol korlátok közé szorítja a tevékenységet. A külpolitikai helyzet, a háborúk, a belpolitikai irányok egymást váltó hatása, mind közrejátszanak abban, hogy valamely kereskedelmi cél megvalósulhasson. Ezek között a tényezők között első helyen kell említenünk a háborúkat, amelyek a kereskedelemre általánosságban kedvezően hatnak, de éppen a magyar borkivitel történetében hátrányosnak mutatkoznak. A háborús idők a belső fogyasztás fokozódását idézik elő, a katonaság ellátása nagyobb mértékben veszi igénybe a termelést, egyben azonban a külföld felé irányuló forgalmat is csaknem lehetetlenné teszi azáltal, hogy bizonytalaná válik a szállítás. Ilyenformán a háborúk egyrészt konjunktúrát teremtenek a termelők számára, másrészt elütik a kereskedőket a külföldi eladás lehetőségeitől. Ezért kell a háborúkat gátló tényezőknek minősítenünk a borkivitel történetében, ellentétben Sombart ismert munkájával, mely más vonatkozásban éppen a háborúnak a kereskedelemre gyakorolt lendítő hatását mutatja be.

A XVI. században Magyarország területét állandó háborúk szántották át s ezek kihatottak minden külkereskedelmi

szállításra; nagymennyiségű kivitel a belső fogyasztás tett lehetetlenné, a belső fogyasztás biztonságát pedig a folyton leselkedő török becsapások nyugtalanították. Nagyvonalú külkereskedelem ilyen körülmények között nem fejlődhetett. A határsúrlódások napirenden voltak, különösen, mikor I. Ferdinánd és János király között a lengyel határvárosok mentén dúlt a harc. Sok lengyel oklevél panaszkodik az 1530-as években arról, hogy „a jelen háború ürügye alatt” a magyar parasztok és nemesek fosztogatják a határmenti városokat, nyugtalanítják a polgárokat.¹ Később, 1559-ben Zsigmond Ágost lengyel király Új-Sandec városának arra a panaszára, hogy a magyarok gyakran betörnek a városba és több védőfegyvert magukkal ragadnak, elrendeli, hogy a város polgárai a magyar tulajdonban lévő kereskedelmi árut bárhol találják, szabadon lefoglalhatják és kárpótlásul igénybe vehetik.² Ilyen körülmények között a magyarok, akik erről az engedélyről a kárvallottaktól bizonyára tudomást szereztek, csak nagy megfontolás után vállalkoztak árukivitelre. 1563-ban a sejm arról panaszkodott, hogy „Magyarországból gyakran törnek a Korona területére és minden nap veszélyesebbé válik ez a helyzet”. Ezt csak ellentámadással lehetne megakadályozni, mert — teszi hozzá rezignáltan az országgyűlési beszámoló — úgylátszik „szomszédok között sohasem áll meg az élet háború nélkül”.³ A háború pusztításait és a kereskedelemben mutatkozó káros következményeit világítja meg a 13 szepesi városnak az a megható irállyal kidolgozott panasza is, amelyben azt adják elő, hogy a füleki törökök miatt már élni sem tudnak s hiába kérnek orvoslást a füleki bégtől, az nevetve a budai basához utasítja őket. A támadás már Lengyelország határait súrolja, ezért kéri a lengyel király támogatását.⁴

A török betörések a termelést zavarták, a már említett lengyel-magyar határvillongások pedig a kereskedelmet vetették vissza. A határok mentén ugyanis évről-évre ismétlődtek az összetűzések. A már említett eseteket a következő évek eseményei újakkal toldják meg, mintegy igazolásául annak a fenti nézetnek, hogy szomszédok között békesség sohasem lehet. A XVI. század végén újból Sandec panaszkodik a magyarok betörései miatt.⁵ Erre 1613-ban III. Zsigmond általános érvénnyel megtiltja, hogy nagyobb tömeg léphesse át a ha-

tárt, mert ez csak összeütközésre vezet Magyarország és Lengyelország között.⁶ A tilalomnak nem volt foganatja: a határmenti városokban továbbra is napirenden voltak a nézeteltérések. 1620-ban újabb rendelkezés látott napvilágot, amely ismételten kimondja, hogy a magyar és a lengyel lakosság között nincs helye veszekedésnek sem kereskedelmi ügyletek, sem más okok miatt.⁷ Az uralkodók közötti személyes ellentétek is hozzájárultak a politikai zavarok kiéleződéséhez. Jellemző erre III. Zsigmondnak 1621-ben Új-Sandechez intézett az a rendelete, amelyben felszólítja a várost, készüljön fel a védekezésre, mert „különféle oldalról híreket kaptunk, hogy ellenségünk, a török császár szolgálatkész eszközét, Bethlen Gábort, arra használja fel, hogy a török hadsereg egy részével Krakó felé törjön földünket elpusztítani”.⁸ Ezzel egyidejűleg kereskedelmi tilalmakkal is találkozunk, melyeknek összefüggése a politikai helyzettel nyilvánvaló.⁹ III. Zsigmondnak Bethlen Gáborról alkotott kedvezőtlen véleménye Bethlenben is hasonló érzéseket fakasztott. III. Zsigmond király titkára előtt így nyilatkozott az erdélyi fejedelem: „A te királyodat tisztelem ugyan, de nem félek tőle s nem is szeretem. Királyod ugyanis nem az én uram, s jóllehet az ő királyi címe nagyobb az enyémnél, de Lengyelországban kisebb a tekintélye, mint az enyém Erdélyben fejedelmi címem mellett, s nálam az egész világon nincs híresebb személy.”¹⁰ Bethlen e szavakat 1625-ben mondta. Ezek után érthető, ha éppen kettőjük uralkodása idején olvasunk a legtöbb villongásról és találjuk legkevesebb nyomát a kereskedelmi kapcsolatoknak.

Csökkentették a borkereskedelem forgalmát a svéd és tatár betörések is, melyek Magyarországgal, illetve Erdéllyel a fentiekhez hasonló módon kapcsolatban állottak. Ebben az időben a szállításnak nagyon kis lehetősége mutatkozott s bár egyesek ekkor is vállalkoztak különféle megrendelések teljesítésére, az ilyen vállalkozók száma egyre csökkent. Ez idézte elő, hogy 1648 és 1660 között Új-Sandecben alig lehetett magyar bort kapni.¹¹ A II. Rákóczi György lengyelországi kalandútját követő lengyel ellentámadások káros hatását az egykorúak is, közöttük Petrityvity-Horváth Kozma, felismerték. Leírásukból megállapítható, hogy bármennyire fokozza is a háború a fogyasztás szükségleteit, annak kielégítése nemzetközi vonatkozásban szinte lehetetlenné válik.¹² Ugyanígy

írnak a magyar hatóságok is. 1657 május 9-én azt jelenti a szepesi kamara a nádornak: „Noha nem szükség volna az lengyel országhi zürzavarokból következőt akadályokat nagyságodnak representálnunk, mindazáltal, minthogy azon zürzavar ezt a mi kegyelmes urunk öfelsége nemes kamaráját annyira exhaureálta, hogy pénz már egyáltalán nincs, kötelességünknek véljük a helyzetet feltárni.” A jelentés így folytatódik: „Am bár ne írjunk is, hogy Lengyel Országban csak egy hordó bort sem vihetnek bé, kitül eddigh legderekasabb proventusa volt az ő felsége kamarájának, de ezt az egész ország nyilván tudgya és ha nagyságod méltósággha meg nem orvosolja... mi mentek lészünk jövendőben is.”¹³ Íme: ebből a jelentésből nyilvánvalóvá válik a háborúk és a szállítások összefüggésének minden káros következménye. Vitnyédi István ügyvéd és nyugatmagyarországi bortermelő levelei hasonló helyzetről számolnak be. Azt olvassuk bennük, hogy II. Rákóczi György hadjárata alatt minden magyar-lengyel borkereskedelem szinte lehetetlenné vált s csak a legmerészebb elhatározás indíthatott egyeseket arra, hogy borkivitelre vállalkozzanak. 1657-ben például „minden hágót elzártak a parasztlak”, egyedül az árvait hozatta rendbe kézsmárki Thököly István.¹⁴

A Thököly Imre-féle háborúk idején a főkapitányság eltiltotta, hogy a „lázadóktól” bárki bort vásároljon. Ennek következtében ha lengyel kereskedők Patakon, vagy Tokajban Thököly híveitől történetesen mégis vásároltak, a katonaság lefoglalta az árut. Ennek nemcsak a kereskedelem vallotta kárát, hanem a kincstár, amely ilyen módon nemcsak a törvényes harmincadtól esett el, hanem az egyébként kincstári jövedelmet képező lefoglalt borokról is le kellett mondania a helyőrségek katonasága javára. 1685-ben emiatt panaszt is emelt a kamara, de tiltakozása nem vezetett eredményre.¹⁵ A lezajlott háború után rövid béke következett, majd ismét kiújult a harc. A Thököly-felkelést Rákóczi szabadságharca, majd a török háború követte, s újból leszorította a kereskedelmet kitaposott útvjáról. 1715-ben II. Ágost oklevelei már a magyarok és a lengyelek újabb határvillongásairól számolnak be s a király rendeletben kénytelen hangsúlyozni a béke fontosságát s az egyetértés szükségességét.¹⁶ A belső nyugtalanság azonban még a külső béke esetén is akadályozta a

szállítást. Róth Mihály tudósítja erről Trautsohn herceget 1715 december 11-én: „A lengyelországi zavarok következtében gyengén mutatkoznak lengyel borkereskedők; akik ezideig ide értek és bort vásároltak, azok is Bártfán helyezik azt el és a határok mentén várják a biztonságosabb időket.”¹⁷ A politikai zavarok a kereskedelemre hátrányos helyzetet teremtettek, a kereskedelem visszahanyatlása pedig a termelő rétegekre s a kincstárra nézve járt káros következményekkel. Nem csoda, ha ezeknek a kapcsolatoknak ismeretében maga a kincstár is a jószomszédság (bona vicinitas) szükségességét hangsúlyozza. E nélkül nincs semmiféle kereskedelmi kapcsolat.¹⁸ A szepesi kamara egyik helyzetjelentése csodálkozásai állapítja meg, hogy akadnak lengyel urak, akik a magyar kereskedők árúját Lengyelországban lefoglalják, s egyáltalán nincsenek tekintettel sem a jószomszédság, sem az igazságosság követelményeire. Azt állítja a jelentés, hogy sokszor még olyan személyek jogait is korlátozzák, akik egyetlen lengyelrel sem állanak szerződéses viszonyban, s ebben a visszaélésükben annyira korlátlanok érzik magukat, hogy szándékaikat az észszerűséggel azonosítják.¹⁹ Igaz, hogy a magyar kereskedők sok esetben valóban visszaéltek a kereskedőknek kijáró természetes megbecsüléssel és „vérük lüktetésének tüzeiben hatalmaskodásokra ragadtatták magukat,”²⁰ de azért a Lengyelországban tapasztalt kereskedői korlátozások nagyrészt indokolatlanok voltak. Ezek egyes városok s még inkább egyes földesurak túlkapásainak tekinthetők, s mással, mint a politikai hatalom szervezetlenségével, nem magyarázhatók.

A földesúri hatalom több eszközt tartott kezében a kereskedelem folyamatosságának meggátlására, miközben saját érdekeit eléje helyezte a kereskedelem általános követelményeinek. Ezek között az eszközök között a legnagyobb jelentőségűek a szárazvámok voltak. „A nemesi földbirtokhoz királyi kiváltsággal kapcsolt vámszedési jog a multban nagy horderejű s a forgalomra kedvezőtlenül ható eleme volt a gazdasági életnek”, állapította meg nagyon találóan Szabó István.²¹ Ennek a kereskedelmi gátlásnak következményeit felismerve, az országgyűlések mindkét országban igyekeztek már a XVI. században eltörölni a szárazvámoknak nevezett földesúri vámokat s az 1527:41. t. c. büntetést szabott azokra, akik a középkorból fennmaradt ezt a jogot továbbra is gyakorolták.

Lengyelországban 1563-ban kéri az uralkodót, hogy „minden magánszemély tulajdonát képező vámot, amely Jagelló Kázmér után keletkezett, föltétlenül el kell törölni.”²² De azért a szárazvámok továbbra is életben maradtak s a XVI. század egész kereskedelmi forgalmát végigkísérték. Az ebből származó visszaélések mértékét megvilágítja az a körülmény, hogy míg valaki Lengyelország felé szállított borával Galgócig ért, a 150 hordóból 50 hordót vámokra fizetett ki.²³ Hiába írta elő az uralkodó 1574-ben, hogy a földesurak „ne zárják el a közutakat, szokatlan és törvénytelen követelményekkel és illetékekkel ne terheljék a kereskedőket, sehogyse akadályozzák a kereskedelmet, hanem inkább arra törekedjenek, hogy senkinek kesergésre vagy panaszra oka ne legyen.”²⁴ Hiába intézkedtek hasonló szellemben a lengyel királyok is, a lengyel törvényszékek ügyiratai között egymás mellett találjuk azokat az ügydarabokat, melyeknek háttere a földesurak visszaélése volt.²⁵

A szárazvámok szedése mellett teljesen jogtalan visszaélésekre is nyújtanak adatokat a földesurak hatalmaskodásairól beszámoló források. Ha a vámok tekintetében királyi adományokra hivatkozhattak is a földesurak, a lefoglalásokra és korlátozásokra nem volt mentség. Itt egyszerűen a maguk helyzeti előnyét használták ki, nem egy esetben kihágást követtek el, ennek megtorlása azonban az adott körülmények között nem állott módjában az államhatalomnak. 1338-ban Károly Róbert a soproni és a pozsonyi grófot tiltja el attól, hogy a lengyelországi és a csehországi borkivitelt korlátozza, mert a borszállítás nemcsak a kereskedőknek, hanem az uralkodónak is érdeke, aki megfelelő illetéket (tributum) húz a szállításokból. 1585-ben Kassa városa Tornay Kristóf 6 hordó borát foglalta le,²⁶ 1590-ben pedig Stadnicki Márton 18 és fél hordónyi szállítmányát.²⁷ Hogy ezzel visszaélést követett el, azt legjobban az bizonyítja, hogy vissza kellett adnia nevezetteknek a teljes mennyiséget.²⁸ III. Zsigmond 1629-ben Rákóczi Pált keresi fel levelével, s hagyja meg neki, hogy a krosznói polgárok jogtalanul lefoglalt áruit juttassa vissza a kereskedőknek.²⁹ 1674-ben Lanczkowski Ádám lengyel kereskedő ellen emelt vádat a szepesi kamara, mert nevezett a kereskedés céljából Lengyelországba menő magyarokat kitalált ürügyekkel háborgatta, szekereiket és lovaikat lefoglalta.³⁰ 1706-ban két lengyel földbirtokos magyar kereskedőktől 17 hordó bort és 4

hordó aszút vett el erőszakkal és irányított saját otthonába.³¹ 1714-ben Szyjmovicz Konstantin zmigrodi földesúr több hordó Magyarországból szállított bort foglalt le és szállíttatott birtokaira.³² Különösen merésznek tűnik ez a hatalmaskodás akkor, ha meggondoljuk, hogy a szállítmány a krakkói vajda részére szólt. 1715-ben arról számol be a szepesi kamara, hogy a homonnai utak környékén még a parasztok is feltartóztatják egyes lengyel kereskedők borait, ezzel azokat nagy mértékben megkárosítják s a lengyelek emiatt minduntalan panaszt emelnek.³³ Ez a visszaélés megismétlődött, mert ugyanezen év novemberében még egyszer olvasunk róla.³⁴

A visszaélések egész rendszerét árulja el a szepesi kamarának 1719-ben a kancelláriához intézett felterjesztése. Ezt olvashatjuk benne: „A lengyel urak a törvényre, az igazságságra, méltányosságra és a jószomszédságra való tekintet nélkül, ha valamelyik magyar lakos ellen követelésük van, azt nem a jog útján érvényesítik, hanem tetteles módon és letartóztatások segítségével. És a letartóztatások alkalmával nem veszik figyelembe, hogy az, akit személyében s javaiban megkárosítanak, ártatlan a szóbanforgó követelést illetőleg, vagy esetleg ő maga a hitelező, hanem az adott követeléssel fennálló kapcsolatára való tekintet nélkül letartóztatják.”³⁵ Hasonló visszaéléseket követtek el azonban a magyarok is. Amiatt is állandó volt a surlódás a lengyel és a magyar városok és más hatóságok között. Ilyenről ad hírt Wisniczi Péter szepesi starostának Kassához intézett levele, amelyben arra szólítja fel erélyes hangon a várost, hogy a borvásárlás céljából Magyarországra ment kereskedőket bocsássa szabadon, mert ha ezt nem teszi, „embereinkkel magunk fogunk gondoskodni a megfelelő orvoslásról.”³⁶ Ha nem gátolták is a kassaiak a szabad kereskedést, legalább azáltal igyekeztek előnyökhöz jutni, hogy különféle illetekeket szedtek a kereskedőktől; ezirányú visszaéléseik ellen maga a magyar király is tiltakozott, amikor elrendelte, hogy fölösleges fizetésekre ne kényszerítsék a kereskedőket, mert fennáll a veszély, hogy azok abbahagyják a kereskedést, ami pedig elsősorban a kincstárra jelent nagy károsodást.³⁷ A város által elkövetett hatalmaskodásnak egyik érdekes példáját tárja föl Zmigrodi Stadnica Péter, András és Márton biztosítólevele, amelyben arra való tekintetből, hogy Kassa városa az 1590-ben lefoglalt

borait visszaadta, megígérik, hogy a lefoglalásból kifolyólag a várossal szemben semmiféle követeléssel föl nem lépnek; lakosait háborgatni nem fogják.³⁸ De más esetekben is kihasználták a városok helyi hatalmukat az átvonuló személyekkel, kereskedőkkel szemben. Amikor Bécs visszafoglalása után Sobieski seregei a Felvidéken át tértek haza Lengyelországba, Kassa és Eperjes lakosai „különféle károkat okoztak” a katonáknak,³⁹ mint Sobieski János egyik rendelete említi. Bár nem valószínű, hogy a városok merészkedtek volna megtámadni a lengyel katonaságot, hanem alkalmasint Thököly hívei csaptak le rája, mégis a két városnak kellett megszenvedni érte. III. Sobieski János a károk megtérítésének fedezete címén elrendelte, hogy minden Lengyelországban található magyar pénzt és árut le kell foglalni, azonfelül megparancsolta, hogy egyetlen kereskedő se fizessen a vásárolt áruért, hanem ellenszolgáltatás nélkül tartsa azt vissza.⁴⁰ Hogy ez a rendelet a kereskedelem biztonsága szempontjából mily káros volt, azzal jelen esetben az uralkodó nem törődött, jóllehet, mint a korábbiakban láttuk, éppen ezekben az években kötött Magyarországgal kölcsönös védekezésre vonatkozó szerződést.

Kassához hasonlóan Eperjes is visszaélt helyi hatalmával. A kereskedelem kárára, de a saját vagyoni erejének fokozására ő is különféle illetékekkel sújtotta a kereskedőket.⁴¹ A kamara állandóan tiltakozott ez ellen, de a város azzal védekezett, hogy „ki őrzi ingyen az Úr sirját”, avagy „nemde méltánytalan, hogy valakinek a kárára bárki is meggazdagodjék?”⁴² A XVII. századi polgárság racionalizálódására ez a példa rendkívüli fényt derít. A város a maga jövedelmeinek fokozása érdekében képes volt a moralitás parancsait is semmibe venni. Nem ismert más célt, csak a helyi érdek minél tökéletesebb szolgálatát. Az árumegállító jog módot adott arra, hogy a város a megállított áru után bizonyos exactiot vessen ki. Ezt a jogot kevésbé használták ki, a kamarai hatóságok pedig mindent elkövettek, hogy teljesen kiirtsák az életből, mint a kereskedelem egyetemes szempontjaival ellenkező eljárást. A városok, köztük Eperjes is, persze a régi szokásjog fenntartása mellett harcoltak, de a harcból végül is az új idők szellemét képviselő kamarai felfogás került ki diadalmasan. Ez a szellem ugyanis az egész ország, vagy legalábbis egész or-

szágrészek érdekét tartotta szem előtt, ezzel szemben a város mindenkor önmagát tartotta a legfontosabbnak.

A magyar városok kereskedelemgátló politikájához hasonló volt a lengyel városok magatartása is. Nem egyszer hatalmi szóval szereztek érvényt vélt jogaiknak, vagy középkori maradványokként feltűnő szándékaiknak, figyelmen kívül hagyva, hogy cselekedeteik nem szolgálják a kereskedelem érdekeit. Így járt el Rzeszów is több alkalommal,⁴³ de így jártak el Muszynában és Bieczben is. A szepesi kamara több ízben is felpanaszolta, hogy ez az eljárás oda fog vezetni, hogy a magyar kereskedők visszariadnak a borkiviteltől és ha be is merészkednek Lengyelországba, nem a közutakat fogják használni, hanem mindenféle mellékutakon fognak szállítani.⁴⁴

Ha ezeknek a visszaéléseknek okait keressük, rá kell jönnünk arra, hogy a XVI—XVIII. századi lengyel állam végrehajtó hatalma nem állott egységes irányítás alatt. Hiába hatotta át a politikai gondolkodást sok esetben a közjó legtisztább értelmezése, hiába igyekezett a politikai rendszereket kiépítő irodalom a legteljesebb közszolgálatra buzdítani minden társadalmi réteget: a cselekedeteket kezükben tartó személyekből és intézményekből hiányzott az élet mélyére hatoló akarat. A XVIII. század nagy államférfiának, Nagy Frigyesnek gondolata találóan jellemző a lengyel állapotokra: „Minden országnak minden cselekvési síkon megvannak az alapelvei. A kormányzat hibája csupán abban áll, hogy senkise néz kellő óvatossággal és gondossággal az alapelvek megvalósítása után.”⁴⁵ Czacki, Krasiński stb. hiába hangsúlyozták a felvilágosult abszolutizmus követelményeit, az élet a régi keretek között mozgott, a társadalom visszaéléseit s ezeken keresztül a kereskedelem meggátlására vonatkozó szándékokat nem tudták megakadályozni. Háborús pusztítások, ezek következtében véráldozatok, majd hivatalnokok és városok hatalmaskodásai, magánszemélyek jogsértései napirenden voltak, s ezeket senki megakadályozni nem tudta. Komarniski Györgynek Rákóczi Zsigmondhoz írott levele kissé talán túlzó színekkel, de lényegében nagyon találóan jellemzi ezt a helyzetet: „A zavaros állapot állandósul, minden ízéből a vas és láng ereje tör ki, nincs egyetlen társadalmi rend sem, amely a kiontott vérözönben érintetlen maradna; mi is, mindnyájan félelemtől eltelve, nem maradhatunk otthonunkban sem nyugodtak. Lembergnek

értékes kincsekkel és szent emlékekkel telt virágzó városa galád fosztogatók váltakozó rohama alatt vergődik... s egész Ukrajna a vas pusztításának áldozata lett.”⁴⁶ Ezek az 1648-ban írott szavak háborús állapotot tükröznek ugyan, mégis az egész lengyel életre vetnek világot. Hiszen még később, János Kázmér idejében is „a minisztereknek — akik közé a marsall, kancellár, hetmán, kincstárnok voltak számíthatók — joguk volt saját felelősségükre politizálni, közigazgatni és mindezekkel visszaélni, senki sem ellenőrizte őket s rendszerint annak a mágnás családnak érdekében cselekedtek, amelyhez a kormányzás rendje éppen tartozott.”⁴⁷ E szavakat a lengyel újkor egyik legjobb ismerője, Konopczyński írta le, jellemzően tárva elenk mindazokat a hibákat, amelyek miatt nemcsak a kereskedelmi élet hanyatlott le, hanem az egész lengyel politikai önállóság is megszűnt. Mert a felosztás eszmetörténeti háttére ezekben a politikai rendszerjegyekben rejlik. Hasonló volt a helyzet a XVII. században és abban a korban, amikor Európa új virágzásnak indult a közjó szellemében. Sobieski kora Piwarski szerint átmenet az erkölcsstelen uralomba. Lényeggé válik a „családok önzése, a helyi érdekelttség, a nemesi vagyónok növelése és megszilárdítása, a vezetés felé törő ambíció,” mely egyetemes célokat még elvként sem fogad el.⁴⁸ A nemesség haladt uralkodói után. Nem hiába állapította meg a közmondás, hogy „valahányszor II. Ágost ivott, Lengyelország részegedett le.”⁴⁹ „Aki akart, erőszakoskodott, raktárakat szervezett, hatalmaskodott, mindent magának foglalt le, gyilkolt és polgárokat gyilkoltatott.”⁵⁰ A szépirodalomnak Lengyelországról elterjedt romantikus rajzával szemben az egész országban nem lehetett mást találni, mint „gazdag paptot, ostoba nemest, alázatos zsidót, szegény polgárt és nyomorult parasztot.”⁵¹ Ilyen közállapotok mellett hogyan is virágozhatott volna a kereskedelem és hogyan alakulhatott volna ki az a lendületes odaadás, amely a XVI. század nyomain továbbfejlődve, az egész újkorban fenntarthatta volna a magyar-lengyel kereskedelmi kapcsolatok élénkségét? Látták ezeket a szoros összefüggéseket az egykorúak is. Szőgyénnek Trautsohn herceghez 1733-ban intézett levele elárulja, mint vélekedett a közállapotokról: „Lengyelországból Magyarországba sok vigasztalan hír jut át, amelyek ha mind igaznak bizonyulnak, azt kell mondanom, hogy a boreladás teljesen szünetelni fog.”⁵² Később is

azt olvassuk egy ugyancsak általa írt levélben, hogy „a bor-eladás mindenképen ajánlatos volna, de a kereskedők Lengyelországban nem látnak biztosítékot a nyugodt közlekedésre.”⁵³ Egy más alkalommal arról számol be, hogy „a kereskedők nem akarják pénzüket befektetni, mert szerintük tőkájük minden haszon nélkül feküdne, minthogy a megvásárolt bor viszonteladására semmi lehetőség sem kínálkozik.”⁵⁴ A lengyel hatóságok ezeken az áldatlan állapotokon nem tudtak segíteni: minden tisztviselő alárendeltje volt valamelyik magas személyiségnek s annak utasításai szerint járt el. Ha a kereskedőnek védelmet nyújtott is, az egész kereskedelmi hálózatot nem tudta kezében tartani. Magyarországon is voltak visszaélések, mint már említettük, de ezeket a kamara igyekezett megtorolni. Egy eperjesi kereskedő szerint a szepesi kamara „a kereskedők legnagyobb támogatója”.⁵⁵ Ezzel szemben ugyanekkor Lengyelországban nem akadt senki, aki védelmére kelt volna a mindenkitől háborgatott szállítóknak. Ez a helyzet érteti meg velünk, miért foglalkoztak szállítással s egyáltalán külkereskedelemmel főleg olyan zsidók és görögök, akik megbízásnak tettek eleget, s ilyenformán náluk hatalmasabb megbízójuk védelme alatt állottak, illetve miért kellett az államnak kezébe vennie a kereskedelmet, mint Gostowski skladrendszerénél láttuk.

A kereskedelem gátló tényezőiről szólván, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a természeti jelenségek, a pestis és a meteorológiai viszonyok hatását sem, mert mindezek nemcsak a termelést befolyásolták, hanem az áruértékesítésre s az áralakulásokra is hatottak. Ebben a tekintetben legnagyobb jelentőséggel az újkor történetében a pestis bírt, amely a veszélyezettett területek elzárása által lehetetlenné tette a forgalmat. Lengyelország minket érdeklő területén a XVI. században több pestisről tudunk. Kislengyelországban (Galicia) egész városokat tizedelt meg a fekete dögvész 1543-ban, 1555-ben, 1559., 1564., 1571. és 1572. években; pusztítása oly nagy volt, hogy a legerőteljesebb zárlattal kellett ellene védekezni.⁵⁶ A veszedelemről a magyar hatóságok is tudomást szereztek. 1572-ben a szepesi kamara kiküldött ügynökei azt jelentették, hogy a „lengyel népet annyira lesujtotta a pestis szörnyősége, hogy mindenféle kereskedést félretett s kivétel nélkül arra törekszenek az emberek, hogy saját ügyeikről bármilyen le-

hető módon gondoskodjanak.”⁵⁷ 1580-ban azt javasolja a szepesi kamara, hogy a lengyelországi pestisre való tekintettel tiltsák meg a borkivitelét.⁵⁸ 1645-ben csak Dukla és Biecz között volt szabad közlekedni, hogy máshova át ne terjedjen a pestis.⁵⁹ Az 1670-es években Lengyelország déli vidékein majdnem minden évben pestis dúlt s a magyar kamara többször előírta a szükséges óvatosságot, hogy a bajt Magyarország területére is át ne ültessék. 1678-ban januárban is, decemberben is pestis pusztított, s a szepesi kamara mindkét ízben intézkedett, hogy egyetlen lengyel kereskedő se jöhessen be az országba,⁶⁰ sőt a magyar kereskedők is csak akkor szállíthassanak, ha nagyon óvatosan járnak el s nem mennek olyan helyre, ahol a betegség elterjedt.⁶¹ 1720-ban a szepesi kamara azt javasolja a pozsonyinak, hogy a lengyelországi pestis miatt a határokat zárassa le; jöllehet ez a rendelkezés súlyosan érintené a lakosságot, mert a borkivitel e vidéknek „legfőbb idegszála, az élet alapja és gyökere,”⁶² mégis tilalmat kell elrendelni, mert nagyobb veszélyt jelent a pestis rohama, mint amilyen kárt a haszon elmaradása előidéz. A jelentés ezután részletesen felsorolja a pestis zónáját s ebből megállapítható, hogy a dögvész Lembergől kiindulva Kislengyelország egész területét elárasztotta.⁶³ A magánföldesurak is megérik a pestis következményeit. Zolnay Zsigmond tudósítja Trautsohn herceget, hogy „a leMBERGI kereskedők, akik az előző évben nagyrészt pataki és újhelyi bort vásároltak, de körülbelül 40 hordó tályait is, most a pestis miatt, azt hiszem, nem jönnek.”⁶⁴ Ez a veszély is elmúltott idővel, s 1721-ben már arról kap értesítést a szepesi kamara, hogy a Lengyelország egyes területein kegyetlenkedő pestist Isten kegyelméből sikerült visszaszorítani.⁶⁵

Nem feladatunk a járványok további felsorolása, mert ez a részletkutatások munkakörébe tartozik; mi csak a kérdésanyagának a kereskedelemmel való összefüggéseit tettük vizsgálat tárgyává, melynek eredményeképpen megállapíthattuk, hogy a természeti jelenségek egészségügyi kihatásai mily erős mértékben visszavetették a kereskedelmet, sőt mi több, sokszor teljes zárlatot idéztek elő. Természetes, hogy minél fejlettebb volt az államhatalom, annál erőteljesebben tudtak védekezni a betegség behurcolása ellen; szűk területre korlátozták a, kiviteli tilalmat s ezzel lehetővé vált, hogy az érintetlen

vidékeken bizonyos arányú kereskedelmi élet kibontakozhas-
sék. Az 1769. évi pestisjárvány ellen felállított magyar kordon
pl. már tekintettel volt a kereskedelmi kapcsolatokra, amikor
kivonta belőle azokat a nem veszélyeztetett területeket, ame-
lyek biztonságot jelentettek a magyar kereskedők számára.⁶⁶

A kereskedelem gátló tényezői között kisebb jelentősé-
gűek voltak az időjárási viszonyokban rejlő okok: a viharok,
a kozmikus eredetű szárazság, az áradások. Ezeknek hatása
időleges volt és a termelő és kereskedő tevékenységét legfel-
jebb hónapokra vetette vissza. Néha azonban az időjárásnak
is súlyos következményei mutatkoztak, így pl. Telkibányán
1713-ban, amikor „oly Istennek sullyos ostora látogatása lé-
vén . . . , hogy az nyárnak felettébb való először nedves, az-
után penigh száraz volta miatt az életnek szeme . . . meg sem
nőhetett, csak megsült.” Ugyanakkor arról is olvasunk, hogy
a rettenetes időjárás miatt „néhai Molnár Mátyásné . . . sző-
lőcskéje is nem termett volna.”⁶⁷ Később, 1718-ban a szepesi
kamara arról számolt be, hogy a kincstári szőlőhegyek első-
rendű termést ígértek, de a jún. 26-án bekövetkezett jégvihar
a legkiválóbb tarcali szőlőket annyira tönkretette, hogy 400
hordó termésnél többet egyáltalán nem lehet remélni.⁶⁸ 1725-
ben Schönberger Ferenc, a sárospataki uradalom tisztartója
arról tesz jelentést, hogy a szüret nagyon gyenge eredményt
hozott, mert júniusban jég pusztított, azután pedig áradások
kövekeztek be a folytonos esőzés miatt.⁶⁹ Ennek az évnek a
termése sem minőség, sem mennyiség tekintetében nem felelt
meg azoknak a követelményeknek, amelyek a lengyei bor-
vásárlók részéről jelentkeztek, ezért külföldi eladás helyett a
belforgalomban kellett felhasználni az év egész hozamát.⁷⁰
1729-ben az „állandó vízköntések” miatt nem jöttek lengyel
kereskedők: nem vállalták a szállítás kockázatát.⁷¹ A példák
fokozása csak tárgyi ismereteinket növelné. Ennyi is elegendő
annak megvilágítására, hogy a kereskedelem két tényezőtől
függ: a földrajzi adottságoktól s azok között a természeti je-
lenségektől, valamint a történelem alkotó szellemétől, amely-
ben az Ember játssza az egyetlen szerepet akár mint termelő,
akár mint vásárló, akár mint közvetítő. A kereskedelem-törté-
netnek ez is egyik tanulsága.

II. RÉSZ

A kereskedelem támogató tényezői Az igény és a piac kérdése

A kereskedelmi tevékenység kibontakozásának egyik fontos feltétele az áruhiány azon a területen, ahová a szállítás irányul. Tudnunk kell e szerint, volt-e Lengyelországban a vizsgált korban számottevő bortermelés, s ha nem, fogyasztottak-e külföldi bort.

Ha borkivitelünk történetét vizsgáljuk, feltűnik, hogy a középkorban jóval kisebb mennyiségben szállítottunk ki, jóllehet a szállítási viszonyok akkor sem voltak kedvezőtlenebbek, mint egy századdal később. Szerémi és dunántúli bort fogyasztottak ugyan egyes lengyel városokban, de oly elenyésző mennyiségben, hogy ez a kivitelünk nemzetgazdasági szempontból figyelembe sem jöhet. E jelenség egyik oka a lengyelországi bortermelés volt. Hosszú ideig tartotta magát az a nézet, hogy Lengyelországban a középkorban nem igen termeltek bort, illetve, hogy az egész termést egyházi célra, misebornak használták fel. Ez a felfogás az újabb kutatások adatainak hatására megdőlt. Ma már tudjuk, hogy Lengyelország a XIV. században az udvar szükségleteit is sajáttermésű borból fedezte.¹ Még a XVI. század is ismerte a lengyel bortermelő területeket. Kromer egykorú leírása szerint Kis-lengyelország több vidékén, elsősorban Krosnó környékén, savanyú, de mégis élvezhető bort lehet sajtolni a szőlőből.² Egy századdal később Connor is azt írja, hogy több vidéken található szőlőhegyek, melyeknek termése, ha a nyár, meg az őszi kellő meleget sugárzott, elég jó ízletes.³ Zawacki 1616-ban azt ajánlja, hogy októberben készítsék elő a hordókat, akik borterméssel dicsekedhetnek.⁴ Még később Golebiowski fel is sorolja azokat a helyeket, ahol bort termelnek: ezek Sandomir, Krakkó, Pozen, Lemberg és Podolia környéke.⁵ Ezeket az adatokat kiegészíti és megerősíti a nyelvtudománynak az a megállapítása, hogy a lengyelországi helynevek egyike-másika olyan névgyökereket takar, amelyeknek jelentése a szőlőtermeléssel kapcsolatos. Teljesen részletekbe menő vizsgálódások végül kiderítették, hogy a Dnyeszter mentén, Lemberg környékén és Nagylengyelország egyes tájain élénk bortermelés folyt, úgyhogy e vidékek lakossága be-

hozatalra egyáltalán nem szorult.⁶ Összesen 80 bortermelő helységről sikerült képet nyerni s ha ez a szám a fogyasztást nem is fedte, mindenesetre hozzájárult ahhoz, hogy a XVI. század előtti lengyel társadalom kisebb arányú behozatallal is megelégedjék.⁷ Különösen nevezetesek voltak a mazóviai szőlőskertek, amelyeket a XVI. században Bona királynő telepített, s amelyeket még a XVII. században is virágzóknak mond egykorú ismertetőjük, Mazowiecki Gergely.⁸ Kortársa, Smoleński, is arról tudósít, hogy ezen a vidéken, Varsó közelében, olyan bor terem, amely „a királyi asztalra is méltó”.⁹ E szőlők megműveléséről a királyi udvartartás gondoskodott, s az 1569—1570. évi vizsgálat „jól megmunkált” szőlőskerteknek minősítette őket.¹⁰ Nem sok, de jó bor termelt bennük. Bortermelő vidék volt Zagośc is, ahol már 1389-ben sajtoltak bort a királyi udvartartás számára.¹¹ Jagelló Ulászló még ajándéknak is küldött kedvelt embereinek ebből a termésből.¹² A termelt mennyiség persze nem fedezte a teljes szükségletet, ennél fogva gyakran kellett máshonnan¹³ is, lehet, hogy éppen Magyarországból, vásárolnia. Hogy Lemberg bortermelő város volt, azt Cellarius is bizonyítja. Szerinte évenként átlag 100 hordó bor termelt itt, de nem a legjobb minőségű.¹⁴ Ugyanezt írja Alnpek is.¹⁵ Mindkettő megbízhatóságát emeli az a körülmény, hogy személyesen győződtek meg állításuk valódiságáról. 1620-ban III. Zsigmond egyik kedvencét Lembergben szőlőhegygel ajándékozta meg.¹⁶ Hat évvel később a városi jövedelmi számadások két szőlőskerttről tesznek említést; mindkettő a „na Kleparowie” nevű városrészben feküdt, s az egyikből 2, a másikkból 10 forint jövedelmet húzott a város bér fejében.¹⁷ Ezeket az adatokat az újabb kutatások is megerősítik azzal, hogy egész Lengyelország területén éppen a Lemberg környéki bortermelés virágzott a legtovább.¹⁸

Még tovább sorolhatnánk fel a bortermelő vidékeket, de tekintve, hogy éppen abban a korban bírtak jelentőséggel, amely a magyar borkivitel szempontjából csaknem közömbös volt, fölöslegesnek látszik a nevek szaporítása. A XVI. század folyamán a bortermelés Lengyelországban csökkenni kezd, s bár szórványos nyomai megtalálhatók még a XVII. században is, fontossága mindinkább elenyészik. A felvidéki magyar bortermelés fellendülése, a késői szüretelés szokása s az ennek következtében feljavult hegyaljai borminőség, mind

erősebb és erősebb versenytársnak bizonyult. Lehet, hogy az éghajlati viszonyokban is változás állott be, bár ez adatokkal egyelőre nem valószínűsíthető. Bármint áll is a dolog, annyi tény, hogy a magyar borkivitel évről-évre nő, ennek arányában egyidejűleg csökken a lengyel szüretelő kedv. A magyar bor egyre könnyebben, s hála a Hegyaljának, közelebbről kerül Lengyelországba, könnyen hozzáférhető: nem csoda, ha azok is elszoknak a savanyúbb lengyel bortól, akik eddig — jobb híján — beérték vele. A lengyel termelők nem törődnek többé saját szőlőikkel, ezzel szemben mind gyakrabban keresik fel a magyar bort árusító lengyel városokat s ott szerzik be szükségüket. A szállítások könnyebbé, a kereskedelem szabadabbá válik, a fennálló tilalmak ellenére is egyre nagyobb méreteket ölt, s az eredmény: a lengyel asztalokról úgy eltűnik a sajáttermésű bor, hogy két évszázaddal később már csak egykorú leírások őrzik a lengyelországi bortermelés emlékét. A külföldi behozatal konkurrenciája visszaszorította a minőségi verseny feltételeit kiállni nem tudó lengyel bort.¹⁹ Egyidejűleg lehanyaglott a lengyel sörgyártás is, s ezzel feltárult az utolsó kapu is a magyar bor előtt: megindulhatott az a kereskedelmi folyamat, amely borainkat egész Európában nevezetessé tette.²⁰

A lengyelek felhagytak a bortermeléssel s rátértek a magyar áru fogyasztására. Tudnunk kell ezzel kapcsolatban, vajjon megfelelő minőségűnek tartotta-e ebben az időben a magyar bort a lengyel társadalom; hiszen ahhoz, hogy egészséges forgalom bontakozhassék ki, mint már a XVIII. századi Weinbrenner megjegyezte, az áron kívül az ízlés egyezése is szükséges.²¹ A lengyelek általában szerették a bort, ez csendül ki az egykorú megfigyelők feljegyzéseiből. 1498-ban írja Sabellius német utazó, hogy a lengyel nép „az emberiség legjobban ivó nemzete”.²² 1568-ban Ruggieri pápai követ megállapítja, hogy a lengyelek Magyarországból hozatják a bort, s ez „minden más bornál jobban ízlik nekik”.²³ Olyan megfigyelőnek szavai ezek, aki Lengyelországban sokat tartózkodott, megismerte az összes nagyobb udvartartásokat, s mint 100 oldalas leírásában többször említi, végigkóstolta az általánosan fogyasztott italfajtákat, tehát kellő tapasztalatot szerzett a fogyasztás mértékéről. Semmi okunk e szerint kételkedni abban, hogy a magyar bor valóban találkozott a len-

gyel társadalom ízlésével. Connernél arról olvasunk, hogy a lengyelek ebéd után hosszú ideig együtt maradnak, az ital élvezetének adják át magukat s ilyenkor a jó erős borokat kedvelik.²⁴ Legfőbb bizonyítéka a magyar bor kedveltségének, hogy a görög és a morva borokat mindig a termelő országok kereskedői szállították Lengyelországba, ezzel szemben magyar borokért gyakrabban jöttek hozzánk a lengyelek, mint ahányszor mi juttattuk el hozzájuk. A vámkönyvek erre nézve telve vannak bizonyítékokkal. Kromer is arról tudósít, hogy az országba szállított borok legnagyobb százalékban Magyarországból származnak, amellet Ausztriából s csak ezután jönnek tekintetbe a többi államok, így Görögország, Itália, Kréta, stb. borai.²⁵ A XVII. századi Miaskowski a magyar borok minőségét a kandiaival veti össze, s megállapítja, hogy ezért fizetnek a lengyelek legtöbbit, ezt fogyasztják a legszívesebben.²⁶ Új-Sandecben közmondásként terjedt el ez a nagyon jellemző szállóige: „Isteni mű a magyar bor, s mert éberséget idéz elő, bölcsébbé leszünk általa.”²⁷ A XVIII. századból Jaenichiusnál olvassuk: „Magyarország nem sok, de oly kiváló bort termel, hogy az italok fogyasztásában legjáratosabb személyek meggyőződése szerint a legjobbak közé kell számítani.”²⁸ Megjegyzése azért érdekes, mert a szerző lengyel származású s így a lengyel fogyasztóközönség felfogását tükrözi. Indokai annál jellemzőbbek, mert a krétai és a spanyol bort előtérbe helyező Frolichiuszal vitatkozva fejti ki ezt a nézetét. Ugyanebben az időben Otlík Pál is arról tudósít, hogy „a lengyelek a jó magyar bor nélkül éppen úgy nem élhetnek, mint a hal víz nélkül”;²⁹ s egy más alkalommal, hogy általánosan elterjedt vélemény szerint a lengyelek a magyar bort nehezen nélkülözik.³⁰

Íme: megállapítható az egykorú feljegyzésekből, hogy a lengyel társadalom a magyar bort szerfelett kedvelte, következőképpen a fogyasztóközönség részéről a kereskedelem támogatására lehetett számítaniok mindazoknak, akik kivitelre szánták rá magukat. Adataink kiegészítésére megemlítjük még, hogy milyen alkalmat használtak fel a borfogyasztásra az emberek, mert a mennyiség szempontjából ez sem közömbös. Kiviteli statisztikánk csak így lehet teljes. Kromer szerint leginkább külön „convivium” alkalmával szolgálták fel a magyar bort;³¹ Kochanowski, a XVI. század legnagyobb len-

gyel erkölcsfilozófusa és költője, arról számol be, hogy minden alkalmat megragadtak a borivásra, s hogy hatalmas kupákból ittak.³² Terület szerint a magyar bor elsősorban a krakkói, szandomiri és a vörös-orosz vajdaságokban terjedt el,³³ míg a Danzig környéki lakosság általában a németországi borokat fogyasztotta.³⁴

Az ízlés ismerete önkéntelenül felveti bennünk a kérdést, vajjon minden időben a magyar bort kedvelték-e a legjobban? Erre nézve adataink nemleges választ adnak. A középkorban a magyar bor nem felelt meg a lengyeleknek, valószínűleg azért, mert ha egyáltalán Magyarországból szállítottak, szerémségit fogyasztottak, ennek minősége pedig meg sem közelítette a hegyaljaiét. Magyar borok helyett más italokat ittak.³⁵ Ugyanez volt a helyzet a XV. században: Aeneas Sylvius szerint bort ekkor alig fogyasztottak a lengyelek.³⁶ De azért ekkor is találkozunk már lengyel földön magyar borral, így pl. Krakkó már 1310 körül szállított bort Magyarországból.³⁷ Jagelló Ulászló udvartartása a magyar borokról is számadást vezet. Nincs kizárva, hogy Hedvig királynő kíséretének tagjai tették kedveltté hazájuk termését.³⁸ Ezekből a nyomokból nőtt ki a XVI. század erős magyar borfogyasztása. 1589-ben Sokolowski a lengyel állam egyik legnagyobb bűneként említi, hogy a régi kismennyiségű borfogyasztással ellentétben széltében-hosszában elterjedt a magyar bor.³⁹ A XVI. századra tehető e szerint a magyar borkivitel nagyobb lendületű megindulása; ettől az időtől kezdve a déli eredetű borok nem állották ki a versenyt a magyar borral.⁴⁰ Ebben az időben, mint Kromer megjegyzi, még a magas ár sem tartotta vissza különösen Kislengyelország lakosait attól, hogy asztalukat magyar borral lássák el.⁴¹ Általában a XVI. században oly igények jelentkeztek, amelyek az eddigi kereteket szétfeszítették s a magyar borszállítás fokozását tették szükségessé. A XVI. századi kereskedelem fellendülésének ez is egyik magyarázata. Csodálatos, hogy a kutatók, akik figyelmüket kiterjesztették a földrajzi horizont kiszélesbedésének, a kereskedelmi szervezetek kibontakozásának, a vállalkozási kedv fokozódásának kérdéseire, az igénynövekedéssel eddig nem foglalkoztak. Pedig a kereskedelem lendületének voltaképpen ez a legerősebb tényezője, minthogy maga után von minden más jelen-

séget. Az igény, mint a történelem egyik megindítója, mint a civilizáció egyik rúgója, éppen a kereskedelem-történetben nagyfontosságú, s ezt a borkivitel története kapcsán elhanyagolni a legnagyobb módszertani tévedés lenne. Az igény fokozza a termelés ütemét, befolyással van a kereskedők személyiségére s megnyitja a kaput az eladás előtt. Amíg a lengyel nép idegenkedett a magyar bortól, hiábavalónak mutatkozott volna minden szállítás; de másrésről hiába fokozódott volna a fogyasztás szükséglete, a termelés növelése nélkül nem lett volna kielégíthető. Éppen ezért a lengyel társadalom igényeinek növekedése közvetve a magyar termelés előretörésének volt az előidézője, nyilvánvaló tehát, hogy föltétlenül ismernünk kell a társadalom igényeit, azoknak a rétegeknek fogyasztását, amelyek a magyar borkivitelét lehetővé tették.

A XVI. század elején Bona királynő nagymértékben hozzájárult a magasabb lengyel körök borfogyasztásához. Kot, a XVI. század erkölcsi viszonyainak jellemzése közben arra a megállapításra jut, hogy Bona királynő szoktatta hozzá a lengyeleket az iváshoz és a mértéktelen evéshez.⁴² Nagy mulatózásokat rendeztetett, amelyek szükségképen maguk után vonták az italok megkedvelését. Minden vonatkozásban Itália luxusát ültette át s ennek külső következménye a mulatózásokban jutott kifejezésre. Az így megnövekedett szükséglet nagyobb kereskedelmi aktivitást teremtett meg, a nagyobb kereskedelmi aktivitás viszont újabb lehetőséget nyújtott a fokozódó igény kielégítésére. A XVI. század közepén már egészen általános lett a borfogyasztás s a kor erkölcsi reformátorai állandóan panaszkodnak a közállapotok romlása, elsősorban a nagymérvű borfogyasztás miatt. Kobyleński Kristóf költő, 1558-ban, szemére veti a vezető társadalomnak, hogy nem törődik a kultúrával, csak a szórakozással, s „barbár” példákat mutat utódainak, elvként hangoztatván, hogy „é'ni annyit jelent, mint inni”.⁴³ Íme: ebben jut kifejezésre a borkereskedelem szociáletikai kapcsolata. Ez a helyzet a XVII. században még erősödik. Ekkor szorítja ki a magyar bor a piacról teljesen a görög és az olasz borokat;⁴⁴ csak Danzig környékén szorul háttérbe a német borokkal szemben.⁴⁵ Ekkorra az ivás már olyan általános szokássá lett, hogy családi-, céh- és különféle üzleti ünnepek elképzelhetet-

lenek voltak bor nélkül. A kor morális irodalma nem tud elég keserű hangot találni ennek a szokásnak elítélésére.⁴⁶ Egy 1630 tájáról ismeretlen szerző tollából származó kézirat szerint Lengyelországban hetenkint átlag 400 zlotyt adtak ki borra, ami — ha hitelt lehet adni a feljegyzésnek — évi 540 hordó fogyasztásnak felel meg.⁴⁷ A fogyasztáshoz alkalmazkodva szaporodtak a kimérések is. A XVI. században ilyenek még csak kis számban voltak,⁴⁸ de a XVII. századtól kezdve már annyira elterjedtek, hogy Starowolski szerint még a kolostorok udvaraiban is mindenki borárusítással foglalkozott.⁴⁹ Vendéget látni bor felszolgálása nélkül illetlenség számba ment.⁵⁰ Hiába akarják megakadályozni ezt a fogyasztást írók, közgazdászok, akik a lengyel nemzetvagyont féltik, amely a „Magyarországból szállított borokért úszik el”⁵¹: a bor elterjedését senkisé tudta meggátolni. Mindössze annyi történt, hogy a XVIII. század második felében már nem magyar, hanem francia borokat vásároltak, ami a magyar termelés visszahanyatlására vezetett, de a lengyel nemzetgazdaság értékcsökkenését semmivel sem fokozta.

A fogyasztórétegek között minden társadalmi elemmel találkoztunk. Legjobb fogyasztók közé tartozott a sejm. Azok a városok, ahova magyar bort csak ritkán szállítottak, ha területükön országgyűlést tartottak, azonnal nagyobb mennyiségű borról gondoskodtak. Így történt Thorn esetében: ide általában alig került magyar bor, 1578-ban, a sejm alkalmával, mégis itt is egyszerre élénk kereslet mutatkozott a magyar bor iránt.⁵² A sejm mellett egy tételben a királyi udvar szállított a legtöbbit. I. Zsigmond alatt a lengyel királyi udvartartás inkább olasz, mint magyar bort fogyasztott. Maga Zsigmond ugyan három évig tartózkodott Magyarországon II. Ulászló mellett s így valószínűleg megismerkedett a budai borok különféle fajtáival, első felesége, Zápolyai Borbála pedig ugyancsak magyar bort honosított meg, de Sforza Boná királynő környezete a magyar bort teljesen kiszorította s helyette Olaszországból rendelt borral elégítette ki igényeit.⁵³ Az olasz borok elterjedtségére vall többek között a barilla, olla, stb. nevű mértékek gyakorisága, azonkívül az is, hogy a királyi számadáskönyvek tele vannak Olaszországból történt rendelésekkel. Az egyszer megismert magyar bort végkép azonban az udvar sem tudta elhagyni. A törökdhülés részbeni

befejeződése után ismét megindul a szállítás, egyelőre Sopron és Szentgyörgy környékéről, majd a Hegyaljáról is. 1529-ben 2 és fél hordó szentgyörgyi bort küldetett Boner a király után Litvániába.⁵⁴ A XVI. század folyamán többször közvetlenül Bártfáról és Sopronból rendeltek bort a királyi háztartás részére.⁵⁵ Zsigmond Ágost harmadik felesége, Katalin, 1568-ban német borokra 194 forintot, ugyanakkor magyar borokra 665 forintot költött.⁵⁶ 1571-ben Zsigmond Ágost egyszerre 800 hordó bor vámmentes szállítására kért kiviteli engedélyt.⁵⁷ Báthori István a maga személyére nézve is fenntartotta a vámmentesség iránti kérelmét,⁵⁸ s több ízben szállított magyarországi bort, így 1580-ban 60 hordóval,⁵⁹ majd 120 hordóval,⁶⁰ összesen tehát egy év alatt 180 hordóval. Szállításai nem szüntek meg a következő években sem.⁶¹ Utódai egészen a XVIII. századig követték példáját. Ettől kezdve a királyi udvartartás borszükségletét nem magyar, hanem francia borokkal elégítették ki.

A lengyel arisztokrácia is ismerte már a magyar bort a XVI. században, és gyakran rendelt belőle közvetlenül megbízottai útján. A legnevezetesebb szállítatók a lengyel főnemesség tagjai közül a következők voltak: Dulski chelmi várnagy 1585-ben,⁶² Radziwill herceg a XVII. század közepén,⁶³ a Lubomirski-család több tagja,⁶⁴ akik kiviteli engedélyüknek megfelelően 1661 és 1664 között 843 hordóval szállítottak,⁶⁵ 1726-ban 80 hordóval.⁶⁶ Mellettük a legnagyobb rendelők közé az Ossolińskiek tartoztak, akik 1744 és 1747 között több ízben rendeltek bort a Hegyalja különböző termelőitől.⁶⁷ Ossoliński József liskói magánpincéjében mindenkor található volt magyar bor; nem egyszer ajándéknak is küldött belőle más lengyel földesuraknak.⁶⁸ Egy másik pincéjében, Varsóban 1765-ben 10 hordó, 397 átalag és 830 meszely magyar bort őrzött.⁶⁹ Az átalagok nagy száma mutatja, hogy a jobbminőségű terméstről van szó, mert mint láttuk, átalagokban csak aszúbort tartottak.

A XVII. század óta a papság is magyar borral fedezte a misebor legnagyobb hányadát, a kolostorok pedig saját fogyasztásuk igényeit is magyar borral elégítették ki. A jezsuita atyák egyenesen Magyarországból szállítottak;⁷⁰ ugyanúgy más rendek tagjai is.

Nagyon kismérvű volt a parasztság borfogyasztása, mert

a jó bort nem tudta megfizetni, legföljebb olcsó moldva borokat vásárolhatott. A parasztság körében inkább a sör és a mézbor fogyasztása terjedt el s a kiméresi jog is ezek körül az italok körül bontakozott ki.⁷¹

Mindezeknek a társadalmi rétegeknek nagy borfogyasztása a XVIII. század második felétől kezdve lassankint megszűnik; egymásután mondanak le az emberek a magyar borról, részben mert máshoz szoknak hozzá, részben anyagi okok miatt.⁷² A lengyel közgazdasági irodalom csak úgy ontja azokat a munkákat, melyek a magyar bor árusítását Lengyelországban teljesen meg akarják tiltani,⁷³ s jellemző, hogy míg a gazdag XVI—XVII. század ezekre a tanácsokra mit sem hallgatott, addig a XVIII. században elszegényedett lengyel társadalom már inkább vásárolta az olcsóbb osztrák, vagy moldva bort, mint a magyarországit.⁷⁴ A lengyel kereskedők elhanyagolják a borszállítást, nem bírják a zsidók és a görögök versenyét, a magyarok visszavonulnak. Berzeviczy Gergely találó szavakkal jellemzi e kor állapotát: „Szomorú volt a magyarság számára az a tapasztalat, hogy Lengyelország felosztásával az osztrák borok minden vám nélkül Krakkóba és az egész bekebelezett Lengyelországba áradtak s közben a magyar borok a közeli Szepességen felhalmozódva gyűjtettek.”⁷⁵ Ez a helyzet már Bél Mátyás korában is feltűnt az embereknek,⁷⁶ amikor pedig a lengyel állam területileg még önálló volt, de a társadalom már nem tudta felvenni a magyar borokat, legföljebb egyes személyek rendelése maradt fenn továbbra is. Az uralkodók teljesen a francia borokra tértek át, nem hiába volt II. Ágost király egyik kedvese egy francia borkereskedő felesége.⁷⁷ Franciaország ebben az időben minden viszonylatban igen élénk kereskedelmi tevékenységet fejtett ki, s ebben a hálózatban a kelet felé irányuló borkivitel sem volt jelentéktelen.⁷⁸ A kialakulni kezdő versenyben a magyar helytartótanács hiába iparkodott Lengyelországgal a kapcsolatokat szorosabbra fűzni:⁷⁹ a borkivitel fokozására irányuló törekvései nem járhattak eredménnyel.

A borkivitel virágzása idején a szállítások több piac felé irányultak. Cseh- és Morvaország felé már a XV. században szállítottak magyar bort, így 1413-ban Sopron, egyszerre 50 hordóval.⁸⁰ Kisebb mértékű kivitelünk ugyanoda még a XVII. században is volt.⁸¹ A XVIII. században Ottlik Pál 6 lapon ke-

resztül fejtegeti Trautsohn herceg előtt a Csehország felé irányuló borkivitel előnyeit, szükségességét. Azt tanácsolja, hogy Prágában pincét szerveztessen. Nézete szerint inkább nyugaton kell keresni a magyar bornak a lengyel piaccal elveszett elhelyezési lehetőségeit.⁸²

Eljutott a magyar bor a *porosz udvarba* is. György-Frigyes brandenburgi örgróf egyik bizalmasát küldi Lengyelországon át Magyarországra, hogy a választói udvar számára lovakat és bort szerezzen be s teremtsen meg az állandó kereskedelmi kapcsolatokat.⁸³ Más alkalommal a porosz király 112 hordó magyar bort vásárolt.⁸⁴ Kisebb mennyiségben Sziléziába is szállított bort Magyarország, 1735—1755 között 292, 491 akóval.⁸⁵ A Németország felé tervezett kivitelt nagy mértékben akadályozta az a körülmény, hogy a helyi borok ott sokkal olcsóbbak voltak, azonfelül francia borok is kedvezőbb feltételekkel voltak kaphatók. Széchenyi Ferenc is említést tesz erről hamburgi naplójában: „Mínthogy itt a francia bor 6 koronába, a budai pedig 20 koronába kerül, belátható, hogy magyar borral itt valóban nincs mit kezdeni.”⁸⁶ Előfordul ugyan, mint Savary megjegyzi, hogy a magyar bor Lotharingiába is eljut,⁸⁷ de ez mindenesetre ritka kivétel, általános elterjedésre nem mutat. Déli irányban a magyar bor Konstantinápolyig is eljutott, a francia borokkal azonban ott sem versenyezhetett. Nagyon hosszadalmas volt a szállítás, elhanvgolt az őrzési mód s természetes, hogy megsavanyodott, amíg odaérkezett. „Amíg a francia éberkedett, a magyar aludt”, jegyzi meg Széchenyi István a borkivitel elmaradásának oka gyanánt.⁸⁸

Részletes tervek merültek fel a *Hollandia* felé irányuló borkivitelre vontakozólag is. Erre nézve Becher egész rendszert dolgozott ki, melyet később mások is folytattak. Becher maga félmillió forint hasznot remélt a kivitelből a kincstárra háramlani; ezzel szemben 1671-ben mindössze 47 csőbör bort és 4 csőbör pálinkát lehetett kiszállítani. A bor megtörve érkezett, de a hollandoknak azért mégis ízlett. Hollandia hajlandónak mutatkozott a francia borok teljes kitiltására, ha megfelelő mennyiségű magyar borral kárpótolják a lakosságot. Ennek volt az eredménye, hogy 1674-ben újabb 1000 csőbörrel szállítottunk, de lassankint a közönybe fulladt minden vállalkozás.⁸⁹ A kereskedelmet Becher kompenzációs alapon

szándékozott lebonyolítani: a borért cserébe iparcikket kívánt.⁹⁰ Az ő elejtett terveinek fonalát vette fel száz évvel később, 1770-ben, Freiherr von Reissach, a Monarchia hollandiai követe. Elgondolásait a következőképp indokolta: „Mivel Hollandiában a magyar bor alig volt ismeretes, saját háztartásának szükségletét évek óta magyar borral látta el. Ennek az volt a következménye, hogy többen jelentkeztek nála magyar borért. Tevékenységét fia folytatta, aki többezer forint értékben vásárolt s a szállítmányt Trieszten és Amszterdamon át bonyolította le. Kaunitz herceg az ügyet megfontolandónak tartja s javaslattétel végett kiadja a helytartótanácsnak.⁹¹ A helytartótanács megkérdezi a magyar városokat és megyéket az ügyre vonatkozólag s azt a választ kapja, hogy a kivitel nem célszerű és nem valósítható meg. Jellemzésül álljon itt Győr város jelentése. E szerint a helytartótanács rendeletét a város kiadta a kereskedőcéheknek, különösen a borkereskedőknek, „azonban senkit sem találtunk ezideig, aki a saját kockázatára vállalni merné bármiféle magyar bornak Hollandiába leendő kivitelét”. Hozzáteszi még a jelentés, hogy bár a magyar bor mindenhová szállítható lenne, mégis a tengeren való szállítást egyedül a tokaji bor bírná ki. Győr város jelentéséhez hasonló szellemben nyilatkozott Szepes, majd Zemplén vármegye is. Ez utóbbi azt tartja, hogy a terv csak akkor valósulhatna meg, ha hollandiai kereskedőtársaság vállalkoznék a kivitel lebonyolítására. Hont, Pest, Zala, Heves, Zólyom, Liptó megye, sőt még Sopron városa is, mind nemleges jelentést terjesztettek elő.⁹² Különösen tanulságos Bártfa város indokolása, amely arra hivatkozik, hogy a múltban sohasem szállítottak Hollandiába magyar bort s a lakosság-nak nincs elég tőkéje ahhoz, hogy ily nagyarányú vállalkozást megszervezzen.⁹³ Ugyanez volt a véleménye Kassának, Kézsmárknak és Lőcsének is, tehát éppen azoknak a városoknak, amelyek kereskedelmi kapcsolataiknak köszönhették fel-emelkedésüket és virágzásukat.⁹⁴ Hiába, a magyar kereskedőkből hiányzott a vállalkozási kedv, azok pedig, akik vállalkoztak volna ilyen állami támogatásban álló kereskedelmi tevékenység lebonyolításáért, a társadalom ellenkezése folytán megbízásra nem számíthattak.

Hasonló eredménytelenséggel végződött az *Anglia* felé tervezett borkereskedelmi szervezkedés is. Sedgevich Zaka-

riás angol kereskedő már 1702-ben azzal a kérelemmel állt elő, hogy Angliába legalább 1000 csöbör bort szállíthasson.⁹⁵ Az ő kapcsolatait továbbfejlesztette Ferner Ferenc Jakab, aki 100—1000 csöbörre szóló megrendeléseket kapott, sőt 1703-ban 3000 csöbörre is.⁹⁶ Üzlete belefűlladt a Rákóczi szabadságharcba. Az elejtett fonalat csak 1720-ban vette fel ismét Cadogan, aki egyszerre 70 hordó legjobb minőségű magyar bort vitetett Angliába.⁹⁷ Példáikon felbuzdulva Károlyi Sándor, korának egyik legkiemelkedőbb közgazdasági szakembere, 1722-ben írt Sistemájában azt javasolta, hogy az uralkodó a háború előtt megkezdett angliai borkivitel saját hasznára folytassa.⁹⁸ Ez a terv sem valósult meg, s a XVIII. században Széchenyi Ferenc már szomorúan állapítja meg, hogy Angliában a tokaji bornak nincs piaca, mert az angol nép inkább a portugál és a francia borokat kedveli, a tokajit nagyon édesnek találja.⁹⁹

A *tengerentűli* borkivitelre alig találunk példát. Csak kivételes vállalkozók merészelték tengerre vinni a magyar bort. 1787-ben egy Bauer nevű hajóskapitány pozsonyi, győri, szentgyörgyi és tokaji bort szállított Indiába, Kínába és Amerikába, minden óvatosság nélkül, üvegekben.¹⁰⁰ Pedig annak idején már termelőink is tudták, hogy a magyar borok a tengeri szállítást nem bírják, mert nincsenek elég okszerűen kezelve. Az volt a közmeggyőződés, hogy inkább a szárazföldi országokban kellene elhelyezni azt a termésköltséget, amely a lengyel piacról kiszorult. Erre nézve a már említetteken kívül is találkozunk kísérletekkel. Plankenauer Kristóf az 1680-as években az *északi országokba* való szállításra tett kísérletet; az udvar támogatta a tervet s 1689-ben 300 csöbörre monopóliumot adott.¹⁰¹ Az északi országok közül a Svédországba irányuló forgalom fejlesztése II. Józsefnek is szívében fekűdt s 1783-ban Almási Pál, az uralkodó megbízottja, Somogy és Sopron megyék borait alkalmasoknak tartotta arra, hogy Svédországba kiszállítsák.¹⁰² *Litvániába* többször szállítottak magyar bort; erről már Cellarius is említést tesz.¹⁰³ Ha a lengyel uralkodók Litvániában tartózkodtak, magyar bort küldettek utánuk.¹⁰⁴ 1792-ben összesen 466 hordó magyar bor jutott Litvániába összesen 78.285 forint értékben.¹⁰⁵ Az *orosz határ* felé is gyakrabban indult szállítmány, és nem egyszer eljutott Oroszországba is. A középkori magyar-lengyel for-

galomnak egyik célja éppen Oroszország volt¹⁰⁶ és ez a kapcsolat a XVII. századtól kezdve még továbbfejlődött. Lorántfy Zsuzsanna is küldetett „Kozákországba” bort,¹⁰⁷ II. Rákóczi Ferenc pedig többször ajándékozott az orosz udvartartása részére sajáttermésű borokat.¹⁰⁸ Nagy Péter cár 1721-ben külön ügynököt küld borvásárlás céljából Magyarországra.¹⁰⁹ 1740-ben a pozsonyi kamara utasítására a szepesi kamara 52 hordó bort küldetett a moszkvai udvar részére.¹¹⁰ Gróf Wiśniowski 1747-ben 9 hordóval szállíttatott egyenesen Tokajból az orosz királynőnek.¹¹¹ A folytonosan fokozódó kivitel és az osztrák-orosz politikai helyzet megjavítására irányuló törekvés az Oroszország felé kivitt borok vámját is csökkentette. 1783-ban rendelet jelent meg, hogy az elsőrendű minőségű tokaji bor vámja az eddigi 60 imperiális helyett csak 9 imperiális; a közönséges boré pedig 4 imperiális.¹¹² Az orosz udvar állandó megbízottat tartott Tokajban, aki évenként átlagosan 100 átalag aszút szokott vásárolni több hordó közönséges bor mellett.¹¹³

A piackutatások feltárták azoknak a városoknak nevét, amelyek a magyar borkivitel szempontjából jelentőséggel bírtak. Nem tartozik ugyan szorosan tárgyunkhoz, az erre vonatkozólag gyűjtött adataink alapján mégis felsoroljuk a legnevezetesebb városokat, melyek Lengyelország borszükségletét felvették, közvetítették és szétosztották. Voltaképen ezek a városok tartották fenn a kereskedelmi kapcsolatokat, ezek ápolták a kereskedők jogviszonyait és a magánföldesurak, vagy a királyi udvartartás rendelkezéseitől eltekintve, ezek vásárlásának köszönhető, hogy a magyar termést el lehetett helyezni Lengyelországban. Másrésztől, ezek a városok tették lehetővé a lengyel vámbevételek nagymérvű fokozódását, s így a magyar borkereskedelem tárgyalása során nem mellőzhetjük annak bemutatását, hogy a lengyel városok között melyek voltak a bor legnevezetesebb piacai. Nagy szerepet játszott Grybów, amely összes jövedelmének 80 százalékát az eladott magyar borokból húzta.¹¹⁴ Mint a tranzitókereskedelem egyik irányítója jön tekintetbe Nowy Targ. Forgalmára jellemző, hogy 1733-ban 306 hordó, 1738-ban pedig 714 hordó magyar bor ment át rajta.¹¹⁵ Új-Sandecet (Nowy Sacot) a magyar bor átmenő forgalma tette híressé; egyébirányú kereskedelmi ügyleteket is fejtett ki, a magyar bor jelentősége

mellett azonban ezek teljesen elenyészőek.¹¹⁶ 1770 óta Magyarországhoz tartozott, de ez a borkereskedelemre nem volt befolyással, mert akkor már hanyatlóban volt a kereskedelem.¹¹⁷ Boroszlón keresztül 1537 és 1576 között 57 dreylink és 476 hordó magyar bort szállítottak.¹¹⁸ Minden várost felülmúlt fontosságánál fogva *Krakkó*, mely Magyarország északi városaival mindenkor a legszorosabb kapcsolatokat tartotta fenn. A XVI. század végéig Krakkó volt Lengyelország fővárosa; csak 1596-ban adta át helyét Varsónak, de akkor is csak politikai vonatkozásban. A kereskedelmi téren továbbra is egész Lengyelország irányítója maradt, sem a Kelet, sem a Dél felől kialakuló vagy meglévő hálózat nem mellőzhette Krakkó városát.¹¹⁹ Amit Kassa jelentett a Felvidék számára, ugyanazt jelentette Krakkó Lengyelország történetében, csak nagyobb keretek között és gazdagabb polgárság munkája mellett. Magyarországgal való kereskedelme a XIV. századig nyúlik vissza, sőt szórványos adatokat már a XIII. századból is talált a részletekbe menő kutatás.¹²⁰ Magyar bort árusító üzlet első ízben 1426-ban bukkant fel,¹²¹ s bár ebben az időben túlnyomórészt görög és román eredetű borokat fogyasztott a polgárság, a magyar bor előfordulása már kialakult kapcsolatokra mutat.¹²² A városban több magyar család telepedett meg, ezek mindenkor magyar bort fogyasztottak,¹²³ éppenúgy, mint Báthori István magyar katonái, akiknek ottmaradt utódai ismét csak Magyarországból hozták a háztartásukhoz szükséges bort.¹²⁴ A város hanyatlásával, amely a XVII. században következett be, egyidejűleg csökkent a magyar bor fogyasztása is. Ezt nyomon követte az átmenő forgalomban játszott jelentős szerepének elvesztése.¹²⁵ Míg a XVI. században önálló hatáskörű borellenőr (vini praefectus) vigyázott az arányos borelosztásra,¹²⁶ addig a XVII. században már alig találjuk nyomát az önálló rendelkezésnek. Ettől az időtől kezdve a városi számadáskönyvek inkább tranzitókereskedelemről beszélnek. A háborúk következtében lehanyaglott város felvevői piacai kimerültek, polgársága elszegényedett és átadta helyét az északi városoknak, közöttük Varsónak, Pozennek és Danzignak:

Jóval később tűnt fel a magyar kereskedelmi forgalomban *Lemberg* városa. A XVI. században magyar bor alig került ide, s ha került is, eladását a város hatósága magának

tartotta fenn.¹²⁷ Itt inkább a görög borok voltak ismeretesek, nevezetesen a muskotály, meg a malmazia.¹²⁸ Ezekből évenként legalább 500 hordó fogyott.¹²⁹ A XVI. század végétől kezdve találkozunk a városban magyar borral, elsősorban erdélyi terméssel, mely Ungvár—Munkács, illetve Nagybánya—Máramarossziget vonalán jutott Lawoczne—Stryj—Lemberg piacaira. Izabella fejedelemasszony 1557-ben kiváltságot ad a lemergi kereskedőknek, melynek alapján azok Erdély bármelyik részén szabadon vásárolhatnak és az árut vámmentesen szállíthatják Lembergbe. E kiváltságlevél jelentőségéről tanúskodik, hogy 1560-ban János Zsigmond is megerősíti, majd Lengyelországra vonatkozólag Walezi Henrik (Valois) újból kiadja.¹³⁰ A szállítási nehézségekkel magyarítható, hogy a magyar bornak magasabb volt az ára, mint a moldvaié. Ezért csak kisebb tételekben vásárolták. Az idevonatkozó „sztukowe” jelzetű levéltári gyűjtemény kevés boreladásról tud: 1578—1579. években összesen 302 kisebb hordóról olvasunk.¹³¹ Bár a XVII. század elején „Lembergben a legkülönbélebb nemzetek kereskedői adtak egymásnak találkozót,”¹³² azok között magyarokra ritkán bukkanunk. Általában megállapíthatjuk, hogy évenként körülbelül 150 hordó magyar bor volt Lemberg forgalma.¹³³ Ezt a mennyiséget természetesen nem mind a város fogyasztotta el, jutott belőle más városokba, még Oroszországba is. Az említett mennyiséget nem magyarok, hanem elsősorban örmények szállították.¹³⁴ A XVIII. században itt is a francia bor kezd elterjedni, s mint egész Lengyelországban, lassan kiszorítja a magyar bort. Még kedvezőtlenebbé válik a helyzet a XIX. században, amikor a „Gazeta Lwowska” (Lembergi Ujság) szakkereskedői hetilap magyar borról már egyáltalán nem tesz említést.¹³⁵

Az újkor első századában Varsó a borkereskedelem szempontjából éppen oly jelentéktelen, mint politikai tekintetben. Kromer a lengyel városok ismertetése során csak földrajzi helyzetét ismerteti, kereskedelmére és társadalmi állapotára nézve semmi érdekeset nem tud mondani.¹³⁶ Csak a XVII. század második felében bukkanunk a városi levéltár anyagában kereskedelmi vonatkozású adatokra. Nem csoda, ha a város történelmével foglalkozó munkákból a gazdaságtörténelmi fejezetek teljesen kimaradtak. A XVIII. század egyes nagyobb családjai, így az Ossolińskie, Potockiak és maga

a királyi udvar több alkalommal szállítottak magyar bort a városba s kedveltették meg azt egy-egy multság alkalmával.¹³⁷ A hivatásos kereskedők között ekkor már olyanokkal is találkoztunk, akik kizárólag magyar bor árusításával foglalkoztak. A legnevezetesebb volt közöttük a Fugger-család, amelynek pincéje még ma is fennáll. A Varsótól északabbra fekvő városok borkereskedelme elenyésző s csak áruközvetítésben jut kifejezésre. Ezek között még kell említenünk Thornt, amely polgárai részére nem egyszer kiváltságot biztosított, hogy Magyarországra menjenek, de Krakkó ellenkezése miatt jogaikat nem érvényesíthették. 1555-ben is megállapodás jött létre Krakkó és Thorn között arra nézve, hogy utóbbiak szabadon közlekedhetnek Magyarország városaival, de a megállapodás felbomlott Krakkó ellenszegülésén és szerződészegésén.¹³⁸

Hasonló helyzetben volt *Pozen*. Ha fogyasztott is magyar bort, azt Krakkó közvetítésével kapta.¹³⁹ Csak igen kivételesen fordul elő, hogy magyarországi kereskedők egyenesen Pozenbe szállítanak, így 1762-ben Faysmidt löcsei kereskedő 16 hordót,¹⁴⁰ ugyanakkor más kereskedők összesen 130 hordót. Ez utóbbiak azonban már lengyelek.

Ezekben foglalható össze a fogyasztás és a piac kérdése. Vizsgálódásunk ismét csak arra a megállapításra vezet, hogy a XVI. század nagy lendülete után a XVIII. században a borkereskedelem felvevő piacainak visszahanyatlása következett be, s hogy ezt legfeljebb a vámok nagymérvű leszállításával lehetett volna megakadályozni. Láttuk, hogy a lengyel társadalomnak a felosztás utáni elszegényedése mily erősen csökkentette a borfogyasztást. Az igény mintha általános lehangoltságba fulladt volna s ebből a lehangoltságból legfeljebb a nagyobb mágnáscsaládok találhattak kivezető utat, a lengyel társadalom polgári rétegei nem. Ez magyarázza, miért kellett lezárni munkánk anyaggyűjtését a XVIII. század második felének első negyedével, Lengyelország első felosztásának időpontjával.

III. RÉSZ

A kereskedelmi haszon kérdése

A kereskedelmi haszon kérdésének tárgyalása szorosan egybefonódik az ártörténet problémájával, más szavakkal: a pénz vásárló erejének történeti alakulásával. Az ártörténet kutatása a legnehezebb feladatok elé állítja a történetírót, különösen annak a kornak kutatási területén, amelyben egységes mértékekről csupán a legfejlettebb államokban beszélhetünk. A pénz értékének változása nemcsak időszakok, hanem területek szerint is általános.¹ Az ár történelmi fogalma nem egyéb, mint a forgalomban álló gazdasági javak megbecsülésének kérdése s bár reális alapok szolgálnak az árak kiszámítására, amelyben a készkiadásokhoz alkalmazott haszonkulcsok döntenek, mégis minden időben elsősorban az jön figyelembe, hogy a vásárló számára mi az értéke az eladott árunak. A gazdasági érték megállapítása ilyenformán némiképen a lélektan világába tartozik s éppen ezért nem szabad összehasonlításokat tennünk az elmúlt korok árviszonyai és a maiak között. Ha az egyes korok árviszonyaira nézve mégis ragaszkodnánk az összehasonlításhoz, legfeljebb azt vehetjük alapul, hogy az adott pénzegység fejében mit lehetett vásárolni akkor és mit ma. Egyetlen alapnak ez mutatkozik a múlt ártörténete számára. Az értékelés lelki folyamat, haszon és készkiadás, munka és szeretet adják meg alapjait, határozzák meg lényegét: aranyalpra átszámítani a múlt árait tévedés lenne.²

Közelebb fekszik a gazdaságtörténelem feladataihoz annak a megállapítása, hogy a kereskedő személyek az egyes tételeken mily hasznot mondhattak magukénak. A korai kapitalizmus korában a haszon kérdésének elbírálása még nem volt olyan feltételekhez kötve, mint ma, hiszen a szállítási viszonyok kedvezőtlen alakulása nem adott oly reális kereteket a haszonkulcs megállapítására. Annak idején a kereskedő erkölcsi magatartása állapította meg a haszon fokát s ezt legfeljebb a kezdődő újkorban igyekezett befolyásolni a társadalmi közösség, akár állam, akár város formájában akkor, amikor ármaximálásokat rendelt el. A korai kapitalizmus embere szilárdan áll a talpán, s ez a legfőbb erkölcsi biztosítéka annak, hogy nem zsarolja ki rendelőjét, vagy meg-

bizóját. Bizonyos, hogy a kereskedőknek mindenkor a haszon volt legfontosabb céljuk. Számukra a nyereség jelentette azt az életfeltételt, amelyet más foglalkozású embereknek a meghatározott összegű jövedelem nyújtott. Ennélfogva a kereskedők a beszerzési árak leszorítása mellett az eladási árak kedvező alakítását tartották szemük előtt; ezért vállalták a nehézségeket, ezért áldozták fel nyugalmukat, ez indította őket azoknak a kockázatoknak vállalására, amelyek gyakran egész árjuk elvesztését idézték elő. A haszonra való törekvést mindenkor megengedte a moralista irodalom, legfeljebb a fölöslegre való törekvést ítélte el. Erre nézve még a XVII. század is egészen szenttamási felfogást vall, amikor azt hangsúlyoztatja, hogy fölöslegnek minősítendő minden olyan haszon, „amely magasabb fokú életet biztosít, mint amelyet az illető személy társadalmi helyzete megkíván”.³ Amíg tehát a fölösleget a XVI—XVII. század korszaka nem látta indokoltnak, addig a *tisztességes kereskedői haszon* biztosítására irányuló törekvést mindenképen megértette.

A haszon kérdése a legszorosabban összekapcsolódik az áralakulás kérdésével, természetesen nem a mi korunkkal való összefüggésben, hanem attól függetlenül. Az áralakulás tekintetében az európai gazdaságtörténelem több korszakot és hullámváltozást ismer. A XVI. század és a XVII. század első fele bizonyos emelkedést mutat, amelyet a XVIII. század harmadik negyedéig tartó esés, majd újabb emelkedés váltott fel.⁴ A jelzett emelkedés különösen szembetűnő a XVII. század második tizedében. Ennek magyarázatát részben a háborúk okozta szállítási nehézségekben és az ezekkel járó kockázatok fokozódásában, részben pedig az Európaszerte mutatkozó pénz-zavarban látjuk.⁵ Lengyelországban ebben a korszakban csaknem 50 százalékos arányban csökkent a pénz értéke, ennélfogva ennyivel emelkedtek az árak is.⁶ A haszonkulcs megállapítására azonban ezek az árhullámzások nem voltak háttérrel, mert amennyivel nőtt az eladási ár, ugyanolyan arányban fokozódtak a költségek is. Ha tiszta képet akarunk szerezni a kereskedői haszonról, akkor vissza kell mennünk a kereskedelmi ügyletek forrásáig: a termelőig s meg kell néznünk, mennyi volt a termelő haszna egy-egy hordó bor eladásából.

A bortermelésből származó termelői haszon megállapítá-

sához olyan elemző tanulmányokra lenne szükségünk, amelyek felvilágosítást adnának arra a kérdésre: mennyi volt egy bizonyos területen a termelő birtokosok befektetése; mily összegeket adtak ki az egyes hordókra, mennyibe került a pincék karbantartása, egyszóval mily összegeket emésztettek fel az üzemköltségek. Mindezeket arányba kellene állítanunk a termelt mennyiséggel, amelynek mértéke erősen befolyásolta a haszonszázalékot, hiszen a nagyobb termelvény kisebb haszonkulcs mellett is jövedelmező volt. Tekintettel arra, hogy a magyar gazdaságtörténelmi irodalom ezekkel a feladatokkal még nem foglalkozott, s főleg a nagybirtokmonografiák hiányoznak e szempontból, ennek a kérdésnek teljes mértékű kidolgozása egyelőre csak vágy marad: meg kell elégednünk hozzávetőleges számítások eredményeivel.⁷ Összehasonlítási alapul a borkimérést kell vennünk. A korcsmáltatás kis tételekben értékesítette az eladott árut. Itcénként mérte a bort s így nagyobb haszonra tehetett szert, mint a külkereskedelmi forgalom. 1565-ben pl. Debrecenben négy hordó 136'48 forint összegben vásárolt bort 215'04 forintért értékesítettek, a tiszta haszon tehát 80'11 forint, egy-egy hordó után ilyen módon 20 forint.⁸ Más korszakból vett példa szerint a vásárolt bor hordója 9'04 forintba került s azt a lengyeleknek 21'03 forintért adták el, a haszon tehát több, mint száz százalékos.⁹ A külkereskedelmi forgalomban az eladási ár nem mindig az eladó szándékaitól függött, a termelői haszonkulcs megállapítása ennél fogva két tényező harcából alakult ki. Ottlik Pál írta Trautsohn hercegnek: „A bor árát én nem állapíthatom meg, mert ebben a tekintetben nem mi, eladók, hanem a vásárlók szoktak irányadók lenni.”¹⁰ A vásárlók pedig arra törekedtek, hogy az eladási árat csökkentsék, mint Zolnay írja 1721-ben, mondván: „A kereskedők az ákról könnyen beszélnek, azt állítva, hogy elég bor van Lengyelországban.”¹¹ Máskor arra történik hivatkozás, hogy olyan áron akarják beszerezni a bort, hogy Lengyelországban maguk is haszonnal adhassák el.¹² Ezek a viták idézték elő, hogy azért a borért, amelyért a termelő 36 imp. kért, a vevő legfeljebb 20 imp. ajánlott fel.¹³ Ebben a tekintetben az általános árakhoz alkalmazkodó vásárlórétegek mindenkor előnyösebb helyzetben voltak, mivel több volt a kínálat, mint a kereslet. Ha a termelőnek volt türelme kedvezőbb árakat várni, idők

múltával jobb árakat is elért,¹⁴ de ha szabadulni akart termésétől, bele kellett egyeznie az alacsony árakba, bármennyire is „szégyenteljes volt hallgatni az alkudozók tárgyalásait”.¹⁵ Legtöbbször az az álláspont győz a termelők körében, hogy „előnyösebb olcsó pénzen eladni a termést, mint visszatartva megromlásuk által kárt szenvedni”.¹⁶

Látható, hogy a borárakat mindenkor a kereslet és a kínálat örök törvényei határozták meg. Nagyobb kínálat mellett alacsony színvonalon mozogtak az árak és viszont, gyengébb termés idején magasabb összeget követelhettek az eladók. Általánosságban azonban bizonyos középár mindenkor kibontakozott. Ezeknek ismertetését nem mellőzhetjük. A XVI. század közepén egy-egy hordó bor általánosságban 20 forintba került.¹⁷ Ha a kereskedők a termelőt keresték fel, olcsóbb árakat igyekeztek elérni, mintha a határon vették meg a bort, tekintve, hogy a Hegyaljáról történő szállítás számukra nagyobb kiadást jelentett. Éppen a szállítási költségek vezetnek át a kereskedői haszon meghatározásának területére, melynek megoldása ismét csak hozzávetőleges pontossággal vihető keresztül.

A szállítási költségek több tételből tevődnek össze: elsősorban a szállítás díjából, azután pedig a vámkiadásokból. A szállítás díját mindenekelőtt az határozta meg, hogy honnét hová történt az anyag szállítása, tehát mily nagy területet kellett megtennie a megbízott furmannak. Ebben a tekintetben nem voltak előre megállapított összegek, mindenkor a megbízó és a munkavállaló egyéni megállapodása döntötte el, mennyiért vállalta valaki a feladat teljesítését. Az egyik kereskedő olcsóbban állapodott meg, mint a másik, aszerint, hogy mennyire ismerte a helyi viszonyokat s mily mértékben tudott alkudni. 1637-ben Lublótól Krakkóig egy kereskedő hordónkint 4 zloty 16 garasért kapott szállítót, ugyanakkor egy másik kereskedő ugyanilyen mennyiség után már csak 3 zloty 12 garast fizetett, pedig a megállapodás egyidejű volt: egyik február 10-én, a másik február 11-én kötötte meg az alkut.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy nem a távolság, vagy a teher alapján döntöttek a megállapodáskor, hanem a megbízó és a megbízott személyes kapcsolatai szerint. Más esetben nem hordók alapján állapodtak meg, hanem a lovak száma szerint. Krakóból Vlnóba 1547-ben egy ló után 7 zlotyt fizettek, de volt,

aki ugyanebben az évben 32 forintot is fizetett.¹⁹ A szállítási költségekből megállapítható, mibe került pl. egy-egy hordó bor a kereskedőnek, ha történetesen Eperjesről Lembergbe kellett szállítania. Ez a számítás meghatározza számunkra az önköltségi árat s képet nyújt a haszonlehetőségekről. Egy Wotress nevű kereskedő Eperjesen vásárolt bort. Az útra 25 forint 4 garast adott ki. Az utat február 14. és március 14. között tette meg. Ehhez járult még a lovak és a szállító részére kifizetett összeg, mely együttesen 137 forint 13 garast tett ki. Ha ehhez hozzátesszük a vámköltségeket és a vásárlás alapárát, akkor megállapíthatjuk, hogy jelenleg az Eperjesen vásárolt bor, tehát az egész szállítmány, önköltségi ára Lembergbe érve 245 forint 16 garas. Hozzá kell tennünk, hogy ebben az esetben 48 hordóval szállított a kereskedő, tehát a szállítási költségek aránylagosan oszlottak meg, így egy-egy hordóra kisebb tétel: 40 zloty és 86 garas esetf.²⁰ A szállítási költségek annak idején a mainak legalább tízszeresét tették ki, mint Sombart megállapította.²¹ Nem csoda, ha az aránylag olcsón vásárolt bor ára magasra szökött, mire Lengyelországba került. A vámok nagyságára a vámtételek részletes adatai adnak felvilágosítást, így ezen a helyen arról nem beszélünk. Bizonyos, hogy ha a kereskedő a szállítmányon nagyobb összeget akart keresni, tehát meg akarta fizettetni nemcsak a készkiadásait, hanem a fáradságának eszmei költségeit is, akkor egyszerre nagyobb tételben kellett vásárolnia.

De mielőtt a haszonkulcs mértékét megállapítani igyekeznénk, foglalkoznunk kell az *árszabályozásokkal*, amelyek a kereskedő ármeghatározásait befolyásolni igyekeztek. Árszabályozások általában csak ott lehettek érvényben, ahol a közületi élet erős mértékben ki volt fejlődve, tehát mindenekelőtt a városokban. A falvak és a magánosok részére történő eladások mindenkor kivonták magukat az árszabályozások alól, mert nem volt meg a kellő végrehajtóhatalom, amely az árakat ellenőrizhette volna. Az árszabályozások alapja rendszerint a kereskedők bevallása volt; ez tájékoztatta a hatóságokat a beszerzési és szállítási költségekről.²² Ebben a tekintetben nagy igazságtalanságok történtek, mert nem minden kereskedő szerezhette be áruját hasonló feltételek között, s mint láttuk, aállítás még egyidőben is különböző költségek mellett történt. Éppen ennek következtében a közérdekű

árbecsléseket, ártarifákat az újkorban csak egészen szűk körben érvényesíthették, s ebben a tekintetben az országos rendeleteknek hatásuk egyáltalán nem lehetett. Legfeljebb az egyes városok adhattak ki olyan tarifákat, melyeknek érvényt is tudtak szerezni. A városban tömörült közösségek megkaphatták a vásárolt cikket, jelen esetben a bort, olyan áron, ahogyan a hatóságok szabályozták, de ők is inkább csak a kiskereskedői forgalomban, mert a nagykereskedők a hatóság közbeiktatódása nélkül értékesítették szállítmányukat.²³ Több szabályzatot ismerünk, de egyikről sem sikerült megállapítani, hogy valóban érvényben volt-e. 1565-ben a krakkói vajda határozta meg a bor árát,²⁴ 1633-ban ismét más tarifát adtak ki ugyanerre a területre,²⁵ s éppen ez a nagy időköz árulja el, mennyire illuzórius volt a törekvés, hogy az eladás árát rögzítsék. Ebben az időben egy hordó magyar bor árát 120 zl-ban állapították meg. Már az eddigi példákból is láthattuk, hogy ennél az önköltség sokkal magasabb összegre rúgott. 1655-ben újból szabályozták a kérdést,²⁶ de feltételezhetjük, hogy hasonló eredménytelenséggel. Sokkal célszerűbb volt az az ár-megállapítás, amely egyénenkint bírálta el az eladási feltételeket oly módon, hogy a hetenkint tartott borrevíziók alkalmával minden borpincét felülvizsgált s a kereskedő egyéni számításai alapján határozta meg az adott esetben át nem léphető maximális árát. Ez történt 1681-ben Új-Sandecben, ahol kimondták, hogy melyik pincében kinek a bora itcénként mennyiért adható el.²⁷ Ehhez az árhoz már inkább alkalmazkodhattak a kereskedők, hiszen a maximális ár figyelembe vette a beszerzési költségek egyéni különbségeit s így a kereskedői haszon aránytalanságát volt hivatva megszüntetni.

De még ilyen körülmények között sem tartották magukat a kereskedők mindenkor a megállapított árakhoz. Természetes, hogy a kötött forgalmú cikkek eladásánál a közhatósági rendelkezések nagyobb sikerre vezettek, mivel azoknak árait maga a céh határozta meg s a hatóság érvényesítette, de a szabadkereskedelemben, amelyhez a bor és a gyümölcs eladása is tartozott, a forgalom korlátozását vonta volna maga után, ha a kereskedő mindenkor a megállapított árakhoz ragaszkodik. Mert a történelem tanúsága szerint az ármaximálisok tekintetében nem a taxa megállapításán van a hangsúly, hanem annak betartásán. Ez általános jelenség egész Európá-

ban.²⁸ Kimutatható, hogy a tarifákban megállapított árak sok esetben eltértek a piaci ártól, főként a szabadforgalmú kereskedelmi ügyleteknél, amelyekhez a nagybirtokosok részére történt eladás is tartozott. Egy-egy itce bor piaci ára pl. 1623-ban 20 százalékkal volt magasabb a maximálisnál, 1633-ban 66 százalékkal, 1653-ban 100 százalékkal, viszont 1693-ban 42 százalékkal, 1696-ban pedig 100 százalékkal olcsóbb.²⁹ Az árak tehát nem voltak alávetve más törvénynek, mint a kínálat és a kereslet örök harcának, amely más befolyás érvényesülését legföljebb ott engedte meg, ahol maguk a hatóságok is kereskedtek. A kereskedelem a közvetítő és a fogyasztó viszonyán épül fel, a társadalmi csoportok anyagi helyzete szerint alakul s a fogyasztás feltételeinek felismeréséhez igazodik. Ez a legnagyobb tanulsága az ármaximálások történeti vizsgálatának s ez a tanulság a XVI. századtól kezdve állandóan figyelemmel kísérhető. A másik hibája az ármaximálásoknak, hogy sohasem veszik figyelembe a pénz értékének változásait. A hatóság, mely az árakat megállapítja, a pénz névértékének állandó jelleget tulajdonít, ennél fogva a pillanatnyi változásokra nem figyel. Viszont a kereskedelem — mint az élet ütemének kifejezője, a társadalom gyűrődésének és állandó mozgalmasságának visszatükrözője — a pénz forgalmi értékét veszi alapul minden számításában. A hatósági árörögztések ezt a mozgalmasságot a multban sohasem vették figyelembe. Rendeleteiknek parancsoló hatályt tulajdonítottak, nem vették észre, hogy az élet időközben már más rétegeket termelt ki, más feltételeket állított a kereskedelem elé, amely megint eltért a hivatalos állásponttól.

Ezek után meg kell néznünk, hogy mibe került Lengyelországban a valóságban egy-egy hordó bor. A XV. században, a Jagellók idején egy hordó borért másfél grzywnat fizettek.³⁰ Ez az ár állandóan emelkedett.³¹ Jellemző erre, hogy amíg 1519-ben egy garniec bor 5 garasba került, addig 1554-ben ugyanannyiért már 10 garast fizettek, 1599-ben pedig 28 garast.³² Ez az ár 1650-ben 120 garasra, 1700-ban pedig 320 garasra szökött.³³ Látható tehát, hogy az áremelkedés — a már ismert okokból érthetően — állandó, s mint a részletkutatások kiderítették, az emelkedés nem ugrásszerű, hanem fokozatos.

Ha most már a kereskedői hasznot akarjuk kiszámítani, ismét hangsúlyoznunk kell, hogy mindenkor változó feltételek

állapították meg a bor nagybani árát. Jellemző erre egy 1782-ben végrehajtott árverés, amelynek keretében 466 zl értékben kikiáltott hordót 820 zl-ért vettek meg, egy másik hordót pedig 446 zl-ért.³⁴ A haszon ennél fogva nemcsak a készkiadások arányának eredménye volt, hanem értékelési tényezőktől is függött. 1582-ben György diák Eperjesről szállított egy hordó bort. Krakóban még aznap megvette egy városi tanácsos és továbbadta egy pozeni kereskedőnek.³⁵ Természetes, hogy mindegyik keresett az üzleten, s így mire az áru a fogyasztóhoz jutott, a háromszoros kéz háromszoros hasznot követelt. Kalmár Gergely magyar kereskedő 1576 októberében Kassán 4 hordó bort vett 12 forintjával. Amikor Krakóba szállította, csak a vámokra fizetett 2+2 forintot, azonkívül 4 forint szállítási költséget,³⁶ tehát egy hordó bor legkevesebb 20 forintjába került. Krakóban 40—50 forintjával adott túl áruján, kereskedői haszna tehát legalább 100 százalékos volt.³⁷ Egy másik gyakran szereplő kereskedő, Tymowski, 1620-ban átlagosan 57 forintért vette a bort s hordónként 84 forintért adta el Nowy Korczyban, azaz a szállítási költségeket is hozzászámítva, 40 százalékos haszonkulccsal dolgozott. 10 hordó szállítmány esetén ez már nagy összegre rúgott.³⁸

A kereskedői haszonról akkor nyerhetnénk teljesen tiszta képet, ha a részletkutatások kiderítenék az eladás feltételeit. Ez a várostörténeti monográfiáknak volna feladata.

IV. RÉSZ

A borkereskedelem mennyiségi statisztikája

Ismervén immár a kereskedelem szervezetének, anyagi és erkölcsi hátterének kereteit és életmegnyilvánulását, a kereskedelem tárgykészletét kell még feltárnunk. A borkivitel mennyiségi statisztikájának összeállítása egyike a borkereskedelem történetére vonatkozó kutatások legnehezebb feladatainak. Teljes képet alkotni a kivitelről szinte lehetetlenség, mert a pontos szállítást egyetlen forráscsoport sem tünteti fel, s mert a törvényes úton történt szállítások mellett még csempészet révén is nagymennyiségű bor származott át Lengyelországba. A kereskedelem-történet szempontjából ez utóbbi is

lényeges, mert éppen oly mérvű fogyasztásra világít rá, mint a rendes utakon lebonyolított szállítás. A vámkönyvek és egyéb vámhatósági feljegyzések a lengyelországi bevitelre nézve teljesnek mondhatók, de nagyon sok esetben megtevesztenek. Ha ugyanis valamely határváros vámfeljegyzéseiben borkivitelre vonatkozó adatokra bukkanunk, az ország belsejében fekvő város hasonló feljegyzéseinél már vigyáznunk kell arra, hogy ugyanannak az adatnak kétszeres felhasználásával meg ne hamisítsuk a statisztikát. A legnagyobb óvatosságot kell tanúsítanunk ebben a kérdésben, ezenfelül azért is, mert a XVII. század második felétől kezdve a vámtisztviselők rendszerint figyelmen kívül hagyták azt a körülményt, hogy ki volt a szállító, ennél fogva az adatok azonosítása szinte megoldhatatlan feladat. Még nehezebbé válik a kérdés akkor, ha figyelembe vesszük a magyar termelési statisztikát is. Amíg nem ismerjük az egyes árufajok belső forgalmát, a belkereskedelem megoszlását — ennek a kérdésnek feltárása a majorgazdálkodás fejlődésformáit és életlehetőségeit feltáró jövő történetkutatók feladata lesz —, addig nem tudjuk, hogy mennyi volt a külföldre bocsátható fölösleg. Egy-egy korlátozott mértékű mennyiségi adat közlése enélkül csak statisztikai szempontból tanulságos, de nem világít rá a magyar kereskedelem-történet nagyobbvonalú összefüggéseire.

Mindezek a megállapítások és a források alapján leszűrt tanulságok arra a meggyőződésre vezetnek, hogy a borkereskedelem statisztikai feldolgozása sem most, sem a jövőben nem tarthat igényt a tökéletességre. Különösen vonatkozik ez a középkorra, amelynek ha volt is kereskedelme — s hogy volt, azt az eddigiekből láthattuk —, részletes eredmények erre nézve nem hámozhatók ki, mert hiányoznak a megfelelő források. Ilyenformán csak a XVI. század második felétől kezdve tehetünk kísérletet arra, hogy a kereskedelem mennyiségét feltárjuk. Meg kell jegyeznünk, hogy nem tehetünk különbséget a Magyarország különböző vidékeiről származó borok között, hanem együttesen kell az adatokat feldolgoznunk, tekintet nélkül arra, hogy soproni, szentgyörgyi vagy hegyaljai termelésről van-e szó. Hogy adatainkat egy nevezőre hozzassuk, nem hordókban határozzuk meg a kivitel nagyságát, hanem literekbe számítjuk át. A hordók ugyanis nem voltak egységesek és csak a már látott fejtegetések után lehetett

megállapítani mai mértékre átszámított nagyságukat. Éppen ezért mindenütt a literszámot közöljük s legfőljebb azt tesszük hozzá, hogy ez a liter hány hordóban fért el. *Ezt azért tartjuk szükségesnek, hogy amennyiben más eredményre vezetne a hordó nagyságát illetően a további kutatás, átszámítást lehessen végrehajtani.* Ismételnünk kell, hogy a mi számításaink szerint egy közép nagyságú hordó 151'20 liter űrtartalmú volt, egy wiader 23 liter és egy dreylink 303 liter. Az elsőben hegyaljai, az utóbbiban a szerémi borokat szállították; a wiader a szentgyörgyi és a soproni bor tárolására szolgált.

Hangsúlyoztuk, hogy csempészúton nagymennyiségű szállítás történt. És mert a csempészet jelentősége ezáltal teljes mértékben kidomborodik, szükséges, hogy ismertessük azokat a módokat, amelyekkel a csempészek a bort Lengyelországba szállították. Bizonyos, hogy a kereskedők a vámhatóságokat a legnagyobb találékonyssággal játszották ki. Szerződést kötöttek főurakkal, akik a vámfizetés alól való kibúvársra védelmet nyújtottak. Orosz katonasággal egyidejűleg szállítottak s mert azok nem fizettek, ők is elkerülték a vámhatóságok figyelmét.¹ Az átszállítás rendszeren éjjel, titokban történt, azokon a helyeken, ahol vámőrség nem éberkedett. Rájöttek arra, hogy a legtöbb csempészés a Kassa—Váralja—Répási-szoros—Lubló vonalán történt,² ezért a kamara ezt az útvonalat szigorúbb ellenőrzés alatt akarta tartani. Különösen kiemelkedtek csempészetükkel a Fugger-, a Révai. és az Ország-családok tagjai, akik hatalmaskodásoktól sem riadtak vissza céljaik megvalósítása érdekében.³ A Homonnaiak mindenfelé ösvényt vágnak az erdőkben s azokon keresztül a ruthének segítségével űzik a csempészetet. A XVI. században Sztrópkón át a Perényiek is nem egyszer csempészték.⁴ 1625-ben Hoffmann György kamarai tanácsos tett jelentést a magyar kamarának a csempészetéről. Ebből a jelentésből kiviláglik az a rendszer, amely a határmenti nagybirtokosok körében volt kibontakozóban a törvényellenes kereskedelem végrehajtására. „Nem egy főnemes található, aki Lengyelország határain, a harmincadhelyeken túl, várakkal és birtokokkal rendelkezik. Ezekben a várakban évenként nagyobb mennyiségű bort halmoznak fel s azután lengyelek részére eladják s hogy még magasabb áron értékesíthessék, magukra vállalják a harmincadfizetést s a bort maguk szállítatják Lengyelországba, majd a harmincad ki-

fizetését megtagadják, amit megtehetnek, mert a határok mentén terül el birtokuk." Ilyen módon évenként többszáz hordó bor jut csempészúton Lengyelországba.⁵ De Nyugatmagyarország területén is folyt a csempészet és éppen 1640-ben tettek kezüket egy Forgácsné nevű nemes hölgy borára a megyei hatóságok, mert „több hordó bort” akart titkos úton Brunnbe szállítani.⁶ Voltak, akik állandóan és hivattászerűen foglalkoztak csempészetrel. Közülük ismertebbek: Mülleter János Iglórol, Klein Lőrinc Gnénzról, Fucker Márton Lublóról, Kézmárszki György Váraljáról és Reffusz Varsóból.⁷ A kamara mindnyájukat meg akarja büntettetni, de Lubomirski Szaniszló lengyel herceg levelet ír az érdekükben s ennek hatása alatt csak a fele harmincadot követeli.⁸ Egyébként az a körülmény, hogy egy-egy csempészút alkalmával sokszor 53 hordó bort is szállítanak,⁹ arra mutat, hogy az illetők megbízás alapján cselekedtek s nincs kizárva, hogy éppen Lubomirski megrendelésének tettek eleget. Ilyen esetekben a vámörök sokszor megvesztegették magukat. A lengyel kincstár ezzel kapcsolatban rendeli el, hogy „az állami és borlerakati tisztviselő ne egyezkedjék a csempészekkel és a kincstári jövedelmeket ezáltal ne károsítsa.”¹⁰ 1766-ban azzal szigorították meg ezt a rendelkezést, hogy a kamarai irnokok „egyetlen kereskedőnek se adjanak hitelt”,¹¹ hanem az árut azonnal vámolják meg. Ezzel különösen a tőkeszegény kereskedők szenvedtek kárt, akik mindezideig az eladott áru összegéből fizették ki hazafelé menet a vámot.

Ezekután a mennyiségi statisztika összesítésénél használt legfontosabb forráscsoportokra világítunk rá: hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a tekintetben elsősorban lengyel forrásokat vettünk figyelembe s csak ott, ahol ellenőrizhető volt, hogy a lengyel forrásanyagban nem található fel a kivitel összegének megfelelő mennyiség, használtuk a magyar levéltárak forrásait is. Könnyen ismétlés hibájába esnénk, ha kétszer értékesítenénk egy-egy adatot. Magukat a *forráscsoportokat* a következőkben közöljük: a krakkói levéltár Rekopisy gyűjteménye, különösen a 2341, 2176 számok. Ugyanott a Reg. Krak. gyűjtemény, elsősorban a 2117, 2138, 2127, 2126 számok. Azonkívül a krakkói állami levéltár (Arch. Ziemskie) Instructio c. csoportjai; Lemberg városi levéltára, Varsóban lévő Pénzügyi Levéltár Miscellanea sorozata és a Dzial XIX. A m. kir. Ország.

gos Levéltárból a már idézett jelzetek alatt található iratok és könyvek.

Ezék szerint:

1519-ben kiszállított Magyarország 101 hordó bort =	15271'20 lit.
1521-ben 20 hordóval	3024 lit.
1523-ban 30 hordóval	4536 lit.
1528-ban 22 hordóval	3326 lit.
1529-ben 18 dreylink és 4 hordó, összesen	6059 lit.
1530-ban 13 hordó, összesen	1966 lit.
1533-ban 2 hordó	303 lit.
1534-ben 7 dreylink és 1 hordó, összesen	2272 lit.
1535-ben 4 dreylink és 4 hordó, összesen	1816 lit.
1537-ben 5 és fél dreylink és 1 hordó, összesen	1769 lit.
1538-ban 209 hordó és 814 wiader, összesen	50322 lit.
1540-ben 33 hordó és 2 dreylink, összesen	5595 lit.
1550-ben 34 hordó	5141 lit.
1551-ben 355 hordó	53676 lit.
1553-ban 23 hordó	3477 lit.
1554-ben 234 hordó	35381 lit.
1556-ban 71 hordó	10735 lit.
1560-ban 139 hordó és 405 wiader, összesen	30332 lit.
1564-ben 1891 hordó, ¹² összesen	258639 lit.
1565-ben 100 hordó, összesen	15120 lit.
1567-ben 33 hordó, összesen	4990 lit.
1571-ben 2284 hordó, összesen	358177 lit.
1574-ben 150 hordó, összesen	22680 lit.
1575-ben 302 hordó, összesen	45662 lit.
1576-ban 554 hordó, összesen	72765 lit.
1577-ben 56 hordó, összesen	8537 lit.
1578-ban 439 wiader	10097 lit.
1579-ben 17 hordó	2570 lit.
1580-ban 291 hordó, összesen	43999 lit.
1581-ben 30 wiad., 174 hordó, 2 dreylink, összesen	27594 lit.
1582-ben 1026 wiader, 1125 hordó, összesen	193998 lit.
1583-ban 1223 wiader, 132 hordó, összesen	48087 lit.
1584-ben 2022 wiader és 2034 hordó, összesen	355047 lit.
1585-ben 1842 wiader és 335 hordó, összesen	93018 lit.
1586-ban 3230 wiader, összesen	74290 lit.
1593-ban 104 wiader és 560 hordó, összesen	87064 lit.

1594-ben	1704 hordó, összesen	---	---	---	---	259157 lit.
1595-ben	1343 hordó, összesen	---	---	---	---	203062 lit.
1597-ben	1382 hordó, összesen	---	---	---	---	208958 lit.
1599-ben	486 hordó, összesen	---	---	---	---	73483 lit.
1600-ban	1559 wiader és 2235 hordó, összesen	---	---	---	---	373809 lit.
1601-ben	622 wiader és 780 hordó, összesen	---	---	---	---	132236 lit.
1602-ben	280 hordó, összesen	---	---	---	---	42336 lit.
1603-ban	3159 hordó és 1072 wiader, összesen	---	---	---	---	502296 lit.
1604-ben	6089 wiader és 1204 hordó, összesen	---	---	---	---	322092 lit.
1605-ben	938 wiader és 2991 hordó, összesen	---	---	---	---	473813 lit.
1606-ban	783 hordó és 2501 wiader, összesen	---	---	---	---	175912 lit.
1607-ben	485 hordó és 5546 wiader, összesen	---	---	---	---	200890 lit.
1608-ban	874 hordó és 4342 wiader, összesen	---	---	---	---	232015 lit.
1609-ben	627 hordó és 2511 wiader, összesen	---	---	---	---	152555 lit.
1610-ben	291 hordó és 241 wiader, összesen	---	---	---	---	49552 lit.
1611-ben	859 hordó és 913 wiader, összesen	---	---	---	---	149124 lit.
1612-ben	693 hordó és 2237 wiader, összesen	---	---	---	---	156133 lit.
1613-ban	1338 hordó és 1314 wiader, összesen	---	---	---	---	232527 lit.
1614-ben	61 hordó és 4161 wiader, összesen	---	---	---	---	98828 lit.
1615-ben	196 hordó és 4323 wiader, összesen	---	---	---	---	129664 lit.
1616-ban	1015 hordó és 2952 wiader, összesen	---	---	---	---	221364 lit.
1617-ben	161 hordó és 1571 wiader, összesen	---	---	---	---	60476 lit.
1618-ban	254 hordó és 235 wiader, összesen	---	---	---	---	43810 lit.
1619-ben	440 hordó és 2200 wiader, összesen	---	---	---	---	117128 lit.
1622-ben	157 hordó, összesen	---	---	---	---	23738 lit.
1624-ben	2461 hordó és 13 wiader, összesen	---	---	---	---	372802 lit.
1625-ben	20 hordó	---	---	---	---	3024 lit.
1626-ban	164 hordó	---	---	---	---	24797 lit.
1629-ben	663 hordó és 354 wiader, összesen	---	---	---	---	108397 lit.
1631-ben	1030 hordó	---	---	---	---	155736 lit.
1633-ban	215 hordó	---	---	---	---	32508 lit.
1635-ben	150 hordó	---	---	---	---	22680 lit.
1636-ban	610 hordó és 723 wiader, összesen	---	---	---	---	108901 lit.
1637-ben	480 hordó és 849 wiader, összesen	---	---	---	---	92103 lit.
1638-ban	1229 hordó és 655 wiader	---	---	---	---	200990 lit.
1639-ben	1128 hordó és 915 wiader, összesen	---	---	---	---	191598 lit.
1640-ben	1446 hordó és 470 wiader, összesen	---	---	---	---	183985 lit.
1641-ben	455 hordó és 639 wiader, összesen	---	---	---	---	83383 lit.
1642-ben	445 hordó és 1695 wiader, összesen	---	---	---	---	106269 lit.
1645-ben	228 hordó és 1643 wiader, összesen	---	---	---	---	71273 lit.

1646-ban	217 hordó és 2233 wiader, összesen	---	84119 lit.
1647-ben	366 hordó és 1519 wiader, összesen	---	90276 lit.
1649-ben	1354 hordó	--- --- --- --- ---	204725 lit.
1650-ben	1250 hordó és 3374 wiader, összesen	---	277602 lit.
1651-ben	391 hordó, összesen	--- --- ---	68609 lit.
1653-ban	425 hordó és 702 wiader, összesen	---	80766 lit.
1654-ben	298 hordó	--- --- --- --- ---	45058 lit.
1655-ben	299 hordó és 421 wiader, összesen	---	54891 lit.
1657-ben	190 hordó és 666 wiader, összesen	---	41046 lit.
1658-ban	36 hordó	--- --- --- --- ---	5443 lit.
1659-ben	54 hordó és 2676 wiader, összesen	---	69713 lit.
1661-ben	127 hordó és 1110 wiader, összesen	---	44732 lit.
1662-ben	1054 hordó és 537 wiader, összesen	---	171716 lit.
1663-ban	600 hordó, összesen	--- --- ---	90720 lit.
1664-ben	347 hordó, összesen	--- --- ---	52466 lit.
1665-ben	556 hordó és 178 wiader, összesen	---	88161 lit.
1666-ban	3559 hordó és 3231 wiader, összesen	---	612433 lit.
1667-ben	440 hordó és 185 wiader, összesen	---	70783 lit.
1668-ban	2692 hordó és 1438 wiader, összesen	---	440104 lit.
1669-ben	206 hordó és 326 wiader, összesen	---	38645 lit.
1670-ben	371 hordó és 2095 wiader, összesen	---	104280 lit.
1671-ben	372 hordó, összesen	--- --- --- ---	56247 lit.
1672-ben	1181 hordó és 49 wiader, összesen	---	179409 lit.
1673-ban	213 hordó és 1052 wiader, összesen	---	55801 lit.
1674-ben	250 hordó és 40 wiader, összesen	--- ---	38720 lit.
1675-ben	37 hordó és 270 wiader, összesen	--- ---	11804 lit.
1676-ban	453 hordó és 872 wiader, összesen	---	88549 ^o lit.
1677-ben	132 hordó és 719 wiader, összesen	---	36469 lit.
1679-ben	154 hordó és 2293 wiader, összesen	---	75839 lit.
1681-ben	202 hordó és 977 wiader, összesen	---	52771 lit.
1682-ben	39 hordó és 92 wiader, összesen	--- ---	7966 lit.
1683-ban	170 hordó és 606 wiader, összesen	---	39438 lit.
1684-ben	329 hordó és 1201 wiader, összesen	---	76973 lit.
1685-ben	102 hordó és 339 wiader, összesen	---	23087 lit.
1686-ban	455 hordó és 1430 wiader, összesen	---	101240 lit.
1688-ban	53 hordó és 205 wiader, összesen	--- ---	12665 lit.
1690-ben	220 hordó, összesen	--- --- ---	33220 lit.
1692-ben	88 hordó, összesen	--- --- ---	13288 lit.
1696-ban	238 hordó, összesen	--- --- ---	35938 lit.
1697-ben	100 hordó, összesen	--- --- ---	15100 lit.

1699-ben	100 hordó, összesen	---	---	---	---	15100 lit.
1701-ben	75 hordó és 140 wiader, összesen	---	---	---	---	14545 lit.
1702-ben	141 hordó és 96 wiader, összesen	---	---	---	---	22499 lit.
1703-ban	170 hordó, összesen	---	---	---	---	25670 lit.
1704-ben	25 hordó és 86 wiader, összesen	---	---	---	---	5653 lit.
1705-ben	22 hordó és 66 wiader, összesen	---	---	---	---	4840 lit.
1706-ban	36 hordó és 144 wiader, összesen	---	---	---	---	8748 lit.
1711-ben	7304 urna (akó) ¹³	---	---	---	---	365200 lit.
1712-ben	7765 urna	---	---	---	---	385250 lit.
1713-ban	9830 urna	---	---	---	---	491500 lit.
1714-ben	6781 akó	---	---	---	---	339050 lit.
1715-ben	8525 urna	---	---	---	---	426250 lit.
1716-ban	8854 urna	---	---	---	---	442700 lit.
1717-ben	8803 urna	---	---	---	---	440150 lit.
1718-ban	10724 urna	---	---	---	---	537200 lit.
1719-ben	13367 urna	---	---	---	---	668350 lit.
1720-ban	14480 urna	---	---	---	---	724000 lit.
1721-ben	15241 urna	---	---	---	---	762050 lit.
1722-ben	11973 urna	---	---	---	---	598650 lit.
1723-ban	17096 urna	---	---	---	---	854800 lit.
1724-ben	12852 urna	---	---	---	---	641600 lit.
1725-ben	18068 urna	---	---	---	---	903400 lit.
1726-ban	18830 urna	---	---	---	---	969000 lit.
1727-ben	22243 urna	---	---	---	---	1112150 lit.
1728-ban	23293 urna	---	---	---	---	1164650 lit.
1729-ben	15754 urna	---	---	---	---	787700 lit.
1730-ban	15739 urna	---	---	---	---	786950 lit.
1731-ben	13007 urna	---	---	---	---	650350 lit.
1732-ben	17644 urna	---	---	---	---	882200 lit.
1733-ban	24880 urna	---	---	---	---	1244000 lit.
1734-ben	11595 urna	---	---	---	---	579750 lit.
1735-ben	21077 urna	---	---	---	---	1053850 lit.
1736-ban	10930 urna	---	---	---	---	546500 lit.
1737-ben	7336 urna	---	---	---	---	356800 lit.
1738-ban	8776 urna	---	---	---	---	438800 lit.
1739-ben	7180 urna	---	---	---	---	359000 lit.
1740-ben	361 urna	---	---	---	---	18050 lit.
1741-ben	669 urna	---	---	---	---	33450 lit.
1742-ben	843 urna	---	---	---	---	42150 lit.
1743-ban	5653 urna	---	---	---	---	272650 lit.

1746-ban	266	hordó	---	---	---	---	---	---	40166	lit.
1747-ben	396	hordó	---	---	---	---	---	---	57796	lit.
1748-ban	1507	hordó	---	---	---	---	---	---	225557	lit.
1749-ben	1104	hordó	---	---	---	---	---	---	166704	lit.
1751-ben	327	hordó	---	---	---	---	---	---	49377	lit.
1752-ben	3974	hordó	---	---	---	---	---	---	600074	lit.
1753-ban	5419	hordó	---	---	---	---	---	---	818269	lit.
1754-ben	8523	hordó	---	---	---	---	---	---	1286973	lit.
1755-ben	5774	hordó	---	---	---	---	---	---	871874	lit.
1756-ban	6568	hordó	---	---	---	---	---	---	1191768	lit.
1757-ben	1424	hordó	---	---	---	---	---	---	115024	lit.
1758-ban	1989	hordó	---	---	---	---	---	---	300339	lit.
1759-ben	2853	hordó	---	---	---	---	---	---	430805	lit.
1761-ben	1620	hordó	---	---	---	---	---	---	244620	lit.
1762-ben	2656	hordó	---	---	---	---	---	---	401056	lit.
1763-ban	2784	hordó	---	---	---	---	---	---	420384	lit.
1764-ben	2604	hordó	---	---	---	---	---	---	393204	lit.
1765-ben	2203	hordó	---	---	---	---	---	---	332653	lit.
1768-ban	236	hordó	---	---	---	---	---	---	35636	lit.

A kiviteli statisztika hullámzásából látható, mennyire befolyásolták a kereskedelmi kapcsolatok kialakulását a háborús viszonyok, a termés kedvező vagy kedvezőtlen volta. Az is tapasztalható, hogy a borkivitel mennyiségi állapotára nem volt kedvezőtlen a magyar elem kikapcsolódása, csupán a változott társadalomtörténeti hátrányokat idézte elő. De a XVIII. század végén egyszerre esik le a mennyiség s ettől az időtől a magyar nemzetgazdaság történetében a borkivitel nem játszik szerepet. Az egykorú Szirmay nézete szerint Lengyelország felosztása hatott a legerősebben közre abban, hogy a magyar borkivitel lendületét veszítette s helyét a német borok pótolták.¹⁴ Az ízlés elfordult az erős boroktól és azokhoz igazodott, amelyeket *vízzel keverve* lehetett fogyasztani, mint ugyancsak az egykorú Fucker megállapította.¹⁵ A magyar bor visszahanyatlásának okai között természetesen nem szabad a vámrendszer igazságtalanságait sem figyelmen kívül hagynunk, de a legfontosabb mégis az volt, hogy Lengyelország elvesztette kereskedőit, s akik közülük megmaradtak, meggyengült anyagi felkészültségükkel legföljebb kisebb ügyletek lebonyolítására vállalkozhattak.¹⁶ A kereskedelem csökkent

mértékére jellemző, hogy 1816—1818. években az osztrák örökös tartományokba 554.979 akó bort szállítottunk, az összes többi európai országokba pedig mindössze 128.420 akót.¹⁷ Így vésztette el Észak-Magyarország azt a jelentőségét, amely a természet adottságainál fogva arra tette alkalmassá, hogy Európa legfőbb bortermelő helye legyen.¹⁸

Irodalmi tájékoztató

Az alábbiakban csak azokat a munkákat soroljuk fel, melyeket gyakrabban történt idézésük miatt rövidítenünk kellett a jegyzetekben. Természetes, hogy maguk az egyes jegyzetek nagyobb bibliográfiai tájékoztatót nyújtanak a tárgyalt kérdésekre.

- A. D. N. S. = Acta Dep. N. S. N^o: X A^o: Z. Az Archivum Akt Dawnych miasta Krakowa lerakatai között lévő Nowy Sacz-i városi levéltárra vonatkozó levéltári anyag. Ez a régi ujszandeci levéltár a központosítás idején Krakóba került és más határmenti városok levéltáraival együttesen ott őriztetik.
- A. G. Z. + kötet (tomus), az akta száma és azon belül a tárgy = Acta Grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitey Polskiej w skutek fundacyi śp. A. hr. Stadnickiego, Lwów 1868—1931. I—XXIV. köt. A lengyel tudományos társaság, azelőtt a galíciai tudományos szakosztály által a Stadnicki-alapítványból kiadott, kötetenkint átlagosan 500 oldalas oklevélgyűjtemény, tárgy szerint csoportosítva, a lengyel vajdaság területén elhelyezett levéltárak anyagát felfoglalva. A feldolgozott idő a XIV—XVIII. század. Tárgy szerint korlátlan s így a gazdaságtörténet kutatója éppúgy adatokat talál benne, mint az országgyűlésekre küldött követek részére adott megbízások iránt érdeklődő politikai történetíró; de értékes adatokra talál az is, aki a társadalomtörténet fejlődésmozzanatait vizsgálja, vagy a közigazgatás helyi működését igyekszik feltárni. Legjobban a magyar Corpus Statutorum-mal hasonlíthatnánk össze.
- A. Y. N°. 2. Ezek az adatok a varsói Archivum Skarbowe: Attesta i Juramenta című gyűjteményének olyan természetű forráscsoportját alkotják, amelyek az egyes vámkamarák előtt a vámmentesség elnyerése céljából letett eskü szövegét és a faktorok részére adott megbízóleveleket tartalmazzák. Az egykorú közigazgatásban a postskarbi levéltárban találtak megőrzésre. Értékes forrásanyagot képviselnek.
- A. Sk. Dz. XVIII. Ks: X. = Archiwum Skarbowe (Pénzügyi levéltár, Varsó) XVIII. gyűjteménye. Ide tartoznak a különféle vámkamarák jelentései a behozatalról és kivitelről. A Ks (Könyv) az egyes vámkamarák szerint rendezett anyagot gyűjti össze, természetesen nem könyvalakban.

- A. Sk. = Archiwum Skarbowe Sprawozdanie komór celnych (Pénzügyi levéltár, Varsó: Vámkamarák jelentései). Ebben elsősorban a fent ismertetett Dz. sorozat bír jelentőséggel és azok között is különösen a Dz. XIII., XIV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XXXVIII., XL., LIII., amelyekben nemcsak a magyar borkereskedelemre, hanem az egyes magyar városok, mint Kézsmárk stb., más irányú kivitelére és behozatalára is, így szarvasmarha-, bárány-, lókereskedelemre vannak adatok. A Dz. XIX. a határátlépési engedélyeket őrzi, főként Duklára, Grybówra s ezekből a kereskedelempolitikára bányászhattunk ki adatokat.
- Acta Borussica III.* = Naude, W.—Skalweit, A.: Die Getreidenhandelspolitik und Kriegsmagazinenverwaltung Preussens 1740—1756, Berlin, 1910. Ugyanennek IV. kötete 1931-ből.
- Acta Tomiciana I—XIII.* Epistolae, legationes... res gestae... Sigismundi... primi regis Poloniae... Per St. Górski... colectae, 1852—1915. *Acta Tomiciana* néven ismeretes az I. Zsigmondra vonatkozó, az általa és hozzá, vagy az udvarához tartozó személyeknek egymáshoz és külföldiekhez írt leveleiről Tomicki kancellár Górski nevű titkára részéről összegyűjtött iratok sorozata. Eredetileg 27 kötetből áll, de csak 15 került eddig kiadásra. Ez a kiadvány magyar történeti szempontból felbecsülhetetlen érték, különösen a belpolitikai kérdések és a török politika magatartásának jellemzése tekintetében.
- Akta ek. i solne*, Dz. X N^o: 1—46. F^o Y., Warszawa (...i főlevéltár gazdasági- és sóügyre vonatkozó gyűjteménye. Legnagyobb részben a sóügyre vonatkozó feljegyzéseket tartalmazza, kivételesen azonban a királyi udvar más természetű gazdasági ügyeinek tárgyalására is használható. A magyar só-, vas- és rézkivitel szempontjából értékesíthető. Borkereskedelmi adat csak a fogyasztás mértékének feltüntetésére van benne.
- Adler, Karl dr.: Zur Entwicklungslehre und Dogmatik des Gesellschaftsrechts, 1895. Berlin. A történeti része különösen érdekes, amelyben a római jog alapjain kifejlődött társulati jogot tárgyalja.
- Alborgetti: Abhandlung. A. Franz: Abhandlung von dem besonderen Schutze des Staates gegen den Handelsstand und der vorzüglichsten Mitteln diesen zu unterstützen, 1790, Pest. Az általános kereskedelmi élet köréből vett példával világítja meg az állam feladatait a kereskedelmi osztály felemelésére, a kereskedelem előmozdítására. Gyakrabban Sonnenfels munkáit idézi.
- Alnpek = Stanislaw Rachwal: Jan Alnpek i jego „Opis miasta Lwowa“ z poczatku XVII. wieku, 1930, Lwów. (Rachwal: Alnpek János és a XVII. század elejéről származó „Lemberg leírása“ című műve.) Kiadó rövid bevezetés után közli Alnpek munkáját, majd ennek lengyel fordítását. Alnpek politikus, tanult ember, de családjának más tagjai kereskedők, orvosok és gyakorlati emberek. Művét 1605—1607 között írta és bár a város 40 tagból álló tanácsában ő a kereskedők és iparosok vezetője, mégis elsősorban a vallási szem-

pontok érdeklik. De még emellett is sok haszonnal olvashatjuk leírását, különösen a kereskedő rétegekre és a kereskedelmi szokásokra.

Amé: *Tarifs* = Amé. Etudes sur les tarifs de douane et sur les traitées de commerce, 1876. Paris I—II. kötet. A protekcionizmus és merkantilizmus jellemzésére nagyon jó munka; előbbinek gyökereit már a XVI. században megtalálja. Szempontjai kizárólag kereskedelemtörténetiek, ezért adatait átszűrve és jól értékesítve használja fel.

Arlamowski: *Szlachta* = A. Kazimierz: Zapatrywania i dażenia gospodarcze szlachty czerwono ruskiej w XVII. wieku. 1927, Lwów. (A vörös-orosz nemesség gazdasági törekvései és szemlélete a XVII. században.) Szerző a sanoki, przemysli és lembergi vajdaságok XVII. századi társadalmi viszonyait tárja föl, külön fejezetekben foglalkozva a jobbgágy, majd kereskedelmi, pénz és gazdaságelméleti kérdésekkel. A második részben az adóállapot jellemzését nyújtja. Ítélete mindenütt biztos és találó, logikája élesen elemző és gazdagon értékesített adatait ezek még közelebb hozzák az olvasóhoz.

Arens = A, Franz: Aus dem Bereich des slavisch-deutschen Problems, 1925.

Babiński, Leon: Upadek waluty w Polsce w polowie XVII. wieku, 1919, Warszawa. (A lengyel pénzromlás a XVII. sz. közepén.) Jó ismeretetés.

Badania z dziejów społecznych i gospodarchych, 1925-ből jelentek meg évenként körülbelül 40 ív terjedelemben. Sok tanulmányát értékesítettük. Ez a folyóirat egyébként a lengyel gazdaság- és társadalomtörténet fejlődését is szimbolizálja.

Balaban: *Żidzi* = B., Majer: Historia żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304—1868. Tom. I. 1304—1655. Kraków, 1931. (A zsidók története Krakkóban és Kazsimjczsen.) Objektív összefoglalása a zsidók történetének, gazdasági szerepüknek, jogi szervezetüknek. Sajnálatos, hogy a zsidók kereskedelmi kapcsolatainak részletes kifejtésére nem fektet súlyt, megelégszik azzal, hogy a nagy neveket és azoknak pénzügyleteit kifejtse. Zsidó forrásokat is használt. Kazsimjezs, Krakkó zsidónegyede.

CJP + megfelelő kötet = O. Balzer: Corpus juris polonici, Sectio I. Vol. X., 1910, Kraków. A legkülönbözőbb természetű kiváltságokat gyűjti össze 1523—1534 közötti időből. Leghasználhatóbb a magyar borkereskedelemre a IV. kötet.

Bakács István János: A regéc-sárospataki uradalom levéltára, Levéltári Közlemények 1935. évf. Szerző fejtette ki első ízben a regéc-sárospataki levéltárnak a magyar borkivitel szempontjából fontos jelentőségét, amikor rámutatott a leveleknek kiváló forrásértékére, melyek a lengyel piacért folytatott küzdelmeket tárják a kutatók elé. Szerző célja a levéltár anyagának ismertetése lévén, magának a küzdelemnek ábrázolására nem tért ki.

- Baranowski:** Gostomski = B., Ingacy: Gospodarstwo Anzelma Gostomskiego. (G. A. gazdasági rendszere.) 1914, Warszawa, Wieś i Folwark. G. A.-nak mezőgazdasági elveit és kereskedelmi tanácsait tárgyalja, a XVI. századig fejlődő európai gazdasági irodalomnak együttes bemutatásával. Különösen a gabonakereskedelem fejlődésére, a kivitel fokozására vonatkozó felvilágosításai érdekesek. Maga G. nagybirtokos vajda volt, aki példásan megvalósította a gyakorlatban elveit. Munkája első ízben 1588-ban jelent meg.
- Bártfa** = Bártfa szabad királyi város levéltára 1319—1526. Összeállította dr. Iványi Béla. A regeszták elhanyagolják a gazdasági vonatkozásokat s ha hasznosítani akarjuk, az eredetieket kell megnézni. Fontos vámtartozásoknál pl. csak magát a tényt említik, az összeget nem tüntetik fel. „A harmincadon való tartozások jegyzéké”-be röviden bele lehetett volna foglalni az árufajok után fennálló adósságoknak végösszegét, mert ilyen módon a kiadványt a gazdaságtörténelem is inkább hasznosíthatta volna. A közjogi vonatkozású iratok kivonatolása jó, pontosnak látszik s a helyenkint szószerint közölt szöveg igen jó felvilágosításokat nyújt.
- Baruch, Max.:** Ród Fukierów (a Fugger-család). A Lengyelország és Magyarország történelmében egyformán nagy jelentőségű Fugger-család szerepének jó rajza s a borkereskedelem fejlődése tekintetében használható munka; a család kapcsolatait, kereskedelmi vállalkozásait teljes részletességgel ismerteti. Megjelent 1922, Varsó.
- Baruch, Max.:** Stosunki Fuggerów z Polska, 1916. Warszawa. (A F. kapcsolatai Lengyelországgal.)
- Bél:** *Notitia* = *Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica* I—V. Elaboravit Mathias Bel, 1735. (az V. kötet 1892.) A XVIII. századi magyar történelemnek mind közigazgatási, mind gazdasági és társadalmi vonatkozásban nélkülözhetetlen forrása.
- Bel, Mathias:** *Adparatus ad Historiam Hungariae sive collectio miscellanea*, 1735. Pozsony. Az idézetnél mindenkor feltüntetjük annak a szerzőnek nevét, akinek munkáját Bél kiadta.
- Berzeviczy:** *De commercio* = B. Gregorius: *De commercio et industria Hungariae, 1797. Leutschoviae*. Nem annyira a kereskedelmi életre vonatkozó lapjait használhatjuk föl, mert hiszen egykorú statisztikák erről tökéletesebb képet nyújtanak, hanem inkább az egyes nemzetek gazdagságának okait fejtegető sorait, amelyek a kereskedelemnek lelki rügőit, az emberi természetben rejlő gazdasági értékeket tárják fel, majd a luxusnak jelentőségét kifejtő szavait. Szerző Smith-től nagyon sokat tanult, de példáinak önállósága, emberismerete több tekintetben nagyobb értéket kölcsönöznek munkájának, mint amilyent a Smith-féle Nemzetek gazdasága képvisel.
- Bobrzyński:** *Propinacja* = B. Michael dr.: *Prawo propinacji w dawnej Polsce*, 1888. Kraków. (Az italmérés joga a régi Lengyelországban.) Az italmérési jog történetét a felosztás koráig fejtegeti, külön foglalkozva a városokban és külön a falvakban gyakorolt joggal. Világos képekben mutatja be az egyes városokban fizetett különféle

italadók történetét, valamint a városok és falvak versengését a sörgyártás terén.

Boissonade: Colbert = B., P.: Colbert; Le Triomphe de l'Étatisme. La Fondation de la suprématie industrielle de la France; la dictature du Travail. (1661—1683.) Paris, 1932. Az idézett kor gazdálkodásának, ipar, kereskedelem, munkásság, és szellemi életének nagyon jó összefoglalása. Szerzőnek megvan az érzéke ahhoz, hogy az egyes életjelenségeket szintetikus egységben tárgyalja s így valóban életről beszéljen.

Boissonade: Poitou = B. P.: Essai sur l'organisation du travail en Poitou depuis le XI. siècle jusqu'à la révolution. 1900, Paris. Ipar, kereskedelem, társadalmi szervezet, vallásos és szellemi élet (a könyv-ipparral és nyomdászattal kapcsolatban), állami szervezet: mind tárgyalásra kerülnek e könyvben. Szerző izolálja területét, de ez az induktív módszere világos eredményekre vezet: adatai szinte kimeríthetetlen gazdagságúak, megjegyzései jellemzőek az egész azonoskori európai gazdasági életre. Nagy érdeme, hogy az egyén szerepét a fejlődés irányításában jól vázolja.

Buczek: Nauka Polska XII. = B. Karol: Archiva polskie (A lengyel levéltárak), Nauka Polska XII. 1930. évfolyam. A Nauka Polska VII. kötetében még 1927-ben megjelent ugyanilyen című tanulmányának kiegészítése. Az első kötet általában képet ad a lengyel levéltárakról, emez pedig részletesen ismerteti a levéltárakban őrzött anyagok fajait. Áttekintésnek nagyon jó. Hibája, hogy a magánlevéltárakra nem fordít figyelmet, valamint az, hogy a legújabbkori gazdaságtörténelmi anyag feldolgozatlan maradt. Az egyes városi levéltárak letétjét képező forrásanyag megjelölése tekintetében előforduló kisebb tévedései könnyen helyesbíthetők s a magam tárgykörében a megfelelő jegyzetben végre is hajtottam.

Bujak: Geografia = B. Francisek: Studja geograficzno-historyczne, 1925. (Történet-földrajzi tanulmányok.) Elsősorban Krakó és Varsó történetföldrajzi jelentőségéről nyújt felvilágosítást a XV—XVII. század történelmének keretében.

Bujak: Materjaly = B. Fr.-do historyi miasta Biecza 1361—1632, Kraków, 1914. Biecz város történetére vonatkozó oklevélanyag kiadása, részben kivonatokban, részben teljes szöveggel.

Bujak: Rozwój = Rozwój gospodarczy Galicji 1772—1914. Lwów, 1924. A Mária Terézia és II. József által végrehajtott gazdaságpolitikának, a kamerализmusnak Galiciára gyakorolt következményeit, a nemzeti ipar kifejlődésének gátló tényezőit, a kereskedelmi statisztikának Ausztriára kedvező alakulását, az adórendszer fejlődését mutatja be. (A tanulmány megjelent a Studja historyczne i społeczne című kiadványban.)

Bujak: Zasady = B. Fr. Zasady polityki gospodarczej Polski w wieku XVI. i ich geneza. (A XVI. századi lengyel gazdaságpolitika kialakulása és alapjai.) 1932., Kraków. Kultura Staropolska. A társadalmi rétegeknek a sejmten tapasztalt befolyásával és a termelésben való

részvételével hozza összefüggésbe a század gazdaságpolitikai irányait. Eredményei legfőképpen azért nem helytállóak, mert a XV. és XVI. századot elválaszthatatlanul összeköti s nem veszi észre éppen a kereskedelem illetve vámpolitikában jelentkező új irányelveket.

Bystroń = B. Jan, St.: Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XV—XVIII. Warszawa, 1932. (Az erkölcsi szokások története a régi Lengyelországban.) Tulajdonképpen nem a szokásokat, hanem a tárgyalt kor egész életét bemutatja 470 oldalon. A lengyel földön lakó népeket, a külfölddel való kapcsolatokat, majd az egyes társadalmi rétegeket, a nemességet, a polgárságot, a parasztot jellemzi élénk színekkel, mindenütt idézve az egykorúak találó írásait. Vázolja a vallásos és tudományos élet jelenségeit.

C. St. = Monumenta Hungarica Juridico-Historica. Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. Kereskedelem-történeti szempontból is pótolhatatlan.

Cam. Scep. Minutae = Országos Levéltár, Camera Scepusiensis, Minutae + év. A minuták jelzete sokszor kétséget hagy, mert az iratok nem a számozás sorrendjében vannak összerakva, hanem előiratok és utóiratok tartalmi összefüggése szerint. Sok csomóban egyáltalán nincs jelzet és az egyes ügyszerűsöket sorrendje sem időrendi, úgyannyira, hogy az elenchusok teljesen használhatatlanok, mert az azok alapján kutatott iratokat sokkal nehezebb megtalálni, mintha az egész csomót átkutatjuk. Egyébként kereskedelem-történeti szempontból ez a legértékesebb iratcsoportja az Országos Levéltár anyagának, mert a Kamara működési területén fogták egybe az észak felé irányuló kereskedelmi kapcsolatok szálait.

Castr. Sand. = Arch. Ziemskie Cracowskie, Castrensia.

Castr. Biecz. = Sandecensia, illetve Biecensia.

Cellarius: C. Andreas: Regni Poloniae novissima descriptio, 1659. Amsterdam. Lengyelországnak közigazgatási kerületenként való részletes leírása, sok egykorú metszettel tarkítva. Mindenütt hivatkozik a kútfőkre, amikor a helység történetét vázolja. A kereskedelem maga nem talál sok méltatásra, de a vidék életének jellemzésébe természetesen kereskedelmi vonatkozások is bekerültek.

Chaptal: Borokról = Ch. J. A. A boroknak termesztéséről... értekezés. Fordította N. Fábíán József, 1805. Veszprém. Maga a könyv Magyarország területéről nem említ példákat, inkább azért hasznos, mert magyar fordításban valószínűleg elterjedvén, talán több gazda kezén megfordult s így utasításai hasznosíthatók voltak. A kiadvány második részében Fábíán Gombás János értekezését nyomatja ki a nagysomló bortermeléséről.

Charewiczowa: Lwów = Ch. Lucja: Lwów na przelomie XVII. i XVIII. wieku. (L. a — sz. fordulóján.) A városnak a tárgyalt időben bekövetkezett hanyatlásával kapcsolatban rávilágít az örmény és zsidó kereskedők szerepére; azonkívül találó idézeteket közöl a polgárok gondolkodásmódjáról, majd ezzel kapcsolatban az általános szellemi életről szól.

Charewiczowa: Organizacja = Ch. L.: Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej, 1929. Lwów. (Hivatásszervezetek Lengyelországban a felosztás előtt.) Szerző a leMBERGI céhéleletet vázolja elénk, a céhek belső és külső történetét, a város kormányzásában való részvételüket. részletesen szólva az egyes céhek működéséről. Könyve megmutatja, hogy mai módszerrel feldolgozott könyvben milyen messzeágazó szálakat lehet összefűzni még egy olyan elkülönített tárgykörnél is, mint amilyen a céhek szervezete volt. A céhek konzervativizmusa európai jelenség, nem kellett volna kizárólag helyinek felfognia és ilyenként értékelnie. A munkát jó francianyelvű kivonat egészíti ki.

Charewiczowa: Handel = Ch. L.: Handel średniowiecznego Lwowa, 1925. Lwów. A kereskedelem történetét a XVI. század elejéig mondja el. Foglalkozik a kereskedelmi testületek szerepével a városon belül, a kereskedők társadalmi helyzetével, a középkori vámrendszerrel, az idegen kereskedőkkel, majd Lemberg külkereskedelmi kapcsolataival.

Charewiczowa: Żydzi = Ograniczenia gospodarze nacyj schizmatycznych i żydów we Lwowie XV—XVI. wieku. 1925, Kwartalnik Hist. XXXIX. évf. 193—227. lapok. (A szakadár népeknek és zsidóknak gazdasági korlátozása Lembergben a XV—XVI. században.) A rutének, örmények és zsidók ellen irányuló városi határozatoknak, valamint az utóbbiakat védő királyi rendeleteknek, a XV—XVI. századi kereskedelmi elveknek, a kor vallásos viszonyainak tárgyalása. A jelzett népekkel szemben jelentkező gyűlöletet és megvetést vallási okokra vezeti vissza.

Chmiel: Cywilizacja = Ch. Adam: Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce, Tom. I. Kraków 1911. (A lengyel művészet és civilizáció történetének forrásai.) Zsigmond Ágost király 1547—1567. évek között szerkesztett számadáskönyvét adja ki.

Chmiel: Ceny = Ch. Adam: Ustawy cen dla miasta starej Warszawy od roku 1606 do roku 1627. Kraków, 1894. (A régi Varsó árhatározatai 1606—1627. évek között.) Minden áru tarifáját közli.

Ciesielski: Ad equites = C. Andreas: Ad epuites legatos ad conventionem Varsoviensem publice designatos, ... de Regni defensione et justitiae administratione, 1572., Typis Mathiae Wirzbietae. (Az Osolinski-intézet példányából, ritkaság.) Egyik legjobb had- és gazdaságtörténeti forrás a XVI. század viszonyainak megismeréséhez. Két fejezetben: „De moneta corrupta“ és „De civitatibus et eorum commodis“ szól a kereskedelmi kapcsolatokról. A lengyel gazdaságtörténelem ezideig nagyon kis mértékben használta.

Connor = C. Bernard dr.: Beschreibung des Königreichs Polen und Gross Hertzogthums Lithauen. Durch ——— Medicum in London (vormahls Leib-Medicum Königs Johannis III. in Polen. Aus dem englischen übersetzt.) Leipzig, bei Thomas Fritsch, 1700. Részletesen írja le 822 lapon keresztül a lengyel történelmet, Lengyelország földjét, Litvániát, a szenátust, országgyűléseket, a király-

választást, a nemességet és parasztságot, a hadügyet, a német lovagrendet. Aránylag rövid fejezetet szentel a lengyel kereskedelmi élet leírásának is. Forrásokra hivatkozva, de saját tapasztalatai alapján is ír.

Cromer: Polonia = Czermak Wiktor dr.: Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis... et Republica Regni Polonici libri duo, 1578. Kraków, 1911. (Az eredeti kiadásnak második nyomása után.) Jó kiadás, széljegyzetekkel és utalásokkal. Kromer a XVI. századi Lengyelország egyik legjobb ismerője, aki megírta a lengyel történelmet is. Ez a könyve, megfelelő forráskritikával, nagyon értékes tükre Lengyelország XVI. századi állapotának, különösen közigazgatástörténeti szempontból.

Csaplovics: Ungarn = von Cs. Johann: Gemälde von Ungarn, 1829. Pest. I—II. Nagyon vonzó leírás, telve szellemes összehasonlításokkal, megbízható földrajzi jellemzéseinél romantikus színekkel. Hibája, hogy a belföldi szlávok szeretete vezérli s ez különösen befolyásolja a „wenig lernbegierig“-nek jellemzett magyarság tulajdonságainak leírásánál.

Csapody = Cs. Csaba: Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. 1933. Budapest. A dunántúli nagybirtokosok gondolkodásmódjának és kereskedelem szemléletének negatívumokban jelentkező teljes vázlata.

Csapody: Zolltarif = Cs. Cs.: Die Entstehung des ungarischen Zolltarifes von 1784. (Különlenyomat a bécsi gr. Klebelsberg Kuno Történetkutató Intézet Évkönyvének VI. évf.-ből.)

Dabkowski: Sanocka = D. Przemyslaw: Ziemia Sanocka w XV. stulecie. I—II. Lwów, 1931. (A sanoki föld politikai szervezete.) Családtörténeti adatai felhasználhatók, különösen a Lengyelországba átszármazott magyar családokra vonatkozólag. A helytörténet, igazságszolgáltatás és közigazgatás kérdéseit részletesen boncolgatja, bár helyenkint szemlélete szubjektív. Kiejtése: Dombkowski.

Dabrowski: Kraków = D. Jan: Kraków a Wegry w wiekach średnich, 1911. Kraków (Kr. és Magyarország a középkorban). Krakó kereskedelmi és kultúrtörténeti fejlődését a XVI. századdal bezárólag ismerteti, vázolja az északi magyar városok kereskedelem politikáját, a kereskedelmi utakat, a kereskedelem technikáját. Bár levéltári anyagot saját kutatásainak eredményeként keveset használ, világos rendszerezése azonban ellensúlyozza anyagának hiányosságait. Kissé nagy jelentőséget tulajdonít a királyi rendeleteknek. Kiejtése: Dombrowski.

Deák: Levelek = D. Farkas: Magyar hölgyek levelei. 1515—1709. Budapest, 1879. Nagyon használható kiadvány, elsősorban a gazdálkodás történetére.

Derczeni: Tokaj = D. János: A tokaji bornak természetéről, szűréséről és forrásáról. Magyarra fordította Ö. F. G. (őri Fülepp Gábor) Kassa, év nélkül (1799). Különösen a borkészítés, a borfinomítás módjaira használható. Összehasonlítja a magyar viszonyokat Európa

más országainak termelési és javítási helyzetével és ebből a szempontból az egykorú irodalomtermelés legjobb könyve.

Dercseny: Tokaj = Über Tokays Weinbau, dessen Fexung und Gährung, 1796, Wien. Az előbbi alapjául szolgáló német kiadás.

Demkó: Lőcse = D. Kálmán dr.: Lőcse története, I. kötet, 1897. Lőcse.

Divéky Adorján: Keresk. = D. Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetései Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII. században, 1905. Budapest. Adatai megbízhatóak, de kereskedelempolitikai következtetései nem helytállóak, mint az egyes kérdéseknél látható.

Divéky: Szepesség = D. A. A Lengyelországnak elzálogosított XVI. szepességi város visszacsatolása 1770-ben, Budapest 1929. A kérdésnek, a körülötte felcsapódó világpolitikai hullámvetődéseknek nagyon jó ismertetése. Lengyel nyelven is megjelent.

Die Handschriften des Finanzarchivs zu Warschau zur Geschichte der Ostprovinzen des preussischen Staates, 1917. Warschau. A varsói levéltárak anyagáról, elsősorban a pénzügyi levéltárról nyújt felvilágosítást.

Dobrowolski: Podhale = D. Kazimierz: Włościańskie rozporządzenie ostatniej woli na Podhalu w wieku XVII—XVIII. Kraków, 1933. (A parasztság végrendelkezési joga Podhalén.) Tisztázza a parasztságnak a földesúrhoz és államhoz való viszonyát. Minthogy ez a vidék Árva megyén keresztül Magyarországgal is kapcsolatot tartott fenn, munkája nemcsak kereskedelemtörténeti szempontból értékesíthető, hanem általános társadalomtörténeti összehasonlításokra is alapot nyújthat.

Dokumenta N° 6. = D. tyczące sie towarów... mieszczen Sieniawskich 1678. (A sieniawski polgárok vámmentes szállítására és kereskedelmére vonatkozó okmányok.) Arch. Skarb. Warszawa.

Domanovszky Sándor: Mázsaszekér (Fejérpataky-Emlékkönyv, 1917.) A szállítóeszközök teljes feldolgozása.

Domanovszky: Szepesség = D. Sándor: A szepesi városok árumegállító joga. Lőcse és Kézsmárk küzdelme az árumegállításért 1358—1570. Budapest, 1922. A felvidéki kereskedelemre nélkülözhetetlen; teljes feldolgozása az észak felé irányuló kivitel útvonalainak is. Az árumegállítás gazdasági jelentőségének talán legjobb feldolgozása az egész európai irodalomban.

Dombi: Tokaj = D. Sámuel: Dissertatio inauguralis... de vino Tokajensi, 1758. Trajecti ad Rhenum. Leírja a hegyvidék topográfiáját, a borfajok helyi megoszlását, az emberi szervezetre gyakorolt hatásukat.

Dwie taksy = Rolny, Wilhelm dr.: Dwie taksy towarów cudzoziemskich z roku 1633. Akad. Um. 1897. (Idegen árujegyzék 1633-ból.) Csak a krakkói vajdaság területén érvényes árakra vonatkozik.

Dvihally = D. Anna Mária: A budai szőlőművelés története, 1932. Bp.

Eckhart, Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában, Budapest, 1922.

- Ehret: Weinhandel** = Ehret, L.: Weinbau, Weinhandel und Weinverbrauch in Gebweiler. 1932. Heidelberg. E Rajna menti község borászatának története az egész német gazdasági viszonyokra jellemzően van megírva. A feldolgozás ragaszkodik a tárgyhoz, összefüggéseket nem tár fel, de feladatát hűséggel megoldja. Tökéletes helyi monográfia.
- Elsass, Moritz, J.:** Zur Methode der Preisgeschichte, 1933. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.) Módszertani tanulmány, főként a lengyel állapotok jellemzésénél analógiaként felhasználható.
- Ember: Helytartótanács** = E. Győző: A magyar királyi h. gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. 1933., Bp. A kor kereskedelmi, ipari és társadalompolitikai törekvéseinek nagyon jó összefoglalása.
- Fagniez: Henri IV.** = F. Gustave: L'économie sociale de la France sous H. IV. Paris, 1897. Logikus csoportosítása és bölcséleti megjegyzései alapján a gazdaságtörténelem módszertani kézikönyvének nevezhetnénk. Külön-külön foglalkozik a mezőgazdasággal, iparral és kereskedelemmel, majd mindezek alapján vonja le végső következtetéseit az államgazdaságra, az állami bevételek és kiadások irányításának elveire. Közben a gazdálkodást irányító személyiségek jellemrajzát is olvashatjuk a munkában.
- Fagniez: Dokuments** = F. G. — relatifs à l'histoire de l'industrie et du commerce, 1899—1900. Paris. A XV. századdal bezárólag ismerteti a kereskedelem iratanyagát, majd közli magukat az iratokat. A nagybirtokosok és városok kereskedelmi kapcsolataira nézve használható összehasonlító anyag.
- Farkas: Kassa** = F. Róbert: Kassa árumegállító joga, 1893. Kassa. Ma már csak adatai miatt használható, módszertelen feldolgozás, amely mindenről inkább, mint tárgyról beszél. A kereskedelmet Kassa nézőszögéből világítja meg.
- Fournier: Archiv** = F. August dr.: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jh. 1887., Arch. f. öst. Gesch. Band 69. Adatait elsősorban br. Fürst feljegyzéseiből közli, melyek alapján jó áttekintést kapunk a nyugat felé irányuló kereskedelmi kapcsolatokról, tervezetésekről és részben árukievitelről. Magyarország kereskedelmi szerepét tárgyilagosan vizsgálja, élesen mutatva ki az adórendszer és kereskedelempolitika összefüggéseit. Haugwitz és Procop államtanácsosok magyar- és lengyelországi tanulmányútjait ismerteti. Mindkettő jó korpék.
- Fucker Andreas: Montium vitiferorum utpote Tokajensis...** geographica repraesentatio, 1749. Jó térkép a kereskedelem útjaira.
- Fucker: Tokaj** = F. Fr. Jak. dr.: Beschreibung des Tokayer Gebirges, 1801., Wien. A borkereskedelemnek szentelt rövid fejezeténél sokkal instruktívabbak a bortermelésre vonatkozó lapjai. Alapjában értékes könyv, különösen első száz oldala, amely részletesen vázolja a tokajhegyaljai szokásokat is.

- Fucker* = F., Fr. J.: Versuch einer Beschreibung des Tokayer Ge-
gürges, 1790. Wien. Világosan áttekinthető ismertetés.
- Gaessner* = G. Heinz: Schwedens Volkswirtschaft unter Gustaw Vasa
I. Teil, 1929. Svédország céltudatos kereskedelempolitikáját tár-
gyalja a kezdődő merkantilizmus idején.
- Garczyński: Anatomja* = G. Stefan: Anatomja Rzeczypospolitey Pols-
kiej 1753. Varsoviae. (A lengyel közt. anatómiája.) Barokk modor-
ban, szimbólikus képekben (angyalok kórusa stb.), antik idézetek-
kel és bibliai magyarázatokkal tele külső keretben az egész akkori
lengyel életet elének tárja, természetesen a társadalmi és gazdasági
helyzetnek theogenetikus magyarázatával. A hibákat éles szemmel
látja és német, olasz mintára didaktikai célzatú ideálokat állít a
lengyel nép elé.
- Gargas* = G. Zygmunt dr.: Poglady ekonomiczne w Polsce XVII. wieku,
Lwów, 1903. Német kiadás: Volkswirtschaftliche Ansichten im Po-
len im 17. Jh. 1905, Innsbruck. A lengyel szöveget használtam az
egykorúak szószerinti idézhetősége kedvéért. Jó szövegkiválasztású
munka és nagy előnye, hogy nem áll meg a szakmunkák felfogá-
sának közlésénél, hanem kitér a költészetre is. A szövegek alapján
mondott ítélete azonban értékelő, ahisztorikus szemléletmód ered-
ménye.
- Goldschmidt, L. dr.:* Alte und neue Formen der Handelsgesellschaften,
1892, Berlin. A kereskedelmi társaságok elméleti felépítésének fej-
lődésvázlata, csupán az a nagy hibája, hogy a kapitalizmus korá-
ban kifejeződött fogalmakat átszármaztat a történeti multra,
mint pl. a részvénytársaságét.
- Golebiowski* = G. Lukasz: Domy i dwory, 1830. Warszawa. A XV—
XVIII. századi lengyel udvari élet lefolyását az egykorúakra való
hivatkozás mellett írja le. Apor könyvével lehetne összehasonlítni
felépítése és tárgya alapján. Kiejtése: Golembjowski.
- Górski: Stosunki gospodarcze* = G. Antoni: Zapatrywania i stosunki
gospodarcze w Polsce XVII. wieku. 1923. Varsaviae. (Gazdasági
szemlélet és állapot Lengyelországban a 17. században.) A XVI. és
XVII. század íróinak véleményét közli a lengyel ipar hátramarad-
ottságára és a nemességnak a kereskedelemben való szerepére.
Hiányos összeállítás, de mint áttekintés felhasználható. Helyenkint
zavarják a mai helyzettel való összehasonlításai a múlt szemléle-
tének megértését.
- Górzyński: Prawo składu* = G. Stefan: Ze studjów nad prawem skla-
dowem w Malopolsce w XIV. i XV. wieku. 1933, Warszawa. (Az
árumegállító jog köréből írt tanulmányok.) Összefoglalja a tárgyra
vonatkozó joghatározatokat, az árumegállítási formáit, de nem fog-
lalkozik annak gazdasági kihatásával.
- Grabowski* = G. Ambrozius: Starożytności historyczne polskie, 1840.
Kraków. Tom. I. A második kötetet csak tervezte, de nem adta ki.
Egykorú adatokat közöl a szokásokra, főzési viszonyokra, öltözkö-
désre stb. (Lengyel történeti régiségek.)

- Grabski + alcim** = *Ekonomja społeczna (Társadalmi gazdaságtan)* 1—9 kötet. A tőkének, gazdálkodásnak, piacnak stb. elméleti összefoglalása.
- Grodecki** = G. Roman: *Mincerze. (Rozprawy wydz. hist. fil. Akad. Um. tom. 63. N° 2.)* 1921, Kraków. Kimerítően tárgyalja a pénz történetét, az érmék fejlődésbeli változásait, a pénzügyigazgatást, majd foglalkozik a XIII—XIV. századi pénzverési technikával.
- Guglia** = G. Eugen: *Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Regierung.* I—II. kötet. A kereskedelmi szervezeteket és törekvéseket a II. kötetben szépen vázolja.
- Gumowski: Numizm.** = G. M. dr.: *Podrecznik numizmatyki polskiej.* 1914 Kraków. A pénzfajok változását, értékviszonyait mutatja be, tárgyalja a mértékeket. Jó fényképeket is közöl a pénzekről.
- Gumplowicz: Polacy** = G. Maksymilian dr.: *Polacy na Węgrzech. Studium etnograficzno-statystyczno-historyczne.* 1903 Lwów. (Lengyelek Magyarországon. Tanulmány.) Elfogult munka, Észak-Magyarország településtörténetének megírásánál azonban nélkülözhetetlen, megfelelő helyesbítés mellett. Hangsúlyozza a Szepesség, a tizlándzsások földjének lengyel eredetét. Statisztikai adatai cseh források alapján épültek fel.
- Handel i kupiectwa.** = Kutrzeba Stanislaw—Ptańnik Jan: *Dzieje handlu i kupiectwa Krakowskiego. Rocznik krakowski tom XIV.* 1910. (A krakkói kereskedelem és kereskedőréteg története.) Összefoglalás, amely a kereskedők neveit is közli. A részletkutató csak a felfogásra nézve találhat értékes adatokat, illetve megjegyzéseket.
- Harsin: Doctrines** = H. Paul: *Les doctrines monétaires et financières en France du XV.-e au XVIII. siècle.* 1928 Paris. A kor irodalmát nemcsak pénzügyi, hanem általános gazdaságtörténelmi szempontból is tárgyalja, a gyakorlati politikával kapcsolatban. Nagy előnye gazdag bibliográfiája, az egyes szerzők önállóan való bemutatása, áttekinthetősége és biztos tárgyismerete. Az egykorú szépirodalom-ból is fel tudja használni a vonatkozó gondolatokat.
- Haur: Ekonomika** = H. Jakub, Kazimierz: *Ziemiańska ekonomika generalna... supplementowana.* 1679 Kraków. A leMBERGI Ossolineum ritkasága ez a 230 oldalas munka, mely a XVI. századi gazdálkodás minden ágára jó fényt vet; különösen a mezőgazdaságra és állattenyésztésre vonatkozó feljegyzései értékesek.
- Hauser: Capitalisme** = H. Henri: *Les debuts du capitalisme.* 1927 Paris. Különösen a colbertizmusról és Savaryról írt fejezetei jók.
- Heckscher: Merkantilizmus** = H. Eli F.: *Der —. Svédből németre fordította Gerhard Mackenroth,* 1932 Jena. I—II. kötet. Szerző a merkantilizmus egész problémaanyagát áttekintve, annak új szintézisét fejti ki; kimutatja az egyes országokban jelentkező régiebb gyökereket, rávilágít a rendszer nagy ellentéteire, fejtegeti az akkori államszervezeti viszonyokból származó nagy akadályokat, amelyek meggátolták a merkantilizmus kibontakozását. Boncolja a merkantilizmus társadalmi, pénzügyi és kereskedelmi politikáját. Terüle-

tenkint külön-külön jellemzi magát az életet, hogy ezek alapján a II. kötetben egész Európára nézve érvényes bölcseleti egységet vázoljon elénk. Fejtegetései nyomán még az sem bántó, hogy nem használta fel teljesen a szakirodalmat, pl. Morini—Comby tanulmányát, Surányi—Unger, Boissonnade munkáit; legföljebb azt a módszertani kifogást emelhetnénk ellene, hogy a sajátos keleteurópai formát nem vizsgálta, jóllehet erre nézve is talált volna adatokat a most is közölt irodalomban, elsősorban Gargas fent jelzett könyvében.

Hegyalja = J. Mohl—A. G. Lasz gallner: Das Tokayer Weingebirge und dessen Umgebungen, genannt Hegyalja, in historisch-topographischer und ökonomisch-merkantilischer Hinsicht. 1828. Kaschau. A bortermelés technikájának, a hegyaljai falvak etnográfijának jó kidolgozása, kis mértékben a borkereskedelem történetével is foglalkozik.

Herczegh Mihály dr.: A bortermelés hazai fejlődése. Magyar Gazdaságtört. Szemle, 1894. I. 125—135. lapok. Felületes.

Herzog: Tarcal = H. József dr.: A tarcali királyi uradalmi és kincstári szőlő keletkezése. Levéltári Közl. 1923. I. évf. Bemutatja, hogy a tarcali szőlők a magyar kamara kezelése alatt állottak és milyen volt a hozadékuk.

Historja II. = *Historja polityczna Polski. Cześć II. 1506—1775.* A lengyel Tud. Akad. kiadványa az Encyklopedja Polska V. kötete gyanánt, 1928. Az Acta Borussica mintájára szerkesztett ez a kiadványsorozat a minta kereteinek kibővítésével Lengyelország fejlődéstörténetét dolgozza fel. Jelen kötet szerzői O. Halecki, W. Sobieski, Wl. Konopczyński, J. Krajewski egyet. tanárok. A szerzőket mindenütt megjelöltük az idézett helyeken. A feldolgozások értéke természetesen nagyon különböző, mert míg Halecki és Konopczyński a politikai élet tárgyalásánál sohasem mellőzték el a háttérben zajló gazdaság-társadalmi erők boncolását, addig a többiek megelégedtek a háborúk bemutatásával.

Hoszowski: Ceny = H. St.: Ceny we Lwowie w XVI—XVII. wieku. 1928 Lwów I., a második kötet pedig u. a. 1701—1914. Lwów, 1934. Nemcsak statisztikai alapon és 400 oldalon át közölt táblázatokban mutatja be a lembergi árjegyzékeket, árviszonyokat, hanem bevezetésében a pénz és ár általános kapcsolatait is tárgyalja, így könyve módszertani tekintetben is nagyon tanulságos.

Hoyer: Wolny handel = H. Witold: Zagadnienie wolnego handlu w literaturze i publicystyce polskiej końca XVIII. wieku, Warszawa, 1925. A XVIII. század második felének szabadkereskedelmi irányzatát képviselő, valamint még a merkantilizmus kötöttségéért lelkesedő nemzetgazdászok nézeteit fejtegeti, lehetőséget nyujtva arra, hogy ugyanabban az országban egyidőben élő különböző gazdaságt-theoretikus szemléletről nyerjünk képet. Módszertanilag azonban hiányos, mert egyrészt szűkkörű az a megfigyelés, amely a nyugati

egykorú irodalom képviselőit mutatja be, másrészt a lengyelek között nagyon sok névtelent említ, akiknek munkáit többször idézi, mint más-más szerzők termékeit.

Inglot: Sapieha = I. Stefan: *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588—1607*. 1931 Lwów. (S. L. gazdasági tevékenysége.) A wilnai tartomány egyik legtekintélyesebb kereskedőjének fennmaradt számadáskönyve alapján tárgyalja nevezett kereskedelmi kapcsolatait, kölcsönügyleteit, valamint az azonkori vámkezelés technikáját. A borkereskedelemre kevés adat található, inkább a só- és gabonakereskedésre.

Inglot: Wiad. hist. 1933. = I. St.: *Badania w zakresie dziejów społecznych i gospodarczych w Polsce 1918—1930*. Kwartalnik Hist. Wiadomości Historyczne, Zeszyt 2. Lwów, 1933. A mondott időben termelt lengyel gazdaság- és társadalomtörténeti irodalom eredményeit ismerteti. Módszere, hogy tárgyak szerint csoportosít, nem jó, mert szétszórja az egyének munkásságát, nem emeli ki az egyéniség jelentőségét és ismétlésekbe kényszeríti. Ezzel inkább bibliográfiai kiegészítéssé válik, mint feldolgozássá, bár másrésről megvan az az előnye, hogy minden témára vonatkozólag áttekinthető. Az időkorlátozás miatt veszít teljességéből.

Jaenichius = J.: *Disertatio de vineis Ungariae*. Meletemata Thorunensia III. 215—255. lapok, 1726. A magyar szőlőhegyeknek jó ismertetése, a borról csak általánosságban beszél. Ha a könyv elterjedtségére vonatkozólag támponttal bírnanék, jelentős propagandának foghatnánk fel, de nem valószínű, hogy sokan olvashatták, mert hiszen a lengyel irodalom sem használja gyakran.

Janota: Bardyjów = J. Eug. dr.: *Bardyjów*. Historyczno-topograficzny Opis miasta i okolicy, 1862, Kraków. Bártfa történetének XV. századi fejezetére vonatkozólag sok ismeretlen oklevelet közöl. Kereskedelméleti szempontból feldolgozása nem, legföljebb oklevelei használhatók. Néprajzi vonatkozásai inkább hasznosíthatók. Mintegy 100 olyan oklevelet közöl, amelyet a magyar történetírásnak is fel kellene használnia.

Jármay = J. Edith: *A regéczi uradalom üzeme a XVIII. század első felében*. 1930 Bp. A kereskedelmi szempontok tárgyalását elhanyagolja, vonatkozó adatait nem tudja értékesíteni. Befolyásoltatja magát azzal a felfogással, amely elterjedt a magyar irodalomban, nevezetesen, hogy a magyar nagybirtokosok közömbösek voltak a kereskedelem kérdései iránt.

Jasiński: Finanzgeschichte = J. Lucyan: *Beiträge zur Finanzgeschichte Polens im 18. Jh.* 1909 Posen. Tárgyalja a királyi és állami pénzügyigazgatást, a jövedelemforrásokat és kiadásokat. Szemlélete szerint a pénz története mögött mindig kirajzolódik a lengyel társadalom, a feudális világ, amely minden törekvést megakadályoz. Sok eredeti anyagot használ fel; éles ítéletei néha kellemetlen benyomást keltenek, de ezektől eltekintve, nagyon használható munka.

- Jaworski: Królowie** = J. Francisek: Królowie polscy we Lwowie, 1912. A lengyel királyok lembergi tartózkodását és ez idő alatti borfogyasztását írja le.
- Jeckel: Handel** = J. Franz Joseph: Geschichte und Darstellung des polnischen Handels. Hgg von J. I—II. köt., Wien 1809. Leíró munka, tárgyilagosa; bemutatja a kereskedelem főbb irányait, a rendeletek és törvények alapján, újat nem nyújt annak, aki magát a törvénykönyvet is átnézte, de az ismereteknek jó összefoglalása.
- Kaller** = K. Janusz: O produkcji i rodzajach win Tokajskich, 1930. Warszawa. Nem tudományos munka, ami adatfelhasználását illeti, de helyrajzi és a borkészítés módjára vonatkozó ismeretei által jó összehasonlítási anyagot nyújt. A bortermelő családok multjára is használható.
- Karlowski** = K. Endre: Magyarország kereskedelmi viszonyai 1755-ben. Magyar Gazd. tört. Szemle 1897. IV. évf. 201—240. lapok.
- Keler: Beschreibung** = K. Paulus: Beschreibung des vornehmsten Weingebürs in Ungarn. Ed. Jeanichius Meletemata Thorunensia III. Különösen a muskotály, furmint és fehérborok készítésére nyújt értékes felvilágosításokat.
- Kniat, Marjan: Życie gospodarcze Pomorza w czasah Rzeczypospolitej, 1927.** (Roczniki historyczne III.) Pomeránia mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi fejlődését foglalja össze s különösen Danzig történetét írja le részletesen.
- Koczy: Poznań** = K. Leon: Handel Poznania do polowy wieku XVI. Poznań, 1930. Nagyon világosan vezet végig a kereskedelem fonalát Pózen és a különböző lengyel, német és cseh városok között.
- Konfraternia** = Zaleski August: Konfraternia kupiecka miasta starej Warszawy, 1913. Warszawa. Varsónak, mint a kereskedelem gócpontjának kialakulását tárgyalja, leírja kiváltságait, majd a helyi kereskedőtársaság kibontakozását, szervezetét, törekvéseit és jelentőségét.
- Korzon** = K. T. Wewnetrzne dzieje Polski za St. Augusta 1764—1794. Tom I, 1897. Lengyelország politikai történetét ismerjük meg a jelzett időből.
- Kostanecki: Ekonomja** = K. Antoni: Problem ekonomji, myśl gospodarcza a myśl kulturalna, 1929. Warszawa. A nemzetgazdasági eszmék történetében jelentkező bölcséleti elveket mutatja ki, melyeket voltaképpen a gazdasági és társadalmi élet tükreinek fog fel. Nagyon gazdag, invenciózus könyv. Sajnálatos, hogy nem ismeri *Surányi—Unger: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre I—III.* című hatalmas könyvét, melynek tisztán történeti rendszerezése elüt ugyan K. munkájától, de megállapításaik az egyes korok gazdasági és bölcséleti elveinek közös vonásairól megegyeznek.
- Kot: Polska** = K. Stanislaw: Polska zlotego wieku wobec kultury zachodniej, 1932. Kultura Staropolska. A XVI. századi lengyel tudomány-, gondolat- és eszmetörténet összefoglaló esszéje ez a kis

könyv. Főszempontja: milyen kapcsolat állott fenn Nyugat és Lengyelország között, mik voltak a nyugati hatások a lengyel életben és mennyiben lett Lengyelország a XVI. században kulturálisan önállóvá.

Kot: *Arjany* = K. St. Ideologja polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych Arjanamy, 1932. Warszawa. A Lengyel Testvéreknek nevezett arjánok politikai és társadalmi szemlélete a kereskedelemről alkotott felfogásban is erősen kifejezésre jut. Kot hibája csupán az, hogy az eszmevilág ismertetését különválasztja a gyakorlati élettől.

Kraków 1702—1709. = Antony Górný—Kazimierz Piwarski: Kraków w czasie drugiego najazdu szwedów na Polske. A lengyelországi második svéd betörés következményeit vázolja és statisztikákban is közli a városnak a svéd seregek ellátására fordított kiadásait. Élénken festik a város pusztulását és fennmaradására irányuló erőfeszítéseit.

Kramarz = K. W.: Stan i rozwój miasta Przemyśla w latach 1521—1921. Przemyśl, 1930. A város történetében legnagyobb szerepet a kereskedelem játszotta s a könyv a kereskedőosztály jelentőségét, majd bukását (1648 után) ismerteti.

Kultura Staropolska az 1932-ben rendezett vándorgyűlésen elhangzott tanulmányok kiadványa. A tanulmányok mind a XVI. századra vonatkoznak.

Kuntze: *Katarzyna* = K. Edward dr.: Expens dworu królowej polskiej Katarzyny, żony Zygmunta Augusta. (Archivum Komisji historycznej XI. 1909—1913.) A bécsi Staatsarchivban őrzött anyag alapján Zsigmond Ágost harmadik feleségének: Katalinnak udvartartásában 1568-ban felmerült kiadások számadáskönyvét közli.

Kutrzeba: *Kraków* = K. Stanislaw dr.: Finanse Krakowa w wiekach średnich, 1900. Kraków. A város gazdálkodását, adópolitikáját, bevételi és kiadási statisztikáját, a német és más lengyel városok fejlődésével kapcsolatban ismerjük meg.

Kutrzeba: *Wisla* = K. St. Wisla w historii gospodarczej dawnej Rzeczypospolitej Polskiej. Varsó, év nélk. A visztulai hajózás keretében a lengyel kereskedelem történetének kézikönyvét írta meg. A gabonakivitel, borbehozatal, réz- stb. kereskedelem mennyiségi és helyi megoszlását mutatja be. Naude munkájának nagyon jó kiegészítője. (Lásd Acta Bor.)

Kutrzeba: *Akta* = K. St. dr.: Akta odnoszace do stosunków handlowych Polski ze Wegrami... z lat 1354—1505. Krakkó, 1902. A magyar-lengyel kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó levéltári iratok kiválasztása, elsősorban a kassai levéltárból. Jó képet nyújt a városoknak egymással folytatott küzdelmeiről, egyes nagyobb kereskedőcsaládok történetéről.

Kutrzeba: *Korona* = K. St.: Historia ustroju Polski w zarysie. 1931. Kraków, Tom. I. Korona. A lengyel alkotmány történetének ez a

vázlata négy kötetben jelent meg s németül is napvilágot látott összefoglalásszerűen. A használt 7. kiadás a sejm szerepére nézve tartalmaz újabb adatokat, ezért használtam ezt. Természetes, hogy szerző álláspontja a nemesség társadalomrajzánál és egyes alkotmánytörténeti kérdéseknél ma már túlhaladott. (L. még K. Grundriss der poln. Verfassungsg. 1912.)

Kutrzeba: Szos = K. St. dr.: Szos królewski w Polsce w XIV. i XV. wieku, Kraków, 1900. A szos nevű adófajnak történetét tárgyalja.

Kutrzeba: Handel Krakowa = K. St. dr.: Handel Krakowa w wiekach średnich na tle stosunków handlowych Polski. Kraków 1922. Krakko középkori kereskedelmét bemutatja az egész lengyel kereskedelem-történet keretében. Az árutörténetnek nagyon jó kézikönyve.

Kutrzeba: Gdańsk = K. St. —. Danzig város történetére vonatkozik, 1928.

Lavergne: Économistes français = L. Léone dr.: Les... du dix-huitième siècle, 1870. Paris. A XVIII. századi két nagy francia közgazdasági iskolának, az école commerciale (Gournay) és az école agricole (Quesnay)-nak zászlóvivőiről rajzol képet. Hűen közli tételeiket, úgy hogy könyve forráskiadványként is használható.

Leitgeber: Poznań = L. Jaroslaw: Z dziejów handlu i kupiectwa poznańskiego za dawnej Rzptej Polskiej, 1929. Poznań. A nagyközönségnek szánt könyv, amely bemutatja a pózeni kereskedőtársaságok belső szervezetét és fejlődéstörténetét.

Levasseur: Commerce I.—II. = L. Émile: Histoire du commerce de la France. Paris 1911., 1912. A francia kereskedelem minden irányú elágazását ismerteti, bár a Kelet-Európával fennállott kapcsolatokról nagyon kis mértékben beszél. Különösen a kereskedelem elméletének fejlődésére hasznos.

Lewicki: Skład = L. Stanisł. dr.: Prawo składu w Polsce, 1910. Lwów. Az árumegállító jog lengyelországi történetének legteljesebb összefoglalása.

Lewicki: Konfraternia = L. St. dr.: Kupiectwa we Lwowie za Stanisława Augusta, 1910. Lwów. Rövid bevezetésben vázolja a lembergi kereskedőtársulat eredetét, szervezetét, kiadta az 1767. évi alapítólevelet, mely nagyon jól megvilágítja a lembergi kereskedők törekvéseit.

Lewicki: Drogi = L. St. dr.: Drogi handlowe w Polsce w wiekach średnich, 1906. Kraków. A XVII. századi Európáról világos térképet közöl, rövid bevezetésben vázolja az utak történetét.

Lubomirski: Skarbowość w Polsce = L. Tadeus kś.: Trzy rozdziały z historyi skarbowości w Polsce 1507—1532. Kraków, 1868. Bár a tárgyat már mások is feldolgozták, mégis használható könyv az állami adógazdálkodás kezdeteinek vizsgálatára, mert hűen közli a forrásokat: a királyi rendeleteket és a sejm határozatait. A litván viszonyokat az egész lengyel irodalomban ő ismerteti legrészletesebben. Németül is megjelent.

- Maciejowski 4 lapszám** = M. Waclaw Alexander: Polska aż do pierwszey polowy XVII. wieku pod wzgledem obyczajów i zwyczajów. Tom. I—IV. Petersburg i Warszawa, 1842. Részletes leírást ad a lengyel földről és annak lakósaíró, szokásaikról.
- Mapa historyczna** = Lewicki—Kutrzeba: ... dróg handlowych w Polsce wieków średnich, 1926. Warszawa. A középkori lengyel utakról külön térképet.
- Merze: Observationes** = Jos. Merze de Szinnye: Observationes commerciales pro superioribus regni partibus, 1784. Ez a rövid értekezés éppúgy, mint a vele egy kötetben kiadott Media impopolandi Tokajinum című szintén pár oldalas tanulmány ugyancsak fenti szerzőtől, nem egészen a címnek megfelelő tartalmat fejez ki, hanem a kereskedelem útjait fejtegeti, főként a Tisza használhatóságának szempontjából.
- Miscellanea** = Arch. Skarb. Sumarjusze című gyűjteményével azonos.
- Mombert: Natők** = Mombert Paul dr.: Geschichte der Nationalökonomie, Jena 1927.
- Morini—Comby: Mercantilisme** = M.—C. J.: ... et protectionisme. Paris, 1930. Nem eredeti kutatáson alapuló könyv, de a csaknem teljes egészében felhasznált irodalomra épített jó szintézis. Nagy előnye főként szerzőjének gyakorlati ismeretein alapszik. A XIX. századi vonatkozások, különösen Listről rajzolt képe, nagyon jól sikerültek.
- Naplók III.** = Nagy Gyula: Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI—XVIII. századokból (Mon. Hung. Hist. II. osztály.) Czegei Vass György és Vass László naplói 1659—1739. Bp. 1896. A nemeség szokásaira és a politikai életre jó képet nyújtanak.
- Nauka Polska** = ..., jej potrzeby, organizacja i rozwój I—; 1918—. A Mianowski-intézet által kiadott ez a vállalkozás, amely idáig 17 kötetet bocsátott a nagyközönség rendelkezésére, felöleli a tudomány minden ágát. Ha egyes tanulmányokat idézünk belőle, csak a N. P. megfelelő évfolyamát jelöljük.
- Niemcevicz: Zygmunt** = N. J. U. Dzieje panowania Zygmunta III. Tom. I—III. Kraków, 1860. Ez a 3 kötetes könyv első kiadásban 1919-ben jelent meg. Ez a dátum már meghatározza tematikáját: a háborúknak összefoglalása. Az első kötetet azonban a kultúrtörténetíró is használhatja, mert abban a XVI. századi tudományról és azok képviselőiről elmélkedik a szerző.
- Nowy Targ** = Baran Kazimierz: Prawa i przywileje królewskiego wolnego miasta Nowego Targu. 1908. Nowy Targ. Közli a városnak a királytól nyert kiváltságleveleit, valamint az egyes nagyobb közjogi méltóságokhoz intézett kéréseit. A lengyel szövegeket eredeti helyesírással adja ki. Negyvennégy oklevelet olvashatunk munkájában.
- Nyugták** = Arch. Patakiense, Acta Radicalia, Rationes provisoratus domini Regécz. Országos Levéltár, Budapest.
- Osztelky Dénes:** A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. 1935. Bp.

Önéletírás = Szalay László: gr. Károlyi Sándor Önéletírása és Naplójegyzetei I—II. Pest, 1865. Ez az önéletírás 1669—1723 között eltelt kor eseményeit írja le, valamint birtokának és gazdaságának állapotát ismerteti.

Pagel, Karl: Die Hanse, 1942 Berlin. Világos, rendszeres, bár nem tudományos szempontok szerint épült föl.

Paszporta, Attesta, Deklaracyi i juramenta N^o: 5. Az egyes kamarákon, főként Duklán átment magyar bor statisztikájára nélkülözhetetlen anyagot tartalmaz a varsói Arch. Skar.-nak fenti gyűjteménye.

P. A. D. J. N^o: 5. Fenti rövidítése.

Pawiński: Ksiegi podskarb. I—II. = P. Adolf: Ksiegi podskarbińskie z czasów Stefana Bathorego 1576—1586. I—II. Warszawa, 1881. Nagyon jó anyagot közöl a királyi udvar gazdálkodására, bár nagy hibája, hogy az egyes tételeknek csak végösszegét adja ki.

Pawiński: St. Batori = P. Adolf: Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Batorego, 1881. Warszawa. A királyi javadalmak, vám, adópolitika feldolgozása. Külön tárgyalja az udvari és külön az állami gazdálkodást, utóbbinál a vám-, pénz- és adórendszer szempontjait érvényesíti. Hibája az állandó nagy általánosítás, amely különösen a vámpolitika kérdéseinél ötlík szemünkbe, mert itt érvényesült leginkább a helyi sajátosság.

Pawiński: Metryka = P. A. Akta metryki koronnej co najwaźniejszej z czasów Stefana Batorego, 1882. Warszawa. Használható kiadványa a kor társadalom- és gazdaságtörténetének. Kereskedelmi vonatkozásai nincsenek ugyan, de a közölt adatokból következtetések vonhatók le a kereskedelem állapotára is, főként a nagy mértékben közölt vámügyi okmányokból.

Peckowski, Jan: Rzeszów = P. J.: Handel Rzeszowa XVII—XVIII. wieku. 1908 Rzeszów. Közli a vámszabályokat, egyes áruk kereskedelmi forgalmát, a kereskedelmi és ipari jogra vonatkozó városi határozatokat. Kiejtése: Penckowski.

Pelczar: Szlachcic = P. Marjan dr.: Czy szlachcic polski gardzil handlem. (Na marginesie rachunków Rostworowskich z XVIII. wieku.) 1937, Przegląd Powszechny tom. 215. N° 768. A törvények alapján megvilágítja a kereskedőosztály helyzetét a Rostworowski-féle számadások alapján.

Percepta cell... komory Nowy targ. A varsói *Bibliotheka ord. Krasińskich* kéziratos anyaga, különböző számok alatt elhelyezve; legfőképpen az 1963., 1967., 1968. számok alatti iratok a különféle kamarákon át szállított bor mennyiségére nézve tartalmaznak adatokat.

Petzet = P. Wolfgang: Der Physiokratismus und die Entdeckung des wirtschaftlichen Kreislaufes, 1929. Karlsruhe. A kereskedelmi osztály és a hivatásos kereskedő társadalmi helyzetének szociáletnikai változásait megismerjük e tanulmányból.

Przywileje m. Krakowa = Piekosiński Franciszek dr.: Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa 1507—1795. Tom. I—III. (Acta Histo-

- rica res gestas Poloniae illustrantia. Tom. VIII., XII.) 1885—1909. A város kiváltságait, helyenkint bevételi adatait is tartalmazzák a kiadott oklevelek. A céhekre vonatkozólag bőséges adatokat nyerünk.
- Piekosiński:** *Rachunki* = *Rachunki dworu króla Władysława Jagelly i królowej Jadwigi z lat 1388. do 1420.* Edidit dr. Fr. P. 1896 Kraków. Jagelló Ulászló és Hedvig királyi udvartartására vonatkozó számadásokat adta ki szerző. Magyar vonatkozásai miatt nagyon fontosak.
- Piotrowicz:** *Polonica* = P. Karol: *Polonica w krajach naddunajskich.* (Nauka Polska XIII. 1930. évf.) A magyar, cseh és román levéltárak lengyel vonatkozású anyagát ismerteti, külön kiemelve a levéltári anyag természetét és forrásértékét. Nagy hibája, hogy a helyneveket lengyel írásmóddal közli, amely miatt sokszor összezavarodik s ennek következtében olyan fontos városokat is kifejejt, mint pl. Eperjes.
- Piawski:** *Lubomirski* = P. Kazimierz: Hieronim Lubomirski, hetman wielki koronny. 1929 Kraków. III. János korának legnévezetesebb politikusát rajzolja meg, akinek a személyén keresztül vázolja a kor szellemi és erkölcsi állapotát, katonai ambícióját. Lubomirski egyik legnagyobb borkereskedője is volt ennek a kornak, de erre irányuló tevékenysége P. könyvéből kimaradt.
- Prochaska:** *Stryj* = P. Antoni: *Historja miasta Stryja.* 1926 Lwów. Jól bemutatja a város szervezetének, jogainak, kiváltságainak történetét, de kereskedelemtörténeti feldolgozása nagyon felületes és nem használta ki a lembergi levéltár vonatkozó anyagát sem.
- Prónay Pál:** *A szőlőknek plántálásáról való oktatás.* 1786 Pest. A borok megőrzési módjával foglalkozik.
- Przyczyny** = *Przyczyny upadku Polski.* 1928 Kraków. (Odczyty) Lengyelország XVIII. századi történetének, a felosztás előzményeinek társadalom-, politikai és gazdaságtörténeti hátterét tárja fel a kiadványban közölt 10 tanulmány, melyeknek szerzői az adott kérdések tudományos művelői. A tanulmányoknál a jelzett címen kívül a szerzők nevét is idézzük.
- Ptaśnik:** *Bonerowie* = P. Jan: *Bonerowie.* Rocznik Krakowski Tom. VII. 1905. A lengyel történelemben a Boner-család jelentősége oly nagy volt, mint Németországban a Fugger-családé. Szerző főként Jan Boner életrajzát és kereskedelmi munkásságát fejti ki s személyén keresztül a XVI. század gazdasági állapotát.
- Ptaśnik:** *Turzó* = P. Jan: *Thurzonowie w Polsce i ich stosunki z Fuggerami,* 1905. (Przewodnik naukowy i literacki XXXIII. kötet.) Thurzó János és fiai életét vázolja, majd Thurzó Elek emelkedését mutatja be, a Fugger-családdal való kapcsolatait is részletesen ismertette.
- Ptaśnik:** *Cracovia* = P. Jan dr.: *Cracovia artificum 1300—1500.* Kraków. 1917. Közli az egyes mesteremberekre vonatkozó adatokat.
- Ptaśnik:** *Kultura* = P. J.: *Kultura wloska wieków średnich w Polsce.* 1922 Warszawa. Az olasz kereskedelemnek a lengyelrel való kap-

csolatát fejtegeti, tárgyalva az olaszok megtelepedését, szerepét a lengyel társadalomgazdaság átalakításában.

Ptasznik Jan: Miasta w Polsce. 1922 Lwów. Lengyelország városainak történetét ismerjük meg s közben a kereskedőtársaságok és céhek működését.

Ptasznik Jan: Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. 1924 Kraków. Ez a nagy mű, 511 oldal, a lengyel városok és polgárság történetét mutatja be, elsősorban a szervezeteket és alkotmányos életet. A gazdasági életről szóló fejezetek kevésbé sikerültek, mert az egyes szervezetek munkájára nézve szerző önálló kutatásokat nem folytatott.

Rachunki królewskie a varsói állami levéltárban (Arch. Główna) őrzött királyi számadáskönyvek sorozata. A borkereskedelem történetére harmadrendű forrásértékkel bírnak, mert nem közlik a bor származási helyét. Egyébként mibenlétére, formájára és tartalmára jó példa Veress: Báthori című alább közlendő tanulmányában kiadott példány.

Rt. Cr. = Regestrum theloniei antiqui civitatis Cracoviensis, Arch. Skarb. Warszawa, Dz. XIII. A borvám adatai a kereskedelem-történet fontos forrásai.

Reg. Kr. = Regestra theloniei civitatis Cracoviensis + N^o. A krakkói Arch. mieskie anyagában őrzött sorozat, amely a városon áthaladt kereskedelmi áruk anyagának teljes képét nyújtja. Különösen azért hasznosíthatók, mert az áruk jellegét is feltüntetik, nemcsak a szállítmányt magát (pl. egy szekér, benne morva, magyar, tokaji stb. bor.)

R. 75. = Regestra percept pod tytułem skladnego od wina pobieranych na komorach, 1754. A varsói Arch. Skarb.-ban elhelyezett vámkamarák egykori levéltárának letétjéből kialakult gyűjtemény, mely a skladne címén fizetett vámilleték összegét tartalmazza.

Regestra theloniei = Kutrzeba St.—Duda Fr.: ...aquatici Wladislaviensis saeculi XVI. Kraków 1915. Hatalmas, 620 oldalas kiadvány, mely árufajok szerint csoportosítja a forgalmat évek szerint. A kiadvány szempontjai mintául szolgálhatnak a magyar harmincadhelyek áruforgalmának statisztikai kiadására.

Rkp. = A krakkói városi levéltárban őrzött Rekopisy (Kéziratok), melyek elsősorban a Percepta ducellaria-csoportra vonatkozó adatokat tartalmazzák. A borkereskedelem tekintetében nem minden esetben instruktívak, de az egyes kereskedők által fizetett pénzüsszeg tanulságos, ha más források adataival összehasonlítjuk, hogy mivel foglalkozott az illető kereskedő. A jelzet után a számot idézzük. A Kéziratok egy része az *Introducta vini* megkülönböztetést viselik, de nem fajok szerinti csoportosításban, hanem egyszerűen az italdó szempontjából mennyiség szerint.

Relacye = nuncyuszów apostolskich i innich osób o Polsce od roku 1548—1690. Tom. I—II. Berlin, 1862. Különösen Ruggieri apostoli követ jelentése érdekes tárgyunk szempontjából.

- Renard—Weulersse* = G. R.—G. W.: *Le Travail dans l'Europe Moderne*, 1920. Paris. A XVII—XVIII. századi európai gazdaságtörténet jó összefoglalása. A munka formáit kevésbé tárgyalja, inkább a gazdasági kereteket határozza meg. A keleti államok történetét nem nagyon ismeri.
- Rommel: Handel* = Hans C. R.: *Die Organisation und Technik des Handels zu Ende des 18. Jh.*, Bochum-Langendreer, 1933. Nemcsak a XVIII. század végét, hanem az egész századot tárgyalja, de csak az irodalom alapján. Főként a tengerentúli kereskedelmet ismerteti.
- Rutkowski: Les partages* = R. Jan.: *Les bases économiques des partages de l'ancienne Pologne*, 1932. A XVIII. századi belső életnek Lengyelországban eddig legjobb rajza. Adatokat senki sem talál benne, de a történelmi esszé minden szépségét, a mélységet és az okok összefüggésének kibogozását, a stílus könnyedségét és hasonlatok szemléltető alkalmazását teljes mértékben élvezhetjük könyvében. És mondanivalóit hitelképpé teszi nagy szakmunkássága.
- Rybarski: Handel* = R. Roman: *Handel i polityka handlowa Polski w XVI. wieku*. Poznań, 1928—1929. I—II. A kereskedelempolitika összefoglalása, kiadatlan anyagot nem sokat használt, de az irodalmat jól értékesítette. Statisztikai táblázatai szemléltetőek.
- Rybarski: Biecz* = R. R. dr.: *Gospodarska miasta Biecza w XVI. i początkach XVII. stulecia*. *Ekonomista* IX. évf. II. kötet és X. évf. I. kötet, 1909. Nagyon módszeresen és áttekinthetően mutatja be Biecz városának a XVII. század fordulóján tapasztalt gazdálkodását. Az első részben a város különböző jövedelmeit tárgyalja, a második részben pedig a kiadások jegyzékét közli.
- Rymar: Kraków* = R. Leon: *Udział Krakowa w sejmach i sejmikach Rzeczypospolitej*. *Rocznik Krakowski* VII. kötet, 1905. Megismerteti a követküldésekkel, a követek szerepével, azokkal az instrukciókkal, amelyeket az egyes országgyűlési követeknek adott Kraków városa és ezeken keresztül a polgárság tőrekvéseivel.
- Saint-Léon: Corporations* = S. Martin: *Histoire des corporations de metiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression en 1791*. Paris. 1922., 3. kiadás. A római alapokból kifejlődött középkori céh és ipari társulások, valamint kereskedelmi társulatok történetét mutatja be Franciaország történelmében. Szemléltetően adja elő a korporatív szellem folytonos hanyatlását.
- Sarna: Krosno* = Wladyslav ks.: *Opis Powiatu Krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*. 1898, Przemyśl. Az egész krosznói járás ismertetése. A földrajzi résznél jobban sikerült a történelmi fejezet, amelyben vázolja Krosznó város politikai történetét, ismerteti kereskedelmét, jövedelmeinek megoszlását, kulturális viszonyait, majd a hozzá tartozó egyes falvakat.
- Savary: Negociant* = S. Jacques: *Le parfait negociant, 1717*, Amsterdam, 7. kiadás. A XVII. századi kereskedő tökéletes rajza.
- Savary: Dictionnaire universelle de Commerce*, Genève, 1750, 7. kiadás, ebben különösen a vin címszó tanulságos.

- Schmidl: Reisehandbuch* = Schm. Adolf: Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn mit den Nebenländern und Dalmatien, nach Serbien, Bukarest und Konstantinopel. Ismerteti Magyarország városait, nagyobb falvait, mindenütt megadva a lakosság statisztikáját, a helység jelentőségét, vallási- és fontosabb helyeknél birtokviszonyait.
- Schünemann: Joseph II.* = Sch. Konrád: Die Wirtschaftspolitik Josephs II. in der Zeit seiner Mitregenschaft. 1933.
- Scriptores rerum polonicarum* különböző kötetei a sejmen lefolyt tárgyalások diáriumait közlik. Különösen az I., XI., XVIII., XX. és XIX. köteteket értékesíthettük, amelyeket mindenütt idéztünk.
- Sée: Évolution commerciale* = S. Henri L'Évolution commerciale et industrielle de la France sous l'ancien régime, 1925. Paris. Felületes, kevés az ismeretanyaga.
- Sée: Hist. écon.* — S. H.: Éskuisse d'une histoire économique et sociale de la France depuis les origines jusqu' à la guerre mondiale, 1929, Paris. Jó áttekintés, rendszeres feldolgozása az irodalom eredményeinek. A kereskedelem történetének leírásánál a régi módszert követi: anyagkészletet ismertet, magát a kereskedelem életét nem.
- Sieveking* = S. Heinrich: Der Kaufmann im Mittelalter. Scollers Jahrbuch für Gesetzgebung stb. 52 Jhg. II. köt. 1928. Főproblémája a nagykereskedelem középkori létezése és jelentősége a városok életében, de a kereskedő életformájával, a kereskedelem etikai hátterével nem foglalkozik.
- Sikora Ludwik: Szwedzi i siedmiogrodzianie w Krakowie od 1655 do 1657 roku.* Kraków, 1908. Feltárja, hogy milyen helyzetbe hozta Krakkót a svédek és magyarok támadása, mily erős volt a csapatok iránti ellenszenv, amely teljesen megbénította a kereskedelmet.
- Simiand: Prix* = S. François: Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du XVIIe au XIX. siècle, Paris, 1932. Hatalmas munka, amely az irodalom eredményeinek teljes kihasználása mellett tárgyalja a pénztörténet és ártörténet fejlődésvonalát. Módszere deduktív: a globális szemléletből, amely az egész életet magához öleli, átsiklik az egyes jelenségcsoportok részletes vizsgálatába. Három század elméleti fejlődése bontakozik ki előttünk, amelyek mind egy-egy társadalom tükörképeiként jelennek meg. Stílusa kissé nehézkes, a matematikai következtetések helyenkint fásasztóak. Fejtegetéseit 25 lapon át közölt diagrammok egészítik ki.
- Sombart: Der Bourgeois* = S. Werner: Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen, 1923, München. A polgári szemléletformák kialakulásának legjobb rajza ez a könyv.
- Sombart: Kap.* = S. W. Der moderne Kapitalismus. 2. kiadást használtam.

- Sommer: Kameralisten** = S. Louise dr.: Die österreichischen Kameralisten in dogmengeschichtlicher Darstellung, I. 1920; II. 1925. Wien. A közgazdaság elméleti fejlődésének a XVII—XVIII. század folyamán mutatkozó irányait, a gazdaságpolitikára gyakorolt hatásukat fejtegető értékes mű.
- Sygański: Nowy Sacz** = S. Jan: Historia Nowego Sacza od wstąpienia dynastji Wazów do pierwszego rozbioru Polski I—III., Lwów. 1901—1902. A város történetének kidolgozásánál hűségesen felhasználja a levéltári adatokat s közben sok egykorú közmondást is közöl, amellyel munkája forrásértékét is képvisel, elsősorban a társadalmi és kereskedelmi szokásokra nézve. Aki Kelet-Európa polgárságának gondolkodásvilágát a XVII. században meg akarja ismerni, annak ezt a munkát föltétlenül el kell olvasnia.
- Sprawozdanie** = Sprawozdanie z poszukowań na Węgrzech dokonanych z ramienia Akad. Um. 1919, Kraków. A magyarországi levéltárak lengyel vonatkozású anyagáról előterjesztett jelentés.
- Starowolski** = St. Szymon: Reformacya obyczajów polskich, Kraków, 1895. Editit Kaz. Jos. Turowski. A XVI. században élt Starowolski erős szavakkal ostorozza a lengyel népet s emiatt, bár művének morális célzata van, az iszákossággal kapcsolatban kifejtett nézeteire támaszkodva mégis a kereskedelem-történet tudja a legjobban értékesíteni.
- Studja** = Studja z historii społecznej is gospodarczej poświęcone prof. dr. Fran. Bujakowi, 1931. Lwów. (Bujak-Emlékkönyv.) A gazdaság, társadalom, népiség és diplomatika köréből írt tanulmányok gazdagítják a kiadványt. Az egyes tanulmányok szerzőit külön-külön idézzük, a cikkek rövidített címének feltüntetésével.
- Szamota** = Sz. István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054—1717. Bpest, 1891. Elsősorban Townson utazásáról írt beszámoló volt felhasználható.
- Szelagowski: Cena** = Sz. Adam dr. Pieniadze i przewrót cen w Polsce w XVI. i XVII. wieku, Ekonomista Tom. I. 1901. Jól megalapozott tanulmány a kor pénzügyeiről, árviszonyairól.
- Szelagowski** = Sz. Adam: Najstarsze drogi z Polski na wschód w okresie bizantyńsko-arabskim, 1909. Kraków. Bemutatja a kelet felé vezető kereskedelmi utakat.
- Szenipétery Imre ifj.:** A pozsonyi és szepesi kamara viszonya a XVI. században. Domanovszky-Emlékkönyv. Teljes mértékben tisztázza a szepesi kamara tehetetlenségét a reábizott ügyek önálló elintézésére.
- Szilágyi: Háború** = Sz. Sándor: Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. I—II. Bpest, 1890—1891. Jól felhasználható a kereskedelem gátló tényezőinek megrajzolásánál.
- Szirmay: Zemplén** = Sz. Antonius: Notitia topographica, politica... comitatus Zempleniensis, 1803. Budae. Ed. Kovachich. Topográfiaja természetesen túlhaladott, genealogiája teljes; megjegyzései a ke-

reskedelemről, a zempléni föld meggazdagodási lehetőségeiről, társadalmi helyzetéről, nemzetiségi viszonyairól nagyon találóak. Tárgyunk szempontjából az első és utolsó oldalakra terjedő magyarázata tanulságos.

Takáts: *Külkereskedelem* = T. Sándor dr.: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Magyar Gazdt. Szemle, 1899. VI. Ismerteti a gabona-, bor-, dohánykivitelre irányuló mozgalmakat, a kereskedőtársulatok szerepét, az udvar gazdaságpolitikájának élheteretlenségét.

Tarnów = Leniek J. dr.—Herzig Fr.—Leśniak Fr.: Dzieje miasta Tarnowa, 1911 Tarnów. A város történetét foglalja össze 1908-ig. A gazdasági életről mindössze pár oldalon át beszél, de a művészeti fejlődés vázlata annál részletesebb.

Taryfa = Bostel F.: Taryfa cen dla województwa krakowskiego z roku 1565, 1891, Kraków. Egy árszabályzatot ad ki.

Szkoci = Tomkowicz Stanislaw: Przyczynek do historii Szkotów w Krakowie i w Polsce. 1899 Kraków, Rocznik Krakowski Tom II. A skótok lengyelországi történetének rövid összefoglalása, amelyben vázolja a szerző a skótok kiváltságos helyzetét a királyi udvarnál, részletezve a kereskedőpályán való szerepüket. Kiegészíti a tanulmányt a XVI—XVII. századi skót kereskedők névjegyzéke.

Tomkowicz: *Dwór królewski* = T. Stanislaw: Materjaly do historii stosunków kulturalnych w XVI. wieku na dworze królewskim polskim, 1915 Kraków. A Rach. król. anyagának ismertetése alapján közli a királyi háztartás elveit és vezetését.

Tomaszewski: *Ceny* = T. Edward: Ceny w Krakowie w latach 1601—1795. Lwów, 1934. A város áralakulásait mutatja be. Elméleti kérdésekre vonatkozó bevezetését 193 táblázat és 32 diagramm egészíti ki.

Topograficzne nazwy = Jadwiga Zduńczyk—Jaroszowa: ... polskie pochodzące od niektórych drzew i zwierząt, 1928 Lwów. Módszertanilag elsőrendűen megoldott tanulmány a lengyel helységnevek genetikájáról, elsősorban a növényi és állati eredetű nevek keletkezéséről. Kimutatja a nevek alapján a régi lengyel szőlőtermelést, amelyet történeti adatokkal egészíthetett ki a kimutatás.

Ungehauer = Marjan U. + : Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w polowie XV. wieku. 1929 Lwów. Dél-Lengyelország hitel- és pénzvviszonyaira nézve teljes képet nyújt.

W. Ek. = A varsói Arch. Główne: Miasta Warszawa Ekonomiczne című gyűjteményét rövidíti; itt található Varsó város kereskedelmi kiváltságaira, a kereskedők jogaira, a város kiadásaira, bevételeire, közrendészetére vonatkozó adatok.

Walawender: *Kleski* = W. Antoni: Kronika klesk elementarnych w Polsce w latach 1450—1586., I. 1932 Lwów. Az időjárásnak, valamint az elemi csapásoknak (sáskajárás, pestis) a gazdasági életben mutatkozó befolyását boncolja. Munkája módszerileg példaadó

lehetne, mert nemcsak a csapások kronológiáját nyújtja, hanem az étellel való összefüggéseit.

Warežak: *Polityka handlowa* = Warežak Jan: Polska polityka handlowa celna wzgledem Ślaska i Wrociawia za Zygmunta Starego. Ekonomista, 1930. Tom. II. A Boroszlóval szemben követett lengyel kereskedelempolitikát tárgyalja a Vol. Legum alapján.

Varga = V. Endre: A tokaji uradalom a XV. és XVII. században. (Kézirat.) A tokaji gazdaság szervezetének, a borkereskedelemnek jó feldolgozása.

Warschauer: *Posen* = W. Adolf dr.: Stadtbuch von Posen I. 1892 Posen. A bevezetésben (198.lap) a város kormányzatát, a tisztviselői kar fejlődését, az igazságszolgáltatást és adóviszonyokat fejtegeti.

Weber: *Sozialök.* = W. Max: Grundriss der Sozialökonomie. III. Abteilung: Wirtschaft und Gesellschaft, 1925 Tübingen, 2. kiadás.

Veress: *Báthori* = V. Endre dr.: Báthori István lengyel király udvari számadáskönyveinek magyar- és erdélyországi adalékai. 1918 Bpest. Hibája ugyanaz, mint Pawińskié: a disztributa pecuniarum in sumptum cellarii vini-ben csak a nevet közli, más szóval a kereskedelemtörténeti vonatkozásokra alig vet súlyt, inkább a hadtörténelmi szempontokat domborítja ki. Pontosan közöl, de hiányosan, keveset.

Wierzbowski = W. *Matricularum Regni Poloniae summaria* Tom. I—IV. Warszawa, 1905—1917. Pénztörténeti munka.

Winnice = Baranowski Ignacy: *Winnice Mazowieckie*, 1914. Ziemia Tom. V. Röviden bebizonyítja, hogy Mazóviában is voltak szőlőhegyek a középkorban, melyeknek bortermését a királyi udvar fogyasztotta.

Vol. Leg. = Volumina Legum. Első kiadása 1732—1739 között jelent meg, amely 6 kötetet foglalt magában, az 1736-ig alkotott törvényekről. Én az Ohryzko által eszközölt kiadást, 1859—1860-ból, Petersburg, használtam, amely 8 kötetet tartalmaz és az 1780. évig terjedő törvényeket közli. Meg kell jegyeznünk, hogy a lengyel törvényeket már 1550-től kezdve nem latin, hanem lengyel nyelven szerkesztették.

Vorschlag = J. W. (Joseph Weinbrenner): *Patriotisch gemeinter Vorschlag wie dem gehemmten Ausfuhr-Handel... aufgeholfen werden könnte.* 1781 Wien. Tárgyát ötletesen kidolgozza.

Zaikyn Waclaw: *Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych 1917—1933.* Az orosz gazdaságtörténelmi irodalom termelését tárja föl.

Zawacki: *Memoriale* = Rostafiński Józef dr.: *Teodora Zawackiego Memoriale oeconomicum 1616.* Kraków, 1891. Az orvostudomány addigi eredményeinek ismertetésén, az életrendre vonatkozó tanácsain kívül a háztartás és szélesebb körben a gazdálkodás berendezésére, a földművelésre, állattenyésztésre, szőlő- és kertművelésre vonatkozó gondolatokat tartalmaz. A kiadó jól csoportosítja az egyes tételeket, oldaljegyzetekkel tünteti föl a tárgyi összefüggéseket s egyesíti a három kiadás eltéréseit.

Zrzodlopismo = ...do dziejów Unii Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego. 1856, Poznań, I—III. A lengyel és litván államok egyesítésére vonatkozó összes országgyűlési tárgyalásokat közlő forráskiadvány.

Zubyk: Gospodarka Lwowa = Z. Roman: Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624—1635. Lwów, 1930. A város pénzügyi és gazdaságtörténete. Külön csoportosítja a bevételeket és kiadásokat, miközben az egész város szervezete kibontakozik előttünk. Francia-nyelvű kivonata nagyon világos.

Zychliński Teodor: Złota księga szlachty polskiej, 1901. A nemesség kiválóbb képviselőinek életrajza kapcsán megismertet Józef Ossoliński életművével.

Jegyzetek

Az I. fejezethez

(A megfelelő betűtípusok hiánya miatt a nasalis „a” és „e” (= on illetve en) helyett a és e betűt, az átvágott l helyett l betűt írtunk.)

- 1 Alborgetti: Abhandlung 22—23. lapok.
- 2 Dr. ifj. Iványi-Grünwald Béla: gr. Széchenyi István: Hitel stb. 1930, 23., 25. lap, 352—353. lapok.
- 3 Sombart: Kap. II. köt. 1. rész 427. lap.
- 4 Lásd Wiad. hist. 1933. évf. 167. lap Ingot cikkét.
- 5 Bujak Nauka Polska I. évf. 282. lap és Divéky: Keresk.
- 6 Részletesen lásd Piotrowicz: Polonica 81—97. lapok.
- 7 Részletesen ismertetve Buczek: Nauka Polska XII. évf. 1—85. lapok.
- 8 Schmoller: Volkswirtschaftslehre I. 82. lap.
- 9 Lásd erre Levasseur, Sée idézett munkáit.
- 10 Nauka Polska XII. évf. 5. lap.
- 11 Chaptal: Borokról 19—20. lapok.
- 12 Bél (Oláh) 33. lap. Vini copia tanta, ut omnes fere Hungariae regiones (exceptis campis, qui citra et ultra Tibiscum, Varadinum versus sunt, atque tractu Báchiensi et pauculis aliis locis) vina generosa, dulcia, styptica, media inter utraque fortia, levia, temperata ferant, multo majorem tamen albi, quam rubri copiam.
- 13 Dvihally, 3. lap.
- 14 Hóman Bálint—Szekfű Gyula: Magyar Történet V. kötet 58. lap.
- 15 Bártfa 5064. szám.
- 16 U. o. 5226. szám.
- 17 Veress: Báthory 130. lap.
- 18 Történelmi Tár 1902. évf. 352—353. lapok. Intelleximus... vina Sirmiensa et alia parcium Regni nostri inferiorum per mercatores... versus partes illas superiores Regni nostri in tanta copia et abundantia sine intermissione apportari, ut jam vina parcium illarum superiorum, ex quo eadem acerbiora, illa vero dulciora existent, maxime a Polonis et Ruthenis, ... qui scilicet temporibus aliis vina illa regnicolarum earundem parcium superiorum comparare soliti fuissent, contempnentur et in nullo pretio haberentur...
- 19 Kutrzeba: Akta 448. N^o: 50... ne quispiam regnicolarum sue regie maiestatis aut vel concivium et subditorum vestrorum ad has par-

- tes superiores ipsa vina Zeremiensia deferre aut Polonis regni Polonie ad exdeferendum vendere... presumat...
- 20 Hazai Okmánytár I. kötet 402. lap.
- 21 Országos Levéltár. M. N. Múzeumi Lt. Fol. Lat. 931—969.
- 22 Bél: Notitia I. 30. lap.
- 23 Házi Jenő: Sopron I. 5. N^o: 336.
- 24 Bél: Notitia II. 110. lap.
- 25 Tört. Tár 1905. évf. 84. lap, valamint C. St. V.—1. 575. lap.
- 26 Bél: Notitia I. 30—31. lapok.
- 27 Cam. Scep. Benigna Mandata, 1726 okt. 30. N^o: 69. Beregszaszensia prout et Ungvariensia Poloni non multum affectarent, Diósgyőriensia vero sive allodialia sive decimalia plane non curarent, ut talia, quae Polonis divendi non possent, in educillis distrahere oporteat.
- 28 Barabás Piroska: János Zsigmond és kora. (Dr. Erdélyi László szemináriumában készült doktori értekezés kézírata.) 59. lap.
- 29 Cam. Scep. Liber minutarum cameralium F^o: 46... Comperimus enim, ea esse Transylvaniensia, vilia et austera adeo, ut neque ad educillum propter austeritatem, neque ad militarem dispositionem propter praetii magnitudinem valeant.
- 30 Reg. Kr. 2120. F^o 8.
- 31 Cam. Scep. Benigna Mandata 1581 január 22. N^o: 9.
- 32 Cam. Poson. Litterae Cam. Scepusiensis. 1737 febr. 8. In comperto est, vina Miskolczyensia et Szikszoviensia aliaque in vicinioribus ibidem locis procreari solita, praesertim vero ex locis principalioribus non tam facile discerni possint, nisi diutius conservata, elapso enim unius ad summum anni spatio, in qualitate sua longe evadunt Hegyaljaiensibus inferiora.
- 33 Varga 4., 5. és 7. lapok.
- 34 Bél (Oláh) 33. lap... post amissum Sirmium celebre esse coepit vinum Tokajense...
- 35 Szirmay Zemplén 21—22. lapok.
- 36 Herzog: Tarcal, 249. lap 8. jegyzet.
- 37 Kerekes cikke a Magyar Gazdaságtört. Szemle 1903. évf. 90. lap.
- 38 Cam. Scep. Liber expeditionum, F^o 85.
- 39 Varga 6. lap, 101. lap és Szirmay Zemplén 20—21. lapok.
- 40 Fournier: Archiv 373—465. lapok; az idézet 420. lapon.
- 41 Csaplovics: Ungern I. kötet 21—22. lapok. Király: tokaji bor, királynő: ménesi bor, udvarhölgy: karlócai bor; a többiek az udvari méltóságokat és minisztereket képviselik. Lásd még tőle II. kötet 31—32. lapokat, ahol arról ír, hogy kik készítik a különböző fajtájú borokat. Kutrzeba tévesen, Handel i Kupiectwo c. könyvének 29. lapján, az edynburgo wino-t morva bornak nevezi.
- 42 Savary: Dictionnaire „Vin“ címszava alatt, amelyet a könyv ritkása miatt közlünk: Ces vins pour la plûpart sont vigoureux, mais fumeux à peu près da la qualité de plus forts vins de la Rivière de Bourdeaux; il fout néanmoins en excepter les vins de Tokaj, qui approchent davantager de ceux de Canari, avec qui même ils disputent d'excellence: ce sont de ceux-ci dont on voit à Paris.

- 43 C. St. IV. kötet 2. rész 139. lap... damit doch zwischen den Sauern, bösen, entgegen den guten und Lynden ain Unterscheidt furgenommen und gehalten werde...
- 44 Dabrowski Kraków 40. lap és Reg. Kr. 2120. A^o: 1597 márc. 31-én „wino czerwone“.
- 45 Dvihally 45. lap.
- 46 Fucker: Tokay, 103. lap és Golebiowski 109. lap.
- 47 Utóbbinál i. h.
- 48 Hoszovski Ceny I. 77. lap.
- 49 Rath: Weichselhandel 72. lap.
- 50 Akta ek. i. solne. Dz. IV. N^o: 2—16.
- 51 Arch. Sk. Dz. XIX. N^o: 13. II. 1757 május 21.
- 52 Zawacki: Memoriale 104., 105. lapok. Si bona vina cupis, quinque haec laudantur in illis: fortia, formosa et fragrantia, frigida, frisca. És még Szirmay: Zemplén 7. lap, aki összefoglalja a gyógyhatásra vonatkozó irodalmat is a 12—13. lapokon.
- 53 Derczeni: Tokaj 88. lap.
- 54 Lwów, Zbiór śp. Dyr. Alexandra Czolowskiego. (Czolowski Sándor magángyűjteménye.) Ossoliński-féle iratok.
- 55 Hegyallya 6. lap, Varga 66. lap.
- 56 Sygański: Nowy Sacz II. 166. lap. „O maślaczu czteroputowym“, melyben a máslás aszút jelent.
- 57 Lásd Ehret: Weinhandel 78. lap.
- 58 Deák: Levelek 283. szám.
- 59 Wien, Hofkammerarchiv, Ungarn. 1736 aug. 4.... his accederet, quod quo copiosius conficiuntur uvarum passarum et essentiae vina, tanto debiliora redduntur ordinaria vina, hocque pacto publicum notabiliter patitur in eo, quod ordinaria vina suum aestimum deperdant et divendi in extera Regna ac provincias nequeant...
- 60 Cam. Poson. Protoc. Cam. Consilii 1739 január 10. P. 16. Vini submontani vulgo Kossier dicti confectionem Judaeis tam Hungaricis, quam extraneis ex ordinario pro domestica ipsorum necessitate admittendam esse...
- 61 Derczeni: Tokaj 1. lap. V. ö. u. o. 2—3. lapokkal.
- 62 Berzeviczy: De commercio 11. lap.
- 63 Orsz. Lt. Helytartótanácsi lt. Ad lad. A. fasc. 15. Num. 2. Oecon.
- 64 Dvihally 18. lap.
- 65 Arch. Rákócziانو-Trautsohnianum. Acta Radicalia. Fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1726 febr. 22. Tálya... quod bonus locus conservacionis bonum faciat vinum, malus autem malum.
- 66 U. ott... quod maximum est, deterruit me status praedictorum vinorum, quae in pessimo loco conservata, adeo congelata fuerunt, ut duorum digitorum crassa glacies iisdem superfuérit.
- 67 U. ott: Fasc. 32. Num. 577. Anno 1727 aug. 19.
- 68 Chaptal: Borokról 128—132. lapok.
- 69 Károlyi-család levéltára, Budapest, fasc. CXV. 1704 május 4.
- 70 U. o. fasc. CXCVIII. Szarvas György Károlyi Sándorhoz, 1710 jún. 2.

- 71 Haur: Oekonomika 98. lap... aby miesa wieprzowego nie kladziona, pilnuja...
- 72 Ehret: Weinhandel 138—139. lapok.

A II. fejezet 1. részéhez

- 1 V. ö. Hauser: Capitalisme 184. lap, Fagniez: Documents XLIX., Weber: Sozialökon. III. köt. 1. rész 44. lap.
- 2 Hasonló gondolatot képvisel Heckscher: Merkantilizmus I. köt. 255. lap, különösen 256—257. lapokon.
- 3 Idézi Heckscher: Merkantilizmus II. 292. lap: „Der Handel findet gewiss seine eigenen Wege, aber es kann den Untergang der Nation bedeuten, wenn er nicht reguliert wird.“
- 4 ...unde cum huiusmodi rerum et mercimoniorum allationes toti Regno nostro ad commodam habundantiam et copiam diversarum rerum cedat... Kiadva Kutrzeba: Akta 445. okl. N^o46. V. ö. Kázmer rendeletével 447. okl. N° 48.
- 5 ...unde numerus tandem negotiatorum decresceret et tricesimae quoque S. Mtis V. Tuordossiensi proventus non parvum minueretur. Kiadva Tört. Tár 1910. évf. 196. lap.
- 6 Svédország politikájára lásd Hainz Gaessner: Schwedens Volkswirtschaft unter Gustaw Wasa, I. Teil, 1929. Különösen a 101—120. lapokat.
- 7 V. ö. erre nézve Morini—Comby: Mercantilisme 5. lap.
- 8 Ugyanott 57. lap, Heckscher: Merkantilizmus 8—9. lap, valamint H. Pirenne—G. Cohen—H. Focillon: La civilisation occidentale au moyenâge 1939. Paris. (Glottz: Hist. gén. Tom. VIII.) passim; a merkantilista irodalom legteljesebb összeállítására, az I. fejezetben foglalt megjegyzések fenntartásával, Heckschernél II. kötet 239—242., majd 312—370. lapokon olvasható.
- 9 Harsin: Doctrines 12. lap „On pourra dire que le mercantilisme est une des plus célèbres manifestations de la subordination de l'économique au politique.“
- 10 V. ö. Sombart: Kap. II. kötet 2. rész 934. lap.
- 11 Mombert: Natökon. 118. lap; Sombart: Kap. II. 2—926. lap. „Es ist in der Politik das wichtigste, dass alles beschützt und verteidigt wird, was den Staat und sein Vermögen erhält und vermehrt.“ Lásd még Kostanecki: Ekonomja 25—26. lapok.
- 12 Sommer: Kameralisten II. 474. lap.
- 13 Lásd Lefebvre: Commerce I. 197. lap; Fagniez: Henri IV. 25. lap.
- 14 Boissonade: Poitou II. 422. lap.
- 15 Saint-Léon: Corporation 395. lap, „Je suis contraire à ce qui peut gêner le commerce, qui doit être extrêmement libre, 395. l. 2. jegyz.“
- 16 Séé: Hist. écon. 181. lap. Hauser: Capitalisme 170. lap.
- 17 V. ö. Schmoller: Volkswirtschaftslehre I. 89. lap.
- 18 Sommer: Kameralisten II. 204. lap.

- 19 *Libertas nundinalis communis unicuique esse deberet, sed et quae-stum omnimode augendum ipsa ratio boni publici dictaret, publicum vero bonum et beneficium miserae plebis ex eiusmodi libero quaestu... promamans privato lucro... praeponderaret.* Idézi Ember: Helytartótanács 13. lap 68. jegyzet.
- 20 Der Staat könne alles machen, wenn es nur wolle, sein Einfluss auf die wirtschaftliche Entwicklung sei unbedingt. Lásd Guglia II. 51. lap.
- 21 Ember: Helytartótanács 5. lap 11. jegyzet, 93. lap.
- 22 Schünemann: Joseph II. 14—15. lapok.
- 23 Szekfű: Magyar Történet VI. 313. lap.
- 24 Schünemann i. h. 22. lap és Ember Győző: Az egységes monarchia gondolata Mária Terézia korában, Századok 1936. évf. 273. lap.
- 25 Csaba Csapody: Die Entstehung des ungarischen Zolltarifes von 1754. Különlenyomat a gr. Klébelsberg K. M. Tört. Int. évk. hatodik évf. 3. lap.
- 26 V. ö. Schünemann i. h. 55. lap.
- 27 „... car la police du commerce interieur et exterieur la plus sure, la plus exacte, la plus profitable à la nation et à l'État consiste dans la plaine liberté de la concurrence.“ Idézi Lavergne: Économistes français 98. lap.
- 28 Schmoller: Volkswirtschaftslehre I. 86—87. l. Jeder Vorteil eines Volkes im Handel bringt einem anderen Volke Schaden, das Studium des Handels ist ein wahrer Krieg.
- 29 Lásd Hoyer: Wolny handel 16. lap.
- 30 Bujak: Zasady 3—4. lapok, aki leghatározottabban képviseli ezt az elvet s utána tanítványainak hosszú sora; Warežak: Handlowa polityka 98. lap; Rybarski: Handel I. kötet 196. l., Bujak: Rozwój 126. lap. V. ö. erre nézve *tölem*: Lengyelország kereskedelempolitikája a XVI—XVII. században és a magyar borkivitel, Hóman-Emlékkönyv, 1934.
- 31 Hoyer: Wolny handel 5. lap. Mercatura Deo placere non potest.
- 32 Bujak: Zasady 4—6. lapok.
- 33 Grabowski I. 375. lap.
- 34 Baranowski: Gostomski 35. lap 4. jegyzet.
- 35 Szelagowski: Cena I. 38. lap. „Potrzeba, aby kupcy nasi za granice nie iedzieli, kupcy nasi poza obrebem kraju, narażeni sa na liczne niebezpieczenstwa, rozboje, wyzysk. Skutkiem bowiem zmwowy kupców miejscowych muszá niejednokrotnie zagranica towar swój sprzedawać po nizszej cenie, anizeli u siebie w domu. Praestaret itaque ad commoda illorum promovenda et stabilienda ut potius externi mercatores ad oppida nostra mercatum commearent et a nostris sine impedimento quaevis necessaria emerent, operaque ac impensa sua eveherent.“
- 36 Cieselski: Ad equites 20. lap. „... vectigalia non nostri, sed extranei pecunia sua solverent, non falsa sed pura et laudanda moneta. Unde auri et argenti esset magna et invecta et relicta in oppidis Regni nostri copia...“ Ezt a megokolást nem ismeri az irodalom.

- 37 Starowolski 50. lap, akinek egyik mondását kiadta Gargas 216—217. lapon: „do nas zaden cudzoziemiec swojey monety nie powiezie, tylko musi z taleramy albo czerwonemi zlotemi przyjachać, i jeśli zechce sobie co kupić. A kupić koniecznie musi, bo od nas ut plurimum te towary wychodza, bez których wita humana difficulter conservari potest, jako te rzeczy do iedzenia i odzienia sie nalezace, ... a my od nich tylko te rzeczy miewamy, ktore do delycyi naleza, jako wina, korzenie...” A többieket lásd Gargas 218. lapon.
- 38 Connor 728. lap: „Aller dieser starckne ausfuhren ungeachtet kommt gar wenig geld in Polen, weil die Ausländer vor die wahren, so sie hinein bringen, allzuviel wieder hinweg nehmen. Das wenige, so die Kaufleute vor ihre guter zu Dantzig empfangen, geben sie gemeinlich den Ungarn... vor Weine.“
- 39 Gargas 209. lap.
- 40 Arlamowski: Szlachta 84—86. lapok.
- 41 Hoyer: Wolny handel 11. lap és passim. „Ile moga, tamuja wolność handlu, na tym sie falszywym fundamencie zasadzajac, że pieniądze sa najpierwszemi prawdziwemi dostatkami kraju każdego.“
- 42 Gargas 52. lap: „że na każdy rok na wina i korzenie dawal czterdzieści tysiecy wiem, że przez wszystek żywot nie dal na szpital 40.000.“
- 43 Lásd Heckscher: Merkantilizmus II. 49. lap.
- 44 V. ö. Kutrzeba: Korona 171. lap.
- 45 Rymar: Kraków 207. lap.
- 46 A. G. Z. XXI. Num. 213. punkt 21. Anno 1665. febr. 19. „... poslowie efficient to, aby prawo reasumowane bylo i nikt do Wegier nie ieździl sub poena duorum milliorum marcarum in quovis iudicio et officio Regni ad cuiusvis instantiam sine quavis apellatione decernenda.“
- 47 A. G. Z. 22. kötet, num. 77. pag. 59. anno 1687, és ugyanaz 1689-ből num. 82. pag. 62. alatt. „...mieszczenie z różnych miast tak J. Kr. Mości, jak duchownych i świeckich, że do Wegier przeciwko prawu jeżdża po wina... i privata auctoritate nad zwyczaj i nad slusność cene wina wynosza...“
- 48 A. G. Z. 22. kötet num. 125. pag. 57. anno 1701... ale żeby Wegrowie sami na składy prawem zaznaczone wina do Polski wywozili...
- 49 A. G. Z. tom. 23. num. 157. pag. 8. anno 1760.
- 50 A. G. Z. tom. 21. num. 184. pag. 28. anno 1662. „Ponieważ do Wegier po wina wszyscy prawie potentiores poslaja, aby ta lex in omnes dispensetur.“
- 51 Arlamowski: Szlachta 32. lap, ex 1693.
- 52 Górski: Stosunki gospodarcze 14. lap. „Szlachta skupuje hurtem cudze zboże i przedaje w Gdańsku; wielu także sprowadza beczkami wino z Wegier i beczkami sprzedaje bez ubliżenia szlachectwu.“ Masini Kristóf szavainak fordítása.
- 53 Historia II. 97—101. lapok, Halecki felfogása; Kutrzeba: Korona 227—228. lapok.
- 54 Vol. Leg. I. pag. 261—262, anno 1538. „... ad evitandas magnas in-

- securitates, injurias, ... quas subditi nostri ab incolis Regni Hungariae ... annis superioribus incurrerunt et adhuc sustinere coguntur: de consensu omnium ordinum interdicimus et severe prohibemus, ut nemo subditorum nostrorum ad Hungariam ... cum mercibus aut pro mercibus et rebus quibuscumque ire et proficisci aut inde ad Regnum nostrum merces quascumque invehere audeat, sub amissione mercium earundem; ... liberum tamen erit Hungariae incolis cum rebus et mercibus quibuscumque interea ad Regnum nostrum venire ... non obstante huiusmodi oclusionione: quae duntaxat ad subditos nostros pertinere debet.“ Ezt a törvényt ismeri Divéky is: Keresk. 49. lapon, de a valóságos okot nem veszi észre.
- 55 Cast. Sand. tom. 7. pag. 245. anno 1556. márc. 14. „... sub ammissione libertatum suarum...“ Ismeri ezt a rendelkezést Bujak is: Materjaly num. 272.
- 56 Bujak: Materjaly num. 285. anno 1559.
- 57 Cast. Sand. tom. 9. pag. 368. anno 1562. „... edictis prioribus nostris neglectis, vendicant sibi facultates evehendorum ex Hungaria vinorum in Regnum nostrum per vectores et incolas Regni nostri eaque fieri, quod et theloneorum nostrorum commodis et subditorum nostrorum communibus rationibus plurimum detrahatur...“ Itt jegyezzük meg, hogy a szövegek fordítását mindenkor értelemszerinti fogalmazásban hajtottuk végre, minthogy az akkori fogalmakat másként visszaadni nem lehetett.
- 58 Cast. Sand. tom. 9. pag. 368—369. „... verum libere permittimus unicuique externo vectori et subdito eiusmodi vina ex Hungaria in Regnum nostrum invehere divendereque, salvis vectigalibus nostris.“
- 59 Vol. Leg. II. 48. ust. 43. „... cla i myta wszystkie powinne i zwykle zaplaciwszy...“ Pelczar: Szlachcic 71. lapon felhasználja ezt az adatot, azonban helytelenül ítéli meg, minthogy a kereskedőosztály elleni támadást lát benne, jóllehet a törvény nem céloz egyébre, mint egyszerű vámvédelemre.
- 60 Vol. Leg. II. 188. ex 1678. „... a samym sobie tylko zysk, któryby na wszystkie iść miał, tym czyniac...“ Ismeri ezt a tilalmat, de anélkül használja fel egyes mondatait, hogy a szemléletre következtetni tudna, Jeckel: Handel I. 172. lap.
- 61 Vol. Leg. II. 346. lap. ex 1593. „... gdyż te wina składow żadnych nie maja...“
- 62 Diplomata Instituti Ossoliniani num. 1082. ex 1603. „... wino samo za zaiezdaniem do Wegier po nie wiela ludzi y ubieganiem sie do niego weszlo w taka cene, że znieść żyey dostatki tuteczne nie beda mogli, co isz zniszzyć prawie może korone...“
- 63 Cast. Biec. tom. 39. pag. 1017—1018. num. 20. II. ex 1610. „... ut Poloni pro necessitate sua quovis locorum in Ungariam gratia coemendi et evehendi eorundem vinorum liberum ingressum habeant, ideo ut videlicet ipsi Ungari eadem vina Polonis in Ungaria carius vendant, Poloni etiam carius pro eidem coemendi in Ungariam eant et proficiscantur...“
- 64 Vol. Leg. III. pag. 8—9. ex 1611. „... że takowe wina z Wegier,

przez kogokolwiek z poddanych naszych... do Korony jakimkolwiek sposobem przywiezione, nie tylko przez Starosty i Celniki nasze, ale też przez każdego szlachcica, przez którego dzierżawe prowadzone beda, wolno pobrać będzie y na swoy pożytek obroczyć i co żadnej trudności mieć nie ma...“

- 65 V. ö. Jeckel: Handel I. 175. lap.
- 66 Arch. Ziemskie Krak. Rel. Crac. tom. 52. pag. 241. ex 1627.
- 67 Górzynski: Prawo składu 41. l., az 1629. évi sejmhatározat alapján.
- 68 Przywileje m. Krakowa II. 308. lap ex 1654. „...żaden z panów kupców nie ważył sie iezdzić do Węgier zeby snadz miasto stoieczne krola Jmci zarazone nie bylo a tej zarazy proventy krola Jemci zmniejszone...“
- 69 Cast. Sand. tom. 128. pag. 1618—1620. ex 1661. János Kázmér tilalmai.
- 70 Divéky: Keresk. 51. lap. „Volmus praeterea vias et flumina publica, nec non commercia et navigationes mutuas, per Regna et provincias nostras, omnibus et singulis regnicolis, provincialibus et subditis nostris, tam terra, quam aqua, utrimque libera esse.“
- 71 Arch. państwowe, Lwów, Acta castr. Sanoc. tom. 189, pag. 1599—1600. ex 1677. „...aby nikt nie ważył po wina do Węgier... iezdzić, jednak my, majac pewne przestrogi... a zatym widzac, żeby przez to gdyby ani oni do państw naszych win nie wozili, ani kupcy nasi, obawiajac sie poenas impositas do nich nieieździli, tak prowent cla... od win należacy, jakoteż winne skladne... totaliter ustać musiały, przez to niemożliwa szkoda Rzp. subsequeretur. Przeto obviando temu wszystkiemu...“ a szabad borkereskedelmet rendeli el.
- 72 Arch. Ziemskie Krakowskie, Rel. Crac. tom. 108, pag. 204—205. ex 1680. „...onych wymyslimi zspособami tamtađ wywozić...“
- 73 Rel. Crac. tom. 108. pag. 206. ex 1680. ...sub praetextu domowey potrzeby swoyey co żywo ieci sie posłać po wina pomienione do Węgier y one przywioszczy do domow swoich nie tak ad usum proprium jako na handle obracać, po miastach y miasteczkach kupcom rozwozić na szynki dla pożytku y niesprawiedliwego zysku przedawać, co iż sie dzieje z wielka szkoda y uyma prowentow naszych celnych krolewskich i Rzp.“
- 74 Cast. Biec. i. h. tom. 212. pag. 1164—1166. ex 1692. és Cast. Sandec. tom 142. pag. 560—562. ex 1693.
- 75 Cast. Sandec. tom. 142. pag. 1335—1336. ex 1694.
- 76 V. ö. Renard-Weuleursse 445. lap, amelyben Európát jellemezti általanosságban.
- 77 Cam. Scep. Lib. inform. F^o 414. ex 1644. jan. 9. „...notulas seu extractus super educatione vini ex hoc Regno Hungariae in Polonia facta, sibi extradari expetat...“
- 78 Korzon II. kötet, 14. lap. „Monarchia powinien wiedzieć o obrocie handlowym i dla tego kupcy powinni składać rządowi tabele o swych operacjach.“
- 79 Berzeviczy: De commercio 160. lap. Quo major prohibitio, eo majoris lucri spes, quam cum periculo vitae etiam tentat proprii commodi studium.“

- 80 Arlamowski: Szlachta 31. lap. „Zakaz wyjeżdżania do Węgier byl tylko zakazem papierowym...“
- 81 Cast. Crac. tom. 87. pag. 870. ex 1564.
- 82 Bujak: Materjaly num. 526. ex 1631. „... za udawanie się na Węgry, celem kupna wina wbrew zakazowy...“
- 83 V. ö. Morini-Comby: Mercantilisme 35—36 lapok.
- 84 Zrzodlopisma II. kötet, 1. rész, 36. lap. „... wszystkie wolności od cel, nadane miastom i miasteczkom, tak K. J. Mości, jako duchownym i świeczkim maja być ex nunc uchwała, niniejsza do dziesięci lat podniesione, tak jakoby nikt nie uległ, aby skarb J. K. Mości rozmnożona byl...“
- 85 Ugyanott 43. lapon: „... cla, myta... sa przeciwko prawu i przeto prosimy, aby byly zniesione...“
- 86 Rel. Crac. tom. 108. pag. 205. ex 1680. „... to dla zabiezenia uszczuplenia prowentow naszych i Rzp. celnych...“
- 87 Cast. Biec. tom. 205. pag. 1153—1154. ex 1684. és Arch. państw. Lwów, Acta castr. Leopoliensia tom 463. pag. 1578—1579. ex 1692.
- 88 Rybarski: Biecz IX. pag. 93. „...zakaz jezdzenia po towary na Węgry, od czego jednak dawano specjalne uwolnienia...“
- 89 „... wedle wolności liber...“ A. Sk. Dz. XVIII. Ks. 12. num. 41. Jaslica, ex 1605.
- 90 Cast. Biec. tom. 30. pag. 1160 ex 1595. „... itaque a Dominationibus vestris postulamus, ut absque quavis teloneorum et vectigalium solutione eadem vina deducantur, subdito vero nostro ne aliter faciant, eisdem pro gratia nostra severo mandamus...“ Vagy A. Sk. Dz. XIX. Num. 13. Piwniczna ex 1755. U. ott num. 9. Kraków, ex 1756. U. ott num. 12. II. Nowy targ ex 1755.
- 91 Cast. Sand. tom. 150, pag. 398—400 ex 1721. „... na własna domowa potrzebe...“
- 92 Cast. Sand. tom. 177. pag. 883—885.
- 93 Acta Tomiciana III. 214. lap. „... cum vinis et curribus transire et redire liberum absque quavis teloneorum solutione ubivis locorum permittatis...“
- 94 Arch. Ziemskie Krak. Instr. Castri Crac, tam 87. pag. 870. ex 1564.
- 95 Bujak: Materjaly pag. 97 ex 1565. Ugyanott több példa is található.
- 96 Orsz. Levéltár. N. R. A. fasc. 902. Nr. 6. „... dando ipsi praeterea plenariam facultatem, negotiationes suas et mercaturas quasvis, absque contradictione quarumvis personarum... in Regno et dominiis nostris... exercendi, vina et alios liquores tam ex Hungaria, quam aliis externis locis in Regnum et dominia nostra, salvis theloneis Constitutionibus Regni circumscriptis... invehendi et inducendi...“
- 97 Szilágyi: Háború I. 493. lap.
- 98 Cast. Sand. tom. 128, pag. 48—49. ex 1657.
- 99 Egyes kiváltságlevelekről még a III. fejezet 2. részében olvashatunk, a nagybirtokosok kereskedelmi vállalkozásainak tárgyalása kapcsán.

A II. fejezet 2. részéhez

- 1 Bártfa 3672. szám.
- 2 U. o. 5133. szám.
- 3 Magyar Országgyűlési Emlékek (M. O. E.) III. köt. 37. lap. „Quoniam prohibitum est per serenissimum regem Poloniae, ne quis subditorum suorum res aut merces ulla in Hungariam importet: dignetur Maiestat Vestra eundem regem Poloniae hortari... ut sublata hac prohibitione sinat Polonos libere commercia in Hungaria exercere; alioquin ubi id per illum fuerit denegatum, M.-tas V. suorum fidelium commodo prospiciens, dignetur vicissim... inhibere, ne quis ex Hungaria... merces aut res ulla in Poloniam ducere praesumat...“
- 4 M. O. E. III. 320—321. lapok „cum serenissimo rege Poloniae tractatus habere, Mtas sua infra finem huiusmodi tractatum decernere aliquid non censuit.“
- 5 O. L. Cam. Poson. Exped. Cam. Fasc. 1. Év n., 1550 körül. „...ut severo interdicto prohibeat (Mtas V.) in superiore tota illa Regni parte, ne liceat regnicolis, nec subditis eius Mtis nec aliis educere in Poloniam vina, sub ea poena, ut si quis depraehensus fuerit, rem quam vehit omnem amittat. Hinc tria sequentur commoda: quod regnicolae augebuntur facultatibus, si Poloni ipsi veniant et res, quibus indigent, ipsi educant; Proventus S. C. Mtis locupletabuntur. Poloni enim omnes tricesimam solvere coguntur. At nunc et vina et metalla... multa educuntur sine ulla tricesima; quod fraudes evitabuntur, plerorumque civium, qui nomine et praetextu libertatis suae exteris gratificantur. Educunt enim eis in Poloniam res quasvis easque omni tricesimae solutione liberant. Multi huiusmodi conspirationem cum exteris ineunt.“
- 6 Kassa város lt. 2211. szám ex 1560 márc. 20. „Non erit etiam inconveniens significare domino Dessewffy, quod passim in Civitatibus et oppidis Poloniae proclamatum et publico edicto eius Regni inhabitatoribus prohibitum sit, ne in Hungariam vina emptum veniant. Id autem cur fiat, facilis coniectura est, malint enim, ut hungari in Poloniam, quam poloni in Hungariam tricesimas et tributa solvant, pro incremento polonici et detrimento hungarici fisci; fortasse conveniret par pari referre et nostris hominibus et regnicolis quoque educationem vinorum in Poloniam prohibere...“
- 7 Cam. Scep. Litt. cam. Poson. fasc. 52. num. 12 ex 1676. júl. 14. „...per suam Mtem S. resolutum et decisum extitisse, ut nempe Poloni, si vina hungarica habere voluerint, pro iisdem coemendis ipsimet in Hungariam venire taliterque educere teneantur.“
- 8 Cam. Scep. Minutae 1724. sept. 4. „...enimvero dum Poloni coemendorum vinorum gratia in Regnum venire necessitarentur, longioris extra patrias oras morae non ita patentes, sumtuum etiam compendio intenti, vinorum coemptionem accelerarent et dum a prima manu vina ipsi quaerent, conditionem vendentis meliorem facerent, ut non praetio, quale ipsi obtruderent, sed magis pro arbitrio

- vendentis, ne frustra profusis expensis, vacui redirent, statim primae manus pretium vinorum deponere deberent, sicque magis utile: quoad distractionem vinorum hungaricorum praestantiorum harum Regni partium, non ad aliquot mercatores, multas artes ad imminuendum primae manus pretium per mutuam cointelligentiam adhiberi solitos, perveniret, verum in eos, qui vineas suas gravibus impendiis colunt, uberius diffunderetur.“
- 9 Acta Ecclesiastica, fasc. 12. nr. 24, ex 1609. okt. 20. Orsz. Lt. „...„eductio vinorum, quae fit per huius regni incolas, magno est et ipsis et fisco Mtis V. S. damno. Nam ingentia Polonis vectigalia solvere et vina ipsa invecta non pro suo, sed pro polonorum arbitrio vendere coguntur. Fiscus vero in eo patitur damnum, quia cives civitatum Cassa, Eperjes et Bártfa potiore educunt vinorum numerum, de quibus vigore suorum privilegiorum maxime vero a tempore Botskaiano nullam solvunt tricesimam, qua ratione quotannis aliquod milia florenorum fiscus Mtis V. S. decedunt. Consultum igitur esset, vinorum educationem regnicolis prohibere, qua ratione futurum esset, quod poloni ipsi venirent, vina in Regno emerent et tricesimam indiscrete de omnibus eductis vinis solverent...“
  - 10 Sommer: Kameralisten II. 143. lapon.
  - 11 Fournier: Archiv 331—332. lapokon. „...hauptsächlich darauf zu sehen, damit... dass hungarische commercium wieder herbeygebracht werde, worzu alle Dicasterien die Assistenz mit Nachdruck ertheilen sollen...“
  - 12 U. o. 331. lapon: „Ich sehe je länger je mehrers, dass in denen Ländern keine genugsambe sorg auf commercien und Manufacturen angeordnet werde, wo doch diese das alleinige Mittel seynd umb dennen Ländern aufzuhelffen und fembdes Gelt in selbe zu bringen...“
  - 13 Ember: Helytartótanács 94. lap.
  - 14 Ember: u. o. 29. lap.
  - 15 Tevékenységére lásd Fournier: Archiv 330—331. lapokon írtakat.
  - 16 Orsz. Lt. Cam. Scep. Lib. exp. I. Fol. 62. „Caeterum cogitabitur diligenter, an non ultra consuetas tricesimas etiam peculiaris summa pro ipsa facultate educendi vini imponi et qua ratione id in effectum possit deduci, consilio nos vestro certiores reddatis.“ 1751-ből.
  - 17 Cam. Scep. Ben. Mandata, 1751. dec. 18. No 356. „...ut et vos diligenter animadvertatis, ne vina e Regno, praetextu regis evahantur, quae in aliorum commodum et in detrimentum fisci nostri cedant.“
  - 18 Cam. Scep. Ben. Mand. 1572. febr. 19. No 66. „...volumus, ut adhuc quidem liberam vini educationem, solutis solvendis, permittatis...“
  - 19 Cam. Scep. Ben. Mand. 1580 január 20. N° 13. „...Intelleximus diminutionem proventuum aliqua ex parte inde sequi, quod ex tricesimis prorsus nihil, ob prohibitam vini educationem, admistretur, eamque et fisco et fidelibus suae Mtis subditis vehe-

- menter esse damnosam...“ Emiatt engedí meg 1580. márc. 1-én kiadott rendeletével ísmét a szabad kivitelt, u. o. num. 45.
- 20 M. O. E. VII. 371—372. lapokon. „... posset vero hoc loco sua Mtas ipsam tricesimarum exactionem ampliari et augere, quas res fisco non parum lucri et commodi allatura esset...“
- 21 Cam. Scep. Ben. Mand. 1589. okt. 24. No 258. „...cum, uti nobis refertur, quidam tali astu rem gerant, ut se vinum non in Poloniam, sed in vicinam Moraviam aut Silesiam educturos simulent, id autem ea deductum dein in Poloniam usque exportent, idque potissimum hac de causa, ut tricesimam majorem, quae de singulis vini urnis in Poloniam deducendis duodecim denariorum est, evitent et solum quatuor cruciferos de vino in Moraviam aut Silesiam educendo, in singulas urnas hactenus pendi solitos exolvant, ideo ad eliminandam illam falsatiam, tricesimam aequari et quocumque et ad quas terras vina ex Regno isto educuntur, duodecim de singulis urnis denarios... exigi volumus.“
- 21 a. Cam. Scep. Lib. exp. IV. fol. 78. „...educationem liberam 1000 vasorum vini, quam cives civitatis Cassoviensis sibi concedi demisse petunt, non videmus qua ratione suadeamus, cum ea... in detrimentum proventuum fisci cessura esset“, mert a harmincadtól el-esik a király, „si tamen concedenda est, videretur ea conditione esse concedenda, ut tricesimam de dictis vinis suae Mti solvant.“
- 22 U. o. Fol. 359.
- 23 Cam. Scep. Litt. cam. Poson. fasc. 7. num. 52. Anno 1599. máj. 21. Potiores magnates... ac quidem alii... extra vina in propriis eorum vineis procreata vina etiam colonorum ac integrorum illorum districtuum occupare et pro se coemere atque sic undiquaque ingentem vini quantitatem... absque omni vectigali et tricesima... cum summa injuria et diminutione proventuum fisci regii suae Mtis educere ac divendere...“
- 24 Orsz. Lt. Muz. Lt. Fol. lat. 1363. Darab 1. ex 1565.
- 25 Cam. Scep. Ben. Mand. 1569. okt. 15. No 274. II. „... Ceterum, quia hoc anno magna est vini penuria in Hungaria, bonum esset et utile, regiam Mtem permittere, ut aliquis eorum numerus hic in Austria emeretur et sine aliquo impedimento abduceretur. Nam ea vina cum magno emolumento possent vendari educillanda colonis...“
- 26 Cam. Scep. Ben. Mand. 1569. okt. 15. Num. 274. II. „Quamquam a rege Poloniae requisiti fuerimus, ut de certo vini numero statuere dignaremur, quod illi et primariis eius servitoribus ex partibus regni istius superioribus libere educendum foret. Tamen... ante perceptam vindemiam hac in re quicquam decerni non posse, mandamus vobis, ut re cum generali capitaneo nostro communicata, confestim diligenter consideretis, quantum ubique in confiniis nostris vini ipsosmet habere oporteat et quantum deinde et regi Poloniae et eius servitoribus concedendum videatur. Interea autem pro ratione fertilitatis et temporum poteritis illis educationem vini concedere, quatenus sine detrimento nostro fieri poterit.“

- 27 Cam. Scep. Lib. Exp. I. Fol. 35. ex 1571. május 24. „... Cum autem intelligamus, provintiam istam hoc tempore haud exigua vini penuria laborare...“
- 28 U. o. Fol. 45. 1571. június 29. „... benigne vobis mandamus, ut in posterum nemini cuique ullum vas dimittatis sine scitu nostro. Verum potius memineritis, ut nos singulis annis, peracta vindemia, certiores reddatis, quam larga illa provenerit et quem numerum pro ratione anni cuiusque inde in Poloniam venundari et soluta tricesima evehi concedere possimus...“
- 29 M. O. E. V. 375. lap. „... Mti autem suae ob oculos versaretur prioris anni exemplum, quo ob quatour mille vasa vini divendita avectaque, magna in eadem provincia secuta fuit penuria...“
- 30 M. O. E. VI. 312. lap. „Vinorum autem hungaricorum in Poloniam invectionem cuique interdicerem, Mti suae nunquam in animo fuit, nisi forte ob eorundem penuriam vel ingruens belli periculum publicae necessitati consulendum sit...“; „huiusmodi interdicta in fisci regii detrimentum vergere...“
- 31 Cam. Scep. Lib. exp. V. ex 1617.
- 32 Tört. Tár 1871. évf. 171. lapon.
- 33 Cam. Hung. Poson. Litt. Cam. Scep. Anno 1603. aug. 23. (1621. ápr. 30. őrzési dátum alatt) „Ab anno 1566 usque ad annum 1572. vinorum in Poloniam venditiones et educationes per mgcum quondam dominum Svendi non solum liberis Civitatibus, sed totae huic provintiae penitus interdictum fuerunt...“
- 34 M. O. E. V. 158. lapon. „Illud etiam non sine summo gravamine regnicolarum in partibus superioribus fieri consuevit, quod nemini dominorum aut nobilium aut liberarum civitatum vina sua propria vel emptata vel in suis vineis procreata vel Polonis vel aliis vendere licet, nisi cum licentia administrationis proventuum Mtis suae, qui pro singulis vasis singulos sex florenos prius solet exigere... Quae inusitata consuetudo, anno tantum praeterito excogitata est.“ Kérik ezért „regnicolis posthac libera sit facultas, vinum in externa regna exportandi...“
- 35 Cam. Scep. Ben. Mand. 1567. szept. 13. Num. 19. „... quod autem ad educationem vini attinet, statuimus, ne cuiquam liceat vel nobilium vel civium aut subditorum vinum in Poloniam educere, cum plerique illorum vel immunitatis vel libertatis praetextu vinum absque solutione tricesimae educere consueverunt. Verum id concedimus, ut Poloni in Regnum ingredi, vinum in locis suis emere et educere valeant, ea ex ratione... justum nobis vectigal et tricesima solvetur...“
- 36 Cam. Scep. Ben. Mind. 1569 szept. 30. Num. 253. „... ne Hungari ex partibus Scepusianis in Poloniam vina educant, sed ut ipsi Poloni in Hungariam pro emendis vinis ad loca videlicet depositionis veniant et soluta tricesima vina emptitia in Poloniam exportent.“
- 37 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. május 14. Num. 94. „... nemini ho-

- minum in posterum absque nostro consensu et praescitu ullum vinum vel soluta vel non soluta tricesima instinc dimittatis...”
- 38 Cam. Scep. Ben. Mand. 1578. okt. 28. Num. 241.
- 39 Cam. Scep. Ben. Mand. 1588. márc. 30. Num. 80. „...in Vestro positum sit iudicio, non suspectae fidei hominibus permittere, ut aliqua pro... utilitate publica educant...”
- 40 Cam. Scep. Ben. Mand. 1589. okt. 24. Num. 258. „...mandamus tricesimatoribus a vobis dependentibus committatis, ut eiusmodi vina per indigenas... educta confiscent...”
- 41 1588. évi 15. t. c. 4. par. De az 1599. évi 33. t. c. panaszkodik, hogy a lengyelek nem tartják be a végzést s nem jönnek az országra.
- 42 Bujak: Materjaly num. 340. ex 1588. „Prefekt i radcy cesarskiej komory na Spiżu zakazuja wywozu win węgierskich do Polski celem sprowadzenia po nie kupców z Polski.”
- 43 Cam. Scep. Ben. Mand. 1591. június 22. Num. 118.
- 44 U. ott 1610. január 26. Num. 12.
- 45 Bujak: Materjaly num. 414. Anna 1610. febr. 20. „...že na sejmie węgierskim zapadla niedawno uchwała, zabraniająca poddanym węgierskim wywozić wino do Polski w tym celu, aby Polacy przybywając po wino na Węgri drożej je na miejscu placili.”
- 46 C. St. II. köt. 1. rész 140—141. lapokon: „Quia vero in educatione vinorum a dominis polonis varia incommoda, ineffabiles injuriae, damnorum illationes, regnicolarum ipsorumque rerum arestationes, adulterinarum monetarum introductiones, in Regno dietim crescere liquet...”
- 47 C. St. II. 1. rész 141. lapon.
- 48 Cam. Scep. Minutae 1724. szept. 4.
- 49 C. St. II. 1. rész 405. lapon.
- 50 U. ott II. 2. rész 188. lapon.
- 51 Cam. Scep. Benigna Mand. 1574. dec. 14. Num. 356. „...mandamus vobis benigne, ut diligenter una deliberetis et efficiatis, quo simul et arcibus de necessario vini com meatu provideatur, et civitates quamprimum hac sua querela liberentur...”
- 52 1567. évi 38. t. c. „Illud etiam non sine summo gravamine regnicolarum in partibus superioribus fieri consuevit, quod nemini dominorum aut liberarum civitatum vina sua propria vel empta vel in suis vineis procreata... vendere licet...”
- 53 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 43. „...his enim in partibus, ut videmus, universi tam equestris quam civilis ordinis status ex venditione vinorum in Poloniam nummos parant, unde potissimum familiae et domorum suarum sustentationem habent, aliisque diversis necessitatibus suis prospiciunt...” és ha ettől a keresettől a lakosságot megfosztják, „...excitentur quarelae fieretque id non sine manifesto detrimento indigenarum, sequeretur etiam defectus rei numariae ac decessio proventuum fisci in redditibus tricesimalibus...”
- 54 Cam. Scep. Lib. exp. II. Fol. 252. ex 1577. „consulere non possumus... ut vinorum eductio prohibeatur. Haec enim inde seque-

- rentur incommoda: tricesimae proventus alioquin valde exigui, nulli plane redderentur... sequeretur quoque dubio procul, quod multi Poloni pro permittenda educatione vinorum M. V. S. supplicaturi, eamque liberam et sine omni solutione vectigalis, non sine detrimento proventuum tricesimalium impetraturi essent...“
- 55 Cam. Scep. Litt. Cam. Poson. Fasc. 1. Num. 2. (Tulajdonképpen a Pozsonyi Kamara jelentése a királyhoz, amelyre előbb Svenditől kért véleményt, s emiatt neki leküldve, itt maradtatott) „... si enim eductio frumenti et vinorum in partes Poloniae prohibebitur, indigenis Regni earum rerum copia abundantibus, neque quibus vendant existentibus, extremae aegestatis ac desolationis occasionem eis prebebit. Nam nihil pecuniae eo pacto colligere poterunt et misera plebs alioquin calamitosa satsique afflictata... nec habebit postea; unde vel publicis oneribus vel solvendis dominorum terrestrium censibus sufficere possit...“
- 56 Cam. Hung. Poson. Lit. Cam. Scep. 1630. aug. 15. „Publica haec Regni prohibitio, ne vina in Poloniam invehantur, causabit magnam sterilitatem proventuum suae Mtis maxime in his partibus, quippe jam antea, Poloni quoque simili latae legis vigore interdixerunt suis, ne quispiam emptum vina in Hungariam venire ausit...“
- 57 Cam. Scep. Lib. exp. IV. 262. lap ex 1592. „...refertur nobis, non modo Polonos, sed etiam indigenas quoque, adhibitis Polonis, sub Polonorum nomine vina educere, quod etsi proventibus fisci nocivum non est, quia eo plura educantur vina, auctioraque inde fiunt vectigalia, sed constitutioni publicae contrariatur.“
- 58 Diversae Instr. Irreg. Fasc. 16. 1676. június 20. „...und zwar vors erste, weil der Weinhandl dieser Gegent und Ober-Hungarischen Landten das Principal-Gewerb, in welchen nit allein des hohen und niederen Standtes burger und gemain manns fast einzige Nahrung und Wohlfahrt, sondern auch des Königs Renten, Vectigalien und Kammer mehrests als Haub Einkommen bestehen...“
- 59 Arch. Patak. Rákócziانو-Trautsohmanum. Acta Rad. fasc. 33. Num. 578. a. ex 1733. dec. 16. „...dominus Seyfrid et dominus Kuksz appromiserunt se certo certius vina emere, dum modo liber quaestus Polonorum adaperiretur, quia eousque vina ipsis emere non posse se declararunt, quousque et illi eadem Polonis divendere occasione non sint habituri...“
- 60 U. ott. Num. 578. d. Anno 1717. márc. 9. „... inductio (in Poloniam) Polonis dicitur esse inteerdicta,“ azért „pro emendis vinis in his partibus nemo mercatorum extraneorum comparet...“
- 61 Helytart. lt. Miscel. 1743. fasc. 18. num. 159. „...commune commercium, a quo parcium illarum status et miserae contribuentis plebis conservatio dependeret, augeti...“
- 62 Helytart. lt. Ad lad. D. fasc. 61. Num. 45. Telon. 1774. dec. 21.
- 63 Cam. Scep. Liber divers. inform. Fol. 165. ex 1685. szept. 20.
- 64 Ember: Helytartótanács 41. lapon.
- 65 V. ö. Károlyi Árpád megjegyzésével az M. O. E. XI. kötetének 280.

- lapján: „... jóízű mosolyra késztető, naív következetlenséggel“ tárgyalónak jellemzi a rendeket.
- 66 Cam. Scep. Minutae 1666. május 6. Num. 28. „... quatenus nullis donationibus super obtenta relaxatione tricesimae impetratis locum daretis, nisi tales donationales litterare per Cancellariam Exc. Camerae Aulicae emanatae fuerint...“
- 67 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. okt. 4. Num. 259. „Queritur apud nos mgfcus Chr. Ungnad, supr. cap. Agr. multa sibi per Vos impedimenta in educatione vinorum suorum e Regno, ultra benignam concessionem nostram fieri...“
- 68 Cam. Scep. Ben. Mand. 1569. ápr. 6. Num. 84. „... quanta damna et incommoda per Christi nominis hostes Turcas, Tartaros aliosque Mtis V. S. factiosos, mgfcus dominus Georgius de Bathor variis locis et temporibus acceperit, Mtas V. S. optime constare potest. Unde cum ex tanta depredatione bonorum ejus, quae passus est, nihil aliud supersit illi, quam continuis laboribus necessitatibus eius prospicere, Mtati V. S. tamquam domino suo clementissimo humillime supplicat, quatenus dignetur clementer suis litteris annuere, quo salvum sit illi vina in Poloniam educere, cum brevi ibidem nundinae sint celebrandae, ad quas dicta vina mittere vellet...“
- 69 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. aug. 7. Num. 173. „... nam ipsa Camera Scepusiensis sine Mtis V. S. benigno nutu admittere, quum pro eo institissem, minime est ausa...“
- 70 Cam. Scep. Liber oblig., inf. et exp. Fol. 18. Ex 1575. január 31. „Nos praefectus... Camerae Scepusiensis... universis et singulis tricesimatoribus ab hac Camera Scepusiensis dependentibus significamus per praesentes, Sacram Caes. Mtem... Rev. Domino Franc. Crasiński, episcopo Cracoviensi 51 vasorum vini in Poloniam educationem, solutis in tricesima solvendis, benigne permisisse. Itaque injungimus vobis, ut cum ad loca tricesimarum vestrarum praesentium exhibitor, generosus Step. Chepiński cum 51 vasis vini pervenerit, exacta prius legitima tricesima in Poloniam ea deduci sinatis. Et has litteras nostras penes rationes vestras retineatis, tempore dandarum rationum hic in Camera producendas.“
- 71 Orsz. Lt. Muz. Lt. Törzsanyag 1567. május 18. (Kassa.) „... solutis pro tricesima solvendis...“
- 72 Cam. Scep. Protoc. informationum... Fol. 25. ex 1571. márc. 23.
- 73 Cam. Scep. Lib. exp. I. Fol. 11. ex 1571. márc.
- 74 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. május 9. Num. 89.
- 75 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. dec. 14. Num. 355.
- 76 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. dec. 18. Num. 356.
- 77 Cam. Scep. Ben. Mand. 1572. június 2. Num. 208.
- 78 Cam. Scep. Ben. Mand. 1572. nov. 10. Num. 409.
- 79 Cam. Scep. Ben. Mand. 1575. január 13. Num. 13.
- 80 Cam. Scep. Lib. exp. II. Fol. 346., valamint u. ott fol. 429. és fol. 469.

- 81 Cam. Scep. Ben. Mand. 1584. dec. 1. Num. 257., valamint u. ott 1585. ápr. 9. Num. 74.
- 82 Cam. Scep. Ben. Mand. 1588. márc. 30. Num. 80.
- 83 U. ott 1588. ápr. 1. Num. 84.
- 84 U. ott 1588. ápr. 27. Num. 118., valamint Lib. exp. IV. fol. 69.
- 85 Cam. Scep. Ben. Mand. 1589. nov. 9. Num. 267.
- 86 U. ott 1589. dec. 13. Num. 298.
- 87 U. ott 1590. január 27. Num. 13.
- 88 U. ott 1590. okt. 25. Num. 212.
- 89 U. ott 1591. január 26. Num. 12.
- 90 U. ott 1593. május 26. Num. 97.
- 91 U. ott 1594. nov. 15. Num. 104.
- 92 Cam. Scep. Lib. exp. IV. 359. ex 1595. január 12. „...rex optimus et benevolentissimus...“
- 93 Cam. Scep. Ben. Mand. 1596. okt. 11. Num. 90.
- 94 Lib. Reg. Cam. Scep. Num. III. Fol. 210. „...privatis quoque personis eorundem oppidanorum permittitur, ut penes litteras comitis patentes certum numerum vasorum in litteris specificatum, pro usu duntaxat et mensa eorum... absque tricesima evehendi facultatem habeant...“
- 95 A lańcut-i levéltárban, Potocki család, őrzött eredeti adománylevél, Lengyelország. „...Ex Regno nostro Hungariae quotannis ducenta dolea vel vasá vini Hungarici compta sine solutione ullius tricesimae vel theloniei... quocumque anni tempore illi... hoc commodum et oportunun fuerit, evehi curare possit ac valeat...“ és ezt a jogot örökösei is élvezik.
- 96 Cam. Scep. Lit. cam. Poson. Fasc. 18. Num. 68.
- 97 Cam. Scep. Lib. minutarum. 1665. márc. 23.
- 98 Cam. Scep. Minutae. 1726. május 9.
- 99 Helytart. lt. Ideal. Telon. 1757. Num. 10. „...si vinorum quaestores salvi passus litteris per Comendantes Generales expeditis stipati et provisi fuerint... una saltem tertialitas obtingentis... vectigalis ab iisdem praetendatur...“

A II. fejezet 3. részéhez

- 1 Ember: Helytartótanács 54. lap.
- 2 Cam. Scep. Lit. cam. Poson... irreg. 1703. március. „...ita, ut tricesima imposterum non, nisi in introitu et exitu Regni exigatur.“
- 3 U. ott.
- 4 U. ott, nap nélkül: „Onodinum. Hunc quoque locum negari non potest esse in meditullio constitutum, attamen, cum in filialibus eiusdem Miskolcz et Szikszo annuatim multa vasa vini per polonos et alios quaestores extraneos emi soleant, quae hinc ulla pensione in comitatu Scepusiensi et inde in Poloniam ave-

- here possent, ideo haec quoque tricesima stabilienda iudicatur.“
 Ez egyébként a gyöngyösi bor elterjedésére enged következtetni.
- 5 Hofkammerarchiv 1714. aug. 31. csoportban.
  - 6 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1714. július 15. „...saepefatam tricesimam in passu necessario et inevitabili quoad quaestores vinarios esse constitutam...“
  - 7 Rel. Crac. tom 103. pag. 298. Anno 1676. és u. ott pag. 550—554.
  - 8 Dabrowski: Kraków 28. lap.
  - 9 Balzer C. J. P. IV. köt. 1. rész 106—107. lapok.
  - 10 Lewicki: Sklad 54. lap. Vol. Leg. II. 207. és Arch. miasta Lwowa I. 552.
  - 11 A. D. N. S. Num. 83. pag. 187. U. ott Num. 93. Anno 1620. és u. ott Num. 104. pag. 71. Anno 1630. nov. 27.
  - 12 Hoszowszki: Ceny II. 117. lap.
  - 13 Pawiński: Báthori 168. lap.
  - 14 Lubomirski: Skarbowość w Polsce 9. lap és Bobrzyński: Propinacja 369. lap.
  - 15 Pawiński: Báthori 173—174. lapon.
  - 16 Castr. Biec. tom. 27. pag. 462. Anno 1588. jún. 28. „...winem węgierskim pewne drogi z sklady w uniwersale sa opisane, na ktorých każdy zaros poborcy czopowe powinien bendzie odprawić i kwitacja dostarcza od poborcy wziac, za ktorey ukazaniem na innych miejscach wselakich wolnym iuż być ma.“
  - 17 Rkp. 2364. Fol. 2. (Arch. m. Kr.)
  - 18 Rel. Crac. tom. 201. pag. 901—905. ex 1768. III. 10.
  - 19 Pawiński: Finanzgeschichte 159. lap és Vol. Leg. II. 215.
  - 20 Vol. Leg. III. 8. „...wegrowie i kupcy węgierscy... aby od' każdej beczki po zł dwu, względem skladnego, na granicy, placili“ és A. Sk. Dz. XVIII. Num. 1. Fol. 32.
  - 21 Castr. Biec. tom. 40. pag. 907—908. ex 1611 dec. 24.
  - 22 Lewicki: Sklad 54. lap és Vol. Leg. III. 409.
  23. Vol. Leg. IV. 51.
  - 24 A. G. Z. tom. 24. Num. 11. pag. 5.
  - 25 Vol. Leg. V. 69.
  - 26 Kutrzeba: Szos królewski w Polsce XIV. i XV. wieku, Kraków, 1900. pag. 14—18. és 21—22.
  - 27 U. ott 30. lapokon.
  - 28 Rel. Crac. tom. 85. pag. 69—70 ex 1657 szept. 23. „...po trzy grosze od kwarty wina...“, emiatt röviden *kvartának* is nevezték
  - 29 Vol. Leg. IV. 243. ex 1658. „...ab omnibus mercimoniis, in genere tak virtualibus jako utensilibus żadnego prorsus nie excypujac, od każdego zlotego polskiego po groszy dwa z ta declaracya... że żaden od tego podatku sie ullo praetextu nie ma uchraniac cuiuscunqve status et conditionis.“
  - 30 Castr. Biec. tom. 188. pa. 457—458. ex 1659. Jún. 6. „...aby extra solitum proventum skladnego winnego wszyscy in genere kupcy jaki i ruźnej conditiej ludzie, nemine excepto...“ fizetik tekin-tettel a hadikiadásokra, „...accyze albo raczej podwyżnienie te-

- goź składnego winnego, na wszystkich komorach... od każdej beczki wina po złotych 6 placily...”
- 31 A. G. Z. tom. 21. Num. 164.
  - 32 Rel. Crac. tom. 98. pag. 122—125. ex 1670. dec. 29. „...na skladach winnych od każdej beczki wina po złotych dwa... nad zwyczajne clo i skladne winne placily...”
  - 33 Kutrzeba: Finanse 61. lap és Rybarski: Biecz IX. pag. 83.
  - 34 Reg. Krak. 2191. „...dal spuszczone do piwnice...”
  - 35 Vol. Leg. V. 171. ex 1676. „Subsidium od likworów na zaplate woysku...”
  - 36 Pawiński: Finanzgeschichte 157. lap.
  - 37 U. ott 158. lap.
  - 38 Cam. Scep. Minutae 1666. márc. 19. Num. 33.
  - 39 Cam. Posen. Lit. Cam. Scep. 1671. január 17. „...Cum autem exactio tricesimalis duplex esset, ordinariae videlicet et mediae...”
  - 40 Cam. Scep. Minutae 1666. márc. 19. Num. 33.
  - 41 Cam. Posen. Exp. cam. Fasc. 6. ex 1561. márc. 3. „...Si juxta valorem exactio statueretur, duo occurrunt incommoda: unum, quod occasio relinqueretur tricesimatoribus fingendi valorem pro eorum arbitrio. Et tantum sibimet ipsis usurpandi, quantum vellent. Alterum, quod justitior praeberetur causa negotiatoribus conquerendi de magnitudine tricesimae, deque exactionis acerbitate, et rarior fieri haec vinaria negotiatio, multis quaestum omittentibus. Quare et propter rectitudinem et tricesimatorum fraudem cavendam et ut retineatur haec frequentia vinariae negotiationis...” javasolja, hogy hordónkint 100 den. szedjenek; „...illud repetimus, hoc ita consultum videri, quod ad polonos et quosvis externos attinet...”
  - 42 Horkammerarchiv, Ungarn 1736. aug. 4. Borsod és Abaúj megyék tiltakoztak a rendelkezés végrehajtása ellen, éppen ezért a cancellária sem járult hozzá.
  - 43 Cam. Scep. Minutae 1674. január 30. „...eductis et tricesimatis teneantur cives vel quastores dare accisas vel solummodo a consummatis...?”
  - 44 U. ott január 17-éről: „...accisarum exactoribus” megparacsolta, hogy „... a talibus vinis, quae vasatim sub circulis educuntur et tricesima persolvitur, nullatenus accisam exigere praesumant...”
  - 45 U. ott január 26.
  - 46 M. O. E. II. 372—373. lapok. „...quia... negotiatores externi, qui quaestus et lucri gratia non parvam mercium vendibilium quantitatem... deponere et oblata occasione eas vendere non absque commodo eorum soleant: ordinatum est, ut tales negotiatores omnes dictarum mercium et rerum suarum quadragesimam partem regiae Mti contribuant...”
  - 47 Cam. Posen. Prot. cons. Cam. 1737. pag. 460. Csakis a lengyelországi borkivitel után szedték.
  - 48 Helytartótanácsi lt. 1783. Num. 10. Ideal. Telon.

- 49 Cam. Scep. Minutae 1726. nov. 15. „... ab eisdem omnibus tum consuetam tricesimam, tum taxam tolerantialem eiusdem tolerantialis census arendatori persolvere teneatur sitque obligatus...“
- 50 Cam. Scep. Minutae 1765. január 26. (Sz. betű.) „Ad quaestionem praelibatarum dominationum vestrarum, utrum a vinis, quae judaeus Duklensis Oriss nuncupatus pro quaestu proprio imprimis comparavit, ob viarum tamen incommoditatem non eduxit et ideo certo Polono Lisdaviensi iterum divendit, praeter tricesimam obtinens quoque tolerantiale desummendum sit? eisdem rescribendum, ut... *vina haec re ipsa Judaica considerari debeant*... ideo non obstante, quod Polonus hic vina quaestionata nulli suspicioni obnoxiiari comprobare velit, eundem tamen comi modalitate ad deponendam simul tolerantiam ita capacitare et disponere sategant, quod hanc venditor judaeus eidem erga producendum tricesimalis illius officii testimonium, quod desuper, si eam dependerit, extradandum erit, rursus rebonicare tenebitur...“
- 51 Hka. Ungarn 1756. dec. 13.
- 52 Lásd erre Eckhart Ferenc: A bécsi kormány gazdaságpolitikája Magyarorságon Mária Terézia korában, 1922. Bp.
- 53 Weinbrenner: Vorschlag 62 lap. „...man kann leicht erachten, wie theuer dadurch Ausländern der hungarische Wein werde, und wie reich sie nicht nur, sondern wie sehr sie sogar Verschwender sein müssten, wenn sie uns unter so, harten Bedingungen viel davon abkaufen wollten.“
- 54 M. O. E. IV. 515. lap. „Aliud illud est ex eodem Conventu, quod magnates plerique et nobiles negotiationes instituunt, bobus, cutibus, panno, equis, prunis etc. voluntque exempti esse vectigalibus, unde exortas ante scimus et exoriri nunc quoque videmus magnas contentiones cum officialibus fisci; fingunt enim eas res ad necessitatem domus ipsorum vendi et alias pro eis merces reduci, id quod fit in evidens et grave fisci Mtis V. S. praejudicium. Quo circa non ab re fuerit, si hoc inter caetera proponatur ut nobiles de quaestu eorum tricesimam pendant, cum is provenus proprius sit Coronae, ad usus Regni destinatus.“
- 55 U. ott 602—603. lapokon.
- 56 Bártfa, 4587. szám.
- 57 Cam. Scep. Ben. Mand. 1567. szept. 13. Num. 19. „...cum rem non exigui momenti concernere visum fuerit, etiam per Cameram nostram hungaricam diligenter considerari jussimus...“
- 58 M. O. E. V. 547.
- 59 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. nov. 9. Num. 317. „Percepimus quidem consilium vestrum, ut supremo capitaneo nostro Agriensi, Chr. Ungnadio ducentorum vasorum vini venditio in Poloniam hoc anno *solutis solvendis* concederentur.“
- 60 Cam. Scep. Ben. Mand. 1571. dec. 14. Num. 354. „...Quod si vero res alio modo sese haberet quam ab ipso ad nos refertur, nobis id scripto vestro declaretis...“

61. U. ott 1571. okt. 10. Num. 272. „...solutis tamen tricesimis et aliis solvendis...“
62. U. ott 1572. nov. 15. Num. 415. „...si quid in ea, contra veterem morem libertatis et jura Regni emere a tricesimatoribus fieri animadverteritis, abrogari statim curetis, neminem indebite aggravari permittentes.“
63. U. ott 1574. dec. 31. Num. 375. „...debitam tricesimam persolverim...“
64. Cam. Scep. Lib. exp. III. fol. 245. ex 1585. január 9. „...nostro humili judicio, ut vina libere et sine solutione tricesimae educat, ipsi concedi non potest, cum id in diminutionem proventuum tricesimalium ac damnum Mtis Caes. vergeret. Esset quoque res mali exempli, quae uni concessa, alii quoque idem petituri essent, necque Johanni Ruebero piae memoriae, neque aliis capitaneis unquam id, quod sciamus, antea concessum est.“
65. Orsz. Lt. Benignae resolutiones 1613. márc. 27. „...nemo baronum aut magnatum et nobilium quaestum in bonis etiam propriis excersens, in Regno Hungariae immunis a solutione tricesimae servatur.“
66. Cam. Poson. Lit. Cam. Scep. 1636. július 4. „...si quis dominorum et nobilium in Poloniam vina sua allodialia evehi curaret, teneatur integram et solitam tantum tricesimam persolvere, sed non dimidietatem“ annál is inkább, mert „quis enim tricesimatorum poterit nosse omnes illos, qui se nobiles apud eos profitebuntur? Cui item constare poterit, an vina ipsorum sint allodialia vel in toto vel in parte...“
67. Cam. Scep. Lit. cam. Poson. Fasc. 24. Num. 23 ex 1643. dec. 23. „...ut nimirum a vinis, jam per ipsum eductis, medietas tricesimalis siquidem illa esset proventus Regni, exigatur“; a toyábbiakban megjegyzi: „domini duces quoque de Ostrogh non possunt maiori libertate gaudere, quam indigenae et siquidem constitutio Regni hoc dictat, ut nedum de coemptis, sed et de allodialibus quoque tricesima pendatur, ipsi quoque domini duces in tali educatione suorum allodialium scient sesse Regni articulis conformare.“
68. Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1644. január 28. „...mediam tricesimam pro intertentione militis confiniarii per regnicolas ordinatam exolvi faciat.“
69. Idézi Oszetzky: Polgárság, 87. lapon, 27. jegyzetben.
70. Cam. Scep. Lib. minutarum 1660. febr. 5. II. kötet. „Dicto domino tricesimatori in commissis dedimus, quatenus arestata huiusmodi vina ac etiam deinceps inducenda, usque ad persolutionem justae tricesimae nequaquam licentiare debeat, sed praevia inquisitione et comperto eo, quod lucri causa inducantur, omnino justam tricesimam exigat...“
71. Cam. Scep. Lit. cam. Poson. Fasc. 34. Num. 87. ex 1664. június 4. „...contra eosdem tamquam turbatores proventuum jure mediante procedendum erit.“

- 72 Cam. Scep. Lib. minut. 1665. ápr. 17.
- 73 Cam. Scep. Minutae 1667. január 11. Num. 28.
- 74 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1671. június 3. „...cum relaxatio tricesimae nostrae potestatis non esset.“
- 75 Cam. Scep. Minutae 1713. márc. 11. „...quod si eadem vina pura allodialia sint, posse quidem evehi, nihilominus tamen, ut numerus eorundem vinorum praevisio huic Camerae notificetur et repraesentetur per eiusdem domini comitis homines necessarium est. Quod vero vina empta et non pura allodialia concernit, similia absque solitae tricesimae executione evehi non poterunt...“
- 76 Cam. Posen. Lit. com Scep. 1723. január 14.
- 77 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1742. január 23.
- 78 Cam. Scep. Lib. exp. Fol. 53. ex 1571.
- 79 Cam. Scep. Ben. Mand. 1572. január 9. Num. 14. „...inposterum autem sine ulteriori mandato nostro nihil vini memorato Balasio absque solutione tricesimae evehi concedatis.“
- 80 Cam. Scep. Ben. Mand. 1574. aug. 24. Num. 237.
- 81 U. ott 1574. szept. 17. Num. 248.
- 82 Cam. Scep. Minutae 1666. márc. 19. Num. 33.
- 83 Cam. Scep. Lit. cam. Posen. Fasc. 58. Num. 1. ex 1680. szept. 6.
- 84 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1742. július 27.
- 85 Hofkammerarchiv, Ungarn 1731. szept. 6. „Man kunt auch reflectieren, dass der Fürst Lubomirski jährlich etliche hundert Wassel Tokayer Wein ohne gebung der gerinksten Mauth und Dreyssigst in Pohlen überführen last, auf was arth Er darzue berechtiget, ist mir unbewusst.“
- 86 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1742. július 27. „...non incongruum tamen foret, id altioribus locis repraesentare, ut ibidem moderni temporis circumstantiis magis cognitissimis determinatio fiat. Si porro pro hac vice pensio tricesimalis relaxanda esse videtur, non id passualium validitati, sed pure pte Benignitati Regiae Mtis dominae nostrae clementissimae adscribendum erit.“
- 87 Hofkammerarchiv, Ungarn 1756. márc. 3. „...sine omni tricesimae solutione, sine consequentia tamen ad ipsorum successores...“
- 88 Orsz. Lt. Tricesimalia. Liber exp. anni 1759. Fol. 19. Num. 34.
- 89 U. ott fol. 31. Num. 2.
- 90 M. O. E. II. 566—567. „Ad querales liberarum et montanarum Civitatum de eo, quod libertates et privilegia eorum in tricesimis... fere per neminem observentur, sed ubique impune... infestentur, supplicant, ut eos ab eiusmodi indignis molestiis eliberare... dignetur.“
- 91 Cam. Scep. Ben. Mand. 1568. szept. 1. Num. 280., valamint u. ott 1568. szept. 1. Num. 282 alatt „quod concedendum esse non duximus...“
- 92 Cam. Scep. Ben. Mand. 1569. május 9. Num. 117. „...nimirum hunc exactionis modum non esse nunc temporis abrogandum, praesertim cum nullam dicti cives conquerendi causam iustam

- habeant neque indulta eis per nos benigne confirmata exemptionis illius, quorum in suo supplici libello meminerunt, mentionem faciant aliquam. Vestro itaque adstipulantes consilio et opinioni, mandamus ut dictos Bartphenses a suo postulatu meliori modo ac via abduci curetis.“
- 93 Cam. Scep. Ban. Man. 1572. január 8. Num. 8. „... Accepta informatione et consilio vestro nobis... ad petitionem civitatis Bartphensis perscripto, benigne approbamus, ut ipsis libertas et exemptio solutionis alterius quoque partis tricesimae de rebus eorundem mercimonialibus educendis et inducendis, ob causas per vos allegatas, denegetur. Quare mandamus vobis benigne, ut ipsos nostro nomine admoneatis, ut gratia ipsis cum condonatione unius medietatis antea facta sint contenti.“
- 94 Cam. Scep. Ben. Mand. 1573. június 1. Num. 142. „... cum ob ipsorum fidem et merita, tum etiam ob damna perpessa...“
- 95 U. ott 1591. okt. 5. Num. 183. „Quantum ad auctionem tricesimae relaxationemque eiusdem attinet, suam Mtem responso ipsis Civitatibus hoc nomine antehac deto et resolutionis ad vos perscriptae omnino inhaerere, ut quidem dictae civitates in suis jam olim impetratis privilegiis manuteneantur, auctio vero tricesimae post expeditum privilegium imposita et decreta ab ipsis exigatur.“
- 96 Cam. Scep. Liber minut. Fol. 147. ex 1580. febr. 3. „... vinis, bobus et equis exceptis...“
- 97 Tört. Tár 1908. évf. 100. lapon.
- 98 Oszetszky: Polgárság 31. lapon.
- 99 Kutrzeba: „Verfassung 149. lapon. „Der Adel zahlte keine Zölle, ausser wenn ein allgemeiner, sog. Generalzoll beschlossen wurde...“
- 100 Niemcewicz: Zygmunt I. pag. XXXII., Brückner: Kultura II. 34.
- 101 Acta Tomiciana VII. 3. „... universas omnium immunitates a solvendis ipsis theloneis antiquis, quae... concessae fuerunt, ad decem annos... suspendendas duximus et suspendimus ita, ut deinceps quilibet mercator ipsa thelonea antiqua infra tempus decennium a rebus et mercimoniis solvere theloneatoribus... teneatur, non obstantibus quibuscumque libertatibus seu immunitatibus, quibus hactenus sunt usi.“
- 102 Acta Tomiciana IX. 137—138. lapokon, „quia... thelonea ubique peculiararia esse Reipublicae emolimenta...“
- 103 Rath: Weichselhandel 40. lapon 171. jegyzet alatt „voluit praestare juramentum, sed quia plebeius, ad juramentum non admissus.“
- 104 Pawiński: Metryka 74. lapon, „statuimus, ut literas suas ad teloneatorem nostrum significatorias scribant, nomen et cognomen servitorum describentes; qui si fuerit nobilis et fidedignus, praestito juramento solito liber erit; si autem... ignobilis, non admittatur ad juramentum, sed solvat teloneum, et si qui literas a domino non haŕuerint, simili modo non erunt ad juramentum admittendi.“

- 105 A. Sk. Dz. XIX. Num. 7. I. Gorlice. 1742. aug. 23.
- 106 Rel. Crac. tom. 21. pag. 1413. ex 1595. június 29. „...Rozkazu-
jemy... żeby pod thym pretextem potrzeby szlacheckiej czopo-
wego nie ochodzieli...“
- 107 Castr. Biec. tom. 41. pag. 289. ex 1613.
- 109 Vol. leg. III. 240. ex 1626. „... iż siła požitku Rzp. ginie przes to,
iż pod pretextem wolności szlacheckiej iędzia kupcy y wszyscy
promiscue po wina do Wegier: zaczym i skladne, prowent Rzp.
zmniejsza sie co raz to bardziej i wina im daley tym wiecej w
drogość wieksza...“
- 110 Vol. Leg. IV. 35. ex 1643. „... postanawiamy, że na potym wsze-
lacy kupcy, cuiuscumque generis et conditionis... z jakiemikol-
wiek towarami do Państw naszych zkadkolwiek wieżdżiający in-
dukte pro hoc praesidio RZP na komorach granicznych placić po-
winni beda: żadnemi przywylejami, ani libertacyami, względem
indukty teraz uchwaloncy, choćby konstytucya im pozwolonemi...
nie zaslaniając sie, cum confiscatione omnium mercium.“ A keres-
kedő fogalma alatt mindazokat értették, akik kereskedtek.
- 111 Grabski: Rozwój 32. II. „... od cel żaden in genere cuiuscumque
status et conditionis tak inducendo et evehendo, jako i intra Reg-
num handlami sie bawiac człowiek nie ma być wolny.“
- 112 Acta Officialia, tom. 151. pag. 667. ex 1647. (Arch. Ziemię Krak.)
U. ott, tom. 153. pag. 753. ex 1648. és u. ott pag. 417. ex 1648.,
u. ott tom. 155. pag. 601—602. ex. 1649., u. ott tom. 159. pag. 995.,
ex 1651.
- 113 A. D. N. S. Num. 83. pag. 230—233. együttesen 6 nowysaczi polgár.
- 114 Vol. Leg. V. 69. ex. 1673. „clo generale“ „...każdi placić powinien,
od sta złotych po złotych trzy y groszy 10.“
- 115 Castr. Sand. tom. 134. pag. 687—688. ex 1677. július 28. „... to jest
dla beczki wina węgierskiego złotych cztery moneta currenti...“
- 116 Rel. Crac. tom. 112. pag. 1350—1357. ex 1685 június 7. (Arch.
Ziemię Krak.)
- 117 Erre az eljárásra az A. Sk. DZ. XIX. adatai világitanak rá.
- 118 A. Sk. Dz. XIX. Num. 13. II. 1. ex 1756. január 19. Piwniczna
„kto sluchać juramentu...“
- 119 Kutrzeba: Verfassung 227. lapon.
- 120 A. Sk. Dz. XXXVIII. Num. 1. Fol. 99—100. Kraków, ex 1765.
- 121 Castr. Sand. tom. 177. pag. 1073—1075. ex 1766. ápr. 13. „...nie
nalezi żadnej wiecey... na komorach solucyi, oprócz skladnego
winnego, ktore dawnemi jest ustanowione prawami...“
- 122 Heckscher: Mercantilismus I. 26—70. lapokon. Lengyelországot nem
említi, az ottani viszonyokat nem is ismeri.
- 123 Ember: Helytartótanács 42. lapon.
- 124 Cam. Scep. Lib. minut. II. 1660. márc. 8.
- 125 Cam. Scep. Ben. Mand. 1603. aug. 20. Num. 48. „...postquam ne-
cessitatis esse videatur, ut instructio camerae istius non solum nunc,
sed et deinceps singulis annis ad minus semel praesentibus omni-

- bus consiliariis diligenter relegatur, eidemque etiam satisfiat, idcirco ut illud ita per vos fiat, benigne volumus.“
- 126 Cam. Scep. Lib. oblig. et variarum exp. Fol. 60.
- 127 U. ott fol. 59. „...nobis videretur reddendas esse (schedas), quo nos vicissim schedas a tricesimatoribus harum Suae Mtis partium emanatas inde rehabere possemus.“
- 128 Cam. Scep. Minutae 1665. január 14. Num. 26.
- 129 U. ott 1699. márc. 18. „Jacobus Izraelovics dictus judaeus pro passu super admittendis vinis suis a nobis obstinendo huc comparuisset, de iisdemque vinis juxta schedam regiam apud se habitam tricesimae Suae Mtis S. satisfecisset...“
- 130 Cam. Poson. Prot. cons. cam. 1718. január 31. „...ad partes has devehenda vina penes schedam propriam“ történik, „ad partes vero extraneas educenda penes regiam schedam expediant.“
- 131 Cam. Scep. Minutae 1754. nov. 4. (U.) „Stanislaus Kubalovics polonus educit hinc vini ordinarii novi degustati vasa triginta unum et medium constituentia, urnas 78 et quartas tres, a quibus defalcata repletura in urnis tribus et media solvit 75. fl., den. 25... Emericus Horváth s. k. tricesimator.“
- 132 Cam. Scep. Liber inform. 1634. december 1. Fol. 44. idézi az 1618. és évi 11. t. c., mely szerint „in proximiori semper tricesima debeant
- 133 Suae Mti tricesimam exolvere...“, amihez hozzáteszi, hogy ez annál megfelelőbb, mert „Poloniae viciniore per notas ipsis viarum ambages ex Scepusio in Poloniam loca tricesimarum facile declinare possint...“
- 134 Cam. Scep. Lib. inform. Fol. 44—45. ex. 1634. „...ut non in proximiori tricesima secundum Regni constitutionem, ubi vina coemerent, sed in finitima tricesima, quando videlicet vina illa in Poloniam educerent, tricesimam persolvere tenerentur.“ A kérést vissza kellett utasítani, „Proinde nisi hic metus subesset, quod oppidani illi magnum possint vinorum quaestum exercere, quam suis, quam mutuatitiis Polonorum pecuniis, si solutionem ab iis in proximiori tricesima fiendam reformidare non habuerint et sic commodum reliquorum regnicolarum multum intervertere, quod tamen indignum esset: Deinde quod commertia Poloni medio ipsorum possint exercere in coemendis vinis et quod in tanta vicinitate et usque ad ipsam Poloniam continuitate illorum oppidorum et bonorum Lubloviensium et quod capitanei Lublovienses quoque magno adjumento possint esse in educatione sine tricesima talium vinorum, si arte et praetextu vario connitantur; si, inquam, more caeterorum indigenarum tempore educationis ex Regno solverent tricesimam.“
- 135 Cam. Scep. Lib. Minut. 1658. január 11.
- 136 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1673. január 7. „...ad tollendos abusus in tricesimis obvenire solitos... tricesimatoribus commisimus, quatenus nullis extraneis privilegiis locum dent, ut immediate in proxima tricesima solvatur tricesima, ne quaestores ad restantias dimittant...“
- 137 Cam. Scep. Minutae 1712. okt. 11. „Experientia demonstrat, non

contemnendi numeri vasa vini ex hac civitate Eperjesiensi per quaestores vinorum educi, verum non hic, sed Bartphae pensionem tricesimalem complanare. Cum autem similis vinorum quaestores passum Bartphensem fraudulenter evitare, ac tricesimam defraudare possent, Vestrae Dominationi committimus, quatenus a modo imposterum ab omnibus vini quaestoribus vina Eperjesino eductibus, in facie loci proventum tricesimalem regium exigi curet...“

- 138 Cam. Scep. Ben. Mand. 1587. május 26. Num. 68. „... ut deinceps nemini litterae liberi passus dentur, sed omnes de rebus suis, quae vigore libri vectigalis tricesimam aut vectigal pendunt, id solvere teneantur et si quispiam hoc nomine suspectus ad tricesimarum loca pervenerit, res et sarcinae illius diligenter inspiciantur et si quippiam occultatum fuerit, id tamquam liquidum contrabandum confiscetur.“
- 139 M. O. E. X. 257. ex 1603. „... ut unusquisque sive is nobilis sive ignobilis fuerint et res et merces aliquas quaestus gratia curru onerario vel autem rheda aut aliter qualitercunque importaverit, teneantur in tricesimis ubique subsistere et res et merces suas... aperire et tricesimatoribus libere inspiciendum permittere.“
- 140 Cam. Scep. Minutae 1738. nov. 28. (T.) „... quatenus eam modalitatem tempore educationis vinorum per judaeos instituendae observent et non obstantibus litteris passualibus eiusmodi eductores judaeos ad degustationem singulorum vasorum cogant, ita tamen, ut ipsi vinorum possessores praesentes sint...“
- 141 A. D. N. S. Num. 83. pag. 43—44. „ad exactionem ducillarem et depositorialem a vinis Hungaricis...“
- 142 Cast. Sandec. tom. 138. pag. 1042—1043. ex 1685. Esküformára a legjobb Reg. Kr. 2155. ex 1641. Legelöl.
- 143 Reg. Kr. 2143. Fol. 221.
- 144 Inscr. castr. Crac. tom. 76. pag. 228. ex 1557. július 10. Arch. Ziemskie Krak. Sepichowskit bevádolták a krakkói kereskedők.
- 145 Reg. Krak. 2201. ex 1686. dec. 31. P. Pawluskowicz zaplacił visere od 58 wiader wina po 2 gr., valamint u. ott 2127., fol. 284., mely esetben Mihály diák is azzal értelt, hogy majd visszatértekor fog fizetni s megengedték neki.
- 146 Bártfa 3679. szám. „... copiam inductionis et educationis Polonorum... nobis mittere non recusetis.“
- 147 Cam. Scep. Lib. exp. fol. 11. ex 1571. „... dilucidum extractum petatis, nobisque demum transmittatis.“, valamint u. ott Ben. Mand. 1571. márc. 1. Num. 24.
- 148 Cam. Scep. Lit. cam. Poson. Fasc. 9. Num. 63. ex 1612.
- 149 U. ott, fasc. 10. Num. 85 ex 1612. aug. 6.
- 150 Cam. Scep. Lib. inform. 1633. szept. 18. „... proventus huius camerae jam potissimum ex tricesima vini constant...“
- 151 Magyar Gazdt. Szemle, 1899. VI. évf. 87. lap, Takáts cikke.
- 152 Arch. Patak. Nyugták, 1733. Num. 127.
- 153 Hofkammerarchiv, Ungarn 1756. dec. 13.

- 154 Pawiński: Báthori 172. lap.
- 155 A. Sk. Dz. XXXVIII. Num. 1. Fol. 20—21. Anno 1564.
- 156 Zbiór dyr. Al. Czolowskiego, Lwów, Connotatia summarjuszu Składnego winnego 1697—1698. Sorszám nélkül.
- 157 A. Sk. Dz. XXXVIII. Num. 2. ex 1775. ápr. Summarjusz percept składnego winnego prowincji Krak. alatt.
- 158 Kutrzeba: Handel Krakowa 124. lapon.
- 159 Pawiński: Báthori 97. lapon.
- 160 Vol. Leg. II. 412. lapon ex 1601. „... theloneatores praefati habebunt inter se intelligentiam de intermediis viis, inter eorum cameras existentibus, per quas theloneum fraudari posset, quomodo communi intelligentia custodientes sint: et unus alium teneatur praemonere, ubi aliquid damnosum futurum Nobis consideraret.“
- 161 Sée: Evolution commerciale 183. lapon hasonló megállapítást tesz.
- 162 Kutrzeba: Przyczyny 127. lap.
- 163 Kutrzeba: Verfassung 118—119. lapokon; u. ő: Korona 159. lap.
- 164 Historja (Konopczyński) II. 481. lapon „podskarbowie z reguly nie-sumienni i brakiem kontroli zepsuci, nie mieli ani glowy, ani rak, wielka reforme vykonać.“
- 165 Cas. Sand. tom. 128., pag. 49—50. ex 1658. szept. 13. „województwie węgierskemu wina beczek 400 do Korony wprowadzać, które aby wszędzie bez exakcji czeł i myt na komorach i przy komorach wolno przepuszczone były pilnie żadam i prosze.“
- 166 Rel. Crac. tom. 67. pag. 848. ex 1638. július 23. (Arch. Ziemskie Krak.)
- 167 Kutrzeba: Verfassung 182. lap.
- 168 Vol. Leg. III. 409. „składne winne także y czwarty grosze, w administracya W. Podskarbiemu naszemu Koronnemu podaiemy: które on szlachcicowi osiadlemu, z Wojewodstwa Krakowskiego obywatelowi, za summe sto tysiecy złotych Polskich a nie mniejsza arendować będzie powinien.“
- 169 Rel. Crac. tom. 59. pag. 666. ex 1635. márc. 26.
- 170 Ember: Helytartótanács 59—60.
- 171 Sommer: Kameralisten I. 54.
- 172 Cast. Sandec. tom. 134. pag. 688. ex 1677. júl. 28. „od których to win percepta ma być w osobne Regestra, które posylam, wyprowadzane a od prawa na kwitach celnych pisane. Na clo dla lepszy wiary i pewności reka sie swa przy pieczęci celnej skarbowej podpisuje.“
- 173 Cam. Scep. Lib. ex. I. a. pag. 44. „impossibile autem est, tricesimatore Liblioviensem ita advigilare posse, ut cuncta cernere valeat, quae in memorata arce aguntur, vel quae inde noctu in vicinam Poloniam furtim avehuntur, vel quae aliquando manifeste fieri animadvertit, vel in viis falsis deprehendit, non potest resistere solus manui... potenti.“
- 174 Cam. Scep. Lib. exp. II. fol. 27. „Quaestus est nobis jam aliquoties tricesimator Homonnensis contra dominos ab Homonna, quod de vinis, quare per eam tricesimam in Poloniam duci faciunt, debitam

- tricesimam non solverent et plerumque audacia aliqua et potentia contra tricesimatorem S. R. Mtis uterentur.“
- 175 Cam. Scep. Lib. exp. III. fol. 121. „aestivis temporibus pecora et alia ab iis, qui in confiniis polonicis habitant, liber nullis salutatis tricesimis in Poloniam impune traducantur, quibus coarcendis non sufficere tricesimatores, cum propter viarum illarum multitudinem, tum servitorumque suorum paucitatem, tum propter hominum illorum ferociam, qui advigilantibus tricesimatoribus non solum se opponere, sed etiam magno cum impetu eos repellere solent. Esset itaque humili nostro iudicio illud proximum et facillimum remedium, si tricesimatoribus ad confinia Polonica existentibus certis anni partibus et praesertim aestate, cum usus potissimum exigeret, certi adjungerentur pedites, quorum praesidio tricesimatores ad observandas vias et ad res defraudatorum intercipiendas uterentur.“
- 176 U. ott fol. 133.
- 177 A. Sk. Dz. XVIII. Ks. 10. Num. 33. Dukla, ex 1554 dec. Distributa. „Custodibus, qui custodiebant teloneum, tempore nundinarum Duklensium novem laicis per duos dies dedi fl. 1. gr. 6.“
- 178 Cam. Scep. Ben. Mand. 1569. szept. 5. Num. 218.
- 179 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1737. apr. 3.
- 180 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1742. aug. 21. „in possessionibus ad ipsos limites Hungariae situatis per modum vigiliarum in singula possessione duo milites dislocati haberentur, quorum obligaminis in praesentiarum est, intrantes in Regnum Poloniarum vel abinde exeuntes quastores et aurigas caeterosque homines unde nam sint, et qua aut quali ex ratione proficiscantur, examinare, passuales eorundem revidere ac suos decuriones super rescito informare.“
- 180a Lásd erre az Acta off. tom. 155. pag. 601—602. Anno 1649.
- 181 ifj. Szentpétery Imre: A pozsonyi és szepesi kamara viszonya a XVI. században. Domanovszky Emlékkönyv, 544. lap.
- 182 Bártfa, 4071. szám.
- 183 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. fol. 55. „quod ad hungaros attinet, in eo casu etiam si baro sit, minores difficultates adsint, verum quando in similibus cum dominis Germanis negotium nobis est, hoc opus, hic labor, rumpuntur saepe areanearum tela.“
- 184 Cam. Scep. Protoc. inform. Fol. 35—36. ex 1571. márc. 28. „multum vini sub ea praetextu ac si in villis suis educillari facere vellent, sine solutione in Poloniam eveherent... Ideo utile et necessarium videri, ut ipsis mandaretur ut vina sua permitterent omnia conscribere ea conditione, ut ea saltem immunia a tricesimae solutione essent, quae istis in partibus educillarentur; de eductis vero in Poloniam tricesimam solverent.“ A kamara felhívatná a Homonnaiakat, „a fraudulenta educatione vinorum“, tartsák vissza szolgálkat.
- 185 Cam. Scep. Lib. exp. fol. 42. ex 1571. június 14. „ut officialibus suis clandestinam in Poloniam vinorum educationem prohibeant.“
- 186 Cam. Scep. Lit. cam. Posen. Fasc. 8. Num. 79. „relatum est ad nos

- ex Makovica et bonis ac pertinentiis eius, cum finibus Polonicis vicinae sint, multa ad quaestum pertinentia, maxime vero vina et pecora, sine ulla tricesima aut vectigalis solutione cum insigni detrimento nostro, nunc clam, nunc aperta vi quandoque in Poloniam educi et tricesimatoribus nostris non modo defensionem nullam contra violentos a Te praestari, sed potius ea subditis officialibusque tuis gravia impedimanta... inferre.“
- 187 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1643. dec. 10. „absque ulla tricesimae pensione clandestine per notos tramites, recta in Poloniam educere, tricesimatore suae Mtis Luboviense ne hiscere quidem contra illum auso. Huic malo taliter consulendum esse arbitror, ut dicto domino Capitaneo Lubloviensi singulis annis certus numerus vasorum vini pro usu mensae eiusdem libere dimitteretur, de reliquis vinis vero tricesima exigeretur.“
- 188 Hofkammerarchiv, Ungarn, 1756. dec. 13. „Mivel pedig az országnak nyilván vagyon, hogy az lengyelek inkább veszik az asszú-szőlő bort ordinari boroshordókban s nem antalokban, ebből az októl, hogy szekerekre többet rakhatnak s többet vitetnek; a harminczadon meg nem esmörhetik, hanem tanquam pro vino ordinario harminczadot fizetnek...“
- 189 Cam. Scep. Minutae 1736. ápr. 9.
- 190 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1738. márc. 7. „Infrascriptus tribuo notitiae omnibus quibus expedit, me a Domina Millesiana pro mea necessitate itinerari accipisse vini Maslas dicti duo, pro quibus tricesimator Bartphensis rogavit vectigalis regii obvenientem taxam, ego autem siquidem non quaestus gratia, verum pute pro necessitate mea educerem, solvendam tricesimam detractavi et renui.“ A harmincadhelyen átengedték, „cuius potentiae nobis resistere ex eo non licuerat, quod cohorte una virorum armatorum penes latus suum habitorum ductus erat.“ A bártfai harmincados jelentése alapján az ügy felkerült az udvari kamarához, amely Gyöngyösi Gábor tanácsos előadásában 1738. júl. 7-én azt határozatot hozta: „Cum eadem (sc. vina) jam extra Regnum habeantur, nec tantae considerationis sint, ut propter ea motus facere conveniat, dissimulandum esse videtur...“ Lásd Hofkammerarchiv, 1738. júl. 7. Ungarn.
- 191 Cam. Poson. Lit. Scep. 1740. febr. 19. „quorum fraudulentia inde pateret, quod experientia compertum sit, penes passuales litteras nonnullorum polonicorum magnatum, qui annis praecedentibus pro propria necessitate annuatim incircum quinquaginta vini vasa educere solebant, de praesenti trecenta quoque per diversos iudaeos educantur.“
- 192 Cam. Poson. Exp. cam. Fasc. 1. Sine dato; körülbelül 1550. „Necesse esset mandatum generale a S. C. Mte ordinari, quo tricesimatores muniantur, ut liberius majoreque cum commodo eius Mtis officia sua exercean. Scribitur autem mandatum tali sententia, ut universis et singulis baronibus, nobilibus... praecipiat, ut... tricesimatores libere per terras et ditiones suas officium suum exercere

sinant, itinera observare, merces explorare... res abnegatas aut occultates detinere."

- 193 Cam. Scep. Ben. Mand. 1574 május 21. Num. 122. „Mandamus itaque vobis benigne, ut sicut tempore mgfici Lazari de Schwendi semel factum fuit, ita nunc quoque vias illas inconsuetas, rectis arboribus ubique praeccludi curetis... quod ut rectius curare possitis, mittimus vobis adjectum mandatum... ad Johannem Rueberum in hanc sententiam, ut requisitus a Camera ista, milites necessarios ad praecclusionem illam viarum tanto tutius exequendam suppeditet."
- 194 Cam. Scep. Lib. minut. Fol. 360. Ex 1582. nov. 27. „ut universae res et merces, quae regiis schedis ex Hungaria expediendis careant, per tricesimatores Polonos pro rege ipsorum confiscarentur, ac pariformiter mercium e Polonia sine schedis devectarum in Hungariam, eadem servaretur ratio..."
- 195 Cam. Scep. Minutae 1699. febr. 16.
- 196 Cam. Scep. Minutae 1713. febr. 6. „annuimus, ut vestra Dominatio Vina sequestrata Veselenyiana in praesentia sui et hominis Veselenyiani, quo meliori pretio fieri potest, divendat; quorum pretium tam dictus homo Veselenyanus, quam V. Dominatio obsigillando, in cassa fiscali sequestri nomine conservari volumus."
- 197 Cam. Scep. Minutae 1719. júl. 11. „vas vini ante biennium arestatum divendatur, cum a scripto tempore nemo aetenus semet insinuaverit, concomitanter pro reali contrabando haberi supponatur, cuiusquidem vini pretii tertialitas illi competit, qui pro tunc tricesimatorem agebat, id est domino Adamo Pecsí, residuas duas partes suis rationibus inseret D. V." U. így Cam. Scep. Minutae 1771. július 9. T. betű és Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1673 január 7.
- 198 Orsz. Lt. Acta Hungarica Tom. V. Tricesimalia Tom. II. pag. 374—376. „nec commissio antevertendis praedeclaratis fraudibus convenientius adinveniret remedium, quam si praememoratis graecis polonicis coemptio vinorum penitus interdiceretur, judaeis vero solum duntaxat Kossier coemendum admittetur, per consequens etiamsi harum partium homines cum passualibus quorumcumque magnatum vel nobilium polonicorum comparuerint, talibus nulla deinceps fides daretur, verum ipsi domini Magnates et nobiles Regni Poloniae vina pro sua necessitate in partibus Regni huius coemenda medio christianorum sibi procurari facerent..."
- 199 Hofkammerarchiv, Ungarn, 1757. okt. 25. Részletesebben erről későbbben lesz szó.
- 200 Orsz. Lt. Cam. Posen. Lymbus. Series I. Fasc. 41—42. 1689. nov. 8. és u. ott január 15-ről Pelsóczy György szepesi kamarai praefectus véleménye: „Demisse... censerem, quatenus deinceps huiusmodi causae contrabandorum hic in ipso consistorio reviderentur..."
- 201 Cam. Scep. Minutae 1725. febr. 16.
- 202 Cam. Scep. Negotia miscellanea. V. betű, Num. 67. 1757. júl. 8-ról „cum egregius Franciscus Bálvándi fidedignis documentis edocuerit, tricesimatorem antehac Sztropkoviensem Georgium Baj-

- noczi, in anno 1710., antequam videlicet victricia Suae Mtis S. Domini n. cl. caesarea arma ad partes hasce superiores penetrassent, non curata alterius tricesimatoris Ujhelyiensis concessa tricesimali, loco tricesimae a vinis eorum per memoratum Fr. Bálvándi in Poloniam eductis obvientis octodecim vini vasa sub sequestrum tricesimale accepisse, eaque successu temporis absumpta extitisse“, emiatt Bálvándit ki kell elégiteni valamilyen módon.
- 203 Cam. Scep. Minutae 1765. nov. 26. U. betű alatt. „priusquam relatum 35 vasorum vini, ad judaeum polonicum Duklensem Korenych pertinentium contrabandalem casum decidamus, superinde adhuc et proprietarium hunc et vectores strictissime examinandos advenimus, unde nam oriundi sint, et quare vina quaestionata via illa extraordinaria per Banyaczkam quippe et montes Telki-banyenses traduxerint; per qualem item passum in Regnum intraverint, et per quem exire voluerint;... id etiam committimus, ut vina praespecificata interea diligenti praevia degustatione, erga praestandam sufficientem cautionem, proprietario extradet.“
- 204 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 54. ex 1571. V. ö. Cam. Poson. Lit. ad cam. exaratae, series I. fasc. 100. 1700—1709. 5.
- 205 Acta Tomicianae I. 171. „non solum eum, qui mandatum hoc nostrum... transgressus fuerit, uti temerarium poenis premissis irremissibiliter puniendum aggrediemur, sed etiam vos (sc. teloneatores), quorum intelligentia et incuria et potius perfidia istud accideret...“
- 206 Castr. Crac. tom. 45. pag. 71. (Arch. Z. Krak.) „ad vias insolitas divertere soliti sunt in fraudem ac theloneorum nostrorum et fisci nostri haud mediocre damnum.“
- 207 Castr. Biec. tom. 11. pag. 861. ex 1546. ápr. 18. „complures mercatores et vectores in Ungariam proficiscentes evitandi thelonei gratia per oppidum... Dukla... iter facere“, ezért „in praedicto oppido Dukla Cameram nostram in qua thelonea nostra exigentur exigi... admittat“, t. i. Jordan de Zakliczyn, a vár tulajdonosa.
- 208 Nowy Targ Num. 23.
- 209 Gargas 71. lapon.
- 210 Rel. Crac. tom. 42. pag. 2356. ex 1616. okt. 23. (Arch. Z. Krak.) „Andrzej Somicki straszniak skarbowy... confiscoval urzedownie... te wina i dal je na komore skladna do Biecza, ktore wino rozkazalem (t. i. Danilowicz, a podskarbi koronny) tu do Warszawy do piwnicze Krola Jmści odeslacz.“
- 211 A. D. N. S. Num. 77. pag. 3.
- 212 Bujak: Materjaly Num. 398. ex 1607. okt. 17.; A. D. N. S. Num. 77. Fol. 324—325. ex 1604. febr. 23.; Acta castr. Sandec. tom. 333. pag. 2322—2323. (Arch. państw. Lwów), valamint A. D. N. S. Num. 83. pag. 542—546.
- 213 Cam. Poson. Exp. Cam. Fasc. 1. Év nélkül, 1540. körül.
- 214 Cam. Scep. Ben. Mand. 1567. aug. 30. Num. 8. „Volumus, ut in ipsum et alios contumaces officiales nostra vice serio animadver-

tatis et si ita vobis visum fuerit, confestim ab officio suo amoveatis, ne pro suo lubito mercatores vexare queant.“

- 215 U. ott 1568. ápr. 6. Num. 109. „ut mutato proposito in ea functione, in qua nunc versaris, diutius permanere velis... non dubitantes, quin Te merigerum sis praestaturus...“
- 216 U. ott 1568. július 10. Num. 264.
- 217 Tört. Tár. 1908. 232. ex 1620.
- 218 Hofkammerarchiv, Ungarn 1756. dec. 13.
- 219 Bujak: Materjaly Num. 341. ex 1589. ápr. 10.

A II. fejezet 4. részéhez

- 1 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. fol. 99. „quod... de iniqua permutatione, distractione et falsificatione vinorum legimus (t. i. Rueber levelében), quam silentio praeteriri noluimus, cuius facti participes nos non sumus, neque esse volumus, verum in inquisitionibus contra Nic. Zeleméry, Mich. Körösy et Mich. Sernyey factis eiusmodi provisorum vitia deprehensemus; verum sunt nobis inobedientes... animati persuasione suorum patronorum.“
- 2 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1697. május 11. „certus germanus Leutnantius vina... modo sibi cognito, dulcorem iisdem addendo, meliorasse perhiberetur, eademque medio Mathiae Pretel, Joannis Kemecey et fors aliorum quaestorum in Poloniam educta pretioque optimo vendita... fuisse.“
- 3 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1719. dec. 12. Melléklet: A. „habentur quippe in Polonia syrupperi, quibus debiliora quoque vina per nonnullos, uti perhiberetur, quaestores tincta, speciem excellentioris vini repraesentant, sed diutius asservata aut longius vecta ad notitiam deperdunt qualitatem ac ad naturalem redeundo apud fraudis ignaros aestimatissima quoque vina contemptum acquirere possent, concomitanter ubi hactenus harum partium vina in praetio et de praedicato habebantur, negligenter ac ex aliis Regnis et provinciis vina compararentur“; a továbbiakban írja: „nonnulli Poloni quaestores cremato et syrupperi debilioribus quoque vinis robur et dulcorem addere sciunt.“
- 4 Cam. Posen Lit. cam. Scep. 1740. márc. 21. „personae nationis graecae... vina syrophis, sacharo et aliis dulcedinibus gustui nocivo personarum status nobilitaris et aliis personis accomodare...“
- 5 Cam. Posen. Prot. cons. cam. 1741. nov. 3. P. 593. „qualiter alii vini quaestores graeci et armeni vina Miskolcziensia et alia falsificare consueverint, per hoc etiam ipsi quaerulantes quaestores in auspitionem trahantur...“
- 6 Hofkammerarchiv, Ungarn 1756. dec. 13. „ubi tamen vina illius mihi vendita ita fuissent, in cellario suo falsificata, ut plane creditum meum hucusque conservatum penes meos emptores perdissem,

unde oritur, quod civitas de Dukla, quae annis praeteritis multa vina eduxerit, et de his notabilem tricesimam deposuit, hoc anno nihil educere sibi fidit, per quod aerarium regnum magnum patitur damnum.“

- 7 Derczeni: Tokaj 6. lapon.
- 8 U. ott 7. lapon.
- 9 Szirmay: Zemplén 399. lapon. „negare quidem non possumus, naturam arte juvari posse et ideo excoctio spiritus vini ex briza vel faecibus, confectio vini absinthiaci, inpraegnatio novi vasis, cui mustum infunditur, odore florum sambuci aliaque innocua, quae vel saporem vel odorem vino conciliant, nullam subeunt reflexionem“, de ezzel a borokat javítani nem lehet; „et ideo sinceri Hungari maneamus in posterum etiam in prisca gentis vini quae nostrae sinceritate, quae nobis creditum apud externos hactenus conciliavit.“
- 10 Vol. Leg. II. 347. ex 1593. „Ustawujemy... aby żaden z cudzoziemców do Korony wina... zfałszowanych nie wozil...“
- 11 Dwie taksy 561. lapon ex 1633. „iż widzimy, że wina węgierskie w mieściech znacznie fałszują, rozumiemy za rzecz pożyteczną, aby ich kupować do miast Malej Polski y wozić Rpz. zakazała.“
- 12 Maciejowski III. köt. pag. 372. „Kupcy po miastach umieli zrecznie zaprawiać wina, jedne za drugie sprzedawać, kwaśne na słodkie zamieniać. Wina andeberskie (!) sprzedawano za węgierskie, morawskie wina słodzono.“ V. ö. Boissonade: Poitou I. 234. lapon, ahol hasonló jelenségeket állapít meg Franciaország is.
- 13 Helytart. lt. Miscel. 1736. fasc. 18. Num. 159. „commissio pro prae-cavenda vinorum adulteratione ordinata.“
- 14 Hofkammerarchiv, Ungarn, 1737. okt. 25.
- 15 Helyt. lt. Miscel. 1736. Fasc. 18. Num. 159. „cur vini submontani vulgo Tokajini dicti magnus olim valor non sine notabili publici quaestus dispendio, vineasque colentium summo detrimento jam eviluerit...“
- 16 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1737. febr. 8.
- 17 Helytart. lt. Miscel. 1736. Fasc. 18. Num. 159. „graecorum et judaeorum quaestorum in commercio ac distractione vinorum passim usurpari solitas fallacias et maleversationes...“
- 18 Cam. Poson. Protoc. cam. consilii 1737. május 10. P. 255. „Judaeos et graecos a vinorum quaestu non esse penitus excludendos sed inhibitionem ad aliquod tantum tempus regulandam et limitandam fore, ut christiani praeemptionem habeant.“
- 19 C. St. II. köt. 1. rész 418. lap. „Ad evitandas et reprimandas cuiuscunque generis et speciei graecorum et judaeorum in coemptione uvarum passarum et confectione vinorum practicari solitas fraudes, universi omnino graeci et judaei... ab attentanda in futurum coemptione antelatarum uvarum et exinde fienda vinorum confectione... praesentibus inhibendi statuuntur...“
- 20 Cam. Scep. Minutae 1719. aug. 28. „Nonnulli vina transtybiscana natura debilia, in musto ad has Cis-Tybiscanas partes transponere et submontanis vinis interjicere assoliant, hocque pacto vini emptores

praesertim Polonici in musto existentia... Transtibiscana vina a submontanis selectioribus quoque vinis non rite discernentes, eiusmodi transtibiscanis vinis decipiantur, errorem suum vini emptores tunc primum, dum jam deficata sunt vina animadvertentes et grande detrimentum suum serio deplorantes, practica vero hacce aestimio vinorum submontanorum plurimum officit..."

- 21 Cam. Scep. Minutae 1723. január 2. „Paulus Deák graecus quaestor Miskolczyensis septemdecim et medium vini vasa, partim in Miskolczyensibus, partim vicinorum locorum promonthoriis procreata educere vellet. Hinc Dominatio V. eidem graeco sedulo invigilet, ac ubi ad officium tricesimae Bartphensis comparuerit, praementionata vina aperiat et degustet ac quae ex praevia degustatione submontana esse cognoverit, illa solutis solvendis educi permittat, reliqua inferioris qualitatis, usque ad superiores nostras dispositiones subsequetro retenturus et conservaturus.“
- 22 Cam. Scep. Minutae 1724. szept. 4. „Creditum idem diminuit vinorum ex vilioribus promonthoriis ac ne fors partibus etiam Transtibiscanis, non raro fieri attentata ad tractum submontanum, contra tot inhibitiones, per plures noviter erectos trajectus et transitus Tibisci, clancularia invectione et cum vinis generosioribus ac praestantioribus commixtio. Ac quia antequam defervescent, prima dulcedine fallente, satis dignosci non possit eorundem pro vinis submontanis venditio, cui accedit vinorum viliorum, ut etiam post effervescentiam aliquo tempore dulcedinem retineant, taliterque pro generosioribus fallant, confectio: quae ubique, quo non connaturalis, sed adventitia dulcedo, ubi brevi post evanescit, virium ad vilitatem pristinam redit, durabilitatis existimationem, consequenter creditum aetenus summe diminuit.“ És megállapítja a továbbiakban: „dum talia viliora vina in Polonia longe lateque spargerentur, quibus qua vilioribus paria, imo forte meliora ex aliis etiam Regnis in Poloniam, signanter vina gallica iam notabiliter inducerentur, facile evenire posset, ut remittente sensim vini Hungarici praestantiae fama et corrupto tandem credito, quaestus vini ad alia Regna et provincias transferretur, totius Regni majori, quam ut sufficienter edicti possit damno et detrimento.“
- 23 Ember: Helytartótanács 27. lapon.
- 24 Helytart. lt. Miscel. 1736.. fasc. 18. Num. 159. „si in locis per Excelsum Consilium denominatis illa tantum promonthoria pro Polono designarentur, quae per comitatum hunc specialiter classificata... fuerant, atque ad dignoscendum hoc vel illud vinum, in quo promonthorio procreatum sit, vasa cuiusque loci nomine praeter sigillum stigmatizentur, ut hoc pacto et synceritas in commercio et bona fides in vendentibus tanto eminentius appareat...“
- 25 U. ott.
- 26 U. ott. ex 1737 jan. 26.: „... ne vel in minimo nobilitari praerogativae praeiudicetur, termini siquidem extensi nobilitarium territoriorum, an Cis an ultra Tibiscum restringi debeant, nulla hucusque positiva lex distinxisset...“, majd a továbbiakban megállapítja:

- „adeoque sicuti non omnes alterationis vinorum circumstantias regnicolis, ita neque procreationis vinorum qualitatem soli vinearum situationi imputari posse, quis negabit...“
- 27 Hofkammerarchiv, Ungarn 1737 okt. 25.: „...dass diejenige Wein, welche im Abaujvariensi et Borsodiensi comitatibus wachsen, nicht sub nomine et specie submontanorum vulgo Hegyaljaiensum vinorum, sondern unter ihrem eigenen Nahmen verkaufft werden sollen...“
- 28 Helyt. Ideal. Telon. 1774. Num. 10. Darab 13. A királyi leírat szerint „ut non tantum nociva illa vinorum adulteratio, verum etiam distractionem summopere impediens vinorum commixtio omnimode praecaveatur et antevortatur.“
- 29 Divéky: Keresk. 64. lap 1. jegyzet.
- 30 Taryfa pag. 315.
- 31 Bystron 221. lapon „do jednych domów i piwnic pospolitych win stawiać nie moga, jedno porzadkiem niżej opisanym, to jest węgierskie i endeberskie pospolu, na ktore ma być winiec zielony po staremu wywieszony; w tychże piwniciach malmazie i muskatele być moga, na które po staremu tabliczki wywieszone być maja. W osobnych piwnicach w inszych domiech świetojurskie, rakuskie, morawskie maja być stawiane, na takie ma być wieniec sklomiany wywieszony.“
- 32 Hegyalja 186. lap, jegyzet „ut coemptio uvarum passarum in Regno non possessionato sit vetita.“
- 33 Szirmay: Zemplén 22. lapon „Civitates submontanae repraesentant, qualiter ex vineis civium ac etiam nobilium in promonthoriis minorum terrestrium existentibus per officiales eorundem uvae passae et nigrae sive praestantiores colligi et asportare soleant; quae tanquam praejudiciosa ut posthac praecaveatur, decretum est“ s ebben az 1655. évi 79. t. c. idézi.
- 24 Szirmay: Zemplén 400—401. lapokon: „libertas haec plurimos, praesertim extraneos ad emendum allexit, per concursum plurium emptorum musti et uvarum passarum pretium adeo increvit, ut pro felicissimo reputaretur, qui occasione vindemiae mustum et uvas passas distrahere poterat, plebsque contribuens, cuius ratio haberi debet, plurimum parati aeris ex concursu tali emptorum participavit.“
- 35 Hofkammerarchiv, Ungarn 1713. márc. 14. „nam tempore vindemiae omnia luridissima quaequae alias vina dulcia esse solent, quae per Polonos magnis sumptibus emebantur et exposit in vilia transformabantur taliterque quaestores Poloni defraudabantur ac damnificabantur.“
- 36 Helytart. lt. Miscel. 1736. fasc. 18. Num. 159. „Caeterum cum jam ab aliquot retroactis annis potissimum ruralis conditionis personae, deserta vinearum in altioribus locis habitarum adeoque majori etiam cultivatione egentium, verum generosiora vina procreantium, cultura, in aliis declivioribus, imo in planis quoque locis et agris in tractu hoc submontano numerosas sane vineas de novo plantessent, quae tum a malo situ, tum vero a glebae vilitate, quaestore polo-

- nico indigna vina procrearent. Et haec similiter in locum praestantium vinorum substitui assolerent, hinc ad avertendas hoc quoque passu fraudes, restabiliendamque vinorum etiam ordinariorum priorem aestimationem, pretium et distractionem, ne a modo imposterum in tali loco, ubi nunquam praeviae vineae fuerant vineas plantare liceat sine scitu et annuentia comitatus Zempliniensis.“
- 37 Fucker: Tokaj 104. „Wir haben kein Gesetz, welches eine Regularität in Fabrikatur der verschiedenen Weine bestimmte; wir haben keine Polizey, welche das Maas der nothwendigen gangbaren Gefässe bestimmte, oder wenn es jemals bestimmt war, nachsähe, wie darauf gehalten wird. Es sieht niemand darauf, ob jeder seinen Weinberg richtig pflegt.“
- 38 Arch. Rák.-Trauts. Acta Rad. 33. Num. 578. c. ex 1722. jún. 26. Tálya „dulcioribus sibi vinis opus esse in Poloniam...“
- 39 Nyugták 1730. Num. 80.
- 40 Arch. Patak. Rák.-Trauts. Acta Rad. fasc. 33. Num. 578. d. ex 1717. május 14. Sárospatak. „Vina nova... in Polonia nullius, imo in Hungaria etiam exigui aestimii sunt...“
- 41 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1637. ápr. 17.
- 42 Arch. Patak. Rák.-Trauts. Acta Rad. 33. Num. 578. e. ex 1721. nov. 7. Tálya. „Mercatorum polonorum Tallyae hucusque nullus pro vinis est; intelligo per Ujhelyinum et Patakinum aliquos transivisse, sine tamen statione, directe Tokajinum versus et Tarczalinum: credo, quod melioris vini procreationis rumor eosdem illuc traxerit, sed uti audio jam a multis, ibi quoque pauca vina huius anni pro mercatore valitura reperiuntur.“ és u. ott ex 1721. ápr. 15. „Patakiensia mutatam dulcedinem nihil repararunt, dubito an mercatori sint placitura“, lásd még u. ott ex 1721. okt. 14. és okt. 24.
- 43 U. ott Num. 578. b. ex 1729. febr. 8. Tálya. „Credat Celsitudo Vestra non hoc est fundamentum non distractionis vinorum sed cum Sancto Jobo recognoscere debemus, quod vere manus Domini tetigerit nos hoc in passu, nam vina jam ab aliquot annis neque tam bona, neque tam durabilia procreantur, prout annis abhinc aliquot. Ita cultivamus vineas prout antea, nihilominus vina non sunt talia, prout antea; nulli crederem Celsissime Princeps tantam et talem mutationem vini posse intervenire, quantam et qualem nam partim in Cels-nis V., partim in meis, partim in aliorum etiam vinis experior.“
- 44 U. ott, Num. 578. e. ex 1721. márc. 6. Eperjes. „Vina antiqua hic Talya existentia anni 1719. fortia at non dulcia, vina vero anni 1720. dulcia quidem, sed sine fortitudine esse...“
- 45 A. Sk. Dz. XIX. Num. 7. I. Gorlice. ex 1741. május 26. „Ale že nie mogalem dostać kupić wedlug gustu miego, ordynarnego kupilem tak na potrzebe klasztoru jako iy moie beczek pieć nic wiecej“, jól-lehet a megbízólevélben 20 hordó állott. A minőség kérdése még a következő fejezetben is elő fog fordulni, tekintve, hogy a tárgyalás rendje az adatok megosztását tette szükségessé.

A III. fejezet 1. részéhez

- 1 Lásd életére és munkásságára: dr. Ferd. Felsing: Die Statistik als Methode der polit. Ökonomie im 17. und 18. Jh. Hessische Beiträge zur Staats-u. Wirtschaftskunde, Band IV. 1930. 54—55 lapok.
- 2 Arch. Rák.-Trauts. Acta Rad. (ezentúl: Acta rad) fasc. 33. Num. 578. b. ex 1727. szept. 16. „Ex bonis vinis certus semper sperari potest proventus, sed ut eadem certo et fixo semper divendi possint tempore aut pretio, id non est humanae potestatis, sed divinae benedictionis, adhibita tamen cura hominis, quae certe in me non deficit, nec ultra deficiet.“
- 3 U. ott fasc. 33. Num. 578. b. ex 1728. márc. 31. „Per hoc tamen, Celsissime Princeps, non est abjiciendus animus, nec etiam a debita cultivatione vinearum supersedendum, nam vina recentia vere bona sunt...“ „eapropter quamvis tardius, nihilominus tamen firmiter spero, vina bona habitura suum valorem et pretium...“
- 4 U. ott ex 1726. nov. 23. „imo et ipsa uvarum passarum vina inopinate clarescentia, uti videre est certe non tam summe generosa futura sunt, et hoc ex ea ratione, prout judicare licet, quod uvae passae propter nimiam siccitatem, quasi arefactae non habuerint succum, quo vina tam ordinaria, quam etiam uvarum passarum inpinquari potuissent.“
- 5 Acta rad. fasc. 32. Num. 577.
- 6 Cam. Scep. Ben. mand. 1720. június 1. Num. 67. „quod defectu emptorum, propter praeclosos passus polonicos...“
- 7 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. ex 1728. január 27. „hoc anno... vix aliquis boni momenti mercator polonus se visum hic praebuerit, quare misera plebs vina sua nullatenus distrahere valens, in tanta anxietate et penuria pecuniae est, ut exprimere non possim.“
- 8 U. ott 578. a. ex 1733. június 30. „Ex vinis allodialibus Polonis vel aliis emptoribus nihil penitus divendere possumus et nec ullus vicinorum vina adhuc existentia divendere valet, sed non cedet in damnum, cum vina, uti aliis annis evenit, non alterentur...“
- 9 U. ott 578. a. ex 1733. június 22., valamint u. ott 1733. május 6.
- 10 Kassa város levéltára, 10.035. szám. ex 1687. okt. 14. „quod extranei, id est Poloni et Judaei adhuc statim ad initium veris cum quibusdam correspondentibus suis et oppidorum submontanorum incolis et inhabitatoribus de pretio vinorum convenire, pecuniam anticipato eisdem dare ac postmodum adveniente vindemia totam procreationem vinorum vel ad minimum selectam partem dare et tradere praesumant. Unde postmodum dominus terrestris seu Fiscus Regius aliique indigenae et quaestores Regni, quos et non huiusmodi extraneos praemptio vinorum concerneret, deteriora ac cariori pretio vina emere coguntur. Sed et iidem Poloni et Judaei, jam passim sub ipso etiam vindemiae tempore omnia loca et angulos, tractus submontanos, ubi bonum vinum sentiunt, peragraré, investigare, et ante alios indigenas praeemere nil pensi ducant.“

- 11 Fournier: Archiv 421. lapon „Die Pohlen treiben ihre Wirtschaft bei dem Einkauf auf das höchste, indeme dieselbe zur Löszeit sich persönlich einfinden, auch noch vor der Löse mit ein so anderen bedürftige Accorde treffen und Geld angeben, sofort durch diese Art derer Anticipationen wohlfeile Preise erzwingen.“ Ismerteti még ezt az 1755. évi jelentést Karlowski is a 230. lapon.
- 12 Fuker, 107. lap. „Arme Leute, die gedrungen sind Geld zu haben, verkaufen ihre Weine sogleich in der Weinlese und oft auch am Stocke schon, durch einem Pauschhandel auss Ganze oder fürs Fass.“ Lásd még Fucker: Tokaj 107. lapon.
- 13 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. e. ex 1720. január 3. „In vinis vendendis ego omnem moveo lapidem, omnimode intendens mercatores allicere, sed res est difficilis, nec puta pretium vina habitura tamdiu usque dum apud pauperiores vina reperientur, nam etsi compareat aliquis mercator, multi in plateis ipsi occurrunt et quasi rogant emptionem, vina tam levi pretio proponendo, ut vix ipsorum laborem et expensas repedant.“
- 14 U. ott fasc. 33. Num. 578. b. 1728. febr. 14. „Verum equidem est, quod inferioris sortis Poloni hinc inde oberent et ab hominibus pauperioris conditionis vasatim vina coemant, ast unum per 12 florenos hungaricales...“
- 15 U. ott fasc. 33. Num. 578. e. 1720. márc. 8. „Verum est clementissime domine hic unum mercatorem si vident comparare, multi sequuntur et invitant ad emenda vina, quae ipsis propter defectum pecuniae et necessitatis praesentanae pressuram proponunt illo pretio, quo ipsi volunt emenda...“
- 16 U. ott fasc. 33. Num. 578. b. 1726. nov. 30. „quod luridi Poloni de praesenti partes hasce ingressi, hinc inde per viliora promonthoria oberrant et a plebe paupertate nimium pressa, vilissimo pretio vina coemunt et hoc certe non cum commodo, sed cum summo detrimento sui.“
- 17 U. ott fasc. 33. Num. 578. e. 1722. ápr. 17. „Qui vero huc penetrant, apud tales vina quaerunt et emunt, quos sciunt magis indigere pecunia aut apud quos selectim emere possunt.“
- 18 U. ott fasc. 33. Num. 578. b. 1726. nov. 30. „Multi enim plebei homines, divenditis semel suis vinis submontanis, clancularie hinc inde quamvis modo sub initium aliquantisper dulcia, verum medio tempore satis lurida vina coemunt, iisque loco submontanorum vinum dividunt.“
- 19 U. ott fasc. 33. Num. 578. b. 1728. dec. 22. „Nullus enim ipsorum in uno eodemque loco aliquam notabilem partiam emit, verum tota submotana loca percurrando, ubi decem, ubi plura, ibi pauciora coemunt vina...“
- 20 U. ott fasc. 33. Num. 578. e. 1724. január 19. „Mea vilis opinio ea esset, vina tali pretio vendenda esse, quali possumus convenire.“
- 21 Berzeviczy: De commercio 22—23. lapokon „Rari sunt vinearum possessores, quibus sumptus vineales redderentur, continuant adhuc

- colera vineas, quia magna capitalia illis investita habent et spe restabiliendi commercii aluntur.“
- 22 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1727. nov. 19. „Hoc etiam summe metuimus, ne ultra solitum, copiosior procreatio moderna, vilitatem pretii inducat vinis.“
- 23 Ehret: Weinhandel 158—159. lapokon.
- 24 Lib. exp. cam. Scep. I. Fol. 34. ex 1571. „Quod ad modum compescendi licentiam Polonorum attinet, qui infra Cassoviam, econtra eiusdem Civitatis et reliquarum civitatum liberarum manifestas libertates vina emptum descendere solent, mandavimus iuxta consilium vestrum supremo partium Regni istarum capitaneo... ne extra specialem nostram annuentiam extraneis, cuiuscunque conditionis existant, hominibus, infra Cassoviam emptum vina liberum passum concedat, neque Cassoviensibus in puniendo deliquentes obstet, quin potius eisdem in eo puncto omni auxilio et defensione adesse velit, exceptis duntaxat illis negotiatoribus extraneis, qui ad officiales artium nostrarum emptum vina nostra descenderent, quibus ea praerogativa permanente, provisoribus vina nostra vendendi offeratur occasio.“
- 25 Cam. Roson. Lit. Cam. Scep. 1688. január 11. „aequali commodo omnes regnicolae gaudere deberent...“
- 26 U. ott „ipsa recta ratio dictaret, ut potius indigenae, qui onera Regni supportant et non externi hanc utilitatem capiant.“
- 27 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1688 január 11. „Accideret et id, quod tales quaestores extranei statim occasione ipsius vindemiae particulari emptione seu per selectionem levique pretio factam vinorum emptionem, necessitatem suam satiantes, exposit tam vina fiscalia, quae maioris considerationis essent et pro publicis Suae Mtis S. necessitatibus deservirent, quam aliorum quoque regnicolarum ad civitates devecta negligebant.“
- 28 U. ott „cum evidentissimum sit, quod si ad civitates vina conveyantur, hoc in passu evitandam fore omnem defraudandae imposterum Suae Mtis tricesimae occasionem, non enim permittitur vinorum eductio ex Civitatibus, nisi prius exacta tricesima solvatur, unde minime improbandum foret, quod pro emptione vinorum ultra Cassoviam Polonis descendere non liceat.“
- 29 Cam. Scep. Minutae 1727. okt. 17. „Innotuit Camerali Administrationi... obambulari tales quaestores Polonos, qui ab egentioribus et quotidiana necessitate pressis vineolas habentibus hominibus, uvas passas coemere et per consequens vina uvarum passarum ipsimet pro parte sua conficere intentionarentur“ ... „inconveniens et omnino praejudiciosum est, ut illud lucrum, quod Regnicolis, magnis alioquin cum sumptibus vineas suas cultivare debentibus, cedere deberet, per extraneos absorbeatur et adimatur.“ Lásd még u. ott 1728. január 29. a Z betű alatt.
- 30 Hofkammerarchiv, Ungarn 1737. okt. 25.-
- 31 U. ott „ut dominis Polonis prioris consuetudinis observatio recommendetur et illi persuadeantur, vina a dominis magnatibus et

- nobilibus ac personis integrae fidei et existimationis coemant, pro degustatione homines fideles exmittant.“
- 32 U. ott „in mandatis denique dent, ne in illa tantum vina homines ipsorum inquirant, quave leviora sunt in pretio, verum ea comparent, quae praestantiora sunt in qualitate.“
- 33 U. ott „pauperiores quod attinet, illi primo vineas suas in principalioribus locis sitas non habent, magis hortus, quam vineae dici debent, cum et depresso jaceant, sed et varii generis legumina... insemiment, hinc ut nobilium ibidem vinum procreetur, nemo sanae mentis admittet.“ Ez a jelentés 1736. nov. 14-én kelt, tartalmilag megegyezik az 1737. febr. 7-én írt véleményes jelentésével. Szentiványi József érdekelt nagybirtokos volt.
- 34 V. ö. Jármay 43. lapon.
- 35 Kassa város levéltára, 1482 január 15. Idézi Farkas: Kassa 22. lap 2. jegyzet alatt is, természetesen értékelés nélkül „nonnullos esse nobilium et aliorum possessionatorum hominum... qui contra privilegia et libertates eorundem in villis et possessionibus ipsorum quaedam loca depositionis instituissent et ad huiusmodi loca vina externa congererent, et exinde in gravem injuriam et derogamen libertatis civium eorundem... venditioni exponerent.“
- 36 M. O. E. IV. 516. lapon „Jam magnates et nobiles, lucri cupiditate adeo in quaestum sunt effusi, ut tenuioribus negociandi materiam praeripiant“; az 1563. évi 57. t. c. mégis meghagyja a libertas elvét, u. ott 602—603. lapokon.
- 37 Cam. Scep. Lit. cam. Poson. fasc. 7. Num. 52. ex 1599. május 21.
- 38 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 79.
- 39 Ptašník: Thurzo 831. lapon.
- 40 Deák! Levelek 12. szám. 1550-ből.
- 41 Orsz. Lt. Magy. Nemz. Múz. lt. Törzsanyag 1567. május 18. Kassa.
- 42 Cam. Scep. Lib. exp. I. Fol. 35. ex 1571.
- 43 Cam. Scep. Ben. mand. 1568. ápr. 7. Num. 110.
- 44 U. ott 1571. nov. 8. Num. 318.
- 45 U. ott 1571. nov. 9. Num. 317.
- 46 U. ott 1572. január 9. Num. 14.
- 47 U. ott 1574. okt. 26. Num. 299.
- 48 Kassa város lt. 3.880. szám. ex 1585. márc. 19.
- 49 Jedlicska Pál: Erdődi br. Pálffy Miklós... életrajza és korához, 1897. Eger. 343. oldalon, 262. oldalon.
- 50 Tört. Tár 1899. évf. 399 lapon, 1632-ből.
- 51 Szilágyi: Háború I. köt. 492—493. lapon.
- 52 U. ott I. 493. lapon.
- 53 Cast. Sand. tom. 128. pag. 48—49. ex 1657. aug. 30.
- 54 U. ott tom. 128. pag. 1341. ex 1660. júl. 8.
- 55 Cam. Scep. Lib. minút. 1665. márc. 23.
- 56 Tört. Tár 1871. évf. 147. lap.
- 57 Orsz. Lt. Limbus, series I. fasc. 31—34.
- 58 U. ott.
- 59 Hofkammerarchiv, Ungarn. 1643. május 15.

- 60 Cam. Scep. Lib. minut. II. Fol. 53. ex 1679. ápr. 7.
- 61 Fournier: Archiv 341. lap 1. jegyzet. „La paresse donc des habitans, leurs petit nombre, le peu de consommation, *le peu de commerce avec leurs vins, grains et tabac*, et les fortes garnisons qu'on y act ordinairement sont les raisons, que le royaume de Hongrie n'est pas aussi riche, florissant et commercant, qu'il pouvait l'être.“
- 62 Acta Rad. fasc. XVI. Kelet és aláírás nélkül kiadott instructio. „Si contingat dominos Polonos aut alios vinorum emptores comparare... omni igitur humanitate sunt excipiendi, cum iisdemque perceptor, absente praefecto, solus in persona et non alios loco sui expediendo ad cellaria descendet omnemque bonam voluntatem ipsis ostendendo, vina cuius sortis ac ordinis voluerint, gustare eosdem permittet ac primum pretium previe jam concertatum dominis emptoribus interrogantibus posset in contractum se inmittere ac ita demum pro finali conclusione dictos dominos emptores ad dominum praefectum concitabitur, ibique... definitive pretium concludent, sicque cum emptoribus, qua fideles domini officiales et non secus finient.“
- 63 Acta Rad. fasc. 33. Num. 578. a. 1733. ápr. 8. „Propter defectum emptionis vini cassa dominalis pronunc vacua est.“
- 64 Jármay 42. lapon.
- 65 U. ott 49. lapon, téves következtetéssel, mert az Acta rad. kereskedelemtörténeti anyagát nem vizsgálta.
- 66 Orsz. Lt. Cam. Poson. Lymbus, series I. fasc. 41—42. 1689 márc. 5. Mercatoribus polonicis in rationibus specificatis...
- 67 Tört. Tár 1900. 353. lapon ex 1699.
- 68 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1714 nov. 1. „Weinhändler, Polacken und Schöttländer finden sich häufig ein...“
69. U. o. fasc. 33. Num. 578. c. 1716 márc. 28.
- 70 Nyugták, rendezetlen állapotban. 1717 nov. 25.
- 71 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. e. 1718 ápr. 22. Poloni mercatores rari apparent et qui comparuerunt, cunctanter timide et leviter de pretio vinorum discurrunt...
- 72 U. o. 1719 január 4. Vina omino, dummodo mercatores venirent, intendam pro utilitate Serenitatis V. vendere, sed modo vix videmus aliquem mercatorem, valamint u. ott fasc. 33. Num. 578. d. 1716 nov. 21.: ...neque enim extranei mercatores adsunt...
- 73 U. ott fasc. 33. Num. 578. e. 1719 dec. 29. „Venditio vinorum hic modo nimis difficilis est; fuerunt aliqui mercatores apud me, quorum aliqui vinis gustatis nec pretium nominantes, alii valde leviter de pretio discurrentes, discesserunt; novissime et quidem ante triduum ex notabilioribus mercatoribus adfuit quidam Varsaviensis mercator Herinzon dictus, vinaque gustavit dicens se 100 vasa emere velle, sed ex melioribus, — anno 1714. etiam vinorum partem Serenitatis V. emeret, — sed is etiam plus 15. imperialibus non offerebat et quidem cum delectu pro optimis; cui postquam resolute dixissem, me infra 20. imperiales vina dare non posse, etiam discessit; promittens quidem reditum, post aliquos dies.

redibitne, certus non sum, quia et alii promittebant semet redituros, sed tamen non redierunt, ementes vina a diversis hominibus, a quibus pecuniae indigentia circumventis, pro suo lubito pretium dictantes emerunt.“ És hozzáteszi: „...quod si mercatores tales essent, qui simul 500 vel 600 vasa emerent, minor esset consideratio vendendi, etiam si leviori pretio venderem ipsis, quia pro notabili summa pecuniarum obveniret et vini inferioris pars bona exiret: sed si 100 vasa extradarem optimorum vinorum eo, quo mercator petit pretio, tali modo majori parte praestantissimorum vinorum exeunte, dubius sum, an ex inferioribus aliqua pretio quopiam digno vendere possem...”

- 74 Acta rad. fasc. 32. Num. 577. ex 1722 nov. 11. Ratione praetii eiusdem opinioni et dexteritati omnia remitto, — írja a herceg.
- 75 U. ott fasc. 33. Num. 578. e. 1722 dec. 31. Requisivi etiam dominum Michaellem Roth, qui etiam difficultates distractionis vinorum videns, projectum facit, Deus det, ut non sit serotinum.
- 76 U. ott fasc. 33. Num. 578. b. 1726 febr. 22. „...siquidem Patakini de novis vinis non plura praeter vasa no. 20 dantur ejusdem qualitatis, ut Polonis divendi possint...” és u. ott 1728 nov. 27.-ről; hasonlóképen ír okt. 29-én is: „...vina enim valde pauca habituri sumus et ea vix credo ejusdem fore qualitatis, ut Polonis divendi possint...” Hasonlóan 1729 január 5-én arra szólítja fel őket a herceg: „...volo, ut cunctis ad emenda vina mea mercatoribus semper bona vina, ad alios elicandos divendantur...”
- 77 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1727 júl. 18. „...non offert plus pro iisdem, quam per talleres 17, quo in passu quidam mihi faciendum sit, praestolaturus desuper gratiosam resolutionem et mandatum Cels. V...” U. ott 1727 márc. 5.: „...velit 100 vasa emere per imp. 18., cui hoc in passu nullum dedi finale responsum, provocando memet ad gratiosam Cels. V. fiendam resolutionem...”
- 77/a Nyugták, 1756. num. 13. alatt: „...incipiendo ab introitu vinorum usque ad finem eorundem vix aliquod testimonium applicat. Unde ideo omnes illae positiones difficultantur, quae per documenta a Cassa censurae ita ferent et legitimari debeunt...” — írja a difficultas 16. pontjában a revisor.
- 78 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1728 okt. 17.
- 79 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1729 ápr. 23.
- 80 Acta rad. fasc. 4. Num. 268. Darab 8., valamint 13.
- 81 U. ott fasc. 33. Num. 578. a. 1733 január 25.
- 82 U. ott fasc. 32. Num. 577.
- 83 Nyugták 766. b. F^o 26. ex 1766.
- 84 Acta rad. fasc. XVI. 1770 körül. „Quoniam principalis proventus semper ex procreatione vinorum nobis expectandus est et provenire debet...”
- 85 U. ott: „Cum Poloni vel alii etiam emptores vinorum jam tempore vindemiae advenire solent, sic distractio et venditio vinorum meliori fieri poterit pretio, recommendatur...”

- 86 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1737 aug. 1.
- 87 gróf Károlyi-család levéltára. Budapest. Levelek. Fasc. CXXXVIII.
- 88 U. ott 1707 dec. 29. Guth Kr.
- 89 Helytart. lt. Miscel. Fasc. 18. Num. 159.
- 90 Czolowski-gyűjtemény, Lwów, Józef Ossoliński körülbelül 200 oldalas számadáskönyve, amelyből az eladók neve derül ki.
- 91 Csapody 42. lap.
- 92 Cam. Scep. Ben. mand. 1567 okt. 7. Num. 22. „...omni cura et diligentia incumbatis et nostro nomine officialibus et provisoribus nostris injungatis, quo quisque suo in loco vinum tempestive emat et rursus quod commodo nostro fieri possit, partim in Polonia vendat, partim educillari curet...“
- 93 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 99.
- 94 Cam. Scep. Liber oblig., inf. et exp. Fol. 164., valamint fol. 178.
- 95 Orsz. Lt. Muz. lt. fol. lat. 1363. Dob. IV. 1578—1579.
- 96 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 98. „...primo quia in promonthoriis dictarum duarum ditionum (sc. Tokaj, et Patak) exspectatione omnium meratoria et austeriora vina majori ex parte provenerant, Poloni autem dulcerioribus delectantur, cuiusmodi non usque adeo multi fuerant. Secundo dominus generalis nos animaverat, non defuturam emporum polonorum copiam, tamen paci admodum fuerunt, qui ad praetactas ditiones vinum gustandum descensissent, plerique hic haererunt explorantes, ubinam sapidiora et leviori praetio per commutationem mercium diversarum e Polonia eveherandum... juxta antiquam eorum morem mercari possent. Accedit ad hoc, quod vina etiam magno valde pretio fuerunt per dominum Rueberum aestimata, quod etiam Polonos emptores terruit et quisquis eo libentius confugit, ubi minori pretio emere potest, proinde quod ad curam, sollicitudinemque nostram attinet, nil in nobis in venditione vini deficit...“
- 97 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 105. 1572 január.
- 98 Cam. Scep. Ben. mand. 1585 okt. 5. Num. 184. „Benigne vobis mandamus, ut omnia, quae hoc anno ad Rationem Suae Mtis S. C. in oppido Tarczal, Tokaj, Liska proventura sunt, diligenter colligi et conservari faciatis, neque usque ad ulteriorem nostram deliberationem unicum vas vini ex illis alicui detis aut quoquam distrahatis.“
- 99 Múz. lt. Fol. lat. 1363. VI. 1593. Tokaj.
- 100 U. ott Fol. germ. 261. ex 1690. Fol. 89. „...dass die Fiscalische Weingärten allenthalben schlechter, als der Privaten gebauet worden.“
- 101 Varga 83. lapon.
- 102 Cam. Hung. Poson. Lymbus. Series I. fasc. 41—42. Anno 1689. Az összes jövedelem e három év alatt 555.704 fr. 39 kr. volt, ilyen módon a borbevétel 26 százalékosnak látszik.
- 103 Cam. Scep. Ben. mand. 1726 okt. 30. Num. 69.
- 104 Cam. Scep. Minutae 1712 dec. 7. „De procreatione huius anni vinorum... selecta 100 vasa vini meliora prima datâ occasione seu

- Cassoviam seu Eperjesinum quantocius transmittant. Reliqua vero 105 vasa deteriora pro necessitate educillorum domini ibidem conservare studeant.“
- 105 Cam. Scep. Minutae 1714 szept. 27. „...perecta huius anni vindemia, vina quantocius in pecuniam convertantur et sic cum exitu mensis novembris 5000 fl. et alia vero 5000 fl. in Decembri ad perceptorum Camerae Hung. administrantur.“
- 106 Cam. Scep. Minutae 1716 márc. 9. „Quoniam propter turbas Regni Poloniae pretium vini decrevisset, emptoresque vinorum pauciores darentur, hinc ne fiscus regius ob non divendita vina majus damnum patiat, pretiumque vini determinari non possit, Vestrae praesentibus committitur, quatenus vina fiscalia pretio quo fieri poterit meliori vendat, observatura nihilominus, ne infra 30 taleros vas vini vendatur, cum aliunde primi ordinis vina per 40 taleros jam vendita sunt.“
- 107 Cam. Scep. Minutae 1727 márc. 22.
- 108 Cam. Scep. Minutae 1734 dec. 19. V betű alatt.
- 109 Cam. Scep. Minutae 1735 január 4. P betű.
- 110 Cam. Scep. Minutae 1735 márc. 14. P betű.
- 111 Cam. Scep. Minutae 1735 május 24. P betű.
- 112 Cam. Scep. Minutae 1735 aug. 10. V betű.
- 113 Cam. Scep. Minutae 1733 aug. 28. P betű.
- 114 Cam. Scep. Minutae 1748 június 7. P betű.
- 115 Cam. Scep. Minutae 1732 december 31. V betű. „Vinorum fiscalium inspectoratus officio committitur, quatenus nobili Polono Petro Rogorovics quatuor vini vasa procreationis anni 1730. et duo anni 1731., insimul vero vini sex vasa erga dinumerandum ad generalem hujatem perceptorum cameralem a singulo vase pactatum sex aureorum pretium, seu fl. rh. 24. den. 54, in toto fl. rh. 149. cruc. 24. constituentem extradet.“
- 116 M. O. E. VI. 84. „Et quia ab iisdem liberis Civitatibus Mati Suae humiliter expositum est, plurimos saepe extraenos maximam vinorum copiam, in summum earundem liberarum civitatum praedictarum, in locis ultra Cassoviam positis, sibi comparasse, hincque secutum esse, ut aliis etiam, ex suis antea censibus et redditibus vivere soliti, praecipuam nunc in partibus illis mercaturam, olim liberis duntaxat civitatibus peculiarem, vino... et aliis omnis fere generis rebus, exercent, sicque unus et alter ex magnatibus seu nobilibus iis fruatur, quibus antea in civitatibus istis plures gaudebant...“ Lásd még u. ott 355—357. lapokon, 1547-ből, a sz. kir. városok felterjesztésére.
- 117 C. St. II. köt. 2. rész, 166. lapon, 1622-ből.
- 118 U. ott 250. lapon 1667-ből. „Soll sowol Bürger, als frembde, von einer Kuffen Wein, so aus der Stadt geführt wird den. 40 schuldig sein zu geben.“
- 119 Oszetzky: Polgárság 28—29. lapokon.
- 120 Gumplowicz: Polacy 26—27. lapokon.

- 121 Cast. Sand. tom. 6. pag. 510. „...sine omni mora, neglecto ad hanc rem jure depositorio“, 1554 május 4-ről.
- 122 Arch. Grodzkie Warszaw. Lustrationes Dz. XVIII. Num. 18. Fol. 207. ex anno 1569, valamint Cam. Scep. Ben. mand. 1571 október 13. Num. 279.
- 123 Cam. Scep. Ben. mand. 1583 márc. 1. Num. 36. „Intelleximus, quae vestra de tredecim oppidis Regni Poloniae oppignoratis sit sententia et opinio; Vos nimirum demisse censere, a civibus illorum oppidorum de vinis et aliis rebus in regno coemptis et in dicta oppida convectis tricesimam exigere posse...“ Ha ezt az álláspontot elfogadja, úgy tűnik „ab illis, quasi externis, quo casu ab omni regia jurisdictione liberi essent, tricesima exigatur...“
- 124 U. ott 1583 márc. 5. „...oppidanos illos in antiquis suis privilegiis tueri ac conservare dignemur...“
- 125 Domanovszky: Szepeesség 190—191. lapokon.
- 126 Acta Tomiciana XII. 58—59. lapokon.
- 127 Schmidl: Reisehandbuch 222. lapon.
- 128 Kutrzeba: Akta 409. lap, 2. szám. „...eorum rebus, cum quibuscumque ad vos venerint, non plus ratione telonei exigatis, nisi sicut jura antiquorum teloneorum postulant et requirunt...“ és Janota: Bardyjów 151. lapon, melyben kiadja az okleveleket és azok között Bártfa kiváltságlevelét: „Kazimirus... rex Poloniae... volentes civibus de Bardyjów Regni Hungariae gratiam facere specialem, ex nunc ipsos et eorum quemlibet circa libertatem et jura antiqua in solutione thelonei in Czychow volumus conservare gratiose, sic videlicet quod soluto theloneo... de eorum quibuscumque rebus et mercibus amplius per nullum hominem molestentur...“
- 129 Bártfa 3692. szám.
- 130 Bártfa 4546. szám. „lagodne“
- 131 Bártfa 5019. szám.
- 132 Bártfa 5537. szám.
- 133 Janota: Bardyjów 19. lapon. „...dlatego, aby ich ochronić od oczywistego niebezpieczeństwa, na któreby się wraz z rzeczami swemi narazali, okazawsze się w Polsce.“
- 134 U. ott 152. lapon.
- 135 Cam. Scep. Ben. mand. 1571 okt. 9. Num. 267.
- 136 Cam. Scep. Ben. mand. 1596 okt. 11. Num. 90.
- 137 Handel i kupiectwa 92. lapon. „Koszyce były jakby przedmieściem krakowskiem...“
- 138 Tört. Tár 1902. évf. 287. lapon 1458-ból „...quatenus omnes huiusmodi mercatores... praefata mercimonia... afferentes per quoscumque impetitores in personis aut rebus et bonis eorum... dampnificare nullatenus permittatis.“
- 139 Kassa város lt. 527. szám. 1482 május 16.
- 140 Kutrzeba: Akta Num. 79. „...videbunt non longa transacto famositates vestrae idipsum civitati non modicum attulisse incommodum.“ V. ö. még Dabrowski: Kraków 40. lapon mondottakkal.

- 141 Kassa város titkos levéltára D. 59. szám. 1522 febr. 19. „... nulus omnino vina... venditionis causa de hoc Regno ad Poloniam... ultra Cassoviam audeat et permittat ferre et deferri facere, sed cum huiusmodi vinis... educendis... Cassoviam, tamquam locum depositionis ingredi et intrare... debeant.“
- 142 Kassa város lt. 2286. szám, 1561-ből. „Polonici mercatores jam non Cassoviae, sed in oppidis Homonna, Varanno, Ztropko, et aliis merces et res suas deponant, commutent, vendant ac tamquam in legitimo depositionis loco omnis generis mercaturam exercent.“
- 143 Cam. Scep. Ben. mand. 1572 febr. 15. Num. 64. „Placet nobis consilium vestrum, ut edictum nostrum, ne ultra Cassoviam tredecim oppidis polonicis emptum vina proficisci liceat, firmum maneat. Et propterea jam saepius oratoris Regis Poloniae ea de re instanti per nos responsum fuit, videlicet defendendos esse Cassovienses in sua libertate, quam habent in depositione mercium, neque permittendum, ut oppidani illi contra illam limites Cassovienses transcedant...“
- 144 Dvihally 6. lap.
- 145 Kassa város titkos lt. B. 17. szám, 1411 április 16-ról. „Ut nullus omnino hominum regnicola vel forensis... demptis incolis et inhabitatoribus viginti quatuor civitatum terre nostre Scepusiensis, vina extra territorium dictae Civitatis (sc. Cassoviensis) nostrae procreata... ad dictam nostram Civitatem apportare seu adduci facere et in eadem deponere audeat vel praesumat.“
- 146 Tört. Tár 1902. évf. 351—352. lapok: „... ut ipsi (sc. nobiles) aliqua vina extranea ad ea loca (sc. Kassa) in quibus... vina ipsa possent generare, nullo modo importare neque in his collocata venditioni exponere audeant seu praesumant.“
- 147 Kassa város lt. 1965. szám 1558-ból: „... capitaneus libere permisit, ut nobiles possint vina vendere in civitate. Eiusmodi venditioni vinorum jam fecit initium generosa ac magnifica domina, Relicta mfgici quondam Michaelis Pereni, quae nobilibus quibusdam Polonis non pauca vini vasa divendidit. Et si autem illi ipsi Poloni ita retulerunt, Domino Capitaneo, quod vina illa emerent ad necessitatem curiae serenissimi Regis Poloniae etc. tamen nobis id ex eo ambiguum videtur, quod antea idem Ser. Rex, si quando emptum vina miserat, per litteras suas nos certiores reddere fuerit solitus: id quod nunc factum non est.“
- 148 Cam. Scep. Ben. mand. 1576 szept. 19. Num. 207. „... ut proventus eiusmodi in publicas civitatis necessitates“ fordítottassanak.
- 149 Cromer: Polonia 40. lapon: „Princeps est Cracovia... civilitate et elegantia facile primum locum obtinet et cum claris Germaniae Italiaeque urbibus certat...“ 1578. év körüli állapotrajz.
- 150 Rkp. 2332. szám, 1552 ápr. 2. (Arch. m. Krakowa).
- 151 Przywileje m. Krakowa II. 134. „... cum sono tubae, ... ne ullus tam ex civibus, quam incolis Cracoviensibus, Ungaros undecunque venientes sine sufficienti magistratus attestazione in domum suam suscipere sub poena capitis super contraventore huius inhibitionis

- extendenda...audeat.“ Ennek a rendelkezésnek politikai háttere Bethlen Gábor és a lengyel király közötti ellentét volt, amelyről a VI. fejezetben teszünk említést.
- 152 Piwarski—Górny: *Kraków 1702—1709*. pag. 75. „Dawna stolica królów opadła do rzedu małych miast prowincjonalnych.“
- 153 Wal. Art. Wagner: *Handel dawnego Jarosławia do pol. XVII. wieku*, 1929. Lwów. *Prace hist...* Ak. Kola Hist. Un. Jana Kazimierza.
- 154 Anna Lewicka: *Krosno w wiekach średnich*, 1933. Krosno.

A III. fejezet 2. részéhez

- 1 Reg. Krak. 2117., 2119., 2120. számok alatt, valamint a Rach. król. különböző kötetei.
- 2 Reg. Krak. 2182.
- 3 Reg. Krak. 2184.
- 4 Reg. Krak. 2320. ex 1542. *Percepta ducellaria*.
- 5 Reg. Krak. 2352. ex 1592. *Regestrum exactionis ducellariae*.
- 6 Reg. Krak. 2131. ex 1610. Fol. 351. és köv.
- 7 A. D. N. S. 1626 május 29. Num. 101. pag. 23—24.
- 8 Csaplovics: *Ungern II*. pag. 7. „Abneigung des Magyaren gegen alle Handelsgeschäfte“; pag. 8.: „Die Neigung zur Spekulation nicht im Blute steckt.“ V. ö. Ember: *Helytartótanács* 25. lap.
- 9 Koczy: *Poznań* 270. lap: „Spoleczeństwo nasze nie posiadało rodzimego kupiectwa, któreby mogło skutecznie żydostwu przeciwdziałać, żydzi byli też pierwszymi kupcami w Polsce... obok innych narodowości, jak Rusynów, Ormiań, Tatarów i Saracenów.“
- 10 *Roczniki z dziejów społecznych i gospodarczych II. köt.* 215—219. lapokon.
- 11 Brückner: *Kultura II*. 35. lap.
- 12 Garczyński: *Anatomja* 137. lapon: „...z wielkim wstydem Narodu Polskiego... wszystkie commercia po odbierali żydzi, bo żadnego niemasz towaru, którymby oni niehandlowali.“
- 13 Idézi Gargas 79. lapon: „Żyd miód warzy, żyd piwo, żyd gorzalkę pali; żyd kramarzem, towarem jako chce szali, żyd na mycie, żyd na cle, żydy na arendzie.“
- 14 Balaban: *Żydzi* 191. lapon: *Żydzi obligują się, żadnego trunku obcego, jako to muszkateli, malmazji, wina... w swej ulicy chrześcijanom nie szynkować, przedawać lub ze swej ulicy wywozić i wynosić.*
- 15 Charewiczowa: *Żydzi* 215. lapon: „Lwów zwany wśród żydostwa państwa polskiego matka w Izraelu.“
- 16 Zubyk: *Gospodarka Lwowa* 154. és köv. lapok.
- 17 Charewiczowa: *Żydzi* 215—227. lapok.
- 18 Zubyk: *Gospodarka Lwowa* 466. lapon: „Pozwolili nam też żydom lw. Pp. Rajce wina węgierskiego i innego naszej roboty i praso-

- wania do Lwowa przywozić dla własnej domowej potrzeby naszej i dla sprzedaż samym tylko żydom lwowskim naszym a nikomu inszemu tyle beczek, ile sami bedziemy rozumieć i potrzebować.“
Lásd még az A. G. Z. tom. 23. pag. 8. Num. 203. szövegét.
- 19 Charewiczowa: Lwów 17. lap és A. G. Z. tom. 21. Num. 224. pag. 43.
- 20 Arch. miasta Lwowa, fasc. 257. Acta num. 117. ex 1738.
- 21 A. G. Z. tom. 23. pag. 12. „...aby żydzi win kupować i przedawać, niemi handlować nie ważyli sie J. W. podskarbi w. koronny sub confiscatione zakaże.“
- 22 A. G. Z. tom. 23. pag. 8. Num. 203. ex 1766 aug. 25. „Ten niewierny i najzdradliwszy naród przez odjecie handlów pożytków... zbożać się nie przestaje. Sprawiedliwość wyciąga, aby handlów swoich przez specyfikacja jakimi towarami moga godziwie handlować dokladne określenie mieli a osobliwie, że przeciw tak wielom opisom praw, dekretów trybunalskich, ważyli sie i dotad waża publicznie handlować i szynkować winem z doświadczonem aż do obrzydliwości fałszowaniem onego.“
- 23 A. G. Z. tom. 23. Num. 203. pag. 8. ex 1766. „...aby sie żaden żyd pod jakimkolwiek tytulem protekcji nie ważył tymi bawić handlami pod wolna konfiskacja od każdego delatora.“
- 24 Sygański: Nowy Sacz I. 201—202. lapon.
- 25 Cast. Sandec. tom. 142. pag. 561. ex 1693 aug. 12. „...ktorym prawo pospolite handlern winnym bawić sie niepozwała.“
- 26 Prochaska: Stryj 110. lapon: „...protekcji szlachty używajac, handluja winem węgierskim wbrew prawu i na szkode skarbu.“
- 27 Arch. Państw. Lwowskie, Acta Castr. Sanocensia, tom. 220. ex 1724. pag. 2776.
- 28 U. ott., pag. 2276—2277. „Przy kwitach celnych wolno bedzie każdemu żydowi iako z swoim własnym winem kosiernym już odclo-nym od miasta do miasta, gdzie żydzi mieszkaja iachać y tylko samym żydom przedawać beczkami, to jednak prawach aby szynku publicznego dla chrześcian w żadnym mieście nie ważyli sie praktykować.“
- 29 Haur: Oekonomika 98. lapon: „Żydzi dla tego sami po nie do Węgier podczas zbierania iezdza, nie tylko dla naczynia w iakie zlewaja: ale też, aby miesa wieprzowego niekladziono pilnuja, bo wegrzy w każda beczke, aby sie nie burzylo y w swojej zostawalo essencyj y smaku, zawsze je klada.“
- 30 Hóman—Szekfü: Magyar Történet V. 157. lapon.
- 31 U. ott VI. 223. lapon, Ember: Helytartótanács 26—27. lapokon.
- 32 Ember: Helytartótanács 27—28. lapokon.
- 33 A görög kereskedők szerepét a magyar kereskedelem hanyatlására is rávilágítva feldolgozta Hodinka Antal: A tokaji görög kereskedőtársulat kiváltságának ügye 1725—1772. Tört. tud. értekezések, Akadémia, 1912. és Schäfer László: A görögök szerepe stb. 1930. Bpest.
- 34 Cam. Scep. Minutae, 1719 július 3. „...existimaremus, ut graeci et rasciani ab educatione in Poloniam majoris quantitatis vini inhiberentur.“

- 35 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. c. 1722 nov. 25. „... quaestus vini ita est graecis, rascianis, judeais usitatus, ut in abusum eat: hi enim excurrunt ad ea loca, ad quae Polonus vix unquam proficiscebatur, Agriam, Gyöngyösimum versus, ubi levissimo pretio coempta vina, uti auditur, submontanis permixta in Poloniam deducunt, et ibi viliori pretio venditionem illorum instituentes, vinis hujatibus derogant.“
- 36 Cam. Scepus. Minutae 1726 nov. 3. „Non obstante qualicumque dictorum graecorum et judaeorum praestatione ad sequestrum summat...“
- 37 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1728 okt. 17. „... maledicti graeci, judaei et alia colvies hominum, qui quaestum vinorum exercentes cum praemptione vinorum vilium praepediunt nobis distractionem vinorum hujatum...“
- 38 Ember: Helytartótanács 27. lapon, azonkívíül Cam. Posen. Lit. cam. Scepus. 1740 márc. 21. „... praenominati graeci diversis mixturis et ne fors spiritibus nocivis vina, quae e Regno Hungariae evehunt, corrumpant.“
- 39 Helytartótán. It. 1736. Fasc. 18. Num. 159. Et sane dum retroactis temporibus antequam nempe toties memorati graeci et judaei quaestui vini semet immiscuissent, ipsi Poloni vina coemptum veniebant in Hungariam, non contemnendam pecuniae circulationem hinc a divenditione justo pretio vinorum, inde a notabili consumptione rerum naturalium per Polonos quaestores ampliori fere comitiva stipatos provenientes, partes ipsae expertae fuere, nunc autem beneficia ista per quaestum graecorum et judaeorum fere extincta et abolita esse, magno sui detrimento experiuntur.“
- 40 Hofkammerarchiv, Ungarn 1737 okt. 25. „Von welchen jedoch diejenige ausgenommen seyen sollen, welche in Pohlen sich aufhalten und deren Pohnischen quaestorum und Inwohneren factores seyend und von denenselben solche Tokayer Wein einzukauffen in Ober-Hungarn abgeschickt werden.“ Ezt a rendeletet ismerteti Illésy János a Magyar Gt. Szemle VII. évf.-nak 336—351. lapjain, 1900. Lásd még Ember: Helytartótanács 28. lapon.
- 41 Cam. Posen. Prot. cam. cons. 1737 május 10. P. 255. „Judaeos et graecos a vinorum quaestu non esse penitus excludendos, sed inhibitionem ad aliquod tantum tempus regulandam et limitandam fore, ut christiani preemptionem habeant.“
- 42 U. ott 1739 okt. 23. P. 667. „Conclusa sunt sequentia: ... Camerae Aulicae litterae, tenore quarum significatur, quatenus graeci Arnoldi et armeni cum superiorum partium vinis quaesturam exercentes, concivilitatem non habentes, ab eiusmodi quaestu sub sequestratione vini inhibiantur. Conclusum: Intimetur id ipsum Camerali Administrationi Scepusiensi ac etiam domino tricesimarum directori, ut necessarias eatenus dispositiones faciat.“
- 43 Cam. Posen. Lit. cam. Scepus. 1740 márc. 21. „... ne graecis pro coemptione vinorum ad Regnum hocce poenitus, Judaeis vero dun-

- taxat pro comparandis vinis Koscher, in usum eorundem proprium deservientibus comparare liceat.“
- 44 Prot. cons. cam. 1740 ápr. 13. pag. 209. „Graecis autem polonicis ex integro cum praefatis superiorum partium vinis instituendus quaestus plane interdiceretur. Judaeis autem non nisi Koscher admitteretur.“
- 45 U. ott 1740 ápr. 13. pag. 210. „Judaeis non nisi Koscher admitteretur, per consequens: qualescumque passuales Polonicorum Magnatum producerent, pro invigore eadem haberentur; quod ipsum Excelsae Camerae Aulicae esset repraesentandum, ut eadem per caesarem legatum in Polonia residentem apud eiusdem Regni magnates exoperaretur.“
- 46 Helytartótan. Miscel. 1743. fasc. 18. Num. 159. „Innegabile est etenim Clementissima Domina, maximam contribuentes nostros aeris circulationem exinde habuisse, quod quaestores Regni Poloniae in occupationem exiguae licet ab aliquot annis procreationis vinorum secum isthuc attulere.“ És a továbbiakban írja: „Experti sumus, quod a die conclusae eiusdem Dietae nec ullum quaestorum illorum, qui iteratis suis coram Maiestate V. et Regni statibus de promptis supplicationibus condendi praementionati articuli ansam praebuere, gremium comitatus nostri coemendorum vinorum gratia subintrasse viderimus, sed neque audierimus, alios praeterea arceri et saepissime intellexerimus et... damno nostro et onera publica supportantis plebis nostrae sentire debuerimus.“
- 47 Hofkammerarchiv, Ungarn 1747 január 3. „In bonis cameralibus residentes contribuentes Regni incolae et camerales subditi essent, ... vineasque haberent, censumque tam dominalem, quam contributionalem solverent.“
- 48 Cam. Scep. Minutae 1732 szept. 16. Z. betű. „... plebem in gremio incliti huius comitatus residentem serio et sub gravi poena inhibere haud gravatim velint, ne judaeos sive in hocce Regno sive Poloniarum residentes et in hisce superioribus partibus quaestum exercentes... tamquam non proscriptos sed neque criminis alicuius reos, turbare aut quoquomodo molestare, ipsisque incommoditates inferre ullo modo praesumat, ne in casu contrario Proceres Poloniae, velut eorundem Judaeorum domini et Principales eatenus querelas suas ad Augustam Aulam deferant aut repressalibus utantur.“
- 49 Cam. Posen. Acta Hung. Tom. V. Tricesimalia, Tom. I. pag. 24. (Hátul beosztva.) „Hinc praefato Stephano Rosa liberum non modo mercium germanicarum et aliarum quarumcumque rerum, sed vini quoque submontani, seu sic dicti Tokajensis quaestum et in Poloniam inductionem ad instar nationalium quaestorum et mercatorum cum ea tamen conditione, ut vina coemenda sub statuta confiscationis poena nullatenus adulterare, aut vina viliora pro talibus substituere educere et divendere quibuscumque praesumat... tricesimamque justam et integram ab omnibus eductis et inductis ad normam reliquorum nationalium mercatorum et quaestorum rite et debite semper persolvat, clementer concessit.“

- 50 Helytartótan. 1742. Miscel. Fasc. 18. Num. 159. „Praefatis supplicatibus graecis, ut ut in Polonia residentibus quaestoribus plus tamen juris et beneficii Patriae incolis graecis habere nequeuntibus, petitas benignas passuales litteras in praejudicium praecitatae novellaris legis haud concedendas esse.“ A hívatközzött törvény az 1741:29. t. c.
- 51 U. ott Miscel. 1743. fasc. 18. Num. 159. „Commercium commune non in uno aut altero graeco consistere, sed neque rempublicam Poloniam ita constitui, ut in praeattactis graecis jus suum laedi arbitretur.“
- 52 U. ott, Miscel. 1743. fasc. 18. Num. 159.
- 53 U. ott. 1743. fasc. 18. Num. 159. „Privatam tamen coemptionem, id est si quis dominorum magnatum et nobilium Regni Poloniae aliquem ex supplicatibus vel aliis similibus pro coemendis submontanis vinis penes fidedignas passuales exmiserit, admittendam esse existimo, ita tamen, ut dictus Magnas vel nobilis Poloniae in extradandis passualibus tum nominatenus quem exmiserit, tum quod nomine proprio ac sua necessitate exmiserit, cuiusve qualitatis, num videlicet pure in partibus submontanis vel promiscue alibi etiam procreata vina coemenda commiserit, declaret.“
- 54 Ugyanott, Miscel. 1744. fasc. 18. Num. 159. „...in emolumentum Regni et regnicolarum, praecipue autem proventuum tricesimalium augmentum, liberam vinorum in incl. Regnum Poloniae eductionem vel saltem in ditionibus regiis eorundem quaestum nobis in inclito comitatu Borsodiensi, signanter in oppido Miskolcz residentibus et publica onera supportantibus clementer indulgere dignetur, ut taliter et educillo nostro in incl. comitatu Scepusiensi... providere, inter contribuentes majorem circulationem aeris inducere, et aerario regio prodesse valeamus.“
- 55 Cam. Posen. Lit. cam. Scepus. 1741 január 2. „Fateor me pariter a compluribus magnatibus polonis, signanter a domino comite Sapia, audivisse, quod magnates Poloni vinum emere volentes fallacia judaeorum commercia evitare soleant et si qui judaei se cuipiam Polono associant, signum esse infallibilis fraudis.“
- 56 Cam. Posen. Lit. cam. Scepus. 1740 febr. 19. „...respectu attentatae per polonicum judaeum Bolechoviensem Aron Levkovicis nuncupatum in eo fraudis, quod is... vini quaestum in Polonia meditantis seque factorem cuiuspiam Poloni emendicatis litteris passualibus simulans adjuncto sibi quopiam Polono stipendiato, vina in partibus hisce coemere attentaverit, postquam vero tredecim vasa per stationem tricesimae Munkacsensis educere voluisset, confessione dicti Poloni sibi associati ac stipendiati in fraude depraehensus, in contrabandum inciderit.“
- 57 Cam. Pos. Lit. cam. Scepus. 1741 január 2. „Ubicunque etenim et quodocunque Judaeus cum aliquo Polono esto passualibus etiam provisus, in comitiva quorumpiam vinorum existit, ibi semper fraus aliqua subversatur et jurejurando etiam dicere ausim talismodi

- vina semper ad judaeum, non vero Polonum quempiam pertinere, adeoque tolerantiali pensioni obnoxiiari.“
- 58 B. Brillling: Schlesische Geschichtsblätter, 1933. évf. 2. szám és Sombart: Die Juden und das Wirtschaftsleben.
- 59 Tomkowicz: *Szkoci* pag. 153—154. Początkowo Szkoczi wyłącznie zajmowali się kolportażem, że kupczyli albo piechota obnosząc po wsiach i miastach różne towary, albo rozwożąc je wózkach.“
- 60 U. ott 161. lapon.
- 61 U. ott 155—156. lapokon.
- 63 U. ott 157—170. lapokon.
- 63 Életére lásd Sarna: Opis powiatu Krośnieńskiego, 1898. Przemyśl és v. ö. *Szkoczi* 154. lap, 4. jegyzettel.
- 64 A. G. Z. tom. 21. Num. 224, pag. 43. „Szkoci także ponieważ nad zakazanie prawa pospolitego passim do Węgier po wina jeżdžia i monopolium sobie kupiectwa winnego cum praejudicio privatorum czynia“ ... „żeby winem nie handlowali sub poenis et confiscatione.“
- 65 A. G. Z. tom. 21. Num. 308. pag. 70. „Szkoci tak na Węgrzech mieszkajacy jako i tu w Koronie.“
- 66 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1714 nov. 1. „Weinhändler, Polacken und Schöttländer, finden sich häufig ein, haben auch allbereits in Tolcsva und Tokay von Thal. 30. Weine behandelt. Ich glaube, es werden ihnen mehre nachkommen.“
- 67 Szegű Gyula: Magyar történet, VI. 318. lap.
- 68 Wierzbowski IV. kötet, I. rész. Num. 5602. ex 1530 márc. 31.
- 69 Cam. Scep. Minutae 1763 aug. 13. C. betű. „Sacra C. R. et. Ap. Mtas... clementer rescribere dignabatur, mentem praelibatae resolutionis eo non tendere, ut quaestores russici mercaturae causa in Regnum isthoc intrare volentes ab aditu arceantur, verum iisdem potius tamquam subditis amicae Aulae, libertas commercii per pacem generaliter restituta, etiam pro majori eararii Caes. Regii incrementa concedatur, facta nihilominus talium mercatorum numerus item et qualitas personarum, eos in aditu et reditu comitantium diligenter... observentur.“
- 70 Cam. Scep. Lib. exp. II. Fol. 252. ex 1577. „...praeberetur occasio Ruthenis clandestinae educationi vinorum ac defraudationi tricesimarum. Illi enim, cum totum tractum montis Carpathi, Poloniae finitimum, inde a comitatu Liptoviensi usque ad Zathmar porrectum incolant, prohiberi non possent, quin clandestin per vias occultas vina in Poloniam eveherent, nulla soluta neque salutata tricesima, sicuti et prioribus annis, quando prohibitio educationis vini fuit, contigit.“
- 71 Lásd a ruthének kulturális színvonalára Sztripszky Hiador: Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen? Megjelent Hajnal — a Kárpátaljai Tud. Társ. folyóirata, II. évf. 1942. 1—2. sz. 14. lapokon.

A III. fejezet 3. részéhez

- 1 V. ö. Wolfgang Petzet: *Der Physiokratizmus und die Entdeckung des wirtschaftlichen Kreislaufes*. 1929. Karlsruhe, 11. lapon, ahol a szemlélet kibontakozását Dilthey alapján jellemzi.
- 2 Mombert: *Natök*. 76.
- 3 Lásd erre: Komoróczy György: *Kereskedelem és ipar Szent István korában*, 1938. Budapest.
- 4 Kot.: Arjany „...że handel jest pożyteczny, kupcom nie nalezi zazdrości zysku.“ Ritkaság és ellenkezik a kor felfogásával, melyet Tanara képviselt, aki a nemzetgazdaság forrásai között még mindig csak az udvari szolgálatot, a katonaságot és az alchimiát vette észre. Lásd erre Sombart: *Der Bourgeois*, 45. lapon.
- 4/a. Lásd erre töle: *A magyar kereskedőosztály kialakulásáról*. 1944, Uj Magyar Museum, IV/1. kötet.
- 5 Levasseur: *Commerce I*. 259. lapon. „J'ai hont, Sire, de vous dire les termes, qui nous ont offensés; ils comparent votre Etat à une famille composée de trois frères. En quelle misérable condition sommes nous tombés si cette parole est véritable. Et non contens de se dire non frères, ils s'attribuent la restauration de l'État.“
- 6 Hauser: *Capitalisme* 275. lapon. „...l'ésprit lourd et stupide.“
- 7 Pelcar: *Szlachcic* 63. lapon. „...stanu rycerskiemu nie przystojne“, mint 1550-ben kimondták s 1633-ban hozzátették: „...jeśliby który szlachcic... handlami sie bawil... ten ma tracić praerogativam nobilitatis.“ (Vol. Leg. III. 383. lap.) Ugyanígy Górski: *Stosunki gospodarce* 14—15 lapokon, valamint Jeckel: *Handel I*. 174—175. lapokon és Raths: *Weichselhandel* pag. 75., 37—38.
- 8 Sommer: *Kameralisten II*. 96. lapon. „Quot mercatores, tot proditores. Mercator civis (est) orbis, non urbis.“ Majd a továbbiakban: „Consilia (sc. mercatoris) sind in quarto modo ad propriam utilitatem gerichtet und daher dem interesse eines Fürsten gänzlich opponieret.“
- 9 Idézi Ember: *Helytartótanács* 11. lap 53. jegyzet. „Quaestores vero et aliunde de natura status et professionis suae ratione plus lucri quam publici boni intuitu ardua quaequae praesumere attentare cernerentur.“
- 10 U. ott 12. lap 57. jegyzet: „non... respublica illa felix dici potest, quae multorum subsistentiam in unam personam... deflectit... Quemadmodum proportio in oneribus, ita etiam in lucri repartitione observari conveniret.“
- 11 Sombart: *Kap. II. köt. 1. rész* 37—38. lapok.
- 12 U. ott 53. lapon: „...das Gewinnstreben und infolgedessen der Erwerbgeist waren noch ebensowenig zu vollkommener Reife gelangt, wie der ökonomische Rationalismus.“
- 13 U. ott 36. lap.
- 14 Sombart: *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, 1928. München und Leipzig, 142. lapon.

- 15 Renard—Weulersse 96. lapon: „...l'alliance entre la monarchie nouvelle et la classe des marchandes et des financiers.“
- 16 Charewiczowa: Organizacja 138—143. lapok: „...mercatores divitum: libera mercatura omnium rerum et mercium, egy 1519. évi kifejezés szerint; institores pauperum; penesticae.“
- 17 Szabó István cikke a Levélt. Közl. VII. évf. 124. lapja 13. jegyzetében, 1929.
- 18 Sombart: Kap. II. köt. 1. rész 344—345. lapon; Sée: La vie économique et les classes sociales en France au XVIII. siècle, 1924. Paris.
- 19 Fouernier: Archiv 460. lapon.
- 20 Bártfa 4236. szám.
- 21 Arch. Sk. Dz. XVIII. Ks. 14. Num. 51. Kraków, 1554. szept.
- 22 Kerekes György közleménye a Magyar Gazdt. Szemle X. évf. 70—73. lapokon, 1903.
- 23 Magyar Gazdt. Sz. VI. évf. 285—286. lapokon, 1899. Takáts közl. 24. Reg. Krak. 2120.
- 25 A. D. N. S. Num. 77. pag. 184—185.
- 26 A. D. N. S. Num. 77. pag. 594—595.
- 27 Reg. Krak. 2131., 2132.
- 28 Arch. m. Krakowa, Scabinalia, Num. 32. pag. 726—732.
- 29 A. D. N. S. Num. 95. pag. 135. Anno 1619 márc. 3.
- 30 Reg. Kr. 2133. Fol. 151. ex 1611 máj. 14.
- 31 Reg. Kr. 2134. Fol. 385. Anno 1613 jan. 25.
- 32 U. ott fol. 444.
- 33 Cam. Hung. Poson. Lit. cam. Scep. 1621 ápr. 30-i jelzet alatt egy 1624 okt. 20-án kelt levél.
- 34 Kerekes Gy. cikke Magy. Gazdt. Sz. 1901. évf. 181—184. lapokon.
- 35 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1636 okt. 11. „...ibidem Lubljoviae magni quaestores vinorum habitent...“
- 36 Sygański: Nowy Sacz I. 34—35. lapokon.
- 37 Orsz. Lt. N. R. A. fasc. 902. Num. 6. „...dando ipsi praeterea plenariam facultatem negotiationes suas et mercaturas quasvis... in Regno et dominiis nostris... exercendi, vina et alios liquores tam ex Hungaria quam aliis externis locis in Regnum et Dominia nostra... invehendi et inducendi.“
- 38 Reg. Krak. 2172. Anni 1657.
- 39 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1737 dec. 31. „...civis Bartphensis multorum annorum negotiator vini...“
- 40 Kaller 29. lapon.
- 41 Cam. Scep. Ben. mand. 1577 nov. 16. Num. 233. „Domini terrestres quasi monopolium exercentes vina a colonis suis jam aliis vendita extorqueant et non contemendam eorum partem distrahant et Polonis cum detrimento interim nativae terrae divendant.“
- 42 Reg. Krak. 2120. Fol. 168. és 180.
- 43 Reg. Kr. 2320. Anno 1542. passim, és Rkp. 2321. passim.
- 44 A. Sk. Dz. XVIII. Ks. 39. Num. 168. Sandecz 1554 júl.
- 45 U. ott.
- 46 Chmiel: Cywilizacja 134.

- 47 Reg. Kr. 2120. Fol. 37.
 48 Reg. Krak. 2120. Fol. 25.
 49 Ingot: Sapiaha 30. lap.
 50 Reg. Krak. 2123.
 51 Sygański: Nowy Sacz II. 179.
 52 Chmiel: Ceny 68—69. lapok.
 53 U. ott 126. lapon.
 54 U. ott 230—231. lapokon.
 55 Reg. Krak. 2149. Anno 1638 febr. 10.
 56 Reg. Krak. 2161. Fol. 188. Anno 1647 apr. 6.
 57 Reg. Krak. 2179.
 58 Reg. Krak. 2177. és 2178., 2180.
 59 Reg. Kr. 2187. Anno 1670.
 60 Arch. m. Lwowa, III. A. 48. Anno 1683 jún. 4.
 61 Bibl. ord. Krasińskich, Warszawa, Num. 1963. Cel. Rzp.
 62 U. ott Num. 1967.
 63 U. ott Num. 1969.
 64 A középkori kereskedelmi szervezetre lásd Karl Pagel: Die Hanse, 247. lapon.
 65 Jó példa erre Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században, 1940-ben közölt könyvelési módszer.
 66 V. ö. Sombart: Kap. II. kötet 1. rész 113. lapon.
 67 Séé: Evolution commerciale 100—101.
 68 Lefasseur jellemzését idézi Hauser: Capitalisme 274. lapon: „... ce livre est resté jusqu'à la fin de l'ancien régime le manuel du commerçant.“ Magyarországon Páduai Jul. Caesar könyvvitelére lásd id. tanulmányomat, Uj M. Mus.
 69 Baruch: Ród Fukierów pag. 86.
 70 Rekopisy Bibl. Baworow. w Krakowie Num. 199. Anno 1729 nov. jelzet alatt, 338. lapon. „Z Wegier pisza: iż primario jeden gatunek win tegorocznych sam kwaś, ...maja jednak bydź zdrowsze do picia niżeli przeszloroczne“, valamint u. ott 316. oldalon „tego roku bardzo malo bedzie wina dobrego, y radza przyjacielom, aby dawniejsze wina conserwowali.“

A III. fejezet 4. részéhez

- 1 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 98. Anno 1571 okt. 24. „De venditione vini deliberatum inter nos fuit, ut venditionis negotium viro civi sagaci et industro indigenae harum quinque liberarum civitatum committeremus, cumque unum aut alterum eius rei peritum invenissemus. Neuter hoc genus servitii contra libertates civitatum suscipere voluit.“
 2 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 73. Anno 1571. „...rogavit nos (sc. Ungnád) ... ut ipsi ad eam benignam concessionem Mtis V. S. literas liberi passus daremus, quibus mediantibus liceret ipsi tantum

- numerum vini et frumenti et toties, quoties vellet... in Poloniam educere,..." de ez nem teljesíthető, mert „profecto solus in hoc Regno et emptor et venditor erit futurus.“
- 3 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 160. Anno 1572 nov. 27. „... magna nobis cura et non postrema cogitatio fuit, quo venditionem vinorum Mtis V. S. in Poloniam cum lucro optimo exerceremus, eiusque rei causa idoneos homines nostros in ditone Patakiana habitantes, quorum opera in venditione vini olim mgfcus Gabriel Perinyi usus est et nos anno elapso usi sumus non inutiliter in Poloniam miseramus, ut nobis bonos emptores, cum quibus et anno superiori vina vendideramus, tum alios pecuniosos evocarent, verum nec unum adducere potuerunt emptorem.“
  - 4 Magy. Gt. Szemie 1903. pag. 44. X. évf. és u. ott pag. 70—73, 86—93.
  - 5 Acta rad. fasc. 32. Num. 577. ex 1722 dec. 9. „... quo meliori modo poterit, vina in pecuniam convertantur, potissimum autem negotium promoveatur, per diversas correspondentias cum quaestoribus ibidem continuandas...“ írja a herceg.
  - 6 Acta rad. fasc. 32. Num. 577. Anno 1723 febr. 23. „... non enim libenter vellem, ut mercatores ipsimet ad dominia descenderent, et vina ibidem discernèrent, quia si semel noverint leve pretium vinorum, quod modo ibi currit, tunc statim etiam se ad illud referre vellent, per consequens mihi magnum damnum exinde eveniret et si deinde illis vina pro tali levi pretio non daremus, semper ad alios dominos pro emptione vinorum recurrerent et mea relinquerent; hoc ergo est, quare non libenter videam, ut mercatores illuc veniant,“ írja a herceg.
  - 7 Acta rad. fasc. 32. Num. 577. ex 1723 márc. 31. „... interim autem eo tantum intendendum erit... ut necessarii boves... coemantur, currusque perficiantur et pro itinere adaptentur, nullus enim dubito, quin opifices in dominiis... bene sufficiant ad faciendos hosce currus,“ és ugyanezeket írja 1723 ápr. 14-én.
  - 8 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1728 nov. 3. „... ibidemque locus depositionis vinorum alicuius quantitatis instituat, ... quo in casu si commercium in Silesiam instituendum successerit, ita nihil certius quod in tribus locis depositionis, nempe hic, in Silesia et Bartpha facilius et commodius distrahi poterint vina Cels. V.“
  - 9 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. a. ex 1733 aug. 4. „... imo in Poloniam quoque vina emere volentibus scriptum est“ írja Szögyén János.
  - 10 Acta rad. fasc. 3—4. Num. 267. Anno 1746 okt. 8. „... saepius alios mercatores ad coemenda Cels-nis V. vina direxerim ac disposuerim, id non solum officiolatui, sed aliis quoque communiter notum est.“
  - 11 Heiytartótan. lt. Ad lad. A. fasc. 15. Num. 2. Oeconom. Anno 1774. „... nullum attamen hucdum reperimus, qui ad proprium Rysico suum cuiuscunque speciei vinum Hungaricum in Hollandiam promovere anhelaret.“
  - 12 Szirmay: Zemplén 399. lapon: „Non exiguum exinde etiam in populum dimanat commodum, ... quod si depositoria adhuc vinorum

- pro exercendo cum Russis commercio Leopoli (Lemberg), Kioviae ac in Oczakow... instituerentur et tam ibidem, quam Tokajini societates mercatoriae coalescerent..."
- 13 Ptaśnik: Bonerowie 13—27. lapokon.
  - 14 Schmoller: Volkswirtschaftslehre II. 37. lapon; Sée: Évolution commerciale 316. lapon.
  - 15 Sygański: Nowy Sacz II. 155. lapon.
  - 16 Kutrzeba: Handel Krakowa 158—159. lapon.
  - 17 Leitgeber: Poznań 54. lap 3. jegyzet; Rommel: Handel 97. lapon.
  - 18 A. D. N. S. Num. 101. pag. 39. Anno 1626. „...tedy to nie Pana Popieczkiego, ani pana Urbana... schoda bedzie, tylko moja wlasna.“
  - 19 Kutrzeba: Handel Krakowa 158. lapon.
  - 20 Ludolf Fiesel: Zur Entstehungsgeschichte des Zollgeleits, Vierteljahrschr. für Soz. und Wgesch. 1921. XV. évf. 466—506. lapokon a kisérő levelek középkori formáit tárja fel.
  - 21 M. O. E. III. 454. lapon: „videtur, ut dominos, nobiles vel eorum potiores officiales, cum pro rebus huiusmodi ad eorum usum miserint, litteras suas patentes tradere vectoribus debeant, quibus litteris per tricesimatores visis, res transire permittantur.“
  - 22 A. Sk. Dz. 6. Grzybów, 1755 dec. 14.
  - 23 Castr. Sand. tom. 150. pag. 399—400. Anno 1721 júl.
  - 24 Reg. Krak. 2173. és visszamenőleg 2150-ig.
  - 25 Reg. Krak. 2117., 2119.
  - 26 Arch. państw. Lwowa, Acta castr. Sanoc. tom. 139. pag. 77—79. ex 1598.
  - 27 A. D. N. S. Num. 101. pag. 39.
  - 28 A. Sk. Dz. 19. Num. 9. Kraków, 1752 aug. 7.
  - 29 U. ott Num. 11. Muszyna, 1757 május 7.
  - 30 Brückner: Kultura III. 21. „...do tradycji należał żyd faktor.“
  - 31 Acta rad. fasc. 20. Num. 304.
  - 32 Cam. Scep. Minutae 1730 febr. 10. P betű.
  - 33 A. Sk. Dz. 19. Num. 12. I. Nowy targ 1747 okt. 22.
  - 34 Helytart. lt. Miscel. 1737. fasc. 18. Num. 159. „In Polonia duntaxat degentibus judaeis illis, qui eiusdem Regni incolarum et quaestorum factores forent et si fidedignis principum suorum passualibus litteris sufficienter legitimerent, vinorum Tokajensium coemptio et eductio ac etiam vini Koscherwein dicti confectio ultronee admissa esset.“
  - 35 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1741 január 2. „...alia non viderentur, quam si per residentem regium in inclito Poloniarum Regno existentem, effectuantur, ne domini magnates polonici, fine coemendorum, pro parte sua in Regno hocce vinorum judaicam perfidam gentem, verum christianos homines, qui experimentati ibidem quamplurimi dantur, adhibeant et isthuc expediunt.“
  - 36 Reg. thelonei 458. ex 1557 máj. 2.
  - 37 Castr. Biec. tom. 29. pag. 830. ex 1592 nov. 1.
  - 38 Orsz. Lt. Missilisek, 1689. Lubomirski név alatt.
  - 39 V. ö. Sombart: Kap. II. kötet 1. rész 101. és köv. lapokon.

- 40 Ptaśnik: Bonerowie 7—8. lapokon.
- 41 Rt. Cr. Dz. XIII. Num. 3. Anno 1551.
- 42 U. ott.
- 43 U. ott.
- 44 U. ott.
- 45 A. D. N. S. Num. 77. pag. 556—558. ex 1605 márc. 14. „... in mutua negotiatione.“
- 46 A. D. N. S. Num. 77. pag. 557. „... absque assistentia ac scitu consensuque suprafati Szabó Miklós non posse stringi neque cogi ad eiusmodi solutionem.“
- 47 U. ott: „ne praefata pecuniarum summa suis sociis extradatur sine scitu et consensu suo.“
- 48 Reg. Krak. 2146.
- 49 Cam. Scep. Minutae 1727 márc. 22. V betű.
- 50 U. ott 1728 május 7.: „ne a modo in futurum, sub poena infallibilis confiscationis vina uvarum passarum iidem graeci conficere praesumant, eventura pro casu contrario damna, sibimet adscripturi.“ Lásd a társaságra Hodinka Antal: A tokaji görög kereskedő-társulat stb. idézett művét.
- 51 Cam. Scep. Minutae 1730 okt. 9. C betű.
- 52 Helytartótan. Miscel. fasc. 18. Num. 159. Anno 1743. Georg. Despu, Joh. Draskowski, Georg. Mane, Nic. de Dan. cives Wienawienses.
- 53 Fournier: Archiv 355. lapon.
- 54 Lewicki: Konfraternia 34—35. lapokon.
- 55 Sygański: Nowy Sacz II. 165. több példát mutat be; Reg. Krak. 2187., anno 1670.; u. ott 2128., ex 1606. Fol. 310.
- 56 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. e. ex 1722 jan. 2. „... nec ulla res mihi spem ita vacillare fecit, quam vinorum multitudo, quae dicitur esse in Polonia et in confinariis civitatibus convasata: quae diutius duratura, timeo: ne retineat mercatores ab his partibus.“
- 57 Jeckel: Handel II. 33—34. lapokon.
- 58 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. e. Anno 1722 ápr. 17. „Communis tamen sermo est, in Polonia mercatorum cellaria esse completa vinis, qui exeunt in Hungariam, in civitatibus emere amant.“
- 59 A. Sk. Dz. XIX. Num. 16. Zmigrod 1754 január 4. „do granic węgierskich dla kupenia wina.“
- 60 V. ö. Sombart: Kap. II. köt. 1. rész, pag. 173.
- 61 Lásd erre bővebben Schmoller: Volkswirtschaftslehre II. 59.
- 62 Kifejti Jeckel: Handel I. 175. lapon.
- 63 A. Sk. Dz. XVIII. Ks. 12. Num. 41. Jaśliśka 1605.
- 64 Arch. Ziemskie Krak. Acta off. Tom. 159. pag. 995—996. ex 1651.
- 65 Castr. Oświec. tom. 83. pag. 54—55. ex 1685 nov. 9. Arch. Z. Krak.
- 66 Castr. Biec. tom. 227. pag. B. 90. ex 1707.
- 67 Ugyanott tom. 234. pag. 1195. ex 1719. Revisor generalis depositorum vini.
- 68 Brückner: Kultura III. 12—14. lapokon.
- 69 Mindezekre lásd az R. 75. különböző kötetét.
- 70 A. Sk. Dz. XIX. Num. 12. I. Nowytarg 1733 okt. 22. V. ö. a ha-

- sonlóan kiépített szervezetre, melynek a tárgyalttal közös vonásai vannak Naudé: Getreidehandelspolitik 274—275. lapokon.
- 71 R. 75. Anno 1754 okt.—dec. kötetei.
- 72 A. Sk. Dz. XIX. Num. 7. III. 1756 január 19.

A IV. fejezethez

- 1 A pénz- és cseregazdálkodás világtörténelmi alakulására lásd A. Dopsch: Naturalwirtschaft u. Geldwirtschaft in der Geschichte, 1930.
- 2 Az elméleteket jól ismerteti Morini—Comby: Mercantilisme 21.
- 3 Marjan Ungeheuer: Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w polowie XV. wieku, 1929. Lwów. A pénztörténet módszertani feladatait bemutatja M. J. Elsass: Zur Methode der Preisgeschichte. Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft, 1933.
- 4 Hoszowski: Ceny, pag. 154—157. lapokon, I. kötet.
- 5 Ugyanott.
- 6 Korzon: Hist. handlu 238. lapon.
- 7 Hoszowski: Ceny I. pag. 49. és Gumowski: Numizm. 288—289. lapok.
- 8 Gumowski: Numizm. 124. lapon; lásd Cam. Posen. Lit. cam. Scepus. 1680 május 16. „Quaestor quidam Polonus certa numero vasa hic emendo, inter pretium vinorum per ipsum depositum falsae inventae fuerint pecuniae.“
- 9 Cam. Scep. Ben. mand. 1574 okt. 30. Num. 309. „Moneta nostra aequae vilitatis aut saltem minoris pretii aut valoris, quam nunc cuderetur. Quod tametsi iam ante aliquot annos statibus Regni propositum fuerit, tamen ut assentirentur, impetrari ab iis non potuit.“
- 10 Acta castr. Sanoc. (Lwów), 1667 jan. 14. tom. 179. pag. 282. „... od publikacji tego uniwersalu należyte od win wegierskich cla tak skladne jako czopowe nie inaksza tylko dobra srebra i zlota placone byly moneta.“
- 11 „Bona illorum (sc. polonorum) pecunia olim copiosa, aurum et argentum, in vile cuprum antimonio pollutum conversa“, közli Takáts Magy. Gt. Szemle, 1905. évf. 176. lapon.
- 12 Nyugták 1762. Fol. 33.
- 13 Raths: Weichselhandel 83. lapon.
- 14 Boissonnade: Poitou I. 29. lapon.
- 15 Dobrowolski: Podhale 69. lapon.
- 16 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 98. „... explorantes, ubinam sapidiora et leviori praetio per commutationem mercium diversarum e Polonia evehendarum... juxta antiquam eorum morem mercari possent...“
- 17 Sygański: Nowy Sacz II. 166—167. lapokon.
- 18 Arch. miasta Krak. Scabinalia Num. 32. ex 1616 márc. 6. „u matki Péchy Janusza zosztawilem Biblja Wegierska, za która mi miala dać pulbeczek wina.“

- 19 Orsz. Lt. Muz. lt. Városi és kam. iratok, Num. O. Munkács számadáskönyve.
- 20 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1682 febr. 16. „Pro aliquot millibus florenis res necessarias coemi curasset, de quarum pretio eundem Kokson mercatorem polonum in vino contentare vellet.“
- 21 Ugyanott.
- 22 Tört. Tár. 1883. évf. 405. lapon.
- 23 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. e. ex 1722 nov. 25. „Poloni pauci notabilem summam vinorum emunt et ementes etiam non totum pretium vini in pecunia, sed in rebus aureis aut aliis clenodiis exolvere amant.“
- 24 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1727 jún. 12.
- 25 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. 1727 aug. 17. „... quae ornamenta sunt pro duobus equis valde pulchra et vere principe digna.“
- 26 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1733 január 30.
- 27 Kassa város titkos lt. Dep. Num. 79. „Domini Poloni, Germani, Ruteni, Judaei ac reliquae nationes circumjacentes liberam suae negotiationis anchoram se nactos putantes, absque ulla differentia in omnibus mercimoniis non parata pecunia, verum permutatione rerum quarumlibet miseram plebem infarcinant imperitumque populum defraudando quaestum suum exercent, quae cum in derogamen libertatis huius Regni, labefactionem privilegiorum civitatum atque totius gentis hungariae incommodum vergat...“ Idézi Farkas: Kassa 39. lap 1. jegyzet is.
- 28 Helytartótan. lt. Miscel. 1736. fasc. 18. Num. 159. „Experientia enim notum est, quod graeci et judaei varias merces suas excessivo sane pretio tractu temporis in debitum passivum transeunte vineas possidentibus incolis ultro citroque obtrudant et postquam omnem intenti occasionem opportunum tempus adinvenisse cognoverunt, ad rationem eiusmodi passivorum debitorum a misera plebe alioquin etiam obaerata, solvendoque aeri alieno impare, pro lubito suo dictato pretio vinum extorqueant.“
- 29 Cam. Scep. Minutae 1726 okt. 5. „...clare pateret (sc. ex litteris vestris) in Poloniarum Regno frumentum leviori omnino, quam hic acquiri posse pretio, fiscalia autem braxatoria sufficienti hordeo tempestive nobis providenda venirent vel ex eo etiam, quod polonus quidam nobilis... non paratam pecuniam, verum in sortem talis vina quoque acceptare paratus esset... Habita mutua ad invicem cointelligentia de quingentis cubulis hordei ac totidem justis cremati cum eodem nobili Polono pretio quo tolerantiori... conveniant, vinum eidem respectu moderna eximiae bonitatis pro possibili bene appretiando et imputando, ita quidem ut idem Polonus praescitos quingentos hordei cubulos cum totidem justis cremati, propria occasione usque ad limites Regni huius Hungariae devehi curare, imo obvenientem quoque a talibus in illo Poloniarum Regno tricesimam exolvere teneatur...“
- 30 Hofkammerarchiv, Ungarn 1739 júl. 4. és u. ott 1739 szept. 20.
- 31 Merze: Observationes pag. 1. „Commercium hoc vinorum cum Po-

- lonis, quod antea vigebat, rursus restauretur et quidem per commercium mutuuum vinorum hungaricorum pro aliis illarum provinciarum productis.“
- 32 Berzeviczy: De commercio 26—27. lapokon.
- 33 A. D. N. S. Num. 77. Anno 1604. Fol. 184—185. „Majoris autem certitudinis ac securitatus gratia praefatus debitor in eadem praeasserta summa decem vasa vini in domo Rogowski habita oppignorat, assecurat et indicat.“
- 34 A. D. N. S. Num. 77. pag. 333. ex 1604 okt. 18. „... eandem summam florenorum 400 pol. realiter et in effectu levavit ac percepit, de qua satisfactione plenariaque praefati debiti persolutione eundem quietavit, praesentibusque quietat.“
- 35 A. D. N. S. Num. 83. pag. 200. ex 1612. „Ratione 240 flor. pol. eidem actori pro vino tentorum.“
- 36 A. D. N. S. Num. 83. pag. 274—275. ex 1613 febr. 8.
- 37 Bujak: Materialy Num. 520. és jegyzet.
- 38 Sygański: Nowy Sacz II. 166.
- 39 Orsz. Lt. Muz. lt. Városi és kam. iratok, Szalay-gyűjt. K.
- 40 Rkp. 3258. Fol. 57. ex 1729.
- 41 NRA. Fasc. 1064. Num. 37. (Orsz. Lt.)
- 42 Castr. Biec. tom. 232. pag. 1967—1970. ex 1718 aug.
- 43 Cam Hung Poson. Literae ad cam. exaratae, Series III. fasc. 31. 1700—1772. K. 4.
- 44 Cam. Scep. Minutae 1751 május 24. Z betű.
- 45 U. ott 1751 dec. 30.
- 46 Hoszowski: Ceny I. 62.
- 47 U. ott 65—66. lapokon.
- 48 Zubyk: Lwów 358. lapon.
- 49 Hoszowski: Ceny I. pag. 59—60.
- 50 A. G. Z. tom. 21. N° 224, ex 1666.: „w każdej becze po 4 wiadra było.“
- 51 Cam. Scep. Minutae 1767 nov. 21.: „... cum duobus exiguis instrumentis barellis nominatis, in quibus insimul triginta vini ordinarii justae continebantur.“ P betű alatt.
- 52 Vol. Leg. II. 215—216. „... wiadra... ktore ma quart sto y cztery.“
- 53 Lásd erre Léderer Emma: Régi magyar úrmértékek, Századok, 1923. évf. közölt tanulmányát, valamint Helytartótan. lt. Miscel. 1747. Fasc. 18. Num. 159. Procop és Haugwitz jelentésére Karlowski 230. l.
- 54 Varga 98. lapon, aki szerint a hegyaljai bort legnagyobbbrészt 6—7 akós gönci vagy tokaji hordókban, vagy 3 akós átalagban helyezték el.
- 55 Nyugták 1734. 15 darab. „Uvarum passarum vina primae classis.“
- 55/1 Hofkammerarchiv; Ungarn 1756 márc. 16. és u. ott 1756 május 4.
- 56 Starowolski pag. 51. „Na on czas (sc. Augusta króla) becзка wegierska powinna byla miecz sto garcy w sobie... już i 60 garnicy w becze wegierskiej niema.“
- 57 Lwów, Diplom. instit. Ossoliniani Num. 1082.
- 58 Castr. Biec. tom. 169. pag. 378. Anno 1617 ápr. 17. „Beczek tylko ktoreby cztery barely.“

- 59 Bujak: Materjaly Num. 443. Anno 1617.
- 60 Cam. Scep. Lib. exp. V. 593. Anno 1617 márc. 23. „Cum autem omnino indignum sit, ut Poloni subditis Suae Mtis quicquam de hac vasorum magnitudine praescribant, ut sint enim exigua vasa, tamen vi nemo ex Polonis adigitur, ut illa pro se emat, et ideo sicuti non adstringuntur ad emptionem Poloni, ita non videmus, quomodo ii venditoribus quicquam praescribere possint.“ De az ügyet úgy kell elintézni, „ut negotiatores isti... ab impetitione Polonorum immunes esse, quaestumque suum... libere exercere valeant.“
- 61 Eredeti szöveg Cam. Scep. Lit. cam. Poson. ad cam. Scep. Fasc. 75. Num. 44.
- 62 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1695 szept. 23.
- 63 Cam. Scep. Minutae 1712 nov. 19. „Nos in superiori Hungaria publicaverimus, ut vasa vini sexaginta garnicz polonica in se continentia conficiantur. Quae ad mensuram hungaricam computando non ducentas medias constituunt, sed solum centum octuaginta.“
- 64 Cam. Scep. Minutae 1716 márc. 21. „... ut tandem Regni Poloniae quarelis finis ponatur et rectus ordo observetur.“
- 65 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1738 aug. 27. „... vas vinarium vulgo Gönczifa dictum justae quantitatis, trium videlicet urnarum seu 180 justarum capax.“
- 66 C. St. II. kötet 2. rész 188. lapon, Kassa város határozata 1631-ből.
- 67 Léederer: Századok, 1923. évf. 305. lapon.
- 68 U. ott 320. lapon.
- 69 A. Sk. Dz. XVIII. Ks. 12. Num. 43. ex 1582 okt. 2.
- 70 Cam. Scep. Minutae 1715 nov. 27. „In eductione sive vinorum sive aliarum rerum et mercium in curribus polonicis fienda quoquomodo turbari.“ A szekerek nagyságára lásd: Domanovszky Sándor Mászaskékér című részletes és átfogó tanulmányát.
- 71 Castr. Sand. tom. 177. pag. 1073—1075. Rybarski: Handel II. 40.

Az V. fejezethez

- 1 Korzon II. 56—57. lapokon.
- 2 Acta Tomicianae III. 151. lapon: „... tum etiam propter non reparationem viarum...“
- 3 Zubyk: Lwów 382—384.
- 4 Tört. Tár 1910. évf. 196. lapon ex 1576 ápr. „... illumque transitum nunc ob pontium illorum destructionem in tantum esse destructum, ut negotiatores illac cum suis mercibus ex Polonia in Regnum hoc ... commode transire nequeant.“
- 5 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1727 márc. 5. „Silentio praeterire non possum Celsissime Princeps, maximam infelicitatem omnium nostrum hic in submontanis habitantium, quod propter sum-

- mam eamque fere continuam incommoditatem itinerum, vix aliquot habere possumus emptores vinorum...“
- 6 Acta rad. fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1728 dec. 29. „... quousque meliorata aliquantisper via pro iisdem abvehendis Patakinum comparere potuerit.“ U. 6 okt. 29-én is hasonlóról értesíti urát.
  - 7 Ember: Helytartótanács 42. és köv. lapok. A francia viszonyok éppen ily rosszak voltak még a XVIII. században is. Lásd erre Sée: Hist. écon. 174. lapon.
  - 8 A. D. N. S. Num. 77. Anno 1603. Fol. 3. „Ex Hungaria viginti vasa vini fluvio Dunajecz... adduxit.“
  - 9 A. D. N. S. Num. 101. Fol. 26. Anno 1626 június 20.
  - 10 Castr. Sandec. Tom. 177. pag. 1073—1075. A^o 1666 ápr. 13. „... zprowadzać bedzie z Wegier wina beczek sto dwanaście woda do Bydgoszczy.“
  - 11 Dabrowski: Kraków 8. lapon: „droga naturalna“.
  - 12 Kutrzeba: Wysła 3. lapon.
  - 13 Lásd erre Fekete Lajos: Le commerce de Bude au XVI. siècle. (Nouvelle Revue de Hongrie, 1938 májusi számban.)
  - 14 Reg. thelonei 459—461. és A. Sk. Dz. XIX. Num. 11. Muszyna, 1738 március 1.
  - 15 Raths: Weichselhandel 67. lapon.
  - 16 A nyugat felé haladó legrégibb utakat ismerteti, közben Magyarországról is említést tesz Karl Weller: Die Hauptverkehrsstrasse zw. dem westlichen und südöstl. Europa in ihrer geschichtlichen Bedeutung bis zum Hochmittelalter. (Württembergische Vergangenheit. Festschrift) 1932. 89—129. lapokon.
  - 17 Dabrowski: Kraków 20. lapon.
  - 18 Divéky: Keresk. 21—22., Lewicki: Drogi (Térkép).
  - 19 Karlowski 231—232. lapokon.
  - 20 A. Fucker: Montium vitiferorum utpote Tokajensis... geographica repraesentatio, 1749. Térkép.
  - 21 Ugyanott.
  - 22 Demkó: Lőcse I. 309—310. lapokon.
  - 23 Domanovszky: Szepesség 344. lapon. „Vina et alia mercimonia... duxerunt.“
  - 24 U. ott 13—14. lapokon.
  - 25 Dabrowski: Kraków 39. lapon.
  - 26 Lewicki: Drogi. Térkép.
  - 27 Dabrowski: Sanocka I. 22—23. lapokon.
  - 28 Divéky: Keresk. 15—16. lapokon. Egy XVIII. századi kéziratos térképen fel vannak tüntetve a magyar kereskedelmi utak. Lásd ezt a térképet A. Sk. Dz. XVIII. Num. 1. Kraków, anno 1564.
  - 29 Castr. Crac. tom. 45. pag. 72. és Lewicki: Drogi. Térkép.
  - 30 Lewicki: Sklad 142. lapon.
  - 31 Kutrzeba: Akta Num. 96. „... habituri erunt iter pacificum consuetum perpetuum et transitum, qui esse posse directior ac proximior versus oppidum nostrum Biecz et non in Sandecz transituri...“
Bujak: Materjaly Num. 81.

- 32 C. J. P. IV. 1. kötet, pag. 14.
- 33 Rybarski: Biecz IX. pag. 93. és Bujak: Materjaly Num. 370. ex 1603.
- 34 Kutrzeba: Akta 447. lapon Num. 48. „...viam antiquam et stratam rectam per Czchow ex vetusta consuetudine tendentem et ducentem...“
- 35 Arch. Ziemskie Krak. Instr. Castr. Crac. tom. 78. pag. 919. Anno 1559 jún. 13. „...ne omnes et singuli eiusmodi homines sive mercatores ex Hungaria advenientes et eodem redeuntes alio itinere quam per civitatem Lubowliensem proficisci audeant.“
- 36 Castr. Sandec. tom. 106. pag. 537—538., anno 1591 jan. 2. „...ne de caeteris aliquis mercator et vector cuiuscumque status et conditionis existat, cum vinis et mercibus... aliis itineribus praeterquam per oppidum nostrum Lipnicza ex Hungaria in civitatem nostram Cracoviensem ire et redire praesumat.“
- 37 Nowy Targ Num. 12. „praetermissa via consueta et antiqua, quae per idem oppidum nostrum Novithark ducit, per alia itinera insolita transire consueveritis.“
- 38 U. ott Num. 22. és u. ott 23.
- 39 U. ott Num. 18. „Iter publicum nimium lutosum paludinosumque.“
- 40 Janota: Bardyjów 152. lapon: „...ad locum depositionis mercium... ea tamen lege, ut viis publicis et consuetis ac dudum institutis transeant, nec nostra vectigalia et thelonea praetergrediantur.“
- 41 Idézi Komoróczy György: A magyar kereskedelem története, 1942. Kincsestár, 27. lap.
- 42 Lewicki: Sklad 170. lapon.
- 43 Wareżak: Polityka handlowa 101—102. lapon foglalkozik ezzel a kérdéssel részletesen.
- 44 „Posset vero hoc loco sua Mtas ipsam tricesimarum exactionem ampliare et augere, quae res fisco non parum lucri et commodi allatura esset“, mondja az 1588. évi 15. t. c.
- 45 Kutrzeba: Korona 148. lapon.
- 46 M. O. E. VII. 371. lapon: „Statuunt autem, ut loca depositionum antiqua in usum revocentur, quae neque germani, neque Poloni transgrediantur, sed poenaliter observentur ab omnibus...“
- 47 V. ö. Kutrzeba: Korona 148. lapon; Jeckel: Handel I. 174.
- 48 Jeckel: Handel I. 174. lap; Lewicki: Sklad 33. lap 5. jegyzet.
- 49 Lewicki: Sklad 186. lap: „Strassenräuberei“; Charewiczowa: Lwów 16. lap. A Stapelrecht magyar gyakorlatára Domanovszky tanulmányain kívül lásd Mályusz Elemér: Geschichte des Bürgertums in Ungarn. Vierteljahrschr. für Soz. und Wirtschaftsg. XX. 1928. évf. 380—383. lapokon.
- 50 Lewicki: Sklad 134—139. Dabrowski: Kraków 27. lap.
- 51 Dabkowski: Sanocka I. 3.
- 52 Cellarius 337. lapon: „Emporium ab Ungaris mercatoribus frequenter visitatum. Hi quamvis passim merces et vina sua in oppidis submontanae regionis deponant.“
- 53 Arch. państw. Lwowskie, Acta castr. Sanoc. Tom. 18. pag. 161—162. „Omnes et singuli mercatores atque vectores vini, ferri aliarumque id genus rerum ex Hungaria in Regnum nostrum per Hungaros

- mercatores inveni solitarum non alibi, quam in civitate nostra Crosnensi easdem res seu merces deponere debeant.“
- 54 Sarna: Krosno 219. lap.
- 55 Sygański: Nowy Sacz II. 171—173.
- 56 Kutrzeba: Handel Krakowa 18. lap; Kutrzeba: Kraków 78. 1. 3. j.
- 57 Arch. Ziemskie Krak. Teuton. tom. 77. pag. 1363. A^o 1679. „...serio atque rigoroso cautum est, ut omnes mercatores de quibuscumque regionum partibus venientes cuiuscumque status ac conditionis existentes in civitate eadem nostra Cracoviensi merces omnes deponant“ és u. ott Rel. Crac. tom. 128. pag. 557—561. A^o 1701 febr. 9.
- 58 Kassa város titkos levéltára, D. 30. Anno 1459 jan. 5. „Intelleximus quomodo plerique essent mercatores forenses et praesertim Poloni, qui postposita omnino antiqua lege et consuetudine huius Regni nostri Hungariae ac dimissis veris et antiquis viis per quasdam novas et inusitatas vias ad dominia et possessiones vestras... venire... consuevissent.“
- 59 Bártfa 3580.
- 60 Kassa város titkos levéltára, D. 68. ex 1558 dec. 7. Idézi Farkas: Kassa 32—33. lap 2. jegyzetben is.
- 61 C. St. II. 2. kötet 115—116. lapon. „Ratt durchaus vorhitten lassen, damit die Polaken, so sich des Weinhandels understhen, underhalb Kaschau nicht verreisen lassen, auch durch andere Weeg auf und nieder nach Wein zu reisen nicht zulassen.“
- 62 Kassa város levéltára 4835. szám, ex 1599 okt. 20. „Meminimus nos in citerioris anni fine a Dominationibus Vestris litteras accepisse, quibus nobis emptionem vinorum infra Cassoviam interdiceri videbantur, quod equidem miramur, cur id nobis prohibitum esse debeat, quod perpetuo omnibus praedecessoribus nostris capitaneis huius arcis Lyblo tamquam indigenis... concessum liberumque fuit.“
- 63 U. ott 4964. szám
- 64 Kassa város titkos levéltára, D. 79. Anno 1611 március 16. „Nullus cuiuscumque nationis homo existat, in quavis, quorumcumque mercimoniorum quaestu et acquisitione ab exteris Regnis et vicinis provinciis venientes ultro praedecarata depositionum loca, excepto vini quaestu, qui secundum publica Regni statuta admittitur, pergere, quaestumque suum sub poena confiscationis mercimoniorum suorum procedere... cuncta emere, comparareque debeant et tenentur...“

A VI. fejezet 1. részéhez

- 1 „Sub praetextu belli praesentis.“ Lásd ezekre Cast. Crac. tom. 45., pag. 70—71. és 76—77. Castr. Sandec. tom. 2. pag. 599—600. A^o 1536.
- 2 Castr. Sand. Tom. 8. pag. 223—225. Anno 1559 jan. 12. „...ubicumque locorum in Regno... nostro praefati cives nostri Sandecenses res aliquas sive merces ipsorum incolarum Hungariae arestare... itidem permittat (sc. Mtas Regia).“

- 3 Zrzedlopismo II. kötet 1. rész 196. lap, anno 1563. „... z Wegier wielkie sie najazdy do Korony dzieja... a trzeba sie tego co dzień to wiecej spodziewać, bo iż tam nigdy bez wojny... dostać sie sasiadowi musi.“
- 4 Arch. Główne, Warszawa, Lustrationes Dz. 18. Num. 18. Anno 1569. Fol. 205—208. Quaerellae et gravamina a XIII. oppidis Scepusiensibus proposita. (Az irodalom, tudomásommal, nem használta.)
- 5 Castr. Sand. tom. 106. pag. 2014—2016. Anno 1594 júl. 14.
- 6 Rel. Crac. tom. 40. pag. 68—69. Anno 1613 dec. 5. „... takim gromadom, ktoreby swawolnie sie waży tego chcieli za granice wychodzić, nie dopuszczali, przechodow broneli i tego pilnie przestrzegali, aby z tey przyczyny do zacepkow jakich miedzy obywatelami ziemi węgierskiej i naszymi nie przychodziło de cego, aby też żaden spoddanych naszych pod winami wyprawie opisanemi przyczyny nie dawał, rozkazujemy.“
- 7 Castr. Sand. tom. 115. pag. 144—145. Anno 1620 márc. 12. „... ani na rzeczy kupieckie arestami niezwyczajnymi nie nastemपोval.“
- 8 A. D. N. S. Num. 93. Anno 1621 május: „Dochodza nasz zroznych stron pewne wiadomości, że nieprzyjaciel nasz cesarz turecki majac do tego sposobny instrument Bethlen Gábora cześć woyska tureckiego przez Siedmiogrodzka ziemie pod Kraków spuścić zamyslawia.“
- 9 A. D. N. S. Num. 93. pag. 269. Anno 1622 febr. 18.
- 10 Rummy: Monumenta Hungarica II. kötet 64. lap. „Regem tuum honoro, sed non metuo, nec amo. Rex enim tuus non est meus dominus; quod titulum Rex me major, sed minoris auctoritatis in Polonia, qua in Transylvania princeps, neque in toto orbe est famosior.“
- 11 Sygański: Nowy Sacz I. 64. és köv. lapok, különösen 96. lapon.
- 12 Kiadta Thaly Kálmán: Történelmi Kalászok 1603—1711. pag. 31. és köv. Pest, 1862.
- 13 Cam. Scep. Lib. minut. Sine folio, 1657 május 9.
- 14 Tört Tár, 1871. évf. 108. lapon ex 1657. „Omnes passus per rusticos impediuntur, unicus adhuc arvensis est opera... comitis Stephani Thököly de Kesmark securus.“
- 15 Cam. Scep. Lib. divers. inform. 1685 szept. 20. Fol. 165. „Domini vicini Poloni eismodi turbati commercii... consequentiam sibi faciunt, dum videlicet certorum quaestorum polonorum plurima vasa vini, a rebellibus Patakini et Tokajini empta per attactam militiam ablata et distracta fuissent, quorum etiam nunc magnae vigent controversiae, cum alias dicta vina, ob defraudationem regiae tricesimae, tanquam legitimum contrabandum Suam Mtem Sac., non autem eosdem praesidiorum milites concernere debuissent.“
- 16 Rel. Crac. tom. 137. pag. 380—383. Anno 1715 június 14.
- 17 Acta Rad. Fasc. 33. Num. 578. b. „Wegen der Unruhe in Pohlen, finden sich die Weinhändler schlecht ein; die bishero allhier sich aufgehalten und Weine eingekauftet, die legen sie in Bartfeldt

- und hin und wieder auff den Gränzen ab, wartende auff Sicherheit...“
- 18 Cam. Scep. Minutae 1716 márc. 9. Márayhoz intézett parancs.
  - 19 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1719 márc. 1. „Mirandum interim est, dominos Polonos tantum audere, ut Hungarorum merces aliaque bona in Poloniae Regno deprehensa, quasi sine personarum respectu, nec ulla habita ad relationem vicinitatis aut exigentiam justitiae reflexionem, bona etiam talium, quos praetensiones Polonorum nullo absoluto pacto tangunt, nec dependentiam aut connexionem ad praetensos creditores habent, arestare nil pensi ducant, omnia quasi sibi et nihil e converso contra se licere autumantes, adeoque absoluto se se dominos, voluntatem pro ratione habendo, reputantes.“
  - 20 Dabkowski: Sanocka I. 23. „Kupcy wegierscy zajmowały sie w Polsce nie tylko kupczeniem. Dajac folge swemu temperamentowi goracemu, niejednokrotnie dopuszczali sie gwałtów i przestępstw.“
  - 21 Szabó István: A tokaji rév és Debrecen 1565—1567-ben. Debrecen, 1933., pag. 3.
  - 22 Zrzdlopismo II. köt. 1. rész, pag. 140. „... cla wszystkie privata- rum personarum po Statucie Kazimierza Jagella, aby byly kassowane, pokornie prosimy.“
  - 23 Takáts: Külkereskedelem 347. lap.
  - 24 M. O. E. VI. 78. „Mtas Sua etiamnum dominis terrestribus... serio interdicendum censet, ne vias publicas coangustent... ne boarios aut quoscumque alios mercatores indebitis et inconsuetis aliquibus mulctis aut taxationibus aggravent, neve commercia aut negotia ullo modo impediunt, sed potius tales se se exhibeant, ut nemini dolendi aut conquerendi causa per ipsos praebetur.“ — olvassuk 1574-ből.
  - 25 Lásd ezekre Acta offic. tom. 155. pag. 20—21, ex 1649. (Arch. Z. Kr.) Acta off. tom. 160. pag. 3322., 3644. Anno 1651.; Castr. Biec. tom. 228. pag. 603. Anno 1710.; Szilágyi: Háború II. 120.; Acta off. tom. 155. pag. 165—168. és 245—251.; mind 1649-ből; Castr. Biec. Tom. 228. pag. 48—50. ex 1709.
  - 26 Kassa város titkos levéltára, D. 74. ex 1585.
  - 27 U. ott D. 75.
  - 28 Farkas: Kassa 36—37. lapokon.
  - 29 Arch. państw. Lwowskie, Acta castr. Sanoc. tom. 150. pag. 1094. „... peramanter... a Vestra gratiositate postulamus, ut memoratis, civibus nostris merces hactenus injuste detentas integre et realiter restitui jubeat.“
  - 30 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1674 január 31. „... qualiter nobilis quidam Polonus Adamus Lanczkowski nomine, incolas huius Regni, quaestus gratia in Poloniam itinerantes, propria autoritate ob tales quales praetensiones suas indebitis arestationibus infestare praesumat, currus quoque ac equos eorum in arestum summendo.“
  - 31 Cast. Biec. tom. 226. pag. 615. Anno 1706. „Violenter aggressus est

- et 17 vini, 4 dolia siccarum uvarum ac alias res per vim in via publica interceptit ac ad curiam divertit.“
- 32 Castr. Biec. tom. 365. Num. 671. Anno 1714 márc. 8.
- 33 Cam. Scep. Minutae 1715 március 16. „Quaerulosi repraesentarunt Regiae huic Camerali Administrationi domini Poloni, qualiter in et circa passus Homonnenses vel ipsi rustici pro libitu suo et indiscriminatim quaestores Polonos quo debitis aliorum arestare et per hoc damnificare assoleant ac praesumant.“
- 34 Cam. Scep. Minutae, 1715 nov. 28.
- 35 Cam. Scep. Minutae, 1719 aug. 28. „Domini Poloni nullam legis adeoque iusti et aequi nec ullam vicinitatis reflexionem haberi volentes, si quas praetensiones contra Regni huius incolas habent, illas non jure vel per debitas insinuationes, verum via facti et per arestationes prosequantur et in arestationes quoque non considerant, an is, qui in persona vel bonis arestat, sit praetensioni involutus, vel ipse creditor, sed obvium quemque nullam penitus ad praetensiones connexionem habentem licentiose arestant.“
- 36 Kutrzeba: Akta. Num. 78. ex 1499 dec. 5. „...extunc nos hominibus nostris providebimus de remedio salubriori.“ Ugyanerről fr dec. 23-án a Num. 79. alatt is.
- 37 Przywileje m. Krakowa I. pag. 4. „...ipsi mercatores huiusmodi superflua solutione gravati, minus quam antea ad hoc Regnum nostrum negotiarentur, in proventuum nostrorum diminutionem non modicam.“
- 38 Kassa város titkos lt. D. 75. Anno 1591 júl. 21. „Nos Martinus et Andreas, Petrus de Zmigrod Stadnica, fratres germani fatemur et recognoscimus per praesentes, quod postquam circumspecti domini iudices et jurati cives civitatis Cassoviensis vina nostra octodecim vasa cum dimidio anno 1590. die 16. januarii propter violationem — ut illi proferunt — loci depositionis accepissent eaque pro bona vicinitate et mutua tranquillitate ad nonnullorum dominorum intercessionem restituissent, quo eisdem sicuti et nobis huc illuc pacifice commeari liceat, hasce litteras assecutorias ea conditione dictis civibus Cassoviensibus dedimus, ut imposterum et futuris temporibus eosdem Cassovienses et Regni Hungariae incolas omnes et singulos causa illorum vinorum neque nos neque nostri homines quovis modo impetere aut per alios molestari faciamus.“
- 39 Rel. Crac. tom. 110. pag. 2661. Anno 1683 dec. 3. „... różne krzywdy i szkody... czynić ważyły sie.“
- 40 Rel. Crac. tom. 110. pag. 2660. Anno 1683 dec. 3. „...aby na wszystkie pieniądze i towary, ktoreby sie ktokolwiek z miejsc pamienionych y calych Wegier w państwach naszych... znajdować miely, pod aresztem mieć chcemy“ s emiatt elrendeli, „aby żaden kupców... win i inszych towarów płacić nie ważył sie... ale za-trzymał.“
- 41 Cam. Hung. Poson. Lit. ad cam. exaratae, Series II. Sine dato. Humillima Resolutio... Civitatis Eperjes.
- 42 U. ott, az ügyiratón 2018. szám látható. „Quis enim sepulchrum do-

- mini custodit gratis“ vagy „nonne alterius incommodo quendam locupletiozem fieri iniquum est.“
- 43 Peckowki: Rzeszów, pag. 21.
- 44 Cam. Posen. Lit. cam. Scep. 1719 márc. 1. „... cum quaestores Regni istius... Poloniam cum vinis intrare non audeant et si intrarent, ... onerosos et sumptuosos viarum circuitus querere necessitarentur“ gróf Tarlónak a mondott városokban tanúsított visszaélései miatt. Ugyanilyen esetekre lásd Castr. Sandec. Tom. 113. pag. 411. Anno 1614.; Cam. Scep. Minutae 1674 márc. 7.; A. D. N. S. Num. 77. pag. 450—451. ex 1605.
- 45 Acta Borussica IV. köt. 5. oldalon „Grundlegen gibt es für alles und für alle Länder. Der Fehler der Regierenden ist es nur, dass sie nicht mit genügender Hüte und Sorgfalt darnach suchen.“
- 46 Szilágyi: Háború, I. kötet 14—15. lapon: „Turbulenta permanet, in cuius visceribus ferrum, flammaque dominatur, nullusque est status, nulla conditio, quae sanguine sparsa non redundaret, nos ipsi timore undique repleti, quieti in parietibus nostris permanere non possumus. Urbs celeberrima Leopoli omni copia rerum resertissima sacrisque sedibus multum florens variis conatibus sceleratorum praedonum impletitur... tota Ukraina ferro consumpta.“
- 47 Historja II. 522. „... wolno bylo ministrom administrować, politykować i zdradzać na własna reke bez niczyjej kontroli, najczęściej w myśl interesów tej rodziny magnackiej, do której należał piastun urzedu.“
- 48 Lubomirski 186—187. lapokon: „... egoizm rodowy i partikularizm dzielnicowy, dbalosc o powiekszenie i utrwalenie potężnych fortun magnackich, ambicja rzadzenia.“
- 49 Historja II. 447—449. lapokon, külnösen 448. lapon „quand Auguste buvait, la Pologne était ivre.“
- 50 Historja II. 511.: „... kto chciał, rozbijał u nas namioty, stawiał magazyny, rekwirował, tratował niwy, rozwalal śpichsze, arestował, bil, zabijał mieszkańców.“
- 51 Brückner: Kultura III. 22. „... spotykales tylko bogatego ksiedza, dumnego szlachcica, pokornego żyda, ubogiego mieszczanina, znedzonego chlopa.“
- 52 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. a. Anno 1733 dec. 2. „Multa inconsolabilia sparguntur et ex Polonia in Hungariam scribuntur, quae si se ita haberent, vinorum huiatim distractio per omnia cessaret.“
- 53 U. ott Fasc. 33. Num. 578. b. ex 1734 febr. 14. „Vinores distractio-nem per omnia mihi recommendatam habeo, sed quaestores nullam adhuc in Polonia habent procedendi securitatem.“ Ugyanabban az évben márc. 9-én azt írja: „... eousque quaestores pecunias suas exponere nullatenus volunt, dicendo capitale ipsorum sine ullo lucro haerere debere, si vina empta iterum divendere occasionem non haberent.“
- 54 Cam. Scep. Minutae 1720 nov. 22. Az idézet „maximus protector mercatorum“ ugyanott 1720 aug. 23. C betű alatt található. Joh. Czumpa szavai.

- 55 Az irodalom teljes anyagát és a kérdés szinte tökéletes feldolgozását lásd Walawender: Kleski. Lásd még Tomaszewski: Ceny, különböző helyeken.
- 56 Walawender: Kleski 85—112. lapokon.
- 57 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 161. anno 1572. „... quo gens polonica... morbo pestifero mirifice privatur, adeo animis esset consternata, quod omnem quaestum nunc postposuisset et quemque quomodo privatis rebus suis melius prospicere queat, esse ad id solum intentum.“
- 58 Cam. Scep. Lib. exp. V. 307. „... quia hoc tempore Polonia peste ardet, non est consultum, ut nostrates eo educent vina, ideo censemus interdiciendam omnimodam vinorum eductionem, donec pestis cessaverit.“
- 59 Arch. państw. Lw. Acta castr. Sanoc. tom. 159. pag. 2758.
- 60 Cam. Scep. Minutae 1678 január 22., valamint ugyanott 1678 dec. 26-án Bártfának adott utasítás.
- 61 Cam. Scep. Minutae 1678 jan. 22. Leszkóczy Andráshoz írott utasítás szerint: „Nihilominus si pro certo constiterit vestrae dominationi, tales quaestores vinorum non educturos ad loca pestifera lue infecta, super quo et cautionem ab iisdem excipere sciverit, tali modalitate vini eductionem iisdem permittere poterit.“
- 62 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1720 jan. 13. „... principalis nervus, basisve ac fundamentum haberetur.“
- 63 Ugyanott.
- 64 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. e. Anno 1720 márc. 8. „Mercatores Leopolitani, qui anno praeterito vina Patakiensia et Ujhelyiensia maxima ex parte, Talyensium etiam circiter 40 vasa emerunt, credo propter pestem non comparent.“
- 65 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1721 jan. 18.: „... contagiosos morbos, qui hactenus in Poloniarum Regni nonnullis locis saeviebant, divina benignitate a potiori sopitos haberi.“
- 66 Divéky: Dzieje przyłączenia 14. lapon. (Magyar kiadásban: Szepesség címszó alatt.)
- 67 Nyugták 1713.
- 68 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1718 július 6.
- 69 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1725 nov. 27.
- 70 U. ott 1726 febr. 22.
- 71 U. ott 1729 május 28. „Propter indesinentes a longo tempore aquarum exundationes absolute nulli veniant vinorum emptores.“

A VI. fejezet 2. részéhez

- 1 Baranowski: Winnice 108. lap (Winnice alatt).
- 2 Cromer: Polonia 23—24.
- 3 Connor 264. lap: „An vielen Orten findet man auch Weinstöcke, deren Trauben nicht ungeschmack, insonderheit, wenn der Sommer und Herbst ein wenig warm sind.“

- 4 Zawacki: Memoriale pag. 54.: „beczki... gotować na wino, komu sie rodzi.“
- 5 Golembiowski pag. 187.
- 6 Jaroszowa: Topograficzne nazwy, pag.8—9., 12. (Top. nazwy alatt.)
- 7 U. ott pag. 18.
- 8 Baranowski: Winnice, pag. 108. idézetében.
- 9 U, ott pag. 108.
- 10 U. ott pag. 108. „Winnica byla dobrze ogrodzona.“
- 11 Piekosiński: Rachunki, pag. 119. és 1. jegyzet.
- 12 U. ott pag. 124.
- 13 U. ott pag. 180.
- 14 Cellarius pag. 313. „Horti in urbe et extra eam amoeni et vineae nonnullae, vix quotannis 100 dolia vini, non usque adeo boni, reddentes.“
- 15 Alnpek pag. 23.
- 16 Arch. m. Lwowa fasc. 151. „...sub arce altiori Leopoliensi... vineam.“
- 17 Arch. m. Lwowa III. A. 163. pag. 53.
- 18 Topograficzne nazwy, pag. 12—13.
- 19 V. ö. u. ott pag. 12.
- 20 Kutrzeba: Piwo w średniowiecznym Krakowie (Rocznik Krak. Tom. I. 1898. Kraków) Passim.
- 21 Weinbrenner: Vorschlag 85—86. lapokon.
- 22 Kot: Polska, pag. 6. idézetében: „bibatissimum genus hominum“.
- 23 Relacye I. 211. lapon: „z Wegier sprowadzaja wino, które Polakom smakuje wiecej, niż inne“.
- 24 Conner pag. 661—663.
- 25 Cromer: Polonia, pag. 69.
- 26 Maciejowski III. köt. 371. l.: „Za najteższe trunki miano z Kandyi przywożóna malmazja i węgierskie wino: takowe naywiecej poplacaly u nas, spijano je najchetniej.“
- 27 Sygański: Nowy Sacz II. 295. „Hungaricum vinum est opus divinum, dum hilarat mentem, reddit sapientem.“
- 28 Jaenichius: Meletemata III. 215. ex 1723. „Ungaria... nec magna solum copia vinum producit, sed et tanta praestantia, ut inter optima bonum omnino a peritis potuum egregiorum existimatoribus statuatur.“
- 29 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1728 márc. 31. „Polonos absque bono vino Hungarico vivere ita fere impossibile sit, tamquam pisces absque aqua.“
- 30 U. ott 1728 febr. 14. „Nobis in communi firmiter persuasum habeamus, Polonos absque vinis hungaricis non facile subsistere posse.“
- 31 Cromer: Polonia, pag. 52—54.
- 32 Golebiowski pag. 114—118.
- 33 U. ott pag. 121.
- 34 Cellarius pag. 483.
- 35 Handel i kupiectwa, pag. 5.

- 36 Golebiowski pag. 108.
- 37 Dabrowski: Kraków 40.
- 38 Piekosiński: Rachunki, pag. 210., 213.
- 39 Szelagowski: Cena, pag. 39. „Rzadkie u nas było niegdyś używanie wina, dziś jest najpospolitszem“ és Szádeczy: Báthori 27.
- 40 V. ö. Kutrzeba: Wysła, pag. 33.
- 41 Cromer: Polonia pag. 48. „...vini usus non ita pridem inolevit apud elegantiores, nunc quidem multum utitur etiam vulgus in conviviis, vina quoque, praesertim in Minore Polonia, vicina Ungariae et Moraviae. Nec obstat pretium.“
- 42 Kot: Polska, pag. 43—44. „...pod wpływem jej otoczenia Polacy oduczali się jeść i pić nadmiernie.“
- 43 Kot: Polska, pag. 28. idézetében: „Szlachty, dla której żyć znaczy pić.“
- 44 Tomaszewski: Ceny 63. lap.
- 45 Regestra theloni pag. 571. Pl. 1573-ban 8 hordó magyar bor, 156 és fél hordó német.
- 46 Bystron, pag. 222—223.
- 47 Niemcewicz: Zygmunt, I. kötet XXXIV.
- 48 Conner, pag. 663.
- 49 Starowolski pag. 51. „Przedtem za Augusta króla w jednym tylko domu wino szynkowano, a teraz niemal w każdym nawet iuż w klasztorach i po wsiach u plebanów i u samych panów.“
- 50 Maciejowski III. 370—371.; Tomaszewski: Ceny, pag. 63.
- 51 Garcziński: Anatomja, pag. 132.: „za wino do Wegier“.
- 52 Reg. thelon. pag. 458.
- 53 Lubomirski: Skarbowość, pag. 104. és passim.
- 54 Akta ek. i solne Dz. IV. Num. 1—46. Anno 1529.
- 55 Tomkowicz: Dwór królewski, pag. 17.
- 56 Kuntze: Katarzyna, 129. lap.
- 57 Cam. Scep. Lib. exp. I. a. Fol. 99.
- 58 Castr. Biec. tom. 20. pag. 47—48. Anno 1577 febr. 23. „...id privilegium integre conservandum reputamus et reputandum censemus.“
- 59 Cam. Scep. Lib. exp. II. Fol. 346.
- 60 U. ott Fol. 429. és 469.
- 61 Cam. Scep. Lib. minut. Fol. 131.
- 62 Bél: Notitia I. 30. és Castr. Biec. tom. 25. pag. 295. Anno 1585 márc. 6.
- 63 Szilágyi: Háború I. 96—97.
- 64 Cam. Poson. Lit. ad. cam. exaratae, Series I. Fasc. 95. Lubomirski.
- 65 Łańcuchi családí levéltár. Modelski professzor közlése.
- 66 Cam. Scep. Minutae, 1726 nov. 15.
- 67 Zbiór dyr. A. Czolowskiego, Lwów.
- 68 Ugyanott.
- 69 Ugyanott. Itt kell megjegyeznünk, hogy Czolowski Sándor volt leMBERGI városi levéltárigazgató magángyűjteménye a gyűjtő halála után tudomásom szerint a városi levéltár tulajdonába került.
- 70 Reg. Krak. 2173. Fol. 25. Anno 1658 febr. 8.
- 71 Bobrzyński: Propinacja, 383. lap.

- 72 A XVIII. századi lengyel gazdasági viszonyokat röviden tárgyalja Bujak: Przyczyny c. tanulmányában.
- 73 Maciejowski III köt. pag. 372.
- 74 Berzeviczy: De commercio, pag. 129—131.
- 75 U. ott pag. 24. „Triste fuit Hungaris observare, dum occupata ultimum Polonia, vina austriaca sine omni portorio Cracoviam et in totam partem occupatam Poloniae in copia vehi vidissent, dum interea vina Hungarica in vicino Scepusio coacervata haerebant.“
- 76 Bél: Notitia II. pag. 126—127.
- 77 Historja II. 448. lapon, írja Konopczyński.
- 78 Sée: Évolution commerciale pag. 201. és köv.
- 79 Ember: Helytartótanács 25—26. lapok.
- 80 Házy Jenő: Sopron sz. kir. város levéltára I. kötet 2. rész 85. sz.
- 81 Roczniiki z dz. sp. i gosp. II. 217. lapon.
- 82 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. b. Anno 1729 július 16.
- 83 Castr. Biec. tom. 25. pag. 77. Anno 1584 okt. 25.
- 84 Tört. Tár 1883. évf. 403. lapon 1710. évi adat.
85. Takáts a Magyar Gazdt. Szemle 1903. évf. 374. lapján.
- 86 Orsz. Lt., a gr. Széchenyi-család levéltára, Reise Journal stb. pag. 61. + év, 1787. nyara. „Da hier der Franzwein nur 6, und der Ofner 20 Kr. kommt, so sieht man schon, dass mit ungarischen Weinen hier nichts zu machen ist.“
- 87 Savary: Dictinnaire, a „vin“ címszó alatt „il s'en conduit (sc. vin de Hongrie) jusqu'à Lorraine d'ou il en passe quelque-uns en France; c'est aussi des vins de Hongrie que presque toute la Pologne se fournit.“ Ez a munka még a XVII. század végén készült s bár jelen 7. kiadás 1750-ben jelent meg, a szövegezés mégiscsak az előző századra jellemző és nem a megjelenés idejére.
- 88 Vizota Gyula: gróf Széchenyi István Naplói IV. 1934., pag. 103—104. „Der Franzose wachte, während der Hungar schlief“, írja 1830-ban.
- 89 Takáts: Külkereskedelem 349—351. lapokon.
- 90 Sommer: Kameralisten II. 57. lapon.
- 91 Helytartótán. lt. Ideal. Telon. 1770. Num. 10. „... weil die hungarische Weine in Holland fast nicht bekannt waren, derselbe (sc. Reissach) sich von mehreren Jahren her sehr vielle Mühe gegeben habe, sein Haus mit allerhand gattungen solcher Weine zu versehen, welches die Würckung gehabt, dass vielle Ihn ersuchet haben.“
- 92 Helytartótán. Ad lad. A. fasc. 15. Num. 2. Oeconom. „Notam illam (t. i. a helyt. tanács leiratát) universis gremialibus mercatoribus publicam reddidimus, nullum attamen hucdum reperimus, qui ad proprium Risco suum — velut ipsi nominant — cuiuscunq; speciei vinum Hungaricum in Hollandiam promovere anhelaret... non obscure patet, quod adhibito experimento vina hungarica beneficio quidem Axis ad diversas exteras provincias citra periculum corruptionis tuto evehi possint, interim tamen Mare fidentum non sit, et praeter Tokajense reliquae vinorum hungaricorum

- species in transportu maritimo aut corrumpi, aut qualitates suas potissimum amittere consueverint, ut adeo hoc ex incidenti nullus omnino peritus mercator fortunae periculum facere velit“ írja 1774 nov. 21-én Győr városa.
- 93 Helytart. lt. Ad Lad. A. Fasc. 15. Num. 2. Oeconom. 1774 ápr. 19. Bártfa város véleménye: „In gremio nostri hucdum cum vinis hungaricis nullum commercium in Hollandiam practicatum fuisse et neque quampiam modalitatem eundem exercendi hic loci adinveniri, siquidem miseri gremiales contribuentes nostri in ordine ad suscipiendam vinorum in Hollandiam promotionem necessariis sumptibus destituerentur et etiam ex his partibus ita facilis in Hollandiam accessus nequiquam foret“, jöllehet a Poprád—Visztula mentén szállíthattak volna.
- 94 Ugyanott.
- 95 Tört. Tár II. 1855. évf. 214—215. lapokon, ex 1702. és Takáts: Külkereskedelem 359—364. lapokon.
- 97 U. ott 403. lapon.
- 98 Kónyi Mária: Az 1715—1722. évi rendszeres bizottság javaslatai, 1932. pag. 37.
- 99 Marczali Henrik: gr. Széchenyi Ferenc utazása Angliában, Budapesti Szemle 638. szám, pag. 36., 1931.
- 100 Orsz. Lt. gr. Széchenyi-család levéltára, Reise Journal, pag. 99. ex 1787. „Bauer führte von Edenburg, Ratz, S. Georger und Tokayer Wein dahin, (sc. nach Indien) ohne aller precaution, in bouteillen, die 3 Jahre das Meer nach Indien, China und Amerika aushielten, aber sie ziehen den vorgelegten (t. i. francia bort) allen übrigen vor.“
- 101 Takáts: Külkereskedelem, 351—352. lapok.
- 102 Orsz. Lt. gr. Széchenyi-család levéltára, Levelek, 1783. Almási Pál levele a helytartótanácsához: „...vina comitatus Simighiensis non minus quam Soproniensia credo: eius esse qualitatis, quae experimento commercii in Suetiam instituendo omnimode conventura sit.“
- 103 Cellarius pag. 281.; Bártfa 4573.
- 104 Akta ek. i. solne Dz. IV. Num. 2—16. Fol. 217. ex 1533. és u. ott fol. 116. ex 1533.
- 105 Korzon: St. August II. pag. 177. Tablica 120.
- 106 Divéky: Keresk. 9—10. lapokon.
- 107 Szilágyi: Háború II. 376. lapon.
- 108 Tört. Tár 1883. pag. 403. és 405.
- 109 Acta castr. Leopoliensia tom. 495. pag. 766. ex 1721 márc.: „propter emenda vini hungarici triginta dolia nobis fuerit ordinatus.“
- 110 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1746 okt. 14.
- 111 A. Sk. Dz. XVI. Grzybów 1747 szept. 29.
- 112 Helytartótan. lt. Ideal. Telonial. 1783. Num. 10.
- 113 Fucker: Tokaj 126—127. lapokon. Az orosz kereskedelemtörténeti irodalom ezideig nem figyelt a magyarországi kereskedelmi kapcsolatokra: az utolsó évtizedek termései között egy sincs, amely a

- magyar kivitelre vagy bevitelre rámutatott volna. Lásd erre: Zai-
kyn Waclaw: *Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych
i gospodarczych, 1917—1933.* (Roczniki z dziejów sp. i gosp. IV.
1935. pag. 121—223.) Az 1917. évet megelőző irodalmat lásd u. ott
III. 1934. kötetben.
- 114 Arch. Ziemskie Krak. Dep. kraj. Num. 92. Grybów.
115 Biblioth. ord. Krasińskich Num. 1967.
116 Sygański: Nowy Sacz II. 164.
117 Divéky: Szepesség 50—51. lapokon.
118 Kutrzeba: Wisla pag. 29.
119 Bujak: Geografja pag. 274.
120 Dabrowski: Kraków 6. lapon.
121 Ptaśnik: Cracovia 73. lapon.
122 V. ö. Arch. miasta Krakowa Scabinalia Crac. Num. 8. pag. 145.
123 Libri juris civilis Cracoviensis 1392—1506. Kraków, 1913. külön-
böző részeit.
124 Reg. Krak. 2125.
125 Kraków 1702—1709. pag. 14—15.
126 Chmiel: Cywilizacja 193., 195., 197., 203., 236., 260. alatt.
127 Charewiczowa: Organizacja pag. 77.
128 Jeckel: Handel I. 161—163. lapokon; Charewiczowa: Handel 17.
Lásd még Arch. miejskie Lwowa, Księga III. A. 10. Fol. 222.
129 Cellarius pag. 316. Alnpek pag. 21.
130 Arch. m. Lwowa III. A. 223. Fol. 218. „Institoribus et mercatori-
bus Leopoliensibus clementer annuendam et concedendam duxi-
mus, ut ipsi quaslibet merces quocunque nomine nuncupatas in
hoc Regnum nostrum Hungariae et Transylvaniae ex ipsa civitate
Leopoliensi libere inducere easque ubique locorum vendere pos-
sint, benigne annuimus, ut qualibet solutione theloniei seu tributi
de huiusmodi mercibus eorum exigendi liberi et exempti habe-
antur.“
131 Rybarski: Handel II. 257. és Cellarius pag. 316., valamint Alnpek
pag. 22.
132 Alnpek pag. 17. „Hic videre licet turbam Mercatorum omnium
gentium, qui ad emporium ex tota fere Europa et Asia conflue-
runt, maxime vero graecorum, Turcarum, Armenorum, Tartarorum,
Moldavorum, Hungarorum, Germanorum, Italarum“, de különösen
sok volt a zsidó, „qui lapidibus publicis innixi, dormiendo plus,
quam alii mercatores sedendo lucrantur.“
133 Zubyk: Gospodarka Lwowa pag. 371—372.
134 Arch. m. Lwowa III. A. 308. Fol. 14.
135 Hoszowski: Ceny II. 34—37. lapokon.
136 Cromer pag. 43.
137 Czolowski Sándor gyűjteménye, Lemberg.
138 Castr. Crac. tom. 72. pag. 798. „...certam concordiam contractum-
que ac ordinationem ratione itineris in Ungariam et Thoruniam
factam.“

- 139 Kotzy: Poznań történetével foglalkozó munkája részletesen tárgyalja a város kereskedelmi kapcsolatait s nem említi annak magyar vonatkozásait. Lásd A. Sk. Dz. XVIII Ks. 12. Num. 43. Introsin. 1582 okt. 20., valamint Reg. Krak. 2152. ex 1640 márc. 13. és u. ott Dz. 6. Grybów, 1753 márc. 5-ről.
- 140 Reg. Krak. 2232. Anno 1762.
- 141 Reg. Krak. 2232. Anno 1762—1763.

A VI. fejezet 3. részéhez

- 1 Simiand: Prix 23—24. lapokon.
- 2 Schmoller: Volkswirtschaftslehre II. 109.
- 3 A. G. Z. 22. köt. Num. 77. Anno 1687. Idézi: Arlamowski Szlachta 83. lapon: „zbytek wystepuja wtedy, gdy personae wyżej sie niz ich kondycja niesie, wynosza.“
- 4 Simiand: Prix 87., valamint 28—29. lapokon.
- 5 V. ö. Huszár Lajos: A munkácsi pénzverő működése és a pénzrontás kora Erdélyben Bethlen Gábor idejében. Hóman Emlékkönyv 303—317. lapokon.
- 6 Hoszowski: Ceny I. 114—117. lapokon.
- 7 V. ö. Ehret: Weinhandel 37—38. lapokon, aki fenti szempontokat értékesítette.
- 8 Orsz. Lt. Magyar Nemz. Múz. lt. Fol. lat. 1363. Db. 1. Anno 1565.
- 9 Nyugták 1762. Fol. 41., ill. 33.
- 10 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. b. 1728 okt. 26. „Pretium ego limitare non possum, siquidem hoc in passu non nos venditores emptoribus, verum emptores nobis praescribere soleant.“
- 11 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. e. 1721 május 16. „Tamen illi de pretio modo etiam leviter discurrunt, semper dicentes: sufficientia vina esse in Polonia.“
- 12 U. ott 1721 nov. 26.: „infra pretium emere vinum, ut ipsi possint Polonis cum lucro vendere.“
- 13 U. ott 1722 január 2.
- 14 U. ott Fasc. 33. Num. 578. a. 1733 május 16.: „tantum cum divenditione vinorum nunc adhuc non adurgeamur, ego suppono, vina dominalia adhuc bono pretio vendenda fore“ és u. ott Fasc. 33. Num. 578. e. 1721 nov. 26. „Quamvis et illud non modicam perplexitatem faciat, an vendi vel ulterius servandi vina debeant, multis dicentibus, quod cum tempore accrescet pretium vini Tempus ostendet.“
- 15 Acta rad. Fasc. 33. Num. 578. e. 1721 dec. 17. „Sed pudor fuit audire discursum licitantium.“
- 16 Acta rad. Fasc. 32. Num. 577. Anno 1724 jan. 26. „Praestat enim habere leve lucrum ex illis, quam post eorum longam detentionem et degenerationem aut mutationem damnum sentire.“
- 17 Múz. lt. Fol. lat. 1363. Db. 1. Anno 1566. et 1567.

- 18 Reg. Krak. 2146.
- 19 Chmiel: Cywilizacja 252. és 260. lapok.
- 20 Czolowski Sándor magángyűjteménye, Lemberg.
- 21 Sombart: Kap. II. köt. 1. rész 341—345. lapokon.
- 22 Hoszowski: Ceny II. 117. lapon.
- 23 V. ö. Simiand: Prix 30. lapon, különösen 38—39. Jeckel: Handel I. 173. lapon.
- 24 Taryfa pag. 315.
- 25 Dwie taksy pag. 561.
- 26 Przywileje i statuta m. Krakowa. Tom. II. pag. 1128. Taxa liquorum.
- 27 A. D. N. S. Num. 128. pag. 281.
- 28 Boissonnade: Poitou II. 317. lapon.
- 29 Tomaszewski: Ceny 35. lap.
- 30 Dabrowski: Kraków 40—41. lapokon.
- 31 Hoszowski: Ceny pag. 219.
- 32 U. ott pag. 172—173.
- 33 U. ott pag. 172—173. Tab. D. 1. és Tomaszewski: Ceny pag. 61.
- 34 Czolowski-gyűjtemény, Lemberg.
- 35 Rkp. arch. m. Krak. 2342. Fol. 4—5.
- 36 Sygański: Nowy Sacz II. 167.
- 37 Magyar Gt. Szemle, 1903. évf. 70—73. lapokon.
- 38 Sygański: Nowy Sacz II. 177. Jeckel: Handel I. 144., ahol a tehénakkori árait közli s ez összehasonlítást enged; 1650-ben pl. egy tehén 20 frtba került. Más részről egy városi írnok fizetése 1639—1721. között heti 10 zl volt, mint Tomaszewski: Ceny 147. kimutatta. Ez is rávilágít egy hordó bor árának mértékére.

A VI. fejezet 4. részéhez

- 1 Pawiński: Finanzgeschichte 96. és köv. lapokon.
- 2 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1685 aug. 25.
- 3 Cam. Poson. Exp. cam. 1550. körül. Fasc. 1. „Maximum damnus singulis annis inferunt tricesimis officiales dominorum Fuggerorum, in Vöröskő, et Debrekő constituti ac officiales dominorum de Rewa ac domini Ország, qui violenter et armata manu... absque tricesimae solutione, ut tricesimatores referunt, solent pecora pellere eo praetextu, quasi ea pro usu... coquinae suae et dominorum suorum emerent, cum is numerus boum... etiam ad coquinam unius principis cuperfluus esset.“ Bár más irányú kereskedelemre vonatkozik ez a panasz, a nemesség kivételes eljárására minden vonatkozásban jellemző.
- 4 Cam. Poson. Exp. cam. Fasc. 2. Év nélkül, 1570. körül.
- 5 Orsz. Lt. NRA. Fasc. 44. Num. 85. „Coeterum significandum etiam occurrit, nonnullos esse ex magnatum ordine, qui in finibus Poloniae ultra omnia tricesimarum loca arcēs et dominia possident, in quae ingentem vinorum summam annuatim congerere et congesta

Polonis vendere ac ut graviori possint venditionem pretio instituere, tricesimae solutionem in sese recipere vel etiam in Poloniam vina sua ablegare solent, et quia in finibus sunt, sive Polonis in loco vendiderint, sive in Poloniam ipsi devehit curaverint, tricesimam Suae Mti pendere detrectant (!), immo si tricesimatores eam ab iis postulant, indigne tractantur.“

- 6 Cam. Poson. Supplementum opinionum directoralium diversorum directorum 1640. junius 25. Num. 62. „Ratione et praetextu violentiae et clanculariae educationis quamplurimorum vinorum.“
- 7 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1685 aug. 25.
- 8 U. ott 1686 január 14.
- 9 Cam. Poson. Lit. cam. Scep. 1686 aug. 25.
- 10 Rel. Crac. tom. 139. pag. 105. Anno 1716 jan. 29. „...aby wszyscy in genere officyalistowie cla Rzp. i składów winnych nie wchodzac cum usurpatoribus w żadne transakcye i intelligencye in praejudicium procentów skarbowich.“
- 11 Castr. Biec. tom. 273. pag. 154—157. Anno 1766 jan. 7. „...kupcom żadnego odtad kredytu mieć nie beda, którego kredytu Pisarze pod zaplaceniem de proprio pozwalać nie maja.“
- 12 A. Sk. Dz. 38. Num. 1. Fol. 19. Kraków 1564 július.
- 13 Takáts cikkke a Magyar Gt. Szemle 1900. évf. 283. lapján.
- 14 Szirmay: Zemplén 397. lapon.
- 15 Fucker 127. lapon.
- 16 Jeckel: Handel II. 90. lapon.
- 17 Iványi-Grünwald Béla: Hitel 87. lapon.
- 18 Berzeviczy: De commercio, pag. 21.

L'exportation des vins Hongrois vers le nord de l'Europe, et la politique commerciale du XVI-ième au XVIII-ième siècle

L'histoire de l'exportation des vins hongrois est restée jusqu'ici une question mal éclaircie. Nous ignorions en effet, en quelle quantité et dans quelles circonstances s'est opérée cette exportation. Bien plus, nous ne connaissions même pas les antécédents historiques de la production et de la vente du vin. Enfin, nous n'avons jamais su dans quelle mesure l'État est intervenu dans la réglementation de cette production et de ces exportations.

L'oeuvre que voici s'est donnée pour tâche de montrer, comment s'est formé le commerce vinicole hongrois à partir du XVI-ième siècle jusqu'au partage de la Pologne.

Prenant pour base de départ la documentation conservée dans les archives de nombreux groupements tant publics: en Pologne et en Hongrie, comme aussi à Vienne, que municipaux — à Cracovie et Varsovie p. e. — et démêlant les fils compliqués de cette question, l'auteur nous fait connaître l'activité qui anima l'État hongrois lorsque celui-ci, sous le signe du colbertisme — avant la lettre — prit en main la direction du commerce.

L'auteur nous révèle la politique des douanes et nous découvre la machine complexe de leurs organisations. Sa méthode, en fait de choses commerciales, consiste à toujours tenir compte non seulement des lois, mais de la vie elle-même et de leurs profonds contrastes.

Partant du fait que le plus grand marché des vins était la Pologne, il insiste dans son examen sur les relations des deux États, et par là il met en lumière plusieurs points de vue demeurés obscurs dans l'Histoire de la Pologne.

Après avoir expliqué les influences réciproques de l'État et du commerce, il nous fait connaître l'activité commerciale elle-même du pays. Il nous montre les couches productives: les propriétaires grands et petits, les hobereaux (gentilshommes campagnards), les serfs, les organisations communales et publiques. En troisième lieu, il se tourne vers la population commerçante. Il recherche qui furent les premiers marchands en vin; il étudie les procédés d'échange en général et parmi eux il précise comment fut réalisé le commerce du vin: achats a prix d'argent, troc, crédit. Il s'occupe également des moyens de transport et pour terminer il nous présente les résultats concrets de ce commerce.

Résultats, conséquences entre lesquelles il faut noter: d'abord la distribution du marché des vins entre la Hollande, l'Angleterre, les États du Nord de l'Europe et la Russie; et en second lieu les causes qui donnèrent son importance à l'exportation vinicole hongroise particulièrement dès le XVI-ième siècle. Entre ces causes il faut noter d'abord l'activité vinicole de la Pologne et ensuite le fait que la contrée hongroise nommée Hegyalja (Tokaj etc.) s'adonne à partir de ce moment à la production du vin.

Et puisque parmi les conclusions de l'auteur, la politique commerciale (vinicole) demeure particulièrement apte à servir de base de comparaison, nous communiquons dans ce qui suit un résumé de son étude.

*

Au double point de vue du développement matériel et du progrès spirituel l'une des périodes les plus marquantes dans l'histoire culturelle de l'Europe est bien le XVI-ième siècle. A cette époque l'homme, tendu vers l'accomplissement de sa perfection humaine, découvre des êtres et des événements dont jusque là il n'avait jamais remarqué l'importance. Sur tous les plans, examens, explorations, recherches de nouveaux procédés arrachent à sa routine le travail au jour le jour et l'Esprit humain éternellement jeune, rejetant les anciens instruments de son bonheur, aspire à des formes neuves qui apaiseront enfin sa soif de mieux être.

Ces investigations, du reste toujours insatisfaites, sont particulièrement remarquables dans le domaine de la culture

materielle. Le désir général d'une vie raffinée et la course sans frein au luxe ont rendu nécessaire la multiplication des revenus. Aussi bien l'exploitation de toutes les possibilités nouvelles apportées dans le domaine économique par les grandes découvertes et la mise en valeur des territoires jusque là inexploités relèvent d'intentions semblables.

La vie commerciale dès lors reçut un nouvel élan et dans ce mouvement de réalisation des échanges commerciaux, entraîna des personnes nouvelles, tandis que le trafic lui-même entre les États englobait des quantités de plus-en-plus importantes de marchandises.

Cet accroissement dans l'exportation des denrées fortifia la production et dirigea vers la culture du sol un grand nombre de gens. Sur le plan agricole tout cela ne manqua pas de conduire à l'extension des domaines héréditaires et à une exploitation toujours plus poussée de la richesse agricole tandis que sur le plan commercial la petite noblesse des campagnes, habitué jusque là à des emplois subalternes, commençait à s'occuper personnellement de l'écoulement des produits du sol.

En résumé tout le monde tenait à s'assurer la place sur ce chemin qui menait à la richesse et les familles aussi bien que les villes et finalement que les États voulaient tirer profit de cette prospérité inouïe du Commerce. Les raisons qui ont amené de tels changements et qui aux yeux de l'homme d'Occident ont relevé l'Agriculture jusqu'à ce niveau digne d'intérêt, doivent être encore multipliées quand il s'agit de la Hongrie et de la Pologne. A ce stade de leur développement ces deux pays en effet, se trouvaient en présence de tâches semblables: tous deux vivaient dans une menace perpétuelle de guerre et souffraient des incursions soit des turcs soit des tartares. Or ces luttes contre des puissances éminemment étrangères par leur culture exigeaient la mise en oeuvre de tous les moyens d'action dont disposaient le Gouvernement et le Pays.

Les Deux États cherchèrent de ce fait des sources nouvelles de revenu, et le travail du publiciste à cette époque consista à découvrir des instruments de richesse susceptibles d'augmenter les recettes du Trésor Public. Il importait également d'ajuster les revenus aux frais d'entretien de la Cour,

croissants d'année en année. Or le système de l'impôt au Moyen-Age et au début de l'Époque Moderne était fondé sur une organisation sociale purement féodale et ne pouvait, sans de grandes difficultés, se transformer parallèlement à l'évolution générale de l'Europe. Dès lors l'administration hongroise ne manqua pas de mettre la main sur cette nouvelle source de revenus, particulièrement contrôlable qu'est la marchandise destinée au commerce (extérieur). Les négociants seront donc contrôlés rigoureusement dans toute exportation des denrées et le corps des employés de douane maintiendra sur la frontière — da façon soutenue — l'obligation de payer les taxes. Ainsi donc l'État acceptait et appliquait *un nouveau principe, celui de la fiscalité.*

Au Moyen Age le Royaume de Hongrie n'avait pas pris sa part dans le développement du commerce. Les marchands avaient choisi d'eux-mêmes leur activité et l'État se proposait tout au plus comme une puissance dirigeante, distribuant à certaines cités des privilèges afin de soutenir telles ou telles relations commerciales avec l'Extérieur. C'est la tendance commerciale du Moyen Age de favoriser les villes. Mais en garantissant les franchises douanières de telle ville, l'État consacre sa propre déchéance commerciale de même qu'en lui accordant par exemple le droit d'étapes — droit de stopper les marchandises et d'en effectuer le marché avec exclusivité — il ne le fait qu'au détriment des autres cités. On peut comprendre dès lors que la recette douanière obtenue sur la circulation marchande entre la Hongrie et l'extérieur était presque insignifiante.

Mais au cours du XVI. siècle les autorités fiscales, reconnaissant que les taxes douanières forment une source importante des rentrées monétaires, décident d'enfermer l'exportation dans des limites afin que soit réalisé le principe déjà admis de l'augmentation des revenus publics.

„Le commerce — dira un siècle plus tard Brewster — peut détruire la nation qui ne le réglemente pas.”

L'État hongrois, comme l'État polonais, connut ce principe dans le courant du XVI. siècle et le réalisa de façon pratique. Le principe de la fiscalité n'est autre que la subordination des intérêts marchands privés aux intérêts publics. A quelque point de vue que l'on se place l'État veut être le

premier et prendre le pas non seulement sur les commerçants en particulier mais même sur les intérêts généraux du commerce.

Évidemment cette politique cherche des justifications morales et entre autres motifs dignes d'attirer l'attention elle met en avant la défense des intérêts des commerçants. Le noeud du système réside malgré tout dans la confiscation par l'État de la direction du commerce dont les intérêts se subordonneront désormais à l'intérêt public et politique.

A partir d'un tel fondement théorique il est évident que la politique fiscale peut sembler mercantile. En fait elle ne l'est pas. Car encore que selon la définition de Harsin: „le mercantilisme soit une des plus célèbres manifestations de la subordination de l'Économique au Politique”, c'est en dehors de cette politique que nous découvrons les autres signes profonds du commercialisme: ainsi le mercantilisme est un des principaux facteurs et soutiens de la production prise en elle-même, alors que, nous le verrons plus tard, le système hongrois se limite expressément à l'intensification des revenus.

Puisque dans le commerce de la Hongrie avec la Pologne le vin représente la majeure partie des exportations hongroises et par conséquent est caractéristique de la politique commerciale générale, il importe d'examiner les principes généraux auxquels se réfère l'exportation vinicole. La Pologne, en tant que pays importateur, constatant qu'à partir du XVI. siècle les exportations hongroises vont croissantes, s'efforce d'empêcher les négociants polonais de se rendre en Hongrie à fin d'achat. Cette prohibition n'avait pas pour but de réduire le commerce lui-même, dont la liberté reste totale, mais seulement d'amener en Pologne — à travers la douane évidemment — les marchands hongrois. Il faut savoir en effet que la noblesse polonaise avait pris l'habitude de faire transporter directement des villes hongroises les quantités de vin nécessaires à sa consommation. Or la noblesse jouissait de l'exemption des taxes douanières et les revenus fiscaux se trouvaient considérablement amoindris du fait que les nobles importaient le vin en place et lieu des négociants professionnels.

Quiconque enfreindrait cette règle, verrait sa marchan-

dise confisquée. Dans cette proposition, on décèle l'intention de réagir et il est intéressant de noter que l'idée vient précisément de l'ordre de la noblesse-status et ordines. Mais l'idée foncière réside en ce que les villes hongroises n'étant pas organisées pour faire elles-mêmes l'exportation (notons en I-er lieu Sopron et Pozsony) la surabondance de leurs produits était transportée surtout par des marchands polonais. Dans la suite, cette nouvelle réglementation précipitera les producteurs dans la crise. Ce n'est que plus tard que l'on comprit en Hongrie les vrais motifs de la fermeture des frontières et une lettre adressée au Gouverneur du Nord de la Hongrie par la ville de Kassa, explique clairement pourquoi le souverain polonais avait pris de telles mesures restrictives; nous lisons en effet dans ce document que le gouvernement (polonais) compte sur ses décrets pour augmenter sa recette douanière. De là et simultanément la proposition suivante: „il importe que nous nous placions sur d'égalles bases de départ et que nous interdisions à nos trafiquants l'exportation du vin vers la Pologne." On espérait à Kassa que si les hongrois cessaient d'exporter, la société polonaise habituée à consommer des vins hongrois ferait suspendre l'exécution des mesures dictées par les autorités polonaises.

Vers 1550 dans le mémorandum d'un certain Torday Zsigmond, employé du fisc, on conseille aux autorités fiscales de Pozsony de fermer les frontières aux commerçants hongrois car cette disposition ne saurait manquer d'apporter un plus grand profit à l'État. En effet les éléments polonais viendraient nombreux dans le pays, ils y achèteraient, ils consommeraient également d'autres articles et enfin à chaque occasion de transport ils payeraient la douane. Un dernier argument de poids pour soutenir le blocus de la frontière c'est l'impossibilité dans laquelle se trouvent les villes hongroises de faire valoir les privilèges qui les exemptent de taxes douanières. Au surplus les commerçants polonais qui fréquentent certaines villes, se dispersent aussi à travers les régions cultivées du pays, de là, non seulement le profit de l'exportation pour certains producteurs mais encore pour beaucoup, celui de la vente de marchandises non-transportables et destinées à la consommation sur place. Sans doute ce mémorandum dans sa position prohibitioniste prend à

coeur les intérêts de l'État mais il ne tient aucun compte des mesures prises par le Gouvernement polonais. Si les ordres opposés des deux gouvernements avaient été exécutés, le commerce du vin était condamné au marasme. Et pourtant quelques décisions et lois indiquent que dans les plus hautes sphères dirigeantes de la politique commerciale on se référait à de pareils principes.

Ainsi un ordre royal, daté de 1569, prévoit que les Hongrois ne pourront transporter en Pologne le vin de Szepesség mais que les Polonais devront eux-mêmes venir en Hongrie et transporter au dehors le vin acheté, en acquittant les frais de douane. De même l'article 15 de la loi promulguée en 1588 affirme dans le même esprit que seuls les polonais peuvent faire le trafic des vins hongrois car ainsi le rendement du „trentième” (tricesima) peut être accru. Même au cours du XVIIème siècle, on rencontre une pareille démonstration dans une décision exécutée par le fisc de Pozsony et qui invite les employés subalternes à empêcher les Hongrois de se rendre en Pologne. „Si les Polonais veulent du vin hongrois, qu'ils l'achètent et le transportent eux-mêmes hors de chez nous” dit ce texte.

Naturellement, tous ces règlements s'appuyaient sur cette thèse fondamentale que le vin hongrois étant indispensable à la Pologne et les Hongrois ne pouvant en effectuer le transport, il faudrait bien que les Polonais viennent le chercher eux-mêmes. Mais on ne tenait nul compte du fait qu'à l'État polonais aussi bien qu'à l'État hongrois il était permis de faire valoir ses droits.

Pour faire une politique réaliste susceptible de satisfaire aux exigences de l'augmentation des douanes, la Hongrie devait nécessairement chercher une autre route. L'ordre royal de 1571 relève d'une semblable pensée: „Il importe de savoir si dans l'intérêt de l'exportation licite du vin, outre la „trentième”, il ne conviendrait pas d'instituer une taxe particulière (*peculiaris summa*) de caractère occasionnel.” Cette taxe spéciale devrait être supportée par tous ceux qui jouissaient de l'autorisation d'exporter. En effet à l'époque des prohibitions générales concernant l'exportation, certaines personnes avaient reçu des permissions expresses et individuelles d'exporter le vin.

Le Gouvernement du Camera de Szepes avait accordé ces prérogatives sur la proposition du Camera de Pozsony mais toujours après accord avec le Fisc Royal. Ces privilèges avaient été demandés tant par les nobles, que par les villes, tant par les familles aristocratiques que par les simples commerçants, car bien que les mesures antérieures assurassent la liberté du commerce, on ne pouvait, sans de tels privilèges pratiquer le transport des vins vers l'Extérieur.

Ces prérogatives déterminaient le chemin moyen de la politique commerciale: obtenir des résultats à partir de ces principes réalistes. Cependant toutes les autorités savaient que l'interdiction d'exporter les vins s'appliquait au détriment de toutes les couches productives du pays; elles savaient également que la suppression pour les commerçants polonais du droit de transport transfrontière est parfaitement intelligible en regard de la politique de l'Etat polonais. Il faut donc choisir entre cesser les exportations et les permettre. Cesser les exportations, c'est renoncer au résultat attendu: l'augmentation des recettes douanières et disparaît ainsi le point de vue fiscal. Par contre, permettre, c'est ouvrir la porte à de tels abus que finalement le Trésor en pâtira. Ainsi donc il faut à fois autoriser l'exportation et s'accrocher au maintien des privilèges dont la concession dépendra d'une seule clause: le pétitionnaire accepte de payer les taxes douanières d'exportation et le „trentième“. A cet égard les autorités hongroises procédaient logiquement sans égard pour la personne même du pétitionnaire car de toute manière on prescrivait l'obligation de la taxe douanière. Du reste les employés du fisc s'attachaient strictement au paiement de la-dite taxe depuis que l'article 37 des Décisions de 1574 précisait: sur toute denrée d'exportation la douane sera payée même par la noblesse. Encore que plus tard plusieurs décrets feront valoir le principe d'exemption de la noblesse, beaucoup d'employés ne se laissaient pas influencer par cette théorie du privilège et en particulier les „tricesimatores“ excessivement zélés pour les intérêts de l'Etat. La teneur même des privilèges mentionnés plus haut leur en donnait le droit formel et l'intérêt de l'Etat formait la justification morale pour exiger le paiement du Trentième. C'est ainsi que se formulait l'un des buts de la

politique commerciale hongroise; restreindre l'exportation au profit direct du rendement douanier pour renflouer le fisc.

Un autre principe qui a rendu nécessaire la restriction des exportations, prenait son origine dans la situation particulière de la politique militaire. Il faut savoir, en effet, que la Hongrie royale qui tenait sous son sceptre, en particulier les régions vinifères de la Haute-Hongrie devait nourrir un grand nombre de soldats qui en occupaient les garnisons. Et à l'encontre des troupes de Transdanubie, entretenues par les grands propriétaires (le trésor prenant à sa charge évidemment le remboursement) les soldats séjournant dans les villes de la Haute-Hongrie assumaient la subsistance, même du Gouverneur. Cette armée exigeait la majeure partie de la production vinicole de la région et les garnisons de Kassa, de Bártfa et des villes minières consommaient le vin hongrois en telles quantités, qu'il ne restait parfois rien pour l'exportation.

Ce fait détermina le Souverain à prendre des mesures pour assurer à la Hongrie du Nord-Est son approvisionnement en vin. En l'année 1569 il invite le fisc de Szepes à lui rendre compte de quelle quantité de vin ont besoin les troupes de la zone frontière et quelles quantités restent disponibles pour l'exportation en faveur du Roi de Pologne et de ses fonctionnaires. Dès l'année 1571 un rapport régulier, annuel est exigé sur les résultats de la vendange et sur les disponibilités exportables vers la Pologne, le principe du „trentième“ cela va de soi, étant sauvegardé. De même en 1578 nous apprenons que: Sa Majesté n'eut jamais l'intention d'empêcher l'exportation du vin hongrois vers la Pologne sauf les cas de récolte mauvaise et de danger imminent de guerre, l'une et l'autre conjonctures obligeant évidemment à prohiber l'exportation dans l'intérêt public.

La Chambre jugeait l'exportation selon les points de vue les plus révélés et lorsque les besoins du pays dépassaient la production, elle préférait au profit retiré de l'exportation, la satisfaction de l'armée. Au reste l'exportation assurait d'abord et surtout l'avantage des producteurs et des commerçants et seulement de façon indirecte le profit du Trésor. Une politique commerciale réaliste devait donc tenir compte des

besoins du pays et ne se résoudre qu'après les avoir satisfait à ravitailler le marché polonais.

Une autre caractéristique de la politique commerciale hongroise aux XVIème et XVIIème siècles c'est la Défense des consommateurs. Ce second point de vue perd de son actualité au XVIIIème siècle et même à la fin du XVIIème car à cette époque le nombre des producteurs parmi les grands propriétaires, la petite noblesse et les serfs, connut un tel accroissement qu'on put parler plutôt d'excès que de pénurie. A cette période on attendait les marchands pour se débarrasser de son vin alors que dans les siècles précédents on devait souvent refuser des demandes d'exportation, sous prétexte que: „dans telle ou telle contrée les besoins en vin étaient très importants.“

Un pays producteur et exportateur se doit de considérer dans quelles limites il convient d'organiser l'exportation et le responsable politique ne peut donner suite à des exigences individuelles que compte tenu de tous les autres facteurs.

Telle fut la méthode suivie par les souverains hongrois et par ces personnages demeurés jusqu'ici inconnus qui dans le cadre du règlement semi officielle de certaines affaires, rédigeaient des propositions pour le Trésor hongrois et plus tard pour le Fisc Royal.

Pour ces juristes un projet comme celui qui fut soumis au Parlement en 1546 était inacceptable car la situation de la Pologne, de l'Etat polonais, était totalement différente de celle de la Hongrie. De même ils devaient logiquement repousser la conception qui concédait le droit d'exporter aux seuls marchands polonais. La noblesse hongroise pouvait éluder cette interdiction grâce à ses relations étrangères et surtout polonaises. En effet les propriétaires des comitats du Nord: Sáros, Abauj, Zemplén, Árva, Liptó, etc. à chaque génération, s'étaient créés des relations de famille avec la noblesse polonaise, à partir desquelles et sous prétexte de satisfaire leurs propres besoins il était facile d'envoyer à leurs parents polonais du vin ou toute autre denrée. Appuyé sur une base légale, la chose ne pouvait être empêchée. C'est pourquoi on eut recours à la méthode politique qui, en fermant les frontières n'accordait l'exportation qu'à des privilégiés.

Par cette mesure les organismes dirigeants de la politique commerciale hongroise, reconnaissaient aux propriétaires et aux villes productrices de vin, le droit d'exporter mais en se réservant d'exiger les taxes douanières. Ainsi les personnes jouissant par privilège du droit d'exporter ne pouvaient même pas se plaindre de l'illégalité de la procédure, ayant demandé elles mêmes les-dits privilèges, avantages tout personnels auxquels la taxe douanière n'était adjointe que comme une simple condition. D'ailleurs ce n'était pas la noblesse en général qui subissait une violation de ses droits mais seulement quelques uns de ses membres qui ne s'en aperçurent même pas, l'apparence d'une concession nouvelle dissimulant la violation des anciens droits. L'attrait du privilège faisait oublier l'offense au „jus" héréditaire.

On le voit, les hommes en charge du Trésor, mettaient dans la conduite des affaires, des raisons psychologiques et possédaient une expérience profonde de l'humanité; la vie elle-même se chargea de justifier leurs procédés puisque nous ne connaissons pas de cas où la méthode qui consiste à encaisser les taxes sous couvert de privilège, ait été formellement attaquée. La noblesse payait volontiers le „trentième" sans considérer que c'était au détriment de son propre droit.

Evidemment cette politique de blocus des frontières et de prohibition ne signifiaient pas une politique commerciale générale énergique dans la Hongrie des XVIe et XVIIe siècles. Pour le Commerce le 1er de ses intérêts était d'avancer librement sur la route sans être dérangé par des restrictions prohibitives quelles qu'elles fussent, l'État percevant bien entendu la taxe douanière mais rien de plus et ne se mêlant pas à la politique de l'exportation. Pour obtenir ce résultat les États du Moyen-Âge avaient mis tout en oeuvre mais nous savons quels puissants barrages pouvaient opposer au commerce libre, les villes et les propriétaires privés. Néanmoins ce n'était là que des abus qui n'avaient pas leur racine dans la loi.

A son tour l'État moderne voulut prendre en main la vie commerciale. Sinon activement en ce sens qu'il comptait organiser lui-même les entreprises commerciales, — cette variété de capitalisme d'État est un des fruits du XIXème

siècle, — mais du point de vue d'un resserement des liens entre le Commerce et la Politique. Il proposait le principe de l'utilisation du commerce pour une plus juste répartition des marchandises et toujours il défendit les éléments producteurs.

Bien que ces principes n'aient pu être réalisés en Hongrie, néanmoins on retint d'eux que les recettes de l'État augmenteraient à partir d'une réglementation du commerce. Ainsi le „trentième” ne cesserait de croître et dans un fort pourcentage assurerait la couverture des frais d'administration. On le voit dans les États rénovés du XVIème siècle les jeunes forces politiques et économiques commençaient à se pénétrer pour ébaucher les contours de ce développement qui s'effectuera dans le courant du XVIIIème siècle et dont les déformations emplissent notre époque contemporaine. Cette politique commerciale limitait les abus des intérêts locaux et empêchait nombre de villes de s'assurer des avantages personnels.

A cette époque l'État intervint également dans la marche du commerce pour empêcher certaines villes désireuses d'assurer leurs intérêts locaux de nuire au mouvement général du commerce extérieur. Le roi Mathias Ier agissait dans ce sens lorsque, en 1458, il retirait à la ville de Kassa le droit d'empêcher les commerçants polonais de venir (acheter) car: „de semblables transferts de marchandises augmentent la richesse de tout le pays”. Les commerçants de Kassa en effet voulaient assumer le commerce avec la Pologne car non seulement ils exportaient les produits de la terre hongroise, mais ils rentraient chargés de marchandises polonaises, trafiquant ainsi pendant tout le voyage et assurant toutes quantités nécessaires aux consommateurs de Kassa. Naturellement la ville les défendait car à cette époque les intérêts des magistrats étaient liés à ceux des commerçants et quand ils interdisaient aux marchands polonais l'importation d'articles polonais ils servaient les intérêts commerciaux de la ville mais cet intérêt ne pouvait s'accorder avec les besoins croissants de la consommation générale pour la satisfaction desquels la ville ne disposait pas d'une organisation commerciale suffisante, ne pouvant même pas obtenir de façon sûre, des marchands de Kassa, la distribution des marchandises

vers d'autres parties du pays. Ainsi la mesure du roi Mathias partait d'une vue perspective de tout le pays et des lors prenait parti pour la liberté du commerce. Il est naturel que de semblables décisions soient si peu nombreuses et presque uniques en leur genre dans toute l'histoire de l'Europe. Le commerce de ce temps était, en effet lié, à la politique strictement municipale. Au XVIe siècle il appartenait d'enseigner des routes nouvelles et l'histoire de l'exportation des vins hongrois nous apprend que la Hongrie et la Pologne pour la première fois qui vivaient déjà dans une communauté de culture et d'esprit, s'engageaient également sur ce chemin commun.

Une autre conséquence des mesures prohibitionnistes c'est qu'aux abords de la frontière polono-hongroise le système dit „depositorium” se perfectionne. En effet les négociants en vin ne transportaient pas leurs marchandises jusqu'au fond des provinces polonaises, mais ils les vendaient dans les villes frontières. Au commencement du XVIIe siècle, en 1621 exactement nous rencontrons pour la première fois un plan de „dépositaires” officiels, mais leur réalisation n'eut lieu qu'au XVIIIe siècle. Leur développement servait les intérêts tant hongrois que polonais en ce sens que le Trésor hongrois exigeait la taxe au moment du franchissement de la frontière et l'État polonais au moment de la vente lorsqu'il majorait les prix du montant de la taxe. Ainsi le commerce du vin hongrois était réalisé en Pologne sous monopole d'État: le „depositorium vinorum” fut placé sous la direction d'un fonctionnaire public avec le titre „d'inspector supremus” et de qui dépendaient tous les exportateurs de vin. Dans ce système les stations à partir desquelles commençait la répartition des marchandises étaient les centres de Muszyna, Piwniczna, Dukla, Myslenice, Nowy Targ etc.

Il faut tenir compte pourtant d'une autre conséquence de cette politique et dont le triste effet se fait sentir dans la nouvelle orientation du commerce. Elle tient dans le fait que les éléments hongrois au début du XVIIIe siècle perdaient de plus en plus position dans le commerce viticole. Les marchands polonais d'une part ne pouvaient se rendre personnellement en Hongrie; les nobles polonais, s'occupant de commerce, en violant la frontière risquaient de plus sévères pu-

nitions encore: la perte de leur droit héréditaire; or, ils avaient besoin à tout prix des marchandises, aussi dès la fin du XVIIe siècle ils autorisèrent les marchands juifs à acheter le vin en Hongrie. Dès lors nous voyons ces derniers apparaître progressivement dans le commerce vinicole et s'attacher d'année en année, en nombre croissant, à l'exportation. D'abord ils se procurèrent la marchandise et la vendirent au titre de simples agents; plus tard à leur propre risque et sous leur responsabilité. Ils vinrent ainsi jusqu'à Tokaj, Tarcál, Ujhely; achetant l'excédent de la production et s'attachant les serfs en payant le vin avant que le raisin ne fut mur. De cette manière ils s'emparèrent des récoltes au temps même de la vendange, et à meilleur marché. Une fois que les producteurs étaient engagés dans leur système de commerce, ils étaient à tout jamais en leur pouvoir. Si la production était insuffisante, ils allaient même jusqu'à ajouter de l'eau et ils raffinaient sans scrupules la qualité avec du sucre. Les inconvénients de ce procédé se constataient lorsque la production longtemps conservée finissait par se détériorer dans une fermentation artificielle. Tout ceci évidemment contribuait fort peu à la bonne réputation du vin hongrois de cru. Les autorités hongroises eurent beaucoup à lutter contre ces falsifications, mais l'État n'intervint à proprement parler qu'à partir de 1736, lorsqu'il constitua par voie du Conseil de Régence, un comité spécial destiné à étudier la question de la falsification des vins. Le comité se déclara pour la culpabilité des juifs et des grecs, ces derniers étant soumis à la même procédure, et proposa de leur interdire l'exportation. Ainsi fut fait. Mais l'administration hongroise ne possédait pas les moyens d'appliquer cette interdiction d'une façon soutenue. Les juifs continuèrent de commercer et même se stabilisèrent et se multiplièrent dans les départements vinicoles, créant ce type nommé „galicien" contre lequel à l'époque actuelle on mène une lutte politique violente. Il y a là un des problèmes sociaux les plus graves de l'histoire hongroise, enraciné dans cette époque et dont la cause n'est au fond que la politique commerciale même de l'État hongrois.

Dans cet essai nous avons établi l'essence de la politique commerciale de l'État hongrois. Pour la résumer il faut souligner une dernière fois que nous sommes en présence d'un

phénomène particulier de pré colbertisme européen qui dans ses visées prend plus à cœur les intérêts de l'État que ceux du Commerce. Autrement dit, le Commerce doit céder le pas aux tâches financières de l'État; l'avantage de cette méthode étant une distribution plus équilibrée des marchandises en Pologne et un ordre de production plus judicieux en Hongrie. Par contre, l'inconvénient réside dans l'appauvrissement des marchands et l'afflux d'éléments étrangers dans le commerce vinicole hongrois.

TARTALOM

	oldal
I. fejezet. <i>A kereskedelem feltételei</i> --- --- --- --- ---	7
<p>(Kereskedelemtörténetünk problématicája: a kereskedelem jelentősége; a szaktörténetírás feladatai. Borkereskedelmünk történeti feltételei: bortermelő vidékek; a terület és minőség kapcsolatai a történelmi Magyarországon; a borok megőrzési módja a multban.)</p>	
II. fejezet. <i>Állam és kereskedelem</i> --- --- --- --- ---	22
1. rész. <i>Lengyelország kereskedelempolitikája</i> --- --- ---	22
<p>(Az európai államok kereskedelempolitikájának eszmei háttere; a lengyel nemzetgazdasági irodalom kereskedelem szemlélete; a határzárlatban kifejezésre jutó kereskedelempolitika; ennek következménye a sajtóságos vámpolitika; kivételek a határátlépési tilalmak alól.)</p>	
2. rész. <i>Magyarország kereskedelempolitikája</i> --- --- --- ---	44
<p>(A magyar hatóságok kereskedelempolitikai javaslatai; a fiscalitás kérdése és a termésvédelem szempontjai a kereskedelempolitikában; a magyar városok, nagybirtokosok és termelő jobbágyok, illetve vidék érdekeltisége a kereskedelempolitika keretében; a magyarországi határátlépési tilalmak kereskedelem történeti vonatkozásai; kivételek a tilalmak alól, azoknak oka és engedélyezésük módja.)</p>	
3. rész. <i>A kereskedelem és a vámpolitika</i> --- --- --- ---	62
<p>(Vámhelyek Magyarországon és Lengyelországban; a vámok fajtái Magyarországon és Lengyelországban, mint rendes, határ-, városi és rendkívüli vámok; a nemesség és a városok vámmentességének kérdése Lengyelországban és Magyarországon; a vámolás módja mindkét államban; vámjövédlem mennyiségi megoszlása mindkét államban; a vámügy adminisztrációja; a vámhivatalok szervezete; a vámhivatalnoki kar, hatáskörük, visszaéléseik. Védekezés a csempészet ellen; hogyan csempészték a kereskedők, mi módon gátolták meg a csempészetet és milyen büntetéssel torolták meg.)</p>	
4. rész. <i>Törekvés a kereskedelem fokozására</i> --- --- --- ---	104
<p>(A borhamisítások kérdése. Védekezés a hamisítások ellen; ennek elvei: ne keverjék a különböző vidékek borait, ne termeljenek a jobbágyok jobb minőségű borokat. A borok minőségi romlása, mint a hamisítások egyik látszólagos oka.)</p>	

III. fejezet. Kereskedelem és társadalom	116
1. rész. A bortermelés és a bortermelők kérdése	116
(Az eladás feltételei, a bor minősége és az értékesítés lehetősége. Kereskedők és termelők kapcsolatai: a kereskedők a versenyben az árakat igyekeztek lenyomni és nem a nagybirtokos rétegeket keresték fel, hanem a jobbágyokat. Az eladók társadalmi rétegződése: jobbágyok, nagybirtokosok, kincstár, városok s ebben az országgyűlés politikája; egyes városok kereskedelmi helyzete.)	
2. rész. A kereskedők faji megoszlása	143
(Magyarok, zsidók, görögök, lengyelek, örmények, skótok, rutének.)	
3. rész. Hivatásos kereskedők	159
(Kereskedelemszemlélet, kereskedelmi etika; kereskedőosztályok; egyes kereskedők és közösségi szervezetük.)	
4. rész. Vállalkozások és társaságok	171
(Aktív kereskedelmi vállalkozás; szállítók: mi a szállítóintézmény, milyen volt a szállítók jogi helyzete, mi volt a feladatuk, milyen volt a megbízás természete. Nem hivatásos szállítók: kik voltak a furmanok és milyen rétegekből csoportosultak. — A kereskedelmi társaságok megalakulásának feltételei: szervező erő, ügyszeretet, vállalkozási kedv; milyen kereskedelmi társaságok állottak fenn Lengyelországban és Magyarországon; állami társaságok; a sklad-kérdés, története, szervezete és működése.)	
IV. fejezet. A kereskedelem eszközei	185
(A vásárlás módja: a) pénzvásárlás, ennek jelentősége és változatai; b) cserekereskedelem; c) hitelvásárlás. Szállítóeszközök és mértékek: hordó, átalag, veder, dreylink.)	
V. fejezet. Utak és árumegállítás	197
(Az utak állapota: szárazföldi és víziutak. A kereskedelem útvonala Magyarországon és Lengyelországban; útkényszer, ennek megnyilvánulása egyes városok érdekében. Az árumegállítás problémája: mi volt az útkényszer oka és célja; mi az árumegállító jog; hogyan érvényesült Magyarországon és Lengyelországban.)	
VI. fejezet. A megvalósult kereskedelem	209
1. rész. A kereskedelem gátló tényezői	209
(Az állami közigazgatás fejletlensége, mint a kereskedelem nyugalmas kifejlődésének akadályja; a háborúk hatása és a társadalom visszahatása. Földesurak és városok hatalmaskodásai. Az időjárás és a természeti erők összefüggései a kereskedelemmel.)	

2. rész. A kereskedelem támogató tényezői: igény és piac kérdése	222
(A lengyel bortermelés multbeli eredményei, a belső termelés teljes lehanyatlása, melynek okai között első a magyar borfogyasztás növekedése és lassankint általánossá válása; milyen társadalmi rétegekben terjedt el leginkább és milyen vidékeken. A XVIII. századi lengyel társadalom inkább a francia borok felé fordul. — A piacalakulás: egyes országok és városok vásárlásai.)	
3. rész. A kereskedelmi haszon kérdése	238
(A haszonelmélet történelmi gyökerei; a vásárolt áru termelői haszna; kereslet és kínálat viszonya; az áru szállítási költségei; az eladás szabályozása, ármaximálások; tarifa és valóság; a haszonkulcs megállapítása.)	
4. rész. A kereskedelem mennyiségi statisztikája	245
(A csempészkereskedés időbeli és mennyiségi megoszlása; a kereskedelem tárgykészlete; a lehanyatlott kereskedelem. Miben jutott kifejezésre a kereskedelem és a nemzetgazdaság kapcsolata a borkivitel területén.)	
Irodalmi tájékoztató	255
Francia nyelvű kivonat	361

JEGYZETEK:

I. fejezet	282—285
II. fejezet	285—317
III. fejezet	318—340
IV. fejezet	340—343
V. fejezet	343—346
VI. fejezet	346—359

